MARCEL D. POPA

Coperta şi supracoperta:
DAN ALEXANDRU IONESCU

RELAŢII ROMÂNO-ORIENTALE

culegere de studii

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ ŞI ENCICLOPEDICĂ
BUCUREŞTI, 1978

A PARTICIPAT MIRCEA CEL BĂTRÎN LA LUPTA DE LA ANKARA ? *

Relaţiile lui Mircea cel Bătrîn cu" turcii, deşi mult discutate pînă acum, H-au fost' încă deslușite îndeajuns. Totuși, din informaţiile uneori fragmentare s-a cernut verosimilul, stabilindu-se cîteva fapte sigure şi înlăturîndu-se unele necorespunzătoare adevărului istoric, cum a fost, de exemplu, mersul marelui domn la Brusa, la curtea lui Baiazid I, Yîldîrîm [1J], şi chiar întemniţarea lui acolo [2)].

O astfel de părere greşită pare a-şi faee loc în istoriografia ncastră de astăzi, de astă dată pornind de la citirea şi comentarea eronată a unor crcnici turceşti, într-adevăr, se crede că Mircea cel Bătrîn ar fi participat la vestita bătălie de lîngă Ankara (28 iulie 1402) dintre Baiazid şi Timurlenk, unde ar fi îngroşat, ca vasal, oastea otomanilor, luptînd vitejeşte, rezistînd pînă la urmă şi stîrnind admiraţia lui Timur cel Şchiop, biruitorul.

Interpretarea aceasta greşită a fost posibilă în urma editării, de către învăţatul turcolog german Friedrich Giese, a celor mai vechi cronici turceşti, al căror autor sau autori nu se cunosc, răspîndite fiind sub un „Sammeltitel" [3)]: „Istoriile casei lui Osman", în textul lor original şi însoţite de o traducere germană [4)]. Manuscrisele pe temeiul cărora a fost alcătuită această ediţie, critică dealtcum — păstrate în diferite biblioteci europene şi constantinopolitane — nu conţin toate întregul text şi, mai ales, prezintă o mulţime de variante, îa special pentru numele proprii. Discernămîntul editorului nu a nimerit totdeauna forma cea mai sigură, cea mai potrivită realităţilor istorice şi în felul acesta — prin intermediul traducerii — a luat naştere interpretarea greşită [5)].

• Acest studiu a apărut în „Revista Istorică Română", voi. VII (1937), fasc. **III** - IV, p. **339-357.**

[3]) In turceşte aşa se pronunţă apelativul lui Baiazid.

[2]) Cf. G. Litzica, *Din domnia lui Mircea Vodă,* în „Conv. Lit.", XXXV (1901), p. 2 şi urm.

[s]) Cf. Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen tind ikre Werke,* Leipzig, 1927, p. 39 *şi* urm.(= *GOW).*

[4]) Dr. Friedrich Giese, *Die altosmanischen anonymen Chroniken {y >-&ii-£* ^J"» g^jWTeil I: *Text* ***and*** *Variantenverzeichniss,* Breslau, 1922 (im Selbstverlag); şi Teii II: *Vbersetzung,* în „Abhandlnngen fur die Kunde des Morgenlandes" hrgg. v. d. Deutschen Morgenlândischen Gesellschaft, Bd- XVII, nr. 1, Leipzig, 1925. în acelaşi timp Giese a publicat — arătînd filiaţia manuscriselor studiul *Einleitung zu meincr Textausgabe der altosmanischen anonymen Chroniken tewărich-i* <y-» *'osman,* în „Mitteilungen zur osmanischen Geschichte", 1(1921-1922), p. 49 —75 (= *MOG).*

[5]) N. Iorga a semnalat mai întîi noul fapt. Vezi *Cronicele turceşti ca izvor pentru istoria româ-*&or,* in „Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.", S. 3, t. IX (1928-1929), p. 1-22, unde, pornind de la traducerea nemţească a lui Giese, fără a o raporta Ia celelalte izvoare contemporane admite *de t*ano* faptele rezultate din textul stabilit în med arbitrar de turcologul de la Bieslau. Vezi şi «• ;■ Brătiami, în „Rev. Ist. Rom.", III (1933), p. 318 şi în notă. Această participare este spri- **iyjiti de dr.** Andrei Antalffi, în „Rev. **Ist.",** XX (1934), p. **205 şi urm. în articolul intitulat *Citeţ»***

1. Pasajele turceşti incriminate sînt stabilite cie editor precum urmează:

a) Ajutoarele lui Baiazid. Despre tătarii din sudul Rusiei de astăzi [1;], veniţi în ajutorul turcilor, spune [2]>: ^^Lii-^K ^&-^ u*-^ *> ^xiJoV^ < ^>^kil ,->OLM-*J^ "^Sf iy^>^- ^s^ &$-*\ j adică, în româneşte: „Aceia veniră din tara Deşt [3],trecîndprin 'Moldova *(Kara Bogdan),* şi veni şi oastea valahului *(Iflăk oglu')V.*

b) Sfîrşitul luptei de la Ankara [5]: «.i

româneşte: „Numai valahul, care tu) oastea necredincioşilor, acela a'luptat. Timur chan, văzînd oastea necredincioşilor, îi crezu dervişi. „Ei, îşîcii cei răi, ce luptă zdravănă luptară *l"*- — făcu. Cei de lîngă el făcură: „Chane, nu sînt îşîci; sînt necredincioşi" — ziseră. Apoi şi Valahul[6] văzu că nu mai poate războ cu lupta, (că) au 'rămas singuri; şi acela îşi luă oastea (şi) fugi".

Stabilit astfel textul turcesc şi tradus astfel, pentru oricine, „valahul'- — care pe timpul luptei de la Ankara în mod necesar era Mircea cel Bătrîn, domnul Tării Româneşti — a luptat ca un erou împotriva lui Timur cel Şchiop.

Textul turcesc, însă, trebuie stabilit altfel, după examinarea diferitelor variante prezentate de manuscrisele întrebuinţate de Fr. Giese, variante consemnate conştiincios la sfîrşitul volumului I. într-adevăr la p. 105, în variantele referitoare la sosirea oastei „valahului", se arată că în ms. B (cel din Berlin)[7]' lipseşte fraza „şi veni şi oastea valahului",^ vio&ii ^ (^-^w^^ş- ^^J^ > Bineînţeles, celelalte manuscrise conţin fraza impricinată. însă, pentru celălalt pasaj *(b),* al luptei, se dau, la p. 110, variantele mss. W_3 (al treilea, de la Viena) [8], G (cel din Gotha) [9], Mj (întîiuldin Munchen) [10], V (cel de la San Marco din Vene-

însemnăfi scurte, unde, constatînd că. „toate variantele acestei cronici" (? vezi mai jos) au „WLK-oglî", enunţă „aceasta mă face pe mine sâ cred că, atît în Cronica lui Neşri, cit şi în pasajul corespunzător din variantele Cronicii anonime, vocalizarea corectă a consonantelor WLK, nu poate fi decît *Valak,* adică punîndu-se cîte o *fatha* (a) pe W şi L"; restul consideraţiilor de asemenea nu sînt totdeauna justificate. Cf., pe urmă, G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă* {— Universitatea din Iaşi. Studii.de Istorie Generală publ. sub îngrijirea d-liii prof. univ. G.I.Brătianu, nr. 1), Bucarest, 1935, p. 84 —85 şi în notă. La fel Const. C. Giurescu, *Istoria românilor,* voi. I, ed. a Ii-a, Bucureşti, 1935, p. 461, cu concluzia: „Aşa ştiau să lupte soldaţii lui Mircea, chiar cînd nu-şi apărau pămîntul şi neamul lor". Mai tîrziu d. Iorga revine asupra celor admise în comunicarea făcută la Academia Română; cf. *Istoria Românilor,* voi. III: *Ctitorii,* Bucureşti, 1937, p. 317: „In lupta de la Angora românii n-au putut lua parte cum o crezusem dăunăzi" — fără a indica vreun izvor nou şi fără a aduce vreun alt argument contra părerii vechi, care e susţinută, încă de dr. A. Antaiffi, în „Rev. Ist.", XXIII (1937), p. 158.

*) Pe care Edw. Gibbon, *The history of the decline and făli of the roman empire,* ed. J. B. Bury, [VOI]-[VII]- London, 1900, p. 58, îi consideră — desigur greşit — ca aşezaţi „in the plains of Hadria-nople" tot de către Baiazid. Opinie abandonată mai tîrziu de A. Decei în studiul citat la p. 14, nota A. *) **Voi.** I, text, p. 38; cf. trad., voi. II, p. 53.) Deşt (i-Kîpcak) este sudul Rusiei actuale.

[1] Propriu-zis „fiul valahului"; însă prin „ogln", „fiu", turcii arată descendenţa: Osmano-= osmanizii.

*> Voi. I, text, p. 40; voi. II, trad. p. 54-55, °)

Iflâch oglu. ') Cf. *MCG, cit.,* p 56 *) *Ibid.j* p. 57.

») *Ibidf*

p. 57-58.

.. vi] _ prin urmare variante din patru manuscrise, printre cele mai bune — are toate prezintă în loc de^V-*[1] sau <^>1^ „Iflăk" sau „Iflăch" altă formă: xj o, V-l-k"-[2]. Alte două manuscrise, apoi, anume M_2 (al doilea din Munchen)[3]) iL (cel din Londra, British Museum) [4]), au în acelaşi pasaj forma ^ ___ 1_^L' 'Tăulk'-, evident coruptă din precedenta (3-J3 „V-l-k" [5]>. Restul manuscriselor care cuprind pasajele încriminate — şi, repetăm, nu toate conţin tot textul — au formatV^lsau •£>*-»(pe care a adoptat-o ca bună Giese.

Fără a face deocamdată apel la datele istoriei, pe care ar fi putut să le ia Giese în considerare şi aici, aşa cum le-a luat în alte împrejurări, cercetînd mai departe textul cronicilor publicate de dînsul, ne vom da seama cu uşurinţă de următoarele:

Numele propriu ^>-)3 „V-l-k' se mai întîmeşte şi înainte de. povestirea

, „Vulk(!)oglu îşi dădu fata lui Yîldîrîm chan".

Apoi:^5j—-» *LJ*^-—s^j) *âr-^y* ^ —>—"~>----------^*j) ur-^JŞ-^■>* ^>>~^-*?

„(astfel) s^au înciiscrit [6]>. Pînă ce n-a venit fiica lui .V-l-k oglu Yîldîrînf chan iîu ştia ce e petrecerea şi cheful"-[7]). După înfrîngere: *b^SSy.* ciL^>-*JL o\WXU,* *ţX* __ > \ *> tjJ^y i3—-*9 *LS^3* crl».^" «Sultanul Yîldîrîm avea o soţie faDtelor în legătură cu lupta de la Ankara la p. 29:

pa mînngere: Oj-> ^_j-. tij-^

j^ . ■ q <*J*^^<-*__^ ^ *LS^3* <^*i*>>^ „Sultanul Yîldîrîm avea o soţie gîiiaur'a, era iîica lui V-l-k oglu"-, pe care Timur-lenk .0 invită la petrecere. Mai tîrziu (p. 66): 6 3 ---- j^, J t _> V^--^» ^MOi—«-» « JU-O--; AVA <_^_>-6 <___^_j_j_,.ţ ^V^ ^j^u^i" cy>3' (^p^ e__^.y-î.ţ /»_L^»" „în anulhegirei 838 (1434—1435)sultanul Murad[8]) s-a aşezat iar'la Adrianopol, aducînd-o pe fiica lui *Vulk* (!!), (şi) făcîndu-şi-o soţie ..." [9]'.

p. 59-60.

[2]) Deci nu „toate variantele acestei cronici", cum afirmă d. Antalffi, *loc. cit.,* ci riumai acestea, înşirate pînă aici.

») *MOG,* p.58.

i) /fcirf.

[6]) Această formă coruptă se lămureşte din pasajul (cf. mai jos) în care e vorba de căsătoria lui Baiazid cu fiica lui Ştefan Lazarevici: *\^j^-tA^ <;•£ ,* :7-X_P »\ *(3^9 ^> „pînă ce*

»-a venit fiica lui V-l-k cglu". Ccpistul mss. M_2 şi L, neştiind despre cine e vorba, a legat aceste dcuă cuvinte: „tâ" „pînă ce" şi V-l-k laolaltă, Tezultînd astfel un *Tăulk* imaginar.

[6]) Cf. Giese, voi. II, trad. germană, p. *40,* nota 1.

[7]) Asupra acestei încuscriri dintre Ştefan Lazarevici (1389— 1427), cneazul Serbiei, şi Baia zid I (1389— H02), încheiată după lupta de l^ Kosovcpclje, cf. Jcs. v. Hammer, *Gcschichte des osmanischen Reiches* [2], Pesth, 1834, I Ed., p. 183; „Dann schloss er mit Stephan, dem Sohne I.azar's, der ihm zu huldigen kam, den Frieden auf die dreyfache Eedingniss ab, dass er erstens: in allen Kjiegen Bajesid's als Bundesgenosse mitziehe, zweytens ihm die Schwester zur Frâu gete, drittens von den Silberbergwerken jährlichen Tribut entrichte", întemeiat pe Dukas. Cf. Jch. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Eurofa,* I. Teii, Hamburg, 1840 , p. 287, 385; N. Iorga, *Gsschtchte des osmanischen Reiches. Nach den Quelltn dargesldlt,* Ed. I, Gctha, 1908, p. 268: sora lui Ştefan, fiică a lui I.azar, se chema Măria sau Mileva (Olivera). Era cunoscută şi sub numele de Despina; cf. Const. Jirecek, *Geschichte der Serben* (= AUgemeine Staatengeschichte hrgg. v. H. yrjcken, I Abt. Geschichte d. eurcp. Staaten hrgg. v. Heeren-Ukert-Lamprecht, XXXVIII Werk, Ş Bd., Erste Hălfte), Bd. I, Gctha, 1918, p. 125: Ştefan se obliga, împreună cu fratele său Vuk-*ly^ţ* „alljährlich am Hcfe des Eajazid zu erscheinen und Heeresfolge zu leisten".La felW. Miller, ■'«e *Balkan states,* în „The Cambridge medieval history", voi. IV, Cambridge, 1923, p. 559.

[8]) Murad II (1421-1451).

' De astă dată era vorba de Mara, sora lui Gheorghe Brancovici; cf. Hammer, *GOR, cit., y.* ^J .>die Vollziehung der Hochzeit mit Mara wnrde wegen Kindheit derselben verschoben", nikeisen, *GORE,* p. 579, crede că ar fi vorba de a doua fiică a lui Brancovici. Cf. însă Iorga, *OR*. p. 415, unde se arată că Mara fu căsătorită cu Murad, Ia 1433. Oricum,,, Vulk oglu" din a. turcească nu mai e Ştefan Lazarevici, ci alt despot sîrbesc, al cănii nume li este necunoscut.

Numele cuscrilor sultanilor otomani, în două din aceste ultime pasaje spf.e deosebire de celelalte, unde vocalele nu sînt date — e vocalizat, nu cu *fatha* adică cu „a" după prima consonantă, ci cu *damma,* deci cu „u" după „V" ci cu' *sukun,* deci nici o vocală după „1" — astfel JP3 • *A cest cuvînt nu poate f citit decît Vulk.* Şi, că nici în celelalte pasaje nu poate fi vorba de altă lectură de exemplu un eventual V(a)l(a)k, prin urmare cu „a", ne-o dovedesc iântele ^ate \a pagina 185, după manuscrisele: B (Berlin), R (Accademia dei Lincei, Roma) şi K (în proprietatea prof. dr. Kahle-Giessen) [IJ], unde în cîtesitrele se găseşte forma (3-L.<j> „Vîlk", sau „Vâlk" [2]J, deci tot numele de persoana slav „Lupu"[:], care în sîrbeşte sună Vuk [3)].

în felul acesta, ţinînd seama de toate aceste variante, Giese nu era îndreptăţit să adopte şi să citească nici *Iflak,* etc, nici, cu atît mai puţin. *Valah* „der Walache", ci *Vulk,* deoarece grafia cea justă e *(p^* nu ^^XiV , ^*^\ sau ^JLi>l*). Prin urmare, chiar şi numai cîntărind ceea ce ne oferă aceste cronici anonime, se poate ajunge la o elucidare a confuziei prilejuită de învăţatul turcolog german, prin al său „Anonymus Giese" [s].

*) *MOG,* p. 55 şi 52.

[2]) Turcii au sunetul velar *î, â.*

[3]) De unde derivă numele tuturor despoţilor sîrbi „Vulk oglu", în gura turcilor? Se ştie cum obişnuiesc turcii să numească o dinastie după întemeietorul ei, sau o ţară după acel stăpînitor al ei, pe care ei îl cunosc dinţii. Acesta s-ar putea să fie Vuka.şin (Vlkaăin), care ajunge în al «aselea deceniu al sec. XIV rege (kral) al Serbiei; cf. Iorga, *GOR,* p. 238; « nur im Norden gegen die Morawa und die Donau hatten sich in der Nâhe der ungarischen Grenze, vvahrscheinlich dank der Vnterstutzung Konig Ludwigs, die Feudalstaaten des Branko Mladenowitsch, dem sein Sohn Wijk (Vlk) folgte, und des Lazar Grebljanowitsch gebildet». în această epocă se găsesc mai mulţi (principi cu acest nume, în Serbia, ceea ce confirmă denominaţia turcească. Chiar fratele cneazului Ştefan se numea Vuk; cf. şi St. Stanojevic, *Die Biograpkie Ştefan Lazarevic's von Konstantin dem J[J]hilosophen als Geschichtsquelle,* în „Archiv fur slavische Philologie", XVIII (1896), p. 420: „Konstantin sagt, Ştefan sei mit seinem jiingeren Bruder Vuk, nachdem er seine Schwester zu Bajazid gefiihrt hatte, jedes Jahr mit dem Heerescontingent zu Bajazid personlich gegangen". Soţia lui Baiazid era, deci, soră şi cu Vuk. Cf., apoi, Joh. Leunclavii, *Pandectes Historiae Turcicae liber singularis, ad illustrandos Annales [ad calcem* Laonici Chalcccondylae Atheniensis Historiaium libri X, Venetiis, 1729], p. 320: „Serviae Principes omnes a Turcis fuisse dictos aut Lazaros, aut Bulcos, aut BulcogHos"; şi p. 318 şi urm.: „Turcos a Lazaro vel Eleazaro Bulco, sicut adpellatur, a Chalcocondyla . . . successores omnes, Serviae despotas sive principes adpellare Lazaros, ut omnes Con- ■ stantinopoleos Imperatoresitidem dixere Constantinos . . . Iidem principes a Turcis alicubi etiam Bulcogli nominantur ab hcc primo Lazaro Bulco, tanquam Bulei filii vel posteri sicut et Mibhalogli et Malccczogli sunt Michalis et Mărci posteri. A Serviis autem ratione prorsus consimili, Bulcovitzii fuere vocati, velut Bulei filii sive posteri . . ■.".

*) Aceste trei forme din urmă, prin care sînt desemnaţi totdeauna românii, se întîlnesx adeseori în aceste crenici ancnime. De extmplu, la p. 28 Fîiuz Bey atacă (y" ţia[1] *Iflach eli* „Ţara Românească" ; în legătură cu Musă **Celebi** e tot **<_p_.t *ıj*)*y*»** *Iflăk Hi,* la p. 48; la p. 64 este ^ "\)$\

jlăh Beyî ***Uratul,*** etc. Deci, cind ette pcmenit demnul Ţării Rcmâneşti, nu i se zice *g ljlăk oglu,* ci *Ijlăk Beyi* **„Principele** "ţării Rcmâneşti". Na era posibilă, prin urmare — şi nici nu cuncaşttm în nici una din crenicile mai vechi turceşti — fcima de *Valah oglî,* aşa **cum** tpunt d. Antalffi, *Uc.* ***cit.,*** că „tretuie să fi fest un teimtn curent în vechea **limtă** turcească,, avînd aceeaşi accepţiune ca şi Eilak".

[5]) Aceste vechi crenici turceşti fuiă prelucrate şi ccntimiate de către Muhyi ed-din (m. **1550).** Redacţiunea minoiă a acestuia fu tradusă în geimană şi publicată la 1567 de Hans Caudir zis .-.piegel, apoi în latineşte de jchannes Leunclavius (Lowenklau), sub titlul de *Annales Sttltanortitn* ***Vlhmanidarum,*** *a Turcis* ***sua lingua*** *şerifii, Hurcnynu Bech a Leofoldstor.J Mărci fii. studio et* ***diligentia*** *Constantinopoli advecti MDLI, Dito Ftrdinando Caes. Oft.* ***Max.*** *D.D.* ***iussuque*** *Caes. a Joanne Gaudur dicto Sfiegel interpreta* ***Turcico,*** *Germanice translaţi,* Fianccfurti a.M., 1588. Cf. Babinger, *GOn ,* p. 73. Privitor la căsătoria lui Baiazid în ediţia *ad caletm* Chalcocondylae, ***cit.,*** p. 249: „Ibi tum *Bulcus Despota* filiam suam Gilderuni dedit uxorem . . ."; apoi, p. 251, descriind lupta de la Ankara: „Unus tantummodo *Bulei Jilius* (deci, apriaM: ^J^ *J?*^\ <j -J » suiş cum copiis |constanter adversus hostem subsţitit, et animose pugnavit. Quo Temir conspecto: Proh quam

însă *unus testis — nidlus testis.* Nu numai ceea ce a publicat Giese ne stă la îndemînă pentru a desăvîrşi ceea ce credem că şi aşa e de ajuns de clar. Şi lte cronici turceşti întăresc limpezirea propusă de noi mai sus.

Excerptăm, în cele ce urmează, din cronicile cunoscute, tipărite, şi apoi din unele inedite, din manuscrise, pasajele respective, care întăresc spusele noastre.

2. Una dintre cele mai vechi cronici turceşti — poate chiar anterioară celor anonime, cel puţin în forma în care ni s-au păstrat acestea [1J] — este aceea a lui *'Aşîkpaşazăde* (m. după . 1484), publicată tot de Giese [2]>, cuprinzînd partea cea mai veche a istoriei otomane şi, prin urmare, şi pasajele cu pricina. 'Aşîkpa-sazâde face deosebire netedă între *Iflăk* [3)] şi *V-l-k oglu* [4)]. Fără a-1 fi pomenit deloc înainte pe Mircea sau ţara lui, introduce relaţiile domnului muntean cu Musa Celebi astfel: , ţ j^ «.,__^y /v <>J^

;>-V. *y?jrz.* cyr" I3J' <JTA->-**-*-> «=\3\i^ „Isfendiyăr [5)] apoi 1-a pus pe Musa în corabie la Sinop (Şinob) (şi) 1-a trimis în Ţara Românească *(Iflăk).* Principele *(bey)* aceleia era Mircea *(Mircu)".* Pasajele respective din cronica anonimă le găsim aici astfel la p. 69: ^^ J> ^ ~*K^Jsa*>\ *(y>?3* oVi. -XJ>»L

„"Baiazid chan i-a zis lui Vîlk oglu: „Vino !"■ şi apoi propria oaste şi-a adunat-o în Rumelia (şi) se pregătiră" — fără a-i mai aminti pe tătarii din nordul Mării Negre. Al doilea[6']: ^> ^C

„Oastea necredincioasă (= creştină) a lui Vîlk oglu a luptat bine şi văzînd că toate pilcurile s-au risipit şi Vîlk oglu şi-a luat pilcul (şi) a plecat". De astă dată, aşadar, Giese primeşte forma *Vîlk oglu,* care nu îngăduie o răstălmăcire.[7']

iercces et truculenţi sunt işti Dervişii, dixit; quanto cum ardore dimicant. Ad quae de senato-ribus quispiam: Non hi Dervişii sunt ait, sed Christiani. Tandem et *Hulei jilitis* animadvertit, incassum se tam acriter praeliando laborare . . .". Redacţiunea majoră adusă în Europa de Anton Verancsics (Verancic, m. 1573) — cf. Babinger, *ibid.,* — fu tradusă în germană tot de Hans Lewen-klau (Lowenklau), sub titlul *Neuwer Musulmanischer Histori Tiirckischer Nation,* etc, Franckfurt a.M., 1595; cf. p. 219: „Auch war bey jm dess Vulcken Son, welcher dem Baiasit zu Hilff . . ." şi p.220: „Der Vulcogli, so ein Christ, stritt allein wider die Feind mit seinem Kriegsleuten". CI şi idem, *Neuwe Chronica Tiirchischer Nation,* etc, Franckfurt a.M., 1595, p. 14. Aşadar pretu-tindeni sîrbul „Vulk oglu" — aşa cum ştiuse istoriografia noastră de pînă acum.

. **)* Cf. Babinger, *GOW,* p. 35 şi urm.

[2]) Fr. Giese, *Die altosmanische Chronik des 'AUkpaSazăde, auf Grund mehrerer neuentdechter Handschriften von neutm herausgegeben,* Leipzig, 1929; numai textul turcesc. Mai fusese publicată o dată, la Istanbul, 1332 H. (= 1913), de 'Aii Bey, necritic.

[3]) Cf. „Indicele", la p. 237; se întîlneşte şi forma *Iflagăn eli* „Ţara valahilor".

[5]) P. 73."

•) P. 70.

[7]) La p. 89 şi 120 are *V(u)lk oglu.* într-un loc, p. 120, are chiar „V-l-k oglunun Lăz vilăyeti", „Ţara Lăz (Serbia lui Lazar) a lui V(u)lk oglu". Pentru geneza acestei numiri (v. şi mai sus) — căci „despotul" Serbiei este numit de 'Aşîkpaşazăde şi pe timpul lui Murad al II-lea şi al lui Mehmet al II-lea, după 1453, tot *V-l-k oglu,* de exemplu la p. 89, 107, 114 - este lămuritor pasajul următor: la anul hegirei 848 (1444), p. 121:

,C S—'^>J> "=V»ltji *y, (^}^1=£>* (y-V»9\ ^Jj ^«=>V „Principele Karamaniei *(Karamăn oglu)* singur a trimis sol în Ungaria *(Engitriiz),* (scriind) că: „Ce stai? uite Osman oglu (Murad al II-lea) a înnebunit, tronul şi 1-a dat unui fiu *(bir ogluna)* al său". în *Einleilung,* p. II, arată că aprecierile lui Timur asupra singuraticilor luptători se găsesc în unul singur dintre manuscrisele lui 'Aşîkpaşazâde (Paris, no. 118, la p. 86): ţ>^,\ *t-il^*i^ isX>\>* <&£J<^

cy—»-^-e *v^rr^y* <&*?;>■> $* T*' ^f.^"1^ CJ^ «JJL^^V *t^^ş*. LJ**\ &^J>*

' „Principele Karamaniei *(Karamân oglu)* ă:

..Ce stai? uite Osman oglu (Mnrad

3 Un alt cronicar turc, dintre cei mai vechi, care poate fi luat în consi-*P* <mb acest raport, este *Neşri* (m. 1520) [1]'. Acesta prezintă astfel faptele. **Stea luptei: ^J^\ «^LJ ^^t\ Y^TT T^t**

■^U^»'^[3] tŞ^VA* <*J£n?J j^tej* "Sultanul Mehmet"[2]', zice *(per excellentiam)* „Sultan", era la Amasya ■"'. A venit **toată** oastea din Rum. Şi împreună cu toată oastea lor veniră într-ajutor tătarii si alţi necredincioşi"- — deci nici *V-l-k,* nici *Iflăk.* La Ankara, după ce **itarii** (din „Deşt", ai lui Baiazid) trec la Timurlenk, spune: *y>'\S Jp*$_y$*\ (£*$_{>3}$

tf-l-k oglu cu oastea sa necredincioasă (= creştină) se luptă bine (încît) Tkriur $_z i_s$ ■ Dervişii nu s-au lăsat \" [4]. Neşri, care mai înainte. amintise căsătoria i Baiazid cu fiica lui *V-l-k oglu,* fără îndoială tot pe despotul Serbiei îl indică - in cele trei consonante bucltfcaşe.

Pînă aici am avut în vedere cronicile — cele mai vechi — tipărite, folosin-ine unde am putut, de variantele oferite ele editori. Acum ne permitem sa ai invocăm şi mărturiile unor cronicari turci nepublicaţi încă pînă acum, pe re am avut prilejul însă să-i cercetăm noi înşine, fără ca să fi avut posibilitea, cu tot regretul, să fi văzut mai multe manuscrise.

4. Alături de 'Aşîkpaşazăde şi de Neşrî, dacă nu chiar înaintea lor — ca imordialitate — stă *Idrîs Bitlîsi* (m. Î520), care utilizează unele izvoare pierte astăzi [8]. în cartea IV („raiul" IV, al XVI-lea *dastăn* „povestire") e vorba

imurlenk, văzîndu-i pe aceştia, făcu: „Ei, işîcii cei răi, de ce luptaţi?". Făcură: „Ei, chane, ;ştia sînt ostaşii români *(Iflăk 'askcri)\".* Aici am avea, evident, o citire greşită, într-un singur **muscris,** faţă de celelalte zece manuscrise, care toate au *Vilk oglu,* după cum am văzut. Giese astă dată nu mai dă, la sfîrşit, şi lista variantelor, însă, primind din cele 11 manuscrise care u la temelia acestei ediţii, după o deliberare tacită, în locurile indicate mai sus, formele indicate de istoria pragmatică, însemnează că el însuşi a făcut corecţia necesară editării „Cronicei Ano-ne", unde n-a nimerit-o, din lipsă de judiciozitate.

*) Cf. Babinger, *GOW,* p. 38 şi urm. şi Paul Wittek, *Zum Quellenproblem der ältesten* ***osina-chen*** *Chroniken* ***(mit*** *Ausziigen aus Nesri),* în *MGG,* I, (1922), p. 77 şi urm. Titlul cronicii e *ihănnumă* „Oglinda Lumii" sau *Ta'rich-iăl-i-Osman* „Istoria casei lui Osman" şi pînă acuma . fost publicată — în afară de extrasele Iui Wittek — decît fragmentar, de dr. Th. Noldeke, *szilge aus Negri's Geschichte des osmănischen Hauses,* în „Zeitsckrift der Deutschen Morgenlan-chen Gesellschaft", XIII (1859) şi XV (1861); cf. XV, p. 362-363.

[2]) Mehmet I, care, restaurînd imperiul lui Baiazid I, ajunge „Sultan"

[3]) Un oraş în Asia Mică.

[4]> Aprecierea lui **Timur** e intercalată în limba persană, în textul turcesc. Noldeke traduce: ?r unglâubige Sohn **Vulks** kämpfte mit seinem Heere wacker, so dass Timur auf persisch sagte: ie armen Leute haben es **nicht** an sich fehlen lassen". *Dervişăn,* plur. persan de la *derviş,* care, devărat, are şi înţelesul de „sărac", însemnează aici desigur „derviş", adică un fel de **călugăr** -'-CUcante *',* de aceea, „die armen Leute", deşi se potriveşte, nu-i propriu aici. Acelaşi pasaj elevă şi d.^Antalffi, *loc. cit.,* pornindu-şi de aci interpretarea sa greşită: ***V-l-k*** = *Via)l(a)k.* '$_1$i,"[a<levăr]> Neşrî, după ce istoriseşte încuscrirea sultanului turc cu despotul sîrb, la p. 350

■Idcke) spune: ^> ----- , $_S$ ^ ^ ^ $_O$>^rf\> *cM*~> *«î»i~—

JW oglu ceru Semcndria (Smedĕrevol de la **sultanul** Baiazid" — unde, dealtfel, nu poate fi ba de domnul Ţării Româneşti.

•ii*' Q[fi Babin]?.<.r\[GCW]P- ^5 şi urm. Opera sa vastă, **scrisă în** limba persană, e intitulată ***Heft*** 'raent [raiuri]" **f'<** tratînd viaţa **primilor opt sultani** turcij **nu** este încă deloc publicată, nici

Ae domnia lui Baiazid I [1]. Printre ostile lui Baiazid aminteşte pe [2]orV <--&*• p Stăpînul Serbiei*"(memleket-e-Lăs* „ţara lui Lazăr"), care era printre prietenii cei mai sinceri şi printre aliaţii cei mai fără făţărnicie ai sultanului şi dintre regii *(muluk) zimmilor*[3], din pricina legăturii de înrudire pe care o avea cu sultanul, (cu care) sora lui era în legătura ~~căsătorie~~i, s-a aşezat în mijlocul soldaţilor şi al vitejilor . Mai apoi, înşiruind faţă-n faţă oastea lui Timur şi ostile „Trăsnetului"-, spune:[41]/LŢ-J>-)1J' oVr-^*^ lr^ qNWUo *<=u_~«^. i_-^^_> *j*^ [1]ar pe partea stingă a sultanului fură principii şi soldaţii din Anatolia şi *Vilk oglu, stăpînul ţării sîrbeşti,* cu ajutor de 20 000 de soldaţi sărăcăcioşi" [5]. în toiul luptei rezistă, stîrnind admiraţia învingătorului, 'tot acestcJSc^ (j3c, şi nu altul[6]. Ceea ce e mai important, însă, este vocalizarea pasajului citat mai,sus: limpede *Vilk oght.* Această grafie, coroborată cu ^Xk^ />>£ *Vulk oglu*

altul °. Ceea ce e mai imp
e limpede *Vilk oglu.* Această grafie,' coroborată cu ^AJr^ <3><» *Vulk oglu* din 'Aşîkpaşazâde, apoi cu^Ls^N 31^5 Ff/ft *oglu* din acelaşi precum şi din variantele lui *Anonymus Giese,* confirmă întru toate părerea noastră.

5. Această lectură este asigurată şi prin pasajele cronicii contemporane cu a lui *Idris Bitlisl,* anume a lui *Ruhî Celebî* (încheiată la anul 1511), păstrată într-un manuscris în mare măsură vocalizat[7]. Astfel, Baiazid ia de soţie pe *„Vulk oglu kîzînî"*- „fiica lui Vulk oglu"[8]. în vederea luptei cu Timur — într-un pasaj care imediat se poate vedea că este corupt, juxtapunîndu-şi informaţiile, fără a le coordona — sultanul îşi adună ostile:

„Oastea [9]' Anatoliei şi a Rumeliei şi garda sa şi *garibii* şi ienicerii şi acîngiii şi soldaţii români şi sîrbi (sic !); Lâz oglu în persoană de asemenea; 50 000 numai tătari, (în total) 180 000 de soldaţi, adunînd, fiind şi sultanul Suleyman[10]' şi Mustafa. Din ţara Deşt au venit tătari (al căror conducător?) era numit Ăk

*) Am luat textul persan din manuscrisul Bibliotecii Naţionale din Paris, *Supplement Persan,* nr. 59, fol. 161 a. Vezi asupra lui, Ed. Blochet, *Catalogue des manuscrits persans (Bibliotheque Naticnale),* tome I, Paris, 1905, p. 320 şi urm.

2) Ms. greşit, are *musămeret.*

3) *Dhimmi, zimmi:* „1. Client, 2. Tributaire, sujet vivant sous la protection du gouvernement. On comprend en Turquie, sous ce nora, Ies juifs, Ies chretiens cu Ies paiens vivant sous la protec tion du gouvernement et soumis â la capitation", în *Dictionnaire turc-franţais* al lui Bianchi-Kieffer, ed. a Ii-a, Paris, 1871, s.v. Ţara Românească, conform capitulaţiilor, nu se afla în această situaţie Şi nu s-a aflat nici mai tîrziu.

*) *Supplement Persan,* nr. 59, fol. 162 b., ms. între *sultan* şi umară este un *ke* superfluu. Amîndouă locurile în ms. *lăskăr.*

5) In text *fuţară,* plur. „frînt" arab de la *fakir* „fachir", echivalentul persanului „derviş". E, deci, o interpretare a lui Idrîs Bitlisl.

6) Idrîs Bitlisl, dealtfel, arată că Baiazid I a avut printre ostaşii săi, în luptele contra lui Aii Bey din Karamania şi sîrbi *lesheriyăni-e-Lăs* „soldaţi din Lăs"; în ms. *Ancien Fonds Persan,* nr. 59, fol. 42 a.

') Cf. Babinger, *GOW,* p. 42 — 43. Autorul se chema şi Ruhî Edrenevî; cf.]. H. Mordtmann. *Xuhi Edrenewi,* în *MOG,* II (1923—1925), p. 129 şi urm. întrebuinţăm manuscrisul de la Berlin ■*rreusstsche Staatsbibliotheh, ms. Orient, Quart 821,* recent catalogat; e copiat în anul 950 de la hegirâ

8> Fol. 42 a.

8> Fol. 46 b.

10) Unul din fiii lui Baiazid I, cunoscut ca Sttleyman Celebj,

isjâr [X)] a murit la Adrianopol *(Edrene)* [2'"]. Se poate vedea Uşor cum t ui Ruhî Celebî şi-a alăturat, amestedndu-le, informaţiile luate din diferite: dovada cea mai convingătoare este că pe tătari îi pomeneşte, ' frază de două ori, a doua oară dîndu-le şi pe probabilul conducător, 'n izvoarele pe care le avea la îndemmă a găsit toate cele trei forme rbi" Lăz „Lazarizi" şi r>.VJ^ *Ifl&h* în loc de^-A-o^ *C^r"*» , Vulk* le-a 'menţinut pe toate. Tară a se mai gîndi că cel puţin *Sirf* şi *Lăz* — i şi anacronicul ^JP^J»^ *Iflăk, în* cazul de faţă — însemnează unul şi popor. Presupunerea noastră apare cu atît mai îndreptăţită, cu cît cronicar, povestind lupta de la Ankara, spune[8J]: t_*A_Ujş- *o> (JJ=j\ ^j?*

ik oglu luptînd văzu (că nimeni acolo) nu mai este; situaţia văzută aşa *l)*. Şi acela, luîndu-şi ostaşii sîrbi *(Sirf)* se retrase", — arătînd astfel inka'ra, dintre toţi cei înşiraţi mai sus .numai sîrbii au luptat. în pofida războaielor, muzele turceşti nu se odihneau. Ne-au rămas crotregi rimate. Acestea prezintă un interes deosebit tocmai fiindcă — din Metrului cantitativ — ele sînt vocalizate de cele mai multe ori. Una din ai vechi cronici rimate *(Ta'rick-i munzum)* este a lui *Hadidi,* scrisă în „hazadj", fiind terminată la anul 1523 [4)]. Hadîdî, într-un capitol intiobişnuit, în persană [5]>: ,

rîm chan aduce în slujba sa pe fiica lui Lazar *(Lăz),* principele încăpăpovesteşte pe larg nunta. Lupta de la Ankara o redă astfel:
ii-A cîL *,-Mi j\i •&>»* V "«5-.XJSJ 3jV J^c«t

ai *Vilk oglu* [8'] cu oastea sîrbească *(Lăzun Icşkerîle)* intră în luptă numaicu o mie de bărbaţi prieteni. Luptă cu tătarii învălmăşit. Timurknk, relele necredincicsul agîndu-şi capul, întereîn-în Rumelia, părăsiră lupta. Vede Vilk cglu că s-au risipit soldaţii şi numai a. rămas (şi) luptă; îşi luă oastea şi, şi acela o şterse". Din toată rncăie-răroîne convingerea că nu Mircea a luptat acolo.

■La semnul întrebării e un cuvînt neciteţ în manuscris. La fel e vocalizat greşit ti J^a» . Alte greşeli: *eUlithăw,* o data pentru ***năr.*** J~"^
».Ak Nâr" ■* înseamnă, „foc alb". Poate Ruhî „adrianopolitanul" aci avea o inforinaţie"

ol-47 b. *ede* e introdus ulterior în ms„ fiind necesar. 1^. fel ***ol,*** ins. tot greşit: *Sarf.* Ci. Babinger, *GOW,* p. 59-60 şi J.v. **Hammer-Purgstall,** *Geschichle **der** osmanischen Dicht-*
*'■t,,aULWUere Zcit*_ Pesth. H Bd., p. 402-403. întrebuinţăm manuscrisul de la Berlin, ■*sene Staatsbibliothek, ras.* or. no. 206 (Diez A. 40, 76).
F°l. 30 b. (numerotaţia originală).
Fol. 56 a. [1] V,
mai jos,

7. Ultimul la care mai facem apel este *Mehmed Za'im* (m. 1578) [X]. Acesta fără mai arăta proveniența armatelor otomane în preajma hotărîtoarei lupte: îlasazăpe 'L CA> <*^—; <3 -----^ ...*V-l-k nâm oglu"* „numitul V-l-k oglu"[2]> ' J^J^^ jV„L«2 *memleketî"*- „ţara lui Lăz", 3*V> LJ? ------- ■»[13]S ^J^^^/TJLS! o,1 *„dedesi Lăz oglu yerine"* „în locul moşului său Lăz cglu" [3]) u toatecă Lazar îi fusese lui Vuk tată, nu moş. Bătălia însăşi e astfel descrisă

*-^~*x!\'&'>>• • ■ Pmâ cmd Timur, văzîndu-i pe soldaţii sîrbi *(Lăz)* cu căciuli, socotîncm-i pe aceştia îşîci, a zis cică: „Aceşti îşîci necredincioşi la ce mai luptă?" — fiindcă în Persia ordinele îşîcilor[4] şi ale kalenderilor umblă cu căciuli. Din pricina aceea Timur îi socoti îşîci pe soldaţii sîrbi" [5].

Toate aceste pasaje, extrase din „Anonymus Giese", 'Aşîkpaşazăde şi Neşrî — publicate şi cunoscute pînă acum — şi din Idris Bitlîsî, RGhî Celebî, Hadîdî şi Mehmed Za'îm — nepublicate încă şi necunoscute pînă acum — după ce le-am analizat comparativ credem că se pot recapitula astfel în mod neîndoielnic: a) Nr. 1, 2, 3, 4 şi 6 din cronicile citate, în ordine quasi-cronologică, arată, potrivit datelor cunoscute că Baiazid I s-a căsătorit cu fiica cneazului Lazar, — numit şi *Lăz oglu* şi *Vulk oglu,* aşa cum vor fi numiţi şi descendenţii lui — soră a lui Ştefan şi Vuk Lazarevici; b) Nr. 1, 2 şi 5 — care, după cum am văzut, îngrămădesc izvoarele, fără alegere, transcriind greşit un *Vulk* în *Iflăk* —. arată că în armatele otomanilor se afla şi *Vulk oglu* cu un contingent de sîrbi, nr. 4 indicînd numai într-un sens general „necredincioşi", iar celelalte nepomenind nimic *sub specie*; c) Toate cronicile, neexceptînd nici pe nr. 5, în lupta cu pricina îi amintesc numai pe sîrbi, cu *Vulk oglu* sau fără el, ca nr. 7.

Corolarul este aşadar: *sîrbU cu „Vulk oglu"- l-au ajutat pe Baiazid în lupta de la Ankara.*

Această concluzie se mai sprijină şi pe faptul că demnul Ţării Rcmâneşti din vremea aceea, Mircea cel Bătrîn, este cunoscut lui „Anonymus Giese" (p. 48 "^----ş>^r-*-* *Mirce,* sau mai bine *Mirca),* lui 'Aşîkpaşazăde (p. 73 ^ ş>^ —« M-r-cu, asemănător latinescului *Mircius),* lui Neşrî (Nold'eke, p. 339: (yrv—*-• *Mirdji),* precum şi celorlalţi, uneori fără a-i mai da numele, sub denumirea de Cr-f? *tŞ£&\ Iflăk Beyi* „principele Ţării Româneşti" — ceea ce dovedeşte că turcii ştiau face o răspicată deosebire între domnul muntean şi cel sîrbesc.

Revenind la punctul lăsat la urmă într-adins putem spune acum că — pe lîngă cronicile turceşti — şi celelalte izvoare contemporane mărturisesc parti-

[a]) Cf. Babinger, *GOW,* p. 98 şi urm. întrebuinţam, manuscrisul de la Berlin, *Preussische staatsbibliothek,* ms. Diez, A. Quart, 48; cf. \V. Pertsch, *Verzeichniss der turhischen Handschriften aer koniglichen Bibliothek zu Berlin,* Berlin, 1889, p. 221.) Construcţia e: „fiul (cu) numele V-l-fc". [3]> Ms. Diez, A. Quart, 48, fol. 346 *b.*

> Dicţionarul lui Bianchi-Kieffer, *s.v.* dă: „casque, rotule, derviche vagabond qui n'appartient aucun couvent", iar]. Th. Zenker, *Dictionnaire turc-arabe-persan,* Leipzig, 1866, *s.v.:* moine ^agabond.^calotte; ein Kâppchen, das unter dem Turban getragen wird". Pe >-*i desigur *gey'u,* j" Um &asit în dicţionare, unde este însă (j—*">-^ *geyusu* „vetement, habillement". Poate xet "K- ^6Ci> Priu *^ars £ro ioi*°- cu ..câc¡ulă-"- D- lorga, insâ *GOR, cit.* p. 321, îi arată, pe călă-

[5])IyTMbrăcaţi în -fier negru"; atunci, poate, purtau căşti nu căciuli.

•părea ŝîrbilor la lupta memorabilă de la Ankara. Aşa, dintre cronicarii bizantini d[e] obicei bine informaţi pentru epoca aceasta, Chalcoccndil în oastea lui Baiâzid le face un lcc de frunte sîrbilor [1]>, vasali ai sultanului — fără a aminti vreun contingent românesc — iar în formidabila ciccnire, după ce, retoric îi face să-şi aducă aminte de vechile lor virtuţi, îi înfăţişează luptînd pe aripi unde erau'ciagataii lui Timur [2)], meritîndu-şi astfel neprecupeţit laudele pe care marele chan li le aduce în cronicile turceşti[3)]. La fel Ducas, alături de trupele Rumeliei *(OpqKiKsg)* îi înşiră şi pe lăncierii sîrbi[4)]. Apoi, într-o frumoasă pagină îi înfăţişează'pe viteţii sîrbi, care, după un atac vijelios, reuşesc să rupă zidul

salvează, împreună cu „primogenitul" Siileyman, fugind spre Brusa [s'].

Acelaşi lucru îl povestesc şi cronicile interne sîrbeşti [e]».

Nici un alt izvor, nici contemporan şi nici de mai tîrziu, nu-1 arată pe Mircea cel Bătrîn ca participant la lupta de la Ankara [7)], aşa cum sînt arătaţi de toate izvcanle mai amănunţite principii sîrbi, Ştefan şi Vuk Lazarevici.

însă, mai hctărîtor decît acest argument *a silentio,* este pozitivul raport cretan, care reproducînd ştirea proaspăt adusă la Candia de un vas venit de la Enos la 6 aprilie 1402, spune: *Milţus autem Vlachus et Ungari et Tartari a partibus occidentalibus Vlachie veniunt contra dictum Bayasitum* [8)], infirmînd astfel categoric interpretarea greşită, întemeiată pe inadvertenţa lui Giese.

Putem aşadar, afirma cu certitudine că Mircea cel Bătrîn nu 1-a ajutat, nici personal, nici altfel, pe Baiazid I la lupta de la Ankara, lăsînd această cinste pe seama cui i se cuvine — „Vulk cglului" sîrb, şi înlăturînd pentru totdeauna confuzia.

*) Ed. Bonn, p. 29: *SipjiooQ Se exeivouq Kai TpiflaXXovg.*

[2]) Cf. si Hammer, *GOR, cit.,* p. 248 şi urm.; Zinkeisen, *GORE, cit.,p.* 371 şi Iorga, *GOR, cit.,* p. 321.

[3]) Chalkokondylas, *ibid.,* p. 148; *naiaţtjxrig Se ... ovvayeipag axpaxov cbc fiSivaTO neywzov avunapaXafScbv Kai* TOUJ *TfiflzMovz naphrov Sopvfâpov; te fivpiovc fiăXioza nou yevonEVoog roâroui (l(p' OÎQ St fieya i(ppdv£iwqonoi7ta(.awyxâvoi£v ăvSpcovâya8ă>v yevofie'vwv.* Iar la Angora, p. 156; *TpifiaZAoi Se kvxavda ăvSpEQ ysvofiEvoi ăyaOoi kp.ayp\xo ăţico^ Xoyou, Kai ififtaloxEg eg xobg TCay_axăîâag xdxeSopaxa Zaxiaţav, Kai Sitjycovi'Covxo ivxExafiE'ycog txop.Evol xov k'pyov.*

[4]) Dukas, ed. Bonn, p. 62: *o Se Ilayiaţrix Kai abxoc nâoav cxpaxiav cvvăţ'ag BpaKiKijv xe Kai âvaxoXiKfjv Kai veole%xov ăXXov atpaxbv, Kai xov LE'P^OV E/COV bptoo Zx£<pavov xov Aatâpoo oiov abv Sopxxpâpoig nXsioxoig, EţijXOe.*

[6]) *Ibid.,* p. 66-67.

[6]) Ne-au fost inaccesibile. Cf. C. Jirecek, *Gesckichte der Bulgaren,* Prag, 1876, p. 358: Ştefan Lazarevici, după dezastrul de la Ankara ia în stăpînire „alle vâterlichen Länder von der Donau bis zum Sar". Cf. şi Constantin Filosoful, la ?t. ttanojevic, *loc. cit,* p. 428: După luptă, la Constantinopol, Ştefan primeşte titlul de „despot" de Ia împăratul Ican. Cf. şi documentata *Geschichtc aer Serben* a lui Jirecek, *cit.,* p. 137 şi urm.: „Bei Bajazid befanden sich die serbischen Fursten mit ihren gepanzerten Reitern, die Briider Stephan und Vuk Lazarevic und ihre Xeffen, die Bruder ^regor und Georg Brankovic". Fratele lui Ştefan, Vuk, *Vulk* pe urmă trece, cu un nepot al său, de partea lui Siileyman, pornind împotriva Serbiei. însă este prins de Musa, pe care 1-a trădat ia Kosmidion, şi decapitat cf. Jirecek, *GS,* p. 147.

) Problema închinării lui Mircea cel Bătrîn faţă de turci nu este incă satisfăcător elucidată. J^oate unele lumini tă ne vină tot din izvoarele turceşti.

Cf. Iorga, *Notes et extraits pour servir à Vhistoire des Croisades au XY~e sieclc,* Paris et Bucarest, voi. I, 1899, p. 116

vez' [A]n[Aut]Or[U]l a rectificat mai t!rziu lectura, arătînd că e vorba de căpetenia tătară Aktav; i A. Decei, *Etablissement de Ahtav de la Horde d'Or dans l'Empire ottoman au temps de Yildinm ayezid,* [m] volumul omagial închinat prof. Zeki Velidi Togan, Istanbul, 1955, p. 77-92.

ROMÂNII DIN VEACUL AL IX-LEA PÎNĂ ÎN AL XIII-LEA ÎN LUMINA IZVOARELOR ARMENEŞTI *

Pentru evul mediu îndepărtat izvoarele istorice privitoare la neamul românesc din nordul Dunării sînt extrem de puţine. în majoritatea lor sînt izvoare indirecte şi — în afară de argumentele de ordin logic — cele mai determinante pentru existenţa românilor în ţinuturile Carpaţilor sînt dovezile secase din studiul nomenclaturii geografice [1]). Documentar apar românii în regiunile pe care le locuiesc şi astăzi abia în secolul al XIII-lea; şi fiindcă în întreg şirul acestor amintiri documentare[2]) nici un singur indiciu nu arată că n-ar fi festînainte în aceleaşi locuri, ci, dimpotrivă, pe temeiul acestor documente, *sînt* pur şi simplu la un moment dat în cutare sau în cutare loc, începînd cu anul 1210 (în regiunea Sibiului), aceasta înseamnă că existenţa lor acolo contemporanii nu o puneau la îndoială.

îndoiala a fost pricinuită de interese de altă natură decît cele strict ştiinţifice, de cele politice. Şi în felul acesta a luat naştere nestinsa « chestiune a continuităţii românilor în Dacia Traiană ».

în studiul de faţă — de critică a izvoarelor — nu se poate să nu atingem şi această problemă. N-o facem însă pentru ea însăşi, ci pentru că tot ceea ce se referă la trecutul nostru se întrepătrunde şi se învîrteşte în acelaşi cerc vicios.

în urma coordonării informaţiunilor atît de îndepărtate şi de variate ca proveniență, însă pentru aceea nu mai puţin preţioase ca valoare documentară, se cîştigă, prin fragmentarele date analizate, o icoană aproximativă a destinelor neamului nostru pînă în veacul critic al închegării sale într-un sistem politic.

Cele patru-cinci secole — de la al IX-lea pînă la al XIII-lea — cînd o cronologie nu se poate fixa în istoria neamului nostru**, constituie o epocă în care, după răstimpul lung al convieţuirii mai ales cu slavii « anarchici » [3]) şi în urma contactului strîns cu popoarele numite cu un termen comprehensiv de origine

* Teza de doctorat a lui Aurel Decei pe care a susţinut-o la Facultatea de Litere şi Filczofie a Universităţii din Cluj în anul 1937, în faţa unei „comisii de examinare", compusă din Nicolae Drăganu, decanul facultăţii, preşedinte şi Ioan Lupaş, Silviu Dragomir, Nicolae Bănescu Şi D. M. Teodorescu, membri. Lucrarea a văzut lumina tiparului în 1939, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", Cluj, voi. VII, 1936-1938; în volum separat ia „Biblioteca Institutului de Istorie Naţională", Cluj, voi. V.

** Studiile şi cercetările întreprinse după apariţia acestei lucrări, au îmbogăţit substanţial cunoştinţele asupra epocii, vezi *Istoria poporului român,* Bucureşti, 1970, p. 107—125.

*) Ultima şi cea mai masivă aprofundare a « argumentului topografic » a dat-o d-l N. Drăganu, *Românii în veacurile IX — XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei [Academia Română,* « *Studii* f» *Cercetări»,* XXI). Bucureşti, 1933.

[2]) O listă a lor în secolul al XIII-lea cf. la Aurelian Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra istoriei Românilor în evul mediu,* Bucureşti, 1936, p. 255 şi urm.

[3]) *ăvapxoi* în Strategikonul lui Mauriciu, cf. *Archiv fur slavische Philologie,* I (1876), p. 294.

■ anică «turanice», sub acţiunea «fermentului militar mongol»[1]) încep să [1] iiească primele organizaţii de stat. Prin aceste realizări politice, singurele | stare să facă să fie introdus poporul cel mai numeros din sud-estul Europei *l*[n] istoriografia vremii — căci factorul econcmic-comercial şi cel militar pro-[1] 'u-zis de cucerire, se pare că n-au fost un apanaj al românilor în timpul în ^*Tre* încă n-aveau cadrele politice — trecutul nostru se desprinde tot mai clar din obscuritatea evului mediu, pentru ca în secolul al XlII-lea şi în nordul Dunării — în regiunile în care tradiţia celor mai vechi cronici ungureşti, de acord cu ştirile oferite de cronicile apusene, îi găseşte ca băştinaşi — litera peremptorie a documentelor, *care totdeauna mărturisesc sau consacră o stare de lucruri existentă de demult,* să-i recunoască organizaţi.

în acelaşi secol, al XlII-lea, rolul politic care le revenise cu începerea secolului al Xll-lea fraţilor lor din Peninsula Balcanică, «din toată Bulgaria», intrînd astfel prin poarta larg deschisă de către celnicii rcmâni, Petru si Asan, a istoriei universale, trece de acum pe seama rcmânimii nord-dunărene.

Rostul studiului de faţă nu este, prin urmare, să străbată răstimpul de la obîrşii pînă la întemeierea celor două state româneşti independente. Cercetînd în funcţiune de istoria noastră izvoarele privitoare la epoca indicată în titlu, de preferinţă cele privitoare la ramura carpato-danubiană a neamului ncstru, desigur concluziile studiului nostru, atît cele mărunte, cît şi cele finale — nefiind, în parte, de altfel, acum pentru întîia dată enunţate — pot, în urma cernerii materialului istoric pe care l-am avut la dispoziţie, dacă nu să rezolve această problemă (şi în istorie sînt o mulţime de probleme nerezolvate), cel puţin să o promoveze aducînd cîteva date noi, necunoscute istoriografiei noastre de pînă acuma, şi lămurindu-le în cadrul ştirilor şi concluziilor general valabile.

IMPORTANŢA IZVOARELOR ISTORICE ARMENEŞTI PENTRU TRECUTUL NOSTRU

Izvoarele istorice armeneşti, atît cele scrise în Armenia cît şi cele scrise aiurea, pentru epoca mai veche n-au fost încă cercetate din punctul de vedere al trecutului nostru [2]). Din lămuritoarele lumini care se pot aduce de acolo pentru istoria noastră în evul mediu spicuim vreo cîteva în studiul de faţă, încercînd să le punem în legătură cu ceea ce se cunoştea din izvoarele occidentale privitoare la o epocă atît de întunecată ca aceea'din veacul al IX-lea pînă la al XlII-lea. Cei doi autori armeni, care n-au fost încă puşi de-a dreptul în corelaţie cu istoria românilor, sînt într-adevăr, unul din secolul al IX-lea, iar celălalt din al XlII-lea, cuprinzînd astfel una din cele mai importante perioade ale trecutului nostru: aceea a înjghebării de unităţi teritoriale, care, revărsîndu-se dincolo de hotarele strimt locale, se impun' atenţiei altera[3]).

,n ' Termenul e al lui Jovan Cvijic; *ci. La peninsule balkanique. Ge'ographie humaine,* Paris, **iy io, p. 92.**

• *i\ 2* "Pentru ○ epocă relativ recentă cf. H. Dj. Sirouni, *Mărturii armeneşti despre Români. Valahia Şi Moldova, eialelele guvernate de principi creştini de păr. Hugas Ingigian,*(1758- 1843), în *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, sena a IlI-a,* tem. IX, Bucureşti, 1929.

,!. ll" N- Iorga, căruia nimic nu-i scapă, îi este cunoscut primul, Moise Chorenaţ'i; însă. estudimdu-1 în mod special, îl crede din secolul al V-lea. Cf. N. Iorga, *Patru conjerinţi despre* a Z J n / î Bucureşti" 1929. P- 33 şi id., *Istoria Românilor,* voi. II: *Oamenii pământului' (pînă la. W 1000),* Bucureşti, 1936, p. **241,** nota 1, unde îl face să trăiască prin secolul al X-lea.

MOI SE CHORENAŢ'I (AUTORUL ŞI OPERA)

Cercetătorii istoriei noastre au trecut cu vederea, pînă acuma, interesan-ie informaţiuni pe care le oferă Geografia armenească atribuită lui Moise rhorenat'i[1])-' Fiind pomenită incidental de istoricii noştri[2]), nu s-a încercat nici o lămurire a problemelor pe care le pune.

Deoarece se pare că în una din redacţiunile acestei Geografii armeneşti se cuprind date privitoare la români, ne ocupăm mai de aproape cu autorul ei, dintîi, apoi cu ea însăşi.

Această Geografie armenească a fost atribuită lui Moise Chorenaţ'i, considerat personaj istoric şi discipol al sfîntului Mesrob sau Maştoţ'i, ajuns mai tîrziu episcop, — după cum tot lui i se atribuie o Istorie a Armeniei. însă cercetările ulterioare au dovedit că acesta nu poate fi autor nici al Isteriei şi nici al Geografiei, cel puţin în forma în care le avem astăzi, fiindcă ele cuprind date posterioare secolului al V-lea, în care ar fi trăit celebrul tovarăş al inventatorului alfabetului armenesc, al sfîntului Mesrob. Cele mai multe ştiri relative la Moise Chorenaţ'i le putem afla din Isteria atribuită lui: aci se vorbeşte despre călătoriile sale de studii la Edesa, la Anticchia, la Alexandria şi la Roma, precum, şi despre alte evenimente din viaţa sa.

Jean de Saint-Martin, cunoscutul armenizant din veacul trecut, controlînd aceste date cu ajutorul altor date sigure istorice, crede că poate stabili timpul în care a trăit Moise Chorenaţ'i, autorul de cărţi religioase, fixîndu-i cu aproximaţie şi epoca morţii după anul 460, pe care îl crede însă ca fiind alt personaj decît autorul Isteriei Armeniei şi al Geografiei, care ar fi trăit în secolul al X-lea [3]).. în felul acesta toate inadvertenţele rezultate de pe urma unei îngrădiri în timp a datelor Geografiei şi ale Istoriei Armeniei care nu îngăduiau o siguranţă cronologică, dispăreau.

*) *Choren* sau *Chorin* (cf. S. Wardapet, *Moses von Khoren oder Khorin,* în rev. *Armat,* XLV (1908), p. 232—236) e o localitate în Armenia, în provincia Daron. « Chorenaţ'i » însemnează « din Choren», *român* se zice azi armeneşte *Romanaţ'i.*

[2]) Cf. Al. Papadopol-Calimah, *Despre scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia,* în *Columna lui Traian,* VII (1876), p. 128: « *Moisi de Khoren,* ilustrul istoric şi geograf armean, a trăit şi a scris pe la 400 după Chr. El a călătorit şi a cercetat tcate arhivele şi bibliotecile Orientului, ale Siriei, Egiptului, Greciei şi Romei. El a scris între altele *Istoria Armeniei* şi o *Geografie universală* . . . Moisi a scris *Alani, Scythia, Dunărea* pe care o numeşte *Tanup,* despre Massageţi *(Maslhouth)* şi despre *Geţi».*

[3]) J. de Saint-Martin i-a consacrat un articcl: *Notice sur la vie et Ies e'crits de Moyse de Khoren, historien armenien,* în *Journal asiatique,* II (1823), p. 321 — 344, unde reeditează aceleaşi date ca în *Me'moire sur l'e'poque de la composition de la Ge'ographie attribue'e a Moyse de Khoren,* publicat împreună cu Geografia în *Me'moires kistoriques et geographiques sur VArmenie,* voi. II, Paris, 1819, p. 301 — 317. Nimic nu are în plus Mons. Placido Sukias Somai, *Quadro della storiahtteraria di Armenia,* Venezia, 1829, p. 27. După Saint-Martin se ia Cari Friedrich Neumann, *Versuch einer Geschichte nach den Werken dtr Mechitaristen,* Leipzig, 1836, p. 49 şi urm. Cf. şi William Smitb and Henry Wace, *A Dictionary of Christian Biography,* London, 1882,' s. *v.* Printre cele mai bune studii asupra lui Moise Chorenaţ'i este acela al lui Vetter, *Moses von Choren,* în Wetzer u. Welte's *Ktrchenlexihon oder Encyclopädie der Katholischen Theologie und ihrer Hiilf swissenschaften,* II, Aufl., FreiburgimBreisgau, Bd. VIII, 1893, col. 1955- 1963, care referitor la personajul istoric din secclul al V-lea, atît poate da ca sigur: « Neben seine äusseren Lebensverhâltnisse berichtet nur eme einzige gleichzeitige Geschichtsquelle, der Brief des Lazar von Pharb an Wahan aus dem Ende des 5. Jahrhunderts (ed. Ven., 1873, 607-609). Lazar weist in diesem Schreiben hin auf « den seligen Philosophen Moses », der in seinem Leben Armenien durch Wort und Schrift erleuchtet «abe, der ein Bischof gewesen sei, dem aber das Bischofsamt den Tod gebracht, der uberhaupt in seinem Leben zahllosen Undank erlebt hatte, und den seine Feinde noch nach seinem Tode mit unausloslichem Hasse verfolgt hâtten. Diese Worte wurden von jeher, obwohl sie die Heimat des ʳaglichen Bischofs und Schriftstellers nicht näher bezeichnen, auf Moses von Chorene gedeutet.

Tean de saini-iviarun, departe de a nega valoarea acestor două opere, pentru ea \0Ti a indicat calea care trebuia apucată pentru fixarea epocii în care au iost scrise.

Armenologii mai noi contestă autenticitatea părţii autobiografice din T t ria Armeniei, în ciuda mechitariştilor — a acelor călugări armeni aşezaţi i cu seamă la Veneţia şi la Viena, unde întreţin flacăra vie a armenismului ' 'nit în diaspore ca şi neamul biblic al evreilor — care se încăpăţînează încă uneori în a-i atribui acestui atît de vechi şi de hărţuit personaj şi Istoria şi Geografia.

Cele mai recente cercetări întreprinse asupra autorului şi a operei, însă, confirmă critica lui Jean de Saint-Martin, stabilind că autorul Geografiei care ne interesează a trăit în secolul al IX-lea.

Ultimele cercetări făcute asupra autorului Istoriei Armeniei şi al Geografiei se datoresc profesorului Dr. Iacob Manandian, *Die Losung des Problems des Moses Chorenathsi,* Erevan, 1934 [1]). El stabileşte că Istoria (care este strîns legată de Geografie, fiind fără nici o îndoială opera aceluiaşi autor) a fost scrisă după campania făcută de turcul Buga în Armenia (852—855), după cum reiese din ultimul capitol al ei[2]). Prin « păstorul» sau « tatăl», la care se referă, pomenindu-l cu mult respect, autorul ei, nu trebuie înţeles Sahak sau Mesrob, care au trăit în secolul al V-lea, ci katolikosul Ioan V (834 — 855), mort în epoca în care scria. în felul acesta una din marile piedici şi prejudecăţi pentru identificarea lui Moise Chorenaţ'i — care era considerat discipol al sfîntului Mesrob — este înlăturată. Apoi oraşul Maurikiopolis-Şirakaşat, amintit tot acolo, a putut ajunge capitală a provinciei Şirak numai pe timpul Bagratizilor (sec. IX). Termenul *post quem non* îl fixează la anul 902 [3]). în ceea ce-l priveşte pe însuşi autorul acestor cărţi, care deci nu pot fi decît din a doua jumătate a secolului al IX-lea, Manandian dovedeşte în mod definitiv că el este într-adevăr Moise Chorenaţ'i, cunoscut şi sub numele de Moise Kert'ogh, adică « Poetul»[4]).

Auf jeden Fall folgt aus Lazars Notiz soviel, dass im 5. Jht. in Armenien ein Bischof mit Namen Moses lebte, der auch als Schriftsteller hervorragte. Wir diirfen daher wohl annehmen, dass der Moses mit dem Beinamen « von Chorene », den die armenische Kirche seit alten Tagen den Vätern des 5. Jhts zuzâhlt mit diesem Bischofe identisch ist. Die Schriften des Bischofs Moses gingen verloren, oder sind jedenfalls nicht als solche mit Bestimmtheit bekannt ». U. Chevalier, *lie'pertoire des sources historiques du Moyen-âge, Bio-bibliographie,* Nouv. ed., Paris, 1907, voi. II, col. 3271 — 3272 îi dă ca an al naşterii 407, şi făcîndu-l arhiepiscop de Pakrevant, îi dă ca an al morţii 492. S. Weber, *Kirchlicher Handlexikcn,* ed. M. Buchberger, Freiburg im Breisgau, 1912, Bd. II, col. 1044, « blilhte zwischen 430 u. 482 ». Dr. theol. Gerh. Rauschen, *Manuale di patrologia e delle sue relazioni con la storia dei dogmi* (vers. ital. Gaet. Bruscoli), Firenze, 1904, p. 327, îl consideră pur şi simplu un « falsificatore ». De aceeaşi părere e şi Dr. Felix Haase, *Die Abfassungszeit der armenischen Geschichte des Moses von Khoren,* în *Oriens Christianus, Halbjahrshefte fiir Kunde des christlichen Orients,* N. S., Bd. X —XI (1923), p. 88 —89, pe care dovezi peremptorii de critică istorică îl fac să declare: « Wahrend sich der Verfasser als Zeitgenosse des 4. Jhts erklârt, wird er durch die literarische Abhângigkeit zu einem gewohnlichen Betriiger des 7. oder 8. Jahrhunderts gestempelt, der auch die <*ngebhche Selbstbiographie des Moses erfunden hat», după ce stabileşte că atît Istoria Armeniei cit şi Geografia universală au un singur autor.

) Cu un rezumat în nemţeşte si în ruseşte. Titlul armenesc e: Hakob Manandian, *Chorenat'ov Areldzadzi Ludzusi,* i-Erevan, 1934' *) *Ibid.,* p. 219. *) *Ibid.,* p. 81 şi urm.

„„) *Joia.,* p. 224. Tot Kert'ogh e numit şi în Michaud, *Biographie Vniverselle ancienne et mo-Cerne,* Nouv. ed., Paris, s.d., t. XXVIII, p. 500-503.

în secolul al IX-lea îl aşază şi cercetările lui Hans Lewj-, făcute în ultimul . asupra « Istoriei » lui Moise Chorenaţ'i. Chiar dacă nu poate fi fixată cu ciziune, indicîndu-se anume şi ani, epoca în care a trăit şi a scris autorul P[r] , armean, totuşi atîta rămîne stabilit: el a scris înainte de anul 900 [1]).

EDIŢIILE GEOGRAFIEI

Această Geografie a fost tipărită pentru prima oară la Amsterdam [2]), la anul 1668, de către episcopul armean Oskan, numit *Erevanţ'i,* «din Erevan » care în istoria tiparului armenesc joacă acelaşi rol ca şi diaconul Ccresi la noi, fiind cel dintîi mare tipograf armean [3]). După ce dă în vileag Biblia, la 1661 [4]) tipăreşte încă o serie de cărţi, printre care se află şi Geografia [5]). Manuscrisele le adusese de la Ecmiadzin, unde era şi unde şi astăzi este centrul spiritual al armenilor; ele erau printre cele mai vechi manuscrise armeneşti cunoscute, anume din secolul al XlII-lea. După această ediţie Oskan a retipărit acelaşi text în al doilea oraş al activităţii sale, în Marsilia, la anul 1683 sub titlul

l) Cf. Hans Lewy, *An ăăditional note on the date of Moses of Chorene,* în *Byzantion. Revue Internaţionale des Etudes Byzantines,* XI (1936), p. 593 şi urm. *Ibid.,* p. 597 şi urm. N. Adontz, *A propos de la note de M. Lewy sur Moise de Chorene,* îi face cîteva observaţii critice, fără a preciza mare lucru. Lewy afirmă, p. 595: « Most scholars now agree that Moses wrote between 700 — 900 and three of the most competent dated Moses in the same time as I did », adică între anii 876 şi 885.

Jos. Markwart, *Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Chorcnac'i,* în *Caucasica,* VI (1930), p. 67, revenind asupra părerii exprimată anterior (v. mai jos, p. 21, nota 4) întrezărise aceste rezultate cînd afirma că Moise Chorenaţ'i « am Hofe Aschots, des Fursten der Fursten, sein Werk als ein Spiegel des neuzuschaffenden armenischen Reiches verfasst hat». Aşot I fu numit de arabi « prinţul prinţilor » *(amiru'l-umară')* la 859; cf. Fr. Macler, *Armenia* capit. VI din *The Cambridge Medieval History,* voi. IV: *The eastern roman empire,* Cambridge, 1923, p. 158.

[2]) Armenii s-au stabilit pe la 1560 la Amsterdam, ocupîndu-se cu comerţul de perle, diamante şi cu traficul produselor din America; cf. Fr. Macler, *Notices de manuscrits arme'niens ou relatifs* ***aux*** *Armeniens vus dans quelques hibliotheques de la peninsule ibe'rique et du sud-est de la France,* în *Revue des etudes arme'niennes,* I (1920—21), p. 417.

[3]) Prima carte tipărită în armeneşte fu la anul 1565 la Veneţia; cf. Sukias Somai, *Quadro* cit., p. **145.** Tot aci o biografie a lui Oskan.

[4]) Fr. Macler, *Les livres imprime's arme'niens de la bibliotheque de l'Universite d'Amsterdam, REA,* VI (1926), p. 71 şi urm., dă, pe temeiul studiilor anterioare ale mechitariştilor veneţieni, lista cărţilor imprimate la Amsterdam, începînd cu « Hisus Ordi» tipărită la 1660 de M. Dareţ'i. Oskan scoate din teasc cu litere mai bune prima sa carte — un « Imnar», la 1664; la 1668 «Cartea Vulpii», care conţinea şi Geografia; la 1672 e ultima carte a lui Oskan în capitala Olandei, apoi el trece la Marsilia. Un exemplar din Biblia lui Oskan se află la Paris: cf. Macler, *REA,* IX (1928), P- 7 şi urm.

[5]) In *Grosses vollständiges Vnivtrsal-Lexicon aller Wissenschaften und Kunste* etc, Leipzig-Halle, 1747 (edit. J. H. Zedler), voi. LI, cel. 846 se spune despre el: « *Uscan,* Ein Armenianischer Bischoff ven Vuscharansch . . . ». Fu trimis la 1662 de patriarhul armenesc (katolikosul) din Ecmiadzin în Eurcpa ca să tipărească Biblia şi alte cărţi în armeneşte. Petrecînd cîteva luni la Roma, se duse la Amsterdam « alhvo er 1664 die ganze Bibel nach den besten und âltesten Handschrifften in der Armenianischen Sprache, nebst nech unterschiedenen andern Buchern auf seine eigene Unkosten Urucken liess » şi trecu apoi la Marsilia, ccntinuîndu-şi activitatea. Mai departe necunoscutul autor 31 acestei notiţe biografice repetă: *tnach den âltesten Handschriften die ir aus Armenien gebrachti.* Acelaşi lucru îl confirmă şi izvorul notiţei: Ed. Martin, *Dcux dissertations critiques,* Utrecht, 1717 rezumat în *Vermischte Bibliotek oder zulăngliche Nachrichten und unpartheyische Gutachten,* VI. Bând, **«alle** u. Magdeburg, 1718, p. 506: «nach den besten und âltesten *Codicibus Msc.* die er mit sich *fus* Armenien genommen ». Richard Simon, într-un articol asupra lui *Moyse le Grammairien* publicat in *Le grand Dictionnaire historique, ou le me'lange curicux de l'histoire sacre'e et profane* etc, al lui Louis Moreri, Nouv. ed., Paris, 1759, tom. VII, p. 850, indică printre manuscrisele aduse de Oskan m Europa unul din secolul al XlII-lea. Cf. *ibid.,* tom. X, p. 737 asupra lui Oskan.

r 'rk' ascharhaţ' ev ar as pelak'anut'eanf or e Aluesagirk', « Carte de Geografie ' de Fabule, care e Cartea Vulpii » [1]). După doi ani, în 1685, la Amsterdam, ^ tovarăş de-al lui Oskan, Toma Vanandeţ'i a mai scos-o o dată, împreună Istoria' Armeniei, dovedind prin aceasta că Geografia atribuită de către o imprimau lui Moise, contemporanul sfîntului Mesrob, era foarte cău-

De ediţia marsiliană s-au folosit editorii necunoscuţi ai Geografiei de la 1689 care fu crezută că a fost tipărită la Ecmiadzin [2]). Ediţia lui Oskan de la Marsilia rămîne aşadar ediţie de bază pentru multe din cele ulterioare.
Acelaşi text al Geografiei îl retipăresc, împreună cu Istoria Armeniei, înso-tindu-le pe amîndouă de o traducere în latineşte şi de note, fraţii Williâ"m şi George Whiston, la Londra, în anul 1736, sub titlul: *Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae libri III. Accedit ejusdem scriptoris Epitome Geographiae* etc. [3]). Ediţia aceasta whistoniană a servit de bază mechitariştilor din insula San Lazzaro de lîngă Veneţia. Ei nu întrebuinţează alte manuscrise cînd o retipăresc, la Veneţia, în anul 1752, împreună cu Istoria. în două mici volumaşe sînt traduse apoi în ruseşte cele două opere de către Iosif Ioannesov, sub titlul: asi Hcropifl coHHHeHHaJi MonceeMi. XopeHCKHMb ct KpaTKHMb reorpa<j)H-b onHcaHiaMb .apeBHeîi ApMCHiH, CaHKTneTep6ypn>, 1809 [4]).

Tot pe la începutul veacului trecut un celebru armenizant francez, Jean de Saint-Martin, întreprinzînd o serie de studii asupra Armeniei, a dat la iveală vestitele sale *Memoires historiques et geographiqnes sur VArmenie,* în două volume, Paris 1819. în volumul al doilea, p. 301—394 publică, traducîndu-1 în franţuzeşte şi comentîndu-1, textul Geografiei lui Moise Chorenaţ'i, după cum singur afirmă, urmînd ediţia de la Marsilia şi aceea a fraţilor Whiston [5]). A lui Jean

') Catalogul imprimat al Bibliotecii Naţionale din Paris, la cota G. 10 767, o indică astfel « Geographie et fables par Moise de Khorene. Suivi d'un abrege d'histoire universelle. Traduit de latin en armenien, par Zacharie de Sionnie, Marseille, 1683, in -12, 320 pag. ». N-am putut găsi alte informaţii asupra acestui Zaharia din Siunia. La biblioteca Universităţii din Amsterdam se .găseşte un exemplar din *editio princeps* a Geografiei; cf. Fr. Macler, *REA,* VI (1926), p. 93: « In -32, 224 pages. Ornements margineaux et initiales ornees. Reliure bois recouvert de chagrin noir plein. *(Livrr des pays et des contes (fables) c'est-ă-dire Livre du renard,* Amsterdam, 1668) » avînd cota: BU. 971 H. 22. Neputînd găsi la Paris, la Londra, la Bodleyana (Oxford) sau la Berlin ediţiunea *princeps* a acestei Geografii dăm în anexa fotografică titlul ei precum şi cele două pagini referitoare la Sarmaţia, după exemplarul păstrat la Berlin, *Prenssische Staatsbibliothek,* cota Pq. 2744. Dat iiind că ambele ediţii, atît cea de la Amsterdam 1668, cit şi cea de la Marsilia 1683, au acelaşi format şi cam acelaşi număr de pagini (cea de la Marsilia are în plus Istoria Armeniei) putem socoti absolut sigur că este vorbă de acelaşi text, fiind amîndouă tipărite tot de Oskan.

[2]) Cf. K. Patkanov, H3T> HoBaro cnHCica FeorpacJHH npHnHCbiBaeMoii MoHceio XopeHCKOMy (cit. mai jos), p. 21. V. însă şi Macler, *REA,* VI (1926), p. 80: « Les imprimeries fondees par Oskan porterent toujours le nom » « de sainte Etchmiadzin et de saint Sargis le general » ă Amsterdam, â Livourne, â Marseil'e, â Constantinople ».

[3]) Mai conţine epistolele sf. Pavel. în *Praefatio* mărturisesc: « Chorenensis Historiae *Geograpniam* ejusdem scriptoris adjunximus ex Pappi Alexandrini Commentariis expromptam, quam *Uscanus* Episcopus, qui Versionem Haîcanam edidit, in lucem primum protulit (Amster., 1668, 12°), e quo tamen opusculo, *nt* nimium jejuno ac incondito, atque ab Librariis praeterea mendosissimi epravato, vix operae pretium videtur plura tradere, quam quae in notas nostras inclusimus ».

lv, . ' loannesov y socoteşte pe Chorenaţ'i ca aparţinînd secolului al V-lea şi utilizează ediţia

SM., p. 316: « Nous nous sommes bornes â retablir, autant que nous l'avons pu, le texte

- -. ..^.^ui^o. .-o. uuvcucdstd, lum ud « u^mpoziţia » Geografiei se poate pune împre-

lum 1 U R1 Argumentele sale sînt: faptul că în pasajul în care descrie Germania, pomeneşte , care — zice el — numai pe la începutul secolului al X-lea ajung să fie cunoscuţi re

,■ me c°nstantinopol, iar în alte izvoare mi sînt amintiţi; apoi, că în Crimeea sînt pomeniţi » >. Şi se ştie că ruşii nu s-au încreştinat decît la anul 986 etc.

duşilor», care — zice el — numai pe la începutul secolului al X-lea ajung să fie cunoscuţi

, Saint-Martin e o încercare de ediţie critică, prin grija meticuloasă a editolui de a clarifica fiecare pasaj, de a controla aproape fiecare numire geografi 3 si de a fixa epoca redactării manuscrisului care a stat la baza ediţiei *princeps* [x])-

Alte ediţii pînă la anul 1843, la Veneţia, n-au mai fost[2]). în acest an se tipăresc « Operele Complete » ale lui Moise Chorenaţ'i, sub titlul de *Movsesi Chsrinafvoy Matinaţ'raey,* în care, la p. 583 — 616 se publică Geografia. însă, după cum se spune în prefaţă şi după cum reiese dintr-o comparaţie cu ediţiile înşirate pînă acuma — care toate au acelaşi text[3]) — ediţia de la Veneţia 1843 se întemeiază pe alte 6 manuscrise, care pot fi socotite mai pure, fiind « purificate » de toate informaţiile care trec de secolul al V-lea de către copişti. După 12 ani, la 1865, aceiaşi mechitarişti retipăresc o ediţie asemănătoare, stabilită după criteriile Ier arhaizante. Acest text, astfel fixat, îl publică şi-1 traduce în ruseşte K. P. Patkanov (Patkanian), sub titlul ApMHHcicaa Teorpa^iji II Bina no p.X. npiinHCbiBaBiiiaîicH MoHceio XopeHCKOMy. TeKCTi> H nepeBo,a> ci npHCOBOKynjieHiaM-b KapTi» H o6i»HCHHTejibHbixi. npHM-BHaHiă, CaHKTneTep6yprt, 1877[4]), îndreptînd unele lecturi. Manuscrise noi ale Geografiei se căutau mereu. Astfel, la anul 1881 mechitaristul Arsen Scukry a publicat *Geographie de Moîse de Chorene d'apres Ptolemee, texte armenien traduit en franţais,* Venise, 1881, după un nou manuscris, — ediţie care este luată de către unii învăţaţi drept bază pentru studiul Geografiei. Patkanov a tradus — asemănînd cele două texte: cel de la Veneţia 1843—1867 şi al lui Soukry — în ruseşte, sub titlul H3i> HOBaro cnHcica Teorpa^HH, npunucbrBaeMOH Monceio XopencKOMy, la 1883 [5]) însă de astă dată numai pasajele privitoare la Europa răsăriteană.

Ultimele lecturi diferite de multe din ediţiile anterioare, după un nou manuscris păstrat la Ecmiadzin, le-a dat Franz N. Finck, în *Zeitschrift fur armenische Philologie,* I (1903), p. 108 şi urm.

TEXTUL GEOGRAFIEI

__Această Geografie armenească este alcătuită, după însăşi mărturia autorului,, pe temeiul « Chorografiei ecumenice » a lui Pappus din Alexandria, un geograf urmaş al vestitului Ptolemeu din secolul al III-lea e.n., care a lăsat o descriere-

*) *SM.,* p. 315, crede, ca şi alţii mai tîrziu, că prima ediţie a fost aceea de la Marsilia, 1683..

[a]) La 1827 la Veneţia se tipăreşte numai Istoria.

[3]) Manandian, p. 11 consideră ediţiile anterioare făcute după un manuscris «fehlerhaft »; iar, p. 13, referitor la ediţia Veneţia 1843 recunoaşte că prezintă lecturi deosebite de ediţiile anterioare. [4]) în MoHorpa<j)ifl HMnepaTopcKoii AicaaeMiH Hayicb, Nr. 12. Patkanov i-o atribuie nu Ini Moise Chorenaţ'i, ci lui Anania Şirakaţ'i, un matematician şi astronom armean, care a trăit în secolul al VH-lea. Manandian, *op. cit.,* p. 225 a arătat însă că nu poate fi Geografia noastră scrisă <Je Anania Şirakaţ'i, deoarece — printre alte argumente — Şirakaţ'i îşi imaginează pămîntul ca ttn disc patrulater, iar Moise Chorenaţ'i, urmîndu-1 pe Ptolemeu, ca un glob. Dealtfel tot lui Anania Şirakaţ'i i-o atribuise şi Jos. Marquart, *KapvmaXoox, &e** «*skythische*» *Name der Maiotis,* în *Keleti Szemle = Revue orientale,* XI (1910) p. 1—26 şi id., *Die altbulgarischen Ausdriicke in der ţnschrift von Catalar und der altbulgarischen Filrstenliste,* în H3BtcTi« pyccicaro apxeoJioriPiecKarc , «HCTHTyTa BT, KoHCTaHTHHOnOJTE, XII (1911), p. 38.

) în JKypHan-b MnHHCTepcTBa HapoflHaro IlpocBicmeHia, 1883, qaerb CCXXVII.

a lumii întregi cunoscută pe atunci '-) — « din care ne-am făcut noi extrasele » [2]). în cursul Geografiei, însă Moise Chorenaţ'i îl aminteşte şi pe Ptolemeu [3]). Neoutîndu-se preciza ce anume a primit Moise Chorenaţ'i de la Pappus, se poate constata totuşi numaidecît că şi-a împrumutat marile cadre ale operei sale geografice din Chorografia universală a **regelui-gecgraf,** între limitele căreia se miscâ. După ce face cîteva consideraţii de ordin general asupra ştiinţei geografice *i* începe cu descrierea Europei dinspre apus şi trecînd pe urmă la Libia **f** = Africa), termină cu Asia; prin urmare menţine diviziunea în trei continente a. lui Ptolemeu. în calitatea sa de armean, însă, se opreşte fireşte mai mult asa-a regiunilor din Armenia sau asupra acelora din imediata vecinătate a ţării sale, extinzîndu-se în mod disproporţionat asupra lor, în detrimentul celorlalte.

'Pentru a putea lămuri mai uşor pasajul care ne interesează din această Geo°rafie, precum şi pentru că la noi n-a fost publicat niciodată — fiind unele ediţii inaccesibile — citäm aici părţile care sînt în legătură cu Europa orientală, după ediţiile principale, care înfăţişează cîte o versiune independentă: I. *SM.* II. *V.,* şi

III. *Soukry (Patkanov* [2]) [3]),

adăugind la urmă şi redacţiunea cea scurtă — « redacţiunea-mamă », *hnazuyn niayr bnazriţ'* cum o numeşte Manandian [6]) — reconstituită ca genuină. Redăm traducerile lui *SM., Soukry,* apoi şi pe aceea a lui *Patkanov* (făcută după Veneţia 1843—1865 şi după Soukry) în limba franceză şi rusă păstrînd astfel interpretările lor; şi la urmă numai, pasajul care ne priveşte pe noi îl vom traduce literal în româneşte: I. *SM.,* p. 335-341.

începe cu Spania; urmează insulele *Hibernia* şi *Albion;* apoi *Gallia* care «renferme encore des villes, des peuples, nombreux et puissans, et en particulier la nation des Francs » [7]); apoi:

« La Germanie este â l'orient de la Gaule et preş de l'Ocean septentrional; «elle s'etend jusqu'aux montagnes de la Sarmatie et jusqu'au Danube, le « meme que le Iozou [8]) des Russes, qui va se jeter dans la mer de Pont, et est

[a]) Suidas (ed. Bernhardy), *s. v.: Uânnoz, AXeţavSpevz, <piĂoffO(/>o~, yeyovcb^ Kazä xbv Ttpeaflvxepov QEOSOGIOV xbv flaaiĂea* [= sec. IV] . . . *fiifiXia Ss abxov, Xcopoypoupîa oîxov/xsviKfj, Elg xă xeaaapa fli/iXia xfJQ JTxoĂEfiaioo iieyăXtjg Zovră&cog vnofîvrma. . ,* Este singura informaţie asupra Geografiei lui Pappus, care s-a pierdut. Asupra lui cf. Friedrich Hultsch, *Pappi Alexandrini Collectionis quae supersunt e libris mânu scriptis edidit latina interpretationeet commen-tariis,* în 3 volume, Berolini, 1875, unde se publică operele matematico-geometrice ale lui Pappus, iară a fi pomenită deloc Geografia.

[2]) Moise Chorenaţ'i, la *SM.,* p. 323.

[3]5 *Ibid.,* p. 323, 327, 329 etc.

) Consideraţiile acestea astronomico-matematice i-au determinat pe Patkanov şi pe Marquart sa afirme, în mod greşit, că Geografia noastră ar fi fost scrisă de Anania Şirakaţ'i.

) Pentru o mai mare claritate fixăm aici grafic ediţiile şi traducerile Geografiei: _ *a) I.* Amsterdam (Oskan), 1668; II. Marsilia (Oska'n?),'l683; III. Amsterdam (Vanandeţ'i),

[6]) *Op. cit.,* p. 15. ') ŞA/., p. 337; textul în faţă.

dz ∗n textul armenesc e, la p. 116, *ţ'-Danob (Tanop) get, or e Iozu Rusaţ' gay ev mtane i-Pontos* _^ *vn ev sa medz e k'an z-Tonavis (Donavis),* « pînă la rîul Danob, care e Iozu al ruşilor, şi se varsă la i [ar]a+ ■[Pontos] Şi e mai mare decît Tonavis». Se admite îndeobşte că numele *rus* apare numai pe jumătatea secolului [a]l IX-lea; cf. Alfred Rambaud, *Histoire de la Russie depuis Ies origines*

i grand que le Tanais. La Germanie renferme sept naticns, parmi lcsquelles *aUf celle des Goths. On y trouve trois mcntagnes principales, cnze puissans *ff- ves neuf îles et quatre forets remplies de tres-grands arbres; elle a aussi *des mi'nes de fer ».

* «La Dalmatie est *a*. l'orient de la Gaule et vcisine de la Germanic: du *te de l'occident elle atteint Ies sources du Danube; au nord et â l'orient *°lle est bcrnee par le cours de ces fleuves, et au midi elle a le **golf** Ionique. *Q trouve dans la Dalmatie six provinces, beaucoup de **villes** et de cantons, **«six** mcntagnes, vingt fleuves, et sept îles. II existe dans ce pays une bete ' sau vage, appelee *bonasus* [1]), semblable au boeuf, qui lance ses excremens !!aux châsseurs et Ies brule [2]).

Fannee 1877, Paris, 1878; mai nou însă, cf. Dr. Ch. Kadlcc, *The Empire and his northern* voi. IV), p. 301 şi urm., unde se arată că erau

jusqu
neighbours (în « *The Cambridge medieval History* », voi. IA
cunoscuţi varegii ruşi şi geografilor arabi din prima jum
unoscuţi varegii ruşi şi geografilor arabi din prima jumătate a secolului al IX-lea, de cx. Ibn Churdadhbih. Varegii *Bapăyyoi* şi Bapam, de origine normandă, întemeietorii principatelor slavo- « ruseşti», sînt indicaţi în aceeaşi epecă şi de tradiţia rusească; cf. *Chronica Nestoris* edit. Fr, Miklosich,'Vindobonae, 1860, p. 10 tradusă de L. Leger, *Chrontque dite de Nestor,* Paris, 1884 şi, după el, în româneşte G. Popa-Lisseanu, *Cronica lui Nestor,* în voi. VII din *Izvoarele Istoriei Românilor* Bucureşti, 1936. Asupra rolului jucat de « ruşii» normanzi în istoria veche a slavilor răsăriteni,v. Dr. Wilhelm Thomsen, *Der Ursprung des* ***russischen*** *Staates.* ***Drei*** *Vorlesungen. Deutsche Bea'rbeitung von Dr. L. Bornemann,* Gotha, 1879; contra lui o parte din istoricii ruşi moderni, la Milioukov — Seignobos, *Histoire de la Russie,* voi. I[2], Paris 1935, p. 12 şi urm. Prima menţiune a ruşilor se află în cronicarul Prudentius *Annales Bertiniani* (în « *Scriptores rerum Germanicarum in u'sum scholarum* »), Hannoverae, 1883, p. 19, la anul 839, cînd solii trimişi la Constantinopol se întorc « . . . cum eis quosdam, qui se id est gentem suam, Rhos (ceea ce presupune un prototip bizantin *'P&q)* vecari dicebant; quos rex illcrum chacanus . . . », şi unde « chacanus » — deşi a fost apropiat de unii de numele Hakon — este desigur chaghanul, titlul domnitorului, de origine turanică, împrumutat din vecinătatea sudică. Cercetătorii mai nci au devedit că acest ethnikon exista cu mult înainte în regiunile din nordul Mării Negre; cf. A. A. Vasiljev, *La Russie primitive et Byzance* (în *L'Art byzantin chez Ies Slaves. Les Balhans, premier recueil, premiere pârtie* din *Orient et Byzance, Etudes d'art medieval piibliees sous la direction de Gabriel Millet,* IV), Paris, 1930, p. 9— 19. Cf. un « principem Rhos » localizabil în Armenia, în epoca biblică, la Hinricus Brennerus, *Epitome Commentariorum Moysis Armeni, de origine et regibus Armeniorum et Parthorum item series principum Iberiae et Georgiae,* Stockholmiae, 1723, p. 55. Pentru originea ethnikonului cf. substanţiala notă la Alexandre Eck, *Le moyen âge russe,* Paris, 1933, p. 9: « L'ecole dite slave . . . souligne l'existence du nom ethnique « Ruşi» et des noms de nombreuses rivieres « Roşi » dans le Sud de la Russie et dans le basin de la Mer Noire, et ceci longtemps avânt l'apparition des princes varegues â Kiev ». Iozu e fără îndoială turcescul *Ozil*; cf. *SM.,* p. 106 — 309. Acest nume îl dau şi astăzi turcii otomani Şi tătarii Niprului.

[J]) Cf. Plinius, *Naturalis historia,* VIII, 15.

[2]) Ptolemeu, ed. C. Miiller, *Claudii Ptolemaei Geographia,* voi. I, p. I, Paris, 1883, are altă ordine. începe cu *'lovepviag vrjaoo LJpszzaviKfjg* şi *'AXoukovo;,* apoi *'Ianavia BaiziKtj, Aoomzavia, TappaKcovrjaia,* pe urmă *KsXzoyaXaxia* (p. 70) şi *l~epp.avîa fieyd/.ri* (p. 71). în Gallia, bineînţeles, nu sint francii. «Germania cea mare», p. 247—276: *Tfjq repitaviac zijv ftev Svaumrjv* ***nXeopăv*** *&<popi[,ei* ***o*** *Prjvog norapog ,zf;v Se &pKziKf]v o reppaviKoQ 'QKeavog,* iar după ce descrie Oceanul, *ztjv Se HSGIP-Ppivijv nAcvpăv opiCei zoo Aavooftoo zb Soap-iKov fispo^;,* înspre răsărit fiind hotărnicită de *2-a.pp.aziKă bpr* şi de *OvurioâXa.* Printre munţii Germaniei Ptolemeu aşază *Kai ză KaXo6p.eva"A[Svofla,* care se găsesc la capătul Dunării, pe care şi Tacitus, *Germania,* cap. I, îi cunoaşte: «Danuvius . . .edito montis Abnobae ». Cunoaşte insula Scandia *KaiKaze'/ovcnv avzijg ...zăSe ftsoiauŞpivă Foozai* (Cf. *Souhry),* ptolemeu, după Germania, are *'Pmzia Kai OmvSsXiKIa;* Raetia începe de la izvoarele Dunării: *.Jj [a]PK[Tl]K>) nep&i zoo AoovafSioo nozafioo zqj ănâ* TCDV *nr\|y&>\;* urmează *NcopiKov; Havvovia fj ăvco* **şi** ***iavvovia*** *p Kdzco,* apoi spre sud *'IXXopiz, Aifiovpvia, Aa).p.axia* şi termină cu Macedonia. **Compa-**pasajul lui Moise Chorenaţ'i cu Ptolemeu, se poate constata că autorul armean a contras
te aceste provincii, care la Ptolemeu se aflau la sud-estul Germaniei, făcînd din ele una singură: almaţia, pe care o lasă să se întindă pînă la izvoarele Dunării, limitînd-o la nord cu cursul aceluiaşi *ji,* [1T?]' Acest fapt, care pare arbitrar, se poate explica — credem — printr-o contaminare din *Tin**/[CU]_m* ^n cac[re;te căruia fiinţa şi Dalmaţia) şi *Pannonia* (întinsă spre nord-vest dc-a lungul
"Tu, către izvoarele ei). Aceasta se putea înt'împla mai uşor după aşezarea slavilor în aceste
[11] dîndu-le astfel o înfăţişare etnică omogenă; cf. de ex., înainte de secolul al IX-lea « Croaţia

Urmează Italia, cu 17 insule « parmi lesquelles se trouve *Pontia* d'oîi etoit Pilate. Elle a deux metropoles, la celebre Ravenne et Rome la grande » [J]).

« La Sarmatie, dont une pârtie est â l'orient de *Zaghoura,* qui est le pays de Bulgares selon Ies Allemands, et s'etend vers l'ocean septentricnal, jusqu'â la terre inconnue de *Balak'h,* et au mont Rhiphee, d'cîi sort le Tanai's, la Sarmatie contient divers petits cantons, et entre autres *K'herson Khrim,* qui est une presqu'île, est aux Chretiens; une grande quantite scnt aux idolâtres. On trouve dans la Sarmatie cinq, montagnes, treize fleuves, un petit lac et deux îles. On y trouve encore deux autels, dont l'un porte le nom d'Alexandre, «et l'autre celui de Cesar [2]).

« La Thrace est â l'orient de la Dalmatie; elle ccntient cinq petites pro- « vinces et une grande, dans la quelle on trouve Ies vingtcinq nations des Escla- «vons, qui remplacerent Ies Goths. La Thrace a encor des montagnes, des «fleuves, des villes, des îles et des lacs. Sa metropole est l'heureuseCcnstan- «tinople »[3]).

După ce a descris astfel oanuaud. europeană,şi Tracia, mai vorbeşte despre Macedonia şi Grecia, apoi, terminând cu Europa, trece la *Libya* (= Africa) şi pe urmă la *Asia.* Tot între limitele lui Ptolemeu înfăţişează amănunţit toate provinciile Anatoliei, pînă la Armenia. Lăsînd, în acest punct Armenia pentru mai tîrziu, continuă cu *Sannaţia asiaticei,* adică cu aceea care începe la răsărit de Tanais (Don):

dalmatică şi Croaţia pannonică », în Lavisse — Rambaud, *Histoire Generale du IV-e sitele ă nos jours,* voi. I[2], Paris 1922, p. 730. E mai probabil însă ca această ştire să provină din epoca în care Carol cel Mare, risipindu-i pe avari, a supus Pannonia şi o parte din Dalmaţia făcînd astfel cu putinţă o unificare mental-reală a regiunilor muntoase din Dalmaţia pînă în Alpi; cf. Ernst Diimmler, *Uber die siidostlichen Marhen des frănlischen Reiches unter den Karolingern* (795 — 907), în *Archiv fur Kunde osterreichischer Geschichts-Quellen,* X (1853), p. 7 şi N. Iorga, *Essai de synthese de l'histoire de l'umanite,* voi. II: *Histoire du Moyen-Age,* Paris, 1927, p. 113.

*) Ptolemeu nu pomeneşte Ravenna, fiindcă acest oraş, care la un moment dat luase locul Romei, numai în epoca ostrogoto-bizantină ajunse la o faimă universală.

[2]) Şi îa Ptolemeu, după **Sicilia** urmează *Eapjiaxiaz xfJQ ev Eopchnij Brîai;* descriind-o astfel: *'H ev Ebpdmţj Zap/tazla nepiopiţexai ano fiev ăpKzov zoi re ZapfiaxiKtp 'Q/ceavă Kară zov ObsvediKOv KoXnov fiipei rijg ăyvmazov yfj;... io Se Kază zov nsa^ujipivdv nt'paz zfjg Xapfiaxiag zov 6iă răv nijymv zov Tavăi'Soz noza/uoî'-.. ănâ Ss âoufiwv zoi Te OviazovXo. nozafiâ . . . âno Ss p.eaiip:Ppiai; zoîz ze 'lăţvQi zOIQ Mszavăazatc ano zov vozioo z&v Sapp.azvcâ>v opscov nâparoj UR%pi zfJQ âpyflZ *oo KapTzătoo ■opov~, o Exsi Osaiv fi-' L" icai zi; auvsyeî Aaicia napâ xbv abzov napăXXt]).ov p-sy pi* ***tcbv*** *BopyoOsvooz xov Tioxafiov CKpoXiov, Kai xij evreHOev xov TIovzov napaXico p.s/pi zoo Kapmvixov. . .* Tanaisul (Donul) e spre răsărit; ci desparte Sarmaţia europeană de Sarmaţia asiatică. După aceea înşiră munţii care •se găsesc în Sarmaţia: ***Kai*** *ezspoi; âe opzoi SidCcoazai tj Zapfiaxia, tbv ovoi.iâC,exai:*

r'j ze HevK>j opo^ Kai za 'Ap.ăâoKa opt] Kai zb Bmăivov opoz Kai xo 'AXavov opo^ Kai o KapnâxtiQ o poc c'o~ FÂptjxai Kai xâ 'Ptnaîa, ă>v zo nioov

" oordonatele lor geografice. O mulţime de popoare locuiesc în Sarmaţia europeană, printre care: *WKivoi Baazipvai,* 7âCu;'£j, *'PcoţoXami 'A/iaţoftioi, 'A/.avoi, LKvBai, râOaveg, <Pivvoi,* etc, etc. ^U ^ X"'V ^7Zlar*P°1")v xo" TavălSo; nozapov i'Spovzai oi'ze 'AXs^ăvSpov Kai oi Kaiaapi;* ***fico/ioi-***

de [a],L, [acestea] ~ desemnate în hărţile ptolemeice de la **sfîrşitul** evului mediu; cf. A. E. Norenskiold, *Facsimile Atlas to* ***the*** *early history of* ***Cartograf*** *hy,* Stockholm, 1888, Nr. IX şi XXIX - [CU3]Tp[Şte Şi Amn]>ianus Marcellinus, XXII, 8, 40 şi Plinius, *NH,* VI, 49.

[mJ]. / . t°I[en]ieu, după ce descrie şi Dacia, trece în dreapta Dunării, la *fj ăvco Moaio,* şi *fi Kazco Mvaia,* de a'd[llta ĆU ^raC*a] *bnep zov AIpov.* Moise Chorenaţ'i, la *SM., ,* nu mai cunoaşte Moesiile, ci trece (j; '-ptul la Tracia. La Ptolemeu ?; *Qpâxt] nepiopiţsxai ano fiev ăpKzcov zfj Kazco Mvaia* 'care la **i3+i** [apus se ™]ărgineşte cu Macedonia şi cu Moesia superioară. Printre oraşele Traciei se află [Ja Pt°]lemeu şi *BvCăvzwv.*

«La portion de la Sarmatie qui s'etend vers l'orient est bornee par Ies raonts Rhiphees, le Tanaîs et Ies Palus Meotides, d'oîi elle s'avance vers le jnont Caucase, du cote des Iberiens et des Cerauniens, et jusqu'â la mer Caspienne; elle contient Ies monts Cerauniens, Ies monts Hippiques, avec « d'autres encore; on y trouve beaucoup de fleuves, parmi lesquels est l'£thil [1]), « qui se divise en soixante-dix bras qui defendent la nation des Barseliens. Les peuples qui habitent la Sarmatie sont en tres-grand nombre, comme les « Khazirs [2]), Ies Boulkh, les Barseliens [3]) . . . »; înşiră apoi vreo 52 de nume de popoare, cele mai multe neidentificabile sau, sub forma lor armenească, greu de recunoscut, şi încheie pasajul astfel: « Au nord sont les Huns avec lcur villes de «**Varhantchan,** et d'autres encore. Le roi du nord, ou le *khagan,* est le prince « des Khazirs; la reine, ou la *khatoun,* femme du *khagan,* est de la nation des « Barseliens ».

Descrie pe urmă Armenia, foarte amănunţit, apoi Arabia, India, China { « Djenastan »), sfîrşind în apele oceanului.

în urma rezumatului mai extins din *SM.,* din celelalte redacţiuni reproducem numai capitolele care ne interesează de-a dreptul.

II. *Veneţia* (1843, p. 595-596).

(Nefiind tradus decît în ruseşte de Patkanov, H3î> HOBaro cit. dăm aci o traducere în româneşte) [4]).

«Ţara sarmaţilor, din care o parte e la răsăritul Germaniei şi se întinde «înspre Ocean pînă la ţara necunoscută şi pînă la muntele Ribia, din care iese « rîul Tonavis (Donavis). Are Sarmaţia ţinuturi mici, K'erson, al creştinilor, «peninsulă; şi multe altele ale paginilor. Are cinci munţi, treisprezece rîuri, « un lac mic şi două insule. Are şi două altare, unul zis al lui Alexandru şi « celălalt al lui Cesar ».

III. *Soukry,* (p. 19-21).

A) Traducerea franţuzească a lui Soukry:

« 9. La Sarmatie â l'est de la Germanie, commence au fleuve *Vistula* [5]), a «des montagnes qui portent le meme nom; preş de l'Ocean du nord jusqu'â «la terre inconnue et â l'extremite orientale des mcntagnes qui s'appellent *«Ripaei*[a]*),* d'oii sort le fleuve de Tanais [7]); Mais tout cela se trouve vers le

-[1]) « Ethil» este numele turcesc al Volgăi; se întîlneşte sub formele Etil, Itil, Etel, Atei, şi însemnează « rîu, fluviu ». La geografii arabo-persani din secolele IX — X etc.: Itil; cf. J. Marquart, *Osteuropăische und ostasiatische Streifzilge,* Lcipzig, 1905, p. 30 şi A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograf ui persan Gardizi (in* « Omagiul Lapedatu »), Bucureşti, 1936, p. 14 (extras).

[2]) *Chazirii* sînt chazarii, o populaţie turcească din nordul Mării Negre, întinzîndu-se spre apus pînă aproape de Nipru. Asupra lor — pe lingă monografia vagă a lui I. Kutschera, *Die Chasaren,* Leipzig, 1910 — cf. D. A. Chvolson, H3BecTisi o Xo3apaxb, EypTacaxb, Eonrapaxb, Maflbapaxb, CnaBjmaxi H Pycaxb A6y-Ajin AxMejţb 6eHb Oviapb H6Hb-/IacTa, etc. CaHKTneTepSyprb, 1869.

[3]) *Barselienii* sint tot o populaţie turcească ; locuiau la Volga de mijloc şi se găsesc şi în Istoria Armeniei a lui Moise Chorenaţ'i. Cf. Dr. M. Lauer, *Des Moses von Chorene Geschichte Gross-Armeniens,* Regensburg, 1869, p. 125, unde sînt aliaţi cu chazarii, purtînd lupte cu vecinii. La Al-Bakrî: Bar¸ulâ, ■un fragment al bulgarilor rămaşi la Volga. V. şi Marquart, *Streifziige* cit., p. 57 şi 490.

[4]) Patkanov traduce aceattă redacţiune după ediţia de la Veneţia 1865 (identică cu cea din 1843, utilizată de noi), alături de aceea publicată de Soukry, arătîndprin ce se deosebesc cele două redacţiuni. V. mai jos, unde o dăm alături de traducerea franţuzească a lui Soukry.

[5]) Textul armenesc *Soukry,* p. 16: *Chistula.*

[6]) *Ibid., Ribai.*

[7]) *Tanayis.*

ud Tanaîs *) separe la *Sarmatie* en deux, l'Asie du cote" de Test, et l'Europe *) *du cote de l'ouest; et ii entre dans le *Maeotis fialus* [3]).

« On V fait la navigation jusqu'â la mer du Pont, puis par le Pont et le fleuve de **Tyras** [4]) (auj. Dniester). Du cote du sud ii separe la Dacie de la Sar- *matie II V [a] des petits pays [8]). Des pays chretiens, ii y a le continent *T aurica* [y] * 'est-â-dire la Chersonese, qui est entre le lac de **Byce** et le *Maeotis* ***Palus*** et *1 Pont et le fleuve Carcinitis au golfe du meme nom. Mais ii **y** a plusieurs ! contrees paiennes, dont l'une s'appelle *Hamaxobii,* qui signifie *vivants dans Ies < chars*; ii y [a se]Pt ([ou cnlc]l) mcntagnes d'ou sortent plusieurs fleuvcs qui se << ietten't dans le Pont, et **dont** un a le nom de *Cotcho*; ii y a un petit lac, deux << îles et deux temples ».

« 10. La Thrace, â l'est de la Dalmatie, preş de la Sarmatie, ccmmence du fleuve Tarus [6]) jusqu'au Danube [7]). II y a cinq petits pays et d'autres comme « *Verumus* [8]) et *Dardania* qui est Tetrapoli[9]) ».

«II v a du cote du midi la Thrace propre et du cote arctique le grand pays «de Dacie[10]), habitation des Sclavines[11]), qui forment 25 races; le pays tomba «au pouvoir des Goths[12]), **venus** de l'île de *Scania* (ou Scandia) [13]), qui est « *YHoemws[u]) des* Germains[15]). Mais le Sclavines [16]) passerent Ies fleuvcs Tanais [17]) « et s'emparerent des autres pays de la Thrace et|de la Macedoine, et ils alle-« rent dans l'Achaie et la Dalmatie. Les^armees de Thrace etaient compose'es

[J]) De astă dată nu mai este numit; în text e înlocuit cu pronumele.

[2]) *Europia.*

[3]) în text: *Meotis dzovak,* « marea-mică Meotis ».

*) *Tivras.*

[5]) Nota lui Soukry, p. 19: «D'apres Ptolemee: *Mexâ xă; xov Obi'c/xovÂa (Chistula?) nozafiov sKfioXăc... Kai abxoIQ opsmv... Ms0'* â~ *xov diopit^ovxoQ ic6povxf]v TaupiKr/v Xsprjovvrjaov xov i/iev TipoQ xă> Ko.pKivhri KCXTZQ) . . .* (armeneşte: *Tavrahan ţ'amah' khin ays ink'n z-K'erson or kay n-medz Bivhean* ***Ig'in)*** *npoQ* ***Tfi*** *BvKr/, Âip.vij... ăno St ăvaroXâv nepiixexai ră TE ăno zoS KapKivixoo Xiorafiov Kai zfj BUKŢI).ijivr\ (i-medz* ***Bivhean*** *Ig'in) Kai xrj ji&xpi xov Tavâlâog noxapoo xfjg MawmSoq Âip.vriQ nXsvpy xă TavaiSi noxafiâ, Kai exi xm ăno xwv nnymv xoo Tavăîdog noxap.ov sni xi)v ăyvcoaxov yfjv liEatiiifSpivm... Kai xwv bno BopvaOsvtjv Se noxap.u>v, o p,iv Tvpa; (Tivras* sau *Divras) noxap.dc; abxoQ opinti xă fiepr/ XÎJQ AaKiaq Kai xfjq Zapp.axiag.* Notre auteur adopte la division de la Sarmatie en chretienne et en paienne. La chretienne etait appelee *TavpiKtj XepaovvtjaoQ* et la paienne *'Ap.a£ofiioi (Amak'sabiu or en Aylkenţ'atk').* Les deux temples sont, d'apres Ptolemee, *'AXeţlAvdpoo fico/nol* (Alexandri Arae) et *Kaioapog fitopoi* (Caesaris Arae). Je laisse aux savants la difficulte de deriver le nom du fleuve Cctcho *(Anuanen tmin Koc'oy)».*

[6]) *Taros,* care poate fi citit — după dialecte; cf. A. Meillet, *Altarmenisches Elementarbuch* (în *Indogermanische BMiothek,* ***hrgg.*** *v.* ***H.*** *Hirt u. W. Streitberg. Erste* ***Abteilung.*** *Erste Reihe,* Bd. Io. Heidelberg, 1913, p. Q-12 - şi *Daros.*

') *Danob;* puţind fi citit şi ***Tanop.***

*) ***Verivmus,*** Soukry în notă: *Verin Mivsia* = Moesia superioară.

_) Nota lui Soukry, p. 20 « *OpaKrjC, OeuiQ.* « Ptolem. Tar^s (Taros get), c'est 1' *'AOvpa noxap.bq* [U] .pographe grec. Le pays de *Verimtis* est peut-etre la Mysie *(Mvaia,* qui se divise en Superieure et en lnieneure l'arm. ***Verivmus).*** Et la Dardanie de Ptolemee est composee de quatre villes ». [1U]) ***Bakia,*** citibil şi ***Tagia.***

) *Slavk'; k'* fiind semnul pluralului. .)

&[uih']> citibil şi *Kudk'.* ~) In text *Shaniay.*

wirdF [Emios].\ J; [Ma]rquart, *Kapp.flo.XovK* cit., **p.** 17: « **Von der Insei Skaa(d)ia, welche genannt** ab hui [10S] * ?1 !1 [îndrea]Ptă ***îngremios*** citind pe Iordanes, *Getica,* I, 9 « amplam insulam Scandzatn... [t] (jg[11^15] [1ıısu'ae] gremio, uelut examen apium erumpens, in terram Europae aduenit »; XVII, 94 Anan' [C^n] ,[ae] [t msulae] gremio Gothos dixisse egressos ». Marquart se întreabă aci: « Hat also S\ i[r] ([a]dică Moise Chorenat'i) **etwa** cine *lateinische* Quelle beniitzt? »

[i5]) *Germanafot'* [16] *Sklavk'n. ') Danay,* citibil şi *Tanay*; cu aceeaşi iniţială **şi**

♦ ***Dakia*** > şi « *Danob* ».

« de Tantalides, Sardiens, Sicilidiens, etc. [x]). II y a des montagnes ei un ucuvc, «le Danube [2]), lequel se divise en six affluents, et forme un lac et une île du no!ji de Peuce [3]). (Dans cette île habite Aspar-Hroug [4]), le fils de Khoubraâ-«tha[5]), fugitif de *Chasuari*[6]), du mont des Bulgares[7]), qui chassa Ies Avares[8]) /< et demeura lâ) [9]). Cest â la Thrace qu'appartient Constantinople, viile deli-«cieuse, â l'entree du detroit du Pont, qui s'appelle Bosphore de Thrace. Â *4* vingt miile de Constantinople ii y a la viile Heraclea, ou se trouve le Theâtre «qui est un de sept merveilles du monde; d'ici vers le nord, jusqu'â Rome, <(ii y a 200 milles ».

B) Traducerea rusească a lui Patkanov, H3b HOBaro, p. 25 — 27 după ediţia de la Veneţia 1865, şi, pe urmă, după Soukry. O reproducem fiindcă Patkanov traduce mai precis, fără a încerca să interpreteze introducînd termenii antici:

«Opaicia.

«ITo crapbiMb cnucKaMi: [Veneţia, 1865]

«©paiuji KT. BOCTOKy OTT> JlaJiMaiiiH, pHflOMb *ci,* CapMaTieH, «HMieTb nsnrb Hc60JIbII!HX'b H OAHV 6ojIbUiyK) 06jiaCTb, Bb KOTOpOH JKHBVTb 25 CiiaBHHCKHXl(sklavaîn) «HapoAOBi.. Hxt. MtcTa 3aHJmn FoTbi (Goudkh). ©paicia 3aKjiK>HaeTT> BT> ce6i «ropbi, ptKH, ropo/ţa, o3epa H CTOJiiiiry — CHacTJiiiBMH RoHcraHTiiHoriojib».

«rio HOBOMy crmcKy: [Soukry].

«Jlecsna.fi CTpaHa Esporibi, ©patria, jieîKHTb Kb BOCTOKy oTb *JiasiManin* paflOMb ■«cb CapMaTieă, HaHHHaa OTtpiKH Tapoca (nuTaM;, Tnpacî>, KaKi. BbonHcamn eBpo-«neîîcKoă CapMaTin) II ^o J],aHy6a. Bт, Heîî nsiTb o6jiacTeă H eme CTpaHa BepnMycb «(HHTaâ: BepHHt-Mycb, To-ectb, Moesia superior) H Xtap^aHia Cb HeTbipbMH ro-«poflaMH. Ha lori HaxoflHTCH co6cTBeHHaM ©paKin, a KT. ciBepy BejiHKaH CTpaHa «flaicin, Bb KOTopoă >KHByxT> CuaBbi — 25 Hapo/ioBb. MtcTa HXÎ. BOÎÎHOH saHsuiH «roTbi, npH6biBtuie H3i ocTpoBa Geamii[10]), Ha3biBaeMOH FepMaHCKHMb FeMiycoM-b *«(!).* Ho CKjiaBH *(sic)* [1X]) nepeftflH ptKy *J\&na.pL,* 3aHaJiH ce6si Apyryio o6jiacTb BT> «©paKin H MaKe/iOHiH, 11 npouinH BT> Ax(a)iio H /ţajiMaiiiio. npe>K,n,e ace BT> © «6biJiH cjiiflyioinia BoeBOflCTBa: TaHflHJiHKe *(Jav3!]/.r]xv<ij),* Cap^HKe

Nota lui Soukry, *ibid.:* <i Ies armees de Thrace sont, d'apres la Geographie de Ptolemee *jy Siaiv EV xfj snap/Ja npog fisv TOÎ^ Mvaiai^, Kai Al/xov xo opoz apxoiiivoî^, ănb Seu/xaiv AavQr]XrjTiKr\, ZapSiKrj, ZeXXtiriKij.*

[2]) *Danob,* citibil şi *Tanob, Tanop* sau *Danop.*

[3]) *Pivki,* cit. şi *Bingi.*

[4]) *Asparhruk,* cit. şi *Asbarhrug.* Numele poate fi considerat şi nedespărţit printr-o linioară.

[6]) *Chubraat'a,* cit. şi *Chupraat'a.*

[6]) *Chazraf e* genitivul plural de la *Chazar.* Soukry scrie greşit: Chasuari.

') în text: *i-Bucharaf lernen,* ablativul plural: «de la muntele Bucharilor ». Xeputîndu-ne gîndi la munţii din regiunea oraşului Buchara (care exista, dealtfel, în secolul la X-lea ca « vechiul Buchâră», fiind cunoscut geografului arab Maqdisi; cf. W. Barthold, *Turliestan down to the Mongol invasion,* ed. II, Londra, 1928 (în « E. J. W. Gibb Memorial» Series, New Series, V), p. 116, e mai plauzibil « muntele Bulgarilor » — aşa cum traduce Soukry — presupunînd o copie greşită avînd *Bucharaţ'* pentru *Bulcharaf* « al bulgarilar » putînd fi astfel foarte bine identificat cu munţii Urali.

[8]) *z-Avarn* «pe avari».

[9]) Nota lui Soukry, *ibid.:* « D'un des cinq fils de Crobat, prince de Cotragues et des Bulgares, nomme Apsarouch *(sic !),* parvint par le Dnieper et le Dniester sur le fleuve *(sic !)* Honclus ou Ogl. au nord du Danube. (Voy. Ies Historiens Byz., Nic, Theoph. et Constat. Th. [?] LII. 1). Ce feit arriva l'an 668 de notre ere; par consequent c'est une interpolation de l'auteur». După cum vom vedea nu toate aceste date ale lui Soukry corespund realităţii.

[10]) Nota lui Patkanov: „BT.npecnHCJioBiH Ha CTP. 11-ft roBopHTca: Bl CiBepHOMi. OKeaHt fiacynpoTHBT> CapMaTin H repMaHin, HaxoflHTCH OCTPOBI. CnaHne, Ha KOTOPOMT. npeKfle 5KHJTH FOTM."

[xx]) Semnul întrebării şi « sic > sînt ale lui Patkanov.

«CH *(ZeĂĂtjTiKTf)* H ,rrp. Bo ©paKin flBi ropBi H pixn, H3i> KOToptixi. o/THa, «IIaHy6i>, .niJiaci» Ha inecTb pyicaBOBL, o6pa3yeTi> O3epo H OCTPOBÎ., Ha3biBaeMtiH «ITKIKH (Peuce). Ha 3-TOML OCTPOBL «HBCTL Acnapt-XpyKi,, CHHI Xy6paTa[1] «6iacaBiuiH OTL Xa3apt H3i> ropi. EyjirapcKHXb H nporHaBiuiă ABapt Ha 3anaflt. «OHL nocejiHJicH Ha CTOML Micri. BL ©paiciii .TCÎKHTL cnacTjiHBBiH KoHCTaHTHHo- «IIOJIB npH ycri npojiHBa IIoHTa, Ha3biBaeMaro ©paKiîicKHML Eoc<J>opoMî.. B-B 20 «MHJI«XL OTL KoHCTaHTHHono.ia Haxo/iHTCH ropojii. EpaKuea CT> TeaTpoMi, cocTaB- «JIHK3IUHMT. OflHO H3T> CeMH HyfleCb. OTCIOfla Ha ctBepT> *RO* PHMa 200 MHJIb.

«EBponeHCicax CapMaTia.

«Tio cTaptiMT. cnHCKaMt:

«CapMaTia nacTb (HJIH nonoBHHa; TO-ecTt, eBponeficKaa) KOTOPOH jieacHTi. KÎ> «BOCTOKy OTI» repMamH [2]), TaHeTca no ciBepHOMy OKeaHy flo HeH3BtcTHOH 3CM.IH «H flo ropw PHnia *('Pinam)* H3i KOTOPOH BHTeKaeTi. piKa ToHaBHCi. CapMaTix <<3aKJTIOqaeTl, Bl Ce6t HtCKOJlbKO MejIKHXI. CTpaHÎ„ H31> KOTOpblXI. OflHy, XepCOHe3t «TaBpnHecKift, 3aHHMaK)Ti, xpHCTiaHe, a flpyria—fl3HHHHKH. Bi CapMaTiH 5 ropK «13 piRt, He6ojitmoe cnepo H 2 ocTpoBa. TaMt »te HaxoASTca flsa Kannma (HJIH «xpaMa), H3î> KOTopMxt O^HO Ha3tiBaeTC5i AjieKcaHflpoBWMT. *oi ('AĂeţăvSpov flco/uoi)* «a flpyroe — KecapeBtiMi. *(oi Kaiaapog Poofîoi).*

«no HOBOMy cnacKy:

«/JeBHTHyio CTpaHy EBponbi cocTaBjiaeTi. (EBponeHCKaa) nonoBHHa CapMaTiif,. «KT. BOCTOKy *OTb* FepMaHiH, HaiHHaH OTI. ptKH XHCTVJIBI (HHTaâ: BucTyjiBi) H ropt, «HOCHIIIHXI. TO ace Ha3Bame (TO-CCTB: Capiv.aTCKHXB). OHa npocTHpaeTca no 6epery «CtBepHaro OKeaHa *RO* HeH3BicTHOH CTpaHBi H *JXO* BOCTOHHBIXT. OKOHeHHOCTeS ropt «Pnna, oTKyaa KCTeKaeTî. piKa TaHanci., KOTopaa, HanpaBjiaacB na ion., pa3flija- Capiviariio, Ha flBt HacTH; Ha BocTOHHyio BI A3JH H Ha 3ana/tHyio BI> EBpont, Bna/ieHia CBoero BL Mope MeoTHCi. npo/ioji>Kaa njiaBaHie Ha Kopa6jiaxi> ^o «Mopa IIoHTa, rpaHHna H^eTt IIOHTOMI. go piKH Tupaca (Tyras), KOTOpaa oT^tjia- JJ,aKijo OTI. CapMaTiH. Bi> CapMaTiH MHOKCCTBO MejiKnxi. CTpaHî.. XpHCTia- ^JieacHTT. TaBpHHecKiă nojiyocTpoBi„ TO-ecTB XepcoHe3i>, Me3K/iy ose-«poMi. BKiKe (Byce) MopeMt MCOTHCI. H rioHTOMi. #0 BnaAeHia KapKHHHTCKOH «ptKH BI. 3ajiHBi, Toro ace HMCHH. OcTajiBHBia o6jiacTH npHHari.ne^aTB a3BreHHKaMij, «H31. KOTOpBIXl. OflHHT, HapOA'B Ha3BlBaeTCa AMaKCaGiH, TO-CCTL, JKHBynjie BL TC- «jieraxB. *BT*> CapMaTia cewb Kyprjitixi. ropi>, H3i> KOTOPBIXL BTeKaioTi. BL ITOHTL «MHOrO ptKB. HeKOTOpBia H3L nOCJliflHIIXl„ COe/IHHHBIUHCî. BMtCT't, 06pa3yK)TL piKy, Ha3BiBaeMyio KOHO (?). ECTB TaM He6oJTBiuoH O3epo flBa oerpoBa H Kannma (xpaMa)». Printre cele 52 de popoare din Sarmaţia asiatică sînt de reţinut:

«KL ciBepy OT HHXL (Hea) 3KHByTL Hapo^Bi TypKOBL H Bojirapi., KOToptie HMeHyK)Tca «no Ha3BamaML piKL: KynH-ByjirapL, JfyHH-Byjirapi., OrxoHflopL Woghkhondor BpHîuejiBiiti, HflapL-BonKapi.... H3L ranniHCKHXL ropL 6i»cajiL CBIHT> (iHTaii: Xy6paTa, KaKL BBiuie)». Pe legendarele „Amazoane" menţinute din Ptolemeu, le aşază «flo ptKa Hpa (HHTaH:^Pa)»[3].

[1]) Nota lui Patkanov: «Ky6paTB HJIH Kpo6aTi, BnacTirrejîb KoTparosi> H Byjirapi., yMepi 3t> •PaHaropin, y HCTteBi piKH Ky<J)eHa (Ky6aHH) H oCTaBHjn.: 4 fii, din care unul [Asparuch] se aşază^în *Honclus,* HJIH *Ogl,* KT. ctBepy OTI AyHaa».

[2]) Nota lui Patkanov: «Bi TeKCTaxi. BHCTOHOBTb H Cent-MapTCHa BMicTo: FepMaHiH, CTOHTI: ^- apMa-ria HaxozniTca KT. BOCTOKy OT 3arypiH, To-ecTb, repMaHCKHXi. Byjirapi., TjmeTca no CisepHOMy Ofceany flo HeroatcTHOH 3eMJiH, Ha3MBaeMOH Ilajiaxi. (?) H flO ropt.i Pauia, H np.». Asupra lecturii Hajiaxi, în loc de Eajiaxi,, cf. mai jos.

[3]) Ra este Volga.

Tot aci îi aşază şi pe chazari şi pe «AaiaHti », care, ultimii, dacă sînt identificabili cu « dacianii» ca asonantă, desigur nu sînt ca aşezare geografică.

IV. *Redacţiunea originară.*

Părintele N. Akinian [x]), învăţatul mechitarist de la Viena, a avut amabilitatea să ne pună la dispoziţie următoarea redacţiune scurtă (« Kurze Redaction »), reconstituită de dînsul prin eliminarea tuturor adaosurilor care i se păreau că nu [s]-ar fi aflat în redacţiunea originară. Această redacţiune [2]) — care, dacă nu i-ar pomeni pe creştini în Crimeea, ar părea contemporană cu Ptolemeu chiar, în orice caz cu un prezumtiv discipol al sfîntului Mesrob (aşa cum voiesc, în sinea lor, mechitariştii) — este presupusă după cum am văzut, fără a fi însă reconstituită, şi de Manandian, numind-o « redacţiunea-mamă » [3]). Ea ar fi următoarea [4]): «'SarmataţVoţ[ta]> hasarakn e[6]', i-areveliţ'[c]i kalov Germanaţ'voţ*) ar hiv-«sisayin Ovkianosiv mincev ţ[e]-andzanot[;] [e]' erkir^ ev ţ[c]-Ribia"> learn, i-orme « elane Tavnavis*' get': Ev*' uni Sarmatia aliarhs p'ok'uns i-k'ristoneiţ' z-K'er-«son[;)] ţ'amak' kzli ev*[1] i het anosaţ' bazumn. Uni *ev*[l)] lerins[7"1] 5 ev[M;] get's «13 ev[0)] p'ok[c]r lig[1] mi ev klzis 2. Uni ev bazns 2 min koc'i Aleksandri ev mivsn « Kesari».

Traducerea lui Akinian, în nemţeşte:

«IX. Sarmatiens Hâlfte liegt am Osten Germaniens und streckt sich ab «des Nordozeans bis zum unbekannten Land und zum Gebirge Ripia, von «wo aus Tawnawis Fluss den Ursprung nimmt. Und hat Sarmatien kleine « Gauen: die Halbinsel Cherson (die) von den Christen (bewohnt ist) und viele «andere (die) von den Heiden (bewohnt sind). Es hat auch 5 Berge und 13 «Fliisse und einen kleinen See und 2 Inseln. Es hat auch 2 Altare, der eine « heisst (Altar) des Alexander, und der zweite der von Caesar ».

Această ultimă formă a Geografiei lui Moise Chorenaţ'i, din care e înlăturat tot ceea ce crede părintele N. Akinian, tot ceea ce într-adevăr s-ar putea admite că nu se regăsea în toate redacţiunile, ar reprezenta deci — *ipotetic* — redacţiunea originară, pe care am putea-o numi *redactio prima,* sau cum îi zice el: *Urredaction.* Pornind, bineînţeles, tot de la Ptolemeu, această formă a Geografiei

*) Neavînd posibilitatea să studiem manuscrisele acestei Geografii ne-am adresat părintelui N. Akinian de la Viena, care cu multă solicitudine — pentru care şi pe această cale îi aducem rele mai vii mulţumiri — ne-a trimis « redacţiunea originară » de mai jos şi ne-a informat că manuscrisele cunoscute de dînsul, 15 la număr, nu trec de secolul al XIV-lea, în ceea ce priveşte epoca copierii lor.

[2]) Ea se apropie foarte mult de *V.*

[3]) *Op. cit.,* p. 15.

*) *Variante: a)* Sarmataţ'voţ' n *B.* S-voţ'aliarhs *M.* oroy h. *CDMV.*; *b)* e *lipseşte CDMV;* [c]) i-elif *B. d)* Kermanaţ' voţ'n *B.* Kermanioy *V.* Kalov Zaghuray (Zaghura *M.)* or e Bulghark'

[ra]" *A; n)* minn *BF; o)* keraru *FCA.* kesari *MV.*

A, Nr. 784, f. 7v der Wiener Mechitharisten-Bibl. (s. **IX—XIV).**

B, Nr. 731, f. 113v der Wiener Mechitharisten-Bibl. (a. 1787).

C, ed. Marseille, 1683, p. 22.

■D. ed. G. et G. Whiston, Londini, 1736, p. 346.

M, Saint-Martin, Memoires, II, 338.

V, Movsesi Chorinaţ'voy Matinaţ'raey. Venetik, 1865, p. 595-596.

; [7][F]> [Die] Lesarten der Etschmiadziner Handschrift, Nr. 1696 (s. XIV) — von Franz N. Finck [Aeusc]*hriftfur armenische Philologie,* I (1903), p. 108.

armenești trebuie să fie cea mai veche. Ea ar putea coborî pînă în secolul al VII-lea' (pe care-l propune Patkanoy), căci nu oferă nici un indiciu mai sigur temeiul căruia să-i fixezi vîrsta. însă această Geografie, astfel « purificată », poate foarte bine să fi fost concepută şi redactată şi în secolul al IX-lea.

INTERPOLĂRILE GEOGRAFIEI

Studiile mai noi, însă, şi mai cu seamă Manandian au demonstrat că autorul Geografiei a trăit într-adevăr în secolul al IX-lea. Avînd această certitudine, nu mai sîntem siliţi să acceptăm o redacţiune în afară de timp, quasi fără vîrstă. în orice caz probabilitatea unei astfel de redacţiuni — dealtfel nu numai pentru pasajele care ne privesc de-a dreptul — nu exclude delcc interpretarea noastră, pe care o vom construi mai departe, trebuind să fie admise *de plano* interpolările.

Cum era şi natural, în cercurile armenești această Geografie, oricare i-ar fi fost forma ei de la început, a circulat necontenit. Cu fiecare nouă perspectivă deschisa geograficește asupra părţilor acelora ale pămîntului, care nu fuseseră iluminate de mintea limpede a grecilor şi prin urmare nu fuseseră dobîndite pentru bunul comun al civilizaţiei, forma iniţială a acestei Geografii rezumate din Ptolemeu se primenea: tot alte şi alte ştiri i se adăugau, la început nesigure, imprecise, însă cu timpul după ce se cîştigau cunoştinţe mai bogate, mai exacte, despre noile « ţări » şi « pămînturi », « necunoscute » înainte, ele se stratificau, umplînd golurile şi fiind acceptate de către copişti.

în acest proces de desâvîrşire a ştiinţei geografice se pot distinge anumite zone de completare a manuscriselor originare. Manuscrisele care ajungeau în regiuni răsăritene îşi completau capitolele privitoare la răsărit, iar cele care îşi obţineau informaţiunile din apus sau de la nord, îşi preschimbau acele capitole. Este dealtfel soarta celor mai multe manuscrise care izvorăsc din evul mediu, ca să nu ne fie transmise în puritatea lor primordială. Concomitent cu progresul cunoştinţelor umane evoluau şi manuscrisele, în special cele cu caracter istoric sau geografic. Ele îşi trăiau viaţa lor proprie, crescînd şi desăvîrşindu-se lăuntric. De aceea toate întregirile, sau, cum sînt botezate uneori repulsiv, toate interpolările care se aduc unui manuscris, atît de fireşti, fiind făcute numai din năzuinţa de a lămuri în sens contemporan pasajele care ar rămînea poate obscure pentru cei care nu mai trăiesc în epeca autorului, sînt şi trebuie să fie considerate tot atît de autentice ca şi textul iniţial. Iar dacă se poate stabili timpul în care a fost introdusă interpolaţia, atunci problema este rezolvată aproape singură.

O geografie are totdeauna şi un caracter isteric. în cazul nostru, neputîndu-se trxa m med precis epeca naşterii Geografiei, în redacţiunea ei primă armenească, se poate totuşi stabili termenul *ad quem.* Anume, tcate ştirile care se găsesc în Geografia lui **Moise** Chcrenaţ'i şi care nu se găsesc în Ptolemeu, — fie în *SM.,* [ll]f ***Soukry-P,*** sau în *V.,* fără a mai pcmeni *redacţia prima,* care e aproape fără wrsta nu trec de secolul al IX-lea. Nici unul din marile evenimente istorice, - are s-au desfăşurat pe vasta scenă universală cuprinsă între hotarele acestei geografii după secolul al IX-lea, nu este înregistrat. (De ex. ungurii şi pecenegii **u** sînt cunoscuţi). Autorul fiind un armean, se ocupă pe o întinderere anormală

Armenia însăşi; nu oferă însă nici în această parte vreo dată care să poată fi raportată la o epocă posterioară secolului al IX-lea [1]).

Prin urmare, deşi cele mai vechi manuscrise existente ale Geografiei cunoscute pînă acuma nu urcă mai sus de secolul al XlV-lea, după cum afirmă părin-t le N. Akinian — deşi Oskan adusese în Europa şi manuscrise din secolul al XlH-l[ea] — aceasta nu înseamnă că textul însuşi ar data numai de atunci. Netrecînd ultima redacţiune dincoace de secolul al IX-lea, după cum au stabilit [ce]i mai de seamă critici, i s-ar putea deci fixa ca o perioadă aproximativă anii 850—900, admiţîndu-se că împrejurul acestor ani a luat fiinţă redacţiunea *SM-,* — [care este] ultima.

AUTENTICITATEA EDIŢIEI SM

întorcîndu-ne acuma la ediţiile Geografiei lui Moise Chorenaţ'i precum şi la manuscrisele cunoscute, vedem numaidecît că ele nu sînt identice. Toate versiunile cunoscute astăzi ale Geografiei, comparîndu-le, se ccnstată cu uşurinţă că diferă între ele într-o măsură mai mare sau mai mică. Textul SM., după cum am văzut, are la bază ediţia fraţilor Whiston şi ediţia de la Marsilia 1683, care ea însăşi nu este decît reimprimarea aceleia de la Amsterdam, 1668. Acest text se deosebeşte atît de *V.,* cît şi de *Soukry,* nefiind identic nici cu redacţiunea originară, aşa cum o reconstituie părintele N. Akinian. De asemenea *V.* şi *Soukry* (P^2) se deosebesc atît între ele — căci nu numai fraze întregi nu se acopere, dar la o primă aruncătură de ochi se distinge disproporţionalitatea întinderii lor, ceea ce se poate constata şi faţă de *SM.* — cît şi, mai ales, de eventuala redacţiune originară. De ex. despre Asparuch nu se face pomenire decît în *Soukry* (P^2), iar în redacţiunea originară, în *V.* (P^1) şi în *SM.,* nu se face deloc. Este mai presus de orice îndoială — fără a mai cita şi alte pasaje — că nu sînt identice versiunile cunoscute, după cum este sigur că au existat şi există mai multe manuscrise ale Geografiei care aproape toate diferă între ele.

Şi atunci, astfel stînd lucrurile, cu toate că după cum am spus, manuscrisul original după care s-a făcut ediţia de la Amsterdam 1668 — care ne interesează îndeosebi, deoarece în ea şi în ediţiile derivate din ea se găseşte pasajul cu pricina— nu a fost semnalat în bibliotecile europene şi nici aiurea, pînă acuma, totuşi autenticitatea acestei ediţii nu poate fi pusă la îndoială (şi nici n-a făcut-o nimeni) deoarece, cu siguranţă ea s-a bazat pe un manuscris autentic. Dacă n-avem motive să ne îndoim de autenticitatea ediţiilor *V.* şi *Soukry,* atunci n-avem, cu atît mai puţin, nici unul ca să ne îndoim de aceea a ediţiei *SM.* [2]).

*) Cf. Dr. J. Marquart, *ErânSahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i. Mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Exctirstn* (în: *Abhandlungen der konigl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Gottingen. Philol.-histor. Klas.se, N. F.,* Bd. III, Berlin, 1901, p. 6: relevînd că e pomenită lupta dintre arabi şi turci la Gozgăn, în anul 119 h. — 737 e.n. , constată « Der Verfasser kann also friihestens gegen das Ende der Omaijadenzeit geschrieben haben, vermut-lich aber erst unter den ersten Abbasiden ». Se ştie că "Abbăsizii încep la anul 750; cf. CI. Huart, *Histoire des Arabes,* T.I, Paris, 1912, p. 285.

) Jean de Saint-Martin, în grija ce-a avut-o de a fi cît se poate de documentat, a căutat Manuscrisele Geografiei armeneşti, însă n-a găsit nici unul; au fost găsite însă unele ulterior, în alte Părţi. Iată ce spune el în această privinţă, p. 316: « Nous n'en connoissons aucun manuscrit: seulement, dans le manuscrit armenien (Nr. 100 de la Bibliotheque Royale, *fol.* 247 *verso et* 248 *r f?}?J* [on] en trouve un court fragment relatif aux mesures itineraires, qui ne presente aucune [ţ n c e avec les] iniprimes». Aceste *itinerarii,* pe care Jean de Saint-Martin le publică la p. ~397, se aflau prin urmare şi în ediţia de la Marsilia, 1683, întru totul neschimbate, ceea ce nu

ii wic ne uitcicaccu.ct um reaacuunea *i>M.* a Geografiei armeneşti este acela în care se descrie Sarmaţia europeană şi Tracia. El este următorul: Sarmataţ'oţ* aşcharhn, oroy hasarakn i-areveliţ" kalov Zaghura, or e Bulghark' Germanaţ'oţ*, ar hivsisayin Ovkeanosiv, minc'ev ţ'-andzanot' erkir, Balak' koc'en, ev Rivbia learn, i-orme elane Donavis get. Ev uni Sarmaţia harhn p'ck'uns, ev K'ristoneiţ* z-K'erson Chrimn, or e ţ'amak' klzi, ev e het'anosaf bazums. Uni lerins hing ^gets tasn ev erek', p'ok'r lig[c] mi, ev klzis rkus uni ev bagins erkus, minn koc'i Aleksandri, ev mivsn Kesari. în traducere românească:

«Tara sarmaţilor [1]), din care o parte e la răsărit de Zaghura[2]), care e «(tara) bulgarilor ai germanilor, (se întinde) înspre Oceanul nordic pînă la «tara necunoscută, căreia îi zic Balak* [3]) şi pînă la muntele Rivbia [4]), de unde « iese rîul Donavis [5]). Şi are Sarmaţia provincii mici; şi K[c]erson Chrim, a creşti-«nilor care e o peninsulă; şi o parte (este) a păgînilcr. Are cinci munţi, treispre-« zece fluvii, un lac mic şi două insule. Are şi două altare, dintre care unul numit « al lui Alexandru, iar celălalt al lui Cesar ».

< în continuare numai în traducere românească>:

«Ţara tracilor (este) la răsăritul Dalmaţiei. Şi are Tracia cinci provincii «mici şi una mare, în care sînt douăzeci şi cinci de neamuri ale slavilor"), în «al căror loc intrară goţii [7]). Are munţi şi fluvii şi oraşe şi insule şi lacuri. «Metropola sa e fericitul Constantinopol».

Din acest pasaj, în care se descriu regiunile locuite astăzi de români, se impune lămurirea identităţii *Balak'-Valah.* Pentru a dovedi, făcînd-o posibilă,

exclude, aşadar, că şi Geografia a avut la baza un manuscris neidentificat încă. *Itinerariile* se afla. astăzi la Biblioteca Naţională din Paris, *Ancien Fonds Armenien,* Nr. 191. Celelalte manuscrise ale Geografiei — în afară de acelea întrebuinţate de editorii mechitarişti — semnalate în bibliotecile din Europa nu pot fi luate în considerare, deoarece sau nu conţin capitolele respective sau nu au interpolările; cf. Dr. N. Karamianz, *Verzeichniss der armenischen Handschriften* (în: *Die Handschrif-ten-Verzeichnisse der koniglichen Bibliotheke zu Berlin,* Bd. X), Berlin, 1888, p. *19;* Fred. Cornwallis Conybeare, *A Catalogue ofthe Armenian Manuscripts in the British Museum,* London, 1913, p. 293; Fr. Macler, *Catalogue des manuscrits armeniens et ge'orgiens de la Bibliotheque Naţionale,* Paris, 1908, p._ 103.

*) în text: *Sarmatafof aşcharhn,* iar mai jos *Sarmaţia.* Deci primul e «ţara sarmaţilor». La fel e şi « ţara Tracilor » şi « Tracia ».

[2]) Transcrierea ştiinţifică ar fi *Zalura;* cf. transcrierea propusă de A. Meillet, *op. cit.,* p. 19 şi urm. însă *l* numai în epoca arhaică avea valoarea unui «l» dur, spre deosebire de «l» simplu, în epoca autorului Geografiei se confundau. Mai tîrziu, şi astăzi fără excepţie, se pronunţă *gh* foarte gutural, ca ghainul arab. De ex. Dalmaţia este scrisă *Dalmaţia,* pe care însă astăzi orice armean o citeşte *Daghmatia* sau *Taghmadia.* Dovada că autorul pronunţă *gh* o avem în numele bulgarilor scris *Bullark',* citit desigur *Bulghark'.* Cf. dealtfel Jean de Saint-Martin, *Histoire d'Armenie par le Patriarche Jean VII, dit Jean Catholicos* (mort la anul 925), Paris, 1841, p. 21: Valarşak, fiul lui Arşak « de son temps, quelques habitants de la Bulgarie *(Poughlar),* qui est dans le Caucase *(Kavlas)* sortirent de ce pays et vinrent se fixer dans Ies environs de Gouegha ». *Poughlar* transcrie desigur pe *Builar* care poate fi citit foarte bine şi *Bulgar.*

[3]) Jean de Saint-Martin îl transcrie *Balak'h. K'* este o aspirată guturală destul de pronunţată; Meillet, *op. cit.,* p. 10 îl transcrie — ca si alţi armenişti dealtfel — *k',* relevînd că si *Xpiooc* este transcris *K'Hstos.*

*) Sau *Rivpia;* citit şi *Rubia* de către armenii de la Constantinopol.

[5]) Sau *Tonavis.*

°) In text: *Skalavaţ'oţ'.* Presupune o epentezare la *Sklav,* ca şi *Balak'* din *Blak'.) Gut'k'; k'* este semnul pluralului. Numele poate fi citit şi *Kut'k',* după dialecte. *SM.* traduce t l t * " ' ' ^ʷscıav0ılls> 1[u]i remplacerent Ies Goths », voind probabil să îndrepte în sens istoric tex-■ + ,[sa] textul e clar: *orof p'ochanak' mtin Gut'k'* « înlocui cărora *[orof* este ablativul lui *or* « care »~ intrară *[mtanem* « a intra » *ehi>pxof.ai]* goţii».

această identitate, care dealtfel se îmbie de la sine, trebuie să procedăm matematic : cu cîteva elemente cunoscute se poate determina al treilea element, necunoscut.

Elementul necunoscut, pentru noi, este acela pe care a încercat să-1 lămurească însuşi autorul Geografiei, prin acea *andzanot' erkir, zor Balak' koc'en* «tara necunoscută, căreia îi zic Balak'».

De aceea e necesar să disociem mai întîi elementele cunoscute.

SARMAŢIA, RIFEII ŞI TANAISUL

Prima noţiune geografică — în cazul ncstru — este Sarmaţia [1]). Moise Chorenaţ'i distinge două Sarmaţii: una europeană şi alta asiatică, distincţie care se întîlneşte la toţi geografii antici de mai tîrziu. Numele şi 1-a primit de la poporul care o locuia şi care apare mai întîi la Hercdot (IV, 123, la est de Tanais: *Savpofiârn; /copa).* La Ptolemeu apar cele două Sarmaţii. Hotarele Sarmaţiei, în partea apuseană, încep la graniţele Germaniei, după Pcmpcnius Mela, III, 25 şi III, 33, precum şi după Ptolemeu (la fel Tacitus, *Germania,* I şi 46), şi anume la fluviul Vistula, avînd la nord cceanul iar spre sud ccbcrînd pînă la Istru [2]).

Ptolemeu, întinzînd spre ncrd Sarmaţia, în unele părţi pînă la latitudinea 63°, a umplut teritcriul atît de vast al Rusiei de astăzi cu o mulţime de munţi. Astfel, în afară de munţii « Sarmatici »[3]), Ptolemeu mai cunoaşte în aceste regiuni următorii munţi: *IJsvki], 'A/uăSoxa, Bcbâivov* şi *'A?.avov (se. dpoq Kai o opog* 46° 48° 30° *cbg eîpijrai, Kai* râ *'Pmafa, wv fiecrov* 63° 57° 30°.

Aceşti munţi trecuţi de la Ptolemeu la geograful armean cu un singur nume: *Rivbia,* contopindu-se astfel într-un singur munte — evident reprcducînd pe *'Pinaîa opri* — au dat prilej la întinse discuţii asupra localizării lor în concepţia greco-romană, perpetuată pînă adînc în evul mediu, precum şi asupra sistemului

[1]) V. K. Kretschmer, *Sarmaţia,* în Pauly-Wissowa, *Real-Encyklopădie der klassischen Altertumswissenschaft,* II, A-l, col. 1—12 şi H. Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie,* Zweite Hâlfte, Berlin, 1878, p. 338 — 351. Este ştiut că Sarmaţia e un termen geografic care înlocuieşte uneori Sciţia. Astfel Iordanes, *Getica,* cap. V: « . . . Scythia, longe se tendens lateque aperiens habet . . . ab occidente Germanos et flumen Vistulae, ab arctu, id est septentrionali, eircumdatur oceano, a meridie Persida, Albania, Hiberia, Ponto atque extremo alveo Istri qui dicitur Danubius ab ostia sua usque ad fontem », care are cam aceleaşi coordonate geografice ca şi Ptolemeu; cf. Gudmund Schtitte, *Ptolemy's Maţ of Northern Europe,* Copenhaga, 1917.

[2]) La *SM.* Vistula nu-i dată; e dată numai în versiunea *Soukry-F^*; nici N. Akinian n-o primeşte, deşi în Ptolemeu este. Friedrich Westberg, *Beiträge zur Klărung orientalischer Quellen iiber Osteuropa (Erste Half te des Mittelalters),* în: H3BicriH HMrrepaTopcKOH AxaneMiH HayKT,, *Bulletin de l'Acade'mie Imperiale des Sciences de St.-Petersbourg,* t. XI, 1899, Nr. 4 — 5, p. 313, discutînd acest pasaj afirmă: « Da Vistula mit der Weichsel zusammenfăllt, so diirfte das sarmatische Gebirge sich mit den Karpaten decken».

[3]) Munţii « Sarmatici » se menţin şi în Moise Chorenaţ'i, *SM.,* p. 336, cap. Germania. Pentru *Sarmaticimontes* cf. K. Kretschmer, *RE, ibid.,* coli. 14— 15. Aceştia sînt munţii lui Ptolemeu *Zap/ia* [T]wd *oprj,* daţi ca hotar între Germania şi Sarmaţia. Transpunîndu-i pe hartă după datele lui Ptolemeu, la capătul lor sud-estic avem Carpaţii, ca loc de obîrşie al Tisei (Tibiscului). Kretschmer observă apoi: « Ein Zusammenhang der S. m. mit dem Carpates wird von ihn nicht angedeutet, wie denn tlberhaupt die Karpathen (und durch eineneinzelnen Positionspunktwie ein Berg bestimmt) [bc]i ihm noch nicht als imponierender Gebirgswall auftreten » — *Tabula Pcutingeriana,* în ferma ei [Ori]ginară din secolul al treilea e.n., are (Dr. K. Miiller, *Weltharte des Castorius genannt die Peutin-g[c]* sche Tafel.* Ravensburg, Î888), în locul munţilor Sarmatici, *Alpes Bastarnice,* din colţul răsări tean al cărora izvorăşte *fi. agalingus* (Nistrul); mai departe, spre răsărit, e *fluvium tanais qui diuidit s a t ac curopam,* izvorînd din nişte munţi nenumiţi, care stau în continuare cu *alpes bastarnice.*

crafic în Europa răsăriteană. Dintre numele de munţi înşiraţi de Ptolemeu în ^ matia europeană [1]), care dispar pe urmă în Geografia armenească — afară HPeuce care trebuie căutată desigur la gurile Dunării, însemnînd numai insula celasi nume — muntele Amadcca, al bodinilor şi al alanilor corespunde fiecare cîte' unui popor locuitor în acele părţi[2]).

KapnâTtic opog, care şi el corespunde unui popor locuitor în Carpaţii de astăzi[3]), este aşezat de Ptolemeu lîngă *'Pmaîa opri.*

încercînd a lămuri aceşti munţi Rifeici — care ne interesează pentru că pînă I ei si pînă la ţara necunoscută, căreia îi zic Balak', se întinde ţara bulgarilor

i) Schafarik, *Slavische Alterthilmer,* trad. M. V. Aeehrenfeld, Leipzig, 1843, voi. I, p. 489, în l vişinul fău, căruia îi dibuie rădăcini adinei în antichitate, crede că Ptolemeu prin « munţii» **âfij[1] ud-vestul** U.R.S.S. de azi şi din Moldova sudică ar fi înţeles numai «coline împădurite • în slavoneşte *hory,* pe care geograful le-a redat cu *opt]* — ceea ce desigur nu se poate -usţine ' chiar dacă se admite identitatea etimologiei indo-europene a acestor două cuvinte.

[2])' <Sf K. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstămme* (ediţie anastatică), Gottingen, 1904, 281 697; 280, 703; 300, 702; 242, 701. Asupra insulei Peuce cf. V. Pârvan, *Getica, o protoistorie % Daciei,* Bucureşti, 1926, p. 25 şi urm.

[3]) *KapnâxriQ opa;* apare pentru prima dată la Ptolemeu, III, 5 şi 7 —8: în cap. 5 despre Dacia, in cap. 8 despre Sarmaţia; iar în cap. 7 despre iazigii metanaşti, care erau o frîntură din sarmaţii iranici, aşezaţi în regiunea Tisei şi a Dunării, spune: *Kar' abxov zov TiftioKov nota/iov, dQ bno xov Kapnăzrjv TO opog).r\yu.* Pe urmă el dispare pentru multă vreme — pînă în epoca modernă (?) — , in timp ce numele rifeilor se menţine, fiind adînc înrădăcinat în terminologia antică. El trebuie pus in legătură cu *carpii,* unul dintre cele mai numeroase triburi ale dacilor; cf. \V. Tomaschek, *Die iltcn Thraker* [în *Sitzungsberichte der Wiener Ahademie der Wissenschajten. Phil.-Histor. Klasse,* CXXVIII (1893), II], p. 46 şi 74, derivat din *Kapna-xaaa.* La fel Robert Rosler, *Românische Studien. Untersuchungen zur ălteren Geschichte Româniens,* Leipzig, 1871, p. 28; şi Al. Philippide, *Originea Românilor,* voi. I: *Ce spun izvoarele istorice,* Iaşi, 1923, p. 288; V. Pârvan, *op. cit.,* p. 41, 239, 247, 268 etc; şi Zeuss, *op. cit.,* p. 699 nota 2: « Die Benennung des Karpatischen Gebirges *Kapnârijg* Ptol., ist ohne Zweifel Thrakischen Ursprungs, von den Dakischen Anwohnern ausgegangen, ausgeleitet aus demselben Worte, mit dem sich das Volk *(se.* Carpii) bezeichnete ». Slaviştii încearcă a-1 explica din limba slavă; Schafarik, *SA.,* I, 248: « Der griechische Name Karpatus *(recte* Karpates), bei den Russinen noch *Chorby, Horby* lautend, mag aus dem den Griechen und Roraern unaussprechbaren *Chrbet* und zwar nach dem Vorbilde der bekannten Insei Karpathos jebildet worden sein. Das Wort *Chrb, chrib (hrib)* bezeichnet noch heutigen Tages bei den Winden *lin* Berg. *Chrebet* nennen die Russinen nech jetzt jeden hohen Gebirgszug, z.B. *Jablonoj-Ckrebet, Uralshoj-Chrebet,* etc. ». Alţii iarăşi l-au apropiat de ethnikonul Chorvat, în forma mai veche Charvat. D « Croaţie albă » în secolul al X-lea în sud-vestul Poloniei de astăzi, la Constantin Porfirogenitul, *De administrando imperio* (Bonn), cap. 30 — 33; cf. L. Niederle, *Manuel de l'Antiquite slave,* t. I.: *L'Histoire* (în: *Collection des Manuels publii par VInstitut d'e'tudes slaves,* I), Paris, 1923, p. 76 şi 91 — 92 iota 2. La fel S. Simonyi, în *Magyar Nyelvor,* XLIII (1914), p. 440 şi urm. îl derivă din polonezul *iarpa* « Stiick, Klotz im Wasser », înrudit cu polonezele dialectale *Karpaty, Xarpatny, chropowaty,* îtc. «rauh»; cf. însă Fr. Barsi, *A Kărpătok neve,* în *Magyar nyelv,* XI (1915), p. 32, care relevă ptolemeicul *Ko.pna.Tiiq* într-un timp cînd nu se poate vorbi de poloni şi respinge etimologia lui simonyi. In sfîrşit o altă etimologie la Marquart, *Streifziige,* p. XXXVIII: « Der Name der nichts llS ^1^L^reSelrechte sla.wische Umfcrmung des germanischen Namens des Karpatengebirges (Hardapa lacn Th. Braun) ist»; la fel I. Melegdi, *Magyar Nyelv,* XVIII (1922), p. 167; cf. Herrmann, ***Kar-****oates,* în *RE,* X-2, coli. 1999-2000: « . . . Ost-Beskiden, die Wald-Karpaten und das siebenbur-şische Waldland » — greşeşte însă cînd afirmă că ar fi dat numele croaţilor. însă din motivul că işa curn ni-1 dă Ptolemeu, *Kap7iăTrj~* nu intră deloc în aria geografică slavă şi pe altă parte e dovedit -a existmd înainte de apariţia seminţiilor germanice în părţile noastre — căci după marele geograf mumele acesta se dădea numai Carpaţilor români pînă la izvoarele Tisei, nu şi celor de la nord de îea -î lzvoare ~ trebuie să fie considerat ca un nume străvechi în părţile noastre, rămas de la Ramurile traco-dacice care le-au locuit. Niederle *MASl,* I, 13 recunoaşte, împreună cu J. Rozlir'°8 i Y' *IndoS*e^"^*cinische Jahrbiicher,* III (1922), p. 174 că este un nume cunoscut tracic; în M v *harPat.* colectivul lui *karp,* înrudit cu albanezul *hrep,* « Fels Klippe » — după cum a arătat *Dori* S mer' *Studien zur albanesischen Wortjorschung* (in: *Acta ct Communicationcs Univcrsitaiis* **kdmittri"'** Tartu> 192!. P- 24-26. Spre aceeaşi etimologie înclină şi N. Drăganu, *op. cit.,* p. **624.** D ram?"?""[56] această etimologie, şi numele Carpaţilor poate fi considerat, alături de al Dunării, ca >ramăşiţâ tracică în Hmba şi istoria noastră. '

«înspre Oceanul nordic » (deci se indică numai direcţia nu şi limita!) în reprezentarea Geografiei armeneşti — Beckers constată că au un caracter « misterios » [1]), existînd, în antichitate, astfel de munţi localizabili chiar şi în Etiopia. pe aceea Beckers mai constată că ei sînt pomeniţi totdeauna atunci cînd este vorba despre o reprezentare geografică necunoscută [2]). întîia dată îi aminteşte \ristotel[3]) ca « aşa-numiţi» lăsînd ca din ei să izvorască cele mai multe şi totodată cele mai mari fluvii după Dunăre. Herodot (II, 48, 49; II, 83 şi urm!) îi aşază în Spania; Eschyl (fr. 183, *ap.* Beckers, *op. cit.,* p. 538) la nord-vest, cam în Bretagne ; iar Pindar *{OL,* III, 14 şi urm.) face Istrul să ia fiinţă dinei. Tot astfel si Strymonul (Vardarul) ia naştere din Rifei[4]). Toate acestea ne reccnduc la concepţia străveche, cînd numele lor se atribuia succesiv tuturor munţilor din nord, după cum progresau cunoştinţele geografice elenistice asupra ţinuturilor de la miazănoapte [8]). în felul acesta, pornind de la realul Hemus şi apoi de la realii Carpaţi, numele de Rifei se dădea în general unor munţi la nord. încercările de localizare plutesc în vag, deoarece informaţiile geografice antice sînt foarte variate şi pe baza lor Rifeii pot fi identificaţi cu orice munţi de la nord, începînd din capătul vestic al Europei pînă peste Urali, în inima Asiei[6]). Nici unii însă, din cei reali, nu pot fi consideraţi cu o constantă certitudine ca înfăţisînd Rifeii; cu atît mai puţin pot fi localizaţi undeva în nordul Rusiei europene, unde nu există munţi. Din informaţiile geografice greco-romane [7]) prin urmare, nu se poate obţine o reprezentare clară, fără apel a Ier. Oferindu-se unei atît de

*) W. J. Beckers, *Das rătselhajte Hochgebirge des Altertums, die sogenannten Rhipăen,* în *Geographische Zeitschrift,* XX (1914), p. 534 — 557, care e cel mai complet studiu asupra lor. Cf. şi Kiessling, *'Pzxaia opri, RE* I, A-l, coli. 846, 916.

[2]) *Ibid.,* p. 534: « Bezeichnend ist, dass seiner immer dann Erwăhunug geschieht, wenn es. sich um unbekannte geographische Vorstellungen handelt ».

[3]) *Meteorol.,* I, 13, 20.

[4]) Sili Italici *Punica,* XI, 450. « Sed, quos pulsabat Riphaeura ad Stryraona, nervi . . . »„

[5]) Beckers, *op. cit.,* p. 556 : « . . . der Name Rhipâen keinem Gebirge dauernd beigelegt wurde, sondern wechselte, und dass mehr oder weniger die nordlichen Festlandgebirge allgemein, die jeweilig in den Gesichtskreis der Griechen einriickten oder kclpcrtiert wurden ».

[c]) Nici Uralii nu pot fi în med constant consideraţi ca atare; cf. *ibid.,* p. 556. La p. 557 Beckers discută, încercările mai noi de localizare cartografică a acestor munţi « misterioşi », cum e a lui Siegling, după Hecateu, unde sînt reprezentaţi ca o linie dreaptă cu direcţia vest-est, din capătul vestic al căreia izvorăşte Istrul; apoi a lui Ukert, *Geographie der Griechen und Romer,* Weirnar, 1885, după Eratosthenes, aşezîndu-i la nordul Boristhenesului (Nipru) şi al Tanaisului (Don), curbîndu-se în formă de potcoavă paralel cu Oceanul nordic, trecînd spre V-SV pînă la Rin şi încovoindu-se pe urmă spre S-E, la nordul Adriaticei, prin Macedonia şi Tracia pînă la Pontul Euxin. Cf. şi hărţile după Ptolemeu, în vremea Renaşterii, ap. Nordenskiold, *op. cit.;* C. Miiller, *Ptolcmăus-Atlas.* Paris, 1901, le dă o direcţie SV-NE, longitudinea 61—64 şi latitudinea 57-58 grade. Beckers dă această concluzie definitivă: « Der einzige Geograph, der dem Gebirge einem wissenschaftlichen Anstrich zu geben versuchte, ist Ptolemâus, in dem er es als Wasserscheide zwischen den Fliissen des Pontus und der Ostsee aufgefasst zu haben scheint». Faţă de acestea, v. judecata ponderată a lui Strabo, VII, 95: *Stă Se zr\v ăyvoiav* TCOV *zoncov ZOUTCOV oi ză 'Pinaîa opt] Kai zoiJQ 'Ynspflo-peiovq fiuOoKoiovvre; Xâyov fiticovzai.*

') Plinius, iV. *H.,* IV, 13, în Germania: « . . . mons Saevo ibi, inmensus nec Ripaeis iugis minor»; IV, 12: « Neuroe, apud quos Borysthenes, Geloni, Thyssagetae, Budini, Basilidae et caeruleo capillo Agathyrsi, super eos Nomades deinde Anthropophagi, a Buce (cf. Moise Chorenaţ'i, versiunea *Soukry-F[1]., Byce)* vero super Maeotim Sauromatae . . . mox Ripaei mentes ». Pomponius Mela, II, 1: « . . . ad dextram *{se.* Tanaisului) Europa est . . . apposita Rhipaeis montibus proxima » apoi III, 51: «in Asiatico litore primi Hyperborei, super aquilonem Rhipaeosque montes, sub ipso siderum carmine jacent ». Ammianus Marcellinus, XXII, 8, 38: «ubi Rifaei deficiunt montes, habitant Aremfaei, iusti homines placiditateque cegniti, quos amnes Chronius et Visula (cf. *Soulry-* •, care are Vistula, după Ptolemeu, însă celelalte versiuni nu o cunosc) praeterfluunt ». Cf. Şi C. V. Flacci *Argonauticon,* VII, 560 — 563. La Bizanţ de ex., Prccopiu, *De bello Gothico* (Bonn), P- 482: *Tăvăli* £<? *opscov zu>v 'Pmaicov KaĂooyevaiv eisiaiv, ănep ev y(j zfj Eipcbnr} kaziv.* Şi in tradiţia cronicilor ungureşti sint cunoscuţi — desigur din sursă occidentală: de ex. Simon de Keza.

fi consideraţi

graf_ul nostru armean — care aşaza lmga olalta *Kapna-tjg opoQ* şi *Piizaîa X* un alt geograf antic, Dionysos Periegetes, lasă să izvorască rîul Aldeskcs, vTntificat cu Argeşul, din munţii Rifeici, iar Isidor din Sevilla, îi cunoaşte ***in*** [1] ***Site Gertnattiae,*** poate la sud-est [1]). Beckers, discutînd părerea lui Redslob, *CThule* Leipzig, 1885, care îi identificase cu Carpaţii, încearcă să o respingă[2]), î să tocmai propriile sale constatări şi concluzii lasă liberă şi această posibilitate [1] identificării Rifeilor cu Carpaţii. Că prin Rifei se înţelegeau şi Carpaţii se poate iovedi hotărîtcr cu un pasaj medieval (secolul a XlV-lea), în care se vorbeşte de invazia **tătarilor,** care, despărţiţi în două grupuri «unum Ungariam et Polcniam intrat ex parte Rusie circa ripam maris Pontici transeuntes *montes Rifeos quos Ungari Silvas vocant...* », determinînd locul şi mai de aproape: «gent'es Pannonie qui prope dictas inhabitant *silvas, Olaci videlicet et Situli,* passus clauserunt»[3]).

Pe temeiul acestora putem să spunem că munţii Rifei, în concepţia celor vechi, perpetuată pînă în evul mediu, reprezentau nişte munţi la nord, identificabili uneori şi cu Carpaţii.

în această calitate a lor, Moise Chorenaţ'i lasă să izverască de undeva din lanţul lor fluviul Tanais [4]). Fiind puse în funcţiune de Rifei, izvoarele Tanaisului

*) Isidor din Seviila, *Etymol.,* XIV, VIII, 8: o Riphaei montes in capite Germaniae sunt a perpetuo ventorum flatu nominati: nara *pupi]* Graeca impetus et *bpp.r* dicitur, *ano TOV pinnsivn.* Cf. cap. *Dacische Ripăen und Karpaten (Hcrcynia silva)* la Kiessling, *RE,* I, A-l, col. 907 — 908, unde identifică fluviul « Aldeskos, den auch Dionys der Periegete von den Ripăen herleitet. Er heisst noch heute Argeş und entspringt auf den Transsylvanischen Alpen, die also als sildliche Kette **mit** den Karpaten zu einem einzigen grossen Gebirge zusammengeschlossen waren ».

[2]) « Nicht minder schiesst Redslob iiber das Ziel mit seiner Behauptung, dass die Rhipăen kein anderes Gebirge darstellen als die Karpathen. Er stiizt seine Annahme auf die Richtungsbeschreibung. die Plinius gibt, um von Potus an den nordlichen Ozean zu gelangen. Aber abgesehen davon, dass er bei seinem Vorgange dem Ausgangspunkt, den Plinius im Sinne gehabt, willkurlich im Westen des schwarzen Meeres annimmt, ist zu beachten, dass die Karpathen zu nahe bei der Donau liegen, und diese Gegend war den Alten nicht vollig unbekannt. Zu Agrippas Zeit ist sogar der Lauf der Weichsel, die dech in der Westfortsetzung des Karpathenwalles ihre Ouelle hat, bekannt gewessen. Agrippa nennt freilich den Strein zum ersten Mal in der antiken Literatur. Die Bekanntschaft mit diesem Karpathenstrom aber und dem angrenzenden Landschaftsbild schliesst aus, dass die osterreichische Bergkette den Alten als die Rhipăen gegolten haben solite, denn dann hâtte diesse Utereinstimmung wenigstens zu Agrippas Zeit zum Ausdruck kommen miissen ».

[3]) W. Holtzmann, *Bruchstticke aus der **Weltchronih** des Minoriten **Paulinus** von Vcncăig (I. **Reztnsion),** (Texte zur Kulturgeschichte des **Mittelalters,** **vel.** 3),* Rcm, 1927, p. 29. Este **tecmai** situaţia pe care le-o dă Ptolemeu şi prin urmare şi Moise Chorenaţ'i. « Ouos Ungari *Silvas* vecant » este traducerea lui *Erde'ly (Ultra **Sihas-Transsiîvania**).*

[4]) Cf. Herrmann, *Tanais (Tăvaî;),* în **Pauly Wissowa-Kroll-Mittelhaus, *RE,* Zweite Reihe,** v III Halband, cel. **2162—2171,** Forma *Tdva'i-* este **forma** obişnuită la tcţi aiitorii clasici. Ea s-ar reduce la un autohton *tana* (care dealtfel retrăieşte in toată puritatea în numele coloniei genoveze """ [la] gurile Donului în evul mediu), întîlnit sub forma *Tina* în cartea Iubileelor. Acest cuvînt însemna « apă ***t***; *don* în limba ossetică (alanică) nici astăzi nu înseamnă altceva. Desigur acelaşi ra. îcal autohton străvechi e şi în prima parte a celorlalte nume de fluvii din aceeaşi regiune: \%fa^{StnS} 'Nistrul) Ş[1] *Danaţris* (Niprul); cf. Robert Ferguson, *The river-names of Europe,* London, . p. 33 şi urm. asupra rădăcinii — *ster,* sanscr. *ri* « a curge », gr. *psco,* lat. ***rigo,*** **v. sa. *riha*** ent» etc.; la p. 56 şi Şiretul îl derivă din aceeaşi rădăcină. V. Pârvan, *Consideraţiuni asupra nor nume de râuri **daco-scitice,*** în *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice,* seria ' $_{r}$ **(1931),** p. 8, unde admite etimologia propusă de Sobolevskij în *Archiv jiir slavische Philo-*° XXVII ($^{19}0^{5}$). P- 243 din rădăcina iranică *Dana* « riu » + *stru* (cf. Istru). Este atît de ^{n}t acest lucru, **îneît** e de mirare cum Marquart, ***Streifzttge,*** p. 31 nota 1, recuncscînd că şi arabi;

u fost şi ele mereu strămutate dintr-un loc într-altul. Herodot îl lasă să porneas-că dintr-un loc de sus, adică dinspre ncrd [1]). Unii autori îi dau ca obîrşie nord-vestul, către ţările îstrului[2]), alţii estul, însă aproape tcţi îl coboară **din** munţii Rifei[3])- E uşor să se înţeleagă felul cum **îşi** închipuiau lucrurile cei vechi şi *eo ■t>so* si Mcise Chorenaţ'i: Rifeii erau nişte munţi la ncrd, Tanaisul, fluviu mare, care desparte două părţi ale lumii, vine dinspre nord; prin urmare, numai din Rifei poate izvorî. Cu **toate** că, dacă privim pe hartă, în regiunea de unde ia fiinţă Donul nu există şi nici n-a existat nici un munte, totuşi este sigur că Rifeii pornind dinspre vest de undeva de departe şi **mergînd** spre est şi mai departe, în concepţia celer vechi din lanţul lor *trebuia* să purceadă marele fluviu care se vărsa în Maeotis. Autorul Geografiei armeneşti în felul acesta a primit tradiţia ci tot în felul acesta a şi transmis-o.

Nu urmează, aşadar, că Rifeii fiind identificabili şi cu **Carpaţii,** după cum am văzut, Tanaisul trebuie să izvorască din Carpaţi; el pcate fi considerat foarte bine ca izvcrînd din alt punct al prelungului lanţ al **Rifeilor.** Cele două lucruri nu trebuie confundate: Carpaţii pot rămîne identificabili cu munţii Rifei, precum pe de altă parte, şi independent de aceasta, şi Tanaisul pcate izvorî, rn reprezentarea imaginară a celor vechi, din munţii Rifei, care am văzut cît de elastici sînt *).

an împrumutat forma grecească (Ibn Churdadhbih: *T(a)n(a)is;* Ibn Rusta: *T(a)n(a)is),* notează: « die heutige Bezeichnung Don ist alanischen Ursprungs und geht auf das Appellativ, *don, ivăă* « Wasser » zuriick, hat also mit dem alten Namen nichts zu tun ».

[1]) IV, 57: *TâvatQ noxap.de,* o? *peki xavsKaOsv* SK *XiţivtiQ ney&hjî 6pp.eop.evoQ, iiSiSoî Se* £C *p.e'ţ<o exi Ăi/ivrjv KaXeoiievrjv Maifjxiv.*

[2]) Ci. Herrmann, cit.

[3]) Plinius, *NH.,* IV, 12: « Agrippa . . Tanain amnem ex Ripaois montibus defluentem accipiens, novissimum inter Europam Asiamque finem ». M. Ann. Lucani, *Pharsalia,* III, 272—276;

> . . . qua vertice lapsus
> Rhipaeo Tanais diverşi nomina mundi
> Imposuit ripis, Asiaeque et terminus idem
> Europae.

Cf. şi Prisciani *Carmina,* 649 — 651; Isidor din Sevilla, *Etymal.,* XIII, XXI, 24 (numele îl derivă de la «Tanus, rex Scytharum »); Paulus Orosius, I, 2, etc. Altfel Ammianus Marcellinus, XXII, 8, 27; « . . . Tanain . . . qui inter Caucasias oriens rupes », şi XXXI, 2, 13: « . . . Hister . . . Sauromatas praetermeat, ad usque amnem Tanaim pertinentis ». Mai critic, între antici apare Strabo, II, 107, 6: *O6K âŞ.wi de Xâyoo* TIVE? *oi fiev elnov ano xăv Kaxâ iov 'Icxpov xonoiv avxov* râ? *âpxăg exeiv icai ixd* T//C *eanepag,* ODK *evBufîtfddvxeg* <u? *fisxaib o TvpaQ tcai BopVaOâvrjQ tcai "YnaviQ fteyâXoi noxanoi freonaiv* Eiţ *xbv IIovxov, o fisv* T<3 *"laxpm napă/.Xri).o<; oi Ss xă> TavăiSi.* Prccopiu, cit., îl coboară tot din munţii Rifei, ca şi cronicile ungureşti, perpetuînd tradiţia veche.

[4]) Trebuie relevat însă că diferitele redacţiuni ale Geografiei noastre par a da lec unei confuzii. *SM.,* p. 338 (Sarmaţia europeană) are: Tonavis (Donavis) — o ortografie mai nouă, « postclasică » pentru Tavnavis; cf. Meillet, *op. cit.,* p. 15— ; la fel e scris la p. 354 (Sarmaţia asiatică) şi la p.336 (Germania). Dunărea e numita, p. 336, *Danob* sau *Tanop, V.-F[1].,* p. 596, 594 şi 623, la fel *Sou-*ţfy-i[5]*., p. 16 (Sarmaţia europeană) *Danays* sau *Tanays,* cînd indică limitele Sarmaţiei; iar la aceeaşi pagină, în pasajul despre Tracia, spune că slavii au trecut *Danay* [sau *Tanay] get* « rîul Danay ». Dunării tot *Danob* sau *Tanop* îi zice, aşa cum îi zic pînă astăzi armenii. *Donavis-Tonavis ar* părea că este o contaminare cu numele gotic al Dunării: *Âotiva'fili,* aşa cum îl dă pseudo-Caesarius din Nazianz ; cf. K. Mullenhoff, *Donau-Donavb-Duna],* în *Archiv fur slavische Philologie,* I (1876), p. 290 —298 după Ducaeus, *Bibliotheca veterum fatrunt,* Paris, 1624, vel. I, p. 588, 672: în Dialcg. I, cap. 68. i se dau Dunării următoarele nume: *Kap "Elhjai Se "laxpov, napa Ss 'PcopaioiQ Aavovfiwv, napb. "8 rdxQoiz Aouvafiiv npoa ayopevioM^ov,* iar la cap. 144: *napa Se'E/.Xtjaiv "loxpoZKdl 'IVSOQ (?) noxafios napa de 'iXXupioig Kai 'PinmvcÎQ* [care sint locuitorii Daciei *ripensis]* TOI"? *napowoiQ* TOo *"foxpov, Aavo60ijg napa ds FoxOoiQ AovvăxiQ,* emendat — ultimul, de Mullenhoff — în ■*doovăvK;*. Aceleaşi afirmaţii în K. Mullenhoff, *Deutsche Altertumskunde,* voi. II, Berlin, 1887, P- 366 — 367, M. Forster, *DerNamc der Donau,* în*Zeitschriftfiirslavische Philologie,* I (1924), p. 1—25

[a] ariltat că goţii, pe lingă această formă, mai aveau şi *Donawa* pentru Dunăre. Forma getică

0 altă noţiune geografică în capitolul respectiv din Geografia armenească *7ashura* (« ţara Sarmaţilor, din care o parte e la răsărit de Zaghura, care e

^ *7ashura,* — care în armeneşte n-are nici un sens dealtfel — este slavul ° *a* gj înseamnă « dincolo de munte », indicînd aşadar o regiune locuită \ lavi [x]) fiind o formaţiune analoagă cu *ZayJ.ou/wi,* « dincolo de hîlm » [2]). 7a°"ora o entitate geografică bine cunoscută în istoria Imperiului bizantin, •3 în stăpînirea bulgarilor încă de pe timpul chanului Terbel (702—719) [3]), [1] însă să fie delimitată precis abia mai tîrziu, pe timpul lui Boris I *oo)* care reprimi în urma unui tratat de pace încheiat cu bizantinii la 64 sau 865 [4]), cu toate drepturile, această *terra deşerta,* aşa cum o arată Symeon Iagister[5]): *o ds eu/ievcog* [Mihail III, «Beţivul» (842—867) *[ijKovaa, i<ai*

[n] pseudo-Caesarius a intrat în greaca modernă şi se regăseşte şi într-o diplomă a regelui ungar tefancel Sfînt: £1? roi> *Aouvajliv:* cf. X. Drăganu, *op. cit.,* p. 576 şi J. Melich, *A hon foglaldskori ţagyarorszdg (in: A magyar nyelvtudomdnyke'zikonyve, szerkeszti Melich]., GomboczZ., Ne'meth*

1 j{gt_i 6 fuzet), Budapest, 1925, p. 8 — S-ar putea presupune că goţii, care au ajuns şi au mas în sudul Rusiei, în special în Crimeea, pînă prin secolele XV —XVI (cf. R. Loewe, *Die este der Germanen am Schwarzen Meere,* Halle, 1896 şi F. Braun, *Die letzten Schicksale der rimgoten,* St. Petersburg, 1890) au botezat Tanaisul cu numele *Donavis (Aoovâvig),* ca un îblet al Dunării; cf. Dunărea Duna-Dunav-Dunaj şi Diina-Dvina-Dunaieţul-Dunavăţul, precum V Jagic, *Dunav-Dunaj in der slavischen Volkspoesie,* în *Archiv filr slavische Philologie,* I (1876), 299 —333, care arată că acest nume, cunoscut de toţi slavii, însemnează uneori «apă, rîu » *per* ■*cellentiam.* Acest dublet, deşi posibil, este cu greu de admis. La fel cu pasajul *Soukry-P*[2]*.,* în re slavii trec rîul *Danay-Tanay* (transcris rău de Soukry *Tanaîs,* iar de Patkanov flaHafi şi identificabil cu Dunărea, în forma aceasta, deşi slavii au trecut Dunărea în Tracia, nu Tanais-onul!) şi care credem că redă o greşeală a copistului dintr-un ablativ *Dan[ob]ay-Tan[ob]ay* — celelalte pasaje vor fi avut la origine, atunci cînd e vorba cu adevărat de Tanais-Don, ca li-ită între Europa şi Asia, forma *fanays Danays* (aşa cum e în *Soulry-F*[2]*,* la primul loc, tran-ris, bine de astă dată, *Tanaîs* şi TaHafict) sau eventual *Tanaîs-Danais,* din care copistul a făcut *ivnavis-Davnavis,* transformat la *SM.* şi *V.* în *Tonavis-Donavis.* Incomplet, însă just, J. Marquart, *ipfiflaXobK* cit., p. 17: « Lies *Danbaj* filr *Danaj* » înţelegînd « Donaufluss ».

[x]) Cf. Drăganu, *op. cit.,* p. 470, unde se dă o listă de astfel de nume: ^*Zagorje (Zagrijak),* rm. Sager; *Zagorica,* germ. *Sagritz,* în Carintia; *Zagora, Zagorica, Zagorje,* în Herţegovina; *goric ans,* în Serbia; *Zahârje,* în Galiţia (rut.); *Zagorz, Zagorza,* în Galiţia (pol.); *Zhof, Zhorec, orny, Zdhofi, Zahoficko, Zdhorky, Zâhorkov, Zdhofice, Zahofany,* în Boemia; *Zagorisach,* Goritz; *yopiov, ZayopavT], ZayopnCa,* în Epir, etc. Adaug *Zagofachi varoS, Zagorje, Zagorje dolnje* şi ■*nye, Zagorom* în Croaţia; *Zagorci* în Bulgaria, iar pentru fonetism amintesc balcanicul *Eski gra* alături de *Stara Zagora* ». Tot ca o completare amintim că unei regiuni din masivul Reteza-ui i se zice şi astăzi « Zagora », în graiul localnicilor, apoi *Zagra* în Anatolia, lîngâ fluviu] lys, pe care a încercat să o lămurească Zeuss, *op. cit.,* p. 633 în notă.

[2]) Constantin Porfircgenetul, *De adm. imp.* (Bonn), p. 145 *£epft?.oi Zax^ov/JOi.*

[3]) Cf. Ed. de Muralt. *Essai de chronographie byzantine,* voi. I, St. Petersbourg, 1855, p. ' — 428; Schafarik, *SA,* II, p. 171. Mai bine o delimitează V. X. Zlatarski, McTopHH Ha 6-wirapcKaTa pxcaBa npfc3T> *damnt* sticose, TOMT> 1: ITi.pBO BT>nrapcKO qapcTBo, nacTb 1: Enoxa na iHO-6i,jirapcKOTo nauMoiune. Cofj)iw, 1918, p. 170, ajutîndu-l Terbel pe Iustinian II (685-695 ®*'i*~ 'l') [s]ă apuce tronul, cu trupe slave şi bulgare, acesta npiflajn. Ha TepBejiH H uijia vieiicxa o5jiacTb, KOSTO BI> HeroBO BptMe ce HapHiana 3aropHS, T.e. CTpaHaTa Meacny lOTOHHa apa-rmaHHHa H nporpaHHHHHH oicorn> — epKecua ir uteaîay rp. Ciasem II MeceMBpjw. ToBa -IU7O ntpBOTO pa3iiMpeHH3 rpanimuTi Ha 6i,iirapcKaTa fltpxcaBa BI» Tparaa; la fel, *idem,* Q_ i-Q *Bulgaren, I Teii Von der GrUndung des bulgarischen Reiches bis zur Turkenzeit* T R IR '!Ü: *Bul Sarische Bibliothek,* Bd. V), Leipzig, 1918, p. 16. Asupra hotarelor propriu-zise ' ,r n[ry] *Tke Bal Sarian treaty of A . D . & W , and the great'fence of Thrace,* în *The English onoat Rewiev,* XXV (1910), p. 276-287, unde se fixează *rj /ieyăXr; novda* la Erkesiia (numele % *f* [msemn]ează acelaş! lucru).

[5] Eti 5[atarskl] [oi>]- *cit* -> P- [4]2 şi C. Jirecek, *Geschichte d:r Bulgaren,* Prag, 1876, p. 154. *I* 'a. Bonn.p. 666; cam cu aceleaşi cuvinte se exprimă şi Theophanes Conţin. (Bonn), p. 165.

SsScoKev sptjp-iv oCaav ztjviKavza zi)v ăno Ziârjpăg zauzrjg Sf] zoze opwv zuyxavovcrrjQ 'Pdjiiaicov zs Kai avzojv, ăpxi zfjq AefieXzdv, rjzig ouzco KaĂeîzai Zayopia nap' auzoîg. Cu două secole mai tîrziu Kedrenos *) istorisește același lucru, cu deosebirea: . . . *wyyâvoo<Tav 'Pcop.aicov zs Kai BovXyâpcav ăxpi zfjq AefieĂzov fjv oi BouXycpoi Zayopăv Kaxa>v6naaav,* lămurind mai bine împrejurările și apropiindu-se în chipul acesta mai mult de pasajul lui Moise Chorenaț'i: «Zaghura, care e (țara) bulgarilor ». Develtos era așezat la o mică distanță înspre vest de golful numit astăzi Burgas, iar Sidera ar fi fost nu unde e astăzi trecătoarea zisă turcește Demir Kapu (Poarta de Fier) și bulgărește Vratnik (altitudinea 1104 m.), în Balcani — unde fuseseră și *FlvXai Zidtjpaî* ale bizantinilor — ci într-alt loc, căruia i se zice astăzi pasul Calîkavak, pe drumul de la Șumla la Karnobad [2]). Oricare ar fi fost, însă, limita vestică a acestui ținut cedat bulgarilor de către bizantini, sigur este că prin Zagora se înțelegea la Bizanț o regiune la nordul Hemului, stăpînită de bulgari[3]). Și atunci ecuația lui Moise Chorenaț'i: Zaghura = țara bulgarilor este perfect valabilă.

(ȚARA) BULGARILOR

Geografia armenească continuă astfel: « . . . Zaghura, care e [țara] bulgarilor ai germanilor [se întinde] spre Oceanul nordic pînă la muntele Rivbia . . . ». Trebuie așadar să determinăm care era această țară a bulgarilor [4]) și pînă unde se întindea înspre nord, în secolul al IX-lea.

*) Ed. Bonn, II, p. 153. Această regiune o desemnează fără îndoială și pasajul din Georg. Monachos (Bonn), p. 917, unde, povestind cum o mulțime de 'PcoC năvălesc în Imperiul bizantin, pe timpul împăratului Romanos Lekapenos, trec *xb xfjQ ăvaxokijQ ne.po~ eic xâ Zycopa* [Theoph. Cont. (Bonn), p. 424: *£yopa] Xeyofieva.*

[2]) Cf. Schafarik, *SA* ,11, p. 218; părerea i-o acceptă și Jirecek, GB., p. 154.

[3]) Că la Bizanț, mai tîrziu, nu se înțelegea, în mod restrîns, numai acea provincie, pe care o consideraseră « pustie », ci întreagă regiunea de la nordul munților despre care Constantin Porfirogenetul spune, *De thematibus* (Bonn), p. 45: *xb nepubvo/iov opoQ xo SiffKov ăxpi xoo IIovxoo, xd KaXooUEvov AîfWQ* (căci *balkan* e nume mai nou, turcesc, și însemnează *munte, munte mare),* se vede limpede dintr-un pasaj din Niketas Choniates (Bonn), II, p. 679, unde, cu prilejul luptelor bizantinilor cu vlaho-bulgarii, se vorbea despre *fioipaț aî/fiaXcbxcov 'Pco/xaicov âcrnep xi OKVXWV &patpBfxa Kai ânoSaaua xu> ăpxovxi ZayopăQ 'Icoâvvy.* Extinderea, mai tîrziu, a acestei denumiri asupra întregii Bulgarii este confirmată și de cronicile rusești; cf. IlaTpiapraaH HJIH HnKOHOBCKaH niTOmrct [in: nojiHoe Co6panie PyccKHXî. JTbTonHcefi ronaHHbie no BwcoHaflnieMy noBijieniio apxeorpa(j)inecKOîo KOMMHCiieio, voi. X (1885), p. 43]: « qapt KaJiyaH'b EojirapcjriH ii 3aropcKiă», sau E. Kaiuzniacki, *Einige Berichtigungcn zum Texte der Urhunde Asens II. vom Jahre 1230—1242,* în *Archiv far slavische Fhlologie,* XI (1888), p. 624 HAH AW TpiHwga H n» actMfcS âarwpNS Cf. și Jireâek, *GB.,* p. 153 și *idem, Das Ftirstenthum Bulgaricn,* W'ien, 1891, p. 55: imperiul româno-bulgar de la Tărnovo era numit de bizantini și de italieni *Zagorije* sau *imperio di Zagora.* în felul acesta încă din primele dcuă secole ale relațiilor bulgaro-bizantine, Bulgaria — și în special cea răsăriteană — era cunoscută sub numele de Zagora.

*) La Vclga și la Kuban mai rămîneau bulgari. însuși Moise Chorenaț'i numește în redac-țiunea *Souhry,* p. 25, la nord *deZik'un, Zixcov* în Ca.ucaz popoarele *T'urk'aț' ev Bulgharaț', ist anuanț' getoț'd kout'eal Kup'i Bulghar, Dul'i Bulghar, Olchontor Blt.ar ehn, C'dar BoU.ar* «turk'ilor Și Bulgharilcr, care sînt numiți după numele rîurilor de acolo Kup'i Bulghar, Buc'i Bulghar, Oichon-tor blkar emigrați și C'dar Boikar ». (Marquart, *Streifziige,* p. 59 pe « Turk'i»îi identifică cu ungurii) 3J[1] *SM.,* nu sînt pomeniți; îi cunoaște însă, parțial, Istoria Armeniei atribuită aceluiași autor, rt, *Streifziige,* p. 57, explică astfel numirile: *Kup'i* este desigur același nume cu Xo0ț»l? la tini, care nu e altul decît Kubanul; pe *Dul'i* îl crede *Kul'i* care se regăsește în numele fluviului *Koi'o* din descrierea Sarmației, ceea ce pare verosimil. Această ipoteză e valabilă, chiar dacă [n]u se poate identifica rîul, și chiar dacă se admite ipoteza lui Fr. Westberg, *Beitrăge sur Klărung ientaliJ Quellen -liber Osteuropa (Erste Hălfte des Mittelalicrs),* cit., p. 314 — care vede numele

. .....„»*.. vi^^i in aonTemui mai pozitiv
' tonei romane, am crezut de cuviinţă să ne cprim ceva mai mult asupra lui. Bulgarii *) — fie de origine turanică *(tiirk),* fie, cum mai susţin unii, fino venit şi s-au aşezat în locurile pe care le stăpînesc pînă astăzi, către tul secolului al Vll-lea (679). Este îndeobşte cunoscută tradiţia păstrată, 'ci deosebiri, la Theophanes Cnfesscr şi la patriarhul Nikephoros, care o , jupă alte izvoare mai vechi[2]), conform căreia cei cinci fii ai lui Kurt[3]), itînd povaţa tatălui lor de a rămînea pe loc, s-au împrăştiat în regiunea

Asparuch ^' al treilea dintre fui lui Kurt)< trecînd Niprul şi Nistrul, s-a zat într-un ţinut la Dunărea de jos care a dat multă bătaie de cap celor care

a t ' rîu în *'AtSĂ Kai Kou&o* al lui Constantin Porfirogenetul şi îl identifică cu Niprul, spunînd, °*T* m bedeutet eben *'AteĂKouCoo* einfach «Pluss *KovCov*» und deckt sich mit dem Dniepr. c t wâre die fast allgemein angenommene Deutung fiir *'AtSĂKovCov*-Atelkoz im Sinne von

des VIII Jahrhu

1 *n'Coo* falls Kotscho= *Kou&o* nicht aus dem Magyarischen, sondern muss aus dem Alttiirkischen (Bul^arischen) erklärt werden, weil die Magyaren ura die Wende des VII Jahrhunderts sicher noch niclit bis nun Dnjepr vorgedrungen waren». Cel mai judicios studiu asupra acestei chestiuni este acela al lui Geza Feher, *Atelkuzu teriilcte es nepe,* Budapest, 1913 (= *KMSnlenyomat a* « *S'âzadok* » 1913 *evi folyamdbol),* care arată, p. 16, că, pe baza celorlalte indicaţii ale imperialului autor bizantin «tisztân âll tehât elottiink, hogy Atelkuzu a Baru(ch), azaz Dniepertâl Szeretig terjedâ teriilet »; în ceea ce priveşte « mesopotamia » însă, conchide, p. 31: « Az Atelkuzu tehât az Atei, Etel = Dnyeper es a Kuzu = koz szavak osszetetele, jelentese tehât Dnyeperkoz ». Admitîndu-se, acuma, identificarea Koc'o-Kipru, a lui Westberg, dispare şi dificultatea prezentată de cele două forme *'AreÂKovCoo* şi *'AziiX Kai KooC,o6.*

x) Ci. Tomaschek, *Bulgaroi, RE,* III, col. 1040: « Der zuerst im J. 481 geschichtlich bezeugte Nartien B. mag entweder 'Mischling' oder 'Aufmischer' bedeutet haben, von dem tiirkisch-mongolischen Verbalthema *bulgha,* 'mischen' (3 sing. praes. *bidghă-r,* urspriiglich eine Nominalform) ». I^a fel, mai nou, J. Nemeth, *La provenance du notn « bulgar »,* în *Symbolae grammaticae in honorem Iocmnis Rozwadowski,* voi. II, Cracoviae, 1927, p. 217—222. Astfel conexiunea lui *BovXyapâ^* cu Volga, presupusă încă de Nikephoros Gregoras (Bonn), I, p. 19—21, trebuie părăsită.

2) K. Krumbacher, *Geschichfe der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des ostromischen Reickes* (527—1453), ed. II, ilunchen, 1897, p. 350- Izvorul comun a fost desigur din veacul al Vll-lea.

3) Theophan. *KpopăxoQ;* Nikeph. *KovpăzoQ; Soulry: Ckubraafa.* Această şovăire în tran scriere indică un nume apropiat turanic. Este probabil *Kurt* (lup). în lista principilor bulgari, găsită fi publicată după un manuscris slavon de A. Popov, la Moscova, 1866, se găseşte KypiT. *Ci.* Jiretek, *GB.,* p. 127 şi Dr. J. Marquart, *Die Chronologie der alttiirkischen Inschrijten,* I.eipzig, 1898, Exkurs." Die bulgarische Fiirstenliste, p. 72—98. Datele acestei liste în parte sînt veridice şi sînt ntrebuinţate cu folos în istoria bulgarilor. Ka conţine unele expresii turceşti, care, pe temeiul celor tabilite de J. B. Bury, *The chronological cycle of the Bulgarians,* în *Byzantinische Zeitschrift,* CIX (1910), p. 127—144, au fost lămurite definitiv de J. J. Mikkola în studiul său *Die Chronologie er tUrkischen Donaubulgaren, în Journal de la SocUte Jinno-ougrienne,* XXX (1914).

4) Incongruenţa istorică a faptelor povestite de cei doi cronicari bizantini a dat prilej criticii itorice să stabilească, în ultimul timp, că totuşi unele părţi ale povestirii conţin un sîmbure de adevări. f. Steven Runciman, *A history of the first bulgarian empire,* London, 1930, p. 4: « For all its air f a fairy-tale, this story, told by the Greek chroniclers, is in the main a true description of the îtry of the Bulgars into Bulgaria ». Julius Moravcsik, *Zur Geschichte der Onoguren,* în *Ungarische ihrlriXcher,*^X (1930), p. 53 — 90, arată că sub presiunea chazarilor pornesc o parte din bulgari ire locuiseră în *fi naXaia BouXrapia f; neyâXtj* înspre apus. Cf. şi capitolul, Pa3ryp»He Ha Ky6pa-flspacaBa, în Ziatarski, McTopHa, I - 1, p. 96 şi urm.

) La bizantini *'AanapoOx..* Se cunosc şi formele *Isperich, Ispor* şi *Esperfer)ich,* cf. Zoltân ocz £)j« *bulgarische Frage und die ungarische Hunnensage,* în *Ungarische Jahrbrucher,* I (1921), *nî* - HCTopira, I — 1, p. 123. *Souhry* are: *Asparhruk.*

Asparuch, care se aşazâ definitiv în Bulgaria nord-esticâ de astăzi, încă doi ii im Kurt pleacă înspre apus. Cel mai tînăr ajunge tocmai la Ravenna, apoi în regiunea

s-au ocupat cu isteria bulgarilor [1]). De aci apoi a trecut în dreapta Dunării, **instalîndu-şi** corturile la Plisca-Abcba, unde îşi făcu pe urmă capitala, în valea rîului Kamciya, în apropierea satului de astăzi Abcba.

Beneventului cf. Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum,* în *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores rerum Langobardarum et Italicarum saeculi VI'—IX,* Berclini, 1878, p. 87 şi 154. Al patrulea fiu, după Thecphanes-Nikephoros, trece Carpaţii şi Dunărea şi se aşază în Pannonia, unde exista — după cum se ştie — imperiul avarilor, supunîndu-se acestora. Runciman, *op. cit.,* p. 19 crede că « probably this migration was due to a deşire to combine with the Bulgars that had come witb the Avars in to the central Danubian plain », de unde, la anul 626 avarii împreună, cu aceşti bulgari asediază Constantincpolul. La anul 630 cronica lui Fredegarius Scholasticus, *MGH., Scriptores rerum Merovingicarum,* voi. II, Hannoverae, 1888, p. 187, precum şi *Gesta Dagoberti I, regis Francorum, ibid.,* p. 411, arată cum o parte din aceşti bulgari — vreo 9000 — după o revoltă neizbutită împotriva avarilor ajung să fie masacraţi în Davaria. Fr. Westberg, *KT,* aHa^H3y BOCToiHhixi. HCTOTHHKOBÎ. o BOCTOHHOH Ejjpont [în: 5KypHajri> MHHHCTepcxBa HapoiiHaro npocBtmeHis, HoBafl Cepia, nacrb XIII—XIV, 0e6paJii.—Mapn>], CaHKTnerep6yprt, 1908, p. 46 îi identifică pe *Oichontor-bolkar* cu bulgarii de la Dunăre: HeCTaEHT S-JIH Moacei} XopeHCirift OJIK-OHTOP, BorKX-OH>aop, Byr-yHxyp, BT. CBH3b ci «Bo.iroso», ecjiH TOJIMCO JTO (j)HHCKoe HaHMenoBame piicH 6MJIO Torfla yacc H3BicTHo? M;IH ne cpbiBaeTca JIH BS OJIX (omrop) CJIOBO yjiyr«Be;iHKifl» coraaCHo Ha3BafflK) nyHaHCKHXT. 6o-irapi. «BejnnarMH». Cf. însă argumentele contrarii ale lui Zlatarski, HcfopHfl, I — 1, p. 107 şi urm. De aceea s-ar putea ca aceşti bulgari ai lui Moise Chorenaţ'i în redacţiunea *Souhry-î-*[2] să fie aceia veniţi şi aşezaţi în Pannonia, cum arată Marquart, *Die Chronologie,* cit., p. 89: «Die Otchontor-bolkar, die nach Europa auswanderten d.i. die Unogundur-Bulgaren sind sicherlich nicht nach einem Fluss benannt, und wohnten lângst nicht mehr nordlich vom Pontos»; e timpul scrierii Geografiei; cf. id., *Streifziige,* p. 57 nota 5, unde are altă părere. în istoria Armeniei, trad. Dr. Lauer, p. 62 se vorbeşte despre « Weghentur-Bulgaren ». (Pentru curiozitatea ei amintim aici cartea lui Lukâcsi Kristof, *A magyaroh oselei, hajdanlori nevei es lahhclyei,* Kolozsvâr, 1870, care construieşte o teorie asupra originii comune a ungurilor şi a armenilor, bazîadu-se pe cîteva asonante lingvistice: de ex. pe aceşti « Velentur » îi derivă din ungurescul *hctlandor* («vagabond»). în orice caz asupra bulgarilor din Pannonia, cf. Runciman, *op. cit.,* p. 10: « But, despite Alciocus's emigration, there were probably many Bulgars remaining in Pannonia and it was in reinforcement of these that the fourth son of Kubrat came. The Pannonian Bulgare remained under Avar suzeranity till the opening of the ninth century, when we shall hear of them again», iar mai departe, la p. 50: «The Pannoni.?.n Bulgars took advantage of the situation. On the eastern banlc of the Theiss they completed the destruction of the Avars. The details are unknown; but by about the year 803 the Avar Empire had utterly disappeared » — referindu-se, prin urmare, la acţiunea convergentă a lui Krum dinspre sud-est (cf. mai jos, p. 468 şi izvoarele). Ipoteza aceasta este plauzibilă, însă desigur numărul bulgarilor rămaşi de sub avari la răsăritul Tisei a fost foarte redus.

[2]) Theophan (Bonn), I, p. 547: *tov Âăvanpiv Kai Aăvaarpiv nspăaaQ Kai zov "OXyov* [variante: *"OJKOV, 'OyK/.âv; "OykoQ*la Nikephoros] *KazaÃaflcbv flopsioTEpoQ zoo AavouPiov norafioâi, fiera£i> zoâzatv KaKSivov a»ajoT,v, ăa(/>alij Kai Soanăxt]zov elvai xov zonov azoy.aaăfievoQ kŞ, SKăazou Mepovc;'zsÂ/iazcoâr;? yăp sfmpoaOev, Kai ăÂÂodev ZOK nozafioîg (7zs<pavo6fisvo?, noÂÂr/v zoi sdvei zezaneivo)fisva> Siă zov p,Epij/idv zijv £K Z3V noÃBfiicov napsîxsv ăveaiv.* Cf. şi Nikeph. (Bonn), p. 38 — 39. Acest *zono-* nu este un nu, cum s-ar crede la prima lectură; cf. V. Besevliev, *Zur Chronographie des Theophanes,* în *Byzantinische Zeitschrift,* XXVI (1927), p. 36. Lecui este *âocpaXij Kai Svo~-MQXtfzov,* iar la p. 548 *d'/upeo/ia,* avînd în faţă mlaştini *(zeXiiazibdti^),* în spate fiind înconjurat cu rîuri; ar fi prin urmare, sudul Basarabiei. Totuşi n-a fost identificat sigur pînă astăzi. S-a admis că *"OXyoQ* cu toate variantele lui ar fi slavul ^gli> cit. *ongl* = unghi, colţ, care s-a perpetuat în turco-tătărescul *Bugeac,* tot « unghi». Această etimologie ar dovedi că regiunea era locuită de slavi, cînd au venit bulgarii turanici şi că bulgarii înşişi au numit-o cu nume slav. Schafarik, *SA,* *I. p. 163 desigur exagerează, cînd zice « Asparuch setzte sich zwischen den Siebenbilrgischen Alpen und der Donau » ; în notă recunoaşte că *"OXyoc* este « Landwinkel »-ul dintre Prut, Dunăre şi Mare. Cf. şi Jirecek, *GB,* p. 129, care îi localizează tot acolo pe *ugliiii* slavi ai cronicii ruseşti. O. Lambin, OiaBHHe Ha cteepHOMi HepHOMopbH (în: X.M.H.I1., CXCI, 1877 Mafl), P- 50 şi urm. explică altfel acest «unghi»; contra lui Soloviev, HcTopHa POCCH ci flpeBHT.Hrnei} BpeMeHH I, 46,care crede în identitatea *'OyyXoQ-uhii* bizantin cu numele seminţiei uglicilor, Lambin arată că formele sub care apare această seminţie sînt yji;nn, yjiyTjira, JlyTHiH, JTTMTJTOÎ, JlyTHH, *JiyTH"JH, JlyiaHe, în diferitele manuscrise ale cronicii străvechi ruseşti. Iar formă originară (nepBOHaHajibHaa (j)opMa) a acestui nume o stabileşte yjibrjH, BI euHH. *H.* yjieui, pe care o Cre aCeeaşi cu yjiyTKiu — JlyTHHH — *ObXzivoi* ai lui Constantin Porfirogenetul, indieîndu-i şi rădăcina yji — yjii.HJiH yjio... 03HaiaTb npocTpaHHyio, OTKpwMyw MtcTHOCTb, paBHHHy, CTenHyio

în dreapta Dunării, în ţinutul care se întindea pînă în munţii Hemului spre , <>„ vechea Moesie a romanilcr, bulgarii găsiră alături de populaţia veche emană, pe slavi, care trecuseră în sudul Dunării începînd cu secclul al /M°ă §i maj' a*es *n secclul a* VH-lea *)• Ccnfcrm tradiţiei bizantine, bulgarii

mr Si conchide, p. 59, fixîndu-i ca lecuitori ai Niprului: HTaKi, Mtr HMteMi> rao.iHoe [OJiocy 3S H'al'b y^Hieii He KoneBHMKaMH, npnxoaHBoiHMH na/lHtnpţ. H3T, HepHOMopcKaro yrjia paBO P MH ^HtCTpa H /lyHasî, a HCKOHHblMH 06HTaTejTHMM MtCTHOCTH Ha BWHCHeMT> JlHtnp-b, îeacay y 3eMJffl rioJiHHCKoii. La p. 63 yrojn», la Nipru! Tot în Basarabia sudică îl aşază la '* lorţ ' d-l N Iorga, *Istoria poporului românesc,* trad. Ot. Teodoru-Ionescu, voi. I, Bucureşti, n?-? 103' cf însă id., *Notes d'un historitn relatives aux eve'nements des Balkans. Acad. Roum., 11 Sect Hist* I (1913). P- 58 —59.Ultima părere a d-lui Iorga, *Istoria Românilor,* voi. II: *Oamenii • tniului (pînă la anul* 1000*),* Bucureşti, 1936, p. 301: «Li se dă [de fapt, şi-au luat-o] regiunea amX cari deasupra Dunării, între lacurile sărate, care s-a chemat la vechii rornanici[?]: *Ongl,* din 6 *l* si a ajuns la tătari: Bugeacul»; pe urină: « coborîrea în Scitia Minoră i-a adus însă pe "fgari îndată într-o regiune unde viaţa romanică e constatată necontenit în forma cetăţii, a grupâ-i episcopale. Şi aici ei ar fi rămas într-un cerc, un *ring* de lagăr închis, ale cărui urme s-ar coperit la Nicoliţel între vii. » D-1 C. C. Giurescu, *Istoria Românilor, I. Din cele mai vechi (imput i înă la moartea lui Alexandru cil Bun* (1432), Bucureşti, 1935, p. 251 admite tot două aşezări succe-ve[1] Bugeacul, apoi « Peuce » — delta sau Kiculiţelul. Louis Halphen, *Les Barbares, des grands wasions aux conquetes turques du Xl-e siecle* (în col. *Peuples et civilisations. Histoire generale, <ibl s. direct. Louis Halphen et Philippe Sagnac),* Paris, 1930, p. 174 ii trece pe Asparuch în Dobro-», unde are luptele cu Constantin.

' Şcoala nouă istorică bulgară a încercat o etimologie turcească a cuvîntului *"OyXoQ.* Zlatarski, CTopHH, 1-1, P- 125 şi urm. crede că *"OyXoQ* cu toate variantele lui nu reproduce decît o formă turască *agi, ogl* «curte, incintă fortificată». Cf. Niederl£, *MASl,* 1, p. 100: « Selon K. Skorpil, ce ,mp se retrouvait preş de Nicolicelu ». Cuvîntul se regăseşte într-adevăr în *aul* sau *avui* (cf. *ao?.fiila)* tătăresc; în *ol-akol* unguresc şi în *agil* turcesc « Hiirde, Einzăunung fiir Weidetiere ». E verosilă această explicare a To'7ro?-ului (v. *oxvpcofia),* care rămîne însă în imediata vecinătate a Dună-, în deltă, poate chiar în interiorul ei; cf. *Soukry-I-*[2]*:* Asparuch, fugind de chazari, după ce-i alungă. ! avari se aşază în *insula Peuce,* într-o regiune lecuită în tot cursul evului mediu de popoare turace; cf. K. Fr. Neumann, *Die Vb'lker des siidlichen Russland in ihrer geschichtlichen Entwichelung,* - II, Leipzig, 1855. Cf. pasajele, multe şi convingătoare, din clasicii greco-romani asupra insulei ^uce, la Zlatarski, McTopHîi, 1-1, p. 128 notă. însă desigur « insula » aceasta a lui Moise Chorenaţ'i i trebuie înţeleasă *stricto sensu,* sau răstălmăcită — aşa cum vrea să o facă, transformînd-o într-o ninsulă, alcătuită din Dobrogea de Nord, Skorpil, *apud* Zlatarski, *ibid.,p.* 120 (citat); «JleBKK ■feSsa aa 6A3C noJryocTpoBi> BÎ. cbBepo-H3TO'iHaTa naCTb Ha *JloGpyaxa,* ceraiUHHTt BeăcKH ■a*aKi [în felul acesta s-ar înlătura şi dificultatea *"OyXoş* > Bugeac «unghi»]. Toa .locTpoBi, c OMHBam OTÎ. CEBepHara CTpaHa *ci, p. JXyimBi,, orb* H3ToiHaTa CTpaHa e OSHKOHI CT> ayHaBCKOTO 6naTo, HapeieHo OCTPOBI, ^PSHOBT», a ori. K>ri> ci.e3epOTo Pa3HMi>» — ci aşa m just observă Zlatarski, la p. 128, că geograful armean, pornind de la Ptolemeu, care are ;ula Peuce, reţine numai acest element geografic în preajma Deltei Dunării, unde ştia el că u aşezat bulgarii lui Asparuch. Foarte interesant şi lămuritor, deşi foarte tardiv, este pasajul nâtor din « Istoria » lui Dionisie Fotino, citat de d-l N. Bănescu în *Viaţa şi opera lui Daniel Hmitrie) Philippide* (in: *Anuarul Institutului de Istorie Naţională,* voi. II, Cluj, 1923), Bucureşti, ' ' S' *«Covurluiu, To jiapov Osfia elvai xo voricozatov Kai opore9ehai npoQ xijv AoiifipiCav* » *"a/.ai ITecKnv) âio roo AowtifSscog. npoq xrjv 'I/ifipaîkav Slă roG noxauoo Zipexov, Kai npbz* ***xfjv*** *TJapapiav âiă zou IIpouxou* ♦ — care arată că termenul geografic ptolemeic era totdeauna căutat gurile Dunării.

) Kobert Rosler, *Vrber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedelung an der un teren Donau* (în *Sitz-* ***TU-VMcf-n*** *Wiener Akademie der* ***Wissenschaften.*** *Pini. Hist. Classe.* Bd. LXXIII (1873), u&). De aceeaşi părere e şi Radu **Rosetti,** *Invaziunile Slavilor în peninsula balcanică şi forr a naţionalităţii române,* Bucureşti, 1889, şi chiar şi unii învăţaţi slavi, de ex. Iovan Radonic, tit H *Vl Archiv fUr slavische Philologie,* XXV (1903), p. 309. Părerea s-a transformat în TjajiHc" i Zlatarski" HcTOpHa, 1-1, p. 7: OT-B HaianoTo Ha VI BTai rt [= slavii] îl citează" "ieCTH HaxJiyBaHHa Bt poMefiCKHTi npoBHHHiiHH Ha EamcaHCKHa npoiiyocTpoBi>; »°fia 19nq ?l ?o-7 ^rinov> 3acejieHHe EajiKaHcxaro noJiiOCTpoBa CjiaBraaMH, în CoMHHeHH», nci.-n'an '/,P Şl Urm" carte pe care n"am văzut~°- La fel, L. Halphen, *op. cit.,* p. 111; *mtire n* "*■' ^' ^ ** urm- > Iorga , *Histoire de la vie byzantinc. Empire et civtlisation,* vel. I: astă epw"Tn'?"e (527-64l). Bucarest, 1935, *passim.* în apusul Peninsulei Balcanice tet în *'tnatia C* llxeazăă trecerea slavilor J. B. Bury, *The early history of the slavonie* ***setthments in*** «a ***ana*** *Serbia, Constantine Porphyrogennctos's de administrando itnperio, chaptcis*

« turanici » găsiră acolo *rwv jiapaKei/usvcov ZKĂafiivcov eOvcov TUQ Ăeyojuevag ysveăQ* *)■ Pe o parte din slavii găsiţi acolo îi strămutară după obiceiul lor în alte locuri[2]), însă cu toate acestea, în noul stat bulgar, slavii rămîn împreună

->9 —36, London, 1920. în aceeaşi epocă şi Ch. Diehl, *Le tnonde oriental de 395 ă 1081.* cit., p. 2 12, şi A \ Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin,* trad. du russe par P. Brodin et A. Bourguine, tome I J324--1081), Paris, 1932, p. 184: « selon toute probabilite » pe timpul lui Anastasiu (491 — 518), *nca bazat pe Procopiu: « A l'epoque de Justinien le Grand, Ies Slaves apparaissent pour la premiere .foîs'sous leur propre nomi.

i) Moise Chorenaţ'i, în toate trei redacţiunile, îi cunoaşte în Tracia pe slavi. *Thracialni,* Insă., u mai este Tracia lui Ptolemeu, deoarece împrejurările s-au schimbat mult de atunci. Tracia antica <*reco-romană se întindea *lato sensu* inspre nord pînă la Dunăre, dînd pe urmă loc altor subdiviziuni administrative. în Geografia armenească, însă, se confundă Tracia greco-romană cu Tracia bizan tină adică cu *9sMa* Traciei, care se întindea de la Constantinopol pînă în fruntariile Bulgariei şi ale Macedoniei. Cf. Constantin Porfirogenetul, *De Thematibus* (Bonn), p. 44 — 46: *rj zs yăp BooXyapio. Kai abrog 6 "luzpoQ Kai zo Kspicbvufiov opoq zb SifjKov ăxpi zov IJovzov, zo KaXoâftevov Aîp:oQ,zfjq 0pâKn? sloi fiipi-* Thema Traciei, ca şi întregul sistem de administrare în theme, îşi are princi d i fixate cel puţin de pe timpul lui Tustinian II (685 695 şi 705 711) desăîşind

0pâKn? f p i
piile de organizare fixate cel puţin de pe timpul lui Tustinian II (685 —695 şi 705 — 711), desăvîrşindu-se sub Leon Isauricul (717 — 741); cf. H. Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung* [în *Abhandlungen der phil.-hist. Classe der kdniglichcn Săchsischen Gestllschaft der Wissensckaften,* Bd. XVIII (1899)], p. 10 şi mai ales 72 şi urm.; A. A. Vasiljev, *HEB.,* I, p. 331 şi urm. Cf. apoi frumoasele capitole ale lui Ch. Diehl, în *Etudes byzantines,* Paris, 1905, p. 276 — 293: *L'origine du regime des themes dans l'empire byzantiner* şi în *Lemonde oriental,* cit., p. 221. O listă completă a lor o dă geograful arab Ibn Churdadhbih (sec. IX), în traducere franţuzească la De Goeje, *Bibliotheca geographorum arabicorum,* vel. VI, Leiden, 1889, p. 77. Schafarik, *SA.,* II, p. 666 — 667, reproducînd capitolul Traciei din Geografia armenească, pe care el o crede din secolul al X-lea, după ediţia din Marsilia, Veneţia 1751, Whiston şi *SM.* : « Es hat aber Thrakien fiinf kleinere Landschaften und •eine grosse, worin es sieben Slawenstâmme giebt. In ihre Sitze sind die Gothen (Volker) eingedrungen », emendează astfel numărul 25 în 7, după modelul bizantin, mai verosimil. El relevă că cuvîntul armean *Kuth* poate însemna şi « goţi» şi « popoare » în general, deci « moglicherweise kann es also auch auf die Bulgaren bezogen werden », — ceea ce însă nu poate fi susţinut, căci Kutk' (sau Gutk') n-are acest sens în armeneşte. Şi *SM.* are această inversiune: slavi, pe urmă goţi. Inversiunea pare că se găseşte şi la *Soukry-F*[2]. însă, la o recitire atentă a lor, nu urmează în mod peremptoriu că goţii au dat peste slavi, căci se spune « către nord [de «Tracia proprie »], este ţara cea mare a Daciei, unde locuiesc slavii, 25 de neamuri] ». Apoi: după o trecere de timp « ţara » căzu în puterea goţilor. Care « ţară »? La Dacia Aureliană, sau la cea Traiană se referă? în orice caz, pe urmă: « însă slavii trecură rînl Dunărea [cf. mai sus, p. 449]» în celelalte ţări « ale Traciei (?) », — nu este un pasaj prea clar. O supra — şi o juxtapunere a timpului, atrăgînd şi una a celor două popoare, — atît se poate înţelege din versiunile *Souhry-P*[12]. Şi pe această informaţie s-a bazat argumentarea slaviştilor întru sprijinirea teoriei că slavii ar fi fost existînd în regiunile Dunării şi chiar în dreapta ei încă de prin secolele II —III e. n. Pe lingă Schafarik şi *ASIPh,* VII (1883), p. 654, după P[2],şiNiederle, *Ein Beitrag zur Geschichte der siidslavischen Wandcrungen, ASIPh.* XXV (1903), p. 307 — 316, unde, pornind de la datele stabilite de Rappaport, *Die Einfătte dtr Goten in das Romische Reich bis auf Constantin,* Leipzig, 1899, p. 51 şi urm., conform cărora la 256 Dacia se găsea *de fado* în mîinile goţilor, iar la 275 ea a fost părăsită în mod oficial de Aurelian, consideră această informaţie ca probantă pentru existenţa slavilor la sudul Dunării în sec. III —IV. Revine însă în *MASl,* I, p. 59. Această inversiune n-a fost explicată satisfăcător pînă acum; ea poate nu-i decît o simplă inadvertenţă a lui Moise Chorenaţ'i, care şi-a încurcat izvoarele.

[2]) Pasajul întreg, indicînd şi graniţa apuseană, la Theophanes (Bonn), I, p. 549: *KupiSD&ăvzcov* <5s *aihăv Kai z&v napaKEifiivcov ZKĂauivcov IQvâv zăg XsyopiâvaQ inxâ ysveâg, ZOVQ nev Zsflepeiz ■KazâKiaav ăno zfjQ s/jTtpooOev KXsiaovpaQ Bspeyâficov hni za npbz ăvazoX^v ficpr], elgâs za npo; Motinfipiav Kai Soait' ixixpiz 'AfSapiaQ* TOC *vnoXoinovg enza yeveăQ bno nâKzov ovzaţ.* în traducerea latinească a lui *Anastasius Bibliothecarius* din secolul al IX-lea (Bonn, *ad calcem Theoph.),* II, p. 227: « . . . Praesertim cum dominarentur et adiacentium Sclavinorum generationibus <luae dicebantur septem, Severes quidem locaverunt ab anteriore clausura Veregaborum ad partes Orientales, in locis autem, quae sunt ad meridiem et occidentem usque ad Avariam, residuas septem generationes, quae sub pacto erant ». Asupra numărului de 7, căruia — pornit din cercul civilizaţiei semitice străvechi — i se atribuie desigur o putere şi un sens supranatural, cf. lorga, *IR,* II, P- 302. Clisura veregavilor este pasul Calîkavak; Slatarski, *GB.,* I, p. 13. CkaepH se intîlnesc şi w cronica rusească, aşezaţi însă în Rusia centrală. Numele lor a fost dat ca origine a numelui Banatului de Severin, — Szorenyi bânsâg şi prin urmare şi oraşului Turnu-Severin. Dar pe lingă faptul <cs- aceşti *Severi* (« nordici») nu sînt daţi ca locuitori în regiunile Porţilor de Fier dunărene, ci în Delior-

oopulatia romanică anterioară (Ai. Philippide, *Originea Românilor,* Iaşi, *ig25 voi. I, P- 439> 441, 453- 475—504), să reprezinte stratul cel mai dens al ulatiei: stăpînirea, numai, era a chaghanului bulgar, care aduse şi crgani-P°P de stat. Noul stat bulgar implîntat în corpul Imperiului bizantin era, deci t

în urma sa, acest *eOvoQ pvnapov Kai ăKâdaprov* cum îi zice Thecphanes^, r a alţi bulgari, care fură supuşi chazarilor, într-o epccă nedeterminabilă [2])..

\sezîndu-se în dreapta Dunării, bulgarii, care aveau acel ferment turanic alcătuitor de state, pe care-1 manifestaseră începmd cu hunii şi avarii şi ungurii i tătarii, s-au întins pe urmă, cu trecerea timpului, peste alte ţinuturi, supunîn-du-şi-le. Mişcarea de expansiune se orienta mai întîi înspre sud, ca să-şi asigure frontiera dinspre Imperiul bizantin: pe lingă anexările de teritorii de pe timpul chaghanilor Terbel, Krum şi pe urmă Omurtag, între 802—831, puseră mîna ;i pe Filipopol, cu toate împrejurimile lui, iar sub Presian (836—853) şi sub,
Boris (853 889) ocupară şi Macedonia de nord pînă dincolo de Ohrida şi pînă a rîul Ibar, ajungînd statul bulgar să se extindă pe timpul ţarului Simecrii 'g93 927) pînă la litoralul albanez şi pînă în Tesalia, gravitînd aşadar neccnte-îit înspre sud.

Prin urmare bulgarii la sfîrşitul secolului al Vll-lea, trecînd, în sudul Duna-ii şi cuprinzîndu-i pe slavii aşezaţi proaspăt acclo precum şi pe traco-romanicii nai vechi sau băştinaşi, se întind, în cele două secole care urmează, binişor peste îotarele Bulgariei de astăzi; cel puţin pentru Peninsula Balcanica propriu-zisă iceastă stăpînire a lor este necontestată.

în stînga Dunării de jos — a Istrului — însă, sau către nord în cetatea 'arpaţilor, această stăpînire dînd naştere la întinse cercetări întreprinse în cadrul mţinelor mărturii istorice contemporane, sau, oricum, nu prea tîrzii, este con-estată.

lanul bulgar (ci. Schafarik, *SA.,* II, p. 165: *bereg* « ţărm », prin urmare către mare; la fel Niederle *1ASI,* I; Dr. C. J. JireCek, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe,* 'rag, 1877, p. 149 derivă cuvîntul de la « veriga », fără însă a-1 localiza aiurea), vezi şi motivele de rdin filologic pentru care se exclude această etimologie, la Drăganu, *op. cit.,* p. 261.

[a]) După toate calculele, bulgarii lui Asparuch n-au fost mai mulţi de aproximativ 20 000; arquart, *Streifzilge,* p. 484: 10 000; Zlatarski îi crede 20-25 000, considerind că primul lagăr al laghanului bulgar a putut fi încartiruit în insula Sf. Gheorghe-Peuce; cf. Niederlă, *MASL,* I, p. 102, de aceea Ion Bogdan, cînd spune, în: *Românii şi Bulgarii, raporturile culturale şi politice între aceste mă popoare,* Bucureşti, 1895, p. 14: «Cînd vorbim prin urmare de bulgari'şi de influenţa lor ;upra ncastră, noi înţelegem *un popor şi o influenţă de origine slavă* » are dreptate, însă numai încend cu sfîrşitul secolului ;il IX-lea, cînd bulgarii turanici sînt aproape complet slavizaţi.

[2]) Constantin Porfirogenetul, *De adm. imp.* (Bonn), p. 81: *'Ori Kai fi fiaupr; XeyopxvTf ovĂyapm Svvazai xoîq XaţăpoK noĂ8ftEÎv;ci.* şip. 180. Theophanes, pe lîngă Bulgaria dunăreană, mai incaşte ^ năimii BooXyapia . . . fi pxyăXtj. Cunoştinţele despre Bulgaria de la răsărit se înmulţesc sedată cu înaintarea spre nord a arabilor; ele sînt destul de detailate la Ibn Fadlân (sec. X) şi la tm Wamid al-Andalusi, (sec. XII), adunate la Chr. M. Fraehn, *Ibn Foszlan's 'Berichte uber die ussen alterer Zeit,* St. Petersburg, 1823. Ea deveni cunoscută şi Occidentului, prin descrierea domi--anuiui Giovanni da Piano de' Cârpim, publicată de către D'Avezac în *Recucil de Voyages et de "\ot^, pubhe par la Societe de Geographie,* t. IV, p. I, Paris, 1839, p. 216: « post Rusciam, [5]\\rih S id 6St maSnam Bulgariam, Baskartos, id est magnam Hungariam », şi prin de-anear VVllhelmdin Ruysbroek, *ibid.,* p. 231: « . . . de majore Bulgaria et Pascatur, qui est major *miliT *d* a^pra aceftora cf. Aurelien Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck et Ies Roumains* îeşti î" a." *siecle,* Paris, 1930, *passim.* Această Bulgarie este euaoscută şi din cronicile R +IT fj 1237 tătarn lui ^tu o pustiesc distrugînd şi înfloritorul oraş Bolgar de pe Volga; cartiiold, *Bătu-Khăn,* în *Encyclopidie de VIslăm,* Leyde-Paris, ţ. I, p. 69fl şi id., *Bulghăr,.*

W R +IT fj 1237 tătarn lui ^tu o pustiesc dıstrugînd şi înflorıtorul oraş Bolgar de pe Volga; cartiiold *B ă K l d d V l* 69 *l*

A priori, concluziile noastre nu infirmă putinţa unei csmoze religioase, culturală, socială şi pînă la un anumit punct şi politice între cele două ţărmuri ale Dunării, al cărei caracter categoric de graniţă, pentru întreg evul mediu, nu poate fi susţinut [x]).

Admiţîndu-se o neîntreruptă continuitate teritorială slavă pe amîndouă ţărmurile Dunării, la venirea bulgarilor, cum se face îndeobşte, izvoarele isterice "bizantine pomenite mai sus totuşi nu arată ca supuse noilor cuceritori decît acele *enrâ yEvsăg* din sudul Dunării, întinzîndu-se înspre apus pînă la avari. Slavii rămaşi prin părţile noastre, din coborîrea lor spre sud, nu sînt aşadar cuprinşi printre seminţiile supuse bulgarilor. Ca graniţă nordică a acestora nu se aminteşte nimic, însă de vreme ce au trecut Istrul la sud, rămîne acest fluviu limita lor nerdică.

Nu se cunosc mărturii istorice care să declare răspicat că bulgarii, începînd încă cu urmaşii lui Asparuch, îşi menţin sub dominaţia lor şi stînga Dunării — — după cum nimic nu spune dealtfel că ar fi stăpînit-o înainte — adică, o parte nedeterminată din cîmpia munteană; şi nu există nici de acelea care să arate că chaghanul întemeietor de stat ar fi trecut — în răstimpul probabil în care a bâciuit în sudul Basarabiei — şi la apus de Prut.

S-a considerat ca o mărturie indirectă[2]), e adevărat, despre dominaţia bulgară asupra festei Dacii nord-dunărene, încă la sfîrşitul secculuí al VH-lea, « Ccsmcgraphia » autorului necunoscut, zis Geograful Ravennat[3]). într-adevăr acesta, scriind după anul 679, cunoscînd aşezarea bulgarilor în Moesia inferioară (. . . *et Mysiam inferiorem modo Bulgari habitant, qui ex supra scripta maiore Scythia egressi sunt),* înşiră printre oraşele *(civitates)* [4]) ac_estei provincii principalele cetăţi ale Daciei Traiane din Ardealul propriu-zîs şi din Oltenia, deci din nordul Dunării, pînă la Porolissum (Moigrad, lîngă Zalău); iar pe urmă, cînd vorbeşte despre *Datia prima et secunda,* unde sînt *modo Uni qui et Avari,* aşază acolo cetăţile care ca şi celelalte, desigur nu mai erau decît poate în ruină şi care

*) Cf. justele observări ale d-lui N. Iorga, *Formes byzantines ct realite's balcaniques,* I.econs faites â la Sorbonne, Bucarest-Paris, 1922, p. 18: « Cette ligne n'etait pas une ligne de frontiere, mais bien une ligne de circulation interieure. II y a toujours eu une flote du Danube, naviguant entre des cites romaines sur la rive droite de meme que sur la rive gauche; jusqu'â present encore ii y a le parallelisme de ces fortifications sur Ies deux rives ». Nici Nilul nu e graniţă în Egipt, dimpotrivă, e o cale de comunicaţie interioară; nici însăşi Dunărea în Ungaria, după cum desigur n-a fost nici pentru românii evului mediu, care prin « Dunăre, Dunăre, drum fără pulbere » din poezia populară, de bună seamă nu înţelegeau o frontieră. Dunărea a primit acest atribut abia în timpurile noastre, în epoca bizantină uneori maiestuosul fluviu reprezenta o frontieră ideală, însă deoarece teoretic « romeii» nu renunţaseră la stăpînirea ţinuturilor de la nordul ei, de multe ori ea nu îmemna altceva decît o arteră fluvială internă; cf. substanţialul studiu al d-lui Iorga, *Le Danube d'empire* (in: *Melanges offerts ă M. Guitave Schlumbergir,* Paris, 1924), p. 13-22 şi id. *IR.,* vel. II, p. 254.

[a]) Mai întîi Dimitrie Onciul, în *Teoria lui Roeslcr, Studii asupra stărtiinţii Românilor în Cacia Traiană de A. D. Xenopol,* în *Convorbiri Literare,* XIX (1885), p. 330. Vezi pe urmă şi A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană,* ed. III, voi. II, Bucureşti, 1925, p. 80 — 82.

[3]) Asupra lui, C. Teuffel, *Geschichte der rb'mischen Literatur,* Leipzig, 1882, p. 1194. în general este considerat ca un autor grec, tradus în latineşte într-o epecă asupra căreia nu se fixează totdea una cercetătorii; astfel Mârki Sândor, *Europa a Magyarok honjoglaldsa ideje'ben,* Budapest, 1897, *V-* 5: secolul al IX-lea. Din traducerea latinească a pregătit un extras, un oarecare Guido, la anul 1119; cf. Joseph Schnetz, *Untersuchungen zum Geographtn von Ravenna,* Mtinchen, 1919; pe autorul cosmografiei îl crede din secolul al Yll-lea. Cf. şi K. Gutschmid, *Kldne SchrifUn,* vel. V, Leipzig, [18]H p. 228 şi urm. şi Iorga, *IR.,* II, p. 233-234 şi neta.

[4]) Cetăţile daco-romane ale Daciei Traiane s-au risipit în epoca năvălirilor barbare. Cele de la Dunăre — de multe ori şi cele de pe stînga Dunării erau întreţinute de bizantini, după cum arată Procopiu; cf. Remus llie, *Citățile de la Dunăre şi rostul lor in secolul al Vl-lea,* în *Rtvista Istorică,* •*■! (1925), p. 23 — 34. Unele din ele şi-au perpetuat numele în graiul localnicilor.

mea stăpînirii rcmane se aflau toate în Banat *). Prin urmare Ravennatul - vre jjnje de demarcaţie clară între teritoriile supuse avarilor, la răsărit de .aSc °jnă ja iin ia munţilor, şi între Ardealul prcpriu-zis, care, împreună cu îSa erau *patriae Mysiae.* Xencpcl şi Onciul au explicat această incongruenţă 1 că bulgarii din **Moesia** inferioară îşi întindeau efectiv stăpînirea şi asupra ^**ftlor** pe care Ravennatul le înşiră ca aparţinînd acestei provincii, dar care Sfl realmente în stînga Dunării, pînă în nordul Ardealului, iar înspre apus, ■ - 1 linia cîmpiei unde porunceau avarii, cetăţi care n-au făcut parte din Mcesia ' d tă înainte vreme. Interpretînd în felul acesta datele Ravennatului, s-ar fără greutate admite că bulgarii se întindeau — cel puţin cu numele — - cie la sfîrşitul secolului alVII-lea şi în nordul Dunării, pînă în coastele înînirii — de 'aceeaşi natură — a avarilor. însă studiile mai noi au limpezit ladvertenta geografului de **la** sfîrşitul secolului al **VH-lea,** care în multe părţi te în foarte strînsă legătură cu « Tabula Peutingeriana », introducînd, bineîn- ■les si ştirile pe care le-a putut culege în vremea sa printre categoriile clasice. i orice caz, copistul acestor părţi şi-a confundat izvoarele din epoca imperială [2]),

!) Textul e publicat de M. Pinder şi G. Parthey, *Ravennatis Anonymi Cosmograf hia ct uidonis Geograf Mea. Berolini,* 1869:

« . . . ad frontem ejusdem Albis [Elba] Datia minor dicitur [aceasta ar fi Dania, Danemarca], dehinc super ex latere magna et spatiosa Datia dicitur: quae modo Gipidia ascribuntur; in qua mc Unorum gens habitare dinoscitur . . . (p. 28).

« Inter vero Traciam vel Macedoniam *ct Mysiam inferiorem modo Bulgari habitant,* qui ex pra scripta maiore Scythia egressi sunt . . . iterum ponuntur Mysiae duae, id est inferior et supe- 3r . . . Item *trans fluvium Danubium sunt civitates Mysiae inferioris,* Porolissos, Certie, Largiana, ptatiana, Macedonica, Napoca, Patabissa, Salinis, Brutia, Apulcn, Sacidaba, Cedonia, Caput enarum, Betere. Aluti, Romulas. Item, iuxta ipsam Cedoniam est civitas quae dicitur Burticum, landiana, Germigera, Petris, Aquas, Sarmazege, Augmonia, Augusti (p. 185— 189).

« Iterum ad partem quasi meridianam, ut dicamus ad spatiosissimam terram, sunt patriae atiosissimae quae dicuntur *Datia **prima** ct secunda, quae et Gifidia affellatur, ubi modo Uni qui Avari inhabitant,* quas utrasque Datias plurimi descripserunt philoscphi, ex quibus ego legi Menelac Aristarchum Gothorum philosophos; sed ego secundum Sardatium ipsas patrias designavi. In ias Dacorum patrias antiquitus plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare ilumus, id est Drubetis, Medilas, Pretorich, Pannonin, Gazanam, Masclunis, Tibis, quae coniun- tur cum civitate Agmonia patriae Mysiae.

« Item ad aliam partem sunt [mai sus spusese «fuisse »] civitates im ipsas Datias, id est Tema, ivucum, Gubali, Zizis, Bersovia, Arcidaba, Canonia, Potula, Bacaucis.

«Per quas Dacorum patrias transeunt plurima ilumina, inter cetera quae dicuntur Tisia, bisia, Drica, Marisia, Arine, Gilpit, Gresia.

« Quae omnia **ilumina** in Danubium merguntur; nam fluvius Flautasis finit psam patriam » ■202 şi urm.).

Ca nu se poate susţine prin aceste pasaje stăpînirea bulgarilor aflători in Moesia inferioară. 0/9, se vede şi din pasajul p. 102 « Item iuxta *secundam Mysiam* penuntur patriae duae quae cuntur Epiros, Pelagonia », care n-au aparţinut nici ele niciodată Mcesiei.

[2]) Cf. fundamentalul studiu al lui J. W. Kubitschek intitulat *Kartcn,* in *RE.* X-2, col. 2022 urm.: anul compilării pe la 700. El stabileşte şi filiaţiile:

Erdkarte *a*

Erdk. *c.* Erdk. *b.*

itiner. Anton _____ ,\ _

Ravennas Tab. **Peuting.**

Ptatiana ^^**d**[1]"[1]"[5] cu noa?te legiunea V Macedonica încă în Dacia (!), la p. 188: Largiana, e nica, NaP°ca, Patavisra. După cum se ştie, nicicdată n-a existat in Dacia vreo

amestecîndu-l şi pe Icrdanes [1]) acolo unde găsea de cuviinţă. Prin urmare, concluziile trase de Xenopol şi de Onciul nu sînt valabile, iar bulgarii — conform Ravennatului — rămîn în Mcesia, adică acolo unde îi aşază Moise Chcrenaţ'i în redacţiunea *SM.* şi *Soukry-P* [2].: la sudul Dunării, chiar dacă « Mcesia inferior » din Geograful Ravennat nu este « Verinmus » (Moesia superioară) a lui Moise Chorenaţ'i. însă vecinătatea imediată a acestor două privincii omonime nu exclude identificarea.

După ce bulgarii lui Asparuch — care constituiau o populaţie deşi nu absolut inedită, totuşi nouă — tulburînd apele Dunării, se potolesc în nord-estul Bulgariei de astăzi, nu mai avem alte ştiri despre ţinuturile carpatc-dunărene, ccbcrînd aceeaşi întunecime istorică asupra lor. Dacă nu cumva se admite în acest răstimp *de plano* stăpînirea avarilor peste platourile şi munţii Ardealului, unde se aflau fără îndoială slavi şi desigur şi daco-români[2]).

însă, cam la un veac de la această epocă, avem o mărturie mai explicită, confcrm căreia teribilul chaghan Krum (802—814), supunîndu-i pe avari[3]) în med necesar a trecut — cel puţin a trecut — şi în anumite regiunii nedeterminabile din preajma cîmpiei bănăţene. Se ştie anume, că avarii aşezaţi în cîmpia Pannoniei, deci în şesul unguresc al Dunării pînă la Tisa, în secolul al Vl-lea [4]},

localitate cu numele Macedonica. Aceasta se explică numai prin compararea cu Tabula Peutingeriana, care are:

Patavissa XXIII (leg. V. Mac.)
| Napoca XVI
j Optatiana XV
i Largiana.

---

*) Ci. Joseph Schnetz, *Jordanis beim Geographen von Ravenna,* în *Philologus,* LXXXI(1912), p. 86—100 şi J- W. Kubitschek, *Der Text der Ravennatischen Erdbeschreibung,* în *Hcrmes,* XXII (1887), p. 471-478.

[2]) O admite L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec Ies Slaves it Ies Avares pendant la seconde tnoitie du Vl-e sidcle,* în *Byzantion,* IV (1927— 1928), p. 189 şi urm. în urma ciumei ivite brusc, la anul 599, asediul Constantinopolului este ridicat şi se încheie o pace. Theophylaktos Simokattes (Bonn), VII, 15: *SioftoXoyeîxai Se 'Pcopaioi; Kai 'AfUpotq o "Ioxpoq fieaixtjQ, Kaxă Se EKXO.-vt/vcov iţoooia xov noxapov Siavtj^aoOai,* fixînd deci Dunărea ca frontieră numai între Bizanţ şi avari, nu şi între Bizanţ şi slavi. « Ceux-ci etaient en quelque sorte livres par le Khagan ». La moartea împăratului Jlauriciu (602), însă, « aussitot, les Avares reconstituerent leur forces, retablirent leur hegemonie sur les Slaves de Valachie et soumirent les Bulgares de la Mer Noire » — în temeiat pe *Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica,* ed. De Boor, p. 24. Tot de la izvoarele bizantine pornind, d-1 Iorga, *IPR.,* I, p. 101 atîta stabileşte: bizantinii « deteră lupte avarilor şi gepizilor în smîrcurile Tisei, în apropiere de Vidin, la cataractele Dunării, pe ţărmul stîng », deci tot în regiuni de cîmpie; nicăieri nu este pomenit muntele. în *IR,,* II, p. 230 şi urm. d-1 Iorga, în consideraţiile de ordin general asupra imperiului avar nu încearcă a-i fixa hotarele dinspre răsărit, hotare care de altcum nici nu se pot decît ipotetic bănui. După informaţiile Ravennatului (vezi mai sus) d-1 Iorga, *ibid.* 233, crede că « *e vorba, nu de vechea Dacie, ci de partea din cea nouă unde erau de fapt avarii, pe la Sirmiu şi Singidun* »; însă se bazează numai pe un pasaj al necunoscutului geograf, iar alt pasaj arată Daciile *ubi modo Uni qui et Avari inhabitant,* după oraşele ** *quibus aliquantas designate volumus, id est Drubetis, Medilas, Pretorich, Pannonin, Gazanam, Masclunis, Tibis,* prin urmare un teritoriu foarte întins între Pannonia şi Mehadia pînă la Turnu-Severin de astăzi.

[3]) Suidas (ed. Bernhardy), s. *v. BovXyapoi: @zi rob; 'A/iăpi; KaraicpâTOg ăpSrjv fjipâviaav oi amoi BovXyapor r/pcorr/ae* <5g *Kphn TOV;* TCOV *'Afiâpav aizpalwTOVi, IJoOsv auvieze, ori ămoXeTO o Spxwv^ Vftcov Kai TO Wvo; oXov.* Ei răspund: morala slăbită, crimele, facţiunile, beţia etc. Pe urmă *oi BovXyapoi i)pia9ijaav ei; rf/v axoXrjv xcbv 'AfSăpcov, Kai fisT>]fir/>iă<javxo avxr/v, Kai scoq vvv nepiŞipXnvxai.*

*) *Ci.* Allen Leeper, *Germans, Avars and Slavs,* în *The Slavonie Review,* XII (1933—1934), P- 122: prima apariţie istorică a avarilor în Europa e la anul 558, iar la anul 562 ajunseseră, în raidu-nle lor jefuitoare, din Pannonia pînă în Turingia.

Ccnstantmoţ
791 si 796 ei

moment dat ostilităţile fură întrerupte. La 795 un *t&dun* avar — mare " • se supuse francilor. în acelaşi an ducele FriaululuiTirizzo" şi ducele t V inimir — folosindu-se de luptele intestine ale sălbaticilor locuitori ai ■ *"n* care pieriră chaghanul şi *iugurul* — făcură o incursiune pînă la ei acasă , el' V)unăre si Tisa jefuiră ringul, marea incintă fortificată circulară, unde " **îsi** îngrămădeau produsul prădăciunilor şi tributul plătit de bizantini». nan'ia decisivă avu loc la 796. Armata lombardă a lui Pipin, forţele france imane cuceriră întreg teritoriul avar. Ringul fu distrus, noul chaghan li se e M O st: parte din ei, desigur destul de puţini, se retraseră înspre răsărit nu-i primejduia deocamdată nimeni — «dincclo_dejrisa_^_ adică la răsărit osul fluviu [2]). Regiunea în care s-au aşezăT~aceştrmetankşti nu se pcate

i) Aşa prezintă lucrurile Ferdinand Lot, *Histoire du Moyen-Âge* t. I: *Lcs ne'cs de l'cmfîr, destinet iden't de 395 â 888* (în: *Histoire generale publiee sous la direction de* Paris, 1928<? *Gustave Glotz),*

Ci si Lavisse-Rambaud, *HG.,* I[3], p. 320 — 321 şi mai ales p. 730 şi urm.; pcnderatul Jirecek, **j** 143—144, îşi reprezintă astfel situaţia politică la sfîrşitul fecolului al VllI-lea: « Als er ii das Reich tibernahm, umfasste es Donau-Bulgarien und die Walachei, reichte also vom us bis an die siebenburger Karpathen. Krum eroberte einen grossen Theil ven Ost-I[T]ngarn ie byzantinischen Provinzen bis Constantincpel. In Ungarn hatte damals Karl der Grosse iirchterlichen Kămpfen das geschwâchte Avarenreich vernichtet (796). Alles Land bis 7rr war unter der Botmâssigkeit der Franken . . . Nachbaren der Franken waren im Osten die en»; la fel, Slatarski, *GB.,* I, p. 25—26. Eginhard, *Vie de Charlemagne* (cd. L. Halphen, ion *n Les classiques de l'histoire de France du Moycn~Âge »),* Paris, 1923, p. 44, într-un sens l: «... post quam utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam, im quoque et Liburniam atque Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus quas ob amicitiam :tum cum eo foedus Constantinopolitanus imperatorem habere permisit, deinde cmnes barba-feras naticnes, quae inter Rhenum ac Visulam lluvios oceanumque ac Danubium positae, quidem pene similes, moribus vero atque habitu valde dissimiles, Germaniam incoluit ita îuit ut eas tributarias efficeret »; iar la p. 38, referindu-se la « **Avares** sive Hunos » zice: : proelia in eo gesta, quantum sanguinis effusum sit, tettatur vacua omni habitatore Panno-ocus in quo regia kagani erat ita desertus ut ne vestigitim quidem in eo humanae habitationis it. Tota in hic bello Hunorum *[se.* avarilor] nobilitas periit, tota gloria decidit; omnis pecunia eşti ex longo tempore thesauri direpti sunt ». *Anualei trgni Francorum inde ab a. 741 usque 19 qui dicuntur Annales Laurissenses maiori et Einhardi* (Ed. Fr. Kurze, în « *Scriftores rerunt icarum in usum scholarum »),* Hannoverae, 1895, p. 99, la anul 796: « . . . Pippinus autem. avarii] trans Tizam fluvium fugatis eorumque regia, quae, ut dictum est, hringus, a Lango-lutem campus vecatur, ex toto destructa, direptis pene omnibus Hunorum opibus, ad patrem, ani hiberna habentem venit». La fel şi *Conversio Bagoariorum et Carantanorum, MGH.,* ■-, p. 6—7, 9, care, arătînd cum odinioară « Huni Romancs et Gcthos atque Gepidcs de i Pannonia expulerunt », deci din regiunea Savei şi Dravei, aşezîndu-se ei acolo, la anul 796 niens usque ad celebrem eorrm lecum qui dicitur Rinch, uti iterum eorum principcs se runt Pippino». Ringul avar trebuie închipuit tot aşa ca **aulul** bulgar; F. Lot., *lucr. cit.:* ■scription detaillee du Moine de Saint-Gall est pure fantaisîeT-Mat-fîrziu, locurile pe unde :ra avarii fură numite « Pannoniorum et Avarum solitudines », în *Regionis Abbatis Prumiensis in cum conţinu ation Treverensi («Scriftores nrum Germanicarum in usum scholarum»),* 'erae, 1S90, p. 39.

Pe lingă *Annales regni* ***Francorum,*** cit., cf. şi *Focta Saxo, MGH.,* 55., I p. 52, v. 29-32:

«Cum quibus eventu cei ta mina prospera laeto irans fluvium Tizan **ges&jt**
cunctisque fugatis Hostibus, a Francis Hunnorum regia teta Est aequata solo . . . ».

acestei ştiri, Pipin ar fi trecut chiar Tisa, în urmărirea avarilor, ceea ce admite **Mârki** ***^ent*** *Paulinus es az* ***Avarok,*** f. a. şi f. d. p., 10- **11**; « Valamivel alâbb [Saxo] meg egyszer a a^ is a z 'ar T haborura s elbeszeli, hogy Pipin apja paranesăra kezdte ezt a hâborut, **melyet** a. isza (îza) folyon tul îs kedvezo eredmenynyel folytatvân, a nunok kirâlyi vârât, melyet hrmgnek mondtunk, a folddel tebtte egyenlove ».

preciza [x]); însă ţinînd seamă de faptul că la apus de Tisa avarii nu ocupaseră decît şesurile, stepele, ca orice pcpcr nomad, se pcate presupune că n-au trecut de linia munţilcr Crişanei-Banatului înspre răsărit, rămînînd deci carrTîîi preajma Mureşului şi a Crişurilor după ce ies în cîmpia Tisei.

Faptul că izvoarele occidentale amintesc fuga unei părţi, mici desigur, a avarilor dincoace de Tisa, arată limpede că ei nu prea erau acasă « trans Tizam fluvium». Rămînînd totuşi acolo, nu e exclus ca în aceste părţi să-i fi supus şi Jjătut Krum — aşa cum ne spune Suidas, fără a da coordonate geografice — deşi 'arării supuşTde puternicul chaghan par mai curînd a fi fost cei stabiliţi în apropierea Sirmiului şi a Belgradului sîrbesc. Supunerea avarilor sud-estici oricum, nu e cu putinţă a o fixa cronologic; va fi fost însă, fără îndoială, la începutul domniei lui Krum în primii ani ai secolului al IX-lea, căci pe urmă el se îndreaptă spre Constantincpol[2]).

Cîţiva ani mai tîrziu, în una din expediţiile întreprinse de războinicul Krum împotriva Imperiului bizantin, fratele său ocupă Adrianopolul, la 812 sau 813, şiluînd de acolo cam la 10—12 000 de prizonieri, îi transpune *eig Bov/.yapi'av EKCÎO-V TOV "larpov xozajuou*),* cu scopul evident de a slăbi Tracia şi Macedonia, pe care

[a]) In regiunea Timişanei, dinspre Torontal către Mureş există o serie de şanţuri, pe care Pontelly Istvân, *Râmai vagy avar emle'kek-e a de'lmagyarorszâgi musdnczvonalok ?,* în *T ortenelmi es re'ge'szcti e'rtelezesek,* II (1886), p. 181 şi urm., le crede romane. De părere contrară e Pech Jozsef, *A zsadvănyi avar telepek Temes vdrmegye'ben, ibid.,* III (1887), p. 51 şi urm., care arătînd că sînt îndreptate către răsărit, încheie: «ezen sânczokat a sîkon lakok epitettek sajât vedelmiikre a hegyi lakok elleneben », declarîndu-le avare. La iei Ortvay Tivadar, *Temes vârmegye es Temesvdr vdros tortenete a legregibb idoltol a jelenkorig,* I kot., Budapest, 1914, p. 96. Avarii fugiţi dincoace de Tisa, fiind puţini, s-au deznaţionalizat repede pierzîndu-se printre slavi, cum crede Ortvay, *ibid.,* p. 144, şi desigur şi printre români. în orice caz, la răsărit de Tisa ei nu mai sînt pomeniţi pe urmă niciodată. Ringuri avare neîndoielnice, « avargyîiru », au fost găsite de cercetătorii unguri; cf. Mârki Sândor, *Arad vărmegye es Arad szabad kirâlyi vdros tortenete, Ire'sz: A legregibb idoltol a tbrb'k hoditășîg,* Arad, 1892, p. 37 şi urm. E de remarcat că în încercările de lămurire a originii secuilor printre ultimele păreri este şi aceea că secuii sînt urmaşii avarilor; cf. Homan Bâlint, *Der TJrsprung der siebenbiirger Sze'hler,* în *Ungarische Jahrbilcher,* II (1922), p. 9 — 36.

[2]) Francii prin distrugerea avarilor au ajuns vecini cu bulgarii, fără a ajunge deocamdată în conflict cu ei. Monachus Sangallensis, *Gesta Karoli imperatoris, MGH. SS.,* II, p. 741: «a Bulgaribus vero [Karolus] ideo manum retraxit, quia videlicet Hunis exstinctis, regno Francorum nihil nocituri viderentur». Zlatarski, McTopHa, 1-1, p. 248, nota 2, cu privire la această informaţie observă: «Moace *jxa* ce 3aiuiio>ui, ne 6i>JirapcKaTa Bjiac-rt ce e npoCTHpana Ha c-fcBep'fc OTI> cpt^ra ^yHaBT. ome Bi 796 r-, T. e. npy/jH KpyMa» — ceea ce îns-ă nu se poate susţine.

[3]) Mai întîi la Scriptor incertus, *De Leonis filii Bardae Armeni imperio* (Bonn), *ad calcem L. Gramm.),* p. 345 — 346: *Kai XajiâvxEpoi BovXyapoi xfjv my/iaXcoaiav năaav dą nXfjdog ovoav ăvapid-H{jxov, Kai năaav xfjv ănocrKEvf]v avicâv, fte~WKi<Tav avxobq* EIJ *BovXyapiav SKST9EV TOV "laxpoo ■noxap.ov.* (în acelaşi izvor, p. 347 se spune că s-a răspîndit vestea că *b Kpoăjioc, iaxpăxsvaev Xaov noXvv avva-Bpoioaq Kai xobq 'Afiăpeic Kai năaa: xâq ZKXafiiviac,* deci încă o dovadă că avea sub ascultarea sa avari). Un secol mai tîrziu (cf. Krumbacher, *GBL*[2], p. 359), un alt istoriograf bizantin, Symeon Magister (Bonn), p. 615, exact cu aceleaşi cuvinte descrie strămutarea adrianopolitanilor în Bulgaria de la nordul Dunării. Georgios Monachos (Bonn), p. 817, care-şi termină opera pe la 866 (cf. Krumbacher, *op. cit.,* p. 352 — 353): KCU TOUTOUţ KatKWias Ttspav xou Aouva[3ioi> Leo Grammaticus (Bonn), p. 231, care îl utilizează pe Georgios Monachos (v. Ferd. Hirsch., *Byzantinische Studien,* Leipzig, 1876, p. 89 şi urm.), cum dealtfel cu toţii pornesc de la contemporanul evenimentelor de la *Seriftor inctrtus,* istoriseşte şi el evenimentele cu o mică deosebire: KatcpKlCTEV M[£]Xpl toO AouvaPiou. însă dat fiind că archetipul conţine JKEÎSEV şi Tispav, această mică deosebire nu prejudiciază interpretarea care i se dă de obicei acestui pasaj. De altfel însuşi Leo Grammaticus, cind povesteşte întoarcerea acestor captivi ai bulgarilor înapoi la vetrele lor pe timpul lui Presiani pe la 836 — 837, cf. Slatarski, *GB.,* I, p. 36, aduşi de către corăbiile bizantine, îi numeşte «Macedonenii » *xăv ovxcov nepav xou noxa/iov TOV Aovvafliov.* în această argumentare cu privire la situaţia acestei « Bulgarii » a fost invocat şi Nikephoros Gregoras (Bonn), I, p. 390, care, vorbind despre întîmplările din secolul al X-lea, îi distinge pe *xăv EvxdQ "Ioxpov BooXyâ* — şi nu o «Bulgarie», cum afirmă Ladislau Pic, *Vber die Abstammung der Rumănen,* Leiptzig, 1880, p. 71 Şi, după el, Xenopol, *IRDT.,* II[3], p. 88, nota 39. Tot astfel şi *Annales Fuldenses (oScript. rer.*

i le supună. Ueşi în izvoarele în care se povestesc aceste întîmplări nu °1a une răspicat unde anume este acel *dincolo dejstru* (pentru noi *dincoace)* Bf din ele rezultă că bulgarii stăpîneau undevifşi în stingar~BunâriT7 Aceste u fost foarte mult discutate, pentru localizarea « Bulgariei de dincolo de + \ încă bătrînul Engel, relevînd — poate primul — acest pasaj, credea că 5 r|U 'â în vechea Ungarie au fcst duşi acei prizonieri *l)*; mulţi au crezut că n ^Bulgarie de dincoace de Istru [2]) — trebuie căutată în cîmpia muntenească. Cei~ cercetările mai noi au dovedit ca e vorba de regiunea pe care o stăpîniseră "med trecător hoardele lui Asparuch, însă care nu mai puţin constituia o Bulga-[1] tocmai din acest motiv, în sudul Basarabiei actuale; deci deasupra gurilor lunarii[3])-

'n us sckol. »), Hannoverae, 1891, la anul 896, referindu-se la evenimentele dintre 893 — 896, loc luptele dintre unguri, aliaţi ai Bizanţului, şi bulgarii lui Simeon, pomenesc « — [ale bizantinilor] contra Avaros [ungurii] mittunt ac eos *in regmim Bulgarorum uîtra insbonunt*». Ambele izvoare indică Bulgaria de la sudul Dunării — (Fulda, în Hessei

<J u loc luptele dintre unguri, aliaţi ai Bizanţului, şi bulgarii lui Simeon, pomenesc « naves i t i i l] ntra Avaros [ungurii] mittunt ac eos *in regnum Bulgarorum ultra Danu-um transponunt*». Ambele izvoare indică Bulgaria de la sudul Dunării — (Fulda, în Hessen, e la >rdul Dunării) - fără a îngădui o altă interpretare.

!) Johann Christian Engel, *Geschichte der alten Pannonien tind der Bulgaren,* Halle, 1797, 17-4- «Nach Ungarn abgefuhrt» şi pagina 328: « Die Ein-und Umwolmer von Adrianopol urden in ungeheurer Zahl nach dem Theiss-Bulgarien gebracht».

[2]) Trebuie remarcat că arhetipul are "*lozpoQ* nu *Ăavovflwz;* prin aceasta s-ar indica, după rminologia clasică, Dunărea de la Porţile de Fier în jos pînă la mare, nu în Pannonia.

[3]) Xenopol şi Onciul o aşazâ în cîmpia muntenească. A. Hilferding, *Geschichte der Serben d Bulgaren,* trad. din ruseşte de E. I. Schmaler, voi. I, Bautzen, 1856, p. 31, nu precizează nic. Paul Hunfalvy, *Die Rumănen und ihre Anspriiche,* Wien und Teschen, 1883, p. 28—29: Ein Blick aut die Karte milsste jedermann belehren, dass « Die andere Gegend » von Debeltos s in Thrakien am Schwarzen Meere, und « das Bulgarien jenseits des Ister i> von Adrianopel aus !hl eher « den Winkel » bedeuten konnte, als das viei fernere Ungarn »; tot el relevă, contra lui *i, Abstammung,* cit. diferenţa cronologică de cinci secole între *Scriptor incertus* şi Nikephoros egoras. Aceleaşi lucruri, *idem, Az oldhok tortenete,* I kot., Budapest, 1894, p. 173. D-l N. Iorga, *'R.,* I, p. Iii: «Bulgarii nu erau stăpîni îndreptăţiţi nicăiri în acest şes [-muntenesc]. Dacă un or bizantin vorbeşte de *Boolyapia ÎKeîdsv tov "Iaxpou* sub regele Crum [în notă: Symeon .gister, p. 615. în Georgius Monachus, p. 878 *nepav xov Aouvaftioo* e o confuzie], întîlnim ceva .i înainte amintită *BouXyapia* tocmai ca ţel de călătorie al aceloraşi captivi bizantini; *EKEÎOEV* fi să aibă deci înţelesul de *cis* pe lîngă cel mai obişnuit de *trans,* şi poate că., dînd Bulgariei această :erminare, mai de aproape, unică în toată istoriografia greacă medievală, cronicarul se gîndea Bulgaria-Mare de la rîul Atei care nu era cîtuşi de puţin necunoscută în Bizanţ . . . ». Această icâ interpretare a clarului pasaj a fost combătută de Al. Philippide, *OR.,* I, p. 798—799. Mai !iu d-l Iorga, a admis existenţa unei Bulgarii la nord de Istru; cf. *Notes d'un historien,* cit., p.

« Nous avons releve ailleurs le double sens *d'eKsîOev,* qui peut aussi signifier « en decâ ». Mais, admettant meme l'autre sens, plus habituel — et on se demande ce que Ies prisonniers auraient a voir dans ces regions lointaines, alors que la rive droite elle-meme contenait nombre de territoires abites, — , ii ne pourrait etre question que de ces pays dont etait venue un siecle et demi aupa-ant, la petite troupe d'Asparouch, «l'Ongl », le Boudschak ». Aceeaşi părere a fost întărită prin umentele d-lui N. Bănescu, *La domination byzantine sur Ies regions du bas-Danube* [în: *Academie imaine, Bulhtin de la section historiquc,* XIII (1927)], p. 5-6 (extras), mai ales prin faptul că, >a vreo 25 de ani de captivitate, la 839 sau 840 (Muralt, *Chron.,* I, p. 378 greşit: 837), aceşti îacedonem », primind ajutorul flotei bizantine, care a intrat pe gurile Dunării, şi voind să se M.rca^acasă, Presian (836-852) — nu Krum, cum greşit afirmă Marquart, *Streijzttge,* p. 30 - îeama pe unguri *(Ohyypoi, Tovpnoi, Ovvvoi* cu cîteşitrele numele succesive, la Georgios Monachos ■ P- 3JO, cf. şi Leon Gramm. şi Theophanes Continuatus şi Contele Geza Kuun, *Relationum garorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima,* Claudicpoli, 1892, ori H -o ~~ Prma dată cînd apar ungurii în Europa. Ungurii, « qui residaient dans ces s ae Ia Bessarabie actuelle » (Eânescu, *ibid.)* vin, dau o serie de lupte cu « macedonenii », care iază, ' 91*6 > corăbiile imperiale, întoreîndu-se în patrie. Dealtfel Theophanes Ccnlinuatus ' r £<î TAV X< *>V ^ov^y"Pcov *ănaxOijvai yffv* unde puteau fi mai uşor supraveghiaţi.

0^6 Vene dinsPre Don-Nipru, puteau foarte bine să-i atace în colţul sud-vestic al

■*ycle of the Bulgarians,* în *Byzantinische Zeitschrift,*

Aşadar, pe temeiul izvoarelor istorice bizantine — şi altele nu mai sînt„ care să poată fi luate în considerare sub acest raport — care cuprind totuşi aşa de multe amănunte, încît uneori pot fi socotite ca nişte izvoare interne bulgare, nu se poate susţine o Bulgarie nord-dunăreană în sensul de dominaţie efectivă bulgărească asupra, cîmpiei muntenești şi eventual şi asupra ţinuturilor carpatine..

Să vedem acum ce spun cronicarii şi geografii apuseni în această privinţă [1]).

Bulgarii, ajungînd a fi vecini cu francii, pe la începutul secolului al IX-lea, după distrugerea convergentă f ranco-bulgară a avarilor, hotarul între Bulgaria şi imperiul carolingian se fixă în Pannonia inferioară la Dunăre şi la Sava, la început. Pe urmă chaghanii bulgari puseră mîna şi pe o parte din Sirmium [2]), ajungînd pînă laDrava[3]), după răscoala timecianilor (818), apoi a abodriţilor răsăriteni *)»

(1910), p. 13", unde citează după Theophanes A. M. 6171: « *«EKCÎOSV ZOO Aovvafiiov»;»;* la fel C. Jirecek, *Archiv fitr slavische Philologie,* XXI (1899), p. 608: *«nepav xou nova/iou AomafUov* wohl gegenilber der Dobrudza in der Nahe der Miindungen ». Zlatarski, HcTOpHH, I— 1, p. 277—278, după o cernere a izvoarelor, se pronunţă pentru acelaşi loc; cf. p. 278 nota 1, în regiunea Galaţilor un «xyHHO-6i>nrapCKH OKonaHT. jiarept» încheind: **«IIpH** Taxosa o6aCHeHne H TepMHH-bTT> *BooXya-pia iteeidev xov "Ioxpov* HJM *nspav iov Aovvafliov* CTaBa CbBeMT» accem»: TOBacx TT>KMO BMrapcKHTi BJiafliiHH» BT. K»KHa Eeccapa6ns Meacny pp. Cepcn. H JXHHCTTJPI.». Idem, *The making of Bulgaria,.* în *The Slavonie Review,* IV (1924—1925), p. 374: «to the mouths of the Danube ». Fără a decide, sugerînd numai o « Bulgarie transdanubienne *»,* P. Mutafciev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens,* Sofia, 1923, p. 20, 156 şi 192, care cunoaşte aceleaşi izvoare; cf. însă. P. P. Panaitescu, *Les relations bulgaro-roumaines au moyen-âge (ă propos d'un livre recent de Mr. Moutaftchicv),* în *Revista Aromânească,* I (1929), (extras).

[1]) Onciul, *op. cit.,* p. 327 — 328, admite stăpînirea bulgară asupra regiunilor sud-vestice ale-României de astăzi, cu excepţia Moldovei.

[2]) Dilmmler, *Siidostliche Marken,* cit., p. 15.

[3]) *Annales Fuldenses, l. c,* a. 827: « Interea Bulgari Sclavos in Pannonia sedentes misso per Dravum navali exercitu ferro et igni vastaverunt et expulsis eorum ducibus Bulgaricos super eos. rectores constituerunt». Cf. şi anii 818, 822, 824, 825, 826, 829. *Annales regni Francoritm, l. c,* la a, 824, 825, vin soli bulgari la Aquisgrana: « erat enim de terminis ac finibus inter Bulgaros et Francos constituendis », Rosler, *RSt.,* p. 202—203, care, precum se ştie, nu vrea să admită o stăpînire bulgară la nordul Dunării, recunoscînd totuşi că bulgarii s-au întins pînă la Drava şi la Tisa de jos, e de părere că « hier liberali haben wir jedoch nirgend Anlass zur Anname eines grosseren Bulgarenreiches im Osten der D-nau, nirgends begegnet uns nur eine Erwâhnung, dass die Bulgaren ostliche Nachbarn Pannoniens gewesen und dass sie auf der Linie Weizen-Eszek tiber die Donau gekommen wären, was mau denn doch vermuten dilrfte ». Contra acestei afirmaţii v. Xenopol, *Teoria lui Rosler, studii asupra stări'.inţii Românilor în Dacia,* Iaşi, 1884, p. 72 — 73.

[4]) La 818 apărură la Heristal, printre «aliarum nationum legaţi, Abodritorum videlicet ac Bornae, ducis Guduscanorum et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant at ad nostros fines se contulerant », în *Annal. regni Franeorum, s. a.* Dacă pe baza acestei ştiri nu e posibilă fixarea locurilor abodriţilor, acelea ale timocianilor în nici un caz nu pot fi aiurea decît pe valea Timocului, deci în părţile unde se ating astăzi hotarele Iugoslaviei cu ale Bulgariei nord-"" vestice~r^îstfeT"ar763riţii *eo ipso* trebuiau să fie nu departe de acolo. Cf. asupra acestor evenimente E. Dummler, *Vber die alteste Geschichte der Slawen in Dalmatien* [în: *Sitzungsberichte der Wiener Ahademie der Wissenschaftcn, Phil.-Hist. Classe,* Bd., XX (1856)], p. 388 şi urm. însă abodriţii mai apar o dată şi după ce Liudevit, învins, fugi în Serbia de astăzi în anul 824, la curtea din Frankfurt a lui Ludovic, *A nn. r. Franc. s.a.*: « Caeterum legatos Abodritorum qui vulgo Praedenecenti vocantur et contermim Bulgaris Daciam Danubio adiacentem incolunt, qui et ipsi adventare nuntiabantur, ilico venire permisit. Qui cum de Bulgarorum iniqua infestatione quererentur et contra eos auxilium sibi ferri deposcerent, domum ire atque iterum ad tempus Bulgarorum legatis coiistitutum redire iussi sunt *».* Prin urmare abodriţii erau aceiaşi cu praedenecentii *(vulgo P. vocantur)* şi se aflau la 824 *contirmini* bulgarilor. Niederle, *MASl.,* I, p. 104 îi disociază: « L'explication de ces deux noms *Abodnti* et *Praedenecenti,* est egalement obscure. Peut-etre le premier contient-il le nom d'une riviere de la Hongrie meridionale, le^ Bo<^g_affluent..de laJTisa...inferieure. Quant au secends, ii. est ordinairement rattache au nom de la viile de^'Branicevo'sur la Mlava (byz. *Bpaviiţcoa, Bpă*-vrr£a, latin *Brandiz, Brandiez,* serbe *Branicevo),* mais c'est un explication douteuse ». Apropierea numelui seminţiei slave de rîul Bodrog nu-i doveditoare delec, căci între Elba de jos şi Marea Baltică mai exista un trib slav al obodriţilor sau abodriţilor occidentali, fără ca să fi existat acolo vreun rm omonim, fiind cunoscuţi şi *Annal. Fuld.,* an. 889; cf. harta III, la Louis Leger, *Les anciennes.*

■j a kucanilor [1]), răscoală care fu potclită, încheindu-se pace între [a]. ■′ franci (824). Potrivit acestei păci, aceste triburi slave rămîneau sub [a]f[x] vulgarilor. Fiind călcată după un răstimp, această pace va fi iarăşi ^V lq 829 se pare pentru mai multă vreme, stabilindu-se o bună ve-^t între Omurtag (815-831) şi Ludovic Picsul (814-840). în aceste [a] murit desigur acel Ojj£gavcn, *rapKavdg* al lui Omurtag, înecat în Tisa, ′ p ce se afla la oaste.'tnscrîppa pusă acestui «fidel slujitor» la Prcvadia Zgâria răsăriteană, dovedeşte dacă nu mai mult — pentru fixarea în spaţiu înirii bulgare, la răsărit sau la apus de Tisa inferioară (şi se pare că e vorba wînd de ultifâar alternativă) — în crice caz atîta că în primele două decenii «colului al iX-lea bulgarii aveau lagăr cu eşti la Tisa [2]). O serie de st Iii "re consemnate în cronicile apusene mărturisesc, apoi, — pe lîngă faptul i al luptelor franco-bulgare — că aceste două mari state erau învecinate, i se putea stabili totdeauna cu precizie punctele unde se învecinau, existînd ele o mulţime de legături, îndelung cultivate. După o epocă de pace sau, cel de lipsă de izveare, izbucnind un nou război, de astă dată între franci şi

tions slaves (în: « Collection Payot », 5) Paris, 1921. Situaţia lor v. şi la E. O. Schfilze , *Jonisierung und Germanisierung der Gebicte zwischen Saale und Elbe,* Leipzig, 1896. Tot două ii vrea să facă din ei şi Zlatarski, HcTOpHH, 1-1, p. 312: «6T>JirapCKH cjiaBtHiî-a6oflpHTH, ■HTO eaHa nacTb HaceraBana CTpanaTa no JABHS 6pin Ha *JXyanB-t.* Meacny Ta» piica H Tjica, p. CaBa, *no* OHOBa Ha THMOKT>, a apyraTa HacTt noat HMi-ro npeaenei(eHqH HJIH U BT. oSjiaCTbTa Ha p. Mjiiaa». Ultimul expletiv al lor însă este clarul ţi (BpaHHHeBilH), cu *P* în loc de *B* dialectal. Aşa-1 explică Zeuss, *op. cit.,* p. 613: necenti sind die *Braniczewci,* die von Braniczewo, die Anwohner der Donau und der Miln-Bi Morawa ». Rosler, *RSt.,* p. 202, nota 1, îi socoteşte de asemenea locuitori în dreapta Dunării, ia Aurelianâ; după el Marquart, *Streifziige,* p. 117; la fel: Timocans şi Branicevici, la Fr. k, *Les Slaves, Byzance et Rome au IX-e siecle,* Paris, 1926, p. 49 — 50. Complet greşit e Run-*op. cit.,* p. 81: «the Slavs of the Timok (just south of Belgrade) and the Abodriti, a Slav the north or the Danube, just opposite »: la pagina 82: «the Abodriti and the Predenecenti» anitchevtzi) just across the Danube to the Abodriti».

Cf. Fr. Lot, *Des destine'es,* cit., p. 483 — 484; Duramler, *Sudostliche Marken,* cit., p. 27 şi s, idem, *Geschichte des ostfrănhischen Reichs,* voi. l[2], Berlin, 1862, p. 37 — 40; apoi, Jirecek, 147 şi idem, *Geschichte der Serben,* voi. I, Gotha, 1911, p. 194 şi urm.

Inscripţia, pe un stîlp de marmură, a fost publicată de către W. Tomaschek, *Antike Inschrif-Bulgarien* [în: *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn,* XVII Wien, 1895, p. 199—200, unde se dau şi o serie de variante ale numelui Tisei, la autori ipoi de Ernest Kalinka, *Antike Denkmăhr aus Bulgaricn* (în: *Kaiscrliche Akademie dtr chajten, Schriften der Balkanhommission, Antiqitarische Abteilung),* Wien, 1906, col. 77 — 78:

'Quoofptjdy.
Qveyapovft]; o Zsjpaxup-Kavoz
Opfenr !; ă]vQpon[o]~ fiou
sysvEzo [KS £iz]sl9dfv]i~ TO
rp9D7ă:oi> Eizvjyrjv [1]*TÎ¦[v] Trjaav*
vov nova/jJviJTO ds yevsă; Kfî

ui Kavaţ prjYr) cf. Geza Feher, *Le titre des khans bulgares d'apres l'inscription du cavalier ira, m■ L Art byzantin chez les Slaves,* cit., p. 279. Jirecek, *Geschichte der Serben,* I, p. 194 -carea lui Onegavon în Tisa tot pe timpul luptelor franco-bulgare pentru Praedenecenti. rava o *T* ′ P ^ presuPune ca la anul 827 (Einhardus *s.a.)* concomitent cu flota bulgaiă m « \ - h '• °°n a anc''or ?i ° armată de uscat; în legătură cu aceasta pune moartea lui g j. Q, [s] on ls [wa]y to the Bulgar câmp when he was drowne in the waters of the Theiss» *ibid* ■ noT[5]' [care la] fel moare în apele Niprului « when proceeding to the Bulgar câmp »• 3riu că r ^^ [murl]* [con]tra chazarilor. în orice caz aceste două inscripţii dovedesc in mod ne să e ′-^ ^ ■[ntere]selor bulgare erau divergente spre răsărit unde, prin urmare, putea [n]; n\ „ nlgarie *EKEÏÖSV ZOO "laxpoo nozauov* la nordul Diltei Dunării, tocmai în •[ni] (•). Şl spre apus de cetatea CarpaţUor.

Kastislav, principele Moraviei nordice [1]) — care stăpînea peste un imperiu slav întins între Tisa, lacul Balatcn, prin vecinătatea **Vicnei,** pînă pe la cursurile-superioare ale Oderului şi ale Vistulei — Ludovic Germanicul (843—876) ceru. ajutorul lui Boris (853 — 888), probabil în anul 862 [2]). Bulgarii îl ajutară şi astfel, lupta continuă *cum auxilio Bidgarorum ab oriente venienlium[3]).* Dacă am lua. în considerare matematic punctele cardinale, atunci bulgarii, ca să-i ajute pe franci venind dinspre răsărit, trebuiau să fie undeva prin Maramureş şi Bucovina sau prin Galiţia, ceea ce fireşte nu se poate. De aceea răsăritul trebuie înţeles ca: sud-est. (Vezi mai jos, la p. 65 asupra acestei chestiuni).

Tot în conexiune cu Moravia nordică există o altă informaţie în crcnicile-apusene, care a fcst considerată ca o dovadă despre stăpînirea bulgarilor asupra. Ardealului. Anume, Svatcpluk (870 — 894), aflîndu-se în război cu Arnulf, regele german pe urmă ajuns şi împărat (878 — 899), principele puternicului şi nculuii stat morav, constituia o mare primejdie pentru vecinul său occidental. Acesta văzîndu-se strîmtorat, ca să-şi aibă asigurat ajutorul şi prietenia bulgarilor [4]),, \ reînnoieşte pacea cu vecinii de la sud-est de odinioară, în **felul** următor: « Misscs « etiam sucs inde ad Bulgarcs et regem ecrum Laodamur [Vladimir (888—893)]! « ad renovandam pristinam pacem cum muneribus mense Septembri transmisii: «et, ne coemptio salis inde **Maravansis** daretur, expescit. Missi autemprepter «insidias Zwentibaldi ducis terrestre iter non valentes habere, de regno Bra/ia-« vonis per fluvium Odagra [Odra] usque ad Gulpam [Kulpa], dein per fluenta « Savi fluminis navigio in Bulgaria perducti. Ibi a rege henorifica suscepti eadem, « via, qua venerunt, cum muneribus mense Maio reversi sunt s>. Acest pasaj [5])< spune, deci, că Arnulf pe lîngă noile puncte ale păcii, s-a rugat ca bulgarii să nu mai vîndă sare moravilor [8]); apoi, că solii trimişi de către Arnulf nu au putut; trece la bulgari pe drumul uscatului, desigur cel mai scurt, pe care probabili umblau înainte, din cauză că Pannonia — de bună seamă cea superioară, adică « Dunântul » căci cea inferioară era a bulgarilor — era « insidiată » de Svatcpluk, ci au trebuit să ocolească prin nord-vestul Iugoslaviei de astăzi, unde era principatul lui Braslav (880 — 897) care îşi avea capitala la Sisek [7]), tot pe ape pînă au putut ajunge la bulgari; iar la întoarcere la fel an'păţit. Momentul principal pentru problema noastră este acela căruia însuşi Arnulf i-a dat atîta importanţă: <u>sarea.</u> De unde provenea sarea aceasta, pe care bulgarii erau rugaţk să nu o mai vîndă de aci înainte (ne . . . *inde)* moravilor nordici, cînd este ştiut că în Bulgaria de astăzi, sud-dunăreană, nu există saline afară de ***tuzlele*** [8]) de la mare şi că Bulgaria impertă şi astăzi sare de la noi? Schafarik,~TfrEerpretînd.

*) Cf. Fr. Dvornîk, *Les Ugendes de Constantin et de Methode vues de Byzance* (« *Byzantinosla-vica Supplementa* o, Tome I), Prague, 1933, p. 229 şi tot aci, p. 223 « les frontieres bulgares et morave-se toucherent quelque part dans la region de la Tisza » — prin urmare ajutoarele bulgare puteau venii de la sud. Cf. şi Diimmler, *GOFR.,* III^2, 382.

[2]) Cf. Zlatarski, **McropHH,** 1-2, p. 15; Runciman, *op. cit.,* p. 102.

[3]) *Annal. Fuld.,* a. 863: « Interea rex collecto exercitu specie quidem quasi Rastizen Margensium Sclavorum ducem cum auxilio Bulgarorum ab oriente venientium, ut fama fuit, dematurus . . .».. Dvornîk, *Les Ugendes,* cit., p. 229 dă anul 863; cf. şi Jirecek, *GB.,* p. **151.**

[4]) Cf. Lavisse-Rambaud, *HG.,* I^2, p. 521; Diimmler, *GOFR.,* III^2, p. 354-355; Augustira Fliche, *L'Evrope occidentale de* 888 *ă* 1125 (în: *Histoire Generale* ***publ.*** *G. Glolz, t.* II), Paris, 1930, p. 16.

[5]) *Annal. Fuld.,* a. 892.

[6]) Zlatarski, KdopHH, 1-2, p. 248, citind textul spune: «H CT> npoc6a Aa He ce no3Bo-JWBa H3HCCn> Ha co.ii> OTÎ. Euirapus 3a MopaBHa» Ccemptio însă nu înseamnă export; apoi, **e** vorba de o Bulgarie, deci de un stat bine definit, numai după ce solii trec la sud de Sava.

[7]) Cf. Melich Jânos, *A konfoglaldskori Magyarorszăg* (in: *A tnagyar nyelvtudomány* ***keziko~nyee,*** *szerk. Melich /., Gombocz Z., Nemeth Gy., I hot.,* 6, *filz.),* Dudapest, 1925, p. 331.

•) Cuvîntul e turcesc şi însemnează *salină, sărărie.*

■ f matie crede că provenea din salinele din nordul Ardealului [x]) ; in ^mite această părere, obasindu-se să convingă că sarea pe care o */măe* bulgarii era sare marină din Bulgaria[2]).

re au întîlnit pasajul în cercetările lor se grupează pe lîngă una din - ***t*** ri însă, tinînd seamă de faptul că incontestabil bulgarii se înveci- [1] P[c] **rrji'la** Tisa de jos în care se varsă Mureşul, rjurţăţnr de sare — şi Strălucită dovadă a acestui comerţ ctTsare pe Mureş, apoi pe Tisa, în

■ s DÎnă unde se varsă ea în Dunăre, este numele localităţii Slarikamen Lăsării», într-un loc unde nu există sare), lîngă O-Zalânkemen (= cea •ocrnai în punctul unde Tisa se uneşte cu Dunărea, însă pe ţărmul [A]n această regiune trebuie căutat locul unde vindeau bulgarii sare mora- eastă constatare nu implică numaidecît şi o stăpînire bulgărească asupra ui ■ sarea puteau foarte bine să o scoată locuitorii băştinaşi ai ţinuturilor se' **extrăgea** acest indispensabil articol încă de pe vremea romanilor [3]) ; **îlgarii** nu erau decît nişte intermediari. Oricum această mărturie nu do- **lecît** atît că de la 892 înainte — siliţi pe de altă parte şi de marile schim- co-politice în bazinul Dunării de mijloc în ultimul deceniu al secolului a. _ bulgarii probabil s-au obligat să nu mai vîndă sare moravilor[4]).

i II, p. 201, nota 1: « die Salzthâler in Marmarosch waren im Jahre 892 in der Gewalt ren ».

St., p. 203—204: « Schafarik hâtte noch mit mehr Recht an Siebenburgen denken konnen, zw'erke mindestens viei f ruher als die der Marmaros bekannt und beniitzt worden sind »; să pe uFmă: « Und liegen dann, nicht selbst die walachischen Salzgruben năher, wenn schon nicht das Salz aus Bulgarien selbst will ausfilhren lassen, woher es die Bulgaren scheinlich nahmen». în vreme ce despre salinele muntene n-avem nici o ştire din acea Dre cele ardelene avem destule. Capacitatea saliferă a « Ultrasilvaniei » i-a uimit pe unguri rimele clipe ale sosirii lor în Pannonia; cf. *Anonymus* (ed. Fejerpataky, Budapest, 1892, . . et ut ubi [în ţara lui « Gelou »] foderetur sal et salgenia ». In *Vita Sandi Gerardi, ecclesiae episcopi* (ap. St. Lad. Endlicher, *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana,* 849, p. 214—215): « Achtum [« Ajtony », pe care istoriografia ungurească îl admite pentru ai lui Ştefan cel Sfînt] . . . usurpabat sibi potestatem super *sales regis descendentes in* onstituens in portibus [cf. Partoş lîngă Alba Iulia, la Mureş] eiusdem fluminis usque ad butarios et custodes conclusitque omnia suo tributo». Salinele de la Turda erau la regelui ungar la anul 1075; cf. Pauler Gyula, *A magyar nemzet tortenete 1301-ig,* Budapest, (8, nota 88 şi p. 436, unde se arată cum se transporta sare pe Mureş de la Turda la Slan- de se varsă Tisa în Dunăre; pe Someş, de la Dej, în spre Polonia şi Germania; sau cu ! la Uioara şi Gherla, peste Meseş, în nordul Ungariei, încă din cele mai vechi timpuri, olul al XHI-lea, cf. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor,* voi. I, Bucu-, p. 249 şi Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Sieben*-1. I, Hermannstadt, 1892, p. 74: «. . . de salibus . . . *versus Bulgariam,* Greciam et sufficienter deferri concedimjs, de quacumque salifodina Ultrasilvana commodius . . . ■terunt ».

iupra acestei chestiuni cf. C. C. Giurescu, *IR.,* I[2], p. 137: « în afară de aur, se mai exploata *ti şi marmura.* Sarea se scotea în mai multe locuri: la *Salinae,* astăzi Uioara pe Mureş, , la Ocna-Dejului, la Rupea, pare-se şi la Ocna Sibiului (nu ştim cum îi zicea pe atunci miel. ta se exporta în Pannonia unde acest articol lipsea si chiar în Italia ».

p nonia unde acest articol lipsea şi chiar în Italia ».

■ acest foarte dezbătut pasaj la Pic, *op. cit.,* p. 73-74; Xenopol, *Teoria lui Rosler,* cit., iiaem^/iîDr, IP, p. 84;Onchi!, j/>. «(-..p. 332; Dummler,GOFif., III[2], p. 104; Jirecek,

aiern (Salzburg, Hallein usw.) bezogen hatten» din saline cunoscute şi

t l *tórUnete ' ci*t-, I, p. 174-175, unde arată că salinele maramureşene sînt

nt -1-- *Unete ' ci*t-, I, p. 174-175, unde arată că salinele maramureşene sînt

a r, oară la anul 1239' C_ Grot> MopaBi* H Maawjpbi c* no.TOBHea IX *no*

>icei din r neTeS6ypri> 1881' P- 139, nota 2, arătase dealtfel că moravii îşi procurau 'inde bulJf l.unea ^alzburgului precum şi din Bavaria; însă şi el crede că sarea pe care le-ar ° era de ^ mare. Pauler Gyula, *A magyarok tortenete Szent-Istvdnig,* Budapest,

Un alt argument pentru stăpînirea bulgară la răsărit de Tisa este proba admisă de către unii ca atare, pe care o oferă mult-discutata inscripţie cu caractere greceşti, dar într-o limbă *sigur t&rk* [J]), de pe unul din vasele de aur ale tezaurului aflat la Sînnicolău~Mare în Banat. Uşcr citeaţă, ea e următoarea:

f *BOYHAA ZOAI7AN* *TECH AYrETOITH BOYT AOYA ZQAI1AN* ***HTZITH*** *TAICH*

Prima traducere i-a dat-o vestitul turcolog V. Thomscn: «Le zoapan Bouila a acheve' la coupe, (cette) ccupe â boire qui par le zoapan Boutaul a ete adaptee â etre suspendue »[2]), care, apoi, în ceea ce priveşte data la care a fost îngropat tezaurul, spune că «la vie et l'activite des deux hommes mentionnes dans l'inscription appartiennent â la periode ou Ies Bulgares turcs (ne pas confondre avec le peuple slave qui porte aujourd'hui le meme nom) e'tablis sur le cours

1900, P- 147 : bulgarii « birtâk a Tiszântult [pentru noi, dincoace de Tisa], mert megakadâlyozhattâk, hogy a morvâk sot kapjanak. E so pedig nem lehetett a mâramarosi, mint Safarik es nemileg Pi£ is hinni lâtszik, hanem az erdelyi jelesen a tordai, mely a Maroson jott le, mert a XIII szâzad elejeig - a magyarorszâgi so is mind innen, vagy Kolos es Szekaknârâl a Meszesen keresztill jott, de az utobbî litra a IX szâzadban meg nem igen gondolhatunk ». Aceeaşi părere o primeşte şi Melich, *op. cit.,* p. 17. D-l Iorga, *Notes d'un historien,* cit., p. 68, admiţînd că sarea aceasta cobora pe Mureş, pare a admite — de astă dată — şi dominaţia bulgară pe tot cursul lui: « vers l'an 890 la riviere de Maros, qui transportait le sel de Transylvanie — ii ne faut pas meme penser au sel de la lagune d'Anchiale —se trouvait dans la possession des Bulgares». Mai nou, V. Chaloupecky, *Sul z Bulharska* (892) [în: *Sbornik Filosof. Fakulty Univ. Komenskeho v Bratislave,* III (1925), 6, 30], p. 1—11, s-a ocupat de acest pasaj. Studiul fiindu-ne inaccesibil, reproducem ideile aşa cum le rezumă Zlatarski, McTOpHs 1-2, p. 248, nota 1: Pe baza documentelor (cancelariei ungureşti?) din secolele XI — XII, Chaloupecky stabileşte că Moravia, care se hotărnicea cu statul bulgar pe rîul Tisa, primea sare din zăcămintele mari de pe cursul superior al Someşului, afluent al Tisei; nomenclatura slavă confirmă acest lucru. De aceea Zlatarski, *ibid.,* numeşte apodictic COJIT> ort Bi>JirapHii 3a MopaBHH. însă din motivele arătate mai sus nu se poate susţine calea Someşului, ci mai curînd a Mureşului, care la Tisa de jos ajungea într-o regiune pozitiv, neîndoielnic bulgărească.

*) Limba *tilrk,* spre deosebire de *turcă,* prin care se înţelege de obicei limba turcilor occidentali, a otomanilor, este limba curată turcească a inscripţiilor de la Orhon în Mongolia, din sec. VI, desci frate de Thomsen.

[a]) *Vrie inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Millos (Hongrie),* în: *Dtt kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-Filologiske Meddelser,* 1-1, Kobenhavn, 1917. Acestei inscripţii i s-au dat pînă acuma o mulţime de datări: J. Hampel, *Der Goldfund von Nagy-Szent-Mihlos, sogenanntes* « *Schatz des Attilat,* Budapest, 1885, îi dă ca vîrstă secolul al VUI-lea; J. Strzygowsky, *Altai-Iran und V blkerwanderung,* Leipzig, 1917, p. 54 şi urm., îl crede mai vechi, din motive artistico-arheologice; Dr. C. Diculescu, *Die Gepiden, ForschungenzurGeschichteDaziensimfriihenMittclalter und zar Vorgeschichte des rumänischen Volkes,* voi. I, Leipzig, 1922, p. 240 şi urm., încercînd să explice cele două nume de persoană ca fiind gepide, deci şi posesorii vasului ca fiind gepizi, spune următoarele: « Das die Herrschaft *Builas,* wie Thomsen a. a. O., S. 27—28 gezeigt hat, in das letzte Drittel des 9. Jahrhunderts fălit, so muss er der unmittelbare Vorgânger des Glad sein s, care şi el ar fi avut, *Und.,* p. 187, tot un nume germanic. (Asupra lui « Glad», cf. Ortvay, *op. cit.,* p. 17 1—172 şi, mai cu seamă, Drăganu, *op. cit.,* p. 227). Cronologia lui Thomsen o primeşte şi St. Mladenov, deşi diferă ca interpretare lingvistică, în *Zur Erldărung der sogenannten Buela-Inschrift des Goldschatzes von Nagy-Szent-Miklos,* în *Ungarische Jahrbilcher,* VII (1927). Bulgar poate fi în această inscripţie Bour|>.a care nu e altceva decît *bjila. <t* tiirk. Rangtitel *t>*; cf. V. Thomsen, *Alttilrkische Inschriften aus der Mongolei,* în *Zeitschrift der deutscken Morgenlândischen Gesclhckaft,* N. F., Bd. 3 (Bd. LXXVIII) (192-1), p. 121—175 şi J. Marquart, *Cronologie,* cit., p. 42, unde se discută şi modelele bizantine: *flocXăz fiotjkă, Bookiaz zapicavoţ;* din care derivă şi slavo-rcmânul *boier,* deşi se dă uneori acestui cuvînt o etimologie slavă: fiojibift, 6oninOH, cf. S. Platonov, *Histoire de la Russie,* Paris, 1929, p. 80. Cf. dealtfel A. Preobrajenskiy, S-raMOJionneociM Cjiosapb PyccKaro ^aica, MocKBa, 1910, P- 40 — 41, dîndu-se etimologia turcească a cuvîntului.

du Danube, depuis 827 jusqu'â la ccnquete des Hongrcis dans la dcr-^r ajne de ce meme siecle, s'etaient aussi ren dus maîtres de certaines parties "[6] H narie orientale, et y avaient etabli une administration bulgare ». Această 'tre S-a bucurat de cea mai largă primire, şi dacă ea ar fi acceptabilă, ca datare, ar avea sorţi de crezare; căci numele, fiind general turceşti, tut fi date oricărcr perscane aparţinătoare acestui neam. Şi într-adevăr, H"l ulterioare au zdruncinat dealtfel slaba certitudine: e mult mai **verosimil** t[U] aurul de la Sînnicolau Mare trebuie atribuit pecenegilor, şi anume datînd . secolul al XH-lea *).

în aceeaşi serie de dovezi avem, din a doua jumătate a secolului al IX-lea *Descriptio ciuitatum et regionum ad sefttentrionalem plagam Danubii* — care de t nriveste şi cîteva regiuni din sudul Dunării — scrisă de *Geograful Bavarez,* e anii 866 —890 [2]). După enunţarea titlului, continuă astfel: «Işti sunt, **qui** pinquiores resident finibus Danaorum[3]), quos uocant Nortabtrezii[4]) . . . meazâ o serie de neamuri slave din Germania; apoi] Beheimare [5]), in qua sunt itates XV. Marharii[6]) habent ciuitates XI. Vulgarii, regio est inmensa et ralus multus, habens ciuitates V, eo quod multitudo magna ex eis sit[7]) et î sit eis opus ciuitates habere. Est pcpulus quem uocant Merehanos [8]), ipsi >ent ciuitates XXX. Iste sunt regiones, que terminant in finibus nostris. Işti t, qui iuxta istorum fines redident. Osterabtrezi[9]), in qua ciuitates plus quam unt. Miloxi[10]), in qua ciuitates LXVII. Phesnuzi habent ciuitates LXX . . . Tiează înşirarea triburilor slave din Rusia de astăzi; apoi] Vuizunbeire [n]). :iri [12]), ciuitates C. Ruzzi. . . ungare. **Vuislane[13])** . . . »şi termină prin regiunea

*) H. Motefindt, *Der Schatzţund von Nagy-Szent-Mittos, Komitat Torontâl, Ungarn,* în *Ungate Jahrbiicher,* V (1925), p. 364 şi urm., îl atribuie secolului al Xll-lea, tot din motive arheolo--artistice. Din acelaşi secol îl declară şi Gyula Nemeth, *Les inscriptions du tre'sor de Nagyszent-'os,* în *Revue des eludes hongroises,* XI (1933), p. 5 şi urm., care, descifrînd şi inscripţiile aşa-zise nice» de pe celelalte vase ale tezaurului, le tălmăceşte cu uşurinţă dintr-o limbă *tilrk,* cum era peceneagă: « Le coupe de Boila Caban, elle a ete executee sur son ordre. Boutaul Caban en a faire le bounle. Cest sa coupe â boire ».

[2]) Schafarik, *SA.,* II, p. 673 — 676, după manuscrisul Bibliotecii de Stat din Miinchen, Nr. 560; ede că autorul acestei simple înşirări de nume de popoare şi enumerări nu prea demne de încre-de oraşe, este « ein bayerischer Geistlicher *(de Enisa ad Rhenum)* » care a scris la îndemnul nui principe german care intenţiona să supună pe slavi, culegîndu-şi informaţiile din gura negus-or bulgari, slavi, precum şi de la misionarii germani. Motivele pentru care fixează între anii Şi 890 conceperea acestei *Descriptio* sînt următoarele: *a)* pomeneşte Moravia lui Svatopluk: *harii,* precum şi Moravia bulgărească: *Merehani*; *b)* vecinătatea bulgarilor cu germanii în Panno-care se terminala anul 896; *c)* numele ruşilor, cunoscut la 862 ; *d)* numele *Phesnuzi* (pecenegii), trec la 889 Donul, precum şi numele ungurilor *(Ungare),* asupra cărora cf. şi Alfred cel Mare.

) Danezii.

[4]) Abodriţii nordic:, de la Elba de jos, cf. mai sus, p. 51.

[5]) Boemii.

') Moravii din *magna Moravia* de la nord, a lui Svatopluk.

) Mai înainte fusese **citit** greşit: *excedit,* « denn der Sinn ist: Der Bulgaren ist eine solche ge, Tapferkeit und Stârke, dass sie der Vesten nicht bediirfen und ohne sie sich zu vertheidigen ~% \f r istdies nach dem Berichte eines schlauen Bulgaren niedergeschrieben ».

) Moravii sudici, de pe Morava sîrbească. în orice caz, aceştia nu sînt *ad septentrionalem pla-*%f[M]»w*< ci la sudul Dunării, la confluenţa Moravei.

) *P J* rlk', ii"*-: «âstliche oder siidliche Bodrizer». Aceştia sînt, fără îndoială, *Abodriti raedenecenti* ai analelor apusene, în regiunea oraşului Branicevo, lingă moravi. Deci încă un ijot la sudul Dunării.

") Milcanii « bulgarisch-slavischer Stamm », *ibid.*

J *Ibid.: tWizun-beire* d. i. Weiss-Beiren, Weiss-Biliren oder Bulgaren».)
Chazarii.

) «Vistuhenii >; ungurii nu se ştie dacă trebuie localizaţi în « Lebedia » sau în Etelkoz.

Oppelnului (« Opolini »). Din această simplă înşirare de nume de popGare — cu o direcţie generală vest-sud-est — bulgarii, pomeniţi *in finibus nostris* ceea ce e adevărat, după cum am văzut mai sus, învecinîndu-se în regiunea Savei şi a Dunării pannonice cu imperiul franc, sînt pomeniţi în acelaşi timp şi alături de moravii sudici şi de osterabtrezii sudici, deci nordicitatea lor — pe temeiul Geografului Bavarez — nu se poate susţine. Spusele acestuia cel mult confirmă stăpîni-rea bulgară asupra ţinutului, poate de pe ambele laturi ale Tisei inferioare, însă sigur dintre Tisa şi Dunăre — ceea ce, bineînţeles, e tot la nordul Dunării.

Nu mult diferă de notele geografice de mai sus *Descrierea Europei* făcută de regele englez Alfred cel Mare (871 — 901), ca o amplificare, în înţelesul timpului său, a traducerii lui *f* aulus Orosius (sec— V) [x]). Descrierea sa priveşte şi Europa **central-răsăriteană.** Europa începe la fluviul *Danais*; Dunărea ***(Donua)*** « curge spre răsărit, la nord de Grecia *(Crecalande)* în *Vendeîsae* » (Marea **venzilor),** care pentru el e Marea Mediterană şi anexa ei, cea Neagră[2]). în Germania de azi, la nordul Dunării, printre alţii, îi numeşte pe « Dena, and be northan him is Apdrede »[3]). Pe urmă continuă astfel: «Marcaro[4]), and hi Maroaro habbath, be **westan** him, Dyringas [5]) and Behamas, and Baeg-ware [B]) healfe; and be suthan him, cn othre healfe Donua thaere ca, is thaet land Carendre [7]), suth cth

^ [a]) Cîteva pasaje din Alfred cel Mare le dă Schafarik, în traducerea lui Dahlmann, *SA.,* p. 671 — 672. în *A Magyar Honfoglalds Kutfoi,* editată de Szilâgyi Sândor şi Pauler Gyula, Budapest, 1900, p. 314 — 315, Marczali reproduce, în limba veche engleză, însoţindu-le de o traducere în ungureşte, capitolele 2 şi 14, din ediţia facsimilată făcută după manuscrisul Lauderdale de către Joseph Bosworth, *A description of Europe and the voyages of Ohthere and Wulfstan, written in anglo-saxon by king Alfred the Great,* London, 1855.

Pentru a putea compara pe Alfred cel Mare cu Orosius, dăm aci pasajele care ne interesează din Pauli Orosii, *Historiarum adversum Paganos libri,* VII (recogn. C. Zangeineister), Lipsiae, Teubner, 1809:

«I, 2: Europa incipit ut dixi sub plaga septentrionis, a flumine Tanai, qua Riphaei montes Sarmatico auersi oceano Tanaim fluuium fundunt, qui praeteriens aras ac terminos Alexandri Magni. . .

«[Europa], Incipit a montibus Riphacis ac flumine Tanai Maeotidisque paludibus quae sunt ad orientem, per litus septentrionalis oceani usque ad Galliam Belgicam et flumen Rhenum, quod est ab oceasu descendens, deinde ad Danuuium quem et Histrum uocant, qui est a meridie et ad orientem directus Ponto accipitur ab oriente Alania est, in medio Dacia ubi et Gothia, deinde Germania est ubi plurimam partem Suedi tenent quorum omnium sunt gentes LIIII.

« Nune quidquid Danmiius a barbarico ad mare Nostrum secludit expediam.

« Moesia ab oriente habet ostia fluminis Danubii, ab euro Thraciam, a meridie Macedoniam, ab Africo Dalmatiam, ab oceasu Histriam, a circio Pannoniam, a septentrione Danuuium.

«Thracia habet ab oriente Propontidis sinum et ciuitatem Constantinopolium quae Byzantium prius dicta est, a septentrione partem Dalmatiae et sinum Euxini ponţi, ab oceasu et Africo Macedoniam, a meridie Aegaeum mare.

« Dalmaţia habet ab oriente Macedoniam, ab aquilone Dardaniam, a septentrione Moesiam, ab oceasu Histriam et sinum Liburnicum et insulas Liburnicas, a meridie Hadriaticum sinus.

« Pannonia Noricus et Raetia habent ab oriente Moesiam, a meridie Histriam, ab Africo Alpes Poeninas, ab oceasu Galliam Belgicam, a circio Danuuii fontem et limitem qui Germaniam a Gallia inter Danuuium Galliamque secernit, a septentrione Danuuium et Germaniam ».

Pe geţi îi identifică cu goţii, ca şi Iordanes; cap. I, 16: « Getae illi qui et nune Gothi », iar în cap. VII, 28: «[Constantinus] mox Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes in ipso barbariei soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione, deleuit ». Dacia lui Paul Orosius este Dacia Traiană; *ci.* cap. I, 2; însă încap. VII, 22, pe timpul lui Gallienus « Dacia trans Danuuium [la sud] in perpetuum aufertur ».

[2]) Schafarik, *SA.,* II, 672.

?) Dăm textul anglo-saxon după *MHK.,* cit. *Dena* sînt danezii; *Apdrede* sînt abodriţii nordici.

[4]) Moravii nordici.

[5]) Turingii.

[6]) Bavarii.

[7]) Carintii.

the mân **haet Alpis.** To thatm ilcan becrgun licgats Baegth-wara-becrg , ^^ Swaefa [1]), and thcnne be eastan Carendran lande, begecndan Se tenne is Pulgara land, and be eastan thaem is Creca land, and be ?m Maroaro lande is Wisleland [2]), and be eastan thaem sind Datia, tha the all n Gotan. Be northan eastan Maroara syndcn Dalamensan [3]), and be Vaer Dalomensan sindcn Horithi[4]), and be **ncrthan** Dalcmensam sindon all 5) and be westan him sindcm Sysele [6]). Be ncrthan Horiţi is Maegtha- *V?)* and be northam Maegtha-lande Sermende [8]) oth tha Becrgas Riffin ». 'toiul 14: « Thas land syndcn Creca lecde, and be westan Achie and lang • **Wendel** saes is Dalmaţia thaet lans, cn ncrththe healfe thaes saes, and be han Dalmaţia sindon Pulgare and Istria, and be suthan Istria is te Wendel-sae, man haet Atriaticum; and be westan tha beorgas the man haet Alpis, and ort han thaet westen, thaet is betux Carendan and Fulgarum »[9]). S-a crezut că în Alfred cel Mare se cuprinde o devadă despre întinderea arilcr asupra Ardealului [10]), prin faptul că pemeneşte la răsărit de «pustia rilcr) » [11]) Bulgaria. însă, citind cu luare aminte informaţiile lui, se pcate **itata** că regele englez, în unele cazuri, a deviat direcţiile cardinale, indicînd ru sud-est numai estul, deşi uneori îl indică exact. în orice caz, pornind de la ■le lui: Carintia-Bulgaria-Grecia, cu direcţia spre răsărit, dacă aşezăm raria dincolo de pustie, în România de astăzi, atunci Grecia trebuie aşezată [3] Ucraina actuala (deşi, în altă parte, spune că Dunărea curge la nord de ;ia, ceea ce totuşi pare o reminiscenţă isterică). însă linia lui Alfred cel Mare - est trebuie coborîtă în diagonală: nord-vest, sud-est, şi atunci Grecia într-a-îr ajunge la capătul ei sud-estic, rămînînd Bulgaria acolo unde-i era locul, ă în regiunea Dravei-Savei-Moravei «la nordul Dalmaţiei» — cum zice tot i înspre răsărit, ca intermediară între Carintia şi Grecia. Tot aşa trebuie gîn-şi direcţia: la răsărit de Vistula e Dacia, (Traiană), căci în mod real Dacia :1a la sud-est de Vistula, după cum, dealtfel, « ţara Vistulei » se află la nerd-

*) Suevii.

") «Ţara Vistulei» s= Polonia de mai tîrziu.

[3]) Daleminţii; trib slav din regiunea răsăriteană a Germaniei.

[4]) Croaţii nordici, la nordul Carpaţilor.

[5]) Sorbii sau sorabii; tot în regiunea răsăriteană a Germaniei.

[6]) Editorul i-a apropiat de secui-Szekelvek. însă e un trib slav, vendic; cf. Schafarik, *SA.,*)2.

') Schafarik, II, 672: « Weiber oder Mâdchenland », fiind poate o reminiscenţă a Amazoanelor.

[8]) Sarmaţia, la nordul căreia şi Alfred pomeneşte Rifeii.

[9]) In traducere **românească**: Cap. 2 « Danezii, şi la nord de ei apdrede . . . moravii, şi aceşti /i au la vestul lor *pe* turingi şi pe boemi şi pe o parte din bavari. Şi la sud de ei, pe cealaltă a Dunării este ţara Carintia, la sud de munţii care se numesc Alpi. Hotarele Bavariei şi ale .ei ajung pînă la acei munţi. Şi apoi la răsăritul ţării Carintia, dincolo de pustie, e ţara bulga-fi la răsărit de ea e Grecia; iar la răsărit de ţara moravilor e ţara Vistulei, şi la răsărit de ea Jat-a, care odinioară fură goţi *(sic!).* La nord-vestul moravilor sînt daleminţii şi la răsărit ieminţi sînt creaţii şi la nord de **daleminţi** sînt sorbii, şi la vestul lor sînt sysele. La nordul "cre Tara iţelor şi la nordul Ţării fetelor e Sarmaţia pînă la munţii Rifei». Cap. 14: aceste ţari sînt greci. Şi la vestul Achaiei, lingă Marea Mediterană [Wendel sac, « Marea Ven-J e ţara Dalmaţiei, pe partea nordică a acelei mări, iar la nordul Dalmaţiei sînt bulgarii şi ' ^ asudul Istriei e Marea Mediterană, care se numeşte Adriaticum. Şi la vest munţii, care se SC Alpi; şi la nord [e] acea pustie, care e între Carintia şi bulgari ».

[10]) Cf. Onciul, *op. cit.,* p. 333; Xencpol, *lucr. cit.*

est de Moravia, nu la răsărit. în felul acesta nu se poate invoca nici *Descrierea Europei* a lui Alfred cel Mare ca o dovadă despre o Bulgarie întinsă prin părţile noastre.

De o importanţă deosebită, însă, este această *Descriere,* pentru faptul că ea arată, în locurile pe care le ocupăm noi astăzi, şi care constituiseră odinioară Dacia Traiană, o ţară: Dacia, unde fuseseră mai de mult, goţii[1]), fără a mai indica cine se află acolo pe timpul său, dar şi fără a o face dependentă de oricare dintre neamurile vecine.

într-un alt pasaj Alfred cel Mare îi numeşte şi pe unguri. Vorbind despre munţii bastarnilor, spune «the mcn tha **het** Basterne, and nu by mon haet Hungerri [în alte manuscrise: Hungerie]»[2]). Prin aceşti munţi trebuie înţeleşi Carpaţii păduroşi şi cei nordici, după cum dovedeşte Tabula Peutingeriana, care aşază Alpii Bastarnici la nordul Daciei, lăsînd să izvorască din ei cîteva rîuri care curg spre sud în Dunăre, precum şi Agalingus (Nistrul), din capătul răsăritean al lor, care se varsă în Marea Neagră.

Astfel, Alfred cel Mare confirmă intrarea ungurilor prin pasul Vereczke, precum şi denumirea rusească a **Carpaţilor** păduroşi de ropu YropLCKHK din cronica rusească[3]).

DUPĂ VENIREA UNGURILOR

La 895, însă, intră un nou popor în vasta scenă de care e legată, prin lumini aşa de slabe contemporane, şi soarta noastră, — în cîmpia Dunării de mijloc, în Pannonia [4]): ungurii. Acest nume nu era necunoscut în aceste părţi, deoarece hoardele lor mai jefuiseră la apus de Carpaţi cu cîţiva ani mai înainte; însă de astă dată avem de-a face cu întregul popor imigrat din Etelkoz. Ei trecură prin pasul Vereczke [5]) din Carpaţii păduroşi şi coborîră de-a lungul Tisei. Apariţia

[x]) Cf. mai sus Orosius: « Dacia ubi et Gothia ». Asupra acestei probleme cf. Dr. Constantin C. Diculescu, *Die Wandalcn und die Goten in Ungarn and Rumänien* (în« *Mannus — Bibliothek t>* hrgg. von Prof. Dr. Gustat Kossinna, Nr. 34), Leipzig, 1923, *passim.*

-) *Ap.* Schafarik, *SA.,* II, 674, care identificînd greşit aceşti munţi, îi aşază pe unguri în Ardeal: « nach Alfred sassen sie vor 900 etwa in Siebenbiirgen »; cf. şi *ibid.,* p. **672**: « **Damals waren** die Bulgaren noch mit Pannonien und **Mâhren** benachbart, da die Magyaren noch nicht existirten, welche Alfred an einer andern Stelle nach Siebenbiirgen setzt». însă denumirea de Munţii Bastarnici, *Alpes Bastarnice* se întîlneşte numai în Tabula Peutingeriana; cf. ediţia lui Dr. Konrad Miller, *Weltkarte des Castorius genannt die Peutinger'sche Tafel,* Ravensburg, 1888, reprodusă şi în C. C. Giurescu, *IR.,* I, p. 257. Tot în regiunea Carpaţilor păduroşi îi localizează şi K. Kretschmer, *Sarmatici montes,* în *RE,* II, A[1], zweite Reihe, dritterHalbband, col. 14. O lămurire pur filologică aduce în plus Fritz Metzger, *Allgermanische Zeugnisse zii ost-und nordeuropäischen Volker-uv.d Ldiidernamen,* în *UJB.,* II (1922), p. 226: « Im lateinischen Orosius werden die Ungarn nicht erwähnt. Der Ags. fiigt bei **Basterne** « und nun heisst man sie Hungerre » bei. Die Ags. Annalen verzeichnen zum Jahre 1090 Hungrie, und zum Jahre 1057 Ungerland ». Tot aici şi explicaţia: Bulgarum — Vulgarum — Fulgarum.

[3]) Vezi mai jos, p. 75-76.

[4]) Pannonia era, în înţelesul clasic, ţinutul de şes dintre Dunăre, Sava şi hotarele răsăritene ale Austriei de astăzi. Fu împărţită apoi în Pannonia inferioară, între Sava şi Drava, şi Pannonia superioară, reprezentînd restul. La Notarul anonim al regelui Bela are două înţelesuri: *a)* cap. IX şi XI « Ungaria arpadiană » şi *b)* cap. XLVI, XLVIII, XLIX, L şi LI «Ţinutul de dincolo de Dunăre » (ungureşte *Dunântul);* cf. Melich, *op. cit.,* p. 415 şi Drăganu, *op. cit.,* p. 15.

[5]) Cel mai judicios studiu asupra acestei chestiuni, al lui Pauler Gyula, *A magyar nemzet t'irtenete szent Istvdnig,* Budapest, 1900, p. 34, ajunge la concluzia: « 895. ev vegen szâllott le **a** magyar, nemzet Arpâd vezerlete alatt a vereczkei szoroson ât a felso Tiszahitra, Munkâcs, Unşvâr videkere »,

r^jjtori a frînt continuitatea etnică slavă — la această dată şi bulgarii ^X au slavizaţi — la Dunărea de mijlcc. Ei porniră a se revărsa în toate "1 "n cuprinsul bazinului Dunării şi al Tisei. Ţinta aspiraţiilor lor, însă [1 6] t a fost Apusul. S-au întins pe urmă şi înspre părţile răsăritene.

121, după Bury-Gibbon, V, 517; v. şi p. 153. în corelaţie cu această

'l z fcv'ek ota keresett uj haza elfoglalâsâra, mialatt, ncpenek egy rtsze — talan **hârom** ■ a Maros *6s* Olt volgyen nyomult az orszâg szivebe ». Prin urmare, Homan admite, R6sler *RSt.,* p. 161— 162 a aruncat numai ca o ipoteză: că ungurii nu au trecut toţi prin i Rusiei» ci — după cum şi-a desenat şi harta de la p. 128— şi prin munţii Moldovei către **apoi** de-a lungul Munteniei şi Olteniei către Porţile de Fier, pe unde ieşiră apoi în cîmpia că **Necitlndu-şi** izvoarele, deoarece cartea este destinată în primul rînd marelui public, care ■ concluziile fără examinare critică, este greu să refaci elaborarea lui proprie, care însă prin
cismul ei ar putea să se impună. Grot, *op. cit.,* p. 261 şi urm., urmîndu-1 pe Rosler, încearcă

. legâtu
nbint 3oBeTT> yropCKoe» nu e probant, deoarece munţii existau şi înainte de data trecerii r peste ei — nu la 898, cum **greşit** e în cronica rusească — însă şi-au primit numele după, tiecere, iar cînd cronica a fost alcătuită din diferitele ei componente, acest explicativ a fost si într-un pasaj anterior. Cealaltă dovadă e şi mai puţin convingătoare: anume că Regino n', *MHK,* p. 322, prin fraza « et *primo* quidem Pannoniorum et Avarum solitudines pererranatu ac piscatione victum cotidianum quaeritant, *deinde* Carantanorum, Marahensium ac m fines crebris incursionum infestationis irrumpuiit » voieşte să arate că au intrat prin Por-rier şi prin Banat şi că numai pe urmă s-au îndreptat spre apus. însă cum rămîn bulgarii n al treilea lcc, care numai la spus nu erau; şi care, dacă ungurii ar fi venit dirjspre sud-est,)uit să fie pomeniţi în frunte? Vezi interpretarea lui Fr. Dvornîk, *Les Legendes de Constantin ihode vues de Byzance,* cit., p. 245. Sosirea ungurilor dinspre Ardeal o proclamă şi Marczali *Magyarorszdg Torte'ncte* (în: Szilâgyi Sândor, *A Magyar Nemzet Torte'ncte,* I — II kot.),. t, 1896. Homan îşi expusese mai înainte părerea, în *A magyarok honoglaldsa c's clhclyezkedese •agyar nyelvUidomdny hezilonyve szerk. Melich]., Gombocz Z., Ne'mcth Gyula, I kot.,* 7 *fuz),* t, 1923, p. 33 şi urm. Bineînţeles, el admite că grosul noului neam a trecut prin pasul. : însă — fără nici o indicare de izvoare, *fiindcă nu se cunosc* — fiul lui Arpad, Levente *ivztva* la ace, la Constantin Poriirogenetul, *De adm. imp.,* cap. 51 şi 40), învingător la început, irmă învins de Simeon, ţarul bulgarilor, care-i aţîţă şi pe pecenegi contra ungurilor, din >lei primejdii «a Besztercze, Tatros es mâs patakok volgyein a Keleti-Kârpâtok hirtelen 3 magaslataira kellett felhuzodniok. Az uttalan havasokon, rengeteg erdok kozt vezeto - Tolgyesi — es Gymesi — szorosokon ât nagy nehezsegekkel, termeszeti akadâlyokkal es esekkel kiizkodve vergodtek ât Erdely foldjere, a Maros felso folyâsâhoz ». Aceasta ipoteză. :iază pe spusele « Cronicii j — care, spre deosebire de Anonymus, ar reproduce mai fide! Ungarorum» din veacul al Xl-lea (vezi mai jos, p. 87) — unde se găsesc următoarele: ungurii trec prin « Susdalia », « Kyo o, după *Chronicon Dubnicense {ap.* M. Florianus,. ■ *Hunganeae Fontes Domestici. Pars Prima: Scriptores,* voi. III, Quinque-Ecclesiis, 1884,, « 1-xtmde montes transcendentes per tres menses tandem deuenerunt in confinium regni mce in Jirdeel, inuitis gentibus memoratis. Ibique terreis castris septem preparatis pro e rebus suiş conseruandis aliquandiu permanserunt. Quapropter teutonici partem illam iDenburg, id est septem castra vocauerunt »; acolo îşi distribuie vestitele 7 căpităniі (iar - «n t- i °are Almus< tatăl lui Arpad; apoi auzind despre bunătatea fluviului Danu-*l pt* i™ , '• Acelaşi **lucruri** şi în *Chronicon* ***Posoniense,*** *ibid.,* voi. IV, p. 23 şi în *ense' ibid--* vol- U. P- 123. Toate acestea, după Homan, ar păstra tradiţia mântuiT c . e se deosebeşte de aceea a Anonymusului, din regiunea Tisei superioare. însă, niai multe incongruenţe manifeste din această povestire tardivă — căci nimic nu ne asi-,j ,. . se Sâsea in « Gesta Ungaronim » din secolul al Xl-lea — ceea ce o infirmă. int 5. " iDenburg» dată Ardealului. împotriva acestei ipoteze, precum şi împotriva r ru ungurilor în Pannonia şi dinspre Oltenia, cf. argumentele **lui** Szabo Kâroly, *A ma~*

1

Vom încerca, în cele ce urmează, să arătăm cum şi cînd s-au întins ungurii înspre răsărit, relevînd totodată pasajele care interesează problema stăpînirii bulgare în cuprinsul marelui şi destul de greu accesibilului platou ardelenesc, împăratul Constantin cel-născut-în-purpură, — care îşi scrise importanta sa operă etnografică-istorică *De administrando imperio* pe la jumătatea secolului al X-lea [x]), într-o epocă în care ungurii se îndreptau cu raziile lor jefuitoare mai mult înspre Apus (pînă la anul 955, la Lech) — ne-a lăsat cîteva date asupra teritoriilor de răsărit ale Ungariei de mai tîrziu. După informaţiile acestuia, astfel se prezentau graniţele «Turciei», adică ale Ungariei, *a)* în capitolul 13: «Cu «turcii (= ungurii) sînt aceste pepcare învecinate: înspre vestul Ier Francia, « înspre nord pecenegii şi înspre sud Mcravia cea mare, adică ţara lui Svatopluk, « care a fost cu desăvîrşire distrusă de către aceşti turci şi luată în stăpînire. « Iar croaţii se învecinează cu turcii înspre munţi. Pecenegii îi pot ataca pe turci, ■« pustiindu-i, şi să le ia multă pradă, năpăstuindu-i»[2]). *b)* Revenind apei •« asupra vecinilor ungurilor, mai precizează următoarele: din Etelkoz « ungurii «alungaţi de către pecenegi, fugiră şi s-au aşezat în pămîntul unde locuiesc ■«acum. în acel loc sînt aceste monumente vechi: mai întîi e podul împăratului « Traian, la capătul Turciei (= Ungariei), pe urmă Belgradul la trei zile de la *4* acel pod, în care este turnul sfîntului şi marelui împărat Constantin; şi iarăşi «pe cursul fluviului e [locul] numit Sermion, departe două zile de Belgrad; *«* apoi Mcravia cea mare, cea nebotezată, pe care au distrus-o turcii şi unde mai «înainte domnea Svatopluk. Acestea sînt monumentele şi memcrabiliile de pe « fluviul Istros. [Teritoriul] de deasupra lui, în care este întreaga aşezare a Turciei, « este numit acum după numele rîurilcr care curg prin el. Aceste rîuri sînt următoarele: rîul întîi este Timisis [3]), al doilea Tutis, al treilea Morisis, al patrulea

gyar vezereh kora. Ârpâdtol Szent Istvdnig, Pest, 1869, p. 50 — 51: el o consideră ca fals întemeiată şi neputînd fi cu toată certitudinea istorică acceptată. Mai vezi şi observaţiile lui Pauler Gyula, *Lebedia. Etelkoz. MilUr.arium,* în *Szdzadok,* XIV (1880), p. 20: «Ha a megriasztott magyarsâg Havasal+61don akart volna betorni az orszâgba mintegy torkâba kellett volna szaladnia az ellen-segnek, melytol oly kegyetlenul megveretett, legalâbb is 60—70 merfoldnyi utat kellett volna tennie, nokkel, gyermekekkel, marhâkkal Olâhorszâgon keresztiil. . . balszârnyon, delre, a Dunâval, a tiolgârokkal, kiteve az egesz uton oldaltâmadâsoknak, es pedig akkor midon a visszavonulâs, a menekves eszak-nyugatra nyitva âllott es az irânyban minden lepes tâvolabb vitte oket a bolgarok ■es a besenyoktol». Aceste observaţii juste le primeşte şi Ortvay Tivadar, *op. cit.,* p. 169. Contra lui Homan e şi Konrad Schiinemann, *Zur Landnahme der Ungarn,* în *UJB.,* III (1923), p. 280—283: o singură « Nordwestwärtswandern o. Istoricii neştri nu admit decît intrarea într-un singur grup in conformitate cu realitatea istorică, prin pasul uşor de străbătut al Carpaţilor pădureşi.

[x]) Cf.]. B. Bury, *The treatise De administrando imperio,* în *Byzantinische Zeitschrijt,* XV (1906), p. 517 —577. La p. 522 stabileşte c-a fost scrisă între anii 948 — 951; printre izvoarele împărătesculuı autor era un oarecare Gabriel, fost ambasador al Bizanţului la unguri; alte informaţii din arhivele ministerului de externe. Ungurilor el le zice totdeauna *TovpKoi,,* iar tăriilor TcvjpKia; cf. Darkâ Jeno, *A magyarokra vonatkozo nepnevek a bizănezi irohnăl* (în: *Erteleze'sek a nyelv es szeptudomdnyok kBre'bol,* XXI kot., 6 sz.), Budapcst, 1910, p. 39 şi urm., unde sînt arătate locurile respective, pînă la Zcnaras.

[2]) *De udn}. imp.* (Bonn.), p. 81: *"Oxi* rof; *TovpKoi; xă xoiavxa eBvti 7zapaKEivxai, npb; ftev xb SvTiKcbrspov ftspo; avxăv f] <Ppayyia, Ttpog Ss xb Şopsioxepov oi IlaxQvaKÎxai, Kai npog xb nzGt]ţipivbv ftspog i] jXRyaXi] Mopapio. rjvoi r\ yjhpa xou ZtpsvdoTiXoKov, fjxi~ Kai navxsXco~ t^paviaOtj napă xwv roiovxcov TovpKwv Kai nap' avxăiv Kaxo<jyi.0)]'oi Se Xpcofiâxoi npoş xă opri XOÎQ Tovptcoiz TiapâKUvxai. ' Oxi* <5i5-*vavxai Kai oi IJaxţivaKÎxai xoî<; TovpKoig ântxiOsaoai Kai fiEyăÃaiq npaiâf.v£iv Kai napapXănxEiv avxooq.*

[3]) Numele acestor rîuri le citim aşa cum le-a pronunţat şi le-ar pronunţa şi astăzi un grec. "Ultimul reda sau un ţ, sau un c ; la primele trei — afară de *Tovxr/^,* care desigur e Tut, oricare i-ar fi fost pronunţarea genuină — desinenţele — *IJQ* şi — *oq* , caracteristice greceşti, întăresc părerea că toate trei numele se termină in s: Timiş, MoriS, Cris. Cf. Drăganu, *op. cit.,* p. 244 şi urm., 496 şi urm. şi 313 şi urm. o completă bibliografie şi o discuţie filologică a numelor. Forma *TiŞioiq* se regăseşte încă la Heroldot, IV, 149, de care desigur nu poate fi despărţită *Tifirfarjq* al lui Constantin Porfirogenetul; tot la Herodot, IV, 49 întîlnim *Mdpig.* Forma cea mai veche atestată a celui

' *r,* si iarăşi alt rîu e Tiţa. Se învecinează cu turcii înspre est bulgarii, unde risos, şi ^ Istrcs zis şi Danubios, înspre nord pecenegii, înspre vest "r,rii iar înspre sud croaţii » [1]).

TV ' aceste ştiri ne interesează hotarul răsăritean al «Turciei». Tocmai •^ ta aceasta, însă, s-ar părea că există o lacună [2]). Anume, Constantin **"yă foarte** amănunţit graniţa, dintre teritoriul ungurilor şi acela al bulga-

\ Dunăre, începîn'd la pcdul lui Traian, în locul în care cu o mică diferenţă ^tul Vîrciorova, la Porţile de Fier — avea să se aşeze veacuri de-a **rîndul** >-**t** ungurească şi suind cursul acestui fluviu peste Belgrad la Sirmiu, adică Sava' si tot în acelaşi capitol (40) mai declară că spre răsărit bulgarii sînt '"rtiti'de «turci» prin Dunăre[3]). în celălalt capitol (13) hotarul răsăritean **fost** dat. însă în ambele capitole pecenegii sînt arătaţi ca vecini ai ungurilor *ord* (la cap. 13: *npog Se râ ftopsiorepov oi IIaT(ivaKÎxai;* iar la cap. 40 *npoq TO lopeiov o! irarCivaKhai).* Graniţa dinspre Bulgaria este veridică: numai prin îăre erau despărţiţi ungurii de bulgari, care pe atunci stăpîneau şi Serbia - jriu-zisă. Însă pecenegii nu erau şi nici n-au fost niciodată la nordul ungu-- Pecenegii erau realmente la răsăritul ungurilor; şi anume la răsărit de i' munţilor ardeleneşti care coboară pierzîndu-se în oîmpia Crişurilor, a esului inferior şi a Timişului, în cîmpia în care nomazii fino-ugrici îşi puteau iii caii ca orice altă hoardă nedeslipită de stepă. O linie cu direcţia nord- _afară de sudul Banatului, unde ungurii stăpîneau pe la 950 regiunea jvei *), trebuie imaginată şi ca hotar răsăritean al avarilor, căci dintre rîurile

treilea nume este *Grisia,* la Iordanes, *De origine actibusque Gelarutn,* XXII, 113 în secolul al :a, iar cea mai veche atestare documentară după venirea ungurilor e de la 1075 « fluvium *crys* ».

■>) *De adm. imp.* (Bonn), pg. 173—174: *oi Se TovpKoi napă ză>v IIaxî,ivaKizwv SicoxOivreQ v Kai KazzffKtjvcooav siq fjv vb~v OÎKODUIV. 'Ev abză Si zâ> zonca naXaiă ziva fazi yvcopiap.aza Kai ov fiev eaziv t\ zoo [iamXiwq Tpalavoo y£<pvpa Kazâ xr/v zfjq ToopKi'aq ăpxt)v, eneita fjv Kai BeXâypaâa zpicov fifiEpcbv ziJQ avz>]ş ye<pupa;, sv y Kai o nupyoQ laţi zoo âyioo Kai pzyăXou Koivozavzivov zoo* l£O>C' *Kai nâhv mră zf;v zoo nozap.oo kK5pop.r\v hâzi zb Sepuiov £Ksîvo zb Xsyotievov, ăno zrjt;* ife/U- *IQ băbv sxov riiXEpcQV Svo, Kai ăno zăv tKtiae i] ixeyâlrj Mopaftta f/ ăjiănziazoQ, fjv Kai s(ijXsiy/av wpxoi, f/Q rjpxe zb npozspov 6 £<pevSonloKoq- zaoza fisv ză Kazâ zbv "Iazpov nozapiâv yvcopiap.aza ii £ncovvp.iarză Ss ăvwzepa zovzcav, ev d> iaziv f/ năaa xfji; ToopKiag KaxaoKijvcocjig, ăpzicog bvopÂ-*i *Kaxa* râ; *zcbv eKEÎOE pcdvzcov nozapxbv encovvp-iazoi Se nozapoi rfmv oozoi, noza/ibg npcbzo~ WrniQ, nozap.6Q Sevxspog Toozijt;, nozafibţ zpixoQ o Mopiur/q, xhapzo; o Kpiaoc,, Kai năXiv k'xepoq ubqii Tizţa- nXţiomţoooi ds xoîc ToopKoiq npbq p.ev xă ăvazolmbv fie'poq oi BooXyapoi, ev â> Siaxojpi&i bq o "Iazpoq o Kai Aavovfiioq Xsyoixevoq -n.ozap.bq, npbq Se xb popsiov oi TIaxL,ivaKÎxai, npbq Se x& coxspov oi 0pâyyoi, npbq Ss xb neatmjipivbv oi Xpcb/iazoi. O* ediţie critică a acestei foarte rtante opere geografice nu există'[4]); o ediţie mai nouă întrebuinţînd mai multe manuscrise ritolelor privitoare la unguri a dat-o Marczali în *A Magyar Honfoglalds Kutjoi.*

) J. B. Bury, *op.* ***cit.,*** p. 564 observă: « în A (cap. 13) the omissien of the « eastern » frontier io significance (perhaps it is due to a copyist's parablepsia), but the dcsignation of the « southern » dary as Great Moravia is highly significant ». El explică acest lucru prin epoca informaţiei: îtmn, şi pe urmă şi Constantin Porfirogenetul, au primit această ştire în «the period 898—906 ., dunng which the Magvars were in possession of Eastern Hungary (between the Danube and -n urgen) and had not yet taken Pannonia ». în acest răstimp desigur nici frontiera dinspre in nu era la lecui indicat în capitolul 40.

> r ! f ^ P înţelege «la răsărit» *(npbq pĂv zb âvazoXiKbv plpoq oi BooXyapoi)* -nsui absc.ut. Onciul, *op. cit.,* p. 328-329 găseşte acolo doi termeni: 1) Dunărea şi 2) «ia pţ ţş jos 65 ○Urge ∗ıreO 40 de km spre nord *{_recte_* nord_est)- însă explicaţia e **alta; v.**

∗! -jEn opo^ IR-' P- ^3-74 înţelege «la răsărit» *(npbq pAv zb âvazoXiKbv plpoq oi BooXyapoi)*

.ut Onciul *op cit* p **328329** ăt l di ti 1) Dă i 2) i

D e n o e r i n d ○ă ambasad a « clericului» Gabriel a avut lec pe timpul împăratului Romanos *des* 10 *Th'J" [1]TTS* 94r3~944 - cum a dovedit Geza Feher, *Ungarns Gebietsgrenzen in dtr JB \\ l\Q22\Un tS* ■ ^ıtac∗l dem ®e *admir.istrando im-perio des Konstantinos PorphyrogennelGS, [* **), p. 46, împingerea hotarelor înspre sud-est a avut loc între 906 şi această dată,

Ravennatului date ca ale Daciei prime şi secunde *ubi modo Uni qui et Avan inhabitant* (în secolul VII), 4 sînt perfect identificabile cu 4 ale lui Constantin Porfirogenetul [v]. Deci ungurii se întinseseră pe la jumătatea secolului al X-lca înspre răsăritul Tisei numai pînă la linia munţilor ardeleneşti.

Căutîndu-i acuma pe pecenegi, îi găsim, tot după acelaşi autor între Don şi Şiret *(ZspETog)* [2]. în cap. 37 sînt înşirate cele opt « theme » ale pecenegilor, cu opt principi[3]. Dintre acestea, patru sînt dincoace de Nipru «înspre apus şi nord; căci thema Giazichopon este vecină cu Bulgaria, thema Gyla inferioară «e în apropierea Turciei (= Ungariei), thema Charoboi e lîngă Rusia, iar « thema Iabdiertim se hotărniceşte cu ţinuturile tributare Rusiei, cu ultinii, «dervleninii, lenzeninii şi cu ceilalţi slavi»[4]. Spre sfîrşitul aceluiaşi capitel, apoi, arată că o parte dintre pecenegi se numeau *Kayyap,* însă nu toţi, ci numai populaţia a trei theme, a lui *'Iafîâit]pTi,* a lui *KovazCiTţo vp şi* a lui *Xapovţiyyvka,* cei mai viteji şi mai nobili decît toţi, căci aceasta însemnează cuvîntul ***Kayyap[5].***

în orice caz pe la 950 ele erau în regiunea Porţilor de Fier. Dealtfel Ancnymus, cap. XLIV, ed. cit. pune cucerirea lui « castram Vrsova » (Orşova) îa primii ani ai aşezării ungurilor în Pannonia. *) Ravennat: Tisia, Tibisia, Drica, Marisia, Arine, Gilpit, Gresia.

[2]) în cap. 42, la p. 179, unde dă un itinerariu pe coastele Mării Negre, mai spune *f) Se TTaxţivajcia năaav xi/v yfjv xfjg xe 'Pcooiag Kai Boanopoo KaxaKpaxel Kai ue'xpi Xspacavoq Kai BOX; xb Lapăx Boupâx Kai xă>v X' piepcov.* Aceste două rîuri sînt desigur Şiretul şi Prutul, indicînd aici iarăşi limita apuseană.

[3]) P. 165:*tlyov ăpyovxaq eiq fiev xb Q&ixa 'Hpxrifi xbv Mafjxţav, eiq* <5s *xb Tţobp xbv KoueX, eiq Se xb FbXa xbv KovpKovxav, dq Se xb KovXne'r/ xbv Inabv, eiq de xb Xapo$or\ xbv KaîăobpL, eiq Se xb de'pa TaXftăx xbv Kâaxav,* efc *Se xb Xonbv xbv Fiaţi], tiz* <5e *xb Oe'ixa T^onbv xbv Baxâv.*

[4]) P. 166: *npbq xă âvxmcbxepa Kai ăpxxiKcbxepa fte'pt]• xovxeaxi xb Oifia rmţixojzbv nXrj(năC,oi xfj Boulyapiq., xb Ss Oâfia xoo Kăxco FvXa nXijoiăţsi xfj TovpKiq., xb Se Bs/ia Xapofiot; nXrjoiăZ,ei xfj 'Poaiq., xo Se Os/ia 'Ia(iS:epxifi nXr]ffiă£ei xolg bnoqopoiq y.mpaq zrjq 'Pcoaiaq, xoîq xe. ObXxivoiq Kai AepfiXe*v/voij *Kai Aevţevivoiq Kai xoîq Xoinoîq ZKXăjloiq.*

[5]) în cap. 38, p. 169, arată motivele pentru care aceşti pecenegi care i-au învins pe unguri şi i-au alungat din locurile pe care le-au ocupat pe urmă ei erau numiţi astfel; *oi Se IlaxţivaKÎxai oi npoxepov Kayyap knavo<ia£6p,evoi[xob"xo yâp xb Kayyap ovo/ia en' ebyeveiaKai ăvSeia iXe'yexo nap' abxoîq)* bătuţi ce chazari, fug peste unguri, pe care îi bat, din care o parte *LafiapTOiâaipaloi* numiţi — fug înspre răsărit; cf. A. Decei, cp. cit. 13. în ceea ce pxiveste lămuri rea acestor nume pe cale filologică — spre a se putea determina ceva şi relativ la situaţia lor geografică — sau făcut următoarele încercări: încă Schlozer, *Kritische Sammlungcn zur Geschichte dir Dcutshen in Sicbcnburgen,* Halle, 1774, voi. II, p. 247 pe *'Hpxift* 1-a apropiat de „Erdely" însă Szabo Kâroly, *Biborbăn sziltt.tt Konstăntin csăszdr munkăi magyar torteneti szempontbot ismtrtttve* (în: *Magyar Academiai Ert-ssito. A philosophiai, torveny-es torte'nettudomdnvi osztdlyok kSzlonye,* I kot), Pest, 1860, p. 102, observă foarte just că „a besenyâ Ertem tartomânyt a Dnieper ts mârmarosi havasok koze, a Szeret, Pnith, Dnieszter ts Bug folyok felso videkere kell helyezniink, es hogy az Erdellyel eppen nem azonosithatyuk ». Tot Szabo îl explică pe *Xafiooţiyyv Xă «Havasi Gyula.* Ezen tartomâny magyar nyelvbol megfejtheto neve mely a moldvai Gyula (mai Dzsulest *[Giuleşti,* la sud de Baia]) videkere igen helyesen alkalmazhato». Greşit aici e numai explicarea numelui peceneg al provinciei din ungureşte — aşa cum explică şi pe *Kayyap* din Csângo, ciangăi — căci localizarea geografică e foarte verosimilă. Jcs. Markwart, *Kultur uni sprachgcschichtliche AnaLkten* UJB., IX (1929), p. 68-103 îl explică astfel: „der am Madjarenland angrenzende Bezirk *XaPooţiyyvXa* d. i turk. *qapygcy JuH* 'der Torhiiter' (Marzpân, Markgraf) Jula". Tot Markwart mai emite o ipoteză, şi mai îndrăzneaţă care se infirmă pe urmă: privitor la *xb 9e'(ia rov Kăxa> FuXa* „aber von einem oberen *VuXa* ist nichts bekannt. Der Name ist augenscheinlich verdorben. Der Hâuptling dieser Horde zur Zett des Auszuges hiess *KovpKobxav* (Akk.). Also *xov Kaxo) — KOv(p)Kwxa?»* însă Korkut sau Korkud este un nume foarte frecvent printre turci. Ultima încercare de tălmăcire a acestor nume pecenege a iăcut-o J. Nemeth, *Die petschenegischen Stammesnamen, UJB.,* X (1930), p. 27 — 34 — unde reia aceleaşi idei ca în *Zur Kenntniss der Petschenegen,* în *Korbsi Csoma-Archivum,* 1 (1922), p. 219 — 225 — arătînd că partea a doua a numelui este « ein tilrkischer Wurdenname » sau alt nume, iar partea primă « ein Farbenname », desemnîndu-se tribul prin culoarea cailor pe care îi poseda tribul respectiv; obicei turcesc dovedit şi prin analele chinezeşti, de ex. *Bopo* — raA/rarC > «der Stamm des Dalmetschers, mit grauen Rossen ». Deşi, de la prima examinare, această interpretare pare foarte

T ti aceştia de pe urmă au ocupat locurile ungurilor . Prin urmare, în afară 1 trei triburi, care desigur băciuiau împrejurul Şiretului, Prutului şi **Nis**ceie ^^ ^. ^ ^os^ ţrjjjUi **Qyla** era învecinat cu Ungaria fiind totuşi între 1 ' **termeni cale** de patru zile (cam vreo 200 — 250 de km) *r): ănd Se ToupKiaQ LEDCOV rccrffâpcov*[2]). Imaginîndu-ni-i pe unguri în cîmpia ungară, întinj IM mSpre răsărit pînă la linia munţilor ardeleni către cursul superior al «""**locul** în care această distanţă poate fi măsurată între ei şi pecenegi cu **tă** verosimilitatea trebuie căutat aproximativ între valea Lăpuşului şi valea Idovei[3]). Că pecenegii nu se icuiră pe la 950 prea adînc în cîmpia munteană vedesc' tot datele autorului lui *De administrando imperio*: în capitelul 42, >ă ce mai arată o dată că ungurii lecuiesc la nord de Dunăre *EIQ **xtfv** TÎJQ n **Rtnr*** vMv Drecum si la nord de Sa va, « Pecenegia » începe numai în regiunea stînga Dunării la Sihstra *ano os KO.TCOUC,V XCOV pepcov Aavovpecoq norafiov Aioxpaq ăvxi'nspa tj TIaiţixaKia napcp/crai, hai KaraKpard IJ xaromia aîncov **nxovZăfiKeX**[1]**)*** pe Don. Mai tîrziu pecenegii s-au întins — cel puţin în lurile lor — pînă în fundurile Olteniei, însă, pe baza informaţiilor lui stantin Porfircgenetul, ca graniţă apuseană a acestui nou popor de stepă

icială şi arbitrară, Nerneth reuşeşte sâ-i facă pe toţi să intre in acelaşi calapod. Astfel el înlă-ipotezele lui Markwart, propunînd pentru *XafSooţiv* un turcesc *labuk-syn* 'baumrindefarbig'; ar « der Stamm des Juîa, mit baumrindefarbigen Rossen ». Alte explicaţii ale numelor nu există acum. Totuşi, după cele expuse, n-avem motiv să ne îndoim de *xoOspaxou Kăxm FvXa* care ;ur presupune şi un *FvXa* superior, în părţile de sus, care s-ar putea foarte bine să fie redat prin *XafSouţiyyuX'a* unde termenul prim ascunde un neidentificat încă « superior », dacă nu cumva ii *FvXa* «inferiorul » mai avea un alt apelativ, netransmis de Constantin Porfirogenetul.

!) O zi de mers trebuie socotită 40 — 50 km. Ca termen de comparaţie, pentru fixarea distanţei proximativ 200 de km, cf. *De adm. imp.,* p. 173: *Tpaiavov ye.<pvpa . . . ensna Ss Kai BuXăypaSa rpicbv fiiispăv tijQ auTfjQ yepipas* mai cu seamă *ibid.,* p. 177 *ănd 0r,<yaaXoviKriQ p-expi zov nov AavouSsco:, ev a> xb Kâaxpov iaxi xo BsXeypa&a 8Ttovop.aCop.svov, eariv odog r/pspwv oKxcb, ii pij âiă xăxouQ xiQ AXXă pexă ăvanavoecoc nopsorixai.* De la podul lui Traian, de la Turnu-rin, pînă la Belgrad sînt, pe Dunăre, exact 241 km; iar de la Belgrad pînă la Salonic, pe i Moravei şi a Vardarului, aproximativ 500 km.

[2]) *De adm. imp.,* p. 166: *ănmKiaxai Se i] IJaxCivaKÎa m pev OvC,iaQ Kai Xaţapidg oSov ov nevxe . . . ano Se ToupKiaQ oSov r\pep&v xeaaăpov, ano Se BovXyapiaQ bSov fipepaQ rjp.iov.*

[3]) S-au propus mai multe locuri pentru aceste « patru zile de mers ». Astfel, Julius Jung, *ribuhune la istoria trecătorilor Transilvaniei* (trad. Biron, extras din « Convorbiri Literare »a. '[7]II), Bucureşti, 1895, p. 29, crede că după izgonirea ungurilor din Etelkoz, stăpînind pînă la tra, pecenegii stăpîneau probabil şi asupra Transilvaniei. Mârki Sândor, *Europa a magyarok oglaldsa idejeben,* Budapest, 1897, p. 24, recuncecînd cu bună dreptate că nu poate fi vorba de stat» peceneg, ci numai de o dominaţie, e de părere că « Pecenegia » cuprindea Podolia de sud-Basarabia şi România dinainte de război; apoi cu o viziune destul de clară, afirmă următoarele, >: «A hatalmas Duna bolpartja, meg joformân lakatlan volt, mert ha elkalandoztak is odâig enyok, âllandobban -^sak a magyar honfoglalâs utân, 9 14-beiîtelepedtek meg ottan. Valoszinii, a besenyâk a mai szekelyek ioldjere is elkoboroltak. A Kârpâtok kozt valo lakâst egeszben nem kedvelhette a lovas nep ; a hegyvideket, kiilonosen az Aluta (Olt) mellcket, inkâbb a vlach oroknak engedte ât ». Provincia *TuXa,* vecină cu Ungaria «ugy lâtszik, a mai Erdely s a Pruth *tertedt el; Kharovoe* (alkalmasint a Pruthtol a Bugig)»; la p. 26 provincia *râXa* o aşează in JMOiaovei şi m regiunea Harghitei. Românii (vlachi) se întindeau pe atunci, după Mârki, , pma in regiunea Făgăraşului. Pauler, *MNTSz.-Isivânig,* p. 159 crede că pecenegii erau departe ■tăn-[6] u.n&uri între Tîrgu-Mureş şi Şiret, fără a fi dovedit cu nici o mărturie că ungurii pe la *ldri*[ne^_m] rasânt Pinâ Pe la izvoarele Mureşului. Karâcsonyi Jânos, *Erdely es Szent-Ldszlo,* nvo or ■ v"[1]' XX11' UJ *i*_ X <[1915])- P- [28] «[az a 4 na]Pi jârofold, a mely Magyar - es szag kozt eteriilt, csakis Erdely es Krassoszorenymegye lehetett », fiind convins că Mun-> *nicR* [PeCene gilOr, Prin] balurile Moldovei îi aşează C. A. Macartney, *The Pechenegs,* în *The* riot » [6TMeW' ^ lU ([1929"30]), p. 344: cele patru triburi *Kăyyap* — pe care-l derivă de la *qăn*

41 A-J[<IWOuld] drive their herds up into the hills of Moldavia during the Summer heats »■ ; *j-via.j* p. 177.

se poate fixa *grosso-tnodo* o linie nord-sud pe Şiret în jos prin .Bărăgan pina în faţa Silistrei, pe ţărmul stîng a Dunării.

Astfel, conform informaţiilor avute de împăratul bizantin, pecenegii se învecinau cu ungurii la nord, iar bulgarii la răsărit. Punctele cardinale indicate de el trebuie mutate înspre dreapta cel puţin cu un sfert de cadran: pecenegii de la nord ajung astfel la nord-est sau şi mai istoric, la est, iar bulgarii de la est, ajung acolo unde de fapt erau: la sud-estul ungurilor, despărţiţi prin Dunăre. Oricare ar fi explicaţia acestei aparente ancmalii [x]) — care se regăseşte de-altfel la mai mulţi autori contemporani[2]) — înţelegîndu-se prin « răsărit » mai curînd sud-estul, este sigur că rămînea între teritoriile stăpînite efectiv, sau mai bine-zis, lecuite de « turci», de pecenegi şi de bulgari un teritoriu foarte întins, în părţile în care îi găsim mai tîrziu pomeniţi pe români. Teritoriul acesta şi pentru Constantin Porfircgenetul — care are ştiri destul de amănunţite asupra sud-estului Europei în secolul al X-lea — este o *andzanot' crkir,* « ţară necunoscută»: nici o indicaţie răspicată nu ne dă asupra lui, lăsîndu-1 să fie hărţuit în domeniul ipotezelor. Ceea ce este însă absolut sigur e că imperialul istoric nu poate fi invocat ca o mărturie despre stăpînirea Ardealului şi a Munteniei de către unguri sau de către bulgari [3]); asupra ţinuturilor muntoase de la nordul Dunării de jos — ca, dealtfel, şi asupra românilor din Peninsula Balcanică — el n-a putut obţine nici o ştire şi nici nu ne transmite prin urmare nimic.

întinderea bulgarilor înainte de aşezarea ungurilor în aceste părţi s-ar părea că se confirmă prin ştirile cronicilor ungureşti. Aproape toate pomenesc

*) Bury, *The treatise,* cit., p. 564 recunoaşte « an error în orientation of about half a quadrant. \Ve nave the Bulgarians to the s.e., the Patzinaks to the n.e., the Franks to w. and n. w., the Croatians to the s. w. ». în cazul acesta frontiera răsăriteană nu este omisă ci este indicată pur şi simplu de cursurile inferioare, în cîmpia pannonică, ale rîurilor Timiş, Beghei (?), Mureş şi Criş. Geza Feher *op. cit.,* p. 67, şi urm. admite şi întăreşte această explicaţie a lui Bury: « Die zwei Daten des c. 13 *npw; fisv xo SvxiKcbxspov fiepoQ o.vxcbv r/ 'Ppo.yyia, npbz SE XO fiopeioxepov oi JJax^ivaKÎxai* iiber-nimmt K. ohne Besinnen in sein c. 40 . . . Er weiss auch wo Bulgarien mit Turkien benachbart ist, weiter unten bezeichnet er es auch genau, aber nachdem er im c. 13, Pa.tzinakien im Norden, Frankien im Westen verfand, Krcatien ihm im Sriden bekannt war, so konnte er Bulgarien nur nach Osten versetzen *i>,* căci direcţiile cardinale secundare nu erau întrebuinţate pe timpul său; de ex. *SepfiXia,* p. 14, se mărgineşte la apus cu Croaţia, iar la sud cu Bulgaria! Feher lămureşte în felul acesta menţionarea pecenegilor la nordul ungurilor: « Bekannt ist das sdie Pecenegen ostnord-ostlîch angrenzten, dass sie in der Grenzbeschreibung des Gesandten *npoQ xo fiopeioxepov* verlegt wurden. Das riihrt einmal daher, da?s K. die *IJaxCivaKÎxai* ven Ungarn aus betrachtete, das damals also kleiner war als später, hauptsachlich aber daher, dass sie auf der grossen sudryssischen Tiefebene wehnenden Volker bei den Byzantinern td *eBvtj xwv fiopsiwv Kai ZKOOIKCOV* genannt werden»; cf. *De adm. imp.,* p. 81, 82, 86, şi mai ales p. 166, unde pecenegii sînt *npog xă ăvaxoXi-Kcoxepa Kai fiopeioxspa. ănofIXETiovxa.* în evul mediu graniţele erau uneori relativ, alteori absolut indicate.

[2]) Feher, *ibid.,* p. 68 — 69, arată urme de « Achtel-Kreis-Verschiebung » încă la grecii vechi. In civilizaţia Răsăritului —de unde an venit ungurii — sînt probe neîndoielnice despre această optică geografică: Ouseley, *Traveh in various countries of the East,* voi. I, London, 1819, planşa VIII, publică o hartă persană din secolul al XllI-lea, în care nordul îl găsim la nord-est, estul la sud-est, sudul la sud-vest, etc. Şi Alfred cel Mare are această orientare. în *Imago Mundi* a lui Honoriu, preot din Autun, în secolul al Xll-lea, în *MGH.,* X, p. 132 răsăritul este *sud-est:* « A Danubium, immo circa Danubium *versus oriente* usque ad mediterraneum mare est Messia, a proventu messium dicta. Deinde Pannonia inferior et Vulgaria ».

[3]) Pic, *op. cit.,* p. 79, fără să. cunoască adevărata cauză a modificării coordonatelor geografice observă: «Aus dieser Schilderung des Const. Porph. geht hervor, das die heutige Walachei nebst Transilvanien, also ein Gebiet von mehr als 100.0C0 Klm weder den Ungarn noch den Petschenegen gehorte; und da nach demselben Berichterstatt Bulgarien auch im Osten des ungarischen Reiches sich ausbreitete, so kann dieses, ostlich von den ungarischen Wohnsitzen sich ausbreitende Bulgarien nur auf diese Gebiete der heutigen Walachei und Transilvaniens gedeutet haben ».

' nea **Tisei** şi **în sud-estul** vechii Ungarii o dominaţie bulgară, înainte de nderea lui Arpad în pusta pannonică.

tf 1 asa-zisul *Anonymus* — care pare ca îşi pierde anonimatul în urma f mai recente ale învăţaţilor unguri, putînd fi numit *P(etrns) dictus Ţ"l* L *,eais Hungariae notarius* [1]) chiar dacă sînt neautentice numele

ă î î d îă **t t i**

Ţ *geie r e i g*)

"k' epoca cuceririi, faptele rămînînd însă — povesteşte cum ungurii, *d* ***ta*** Panncnia, dau acolo peste *<i* Salanus », domnind ca descendent din **lânii** bulgari: «'mortuo Athjla rege, *magnus Keanus* [= marele chan, prin **re** ***chaeanul] preavus*** *diccjs Saîanj dux de Bulgaria egressus, auxilio etcon-itnperatorum Grecorum* preoccupaverat terram illam. Qualiter etiarn ipsi ii ele" terra conductu (sic!) fuerunt ad confinium Ruthencrum»[2]). Stră-LI 1U; « Salanus » deci, acel *magnus Keanus,* dacă încercăm sa fixăm orc-de epoca în care « a ieşit din Bulgaria », a trăit cam pe timpul lui Krum, i "începutul sec. IX; în chipul acesta, cronicile ungureşti confirmă ştirile itine. Situaţia acestui chanat rezultă clar din verbele iui Arpad: « Athila acum « Salanus »] habuerit *terram, quc iacei inter Danubium et Thysciam e ad confinium Bulgarorum»* înspre sud, desigur [3]).>£înd îl învinq ungurii :< Salanus », acesta era *% cum adiutorio Grecorum et Bulgarorum* egressus de •1»*), şi se refugiază «pro salute uite *Albam Bulgariae»,* care e Belgradul ?sc, ungureşte Nândorfehervâr. Faptul că *Anonymus* vorbeşte, pentru epeca îririi ţării, despre bulgari *şi greci* se explică uşor ca o inadvertenţă care i-a .it scăpa unuia care trăia în sec. XII, într-un timp deci în care primul imperiu ;ar (679—1018), sfarîmat, era o amintire istorică, iar «Bulgaria» se afla şi sub stăpînirea împăraţilor greceşti de la Ccnstantinopol. Pe aceştia îi oşteau foarte bine ungurii, luptîndu-se cu ei şi primindu-şi o parte din Dana regală de la ei. Bulgarii, însă, existau, cu tcate acestea, şi reminiscenţele erii lor durau încă în sec. XII; şi astfel alăturarea lor la greci nu apare decît un fapt foarte natural[5]). La începutul secolului al X-lea, însă, erau numai gării din dreapta Dunării aceia care puteau fi luaţi în considerare. « Bul-ii» acuma, însă nu erau altceva decît slavi; în sens general: slavi sudici, chanat asemănător era şi al lui « Menumorut » [6]), care stăpînea în « castrum hor »"), şi care îi răspunse lui Arpad « per proprios legatos *hulgarico corde* su-

[J]) jakubovich Elek, *P. meşter. AdaUkok az Anonymws-Rerdeshez* (în *.EmUh'kSnyv "Dr. Grof bdsberg Kunâ negyedszdzados hukur-politihai miilodeseneh emlshert),* Budapest, 1925, p. 169—213: timpul regelui Beîa II (1131-1141); cf. şi studiul publicat in *Magyar Nyelv,* XXI (1925), unde nme^pe timpul regelui Bela III (1173-1196), numindu-1 însă. *P(aulus),* fost « regalis notarius» 1177 şi episcop «**«ltrasiivan**» la 1181, cu care îl identiiicas» înainte şi Sebestyen Gy., *Kivolt **.anymus},*** Budapest, **1879.** Un studiu comprehensiv asupra discuţiilor «anonimice», cf. la Eckhardt. ***Vinigme*** *du plus ancien historien hongrois,* în *REH.,* III (1925). Homan Bâlint, în *Szent-Lăszlokori Gesta Ungarorum es XII—XIII szăzaăi leszărmazoi,* Budapest, 1925, stabileşte toate cronicile ungureşti din sec. XII—XIII—XIV, aşadar si *Anonymus,* derivă din *Gesta ngarorum* de pe la 1091.

[2]) Ed. Fejerpataky, p. 17

[3]) ***Zbid.,p.*** 19.

-pro '" P'^^'^■ceeaŞii[nat;v]rtenţă, cinci ?ice că « Salanus» «misit legatos suosad imperatorem °™ T ducem Bulgarcrum ut sibi auxilium darent causa pugna centra Arpad ducem Kungarorum». *II* **rilT?** iis[C]Q[onCepe lucrurile] S[1 Odo de] Deogilo, în *Liber de via Sandi Sepulckri a Ludovico* [L] [9]] *Francorum rege susceţta, l.c.,;* «*intravimus Bcgariam, terram Grecorum».* De-**l** iz-[re]Ş[e e AUred T.in] însemnările lui gecgrafice ap. Schafarik, cit., spune detpre Dunăre (Donua), *înde* I" [Ar] ' [acceea]?i regiune ca şi Rinul, « curge tpre urmă spre răsărit, *la nord de Grecia (Creca-*; m Marea Mediterană *(Venddsae) »,* - şi Alfred I scria la sfîrşitul sec. al IX-lea!) Asupra lui «Menumorut » cf, Drăganu, *op. cit.,* p. 280 şi urm. ') Ed. Fejerpataky, p. 23.

[L] [11S9]] *Francorum rege susceţta, l.c.,;* «*intravimus Bcgariam, terram Grecorum».* De-[Tin] î ă i l li fi S

perbe » [1]), iar în faţa pericolului maghiar se gîndise să se reiugieze ia. auuu* ^>^. rii: « Et ipse Menumorut dux eorum [mai sus: « totum populum a fluvio Zomus usque ad Crisium »] magis preparabat uias suas in Greciam [înţelege: în Bulgaria] eundi, quam contra eos ueniendi»[2]). Un alt ducat, tot în funcţie de bulgari, întîlnesc ungurii — după acelaşi izvor — în Banat". «Terram uero, que est a fluuio Mers usque ad castrum Vrscia [Orşova] precccuppauisset quidam dux nomine Glad de Bundyn [Vidin] castro tgressus adiutciio Cumancrum[3]) cx cuius pregenie Ohtum fuit natus » ungurii « cum uellent transire amnem Temes, uenit ebuiam eis Glad, a cuius pregenie Ohtum descendit, dux iilius patrie, cum magno exercitu equitum et peditum adiuterio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum » [4]). Totuşi şi el este învins şi în lupta cu ungurii« mertui sunt duo duces Cumanorum et tres kenezy Bulgare rum»[5]).

în afară de aceşti chani, dependenţi de chaghanul — pe urmă « ţar » — din dreapta Dunării, situabili între Dunăre şi Tisa, în cîmpia Banatului şi în regiunea celor trei Crişuri, *Anonymus* mai pomeneşte un « duce »: pe « Gelcu ». Ducatul acestuia, aşezat în nord-vestul Ardealului şi populat cu români şi slavi («Blasij et Sclaui»), spre deosebire de celelalte formaţii de state, pe care le pune în legătură cu bulgarii, Notarul regelui Bela prin nici un cuvînt sau aluzie nu lasă să se vadă că ar atîrna de cineva. Dimpotrivă, el c independent în acea parte a Ardealului, — căci restul Ardealului, partea cea mai mare a lui, nu îi este deloc cunoscută. Ungurii supun şi această parte nord-vestică a Ardealului[6]).

Ultima ştire care pcate fi luată în considerare sub acest raport, este aceea referitoare la « Kean », altul decît înaintaşul lui « Salanus ». Ea nu se găseşte la *Anonymus,* ci numai în cronicile ungureşti din secolele XIII—XV, derivate din cronica lui K6zai[7]), care o redă în felul următor: « . . . rex Stephanus . . . Jula auunculo suo cum uxore et duobus filiis de septem castris in Hungariam ad-ducto, et adiuncto septem castra Pannonie, *post hec* cum Kean *Bulgarorum duce et Sclauorum* preliatus est. Quo devicto de ipsius thesauro Beate virginis ecclesiam de Alba [= Szekesfehervâr] ditare non omisit»[8]). Acest chan al bulgarilor şi

!) *Ibid.,* p. 45.

'-) *Ibid.,* p. 28.

[3]) «Cumanii» aceştia ai lui *Anonymus* sînt desigur pecenegii, care erau de acelaşi neam şi aceeaşi limtă cu ei, apărind însă mai devreme; cf. Pesty Fr., *A szb'renyi bânsăg,* cit., I, p. 12. Cumanii adevăraţi ajung abia în secolul al Xl-lea în contact cu ungurii.

") *Ibid.,* p. 39.

[5]) *Ibid.,* aceşti «kenezy» ai bulgarilor — pomeniţi mai sus alături de români, cu greu se poate admite că au fost « principi» bulgari (3 ?); au fost mai curînd cnezi din ducatul lui Glad, cu atribuţii de cnezi români.

[e]) Ed. Fejeipataky, p. 26 — 27.

') Cf. Homan, *A Szent-Ldszlâkori Gesta Ungarorum,* cit., *passim.*

[8]) *Magistri Simonis de Keza Gesta Hungarorum* (ap. M, Florianus, *Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Pars Prima: Scriptores,* voi. II, Quinque-Ecclesiis, 1883), p. 77 — 78. Celelalte cronici redau astfel aceste evenimente — după ce Ştefan cel Sfînt şi-l supune pe Gyula:

a) *Chronicon Pictam Vindobonense* (a. 1358), cap. XXXVIII: « *Tercium bellum sandi regi Stephani contra Kean ducem ii* (ap. Florianus, I, p. 141): «Post hec movit exercitum super Kean ducem bulgarorum et sclavorum, *que gentes loca naturali situ munitissima inhabitant.* Unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem vix tandem devicit et occidit, et inestimabilem copiam theza irorum, et precipue in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus accepit, et locauit ibi utram proauum suum nomine Zoltan, qui postea hereditauit illas partes transiluanas, et ideo vulgariter sic dici solet: Erdeelui Zcltan. Erat enini iile antiquissimus, qui vixerat usque tempora sancti regis et, ideo voluit ipsum esse super gentes opulentas. [Face biserica de la Szekesfehervâr; descrie odoa-rele; apoi]: Et quia pecunia iilius Gyule fuit male acquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter est passa incendium»; cf. şi cap. XXXIX.

b) La fel *Chronicon Dubnicense* (a. 1479) cap. 63 (ap. Florianus, III, p. 44 — 45), cu deosebiri mici: *que gens loca naturali* . . . partes transsiluanas et ideo vulgariter dici solet Erdeeli Zoltan.

1 1 vilor a fost socotit de către mulţi cercetători ca stăpîn peste o parte oare- a Ardealului sau, în orice caz, al unei regiuni de la nordul Dunării, înte- J u se mai cu seamă pe ceea ce ne-au transmis două din cronicile citate, î, tJne seamă de faptul că cea mai veche (Kezai) nu lasă prin nici o aluzie "nteleacă că ar putea fi localizabil undeva acest chanat în Transilvania x). t£r'jje mai noi, însă, par a dovedi că nu între munţii Ardealului trebuie tat acest chanat bulgaro-slav, ci în sudul Dunării, ascunzîndu-se sub « Kean » si tarul Samuil (997—1014)—considerat şi numit de cronica ungurească cha'n ca şi vechii « chani» din epoca în care bulgarii încă nu erau slavizaţi - a cărui putere fu înfrîntă de ostile bizantine ale lui Vasile II Bulgaroctonui,

c) Chronicon Posoniense, cap. 35 (ap. Florianus, IV, p. 29 — 30): Post hoc mouit exercitum uPer ducem Kaan \Vlgarorumet Sclauorum, quem deuicit et occidit et lccauit ibi proauum suum omine Zoltan, et inestimabilera copiam thesaurorum eius, precipue in auro et gemmis ac preciesis pidibus aecepit. Ex hac iteque gaza sanctus Stephanus Albensem basilicam, quam ipse fundauerat iurimunî ditauit. Et quia pecunia illius Gule et Gan fuit male aquisita, ideo ipsa ecclesia patitur îcendio Et etiam de thesauro dicti Kan fundauit ecclesiam in honore apostolorum Petri et Pauli i Sicambria.

Dintr-o simpla colaţionare a acestor cronici se poate vedea >a: *a)* « Kean» sau « Kan» se îtîlneşte în toate ca duce al bulgarilor şi al slavilor; *b)* pasajul — singurul valabil — care poate feri posibilitatea unei identificâri geografice a locului: « que gentes (sau: gens), loca naturali situ lunitissima inhabitant » nu se găseşte decît în două (a. 1358 şi a. 1479), iar în cea mai veche, din ire derivă ambele, nu există; *c)* descrierea amplă, a bogăţiilor luate de la cel învins apare numai î cele derivate; *d)* Zoltan (asupra acestui nume arabo-turc: *sultan, ci.* Melich *]., A honjoglaldskori fagyarorszăg,* cit., p. 42 şi urm.) nu apare şi în cea mai veche, în Kezai; *e)* atributul de « Erdelyi s> îrdeelui, Erdeeli) nu i se dă acestuia decît în *Chron. Pictum Vindobonense* şi in *Chronicon Duimi-* ■*nse, /*) numai în cronicile derivate mai clădeşte Ştefan cel Sfînt o biserică, a ss. Petru şi Pavel, în sfîrşit *g) Chronicon Posoniense* spune că din banii lui Gyula şi ai lui « Kan» (— « Gan», e care, după un şir, iarăşi îl scrie « Kan ») a făcut regele Ungariei biserica din Szekesfehervâr. *x) Ci.* C. C. Giurescu, *IR.,* I, p. 240: «în partea sud-estică a Ardealului ». Pauler Gy., *A magy. emz. tort. az Árpddházi kir. alatt,* I[2], p. 398 — 399 ii identifică pe « Kean » cu « Ohtum » (Ajtony), ;ea ce e greşit, căci acesta este ucis de « Csanâd », nu de Ştefan cel Sfînt — însă observă foarte just i fraza din cronicile *Dubnicense şi Vindobonense:* « et locavit ibi . . . Zoltan, qui . . . haereditavit las partes transilvanas » se refera la « erdelyi Gyula » fiind întreruptă povestirea despre înfrîngerea ii Gyula cu aceea a lui « Kean»; căci după ce se istoriseşte înfrîngerea lui « Kean» se adaugă - reluîndu-se firul — « et quia pecunia illius Gyulae fuit male acquisita . . . ». Apoi Pauler, *ibid.,* otează: « Kean egyebirânt nem tulajdonnev, hanem a Kan czim; a Kean-nemzetseg, melynek > feszke Baranyamegyeben volt, Kân neven is elofordul». împotriva acestei identificări cf. Ortvay, *emes vru.,* cit., p. 195—196, căci pe Ajtony îl consideră ungur. Karâcsonyi Jânos, *Halavány mâsok hazdnk Szent Istvân-korabeli hatdrairo!,* in *Săzadok,* XXXV (1902), p. 1054, consideră utentică interpelaţia « naturali situ munitissima loca » — ceea ce nu se poate susţine — şi le dibuşte in colţul de nord-vest al Ardealului, în regiunea Someşului Rece; argumentul lui de căpetenie ste: « Erdely e reszen van *Keăn-to* most *Kajânto* helyseg,«mely a legyâzott vezer nevet fenntarştta vagy esetleg a vezer elnevezesere epen ugy alkalmul szolgâlt, mint a hogy a Nevtelen Gyalu ara nevebol faragta Gyalu (Gelouj vezert ». însă etimologia lui Kajânto nu convinge. Tot Karâc- >nyi, în *Szent Istvdn hirdly elete,* Budapest, 1904, p. 20-2 1, admiţînd *de plano* că Oltenia aparţinea î se'.olul al IX-lea Bulgariei, emite ipoteza originii lui « Kean»: «innen konnyii volt egy bolgâr mrnak Keânnak, **vagy** Kajännak Erdely lakatlan videkeire huzodni s ott bolgâr es szlâv nepeivel -mileg onâllo s Magyarorszâg felol nehezen megkozelitheto orszâgot alapitania »; anul, zice Karâc-

- --x-__, »rfvW) p. 43 ii crede pe * Iveau » chan peceneg

aFK oSt mVins ^e Ştefan cel Sfînt. Prin urmare, o nesiguranţă totală în ceea ce priveşte situaean pe hartă, iar în ceea ce priveşte originea lui etnică — pe care o indică destul de clar e « vean », care e titlul turcesc «chan» — o certitudine: că nu a fost ungur. Pe o simplă presase bazează Melich, *op. cit.,* p. 38, care, lâsîndu-1 în lecui pe care i 1-a atribuit Karâcsonyi, e ara * fPPolyan magyar torzsfo, mint az oregebb Gyula ».

-coalizate cu ale lui Ştefan cel Sfînt, regele Ungariei, care însuşi a luptat probabil în regiunea Skopljei, împotriva « ehanului» bulgar ').

în felul acesta după ce am examinat — sperăm — toate mărturiile, atît contemporane, care desigur, prin autenticitatea lor, au întîietate, cît şi acelea posterioare faptelor, care păstrează numai tradiţia, deformată după două-trei generaţii, putem afirma că nu există nici o singură dovadă istorică neîndoioasă care să arate întinderea stăpînirii bulgare în timpul primului imperiu (679—1018) asupra cîmpiei din stînga Dunării, adică asupra a ceea ce va fi mai tîrziu Ţara Românească, şi cu atît mai puţin asupra cetăţii muntoase şi a podişului Ardealului. Mărturii istorice categorice nu există în acest sens [2]); iar ipotezele sprijinite pe conjecturi arbitrare nu fac decît să îndesească vălul şi aşa destul de dens pe care destinul l-a aruncat peste aceste ţinuturi[3]).

*) Geza Feher, *Bulgarisch-vtngarische Beziehungen in den V — XI] ahrhunderten (— Veroffentlickungen der Asia-tischen Kommission der Korosi-Csoma Gesellschaft),* Budapest, 1921, p. 154 şi urm. se ocupă pe larg de cooperarea bizantino-ungurească la dărîmarea imperiului bulgar, iar pe Kean îl consideră ca fiind un principe (« chan») în afară de Ungaria propriu-zisâ, prin care el înţelege şi Ardealul, şi bănuieşte că trebuie pus în strîmă legătură cu imperiul bulgar. Alianţa bizantino-ungurească — pe care dealtfel izvoarele bizantine n-o pomenesc — o arătase încă Karâcsonyi în *Szrnt Istvdn Kirdly elete,* cit., p. 21 şi urm., unde arată că Ştefan cel Sfînt e chemat de basileul bizantin şi cu ajutorul lui ocupă « Cesaries » (?), de unde duce comori mari acasă. Homan, *MT.,* I, p. 183— 184, desigur întemeiat pe aceleaşi studii, — căci izvoarele nu şi le pomeneşte — stabileşte că Ştefan a pătruns pe valea Moravei, în anul 1003 sau 1004, pe pămint bulgăresc « az Ajtonyt tamogat6 bolgâr « Kân » — Sâmuel car — ellen », întru ajutorul lui Vasile Bulgaroctonul; la Oskflb s-a dat lupta, de unde s-a întors cu bogate comori. în felul acesta enigma lui Kean s-ar putea dezlega — deşi acest chan, dacă într-adevăr a fost Samuil, apoi n-a fost ucis de mina lui Ştefan, în anii menţionaţi mai sus, aşa cum înfăţişează lupta într-o enluminură *Chronicon Pictum Vindobonense,* căci Samuil a murit, în împrejurările cunoscute, în anul 1014; cf. Zlatarski, HcTopHa 1-2, p. 741 — cu condiţia ca tradiţiei păstrate în cronicile posterioare cu cel puţin două secole evenimentelor să nu i se ceară prea multă exactitate în cronologie şi chiar în înlănţuirea faptelor.

[2]) Amintim în acest loc că nu se poate invoca, pentru stăpînirea bulgarilor în Ardeal, documentul de la 1231 (Hurmuzaki, *Doc.* I, 120 şi Zimmermann-Werner, *Urkundenbtich,* I, 55), în care se vorbeşte despre o <*i*terra Boie » din ţara Făgăraşului «in terra Blachorum existentem . . . *a temporibus iam quibus ipsa terra Blachorum terra Bulgarorum exstitisse fertur* », deoarece acest document este un *falsificat* al contelui Kemeny (« Kemeny-fele hamisitvâny »). La noi l-au utilizat ca bun B. P. Hasdeu, *Istoria critica a Romanilor ii din ambele Dacie în secolulîi XIV,* Bucuresci, 1873, p. 10 şi n. 50; Xenopol, *TR.,* p. 79 şi nota 79; Onciul, *op. cit.,* p. 335 şi după ei mulţi alţii. D-l N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria,* Bucureşti, 1915, p. 16— 17, îl declară fals, deoarece « dominaţia bulgărească n-a existat niciodată în Ardeal». Falsul l-a dovedit însă Tagány Kâroly, în *Szdzadok,* XXVII (1893), p. 55. E dat ca fals şi la Dr. Karâcsonyi J., *A hainis, hibdskeltii es kelttkezetlen oklevelek jegyze"ke,* 1400-ig, Budapest, 1902, p. 1415. E greşit apoi şi Xenopol, *TR.,* p. 78, nota 3 şi *IRDT,* II[3], p. 86, şi Onciul *op. cit.,* p. 333, după *Sancti Stephani regis legenda minor,* ap. Endlicher, p. 160, « sexaginta viri Byssenorum . . . de partibus Bulgariae egressi» căci în *Chron. Pictum. Vindob.,* p. 173 e: « Bisseni *per Alkam Bulgariam* [= Belgradul sîrbesc] *uenientes* », iar, pe de altă parte, pecenegii în vremea aceea (sec. XI) se aflau şi în Bulgaria; cf. C. Jirecek, *Einige Bemerkungen Hber die Uberreste der Petschenegen tind Kumanen, sowie iiber die V olkerschaften der sogennanten Găgăuzi und Surguti* (în: *Silzungsberiditen der honiglichen bohmischen Gcsellschaft der Wisscnschaften),* Praga, 1880. în primele decenii ale secolului al Xl-lea nu se putea vorbi încâ despre o Serbie; cf. Emile Haumant, *La formation de la Yougoslavie* (în: *Institut d'etudes slaves de l'Univcrstte de Paris, Collection historique, V,* Paris, 1930, p. 41 şi urm.

[3]) Sînt caracteristice aprecierile unor istorici din cei mai serioşi asupra problemei stăpînirii bulgare în nordul Dunării de jos. Jire&ek, *GB.,* p. 167: « Jenseits der Donau *scheint* vor dem Magyareinfall die Valachei und *vielleicht* auch Theile von Ungara und Siebenbiirgen zu dem bulgarisenen Reiche gehort zu haben ». St. Runciman, *op. cit.,* p. 27: «The exact extent of Asperuch's new kingdom is impossible to discover . . . but there was also considerable territory on the northern bank [= al Istrului], including Bessarabia as far as the river Dniester, and *probably* the bulk of the Wallachian plain »; peste « Trajan's Dacian colonists », p. 80 «the Khan ruled, *it seems,* by a sistem of military posts that controlled the districts around », iar în urma luptelor dintre ţarul Simeon şi unguri, p. 150 nota 2: *« I n the absence of any definitive statement, it seems best* to assume that Symeon only retained Wallachia, which he lost a few years later to the Petchenegs. The Magyars

rcîndu-ne acuma, după ce am stabilit că bulgarii se întindeaujn. mod ■J , ,a ^ni a Dunării începînd cu sec. VIII, la pasajul din Geografia lui *Ch* renat'i în care se descrie Sarmaţia europeană, avînd astfel lămurit ui mărturiilor istorice contemporane cadrul ştirilor ce le conţine, ne ^e . o necunoscută — neidentificată pînă acuma ~ aceea *andzanot'* • *Bilnk* koc'en,* adică: *«ţara necunoscută, căreia îi zice* ***Balak'*** ».

"^ocînd în minte, pentru un moment, harta istorică a locurilor cuprinse ' t oaSai al Geografiei armeneşti, ea ni se înfăţişează astfel: la sud se află a în regiunea de răsărit a Balcanilor, în punctul de unde începe ţara bul- r' făcînd ea însăşi parte integrantă din Bulgaria. Apoi, ţara bulgarilor Ireaptă înspre nord, hotărnicindu-se cu munţii Rifeici — care am văzut că baza informaţiumlor istorico-geografice vechi se pot identifica cu Carpaţii cu «tara necunoscută, căreia i se zice Balak' ». Prin urmare, această ţară ă *în* sau ***Ungă*** munţii Rifeici, pe de o parte, şi lîngă ţara bulgarilor, pe de parte. Ştiind apoi,' din datele sigure istorice care ne-au rămas din acea e întunecată, ca bulgarii şi-au întins stăpînirea în acea vreme pînă în apro- i fostei Dacii **Traiane,** care era un ţinut muntos — iar alţi munţi în nordul iriei nu au existat şi nici nu există decît Carpaţii **- apare clar ca lumina că ţara aceea necunoscuta căreia i se zice Balak', numai a valahilor, adică manilor poate fi[x]*).*

',ly acquired Bulgarian Trausylvania and Pannonia; Moldavia over which Symeon's hold eak, *probably* fell to the PetcHenegs». La fel, Zlatarski, HcTOpnfl, 1-1, ţ». 152 şi urm.: « mo iaca no ctoepuata rpaHuna, TO TK ocTaBa 3a nptMeTO na HcnepHxa MXIHO onptutjTOMa» go, foloseşte « brazda lui Novac » care taie de-a lungul cîmpia munteană pînă. la Brăila ra.dă sigură despre graniţa nordică a Bulgariei. La p. 248 Krum, la începutul sec. al IX-lea î «HHetnuo KOTOHHO Maa>KapcKO 3aemio ct> TpaHCHJisaniH (CenMHrpaacico)»; »> iar din *ze* spune *Monachus Sangallensis* « A Bulgaribus vero [Karolus] ideo manum retraxit, quia cet Hutiis extinctis, regno Francorum nitul nocituri viderentur» conchide «Moace Jia ce 3HH, ie 6î.nrapcKaTa BnacTb ce e npocrapajia Ha cta. OTT> epiamt AysaB-b ome Bî. 796 r., npiiHH Kpy.via». Din această vagă şi imprecisă ştire şi din «troianele» din Basarabia concluzia că Bulgaria se întindea pînă la izvoarele Tisei şi pînă la cursul superior al Prutului, nind totul pe HsctMHtaHo şi pe oieBHH,HHO. Alte mărturii nici Zlatarski şi nici Jirecek şi iman nu pot invoca în favorul unei aşa de anormale întinderi a puţinilor bulgari la nordul .rii de jos; iar *scheint, probably* şi HecbMaiHHO nu sint argumente persuasive, — trebuie să o îoaştem.

[1]) împotriva unei eventuale identităţi Balak' = polac, *ergo* poloni (cf. Joh. Thunmann, *rsuchungen ilbcr die Geschichte der ostlichen europäischen Volkcr,* I Th., Leipzig, 1774, p. 156), iuiie însuşi textul Geograîiisi, care are *Bulghark'* şi *Balak',* prin urmare ambele nume scrise cu îşi iniţiala. Litera *b* este citită şi *p* în unele dialecte; cf. Meilîet, *op. cit.,* p. 11, unde se arată îbirea între *b* şi *p,* care în armeana clasică se pronunţau aşa cum se pronunţă astăzi în dialec- nord-estice; însă « die Aussprache der jetzigen Mundater de«kt sica fast nirgends mit derjenigen Pr. *t, p, k*; 6, *d,* g». Dr. Josef Karst, *Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen,* Strass-, 1901, p. 30, dovedeşte si cu elemente străine împrumutate de limba armenească, de exemplu e (unde nu există litera *p)* şi greceşti că atît ca iniţială cit şi ca finală se pronunţa totdeauna 6. pronunţă şi astăzi toţi armenii vestici, precum şi cei de la Constantinopcl. Cf. şi C. Kainz, *Msche Grammatik der armenischen Sprache fiir den Selbstunterricht,* Wien, f. a., p. 9. însă nici motive istorice nu se poate susţine această identitate, deoarece niciodată bulgarii nu s-au întins re nord pînă, dincolo de Carpaţi în regiunea Vistulei, unde erau polonii. De altcum, numele da >lac» mi este o formă veche; cf. Schafarik, *SA.,* II, p. 398, unde se arată că, alături de Lech, in este numele sub care apar mai întîi polonii, iar « *Polak, Polari* jetzt bei den Czechen, .- aken und bei den Polen selbst die iibliche Form, *findei sich in alten Quellen nicht*». Cea mai veche , lor este în cronica rusească a lui pseudo-Xestor; cf. *MHK.,* p. 371: la anul 89S, înainte

Admiţînd această identitate, care e atît de logică, luna m acciaţ-i uuip şi istorică, mai rămîne de lămurit forma în care apare în Geografia lui Moise Chorenaţ'i numele românilor: Balak\

Forma aceasta se explică cu uşurinţă dintr-un bizantin *BMXOQ,* ca formă epentezată [x]). Izvorul bizantin din care l-a putut împrumuta autorul armean, fireşte, nu se cunoaşte; însă nu trebuie să ne gîndim numaidecît la un izvor scris şi pierdut cu vremea. Informaţiunea aceasta, despre o ţară numită Balak' la nordul bulgarilor balcanici, a putut fi obţinută uşor de un armean învăţat, trăit în cercurile ştiinţifice de la Bizanţ; sau poate să fie şi de altă provenienţă, de ex. de la vreun armean trecut prin capitala Imperiului de Răsărit şi care a cunoscut chiar din propria-i experienţă împrejurările din nord[2]). Oricare ar fi realitatea, ceea ce e sigur este că la temelia acestei informaţii armeneşti trebuie să stea un bizantin *BMXOQ*[3]*).*

Prin această ştire primită în Geografia lui Moise Chorenaţ'i, care păstra cadrele antice împărţirii geografice noi, se determina acea *âyvoaxiKfj yfj* care se afla undeva la nord. Avînd ştirea despre o « ţară » *Balak'* la nordul bulgarilor, pe care îi aşezase între Sarmaţia europeană şi între Tracia — deşi formal ei încăpuseră în capitolul despre Sarmaţia europeană [4]) — despre o « ţară » care înainte nu era cunoscută, îşi imaginează foarte normal şi clar astfel lucrurile: bulgarii, arhicunoscuţi la Bizanţ, se întind înspre nord pînă la nişte munţi, care sînt *ergo* Rifeii, munţi nordici prin excelenţă şi *ţ'-andzanot' erkir, zer Balak' koc'en* «pînă la ţara necunoscută, căreia îi zic Balak' ».

Numele pe care şi-1 dădeau ei înşişi — acei locuitori ai ţării rămasă dealtfel tot în semiobscuritate — nu-1 cunoştea şi nici nu-1 putea cunoaşte Moise Chorenaţ'i; el a auzit de la alţii că se numeşte aşa: *Balak'.* Numele genuin nu-1 putea cunoaşte, deoarece între acea ţară din munţii de la nordul Dunării şi Imperiul bizantin erau icuiţi slavo-bulgarii, şi apoi numele însuşi nici nu interesa

*) Cf. aceeaşi formă epentezată în cronica siriană a lui Măr Mihail, ap. J. B. Chabct, *Chroniqne de Michel le Syrien, fatriarch Jacobite d'Anliocke* (1166—1199), *ediţie pour la premiere fois et tra-duite enfrancais,* t. III, Paris, 1905, p. 204: împăratul Alexics Comnenul (1081—1118) « . . . delivra leur viile [= Constantincpclul] des Francs des Comans, des Serbesetdes Valaques *(BalakayS) ».* CI. o formă, epentezată la fel, în *HurmuzaAi,* I-1, p. 287 : « Balachorum » — în izvoarele occidentale. Tot cu litera *B* apare scris numele românilor şi în primele documente ale cancelariilor ungureşti şi papale, precum şi în cronicile medievale ungureşti; cf. Zimmermann-Werner, *Urt.undenbuch,* indice: pînă la anul 1234 în med constant cu *B: Blaci, Blachi, Blaci* şi numai mai tîrziu apar sub alte forme, maghiarizate sau cu reilex slavo-german: *Olachi, Olaci, Glati, Valachi, Walaehi, Walati, Alati;* în cronici de ex.: *Anonymus:* dux *Blacoritm,* şi Kezai: cum *Blaclis,* — ceea ce dovedeşte şi vechimea informaţiilor celor mai vechi cronicari unguri. Faptul a fost observat de mult; cf. Daniel Cornides., *Vindiciae Anonymi Bclae regis notarii,* Budae, 1802, p. 134: «fuisse ante seculum XII Valachos appellatos Blacos ». Alături de foima *Vlah,* aceea cu JS pare că avea o întrebuinţare mai mare în primul ev mediu; cf. şi Philippe Mouskes, *MGH., SS.,* XVI, p. 368: as *Blas.* Tot cu *B* este şi ethnikonul *Bloch* « român » al saşilor, sau numele de familie săseşti *Bolach, Biesch,* găsite documentar în secolul al XlV-lea; cf. Misch Orend, *Die ältesten Familienr.amen der Siebenbiirgcr Sachsen, XJJB.,* IX (1929), p. 261 şi urm. unde-i deosebeşte pe «"Walachen » de « Walen» = latini. Aceeaşi iniţială o are şi *Blokumanaland* [B]) — «terra Blacorum», ap. Em. Grigorovitza, *Romanii in momumentele literare germane medievale,* Bucureşti, 1901, p. 127.

[2]) în interiorul Imperiului bizantin colonizările şi transplantările de populaţie deveniseră un sistem de precauţiune împotriva mulţilor duşmani. Cf. Thecphanes (Bonn), I, p. 340: la anul 542, deci pe timpul marelui Justiuian, *zoi)Q* <5s *alxiM/xbxovz zwv Bovlyăpcov ens/iy/ev 6* /JacnÂso? £i? *'Apixevlav Kai ei$ Aat,ucr\v,*

'-) Văicărea fonetică a lui *B* era pe vremea aceea la Bizanţ cînd *V,* cînd *B*; cf. G. N. Hatzidakis, *Einleitung in die neugricchi;r,he Grammatik,* Leipzig, 1892, p. 33, unde arată că schimbarea aceasta a sunetelor se poate urmări pînă în primele veacuri după Christos.

[4]) *Sarmaţia,* dealtfel, este termenul care înlocuieşte mai vechiul *Scitia;* iar o parte din Sciţia, ***Scythia*** *minor,* după cum se ştie, o constituia Dobrogea.

dată ce fură astfel cunoscuţi de toţi vecinii lor. Căci este ştiut tă numele ; *l* cu toate variantele lui, a fost răspîndit în sud-estul Europei de către nrimindu-l la rîndul lor de la neamurile germanice, care se aflau de la [1>] t în raza acelora cărora le aplicau acest nume: a romanicilor [1]). Termenul ta* germano-slav desemna deci totdeauna o populaţie de origine romană, n apusul Europei, fie în răsăritul ei[2]).

Revărsîndu-se slavii asupra Daciei Traiane şi asupra ţinuturilor învecinate, um si asupra Peninsulei Balcanice, începînd cu secolul al Vl-lea, au întîlnit întîi' în mersul lor spre sud, populaţia de obîrşie romană rămasă în Carpaţii ci precum şi pe amîndouă malurile Dunării — populaţie ieşită din contopirea 3-illvrilor cu romanii[3]) — căreia i-au dat, dacă nu cumva i-l dădeau înainte,

l) Mai întîi şi mai temeinic Gaston Paris, *Romani, România, lingua romana, romanicum,* în ***lomania*** I(l'872),p. 12: t Le mot *Romanus* se traduisait en allemand par *walah,* raais jamais *omani* n'ont pris eux-memes cette denomination; elle s'est maintenue en allemand (ou *Romanus* tconnu) pour designer Ies peuples roman s pendant le moyen-âge, et n'a pas encore tout â fait ru; elle s'est particulierement attachee aux deux peuples qui ont garde le nom de *Romani, Zh'urwaelschen* et aux *Walachen* ». *Romaniis* este «l'habitant, psudant latin, d'une pârtie quel- ie de l'empire ». însă germanicii, p. 5: « le nom qu'ils lui donnent et qu'ils lui donnaient sans : avânt la conquete, c'est celui de *walah,* plus tard *welch,* ags. *vealh,* ane. nor. *vali* (sued. mod. auquel se rattachant Ies derives *walahisc,* plus tard *waelsch* (welche) et *wallon.* L'emploi de rt et de celui de *Romanus* est precisement inverse: le premier n'est jamais employe que par Ies ires, le second que par Ies Romains; l'un et l'autre ont persiste face â face ». Cf. observaţia din 2: în Viaţa sf. Eloi, II, 19: *aNunquarn tu Romane, consuetudines nostras evellere poteris,* le *Romane* traduit certainement le *Walah !* qui fut adresse au saint homme ». Acest ethnikon era zrainţat şi ca nume propriu ; cf. *Annales regni Franc, loc. cit.,* p. 158: « circa Adalhardum abba- t fratrem eius *Walahum* ». Originea rădăcinii *V-l-h,* printre alţii, o propusese Wilhelm Tomaschek, *Kunde der Hămus-Halbinsel. Topographische, archeologische und ethnologische Miscellen,* Wien, (Extrasă din *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der haiserlichen Akaăemie der Wissenschaften,* XCIX, II Heft, anul 1881), p. 46: din secolul al X-lea înainte* Die Romănen sind nur unter slovenischen Namen wlah bekannt, der hinwieder auf das deutsche, Walh, Fremder, Gallier, nisirter Kelte, Romane (ursprunglich VOLCAE Tectosages « qui Germaniae loca circum Hercy- Silvam occupaverunt». Caes. b. Gali. VI, 24) zuriickgeht». Aceeaşi etimologie la H. Paul, în *iriss der germanischen Philologie,* voi. I, Strassburg, 1896, p. 414: *Volca* latino-galic *Walhă,* u german. Cf. şi E. Kluge, *Htymologisch.es Worterbuch der deutschen Sprache,* Strassburg, 1910, ;i Al. Keresztury-Olteanu, *Vlach (Olăh), Rumun ori Român, in Familia,* seria II, voi. II (1927), şi urm. împrumutat din germană în limbile slave îl declară Fr. Miklosich, *Etymohgisches srbuch der slavischen Sprachen,* Wien, 1886, s. *v.* Fundamental greşit e **Melich,** *HMO.,* p. 311: oszinubbnek tartom azonban, hogy az omagy. *vlach, vlăch* magâbol az clâh nyelvbol van re», căci niciodată românii nu s-au numit astfel pe sine. în ungureşte este intrat din slavă. Drăganu, *op. cit.,* p. 17 şi urm.

[2]) De aceea, ceea ce spune V. Iagic, în comentariile latineşti ale traducerilor din cronica rusească *HK.,* p. 367: « Sub *volochis* stmper *romanos* intelligere debes » ar fi trebuit formulat mai adevâ- . . . *romanicos* intelligere debes »; cf. mai jos, p. 79. ♦

3) [pro^]lema conştiinţei romanităţii românilor în tot decursul evului mediu n-a fost rezolvată deşi mărturii categorice în acest sens există[c]). La Bizanţ, cf. Kinnamos (Bonn.), p. 260: *BXăxcov v ofiuov, ol Tfhv li* 7raAiaC *ănoiicoi nâXai ehai Uyovxau* Tot din secolul al XH-lea icrsorile papei Inocenţa III; cf. *Hurmuzaki,* I, p. 1 (la anul 1199): « Nos autem audito quod ui Lrbs Romae prosapia **pregenitores** tui originem traxerint, et tu ab eis et sanguinis eorum . sitatem contraxeris . . . » şi p. 4: «ut sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus, et s terre tue, qui de sanguine Romanorum*se asserit* descendisse », ceea ce înseamnă — dacă nu-i lărt ■[Ca r]?mailli lui Petru Şi **Asan** aveau conştiinţa romanităţii lor. în secolul al XVI-lea găsim riurn indiscutabile despre acest lucru. Tranqui'llus Andronicus din Trau (cf. *Fontes Rerum irum,* voi. IV, p. 243) scrie despre românii ardeleni: « . . . nune se *Romanos vocant»;*

i . 7—. ^i.» J. yi^i-^/jj JJ. A^ « . . . ^uii3i.ivaiiu XL numc uc *IwrtlUftiu* . . . bl

,. , [n]? ,[m]. Şua loro Romei, *perche dicono esser* ***venuti*** *anticamente da Roma ad* ***habitat*** *in quel* . a tel şi Giovannandrea Gromo, care a trăit cîtva timp în Ardeal, *ibid.,* p. 44: : *ma st come*

numele de vlahi. Coborînd mai la sud în Peninsula Balcanică, ei deteră peste greci. Ca şi ceilalţi supuşi ai Imperiului roman, grecii imperiului numit mai tîrziu « bizantin », conştienţi că sînt *cives romani,* îşi ziceau *'Pco/uaîoi* cum îşi zic pînă astăzi locuitorii greci ai Constantinopolului «Romei»[1]). Slavii, cunoscînd însă dinainte, de la nord, o altă populaţie, de altă origine şi vorbind o altă limbă, care îşi zicea sieşi « români», cu mai multă dreptate, le-au zis grecilor pe nume: greci. Petrecîndu-se în felul acesta lucrurile, trebuie totuşi să presupunem că a fost necesar să treacă un timp de două-trei veacuri pînă ce numele dat de către slavi populaţiei romanice de pe ambele laturi ale Dunării, numele de *vlah,* să pătrundă, să fie acceptat apoi de către grecii bizantini, înlccuindu-l pe acela de *'Pcofiăvog* — Romanus, atribuit populaţiei romanice autentice.

Nu pare deloc împotriva logicii istorice ca numele de *vlah* dat de către slavi unei populaţii care îşi avea originea de la Roma să apară în monumentele scrise abia după o trecere de două-trei veacuri de la aşezarea lor în Peninsula Balcanică, adică prin secolul VIII sau IX.

Pînă acuma, prima menţiune a numelui de vlah era din secolul al X-lea [2]). Anume, la anul 976 fiul lui Nicolae, David, împreună cu alte căpetenii bulgare, răsculate împotriva bizantinilor, sînt ucişi în Macedonia: *zovrcov âs rcov Teaaăpcov ădeX<pă>v AaftiS p.sv evObz ănsfUco ăvaipeOeig /leaov Kaaxopiac; Kai I7p£ana<; Kai xaq*

fanno professione [se. românii] d'essere discesi da Colonia Romana quindi prima condotta da Tiberio (sic) contro Decebalo Re. ». D-l lorga, *Istoria Românilor prin călători,* voi. I, Bucureşti, 1920, p. 76, citind aceste ştiri, refuză sâ creadă că ar fi existat conştiinţa romanităţii printre români în acea vreme. JConstantin Porfirogenetul, *De adm. imp.,* p. 148, face deosebire netedă între *'Pco/iăvoi-romani* şi *'Pcofiaîoi-greci.* Pe primii îi cunoaşte în partea apuseană a Iugoslaviei de astăzi înainte de venirea slavilor oii? *6 PaaiXevQ AioKXrjxiavoi; ăno 'PwlirjQ ăyaycbv etceîoe KaxeaKtjvaxjE- 5ib Kai 'Pcoiiăvoi hcXrjQtjaav Stă xb âno 'Pâfiti? fiezoiicout; aî>xovQ yeveaOai ev xaîQ xoiauxaig xcbpais, ffybov xfjQ vov Kakoon&vtiq Xpcofiaria? Kai Z&pjiXiaQ;* cf. *ibid.,* p. 125—128. G. Paris, *lucr. cit.,* crede că împăratul Constantin cînd afirmă *'H Ss Kai x<5v auxcbv 'Pcop.dva>v diaKpâtrjGiQ f\v fisxpi xou AavoofiecoQ 7TOTa/iov,* « on voit qu'il Ies rattache aux Valaques de la Mesie ». Prin urmare nu i se atribuie numai populaţiei de pe coastele răsăritene ale Adriaticei numele de *'Pco/jăvol.* Asupra acestor vlahi din apusul Peninsulei Balcanice cf. C. Jireiek, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens wăkrend des Mittelalters* [în: *Denkschrijten der Wiener Ahademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Classe,* XLVIII-XLIX (1902—1904)]; Silviu Dragomir, *Vlahii şi Morlacii,* Cluj, 1924; Idem, *Uber die Morlaken (MAYPOBAAXOI) und ihren Ursprung,* în *Bulletin de la Section Historique de VAcademie Roumaine,* XI (1924).

[2]) S-a crezut şi se crede mai nou iarăşi că numele *BXâxoQ* ar apărea mai înainte de secolul al X-lea, anume în secolul al VlII-lea, în apropiere de Chalcidica. Cf. Tomaschek, *Zur Kunde,* cit., p. 43: în secolul al VlII-lea: *răeOvr) âno xâ Ttapadoovăfiia p.e'prj, e&povxa Kaipbv ăvap/ja; . . . oi Aayo-fievoi 'Prjxîvoi Kai ănXonaxepov Blaxoprixjvoi Kai ZayovSăzeioi, eţovoiăoavze- xijv BovXyapiav Kai ănXdiaavxEQ ăno oXiyov Kax' âXiyov* e/C *Siăyopa fispt}',* în Macedonia. Tomaschek o reproduce după Uspenskiy, Hcropia AGona, KieBt, voi. III; BOCTOKT> xpHCTiaHCMH 1877, p. 311, nota 16, care o găsise la mănăstirea Castamonitu într-un codice din secolul al Xll-lea; şi Tomaschek notează *ibid.,* p. 44: « Keu und eigentumlich in jener Notiz ist nur die vulgare Namensfcrm *BXa-ZoptfX'voi,* welche darauf hindeutet, dass das (nach dem Flusse *'Pt]X.'oQ, 'Poyx.oQ, BpvxoQ* in der nordlichen Chalkidike genannte) Volk der *'Poyxîvoi* ausser dem herrschenden slowenischen Bestandteile auch noch das einheimische wlachische Volkselement umfasst hat, das sich mit der Zeit stărker erwies ». într-o recenzie, *Bulletin de l'Institut pour l'e'tude de l'Europe sud-orientale,* VII (1920), p. 8, d-l lorga, considerîndu-i din secolul al Vll-lea, veniţi deci odată cu slavii ceilalţi, îi admite. La fel şi d-l Th. Capidan, *Românii nomazi,* în *Daco-romania. Buletinul* « *Muzeului Limbei Române* », IV, Cluj, 1927, p. 199 şi urm. şi, mai nou, în discursul de recepţiune *Romanitatea balcanică (Academia Română, Discursuri de recepţiune,* LXVII), Bucureşti, 1936, p. 57. Cf. şi Aurelian Sacer-doţeanu, *Vlahii din Calcidica* (extras din volumul «*In memoria lui Vasile Părvan»),* Bucureşti, 1934, p. 7 şi urm. Deşi faptele istorice sînt foarte verosimile, se pare că documentul din secolul al Xll-lea i-a lămurit, introducînd nume şi situaţii din vremea sa, în informaţia din secolul al YM-lea, pe cunoscuţii *'Poyxivoi* de pe rîuleţul *'Pijx'OQ* (cf. Jirecek, *GB.,* p. 120) prin vlahii contemporani cu documentul: *BXaxoptx'voi.*

tcaĂăg SpoQ napă nvcav BĂaxcov odnăv[1]). Aceşti vlahi *cărvăndri,* — cum *fievaQ* dialectul aromân, sau *chelători-calăton,* — cum sînt cunoscuţi ? w 2\ însă apar în sudul Peninsulei Balcanice. De aci s-a tras concluzia 'v- ă de acolo de unde apar pentru prima dată, în med irecuzabil, în izvea- t^ nului s-au îndreptat înspre nord, trecînd Dunărea în ţinuturile carpa- *V* in această mărturie a lui Kedrenos, însă, se demonstrează că în secolul CI a în secolul lui Constantin Porfiregenetul, deci, care nu cunoaşte decît *ăvoi'si 'Po/uaîoi* — numele de *BÂăxoq* era cunoscut la Bizanţ, atribuindu-i-se populaţii de cbîrşie romană. însă în secolul al X-lea se pare că numele "dan avea o răspîndire generală, căci se cunoaşte şi în documentele istriene klmatine din acelaşi veac »)

De aceea, după toate legile legicii umane, daca m secolul al X-lea numele vlah este atestat în două puncte destul de îndepărtate unul de altul ale anităţii orientale, nu pare delco neverosimil ca acelaşi ethnikcn să fi existat jn secol mai devreme nu numai în gura slavă, desemnîndu-se o populaţie origine remană, neted deosebită de stăpînitorii bizantino-greci, ci şi în tra- î fie scrisă, fie orală bizantină, de unde 1-a putut-Jmprumuta un armean nd la Constantine pol.

în felul acesta se lămureşte, foarte simplu şi natural, şi informaţia păstrată, ma din redacţiunile Geografiei armeneşti din a doua jumătate a secolului X- lea, atribuită lui Moise Cborenaţ'i, mărturisind existenţa unei populaţii anice în acel secol, însă de asta dată în stînga fluviului pînă la care se întin-11 bulgarii, privind romanitatea ocrotită între munţii şi dealurile Carpaţilor,, vechea Dacie Traiană.

Această informaţie a lui Moise Chorenaţ'i despre existenţa unei populaţii jbîrşie remană în Carpaţi, în secolul al IX-lea nu este izolată.

Dimpotrivă, ea vine şi confirmă celelalte izvoare istorice pozitive, cunoscute ;tovite pînă acuma, cu care potrivindu-se desăvîrşit, nu face decît să le sus- i pe acelea, susţinîndu-se implicit şi pe sine. Ele, prin faptul că sînt din trei cte diferite şi îndepărtate, însă provenite din izvoare vrednice de crezare,. : îşi sorbeau ştirile la care se raportau din diferite locuri, au cîştigat astfel •*nticitatea* cerută oricărei informaţii istorice pe care să se poată clădi.

^Kedrenos (Bonn.), II, p. 435. Pasajul a iost relevat mai întîi de W. Tomaschek, *Uber nalia und Rosalia* (în: *Sitzungsberichte der philosophische-historischen Classe der Akademie der enschajtenin Wien,* Bd. LX), 1879, p. 401. Cf. şi G. Murau, *Când şi unde se ivesc Românii întâiaşi în istorie,* în *Convorbiri Literare,* XXXIX (1905), p. 97 şi urm.' şi 577 şi urm., repredus şi **în** i., *Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare (980—1259) .'Studiu istoric după izvoare bizantine,* ireşti, 1913. După 44 de ani, însă,, o altă mărturie salvată din acea vreme, îi cunoaşte pe români. mdiţi « in toată Bulgaria » — deci nu numai în regiunea Vlaho-Clisurei, unde-i aşezase Tomaschek ememl ştirii lui **Kedrenos** - care fusese iarăşi supusă Bizanţului, pînă la maiestuoasa Dunăre. **cfinsDtralnl** lui Vasile II Bulgarcctonul, de la 1020, prin care se prevăd norme pentru reorgani- i bisencn în fosta Bulgaiie şi **se** ocupă în mod special şi de *Kai xwv ăvănăaav rf/v Boo/.yapiav BX-* ■a *T*[ul]Şţ"[a ai]« se înţelege pînă la Dunăre, unde iarăşi apar drungarii bizantini, la nordul căreia, a ţarii bulgari nu stăpîniseră, nici bizantinii nu mai ridică pretenţii. Cf. H. Gelzer, *Ungedriickte w"\g ™"'"e Bistitmerverzeichnisse der orientaUschcn Kirche,* în *Byzantinische Zeitschrijt.* j '■ **P"** [45]- **Xenopol,** *TR.,* cit., o datează greşit la anul 1019. *ni u* [Dr]f[g°™ir'] *[v]ahii din Serbia, în secolele XII-XV,* în *Anuarul Institutului de Istorie oneda,* voi. I, Cluj, 1921-1922, p. 270-299; V. Bogrea, în *Bulletin de VInstitut fo«r l'e'tude de* ***râpe*** *sud-orunlale,* VII (1918), p. 50; Iorga, *IPR.,* trad., I, p. 132 şi, mai nou, Th. Capidan, « n ***nomazi,*** m *Dacc-rcmania,* IV, p. 200 şi urm.

[U Marcu]> *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei seccli XIV e XV,* în ?; [I(1923)]-P- 35 notai, după Attilio Tamaro, *La VSnttie Julienne etla baU* - [191]8, p. 343-433 şi **voi.** II, 1919, p. 301, 481.

Cele două mărturii, care întăresc mlormaţia Dizantmo-armeneasca, sini: *a)* a lui pseudo-Nestor şi *b)* a lui *Anonymus,* care, după cum se ştie, îi pcmenesc pe vlahi în regiunile muntoase de la răsăritul Pannoniei, la venirea ungurilor.

Cronica cea mai veche rusească, în parte compilată, însă în cea mai mare parte originală, cunoscută sub numele de IloBtcTb BpetvieHHbiXb jivrb (« Istoria vremurilor de demult ») sau IlepBOHaHaiibHbia jitTonjicH (« Analele primordiale ») — după cuvintele cu care încep cele mai vechi manuscrise — a fcst atribuită multă vreme unui călugăr, numit Nestor, care ar fi trăit în secolele XI—XII. însă cercetările mai noi[1]) au dovedit că nu poate fi el autorul acestei cronici, chiar dacă ar fi considerat ca un simplu compilator, autorul rămînînd necunoscut.

Oricum, însă, floBtcTb BpeMeHHHXfc jn>Tb — care se opresc, în cele mai multe manuscrise — la anul 1110., conţin următoarele ştiri privitoare la vlahi:

Manuscrisul Laurentinian, A. [2])

(Cap. IIT): no MHO3txi> ace speMaHixi» ctjia cyTb CJIOB-BHH no flyHaeBH, r^t ecib HHHi YropbCKa 3eMjia H Bojira-pbCKa... BOJTXOMI. 60 HameflineMt Ha CJIOBBHH HE flyHaîicKHH H ctAiueMt

Manuscrisul Nikonian, B. [3])

ITo MHO3txi> ><«e BpevieHix'b cijm cyTb CnoBeHe oGanojit ^yHaw, rai ecTb HbiHt yropcKaa 3eMJia H BojirapcKasi... BOJIOXOMT> xe Haiue,o,mHMi> Ha /IyHaKC-ici» GnoBeHbi H ctfluiHMi> HMT> BT> HHXT.

[x]) L. Leger, *Chronique dite de Nestor,* Paris, 1SS4, în introducere înfăţişează, problema mult discutatului « Authorschaft» al cronicii ruseşti. Niedsrle, *MASl.,* I, p. 15—17, rezumînd rezultatele cercetătorilor « ncstorieni », arată că noBtCTB BpeMeHHbixB JIT>TI> au fost scrise între secolele X şi XI — ultima dată amintită fiind 1116 — după vechile anale bisericeşti, după unele documente ruso-bizantine, precum şi după cronicarii bizantini, netrecîndu-se cu vederea nici tradiţia poporală, în partea de la început se pot întrezări primele înmuguriri ale *panslavismului,* care formulase teoria « danubiană » a originii slavilor, susţinută şi de Kadlubek, Boguphal şi Dlugosz, acreditată chiar de Schafarik. Cu privire la această teorie, Niederle spune: « Le temoignage de la *Chronique* n'est malheureusement ni authentique ni reel. II n'est qu'un specimen de plus du tissu d'imaginations agencees par le chroniqueur sur le depart des Slaves de la terre de Babei, sur Ies routes qu'ils ont suivies â travers l'Asie Mincure jusqu'â la presqu'île balcanique, devenue leur premiere residence, leur premiere patrie en Europe. De lâ l'identification des anciens Illyriens et des Slaves que nous trouvons dans la meme chronique; de lâ aussi l'idee de leur premier habitat sur le Danube moyen, oii se trouvait au XH-e siecle la terre des Bulgares et des Hongrois ». Era o tendinţă generală a popoarelor de a-şi înnăii originile cu geneza semitică: şi turcii, prin islam, credeau că se coboară din Iafet. In acelaşi fel concepe compilaţia cronicii şi Ncvill Forbes, *The composition of the carlier Russian chronicles,* în *The Slavonie Review,* I (1922—23), p. 78 — 85, relevînd că «the chronicle itself begins at the years 852 (6360 aceording to the old calculxtion) when, during the reign of the Emperor Michael aceording to the « chronicler », «the Russian land first came to be called by that name », insistînd asupra ideilor naţionaliste ale compilatorului: « This earliest chronicle is full of a sense of convinction of the unity of Russia. . . formed a nursery for the development of the naţional consciousness of the Russian people », numind-o, p. 84, de-a dreptul « tendencious ». D-l X. Iorga, *Formes byzan-tines et realites balkaniques. Leţons faits ă la Sorbonne,* Bucarest-P.irîs, 1922, p. 94, declară această cronică « una vraie preparation au panslavisme du XlX-e siecle ».

[2]) Comisia arheografic:ă imperială rusească a grupat cele 168 de manuscrise ale « ('ionicii primordiale » în trei categorii: *a)* vechi; *b)* mijlocii; *c)* noi. Apoi, mai sînt unele rezumate din ele. Ediţia publicată in TIO.IHOS CoSpawe PyccKHX'b JltroniiieM se bazează pe cel mai vechi manuscris, numit JlaspeHTieDOxiă CIMCOIO, după călugărul JIiap3HTiK, Laurenţiu, care şi-a iscălit numele la sfîrşit, la data 1377, cînd 1-a copiat; cf. Forbes,^ *op. cit.,* p. 76. Aici îl reproducem după a treia ediţie (1897) IICPJI, voi. I, p. 9.

[:i]) Textul nou, după manuscrisul numit al Patriarhiei, unde se păstrează, sau Xikoir.an, după copistul Xikon.

HacHJiHineMi> HMB, OioBtHH ace iueAiu[e] cifloraa Ha Bncjit... [1]).

H HacHJiyiorunMi> HMI, CnqBeHe xce npHme^rae ci^oina O6IH Ha BHCJTE...[2])

Iar pasajul principal:

A:

Cap. vili. [anul] 898

YrpH MHMO KHCBÎ. ropoio, eace [a°] BeTb HHHi yropbcxoe H npmncm,-

«ine aKH ce IIOJIOBUH. npHiueAine 't Bi^TOKa H ycTpeMHiuacfl nepeci» ro-*i* BJTHKHH fl*e npoioBainacs ropbi YropKHS H ncrama BoeBaTH Ha >KHBymaH BOJIOXH H C^oBiHH. CtflHxy 6o Tyn-»ce CJIOB^HH, H BonoxoBe npHaina 3eMo CnoBeHBCKy; noceMi. ace YrpH norma BojTbXH H cifloma ci CjioBiHH, *cu, o* oTTOJie npo3-[2])

B:

898.

O Yrpexi.. Hfloina YrpH MHMO KieBt roporo, eace Hbrai 3OBCTCH yropcKoe, H

6ima 6o xo^ame HKO H nojioBinj. H npmucmne *OTb* BocToica ycTpeMHinacH nep3i ropbi BeJimci», H^e npo3Bamaca ropH yropcKia H nonaiua BoeBaTH Ha XHByaa Ty. Ctflnxy 6o Ty npe^e CJIOBeHT>. BOJIOXH »ce npiaiua 3eMjno CJIOBeHbCKyio, no ceMî, ace yrpBi nporaauia BOJIOXH H HaciflHnia 3eMjiK) Ty H ct-^ouia CT> CjioBeHti noKopHBuie *x* HOTTOJie

[3] TTHinpy cTama BeacaMH, 6ima 6o IIOBUH npHiueAine npunicmiie KO *Rainpy* CTaina 6ima 6o xo^ame HKO H noji

Acestea sînt pasajele cronicii ruseşti, în care sînt amintiţi vlahii [4]). Cel ntîi nu poate fi fixat în timp; al doilea se referă la anul 898. în amîndouă ît menţionaţi vlahii, sub formele Bojioxt, sau Bojiixi.

[1]) în traducerea românească a d-lui G. Popa-Lisseanu, *Cronica lui Nestor, traducere şi contenii* (în: *Izvoarele Istoriei Românilor,* voi. VII), Bucureşti, 1935, p. 34: «Mulţi ani în urmă slavii stabiliră la Dunăre, unde este acum ţara ungurilor şi a bulgarilor. . . Iar cînd volochii atacară slavii de la Dunăre şi se stabiliră între ei şi-i asupriră, aceşti slavi plecară şi se stabiliră pe Vistula », ediţia critică a luiFr. Miklosich, *Chronica Nestoris, textum russico-slovenicum,* voi. I, Vindobonae, SO, p. 2.

[2]) Cf. manuscrisul mijlociu, ITCPJI, VII, 262 neesenţial diferit.

[3]) Traducerea d-lui G. Popa-Lisseanu, *op. cit.,* p. 46: « Ungurii trecură pe lîngă Kiev, peste mtele care şi astăzi se numeşte Ugorskoie şi au ajuns la Dnipru şi-şi întinseră corturile, căci erau nazi, cum sînt polovcii. Venind din răsărit ei mergeau grăbiţi prin munţii cei înalţi, cari s'au mit ungureşti şi începură să se lupte cu volochii şi cu slavii cari trăiau acolo. Căci acolo erau staiţi mai înainte slavii, iar volochii supuseseră ţara slavilor. în urmă însă ungurii goniră pe vohi şi luară în stăpînire această ţară şi se aşezară cu slavii împreună pe cari şi-i supuseră şi de atunci a se cheamă Ungaria». în ediţia lui Miklosich, p. 12, textul e astfel stabilit: H *nmum* mti H HA loyMJaa Toy EAJXV H GAOB^HU. c'feAraXoy Bo Toy npewAe GAesi.'HH, H tÎAAXoee npHiauid 3£MAK> CASS^M-CHCIC ceMk wf Oy[r]PH nporHauii lUalC-w, H HaCA-kAmua 3£AU!« H GtA[o]uia îl CAoa'tH-hi... Şi celelalte redacţiuni, de cea mijlocie: JlfeionHCHOH coSpHHKt,HMeHyeMoii naTpiapraeio *una*HHKOHOBCKOIO niTormcio 11CPJI, voi. IX, 1862, p. 2 şi urmau exact acelaşi text, cu mici deosebiri dialectale, sau alte me de plural ca BonoxoBe şi BOJIOXH; cf. şi CHMeoHOBCKa* JliTomict, IICPJI, voi. XVIII, 13, p. 3 şi urm.

*) Mahu mai sînt pomeniţi în riepBoHaiajibHbm JiiTonHCH încă de două ori: *a)* o dată într-un [S]*^6+[nt]T ' [mtr]"o în^[r]are a diferitelor neamuri europene şi *b)* a doua oară istoric, pe timpul 3 râtului bizantinHeraklios (610-641). Ele sînt: ajed. Miklosich, p. 2, EipnaH... „OTOMOY»:A< Mop»

. **«Te, Poyck, Mi-ABHe, TdAHMaHe, EAdX»Bt, PHMAHHe, H^MtuM, K»PAta3H, SeHîAHU,H <DpraHK«Bt H npo**nceielalte ediţii, ale comisiei arheografice ruseşti, după diversele manuscrise amintite mai i&obic' 1 ' 6Ste formaBojIOXOBHsau Bojn.XHetc!, deci cu o vocală epentezată în prima silabă, ICeiu^ru^f[v]' .~ Şi *b)* după ce arată că bulgarii au venit din Cicy0i> = Sciţia, peste sloveni, **Ik[l]°sich, p. 5—6: H no *CIMW* npHAouia 0\rpi EtAHH, H HaCA'feAHuia 3<AtA» CAOBirHkCBoy H"UB'KITH nPH Hp4KAHH H[i]-"P". H*< HiXoAHUii no Xo3AP»o. însă acest pasaj, aşa cum** nu este complet, din cauză că în unele manuscrise se găseşte, după sosirea

S-a crezut că în amîndouă pasajele e vorba despre români. însă această părere nu e întemeiată. într-adevăr, în primul — conform ideilor « panslaviste » care pot fi foarte bine oblicite în FlepBOHaHajibHbiH JifcroriHCH, unde, de ex. sfîntul Pa vel este considerat ca un apcstol al slavilor din Illyricum (Iugoslavia ■de astăzi) — se formulează clar teoria originii balcanicc-pannonice a slavilor (CjioBiHH): într-un mod imprecis în timpurile străvechi, aceştia şedeau la Dunăre, unde în secolul al Xl-lea, în epcca alcătuirii cronicii, erau ţara imgurească şi cea bulgărească. Peste ei ar fi venit BOJIOXH (BOJIXH). Prin aceşti vclcchi, însă, TIU putem să-i înţelegem pe români, adică pe urmaşii daco-rcmanilor, nici chiar pe strămâni, deoarece e vorba de o epocă foarte veche, din primele secole ale erei creştine, cînd romanii au putut ajunge în contact real cu străslavii [1]), păstrîndu-se acest contact în tradiţia poporală chiar, apoi şi din cauză că întreaga istorie cunoscută a românilor din evul mediu nu mărturiseşte nici o agresiune **săvîrşită** asupra popoarelor slave din împrejurimi de către strămoşii noştri. Din celelalte pasaje, în care se întîlnesc vlahii, acela unde sînt înşiraţi împreună cu rimlianii, galicianii, nemţii, veneţienii, francii etc, totuşi fiind deosebiţi ■de ei, nu este doveditor [2]); însă acela în care vlahii sînt amintiţi în toate manuscrisele la începutul secolului al VH-lea, pe timpul lui Heraklios, ca învinşi de către « ungurii albi » [3]), sînt desigur strămânii, însă s-ar putea să fie foarte

ungurilor albi, fraza H nporHania BOJIOXH. Cf. aceeaşi redacţiune a cronicii ruseşti, în EpMOJMHCKaJi JlfcTon. voi. XXIII, ITCPJ1,191O, p. 2: H npînmoraa YrpH EEJTHH, H nporHauia BOJIOXH, H ct/ionia BO CJTOBBHCKOH >fce 3eMJiM, npH iiapCTBHH ace HpaKJiHeBT>, Fpe'ibCKaro irapa, precum şi în altele. Această fraza, omisă de către Miklosich, este însă primită de către L. Leger, *op. cit.,* p. 8: «puis vinrent Ies Ougres blancs qui s'emparerent de la terre slave, apres avoir chasse Ies vlakhs, qui avaient occupe cette terre avânt eux »; după Leger, G. Popa-Lisseanu, *IIR.,* VII, p. 38. Pasajul incriminat de Miklosich este primit în textul cronicii şi de Bielowsky, *Leatopis Xestora,* în *Monumenta Polonia? Historica,* voi. I, Lemberg, 1884, p. 547. La fel îl acceptă Grot, *op. cit.,* p. 198 şi urm., după manuscrisele Radziwill şi al Academiei : « . . . npornaBiiiH BOJIOXM n»te 6iina pnejKe npirHîuiH 3eMJiK> CJioBeiiLCxy».

[x]) Pentru adaptarea lui *divus* Traianus, ctitorul neamului românesc, ca zeitate în panteonul slav, cf. Prof. Dr. A. Briickner, *Slaven and Litauer,* în Chantepie de la Saussaye, *Lehrbitch der Religionsgeschichte,* voi. II, Tiibingen, 1925, p. 508.

[2]) Deşi mai tîrziu, într-o « Continuare » (IIpoaoJDKeHie) a redacţiunii zise Xikonovskaia, ITCPJT, voi. X, p. 37, astfel îi numeşte pe cruciaţii «latini » ai anului 1204: « npinaonia PHMJiJrae H BeHeflHim H HtMlţM H OpH3H Ha LţapbrpaztT»» unde, bineînţeles, ar fi putut întrebuinţa genericul BOJIOXH, cum ar susţine cei care nu-i pot vedea de loc pe români în cronica rusească. Cf. însă în .acelaşi secol al XlII-lea BOJIOXH în aceeaşi cronică,] de astă dată însă desemnindu-i fără nici o îndoială pe români, mai jos.

[3]) « Ungurii albi» sînt consideraţi de unii învăţaţi, după epoca lor — pe timpul lui Heraklios — ■ca.o fracţiune a avarilor. în *Annales Fuldenses,* ed. cit., sub anul 895: « Avari qui dicuntur Ungari ». Cronica rusească, în acelaşi pasaj, dealtfel, îi numeşte pe avari O6pi, însă tot ea ii cunoaşte şi pe ■chazari, aşa că argumentarea în folosul unuia din cele două popoare are sorţi de crezare egale. Grot, *op. cil.,* p. 238, fără a ţine socoteală de discrepanţa timpului, crede « HTO IK>4T> EtjDbiMH YrpaMH paîyM&iOTCH SIMSHHO Manbqp&r a oniîogb HB Xcmpa». Greşeşte Hodinka Antal, *Az orosz evkonyvek magyar vonatkozâsai,* Budapest, 1916, p. 34 în notă: «inkâbb hunnok ■ertendok ». Kuun, *Relationum,* cit., I, p. 1—2, îi identifică cu chazarii; la fel Thiiry J., în *Szâzadok,* XXX (1896), p. 690. în *Conversio Bagoariorum et Carantanorum,* în *MHK-,* p. 389, se vorbeşte despre « huni », prin care se înţeleg avarii, « quomodo Huni *Romanos* et Gothos atque Gepidos de inferiori Pannonia expulerunt et illam possederunt regionem, quousque Franci ac Bagoarii. . . ». Vlahii cronicii ruseşti ar putea să fie identici cu aceşti *romanici* (deosebiţi de franci) dintre Sava şi Drava. Dealtfel, pentru secolul al Vll-lea mai ales, unul din cele două popoare: avarii sau chazarii poate să fie luat în considerare; cf. şi Tamâs L., *Romains, Romans et Roumains dans Vhistoire de la Dacie Trajane,* I, in *Archivum Europae Centro-Orientalis,* I (1935), cit., p. 48, nota 76, după Zsirai, *Jugna. Finn-ugor nepnevek,* I, Budapest, 1930, p- 103: «Hcngrois, ou peut-etre Kazares», sau Darko

i din munţii Hemului, care din luptele lor cu avarii în aceeaşi epocă [?1] **t** nreticasa ***ropva,*** *ropva, (ppârpe,* ca o dovadă a romanităţii lor [1]). , . **urmare,** din **toate** aceste pasaje, se cîştigă certitudinea că prin vlahii • **trăvechi** —- romane — conform « panslavismului» care-i face pe slavi să [1 S] ă din Peninsula Balcanică, trebuie înţeleşi romanii, poate ai lui Traian, *[* tîrziu trebuie înţeles un popor coborîtcr din romani, care prin obîrşia *ă* precum şi prin numele său, mărturisea identitatea, pînă la un anumit cu romanii.

înd trec ungurii prin Carpaţii păduroşi în regiunea Tisei şi a Dunării, - situl secolului al IX-lea, desigur nimeni nu mai găsea de mult rcmani [V] neamestecaţi, nu numai în sud-estul eurcpean, dar nici în Apus şi nici în Italia. însă din neamurile venite în atingere cu Rcma se menţineau, îda urgiilor barbare, solid înfipţi în Carpaţi, singurii descendenţi care le u'numele: remânii, alături şi amestecaţi uneori cu slavii. De aceea prin *in,* pomeniţi în lecurile pe care le **vor** ecupa ulterkir ungurii, de astă dată arul rus îi' desemnează pe români[2]). De astă **dată,** în med categoric, nu

i magyarokra vonatkozo ne'pnevek a bizănezi iroknăl (în: *Ertehczesek a nyeh-es szeptudomân yok* XXI kot., 6 sz.), Budapest, 1910, p. 2 1: chazari.O nouă ipoteză, destul de limpede construită, Nloravcsik, *Zxir Geschichte der Onoguren,* în *UJB.,* X (1930), p. 87 : <i Der Name YrpH Eijimi leiner Meinung nach auf die Donaubulgaren, deren alten Namen *ovvvoyovpol* wir aus ns Bericht kennen. Der russische Chronist aber, der nicht weiss, dass sich der Name *bulgar ogur* auf ein und dasselbe Volk bezieht, erwâhnt die Donaubulgaren zweimal: einmal als ie dann unter dem Namen YrpH BtnHH. Seine Bemeikung, dass die letzten zur Zeit des i Herakleios « zu sein anfigen » noiama 6BITH, weistauf die oben erwähnten engen Beziehunischen Kowrat und dem byzant. Kaiser hin, durch die der Name *onogur* in Byzanz allgemein it wurde ». Ar avea la bază deci un izvor bizantin. Această construcţie pare justă şi atunci rii albi» au dat peste BOJIOXH din secolul al Vll-lea mai mult ca sigur la sudul Dunării de Tracia. Astfel, deosebindu-i şi aici de greci = *'Pco/taîoi,* cronicarul rus îi recunoaşte şi pe ca aparţinînd întinsei romanităţi orientale, fiind identici cu cei de la nordul Dunării, pe care ;upune « ungurii cei negri » la sfîrşitul secolului al IX-lea.

Pasajele cunoscute la Theophylaktos Simokattes (Bonn), *tnixcopicp* TE *yldizxi]* şi Thecphanos or (Bonn), *rfj naptpqjQ. ipcovtj.* Fragmentele de limtă citate în text au fost censiderate pe uvint ca primele dovezi de limbă românească. Jirecek, în *Die Romanen in den Städten Daiwährend des Mitielalters* [în *Denkschriften des Wiener Academie der Wissenschaften, Philos.lasse,* LXVIII (1902)], p. 18, citind după Strategikonul împăratului Mauriciu nişte comenzi i din aceeaşi epocă în armata bizantină, consideră celebrele cuvinte tot nişte comenzi mili-. însă temeinica argumentare contrară a lui Al. Philippide, *op. cit.,* p. 506 şi urm. [D)]

Unul dintre cei mai vechi traducători ai cronicii ruseşti, Aug. Lud. Schlozer, *Nestor, Russische n in ihrer slavonischer Grundsprache,* Gottingen, 1802, în voi. II, p. 81, nu crede în identitatea -români, ceea ce desigur este adevărat — după cum am văzut — pentru unele pasaje ale i. Rosler, *RSt.,* p. £o, nu admite romanitatea «Vclcchilor », care ar fi «die Franken deslen^Reiches der Karolingern». Aceasta neverosimilă părere a fost respinsă de Xenopol, . p. 139—141, arătînd că în cronica rusească sînt înşiraţi, ed. Miklosich, p. 2: TdAHnaHi, «-HAiAiaHi, HiMtu,H, KopAiaaH, EiHfAHu,H, OparoBf. Alţi învăţaţi însă cred posibilă. identificare; de ex. R. Trautmann, *Die altrussische Nestorchronik. Povcsf vremennych Ut,*)-*altische Forschungen,* VI (1931), p. 282: « *Volochen,* 2, 3, 14, romanisches Volk im Donaumutmasslich die Vorfahren der spâteren Rumânen) »>. La fel S. Mangiuca, *Daco-Romanische-na(*eschuhtsforschung,* I Theil, Oravicza, 1891, p. 118 şi urm. Pe voleehii pomeniţi in primul nntre celelalte popoare europene, Schafarik, *SA.,* I, p. 225-238, îi consideră gali, ceea ce greşit, căci acelaşi fragment are I\IAHM.IH[. Tot ca nişte strămoşi ai românilor îi declari *P- cit.,* p. 39i. Istoricii noştri, începînd cu Xencpcl, *IRDT.,* II[3], p. 137, si terminînd cu

UresCU *Ti?* T2 -i*T-» *r* *r* i

■ ' ' ,' P- 263, cred în romanitatea volochilor. O vedere nu prea clară asupra diferiamas Lajos, *Romains, Romans et Roumains,* cit., p. 46 şi urm. Vezi o încercare de [a] "mentariilor la G. Popa-Lisseanu, *op. cit.,* introducere.

mai poate ii vorba despre « romani » , « iranci », « romani am imperiul german » etc, cu care au fost identificaţi, de către cercetătorii formaţi în spiritul roslerian [1]), BOJIOXH din TTepBOHaMajiBHMH JliTonHCH. Cea mai bună dovadă ■despre identitatea acestor BOJIOXH romanici, de la sfîrşitul secolului al IX-lea, cu românii o găsim tot în cronica ruseasc㠖 anume aşa-zisul HnaTHeBCKiii cnii■CKOT., manuscrisul din grupa apuseană [2]) păstrat la mănăstirea Ipatie clin Kcstroma, care are la început exact acelaşi text ca şi celelalte manuscrise principale numite, pomenindu-i pe BOJIOXH în pasajele respective, la anul 1292 *[recte* 1290) are următoarea ştire: «Toro »CT> poKy Kopojiîi BeHrepcKoro KyiviaHe aji6o IloJioBiiBi 3i> BojioxaMH oy6HJin HMeireMi. BojioAHCjiaBa»*").* Prin această informaţie se infirmă explicaţia lui Jagic: « Sub vclcchis semptr Romancs intelligere •debes »[4]) — pe care au repetat-o în cer istericii unguri, sau cel puţin se ecrectează în sensul că după ce poporul românesc a fest zămislit, desprinzîndu-se din amorfismul daco-remanc-slav, prin BOJIOXH crenicii ruseşti *trebuie* să-i înţelegem pe români. Căci în secolul al XlII-lea, alături de cumanii care l-au ucis pe

[1]) Argumentul principal al lor este că în Viaţa simţului Metodiu (cf. *Vita sandi Methodii, russica-slovenice et latine,* ed. Fr. Miklosich, Vindobonae, 1870, cap. V) se află următorul pasaj: **!H CO\fTt B\ HT\I RT\III!IJkAH 0\'WHT6A£ >\\//>3H KPkCTHIaHH H3T* KAiKii H3Tv PTtPI^H H H3-K H^.WkHH, OyHJI¡JS HT\i** *in3A»ih. i M-hi* GAOB^NH... Hf HM4AI1..., pe care Dvornik, *Les legendes,* cit., p. 385, o traduce: « chez nous sont venus pour enseigner de nombreux chretiens, des Italiens, des Grecs, des Gernr.ains, qui nous ont instruits de differents facons. Mais nous Slaves . . . n'avons . . . ». Miklosich le redase cu: Italia, Grecia, Germania, şi aşa le primeşte şi J. Melich, *Uber den ungarischen Volksnamen 'lengyeV, Polonus, der Pole,* în *Archiv fiir slavische Philologie,* XL (1926), p. 280. S. Mangiuca crede ■chiar că această formă a biografului sfîntului Metodiu i-a folosit ca exemplu şi cronicii ruseşti; cf. ■*op. cit.,* p. 122 şi 219. însă denumirea de vlah dată românilor nu face decît să confirme implicit ■cbîrşia romană a populaţiei carpato-dunărene. în acest sens este foarte elocvent pasajul citat din Kinnamos (Bonn), p. 260: *Blâ/oiv nolbv dfiilov, oi răv e£ 'haliaQ ănoiKoi nă/.ai tivai Xsyovxai* — prin care se atestă mărturia clară despre originea romană a vlahilor. Dealtfel, in secclul al IX-lea, pe timpul anterior apostolatului celor doi fraţi de la Salonic, cu greu s-ar putea admite «italieni»; mai curînd poate fi vorba de « romanici ». K. Schiinemann, *Ungarische Hilfsvolher in der Literatur des deutschen Mittelalters,îaUJB.,IV* (1924), p. 114, nota 1, susţine categoric că « Donauwalachen » — căutaţi de multă lume în izvoarele ruseşti — n-au existat: citind cap. II şi VIII din IIoB'kCTb BpeMeHHbixT» *j&Tb,* afirmă că se înţeleg acolo « ganz deutlich die Romer, ven deren Herrschaft in Pannonien sie Kenntniss hatte. Im iibrigen verwendet sie das Wort entsprechend dem deutschen *welsch* fiir alle romanischen Volker ». Da.că pentru primul pasaj ar putea avea dreptate, căci pe la anul 600 se mai poate vorbi despre romani ca atare, apoi pe la sfîrşitul secolului al IX-lea desigur numai de « romanische Volker » — cum erau românii — se poate vorbi. *Quod erat demonstrandum !*

[2]) E adevărat, cronica rusească nu-i aşazâ într-un loc anumit pe aceşti BOJIOXH, după cum nu-i aşază nici pe slavi şi pe năvălitorii unguri, însă de vreme ce îi menţionează pe români *după trecerea ungurilor peste munţi,* adică peste Carpaţii pădttroşi, ei trebuie căutaţi în Pannonia propriu-.ziiă şi firește şi în colţul de nord-vest al Ardealului, în ţara lui « Gelou ».

[3]) Cf. I1CPJI, voi. II, p. 892; v. şi Hodinka, *op. cit.,* p. 453. Traducerea românească e: « în acest an cumanii sati polcvţii cu volochii l-au ucis pe regele unguresc, cu numele Volodislav ». înţelegerea şi cooperarea românilor cu cumanii a arătat-o — mai mult prin sugestii — d-l N. Iorga, în *Imperiul Cuman-Jor şi domnia lui Basarabă, un capitol din colaboraţia româno-barbară în evul mediu,* in *Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice,* seria III, tom. VIII (1927—1928), p. 97—103. Un studiu mai comprehensiv e al lui Dr. Ioan Ferenţ, *Cuinanii şi episcopia lor,* Blaj, 1931; cf. aci -capitolul 12: «Cumanii şi înfiinţarea împărăţiei româno-bulgară » pentru alianţa românilor din •dreapta Dunării cu cumanii, în secolul al XIII-lea. Iar pentru colaborarea cumano-română în cu prinsul regatului maghiar — care pe timpul unui rege cumanizat desigur era accentuată — cf. scri soarea lui Ottokar din Boemia către papa Alexandru IV, asupra luptei de la Kreussenbrunn din 1260, *Hurmuzaki,* I-1, p. 287, şi N. Iorga, *Acte şi Fragmente cu privire la istoria Românilor,* vel. III-1, Bucureşti, 1897, p. 76: « . . .innumerabilem multitudinem inhumanorum hominum, *Comannorum,* Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et *Balachorum,* Bezzerminorum . . . », ■din care reiese că încă înainte de Ladislau Cumanul in oastea regilor unguri luptau românii alături de cumani. Românii sînt alăturaţi la cumani în foarte multe izvoare germane medievale; cf. K. Schiinemann, *Ungarische Hilfsvolker,* cit., p. 112: « Valwen und wilde Vlachin ».

[4]) *MHK.,* p. 360.

Cumanul \ *Y L I L* — I/.W; -;, numai romani puteau ii aceiaşi menţionaţi mai înainte vreme în viitoarea Ungarie, la sfîrşitul secolului l în IIOBiCTb BpeMeHHbIXl> JltTt.

î felul acesta pasajul din cronica rusească, în care se vorbeşte despre s a aşezaţi, împreună cu slavii, în locurile pe care le vor ocupa mai ianI ngurii la sfîrşitul secolului al IX-lea, — spre deosebire de celelalte ante- 1U în care'sînt pomeniţi numai strămoşii lor, străromânii sau chiar romanii — >re> dovadă incontestabilă despre existenţa unei populaţii romanice la nordul ~°'i în adîncul evului mediu. Ea întăreşte informaţia Geografiei lui Moise renaţ'i. *t t* . ••, . . .

Confirmarea aceasta se face msa şi prin cronicile apusene, mai ales prin ■ ungureşti.

în fruntea lor stă Notarul regelui Bela, care ne-a transmis un şirag de ştiri. •itoare la românii din veacul al IX-lea, răspîndiţi pe întreg cuprinsul Unga- arpadiene. Hărţuit mult şi contestat, cu excepţia capitolelor despre vitejia iptele ungurilor,' ori de cîte ori era vorba de ţinuturile în care urmaşii cuceri- Lor din secolul al IX-lea nu se aflau în majoritate/— mai ales de vreun secol iace> declarat « poet » de o şcoală hipercritică maghiară, care totuşi pri- cele mai multe informaţii păstrate numai la el, sau altele care se coroborau izvoarele apusene şi bizantine [2]), în ultimul timp, în urma cercetărilor meto- :, cu multă pătrundere şi acribie, el a fost reabilitat[3]).

în crice caz, logica sănătoasă umană precum şi cea istorică, esenţial iden- nu resping autenticitatea ştirilor unui cronicar care scrie în secolul al XH-lea >re un popor deosebit prin numele şi felul său de celelalte, pe care el nu-l nici prin cea mai mică aluzie să vină — fie ca năvălitor, fie strecurîndu-se

[1]) Ucis la 10 iulie 1290 sub cetatea Korosszeg, în cort noaptea, de cumanii Arbcc, Tortei şi enc; cf. Szabo Kâroly, *Kun Lăszlo 1272—1290,* Budapest, 1886, p. 179, unde cronica rusească, ste întrebuinţată.

[2]) De ex. Karâcsonyi Jânos, *Kakuktojds,* în *Erde'lyi Irodalmi Szemle* (1924), p. 196 — 203, unde în pasajele privitoare la Tuhutum-Gelou un adaos al vreunui diac de după 1203, fără probe mgătoare, însă. Rosler, *RSt.,* cit., aceeaşi părere o avu despre Anonymus, apropiindu-l în timp >i, făcîndu-l să trăiască pe timpul regelui Bela al IV-lea. Nu mult diferită de aceste păreri este *•e&* a d-lui Iorga, *Cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul Românilor,* în *Revista istorică,* VII .), p. 1—22; dintre istoricii noştri, dealtfel, nici unul nu-l judecă aşa de aspru.

[3]) După cunoscutele păreri negative exprimate asupra valorii informaţiilor lui Anonymus,. i fost de ex. a lui Rosler, *RSt., passim,* pe care, în această privinţă, îl urmează şi d-l N. Iorga, Kaindl, *Studien zur ungarischen Geschichtsquellen,* Wien, 1907, şi alţii, în ultimul timp Notarul ii Bela este tot mai acreditat. Heinrich Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der den.* Berlin, 1882, p. 102, declarase: « Das Werk des Notars kann also fur die Zeit der Ero- ig Ungarns nicht mehr als Quelle dienen », fiind « naivă » şi putînd fi utilizată cu folos numai u secolul al XHI-lea. Fejerpataky, însă, în *Irodalmunk az Arpădoh kordban,* Budapest, 1878, ■0 — 517, apoi PaulerGy., *Anonymus kulfoldi vonatkozdsai,* în *Szdzadok,* XVII (1883), p. 23 şi precum şi idem. *A magyarnemzet tortenete az Arpâdhăzi kirălyok alatt, P,* p. 359 - 361 şi 516 -517; ;tyen Gy., *Ki v0 h Anonymus ?,* Budapest, 1879, fixîndu-i epoca în care a trăit pe timpul lui Bela i acorda tot mai multă credibilitate. Cercetările comparative, de temeinică critică a izvoarelor, aecata. pătrunzătoare - deşi nu deplin purificată de prejudecata politică naţională - între-- e oman Balint asupra cronicilor ungureşti mai vechi, şi le-a rezumat în *La premiere pe'riode ntorwgraphie hongroise,* în *Revue des eiudes'hongroises*, Iii (1925) - asupra cărora cf. şi Aur. ooţeanu, *Lonsiderations sur Vhistoire des Roumains au Moyen-Âge,* Paris, 1929, p. 49 şi urm.-unde aţ? . °ra v re critică a expus-o în amintita *A Szent-Lâszlo-kori Gesta Ungarorum,* Budapest, no. I^^QI ca la ^aza celor mai multe din vechile cronici ungureşti stă *Gesta Ungarorum* de

il haszn 'l • ' T?|]Stat?" ^' ^' c^ An0Ll ymu s: « forrâsait âltalâban hiven koveti, de megis kri- . a. eltuno a mondâkkal szemben kovetett szkeptikus eliârâsa », recunoscîndu-i un. ism savant ». *v* > >

pe neobservate — din alte părţi. Un cronicar în situaţia unui secretar regal, care avea toate posibilităţile de investigaţie ale timpului său, nu se poate concepe că n-ar fi avut cunoştinţă de deplasările românilor, care prin urmare ar fi trebuit să găsească ecou în opera sa.

însă românii erau, în timpul în care scrie el — cel puţin atunci — de atîtea generaţii aşezaţi acolo unde trăiau atît de temeinic — ca stejarii din « silva Blacorum » de peste cîteva decenii — încît nimeni nu i-a oferit vreo ştire cu privire la deplasările lor, la fel ca şi asupra slavilor. Ei sînt răspîndiţi pe o arie foarte întinsă din Ungaria arpadiană, la venirea ungurilor. Şi anume în felul următor:

în cap. IX: «Ducii» rutenilor îi laudă lui Almus Ungaria (arpadiană) — «terram Pannonie ultra modum esse bonam. Dicebant enim quod ibi confluerent nobilissimi fontes aquarum, *Danubius et Tyscia,* et alii nobilissimi fontes bonis piscibus habundantes. *Qnam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum.* Quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie *pascua Romanorum* [J]) esse dicebatur, nam *et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie* »[2]).

în acest capitol (precum şi în cap. XI), *Anonymus* cuprinde nu numai Pannonia propriu-zisă, adică Ungaria întinsă *stricto sensu* între Tisa, Dunăre şi Drava-Sava, ci toată Ungaria de pe timpul său, din secolul al Xll-lea — care, în acea epocă, se întindea aproximativ între graniţele ei dinainte de războiul din

*) Ed. Fejerpataky, p. 14; cf. şi cap. XI, unde, înşirînd printre rîurile Pannoniei « Danubius, Tyscia, Wag, Morisius, Crisius, Temus et ceteri », după moartea lui Attila: « Et mortuo illo preoccupassent *Romani* principes terram Pannonie usque ad Danubium ubi collocauissent pastores suos »§

[2]) Prima oară se găseşte acest termen în Odo de Deogilo, *De Ludovici VII profectione in orientem. MGH. SS.,* XXVI, p. 60, 62, privitor la « Dunântiil »: « Terra hec in tantum pabulosa est, ut dicuntur in ea pabula *Iulii Caesaris* existere ». Termenul acesta este foarte irecvent în izvoarele occidentale ale evului mediu. Richardus, ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR.,* VI, p. 9: «tandem uenerunt [ungurii] in terram que nune Ungaria dicitur, tune uero dicebatur pascua Romanorum », « subiectis sibi populis, qui tune habitabant ibidem ». Kezai, ap. Florianus, II, p. 65 şi ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR.,* IV, p. 32: «Pannonie, Panfilie, Macedonie, Dalmacie et Frigie ciuitates, que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum de Ethela licenţia impetrata, transierunt, *Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia.* Repausato autem rege Ethela Sicambria V annis»; iar la p. 37, aşezîndu-i de astă dată în mod hotărît în Ardeal: « Zaculi [secuii], *cum Blackis in montibus* confinii sortem habuerunt ». *Chronicon Pictum Vindobonense,* ed. Florianus, I, p. 114: *vVlachis qui ipscrum coloni existere ac pastores remanentes sponte in Pannonia t;* la fel *Chronicon Dubnicense, ibid.,* III, p. 17, cu varianta *«ulackis* ». în *Descriptio Europae Orientalis,* fără legături cu cronicile ungureşti, afară eventual de « Gesta Ungarorum » şi care a fost scrisă la anul 1308, şi a fost publicată mai întîi de O. Gorka, apoi de G. Popa-Lisseanu, *IIR.,* II, p. 98 — redînd şi tradiţia păstrată la aromâni despre originea şi coborîrea lor de la nordul Dunării — spune: «inter machedoniam, achayam et thesalonicam est *quidam populus ualde magnus et spaciosus qui vocantur blazi, qui et olim fuerunt romanorum pastores ac in Ungaria ubi erant pascua Romanorum* propter nimiam terre uiriditatem et fertilitatem morabantur. Sed tamen ab ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt . . . *Pannoni autem, qui inhabitabant tune panoniam, omnes erant pastores romanorum, et habebant super se decern reges potentes in tota messia et panonia* », pe care îi bat ungurii. Cf. şi Drăganu, *op. cit.,* p- 29. Pe Kezai, care singur a păstrat ştirea că « Blacki» au rămas *sponte* în Pannonia, împreună cu secuii (pe care el îi consideră urmaşi ai hunilor) şi anume în munţi, deci în Ardeal, Homan, *A Szent-Lăszlo-kori Gesta Ungarorum,* cit., p. 64, îl declară: « a teljes Gesta Hungarorum iroja ». Iar în ceea ce priveşte păşunile romanilor din Anonymus, S. Domanovszky, *Ke'za Simon meşter Kronikăja,* Budapest, 1906, p. 82, le aşază de-a dreptul in Ardeal: « *Az ultra silvam Erde'ly* regi neve, a *pascua Romanorum*^ rnely nevet Anon. Pannoniâra alkalmaz, pedig vilâgosan Erdelyre mutat; erre vall a lakosok felso-rolâsânak rendje is: Sclavi, Bulgarii *et* Blachii ac pastores Romanorum *t.*

4—1918 [1]) —cu excepţia Ardealului şi a nordului Ungariei[2]). In toată ***ti*** vastă arie, în şesul rodnic şi opulent udat de fluviile înşirate în cap. XI, [a]* oarte se opresc tot la linia munţilor ardeleneşti, înspre răsărit, le-a fost ?' *ţ-* noua patrie nomazilor unguri ca foarte potrivită felului lor de viaţă, dTonat de păşuni şi de rîuri. însă aci, la venirea lor, existau, pe lîngă slavi -1 • ci sloveni'etc. — şi pe lîngă bulgarii slavizaţi şi ei, « vlahii, adică păstorii ' °^'lor')>[3]) răspîndiţi pretutindeni. Aşa mărturiseşte tradiţia păstrată în a **"aiutnătate** a secolului alXl-lea, în « Gesta Ungarorum », la a doua sau a treia CTPtie după a cuceritorilor, cînd faptele vibrau încă cu puternică intensitate storisirile bătrînilor [4]).

După ce arată *Anonymus* ce **fel** de popoare erau aşezate, la venirea ungu- în ceea ce numea el şi contemporanii săi, cu un cuvînt arhaic, Pannonia, »pe să povestească cucerirea — « a honfoglalâs », care se desăvîrşeşte treptat-

tlt

în' părţile răsăritene ale viitorului regat unguresc românii sînt pomeniţi două ducate: al lui « Glad » şi al lui « Gelou» încă pe cînd trăia Arpad 907) [5]). Primul se întindea între Mureşul inferior/şi vechea cetate dispărută pe Dunăre Haram: « mitterent exercitum contra *Glad ducem, qui dnminium ebat a fluuio Morus usque ad castnim Horom,* ex cuius etiam progenie longo

[1]) Cf. Melich, *A honfogl. Magyarorsz.,* cit., p. 415 şi Drăganu, *op. cit.,* p. 15.

[2]) Cf. Drăganu, *ibid.*

[3]) Aşa trebuie tradus: « . . . et Blachii ac pastores Romanorum », unde *ac* nu e copulativ ci etiv; cf. Dr. I. Gherghel, *Pascua Romanorum; Fabula lulii Caesaris ? Un capitol din nomencla- istorică română,* în *Revista Arhivelor,* II (1923), p. 383 — 397. La fel K. Schiinemann, *Die omer » des anonymen Notars,* în *UJB.,* VI (1926), p. 454: « Wenn er daher die *Blachii* und die *ores Romanorum* nebeneinander nennt, so bedeutet das nur, dass er beide fur gleichartige ser halt».

[4]) Un obiect de discuţie îl formează termenul *Romani,* tot la *Anonymus.* Cap. XLVIII şi cap. ;X, p. 43 Fejerpataky: *a reliqui* uero *Romanorum* . . . dimisso castro Bezprem, fuga lapsi sunt, iro remedio uitae *in terram Theotonicorum* properauerunt » « plures *milites Romanorum* in ore iii consumpserunt . . . Reliqui uero *Romanorum* . . . dum Hungarii et *Romani* in confinio essent, *lani* fugiendo latenter fluium, qui est confinio Pannonie et *Theotonicum,* transnataverunt *t>;* . cap. XLVI *ibid.,* p. 41: « Et hoc audito omnes *Romani,* per totam terram Pannonie habitantes m seruauerunt ». Schiinemann, *op. cit.,* p. 451, îi consideră «Italiener oder Romanen » sau chiar omer », însă nu « Romerhirten »; la fel E. Moor, *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungărischen zchgreme,* în *UJB.,* IX (1929), p. 65 — 66. însă această interpretare nu este în întregimea ei ă: prin aceşti « romani» se înţelegea de bună seamă populaţia romanică moştenitoare îndreptă- a stăpînirii romane de odinioară, dovedită în Pannonia prin cercetările arheologice pînă în Iul al Vl-lea; cf. Alfoldi Andreas, *Der Untergang der Romerhcrrschaft in Pannonien* (în: *Unga-***ie** *Bibliothek.* Erste Reihe, voi. 10 şi 12), Berlin-Leipzig, 1924—1926, populaţie care acolo unde în continuitate teritorială cu grupul daco-român, ca parte a romanităţii mai mari orientale, în 1 firesc poate fi socotită ca populaţie veche românească, aşa cum o face d-1 Drăganu, *op. cit.,* ^~ C*- Ş' Josef Pfister, *Pannonien in politisch-geograp'hischen Betrachtung,* în *UJB.,* VIII ■°), p. 153: « Bis 568 bestand die Romersiedlung, wăhrend in der Umgebung schon lange alles den Avaren besetz war. Jedoch waren die Romer wahrscheinlich gezwungen, den Avaren durch Kunst und Handfertigkeit zu dienen. Und so mag anderen geschutzten Stellen nach manche ierlassung die ersten \ olkersturme iiberdauert haben oder von den neuen **Volkern** im Dienste **gestellt**

esc: «Totam Macedoniam . . . post haec totam provinciam Latinorum, qui illo tempore W« M ! ■ ■ ■ [modo] vero *Morovlahi,* hoc est *Nigri Latini* vocantur ». Cf. şi S. Dragomir. *o rom" °r* ?f[M] •'. P- " şi P. Cancel, *Despre* « *Rumân* » *şi despre untle probleme lexicale vechi nani ?"'"'* [ure?ti]_ 1921. P- 6. O altă dovadă în acest'sens, este pasajul cunoscut: « *Olahi* icest °^mo^ant" m *Partibus Ungari, Transihanis, Ultralpinis et Sirmis* » din secolul al XlV-lea. «lat;» [mp]r. [de] mărturii, şi «romanii» Anonymusului ne apar cu multă verosimilitate ca o ulaţie romanească, cel puţin parţial.

) ". izaD6 K., *A magyar vezerek hora,* cit., p. 140 şi urm.

post tempore descenderat Ohtum, quem Sunad interfecit » [1]). în alt loc, cap. XI, Ancnymus defineşte astfel hotarele stăpînirii lui «Glad»: «Terram uero, que est^a îluuio Morus usque ad castrum **Vrscia** precccupauisset quidam dux nomine Glad de Bundyn castro egressus »[2]). Cei doi căpitani unguri Zuardu (Zoârd) şi Cadusa (Kadocsa) « ad partes Beguey peruenerunt, ct ibiper duas ebdomadas permanserunt, donec omnes habitatores illius patrie a Mcrisio usque ad fluuium Temes sibi subiugaucrunt, et filios eorum in cbsides acceperunt. Deinde amoto exercitu uenerunt uersus fluuium Temes et castra metati sunt iuxta uadum **arenarum, et** cum uellent transire amnem Temes, **uenit** obuiam eis Glad, a cuius progenie Ohtum descendit, *dux illius patrie cum magno exerciţii equitum et peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum* »[3]). Lupta se dă pe Timiş « et in eodem belo mortui sunt duo duces Cumancrum et tres Kenezj* Bulgarorum». Glad[4]) se predă. La urmă ungurii «castrum Vrsoua ceperunt». în felul acesta ajung să stăpînească regiunea pe care peste cîteva decenii Constantin Pcrfirogenetul o **cunoaşte** ca supusă ungurilor, regiunea Banatului românesc **şi** sîrbesc de astăzi.

Pe lingă această stăpînire a lui Glad, care — originar din Vidin — era desigur slav, Notarul regelui Bela* mai cunoaşte o formaţie politică, în care românii se întîlnesc ca principal sau chiar exclusiv factor, atît ca locuitori, cît şi ca — ceea ce este, pînă acum, unic — conducători: anume voievodatul «ultrasilvan ».

în cap. XXIV: *De terra **Ultrasiluana,*** Ancnj-mus povesteşte cum «Tuhutum pater Horea » [5]) « dum cepisset audire de **ineclis** benitatem terre Ultrasiluane, ubi *Gclon quidam Bl acuş* deminium tenebat, cepit ad hec hanelare (cer. anhelare), qucd si pesse esset, per **gratiam** ducis Arpad domini sui terram Ultrasiluanam sibi et suiş posteris acquireret ». El îl trimite pe Ogmand (Agg Mând?), care «more uulpino bonitatem et fertilitatem terre et habitatores eius inspexisset» şi, cap. XXV: «domino suo de bonitate illius terre multa dixit: ***Quod** terra **illa irrigaretur** optimis fluuiis, quorum nomina et utilitales seriatim dixit, et quod in arenis eorum aurum colligerent, et **aurutn** terre illius optimum esset, et ut ibi fodereiur sal et salgenia, et habitatores terre illius uiliores homines essent tocius mundi, quia essent Blasj et Sclaui, quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas, et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites, et auderent stare contra audatiam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterxntur* ». Cap. XXVI: *Quomodo contra Gelu itum est:* Cu voia lui Arpad, Tuhutum « egressus est *ultra siluas uersus orientem contra*

[1]) Ed. Fejerpatakv, p. 27; ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR.,* I, p. 57.

[2]) *Ibid.,* p. 16 şip.'34.

[s]) *Ibid.* Prin « cumanii » lui Anonymus se înţeleg pecenegii; cf. Szabo, *op. cit.,* p. 90: « **Nem** lehet ezeken mâsokat erteniink mint az Etelkozt elfcglalo besenyâket, kik a mai Olâhorszâg nagyobb reszet is birtâk s igy Glâd Orsovâig terjedt birtokâhoz kozel szomszedok voltak, kiket mint a kiin nepek egyik agat kronikâink is folvâltva *besenyo* es *hun* neven neveznek ».

[4]) Alte informaţii asupra lui Glad nu avem. Raţionamentele lui Ortvay, *op. cit.,* I, p. 171— 172, îl fac bă se nască pe la 840. Diculescu îl derivă din germanicul *Glada ; cf. *Die Gepiden,* cit., p. 187. Melich, se pare cu mai multă dreptate, din slavul *glad* — «foame», ca *Gladimir* (cf. «de Bundyn egressus », deci sud slavic). Cf. şi Drăganu, *op. cit.,* p. 227, unde se dă o serie întreagă de numiri de sate şi de ape în Banat, care păstrează aceeaşi rădăcină. însă Melich cu toate acestea îl crede pe Glad ungur, deoarece Ajtony-Ohtum coboară din el, *A honfoglalăskori Magyarorszdg,* cit., p. 308. Insă Ajtony putea foarte bine coborî în ramură colaterală din Glad.

* Pentru stadiul actual al cercetărilor privind formaţiunile politice semnalate de *Anonymus,* **vezi** Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* voi. I, Cluj, 1971, p. 24 — 32.

[5]) « Tuhutum » este transcris de filologii unguri *Toholom* sau, mai nou *Teteny;* iar «Horea » pare să fie *KdpxalQ* din Constantin Porfircgenetul.

, *Blacorum.* Gelou uero dux Ultrasiluanis *) audiens
li aduentum eius,

i+ *exefcitum suum* et cepit uelcccissimo cursu equitare obuiam ei, r_regau , *'orias Mezesinas* prohibcret, sed Tuhutum uno die siluam pertran-
Um/flw|»)! *Almas* peruenit. Tune uterque exercitus ad inuicem perue-[3]
f medio fluuio interiacente. Dux uero Gelou nolebat, quod ibi eos prohi-*T*
um sagittariis suiş ». Apoi în cap. XXVII: *De morte Gelu,* într-o frumoasă
~C istoriseşte înfrîngerea voievodului român de pe Someşul rece: « Mane
■m facto Tuhutum ante auroram diuisit exercitum suum in duas partes,
rtem alteram misit parum superius, ut transito fluuio, militibus Gelou
'ientibus pugnam ingrederentur. Quod sic factum est. Et quia leuem habue-
transitum utraque acies, pariter ad pugnam peruenerunt, et pugnatum
inter ecs acriter, sed uicti sunt milites ducis Gelou et ex eis mulţi interfecti,
es uero capti. Cum Gelou dux ecrum hoc uidisset, tune pro defensione uite,
paucis fugam cepit. Qui cum fugeret, properans ad castrum suum iuxta
ium Zomus positum, milites Tuhutum audaci cursu persequentes, ducem
mm iuxta fluium Copus interfecerunt. Tune habitatlres terre uidentes mortem
ini sui, sua propria uoluntate dextram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhu-
patrem Horea, et in loco illo qui dicitur Esculeu f idem cum iuramento fir-
terunt, et a die illo locus iile nuncupatus est Esculeu eo, qucd ibi iurauerunt[2]).
Prin urmare, « Gelou » era voievodul[3]) « ultrasilvan » — socotind direcţia
pre Ungaria *(ucrsus crientem),* din cîmpie — el însuşi român de neam
'dam Blacus) şi stăpînind peste *români şi slavi.* El avea aci *dominium,*
e *terra Ultrasiluana*; pe lîngă sine străjuia *exercitus suus*; ca loc de refugiu
lesigur, şi de reşedinţă, poseda *castrum suum.* însă, mai presus de tcate,
t voievod este *independent cu desăvîrşire;* în timp ce toţi ceilalţi principi
:are se luptă ungurii sînt sau dependenţi de alţi suzerani sau sînt arătaţi
reniţi de aiurea, numai acest *quidam Blacus* nu are nici un stăpîn şi nici o
tură cu nimeni*) şi nu a venit de nicăieri: el este liber ccîrmuitor al « ţării
» în clipa în care ungurii « more uulpino » îi iscodesc ţara. Ţara sa însă nu
pare să fi cuprins întreg Ardealul isteric. După indicaţiile *nonymus* în ea se
intra *-per ftortas Mezesinas,* din regiunea Crişului, dincolo)ădure, care avea o
întindere de o zi *(uno die* siluam pertransiens); o stră-

[a]) Greşit, pentru *V'Urasiluanus.*

[2]) Ed. Fejerpataky, p. 26—27; G. Popa-Lisseanu, *IIR.,* I, p. 44 — 45. « Esculeu eo, quod ibi erunt», ar fi Esktillâ, Aştileul de azi (cf. Erdely-Ardeal, Erdod-Ardud etc), *esku* însemnind amint ». O altă etimologie — în sensul teoriei care pornind de la numele topice « făurite » de îymus, mai ales în părţile unde-i aşază pe români — propune Karâcsonyi J., în *Magyar v.,* II (1906), p. 176—177, anume: satului i se zicea nemţeşte Schwalbendorf, iar un cuvînt [1] "n?uJ^sc,' Plerdut, *hilllo* însemna tocmai un fel de rîndunică; *ergo* Anonymus a ticluit el numele itaţn. Cf. însă argumentele contrarii ale lui Viski K., *Killlâ* es *EsHlllo,* în *Magyar Nyelv.,* I (1905),

[3]) Anonymus îi zice latineşte *dux.* Voievod, după cum se ştie, este *belliduх.* Termenul *duce* manește nu s-a păstrat, sau, cel puţin, nu-l avem atestat. Dealtfel în această privinţă cf. judi-a observaţie a lui J. n. Bury, ***The*** *treatise,* cit., p. 542, la *PoEfodoi* ai ungurilor încă de pe timpul uni **«rin** Etelkoz: printre populaţiile mongolice «the Slavonie language was a sort of lingua a », totuş! m epoca post-arpadiană *fioefioSoi* este înlocuit cu *ăpzovre-.*

ei m î n d r întemeieze ţară cu ajutor bizantin ». Nici o informaţie nu mai avem asupra rariul_aC pV-8Url ePcPee a trecutului nostru, în afară de Anonymus, de unde reiese tocmai *at)* Deşt ịf\inSmUări absolut gratuite şi tendenţioase a filologului ungur. Un domn *(dominium a a s e - a f n r i t '* lucrători la aur şi la sare, care are fortăreaţă, însemnează, pur şi simplu, . - *acolo.* Anonymus nu permite mistificarea lui Melich

bătea rîul Almaşului, apoi Căpuşul şi « castrul» şi-1 avea pe bomeş. « Ardealul lui Gelou nu este deci tocmai Ardealul lui Simion Dascălul, « mijlocul terii »„ ci numai văile celor două Someşuri cu centrul la *Gilăul* de lîngă *Cluj »* *).

s. Pentru autenticitatea comunităţii româno-slave în nord-vestul Ardealului la venirea ungurilor — comunitate care în ceea ce priveşte componenta slavă pare a fi avut un caracter pronunţat ruso-rutean, sau, în orice caz, nord-slavic [2]) — nu constituie nici o piedică faptul că, în relatarea supunerii voievodului independent din nord-vestul Ardealului, se întîlnesc cîteva nume de origine ungurească, sau cel puţin turco-ungurească; a) *Almas-Almâs,* din *alma* « măr », împrumutat el însuşi de la turci: *elma;* b) *Copus-Kapus,* (valea) «Căpuşului», din *kapu* «poartă», împrumutat tot din turcă: *kapu[3]);* şi c) *portas Mezesinas-*Meszes, « Meseşul » din ungurescul *niesz* « var ». Numele, aşa cum le dă Anonymus, sînt desigur numele cunoscute în mod general pe timpul lui în secolul al Xll-lea, fiind nume ungureşti oficiale, care le substituiseră pe cele slavo-româneşti genuine.

în ceea ce priveşte, apoi, însuşi numele voievodului, el nu complică deloc socotelile istoricilor. Filologii i-au lămurit proveniența, — mai bine decît istoricii — însă neverosimilitatea existenţei lui « Gelou » ca nume dat unei persoane care ar fi trăit pe la anul 900, nu exclude cîtuşi de puţin existenţa persoanei, însăşi, nici veracitatea faptelor şi nici istoricitatea luptei date sau prezenţa românilor şi a slavilor în acele locuri, după cum nu exclude nici fiinţa rîului Someş sau a ruinelor « castrului » medieval de pe « *gialu* » de lîngă Gilău. Toate aceste contingenţe nu se desmint, chiar dacă numele de « Gelou » n-a fost purtat de voievodul român, care va fi avut, în acest caz, probabil un nume asemănător *)

*)' Drăganu, *op. cit.,* p. 427.

[2]) Cf. asupra acestei chestiuni Drăganu, *op. cit.,* p. 432, întemeiat pe argumente filologice. Rosler, *RSt.,* p. 65 şi urm., — neadmiţîndu-i pe români la venirea ungurilor în Ardeal — crede cS, destul de frecventele localităţi din Ardeal, care conţin numele « ruşilor », ca: Ruşi, Rusciori, Reussdorf, Reussmarkt, Oroszfâja, Oroszfalu etc, ar fi premaghiare. însă Grot, *op. cit.,* p. 66, relevînd că. însuşi numele de «rus» dovedeşte că n-au putut fi premaghiare, le declară mult ulterioare: 6biJio HCTopH<ieCKHH H3B-fccTHoe nepeflBHaceHie pyccxaro Hacenenia BT. 3TH Kpa« (XV) *HCM* KT> floMa^ta-pCKOft anox't». Prin secolul al Xll-lea pune Dr. Karâcsonyi J., *Orosz-szldv lakosok Erde'ly-ben,* Lugos [1926], trecerea păstorilor ruso-slavi în Ardeal; cf. şi Dr. I. Nistor, *Der Naţionale Kampf in der Bukovina mit besonderer Berucksichtigung dcr Rumănen und Ruthenen historisch beleuchtet,.* Bucureşti, 1919, p. 8 şi urm., împotriva părerii acreditate mai cu seamă printre istoricii ruso-rutenii că statul rutean din secolele XII şi XIII s-ar fi întins peste o bună parte din Moldova, precum şii: peste nordul Ardealului, într-o epocă, aşadar, din care crede d-1 Iorga, *Ducele Ramunc,* în *Revista: istorică,* XIX (1933), p. 114, că provine numele conducătorului vlahilor din *Nibelungenlied,* care l-ar reda pe *Roman* din Halici (o altă părere rezumată la Drăganu, *op. cit.,* p. 226). Desigur infiltrările-.-vagi de ruso-ruteni spre sfîrşitul evului mediu nu înlătură deloc verosimilitatea obîrşiei nordice a, elementelor slave de pe pragul evului mediu, care coborîseră de la nordul Carpaţilor spre sud şi dini care o parte în med firesc se opri în părţile de nord ale Ardealului, deznaţionalizîndu-se pe urmă încetul; cu încetul în masa românilor.

*)' Un alt *(Kis) Kapus* a dat, tot în Ardeal, *Copşa-mică..*

[4]) Diculescu, *Die Gepiden,* p. 188, îl consideră de origine gepidă: *Geilamir, Gelu-mir,* dintr-ur* **Gaila.* Cf. însă obiecţiunile juste ale lui Melich, *op. cit.,* p. 294 şi urm. şi id., *Gepides et Roumains:: Gelou du notaire anonyme,* în *Revue des e'tudes hongroises,* VI (1928), p. 6 şi urm. Pentru lămurirea, acestui nume, este foarte important faptul că el nu se întîlneşte ca nume de persoană. De aceea trebuie; considerat ca nume topic, — aşa cum la Anonymus se mai găsesc cîteva. D-1 Drăganu, *op. cit.,* p,. 427 şi urm. îl explică în legătură cu *Gyalu-Gilăul,* derivat dintr-un slavo-român *D'elou, D'ilout* « mons, Grenze, Gebirgszug », încheind, p. 432: « Deoarece în comunitatea slavo-română a lui Gelou„„ cu totul deosebită de a lui Glad, cum este explicabil prin poziţia 'geografică, slavii vor fi fost mai multe ruşi-ruteni, cari aveau forma *D'ilov,* cea cu *e* li se poate atribui românilor cari trăiau împreună!» cu aceştia ». Tot aci o bogată bibliografie.

[1] tenta românilor — constituiţi într-un voievodat condus de un — în nord-vestul Ardealului, în epoca năvălirii ungurilor, este mai presus 3 îndoială.

vmus care a fost şi este suspectat de către adversarii continuităţii, însă singurul dintre cronicarii unguri, care,'în secolele XIII şi XIV, oe români în Ardeal, nu numai la sfîrşitul secolului al IX-lea, ci de-a " trenului ev mediu, ca urmaşi ai romanilor, dovedind această descen- i prin atestarea formală şi prin numele dat românilor, prin numele de Si alţi cronicari unguri îi aşază tot în locurile în care locuiesc astăzi [si care sînt exact aceleaşi peste care s-a întins stăpînirea romană în ile dacilor, după cum a fost relevat de atîtea ori.

tfel Kezai — un bihorean — în cap. IV—1, arătînd cum o parte din :ii dalmatini au trecut peste mare în Italia, pe timpul lui Attila, *'is qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Panno-* Prin « Pannonia», ca şi Anonymus uneori, înţelege întreaga Ungarie ină, căci la cap. IV—6, vorbind despre urmaşii hunilor în Europa, se ă astfel: « Remanserunt quoque de Hunis uirorum tria milia ex prelio ino erepti per fuge interfugium, qui timentes occidentis naciones in Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Huncs sed Zaculos runt. Işti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in îiam iterato cognouerunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus ;runt, insimulque Pannonia conquestata, partem in ea sunt adepţi, *noii In plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus* confinii sortem habuerunt. *Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur* »[a]). în acest pasaj, în opul lui Kezai era de a înfăţişa originea hunică a secuilor [3]), în al doilea t prezentaţi românii, care trăiau împreună cu secuii în regiunile muntoase iealului, rămaşi după romani *sponte,* apărînd deci în ochii ungurilor din al XlII-lea ca adevăraţii băştinaşi ai locurilor, mai vechi în orice caz înşişi hunii*).

•adiţia hunică păstrează în acelaşi timp încă următoarea informaţie: Tminata multitudine filiorum Atile regis, tandem *Pannonia* remansit 'gibus decern annis, *Vlachis,* Grecis advenis, Messianis, Teutonicis .Sclavis

V. mai sus, p. 81.

Ed. Florianus, I, p. 70; G. Popa-Lisseanu, *IIR.,* IV, p. 37.

Una din teoriile originii secuilor este aceea « hunică ». Cf. Szabo Kâroly, *A regi szehelyseg,* 'ar, 1890; el primeşte şi ştirile falsificatului cunoscut sub numele de «^Csiki Szekely Kro- Teona aceasta, părăsită într-o vreme, a fost reluată mai nou de către învăţaţii unguri; cf. i expunere a diferitelor teorii făcută^de Gyallay Domokos, în Dr. Jancso Benedek, *Erdely* ■*te,* Cluj-Kolozsvâr, 1931, p. 379 şi urm. Asupra literelor împrumutate de către secui de la . cf. G. Popa-Lisseanu, *Excursul* la ediţia lui Kezai.

Tot pe *Gesta Ungarorum* se întemeiază şi *Cronica Hunilor,* considerată de Domanovszky, P. J3 —34 şi apoi de Homan, *A Szent-Lăszlâ-kori Gesta,* cit., p. 50 şi urm., ca o operă indepen- se păstrează ştirile — împrăştiate pe urmă în toate cronicile'ungureşti — asupra huni- n recunoaşte însă. că pentru istoria hunilor el?mentele acestea nu au nici o valoare, servind la reconstruirea *Gestei.*

exulibus remanentibus tantummcdo in Pannonia » [1]). Dintre aceste pcpcare [£]) înşirate ca supuse lui Attila — schimbîndu-le numai numele uneori, nu şi caracterul etnic — nici unul n-a lipsit, fireşte, din alaiul «biciului lui Dumnezeu»: în felul acesta, potrivit terminologiei cronicilor ungureşti *(Blachi ac pastores Romanorum),* prin «vlahii» hunilor îi înţelegem pe rcmani, iar prin **«vlahii»-** contemporani ai *Gestei* din secolul al Xl-lea — coborîtori, după aceeaşi concepţie, aderentă perfect cu desfăşurarea isteriei, din ei — pe remânii nerddunăreni, adică tot pe *Balak'* ai lui Moise Chorenaţ'i şi BOJIOXH ai cronicii ruseşti.

Cronicile ungureşti, prin urmare, cînd îi menţionează pe romanica existînd,. în secolul al IX-lea, în teritoriul care va deveni mai tîrziu Ungaria, nu fac decît să întărească informaţia strecurată în redacţiunile, studiate mai sus ale Geografiei armeneşti, simplă, însă cu atît mai plauzibilă şi mai categorică, şi avînd valoarea unei ştiri contemporane.

Dintre dovezile pozitive, care pot fi invocate pentru existenţa românilor în regiunea Carpaţilor, în epoca alcătuirii *Gestei Ungarorum,* adică la sfîrşitul secolului al Xl-lea, mai aducem aici una, care prin faptul că provine dintr-un loc foarte îndepărtat, este cu atît mai importantă. Anume o inscripţie runică aflată în Sjonhem pe Gotland mărturiseşte că un tînăr vareg numit R5df6s„ în călătorie prin ţări străine, fu ucis mişeleşte de *Blakumen* [z]). Prin Blakumen. se înţelegeau românii[4]). în acea inscripţie, aşadar, e vorba despre românii

*) Mai bine în *Chronicon Budense,* edidit Pcdhraczky, Budae, 1838, p. JZ ; cf. Homari, *op. cit.* Acelaşi pasaj apare astfel în celelalte cronici, tcate derivate din *Gesta Ungarorum*:

a) *Chronicon Posoniense,* ed. Florianus, IV, p. 21: « Exterminata itaque multitudine filiorurru regis Athile tandem Panncnia permansit sine rege X annis, *Olachis* Grecis Machianis Theutonicis. Sclauis exulibus remanentibus tum in Pannonia, qui Athile seruiuerant»;

b) *Chronicon Pictum Vindobonense,* ed. Florianus, I, p. 120: «Postquam autem filii Athyle in prelio Crumhelt cum gente Scytica fere quasi deperissent, Pannonia extitit decern annis sine rege,, Sclauis tantum medo grecis *vlachis* teutonicis aduenis messianis remanentibus in eadem, qui viuente? Athyla populari seruitio sibi seruiebant »;

c) Kezai, ed. Florianus, I, p. 70 şi G. Popa-Lisseanu, *IIR.,* IV, p. 37: « Postquam autem filii» Ethele in prelio Crumhelt cum gente Scitica fere quasi deperissent Pannonia extitit X. annis sine: rege, Sclauis tantum modo Grecis Teutonicis Messianis et *Vlahis* aduenis remanentibus in eadem,, qui viuente Ethela populari seruitio sibi seruiebant».

[2]) « Messiani » sînt probabil « Moesiani».

[3]) R. Ekblcm, *Dic Warăger im Weichselgebiet,* în *Archiv fiXr slavische Philologie,* XXXIX. (1924), p. 211 (după Noreen, *Altschwedische Grammatik,* 495): « *Blakumen* halt man — und wohlî mit Recht — fur gleichbedeutend mit *Walachen,* d. i. dem Mischvolk von vorzugsweise Romern und: Slaven, aus dem die Rumânen unserer Zeit hervorgegangen sind . . . (Rodfos) benutzte fur seine:- Reise den Weg Weichselund Bug stromabwărts und dann direkt zum Schwarzen Meer, so erklărt die Angabe der Sjonhemer Steines eine recht natiirliche Erklârung. Die fragliche Runeninschrift,. diirfte friihestens aus dem Ende des 11 Jahrhunderts herriihren. Vielleicht war *Rodjds* einer der letzten, die auf diesem Wege nach dem Ziel vorzudringen versuchten, das allen Wikingern verlockend; im Osten vorschwebte — der Kaiserstadt am Bosporus ». Melich, *op. cit.,* p. 303, admiţînd această, explicaţie a lui Ekblcm, îşi sprijină pe ea, în parte, argumentarea admigraţiei de la sudul Dunăriii care revine, ca un leit-motiv al obsesiei istorice ungureşti. Lajos Tamâs, *Romains, Romans et Rou--mains,* cit., p. 46, nota 71, încereînd o răstălmăcire a lui *Blakumen* fiindcă există radicalul *blak* îr.i unele limbi germanice, din care ar deriva *vlah,* se întreabă: « L'explication de l'inscription runique *Blakumen,* trcuvee â l'île de Gotland meriterait par centre un serieux examen: ne doit-on pat; partir dans ce cas special de la signification « homines nigri? ». Prin această îndoială, însă, poate; aduce în discuţie numai accepţiunea etimologică a cuvîntului şi nicidecum faptul că prin suedezul! *Blakumen* se desemna o populaţie românească în secolul al Xl-lea, la nord-estul României. Cf. şi) Drăganu, *op. cit.,* p. 223, 404 şi Giurescu, *IR.,* I, p. 309.

[4]) Cf. Grigorovitza, *op. cit.,* apoi Dr. I. Gherghel, *Câteva contribuţiuni la cuprinsul noţiuniii cuvântului* « *Vlach »,* extras din « *Convorbiri Literare* » pe 1920, Bucureşti, 1920, p. 11. Cf. şi Miillen--hoff, *DA.,* V, p. 311: «saga» lui Starkad, unde se spune că a atacat, «părţile Poloniei», dec:j aceeaşi regiune pe care o vizează Ekblom; iar în aceea a lui Egil şi Asmundar sînt pomeniţi « Visir.» af Blokumanalandi », care ar putea să fie, contrar credinţei lui Miillenhoff, « Biseni», pecenegii»

- - -^ Carpaţilor, din ţinuturile care mai tîrziu vor alcătui ţara Moldovei. ra « aceleaşi'locuri sînt cunoscuţi românii, cu un secol mai tîrziu, din i Niketas' Choniates, în care se spune că aventurosul Andronic, vărul Comnenul (1143—1180), după ce scăpă din închisoare, refugiindu-se ^^ **jjaliciului,** *fu prins de vlahi la hotarele Halicudui, la.* anul 1164 x). princip^ ^ ^^ ^.^ (< (.jjgj-ya^agii)>; njci nu stau sub altă stăpînire; nu d ^u — după izvorul bizantin — nici de principatul Haliciului. Acest ?m istoric prin urmare, dovedeşte peremptoriu că în a doua jumătate a seco-°^ 1 Xlî-lea, cam la o sută de ani de la uciderea, prin aceleaşi locuri, a URodfos si tot de către « Blakumeni», nearătaţi ca supuşi cuiva, românii iau de bună seamă în număr considerabil, şi la răsăritul Carpaţilor.

VARDAPETUL VARDAN

Din importantele lumini care se pot aduce din izvoarele istorice armeneşti îtru istoria noastră în evul mediu, spicuim aici şi ceea ce ne oferă opera **vârâtului** *Varian Pardseperţ'i*[2]*).*

Unul dintre cei mai cunoscuţi scriitori ai vechii şi bogatei literaturi arme-**;ti** este Vardan, zis şi «Răsăriteanul»[3]). Se impusese contemporanilor pe

l) Niketas Choniates (Bonn), p. 171: *zcov xfjt ralixt,r\(; opiov XafSouevoQ. . . ouV/.ti<pQei(; TiapăBXâxcov* … că e vorba de graniţele Galiţiei actuale reiese dinp. 168: *eaxi âe fi Fălirea* râv *napă* TofC *'PtoQ Tonapxuăv, ooQ Kai ZKv6aQ'Yitspliopi.ouQ (paoiv*[E]*).* Acest fapt — iară a fi Itfel menţionaţi românii — este relatat şi de cronica rusească; cf. Onciul, *Originile Principatelor nane,* Bucureşti, 1899, p. 236. Din această mărturie explicită, istoriografia ungurească trage con-:ia că pe la mijlocul secolului al Xlî-lea românii începuseră să apară la răsăritul Carpaţilor, *mai i;* cf. Pauler, *MNTÁKA.,* I[2], p. 466: « mi arra mutat, hogy az olâhok elso m'omait a Duna mrtjân, a mai Olâhorszâg eszakkeleti reszeben abban a hezagban kell keresniink, mely a nyugot terjeszkedo kiinok, s az egyre mindinkâbb errefele szorulo bessenyok kozt tâmadt, kiknek orulâsa e videkrol, a XI. szâzad vege fele, adhatott nagj'obb lendillet is az olâhoknak a Dunân j âtvândorlâsra, âmbâr megkezdodni, *bizonynyal măr joval elb'bb kezdodott*». Aşadar, urmîndu-şi 1 judecăţii, — chiar dacă « golul » dintre pecenegi şi cumani, în secolul al Xl-lea, situabili după Ier (fără nici o indicaţie a izvoarelor) în părţile nord-estice ale României nu este nici dovedit, verosimil — istoricul maghiar admite că românii erau înainte de secolul al Xl-lea, deci în al ;a şi al IX-lea, la nordul Dunării. Dogma emigrării românilor din sudul Dunării la nordul ei ecolul al XHI-lea, cînd sînt atestaţi documentar pentru prima dată — dogma atît de dragă riografiei ungureşti — în ultimul timp, dealtcum, pare că îşi vede zguduit termenul *a quo* tocmai :ătre cei mai înfocaţi apărători ai ei; tot mai adînc în evul mediu este împinsă epoca « venirii » anilor din Balcani. Astfel, filologul Melich, în cartea sa des citată, *A honfoglaldskori Magyarorszăg,* '15, strecurînd dovezile istorice şi cele filologice prin filtrul logicii sale specifice, formulează în 1 următor rezultatele cercetărilor sale, pe care le redăm aici în traducere: « Părerea mea în ches-lea română este aşadar aceasta: daco-românii *s-au putut* desprinde de patria lor de baştină nte de hotarul secolelor al IX-lea şi al X-lea. Printre evenimentele din Peninsula Balcanică ecolele MU —IX au fost mai multe de aşa natură, încît *au putut avea* ca urmare strămutarea, eieiarea,^ refugierea dinti-un loc într-altul a unor mase sau frînturi de neamuri locuitoare acolo. "" /"•"•'_•» se strămute, să cutreiere, să se refugieze şi străromânii, dintre care daco-românii *ar ut&t locui,* la hotarul secolelor al IX-lea şi al X-lea, precum şi în prima jumătate a secolului al *'?'* "? ;^rdeal Şi chiar şi în afară de Ardeal, răsfiraţi, adeseori în mod temporar. Un astfel de an rătăcitor, cutreierător şi refugiat a fost şi *Gelou-GyeU,* care voia să întemeieze ţară cu ajutor ntin. şx el a *putut* ajunge de la Dunărea de'jos acolo, unde îl aşază Anonymus, şi de unde oame-Saţ'-*p* ţ sînt ,SU?UŞU săi> *event<d putură* să emigreze, să se refugieze mai lipsite de bază istorică. departe . . . ». Toate aceste mbihtâţ! sînt lipit d bă i a '^^dapet », sau după pronunţarea armenilor din Turcia, « vartabed » (care zic *«Vartan)* ^ *t* , maître »; cf. P. Alphandery, *N ur une etymologie du mot* « *Vardapet* », în *l'* *edesetudes armeniennes,* IX (1929), p. 1 şi urm.

3) Vardan Arevelţ'i.

Ia jumătatea secolului al XlII-lea, la Pardseperţ', unde se născu, în Cilicia armenească [x]). Numai anul morţii îi este sigur: 1271. Fost elev al lui Vanagan şi primind o instrucţie foarte frumoasă, căci, pe lîngă cunoaşterea limbilor greacă, siriană, persană şi ebraică, a fost foarte bine iniţiat în studiile teologice, a lăsat mai multe opere, care în majoritatea lor au un caracter religios [2]).

Din toată opera sa pe noi ne interesează numai Geografia şi Istoria Universală atribuite lui.

GEOGRAFIA

Una din operele sale, în care îi pomeneşte pe români, este *Geografia*[3]).

Această Geografie este atribuită de către toţi cercetătorii, aproape fără excepţie [4]), vardapetului nostru. Copiştii ne-au transmis-o sub numele lui Vardan, cu toate că la sfîrşitul ei se vorbeşte despre mormîntul lui. Această ştire, însă, poate fi vreun adaos ulterior, făcut de vreun elev pios al lui[5]). Ea a fost publicată pentru prima dată la Constantinopol, la anul 1728, *ad calcem* unui dicţionar de cuvinte grele din Sf. Scriptură, de către Diraţ'u Murad, care a primit-o de la vardapetul Iacob. După această ediţie, avînd, după cum însuşi mărturiseşte, — însă necorcspunzînd întru toate adevărului, cum vom vedea mai jos — ca mijloc de control şi un manuscris păstrat la Paris, J. de Saint-Martin a republicat-o în ale sale *Memoires historiques et geographiques sur l'Armenie,* Paris, 1819, voi. II, p. 406—471, atribuindu-i-o, bineînţeles, tot lui Vardan şi însoţindo de o traducere în franţuzeşte şi de note. Ea are la bază, ■după cum se poate constata numaidecît, şi după cum o recunoaşte şi *SM.,* Geografia mai veche a lui Moise Chorenaţ'i, deosebindu-se de ea în mai multe amănunte.

Aici reproducem — folosindu-ne şi de traducerea armenizantului francez — părţile privitoare la Europa[6]), după SM.:

«Către apus este Frankistanul. Spania e triunghiulară. Acolo se găsesc «moaştele sfîntului apostol Iacob [7]) şi multe mine de aur, unde sînt chinuiţi ■« condamnaţii la moarte. La apus ajungi la ţara Aganaţ'ienilor şi de acolo la

[J]) Asupra acestei Armenii noi cf. fii. Dulaurier, *Royaume de la Fetite Armenie â l'epoqtie des croisades,* Paris, 1862.

[2]) Cf. Mons. Placido Sukias Somai, *Qitadro della storia letteraria di Armenia,* enezia, 1829, p. 109 şi urm. Pe urmele acestui <i cadru » e şi C. Fr. Neumann, *Versuch einer Geschichte der armenischen hiteratur nach den Werken der Mechitaristen,* Leipzig, 1836. Independent e Felix Neve, *L'Armenie chretienne et sa litte'ralure,* Louvain, 1886. Printre operele religioase ale lui Vardan sînt de .amintit: Comentariile sf. Scripturi, în special asupra Psalmilor, Pentateuchului, a Cărţii lui Daniil; Elogiul unui teolog armean, Grigore Iluminatorul; Omiliile; o Carte de fabule: «Cartea Vulpii». Mai nou, asupra lui Vardan, în Garegin Zarp'anaiian, *Istoria literară a Armeniei vechi, sec. IV—XIII* i(în armeneşte), Veneţia, 1923, voi. II[4], p. 743.

[3]) Intitulată « Geografia noului traducător şi al doilea iluminator a lui Vardatt vardapetul »; cf. Zarp'anaiian, *lucr. cit. Aşcharhagrut'iun,* propriu-zis « Arătătoarea Lumii»; aşa cum şi persanii şi apoi turcii îşi intitulau Geografiile: *Djihănnumă.*

*) Cf. mai sus Zarp'anaiian o consideră apocrifă şi « mai degrabă o onomastică a oraşelor ■decît o Geografie », ceea ce se potriveşte pentru Armenia. V. însă H. Oskean, *Vardan Arevelţ i,* în *Handes Amsorya, Monalsschrift fitr armenische Philologie, XXXV* (1921), Wien, col. 373, care nu se îndoieşte de autenticitatea ei şi-l numeşte răspicat pe Vardan, *Aşcharhagir* << geograf ».

[5]) Cel mai vechi manuscris al lui Vardan e de la 1297.

[6]) *SM.,* p. 451-452.

') La San Iago de Compostella.

1 rl aramă, care azi e ruinat şi e numit Liurike [J]). Acole capătul lumii
işui e ^> pavel Apoi e ţara alamanilor, unde se găsesc rămăşiţele
^e iuj j)umnezeu. Aceste popoare sînt din rasa arsacizilor, din urmaşii
\vd Tiridat. Constantin îi ceruse, şi Tiridat îi trimise 400 de oameni,
rmanilor **este** iîngă Galia şi Oceanul nordic. Dalmaţia este către [ra]
le Dunării *(Danob).* Italia e la răsăritul Galiei şi la sudul Dalmaţiei;
\e marele oraş Roma *(Hrom),* întemeiat de regele Rcmulus. Acolo se
c sorii lumii, sf. Petru şi Pavel. Este scaunul patriarhal al latinilor,
■[6] sînt franci *(Latinaţ'of or en Frangk'J.* Sînt în apus patru capitale: adică
ma Milanul, **Anglia** ***(ev*** *Anklizay)* şi Parisul. Trei sînt reşedinţe regale
Parisul e lecui unde se adună dtetorii (vardapeţii).

« Dincolo de rîul Dunării este neamul geţilor ^. Apei sînt ruşii, al căror
LS Moscova le este capitală. în vecinătate se găseşte neamul ulach[3]), apoi
La al bulgarilor, care se întinde pînă la ţara sarmaţilor; iar de acolo se merge
iberieni[4]). Toţi sînt înspre nord-vest. Ţara tracilor *(T'rakaţ'of)* e la
ilritul Dalmaţiei. Tracia are şapte ţărişoare, rîuri, crase, insule şi crasul
mândria[3]), care e pe Lova (?) şi pe Secova (?), de unde se merge pînâ
Ccnstantincpcl. Veneţia este un port în mijlocul mării, unde se studiază
mia şi unde se dă argintului culoarea aurului. Sînt la franci douăsprezece
imuri de limbi diferite, opt la romani *[horomn (sic)]* şi opt la iberieni.
jitul e un oraş în Tracia, Iîngă Stagira, patria lui Aristotel. Mai sînt încă
ilte neamuri, oraşe şi ţări, care nu ni se par vrednice a le descrie şi de care
aceea n-am voit să ne ocupăm ».

Ediţia Geografiei de la Constantinopol n-am putut-o ccnsulta, negăsind-o
eri. însă am cercetat două manuscrise ale ei, unul de la Paris şi altul de la
ira, pentru a ccntrola textul. Manuscrisul de la Paris — acela pe care spune
a întrebuinţat şi *SM.* — e cel mai vechi[6]), fiind copiat în secolul al XVI— I-
lea. El diferă şi în alte privinţe, în special tocmai în pasajul care ne inte-
:ză, de ediţia lui *SM.,* precum şi de manuscrisul de la Lcndra, care pe de
parte, se apropie mai mult de *SM.* (şi de ediţia ccnstantincpolitană), deşi
din secclul al XVII-lea (1616) [7]).

Pasajul în care ne pomeneşte pe noi manuscrisul cel mai vechi este urmă-.: *ev aba ainkoys Danobar getoyn, azgn Gît'a'ţ. ev aba Rusaţ'[8]), ev Ulachaţ'*

[J]) *SM.* crede că Liurike ar fi Illyricum, iar « oraşul de aramă » un oraş legendar din poveştiie i-
persane; cf. şi H. Laurentie, *La version armenienne du conte de la viile d'airain,* în *Revue des armeniennes,* I (1920— 1921), p. 297 şi urm. [2] *SM.* traduce
astfel: «la nation des Getes»; cf. mai jos. [3])' Aci, între
paranteze, SM. explică « Valaques ».
) *Ivir.* E vorba de iberienii dinCaucaz, deunde ne-a venit nouă, peste veacuri, Antim
Ivireanul.
) *SM:* «Semandria ». în text e Samandria. Este Smederevo din Iugoslavia de astăzi Iîngă
re, ^numită şi Semendria.
ion» C^et' ^a^°o^ue *des* ***manuscrits*** *armeniens et georgiene de la Bibliotheqite Naţionale,*
i «OS, p. 80, Nr. 147 (Nr. vechi: Ancien fonds armenien, 74). Scriere bejor^ir, pe hîrtie. De
mea^ textului mărturisesc unele lorme arhaice, curente încă în secolele XII-XIII, care pe
fura modificate. De ex., în MS. Paris, avem ***Paulos*** «Pavel». Prin « Lautverschiebung »„
p s-a schimbat în *b,* în **pronunţare,** iar ***l*** dur (ca ***1*** polonez şi jn, rus), în *gh* gutural, Var *au* în *o*
V R|eil!et. *op. cit.,* p. 6, 12, 15), îneît astăzi se scrie *Bclos* şi se pronunţă *Boghos,* aşa cum e 7\
Fondra" Exemplele s-ar putea înmulţi, însă ajunge acesta, care e destul de concludent. IO[6*3'] Cornvallis
Conybea.re, *A Catalogue ofthe Armcnian* ***Manuscripts*** *in* ***the*** *British Museum,* Era. h r P' 293~294i MS_
acesta are cota: Or. 5459 ; scriere notergir, pe hîrtie, « **with** modern

[8]) MS., *îrusaf; î* e superfluu.

azgn ***sahmanakiţ'*** *e nmin. ev aba azgn Bulgharaţ' gay hasane i Sarmataţ'ik'*[1]. « Şi apoi dincolo de rîul Dunăre *(Danob)* [2]) neamul goţilor [3]). Şi apoi al ruşilor. « Şi neamul ulachilor în vecinătatea lor. Şi apoi neamul bulgarilor, care se « întinde pînă la [al] sarmaţilcr ».

Aşa este textul în manuscrisul cel mai vechi, cel de la Paris. Textul publicat de *SM.* — deşi el traduse «la nation des Oulakh » — are *ev aba chaghaţ' Ulachaţ'* « şi apoi [neamul] mişcătorilor ulachi». *Chaghaţ'* este genit. plur. de la tema verbală *chagh-a-l* « a se mişca »; *chaghaţ'* poate fi deci tradus ca « mişcător, agil, uşor». Acest calificativ însă probabil se găseşte numai în ediţia 1728 de la Constantinopol, iar *SM.* 1-a introdus de acolo într-a sa. în manuscrisul de la Londra stă [4]) *ev ap' z-chaghaf azgn sahmanakiţ' e nmin* « şi ţărmul cu neamul mişcător [?] în vecinătatea lor». Acest manuscris mai are, apei, la fel ca şi *SM.* — Constantinopol[5]), *Rusaţ' or Moskov e anun k'aghak'in or e at' or azgin i-Rusaf . . .* «al ruşilor, care au oraşul Moscova, care e capitala ruşilor ». Această ultimă informaţie, care nu se găseşte în manuscrisul de la Paris — cel mai vechi, repetăm, este ca şi înseşi manuscrisele, dealtcum, de dată mai recentă. Moscova într-adevăr fu întemeiată la mijlocul secolului al XH-lea (1147) [6]), aşa că — conform dezvoltării ei istorice, legată de evoluţia principatului de Moscova [7]) — nu putea să cîştige atîta faimă, ca de ex. Parisul, Roma, Milanul şi « Anglia », îneît să-şi lase numele într-o geografie din secolul al XlII-lea. Această informaţie trebuie socotită, aşadar, ca o sigură interpelaţie tardivă, poate de aceeaşi vîrstă cu manuscrisele.

în ceea ce priveşte atributul *chaghaţ'* [Ulachaţ[1]] « al mişcătorilor [ulachi]», sau *ap' z-chaghaţ' azgn* « ţărmul cu neamul mişcător», s-ar putea de asemenea să fie o interpolaţie, căci în cel mai vechi manuscris nu există acest calificativ.

De aceea, în urma celor expuse mai sus, noi considerăm ca autentic textul Geografiei, aşa cum îl dă manuscrisul din Paris. Rămînînd, în orice caz, pomenirea şi în Geografia lui Vardan a românilor, de astă dată învecinaţi cu ruşii, deci la nordul Dunării, alcătuind un popor (« neam ») destul de numeros şi de însemnat, ca să poată fi alăturat de-al ruşilor şi al bulgarilor, relevăm aici faptul că « al doilea iluminator » al armenilor a avut, pentru cele două opere

[1]) Paris, Bibliotheque Naţionale, Ms. armenien, Nr. 147, fol. 145 a.

-) *Danob* (Danubius) poate fi citit şi *Tanop;* cf. Meiller, *op. cit.,* p. 11, după dialecte.

[3]) SM. citise şi traduse « Getes », prin care desigur el nu-i înţelegea pe alţii decît pe geţii, despre care şi Kantakuzenos (Bonn), I, 465 zice (sec. XIV): *oi xspav " Iaxpoo Fixai oi o/ioax eooi xoÎQ S/vvaiQ,* prin care, poate, îi desemnează pe români; cf. şi X. Iorga, *Geschichte des rumânisohen Volkes, im Rahmen seiner Staatbildungen,* voi. I, Gotha, 1905, p. 143, notă. în text e *Gît'aţ',* genit. plur. de la sing. *Got',* care în mod normal dă *Gît'aţ',* de unde *î* neaccentuat poate cădea, rămînînd *Gt'-aţ'.* Dintr-un *Get'* ar fi genit. plur. *Git'-a-f,* transformîndu-se *e* în *i.* (Dealtfel există, în armeneşte, cuvintul genuin *got'* « milă, conştiinţă », care, fireşte, n-are ce căuta aici.) Menţinem, aşadar, geţii.

[4]) Londra, British Museum, Ms. Or. 5459, fol. 31 a.

'=>) *Ibid.*

[6]) Cf. M. Karamzin, HcxopiH roccyaapcTBa PocciftCKaro, CanKneTep6ypn., 1818, voi. II, p. 216: Ilo KpafiKeii Mtpi 3HaeMi>, HTO MocKBa cymecTBOBaJia BI 1147 rony, Mapra 28, H MO-BipHTt noBiHirFHMt JrfeTormcuaMij BT> TOMT>, HTO reopriti 6î>i.Tb ca CTpoifTe.ie.vi; cf. şi Hifl, p. 176, Nr. 301, unde indică izvoarele. ') Cf. A. Rambaud, *Histoire de la Russie depuis Ies origiues jusqu'ă l'anne'e 1877,* Paris, 1878, p. 157 şi urm.; P. Milioukov-Ch. Seignobos-L. Eisenmann, *Histoire de Russie,* Tome II[2] : *Des origines, ă la mort de Pierre le Grand,* Paris, 1935, p. 126 şi urm.

1 doua izvoare de informaţie. Cel dintîi era bizantin: blach-vlach [1]), [S] *V*\ lt venindu-i de la nord, era cel obişnuit « turanic »: ulach, olâh, ulăk \ t ' fu primit desigur de la tătari, care erau stăpînii stepelor din nordul Negre, în secolul al XlII-lea.

ru

ISTORIA UNIVERSALĂ

Istoria sa, care începe cu creaţia lumii şi ajunge pînă la anul în care o ter-- 1269 [2]) e întemeiată pe documente adeseori străine şi e de un deosebit ' ' pentru epcca mcngolă, autorul ei fiind unul dintre bine văzuţii teri-ilui han mongol Hulâghu, care a distrus Califatul 'abbăsid de la Bagdad 58) într-un pasaj, însă, din descrierea celei de-a treia cruciade (1189—1192), ■dan îi pomeneşte pe români ca fiind în solda «francilor » lui Frederic Bar-ossa într-adevăr, după ce arată desfăşurarea jocului diplomatic între basileul mtin si împăratul apusean, el spune că ccnstantinopclitanii *«transportară >uit toată mulţimea pe care francii o recrutaseră în ţinuturile vlahilor şi ale ulgarilor (i-Blachaţ' ev i-Bulgharaţ") cu o grămadă de comori adunate, trectnă >i aceste ţinuturi* »[3]).

Prin aceşti « Blachi» aşezaţi alături şi înaintea bulgarilor, trebuie înţeleşi românii din nordul Dunării — din părţile Banatului cu care ar fi putut veni ntual în atingere Frederic Barbarcssa în trecerea sa pe la Belgrad şi Brani-o [4]) — ci desigur românii din sudul Dunării, adică din regiunea Balcanilor.. işţia, după cum se ştie, cu vreo trei ani mai înainte întemeiaseră, sub condu-sa fraţilor români Petru şi Asan, un nou stat, care, fiindcă îi cuprindea ■e limitele sale şi pe bulgari, este numit îndeobşte româno-bulgar [5]).

[1]) V. « Istoria Universală ».

[2]) F. Neve, *lucr. cit.,* greşeşte: 1267.

[3]) *Istoria Universală* a lui Vardan a fost tipărită, în armeneşte numai, la Moscova şi la Vene— Ed. Dulaurisr, cunoscutul armenizant francez, a dat o traducere a celor mai interesante pasaje-ritoare la mongoli, în *Journal Asiatique,* pe anii 1860— 1861. Apoi tot el a publicat textul arme-:, însoţit de traducerea franţuzească, a părţilor privitoare la cruciade, în Tom. I din *Recueil des: triens des croisades. Documents armeniens,* Paris, 1869, de unde, de la p. 440 împrumutăm şi noii :le, folosindu-ne şi de traducerea franţuzească. Cf. Louis Brehier, *L'e'glise et l'orient au moyen Les croisades* (în: *Bibliotheque de l'enseignetnent de l'histoire ecclesiastique),* VH-me edition, Paris.,. *i,* p. 122; apoi F. Chalandon, *The later Comneni,* în *Cambridge Medieval History,* voi. IV, p. ; Vasiliev, *Histoire de l'empire bizantin,* cit. II, p. 88.

) Drumul pe uscat, european, al cruciaţilor pe acolo era: prin Ungaria de dincolo de Dunăre, ea Drava în Sirmiu, apoi Sava lîngâ Belgrad: «in villa Bellegravae Bulgarorum hospitio, quarru us [Eremitul] etillius exercitus nonlonge ante depraedati combusserant » poposeşte şi Godefroy îouillon: cf. Reinhold Rohricht, *Geschichte des ersten Kreuzzuges,* Innsbruck, 1901, p. 64 şi Rene iisset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jerusahm,* voi. I, Paris, 1934, p. 9, 14. De acolo, .inua prin Niş; Sofia, Filipopol. în ultimii ani ai secolului XI, pe timpul primei cruciade, românii int pomeniţi în aceste părţi, cf. N. lorga, *Les narrateurs de la premiere croisades,* Paris, 1928: de Raymond d'Agiles, p. 9, spune că au întîlnit crutiaţii «des Turcs, des Cumans ou des Ouzzes. *isi),* des *Tanaces,* noti identifiables, des Petchenegues et des « Bulgares », iar Albert « Aquensis », - , Ia fel informează numai asupra cumanilor (Comanitae), asupra bulgarilor şi-i menţionează şi pe ncenarii [pecenegii] qui Bulgariam inhabitabant ». Am văzut însă mai sus că în secolul al Xl-lea, ^cnrisoDulullui Vasile II Bulgaroctonul, românii sînt cunoscuţi în toată Bulgaria. După un secol,, impu cruciadei a treia, apoi, numele lor va umple cronicile timpului, deoarece ei s-au ridicat la ■ol determinant politic.

ici Pt [St] [n]o[U] [fact]Or P[olit]ic a fost alcătuit de românii din Balcani sub conducerea celor doi *%âne* [6] + !î [Asan>] * Proprietari de turme fără nume de familie »; cf. N. lorga, *Istoria Poporului ■beni' i i* rom., voi. I, p. 223. D-l lorga, însă, îi crede din Pind; cf. şi Id,, *Istoria Românilot-¥ msuia balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia* etcj, Bucureşti, 1919, p. 21 şi urm..

Prin urmare, tocmai în epoca aceasta, neamul poate cel mai numeros din Peninsula Balcanică [1]), românii, se aflau într-o epocă de mare expansiune şi ■de deplină afirmare a însuşirilor atîta timp neexercitate, de organizatori politici. Apăruţi astfel ca nişte neofiţi în lupta politică, ei la început nu au fost apreciaţi după valoarea lor. Pe urmă, însă aproape toate izvoarele istorice, atît bizantine, cît şi apusene, ne dau îmbelşugate veşti asupra lor. Astfel, cel mai amănunţit informator asupra cruciadei lui Frederic Barbarossa, clericul cunoscut sub numele de Ansbertus[2]), îi întîlneşte pretutindeni pe români, în calea cruciaţilor porniţi în ziua de sf. Ghecrghe, 1189 dela Regensburg [3]). După ce aceştia trec de «Brandiz » (Braniceve): «in ipsa silua lcngissima Bul- «garie[4]), quam idus iulii[5]) ab Brandiz prcmcuentis intrauimus, Greculos, « Bulgaros, Serucs et *Flacos* [6]) semibarbarcs in insidiis ponerent, ut ex abditis «repentinis incursibus extremcs in castris, sed et seruientes in pastu equorum « colligendo progredientes sagittis toxicatis ferirent, qucrum plures dum ccm- «prehenderentur, confessi sunt, iussu domini sui ducis de Brandiz et princi-

capitolul intitulat « Românii dinPind întemeetori de stat ». Vezi însă C. C. Giurescu, *IR.,* I, p. 296. Istoricii slavi în mod constant neagă romanitatea conducătorilor Petru şi Asan, începînd cu Jireiek, >*GB., passim.* V. de ex. F. Uspenskiy, O6pa3OBanie B roparo 6oJirapcKaro irapCTBa (H3T> XXVII T. 3aimcoKT> HMnepaTopcKaro HoBopoccifiCKaro YHHBepcHTeTa), O/recca, 1879, p. 88 —108, capitolul PyMHHbi (BanaxH). ripoHCXcmaeHie amac-riii AceHeM, în care — cu toată tendinţa sa do a-i înlătura cît mai mult pe români de la începuturile acestui nou şi important stat — recunoaşte, p. 104, că. HITI. HHiero ynHBjiHTejibHaro, HTO EioaHTiHCKiB jr&TonHCijH HanaBineecH Ha Ea-iKaHCKOMT. nojryocTpoBt jiBH»eHie Ha3Bajra BanainCKHMT. H ripeaBOJunejiaMT. IleTpy ir Acemo npHMO *vum* KOC-BenHO npHnHcajiH poMaHCKoe np0HCX05KfleHie. Dar el îi consideră pe bizantini tendenţioşi, motivîndn-şi afirmaţia prin ura grecilor contra bulgarilor. însă din adîncirea comparativă a izvoarelor 'bizantine — de o claritate convingătoare — nu reiese deloc acest lucru. V. Vasilievskiy, în recenzia pe care a făcut-o cărţii lui Uspenskiy, în^KypnaJib MHHHCeTpCTBaHapoflHaro IlpocBemeHia, 1879, •CCIV, p. 181, nu lămureşte deloc confuzia voită slavofilă: neTp"b H AceHb 6binH noTOMKH npeJKHHXTI BoJirapcKHXT, uapeii Bwpocmie cpezm BajianicKaro HacejieiriH, BI Taxoft MicTHOCTH BOJIrapm, rai OHM npeo6jiaaaro BejiiaciiBe Toro ycBOHBiuie a3MKT> 3Toro nneMeHir. OHH MorjiH ciHTaTbca H BanaxaMH, H BonrapaMH, MorjiH oSpamaTbCJi KT> xtxi. H flpyrHMi>, KaKi> KT> CBOHMT. poaMHaMT>. Aceleaşi neîntemeiate afirmări şi la Mutafciev, *op. cit.,* p. 218, şi la Zlatarski, HcTOpiw, T. II: EwirapHH noaT>BH3aHTHiicKO BJiaziHHecTBO (1018 — 1187), Co<J>ia, 1934, p. 410 şi urm. Studiul lui Const. R. vcn Hofler, *Die Walachen ah Begrunder des zweiten bulgarischen Reiches, der Aseniden 1186—1255, Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte,* I [în: *Sitzungsberi-■■chte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philos.-Histor. Classe, Bd.* XCV (1880)], p. .229 — 245, — distins printr-o desăvîrşită obiectivitate ştiinţifică, cf. p. 244, ajunge la concluzia următoare, cu privire la coborîrea prezumptivă din vechii ţari bulgari a celor doi fruntaşi români, p. 242: « Es ist nun bezeichnend, dass er [Ioniţă] selbst da, wo es seinem Interesse lag, sie als seine *Ahnen* zu bezeichnen, nur den Ausdruck Vorgänger ţpraedecessores) gebrauchte, wâhrend •er sie Kaiser nennt, sich selbst cbenso bezeichnet und daneben vom Kaiserthum Bulgariens and Wlachiens spricht ».

-[1]) O recunoaşte şi Rosler, *RSt.,* p. 115, că populaţia romanică din Tracia, Tesalia, Moesia, Macedonia « an Zahl und physischer Kraft das griechische iibertraf ».

[2]) *Fonles Rerum Austriacarum, I Abtheilung: Scriptores,* V Bând, Wien, 1863, p. 1 şi urm., intitulată: « *Ystoria de expeditione Friderici imperatoris edita a quodam Anstriensi clerico, qui eidetn interjuit, nomine Ansbertus* ».

[3]) Cf. Dr. Friedrich Wilken, *Geschichte der Kreuzzilge nach morgenländischen und abendtân-•dischen Berichten,* IV Th., Leipzig, 1826, p. 58.

[4]) Arnoldus Lubecensis, la Wilken, *op. cit.,* p. 62: « Xemus illud maximum et notissimum quod *Bulgerewalth dicitur* ».

[5]) 15 iulie.

[6]) Pe « Greculos » d-l lorga îi traduce « păcătoşi de Greci », în *Istoria Romanilor din peninsula balcanică,* cit., p. 25. în privinţa formei *Flacos* — deşi Ansbertus are şi *Blaci* — pare a fi o forma supusă influenţei « Lautverschiebung » -ului frecvent german; cf. p. 22: Antronico. Nu e nefireasca provenienţa dublă a celor două forme, la acelaşi autor.

'mperatoris Greccrum edicto ad hec se perpetranda coactus » [x]). După u greutate, de aceste neamuri, care le îngreuiau drumul, fiind în ser-[VI\C, ievodului» *(dux)* de Branicevo, sau în al aceluia al basileului, cru-* *[A] . ţg [c^] [u]n nou stat se înfiinţase înspre nord şi ncrd-est: «Preterea *maxima parte ac uersus Danubium, quousque mare influit, quidam* s *Flachtts et fraier eius Crassianus*[2]) *cum subditis Flachis tyranni-tl** Era noul imperiu rômânc-bulgar [4]). Aceşti doi « tirani» intră în legă-mnăratul german *(* «*imperator Romanomni»),* făgăduindu-i de la înce-n"utcare încă de pe cînd staţiona la **Niş.** Cruciaţii purced mai departe, Inimul bine cunoscut spre Ccnstantinopcl[5]). în timp ce Frederic se afla drianopol, în ianuarie 1190, « *Kalopetnts* ***Blacorum*** *et maxime partis Bulga-m in hort'is [6]) Tracie dominus,* qui se imperatcrem et ccrcnam imperialem i Grecie ab eo sibi imponi efflagitat seque ei circa initium ueris *quadraginta ia Blacorum et Comanorum* ***tenentium*** *arcuş et sagittas* aducrsus Ccnstanti-**)lim** transmissurum constanter asseuerabat. Quem **nuntium** dcminus impe-r benigne a se pro tempore remisit **et** Calopetro placentia rescripsit »[7]).

l) Ansbertus, p. 20.

[2]) Petru — acest « *quidam . . . Flachus* », ca şi « Gelou », care era pentru învăţatul cronicar r tot un *quidam* — era numit *Halo-,* ca şi mai tîrziu Ioniţă, Kalojohannes, ceea ce însemnează mos», «bun», <> viteaz ». *Crassianus* este explicat de d-l Iorga, *lucr. cit.: Kyr Assianus,* ce indică o contaminare bizantină.

[3]) Ansbertus, p. 24, continuînd astiel: «In ea fluctuatione regni Grecie prefati comites de a et Crazzia [Croaţia] eo tempore, quo exercitus cruciş transmeabat, occasione accepta partem irie sue dicioni subiugauerant federi inito cum Kalopetro aduersus imperatorem Constantine^ mum, qui scilicet Kalopetrus dominum imperatorem [pe Frederic] scriptis et nunciis officiose luit debita reuerentia et fidelis auxilii contra hostes spensione maiestăţi eius inclinabat ».

[4]) Tot această nou-înfiinţată « Românie » dintre Balcani şi Dunăre, trebuie înţeleasă şi atunci, de la Adrianopol, unde poposise împăratul, o parte din oaste curăţa împrejurimile, p. 48 — -19 : rsus duobus cum agminibus noştri diversas in partes Graeciae funduntur et unum quideni agmen erat episcopi Wirtzburgensis et comitum de Salm et de Widin et de Spanheim, *versus lerram >rum* duas civitates ab hostibus relictas et tertiam bellica mânu cum multo sangvine ultra quinque i occisorum expugnarunt. Una ipsarum civitatum incendio data est ». Cetăţile lor muntoase irătate şi de către istoricii bizantini; totuşi nu se poate preciza mai mult asupra acelui *versus n Blacorum,* care pare că indică direcţia, deci o regiune la poalele Balcanilor sudici; *terra Bla-n* fiind, bineînţeles, în Balcani şi la nord de Balcani. O altă « Românie » cunoaşte Ansbertus iropierea Salonicului, p. 42: « Fridericus advocatus de Perge . . . invasit *regionem opulentam iam dictam, non mullum a Thessalonica distantem,* in q.ua rebelles aliquot occidit, abundan-lue necessariorum plus quam revehere sui potuissent invenit ». Ultimele cuvinte confirmă norile » lui Vardan.

[5]) Cf. mai ales Dr. Const. J. jirecek, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die xnpässe. Bine* ***histariseh-gtographische*** *Studie,* Prag, 1877, p. 31, 34, 82, 92, etc. — Ansbertus « per asperas et duras uias siluarum progrediebamur et redimina insidiarum et incursiomim >ra ue certamina ab hostibus *Grecis et Flachis* incurrimus, sicut ab imperatore Grecorum Ysaakio iratum dmoscitur » — luptînd oarecum *more thracico:* « . . .et rapinis rerum et occisione pabula-m non modicum sustinuimus detrimentum. Nam iterum quidam latrunculi sagitarii secus stra-pubhcam m condensis ueprium Ir.titantes ex improuiso sagittis tcxicatis plerosque ex nostris «sa et minus caute incedentes affligere non cessarunt». Printre ei erau şi cumani, p. 40.

[6]) In notă: probabil *in horis.*

■) Ansbertus, p. 44. Cf. Wilken, *op. cit.,* p. 96: « Friedrich . . . zerstorte aber mit Klugheit nicht ^eme Hoffnung, sondern erhielt diese wichtige Verbindung fiir den Fall der Noth ». în aceiaşi °*n ih-T* [6XCepţla] P[orne]nirii românilor, alături de cumani — se exprimă şi un alt cronicar, la îri'ci)-[2] ■'j[110^ 88] 'dupâ Căngii lect. antiq. t. I, fol.: Anonymi narratio de expedit. Asiatica legatio [ea' Kalo]P[etr]«s, qui cum Assamo fratre suo dominabatur populis Blacorum, Urianopolin, diadema regni Graeciae de mânu capiti suo rcgans imponi, et

Deşi o parte dintre români luptau în rîndurile bizantinilor, alături de greci, în majcritatea lor erau în acel moment cei mai înverşunaţi duşmani ai basileului [x]) şi de aceea nu e de mirare să găsim confirmată ştirea lui Vardan chiar la Ansbertus [2]), cînd declară că în faţa piedicilor puse de Isac **Anghelul** cruciaţilor « si invitum admodum piissimum Romanorum imperatorem cbstinatio et pertinacia Constantinopolitani imperatoris perduxisset, naves **etiam** galeas ab Italia et Apulia et maritimis idem providus imperatcr per litcras et **nuntios** praepara-verat, *exercitam quoque auxiliarorum Servorum et Blacorum* ***idtra*** *sexaginta millia* in promtu habebat» însă acest ajutor dat — fie de către vlahi şi sîrbi, cum zice Ansbertus, **fie** de către vlahi şi bulgari, cum informează Vardan — poate fi recunoscut şi într-un pasaj dintr-o scrisoare contemporană a **lui** Tageno, scrisă la «3 Idus Novembris » (1189), deci înainte de soliile românilor: « Urbes et castella in mânu nostra sunt, nec est qui audeat audito nostro nomine mutire, *Blaci nobiscum sunt. Armeni fideles noştri sunt . . . »*[3]).

Fără a mai face apel la istoriografia bizantină — care dealtfel n-are această informaţie — constatăm, prin urmare, că pe temeiul celor trei izvoare, îndepărtate ca provenienţă, se poate considera ca sigur ajutorul dat de către românii sud-dunăreni lui Frederic Barbarcssa, sporind astfel rîndurile cruciaţilor şi însuşindu-şi cauza creştină încă de la sfîrşitul secolului al Xll-lea.

E de remarcat că forma sub care sînt pomeniţi, la Vardan, aceşti soldaţi români şi bulgari, recrutaţi — şi nu ştim în ce condiţii fuseseră recrutaţi de Frederic, care, după cum am văzut, făcu să se întoarcă fără un răspuns precis cele două solii oficiale ale celor doi celnici — care desigur vor fi ajuns pînă în Cilicia lui Vardan, unde se înecă împăratul german şi de unde se vor fi întors apoi acasă, împreună cu ceilalţi cruciaţi, este bizantină: *B/.ă/oi* pronunţată *vlachi,* însă citită şi *Blachi,* aşa cum o redă istoricul armean.

Deosebirea de forme — turanică şi bizantină — la acelaşi autor nu este delcc anacronică; şi europeanul Ansbertus are *Blaci* şi *Flachi.* Faptele însă rămîn deplin valabile.

adversus Imperatorem Constantinopolitanum promittens se venturum illi in auxilium cum XL millibus Cumanorum, Imperator vero illius petitioni amicabile et placens pro tempore dedit responsum. Quamvis alia cura et videre bona Ierusalem, quamin Graecia demorando alienum sibi imperium vendicare ». [Aprecieri asemănătoare asupra tactului politic al împăratului apusean are Wilhelm von Giesebrecht, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit,* voi. VI[5], Leipzig, 1895 (herausgegeben und fortgesetzt von B. von Simson), p. 247.

[1]) Celelalte pasaje în care se vorbeşte despre românii sud-dunăreni la Ansbertus sînt, p. 53, — încă in luptele din Balcani — « Sequenti die [3 februarie] impegerunt noştri in *phalangas conductitii exercitus Constantinopolitani imperatoris Blacorum et Cumanorum,* cum quibus congressi duce absente in fugam eos inopinatam converterunt, paucis quidem e nostris, pluribus vero hostium captivatis et vix quindecim nostrorum servientibus occisis, uno etiam milite Hugone et Tispach peremp-to ». La 1 martie 1190, înainte de trecerea Hellespontului, Frederic mai primeşte două solii: « Eo . . . tempore dapifer magnus jConstantinopolitani imperatoris, qui exercitus pergrandem adunauerat, ut *Blachorum hostium publicorum* agmina'| proturbaret, transmissa legatione supplicauit domino imperatori [pe Frederic], ut quoniam pax inter ipsum et dominum suum Constantinopolitanum impe ratorem fratrem imperii ejus unita esset, gloriosum exercitum peregrinorum Christi sibi transmitteret *in adjutoriutn ad dimicandum contra. Blachos.* Ipsa nichilominus die *Kalopetrus Blachorum* <u>*dotninus*</u> *iicmque a suiş dictus imperator Grecie, literis directis auxilium Christi peregrinorum aduersus exerci tum Grecorum expoposcit,* sed utrique nuncii a domino imperatore inefficaciter sunt reuersi».

[2]) p. *5i.*

[z]] *Tagcnonis rtlatio,* cuprinsă in *Chronicon Magni Presbilcri,* în *MGS., SS.*XVII, p. 510.

v~ " mai invoca şi celelalte pasaje din scriitorii bizantini sau occidentali,, fost utilizate pentru a dovedi existenţa unei populaţii româneşti îi* e a l?, carnato-dunărene, în adîncurile evului mediu, în acest loc ne mai . r £jn asupra numirii « Dacia » — adică a teritoriului Daciei Traiane — 'm ^rele evului mediu[F)] numire care se întîlneşte şi în versiunea *Soukry* **^Moise** Chorenaţ'i. Bineînţeles, presupunem elucidată cunoscuta asonantă *l\a.-Dania,* după modelul lui' Iordanes: geţi-goţi, care se încetăţenise în cro-] medievale *l)* şi care nici nu are nici un fel de reflex asupra istoriei noastre, t **atîta** că prin această confuzie a cronicarilor Dacia propriu-zisă, cea înflorită, areaima Carpaţilor, era oarecum ostracizată din terminologia geografico-rică a timpului'. Locul şi oamenii dăinuiau, însă termenul fiind aplicat altei

Dacia adevărată, cea deposedată de nume, rămînea şi se adîncea tot mai t în obscuritate. Abia din cînd în cînd mai apare în terminologia vremii, turisind eroica sa vitalitate de-a lungul secolelor şi a vijeliilor isterice care

dezlănţuit asupra ei.

în a doua jumătate a veacului al treilea e.n. Dacia Traiană, adică acea de la Iul Dunării[2]), este părăsită în mod oficial de romani"), creîndu-se una nouă ; cele două Moesii: Dacia Aureliană împărţită şi ea, după cum se ştie, în i părţi: Ripensis şi Mediterranea[3]). Scăpînd astfel din raza intereselor ane ' deşi cîteva secole de-a rîndul foştii stăpînitori mai întreţin relaţii omico-politice cu ţinuturile tot mai mult barbarizate ale fostei Dacii Felix — imina geografică este tot mai rar proiectată asupra acestei Dacii, fiindcă >ritatea provinciilor romane se află la sudul Dunării, însă, în acelaşi timp.»

pomenită Sciţia, care era, după cum se ştie, la nordul fluviului. în secolul I-lea, însă, cînd scrie Iordanes, *Dacia* — care un răstimp fusese şi *Gotia* [4]) *4-*hema, sau cel puţin apologetul germanicilor o chema, *Gepidia* [5]). El deli-se, dealtcum, mai înainte, astfel Dacia Traiană: « . . . in qua Scythia ^a ab occidente gens resident Gepidarum — *introrsus illis [se.* fluminibus] *a est, ab coronam specimen arduis Alpibvs emunita»[6]).* în felul acesta,

*) Această confuzie se regăseşte chiar şi în istoriografia ungurească latină medievală, care-. se întemeiază în mare parte pe tradiţii proprii; de ex. Kezai, ed. Popa-Lisseanu, p. 31: :ila] . . . super *Dacos,* Noruagios, Frisones, Lituanos et Prutenos exercitum magnum destinauit », de *dacii* sînt *danezii.* Cît era de mare confuzia se poate vedea — pe lîngâ alte exemple, din :a lui Ekkehardus, *MGH., Scriptores rerum Merovingicarum,* VIII, p. 124: « Ex hac igitur ia insula diversae nationes egressae sunt *Dani, Daci,* Heruli, Rugi, Turcilingi, Wandali, **Winidi»** Longobardi».

2) Cf. Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie,* cit., II, p. 333.

) Pasajele principale din autorii clasici referitoare la acest fapt sînt următoarele: **Eutropius,** *irmm,* MII: «[Dacia] sub Gallieno imperatore amissa est, per Aurelianum translatis exinde ms duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt » şi IX, 8: « Dacia quae a io^.ltra Danubium fuerat adiecta tura amissa est ». Cf. şi Flavius Vopiscus, XXXIX , 6, *1.* a Daciei Aureliene cf. B. Filow, *Die Teilung des Aurelianischen Dakiens,* în *KUo,* XII (1912), *i* ?i urm.

'ca, . 1, /4; *« Quae patria [se. T>acisJ\in conspectu Moesiae sita Danubium corona mon tium* •r ■ ■ . *aec Goha, quam Daciam appellavere majores, que nune, ut diximus, Gepidia dicitur ».* . icu eseu, *op. cit.,p.* 71. Se întîlnesc si formele *h Fr/naidoiv /ăpa, ză opia* Tt5v *Ftinaiâcov l inaidcov* ***fjBtj.***

s, *Gehca,* V, 33. în acelaşi capitol înşiră rîurile: *Tisia, Danubius, Flutausis* (Oltul).

Iordanes are aproape exclusiv în vedere Dacia Traiană, relevînd-o şi sub forma de *Dacia antiqua* [1]), spre a o deosebi limpede de cea nou creată în Peninsula Balcanică.

Procopiu, însă, din aceeaşi epocă, înţelege prin Dacia pe cea sudică: *AaKi'ag Se (bg âpxorăroj yevo/jevog evravOa Siopiţcov... tijv re 'Pco/icicov yfjv ev Sticlă oioav[2]).*

Scriitorii bizantini, pe lîngă ideea politică romană, ai cărei exponenţi se socoteau, perpetuează şi terminologia istorico-gecgrafică clasică. Acest sentiment al tradiţiei, dezvoltat într-o aşa măsură şi potrivit pentru interiorul Imperiului bizantin, unde de cele mai multe ori formele vechi durau, era anacronic atunci cînd ţintea ţările şi popoarele atît de primenite, din afara graniţelor. Numele vechi, mărturii glorioase, produc numai încurcături, atunci cînd sînt aplicate unor contingenţe noi etnice, mai cu seamă la Dunărea de jos, unde de multe ori fiinţa o *no man's land.*

Astfel Suidas, care cunoaşte izvoarele clasice, în secolul al X-lea, numeşte amîndouă Daciile: cea nord- şi cea sud-dunăreană: *Aaxia x&po. fjv o Tpai'avog ev roîg nepav iov "Iarpoo x^P'oig KaxwKiue... Abpskiavoq... ănethjfîpsvtjv SiaacbCeaOai... ev pearj xţj Muaia KaOiâpuae, zfjv x^P[av] ovopăaag AaKi'av.* [3]) însă cînd îi identifică pe daci cu pecenegii: *AăKeg'oî vov JTo.Tiiva.Knai Xeyop.evoi*),* desigur se gîndeşte nu la pecenegii care poate prădau şi treceau şi prin Peninsula Balcanică, ci la pecenegii care începeau să se instaleze durabil în cîmpia munteană precum şi în văile şi cîmpiile ardelene [5]). Această identificare însă, nu exclude existenţa unei autentice populaţii daco-remane în locurile pe care le ocupă mai mult nominal, pecenegii; vechea populaţie trăieşte mai departe şi cu noii năvălitori, care tocmai din cauza ei sînt botezaţi, de către arhaizanţii bizantini, daci. Consecinţa logică ce se poate trage din această împrejurare ar fi că, de vreme ce, în secolul al X-lea — cînd văzurăm că ungurii, tot după izvoare bizantine, nu se întindeau, cel puţin pe la jumătatea secolului, mai înspre răsărit de linia munţilor din apusul vechii Dacii, a Daciei *antiqua,* cum ar zice Iordanes, iar alţi stăpînitori, de orice natură, nu se cunosc asupra plaiurilor carpatine, pece-

*) *Ibid.,* XII, 74: « *Daciam dico antiquam,* quam nune Gepidarum populi possidere noscuntur ».

[2]) *De bello gothico* (ed. Haury), IV, 5.

[3]) *Suidas* (ed. Bernhardy), I, col. 1164.

[4]) *Ibid.,* col. 1163.

[5]) Cf. mai sus, p. 64, Constantin Porfirogenetul, tot in secolul al X-lea, prin informaţiile analizate mai sus lasă să se bănuiască ceea ce peste un secol afirma categoric Kedrenos (Bcnn), II, p. 583: *Tb eOvoţ* T<5V *ITaxCivâKcov LKVOIKOV bnâpx.ov . .. ve'ftovxai Se xăg nepav "Iaxpoo ano zoo BopixrOe'vooQ nora/iov Kai ne'xpi Tlavvoviaz r/xÂcofteva: nedidâa?, vofiăâeg re ovreţ Kai xov aKtjvhtjv Siâ navTOQ ăanaCofievoi fiîov.* Tot în secolul al Xl-lea, un alt mare scriitor bizantin, Mihail Psellos, *Chronographie ou histoire d'un sihle de Byzance (976— 1077),* Teme II, Paris, 1928 [edit. Em, Renauld, în « *Collection Byzantine publiee soits le patronage de l'Association Guillaume Bude *'* P- 124—125, îi aşază pe pecenegi tot la nordul Dunării, deci în fosta Dacie, pe timpul expediţiei ungaro-pecenege a lui Isac Comnenul (1057—1059): *navcxpaxiq. eni xobQ eonepiooQ xcopsî ooQ MoaobQ ftev 6 nâXai xpovoq wvâftaCev, elxa, Se eiQ o Xe'yovxat fiexcovonâaOrjaav ve/jdfievoi Ss onooa 0 "Iaxpog npoz xt]v xă>v 'Pco/jaiav SiopiCei f/yefioviav, âOpoov te inaveaxriaav Kai npdi xf/v qfteSanriv yijv fiexoiKitrdifaav alxia Se abroîQ ânavaaxâaecoQ xoxcovFercov eOvoQ, â/iopoovxeg fiiv EKeivou:, Xţiaxevovxe; Se xovxobQ Kai Xrjîţotievoi, Kai npoQ xfjv nexoiKeoiav eKfitaCofievoi.* Renauld, în notă, explică: « Psellos, nous l'avons constate â diverses reprises, se fait, pour ainsi dire, une loi de ne pas designer Ies gens et Ies peuples par leur nom ». Enigma o dezleagă Zonaras (Bonn), III, p. 671, referindu-se la aceleaşi evenimente: *'O Se Koffvtjvog, Kaxă xcov OByypcov Kai xwv ZKVO&V, 1 HaxţivaKÎxou Xe'yovxai, eKaxpaxebuaz xolQ ftev Ovyypoic eiprjvt^v aixTjaafiivoiţ eaneiaaxo.* Psellos

" vor fi f^ost ace¡a care exercitau această dominaţie poate nominală prin S[11] . • cocir.i si efectivă prin bărăganuri, asupra populaţiei băştinaşe, nevenetice. [an]-bA,ni}conul *AAKOQ* — fără a fi menţionată o *Ao.xia,* ceea ce implica un formă politică — se mai întîlneşte apoi la Anna Comnena, în secolul al TT l°a referindu-1 însă la secolul al Xl-lea. Anume, ea arată că sub Alexios n'ul (1081 — 1H8). după ce este încoronat, *inşi yăp ăg năXai sîxov oi* ' *A~viVm ânvnvs'xai usxâ zcov 'Pcouakov anovdăg zrjprlv sios'zi OVK fjOsXov, ăÄÄă aonvSnaavxsg SisXvaav* *). Sub aceşti daci e verosimil sa se ascundă ungurii, ^pasajul, în care arată că *KsÁxoi,* care sînt cruciaţii, *KaOănsp xivăg noxapobg* [l]*-avxayâ6sv' aoppsovxag ză*g *Siă zcov AaKăv cbg eni'nav npbg tjp.ăg snspxopsvovg* ■ *azoazxâ*[2]) fără nici o îndoială sînt desemnaţi, prin daci, ungurii, deoarece primii uciati n-au trecut prin teritorii locuite de români, la nordul Dunării. Această bstituire de nume e şi mai evidentă în fraza: *oi SK XCOV AaKcov fJKovzsg ănoKpiaiăpwi pa xov KpcD.t] Kai aup.nsvde.poo xfjg fiaaiXsiag*[3]), căci Aa/b/g-Kirâly era numai regele ogariei numit. La fel şi în pasajul geografic, în care vorbeşte despre Hemus-ilcan *sKaxspcodsv Ss xcov Kaxappvxcov avzov no/.Xă Kai nkovaicbxaxa sdvt] vs'pxzai IKCQV, p.sv ovxcov fiopsioxspcov Kai xcov QpăKCov, vozicozspcov Ss OpaKcovxs avxcbv Kai 'aKsSovmv* *) prin daci trebuie înţeleşi ungurii, deoarece Anna Comnena descrie emul ca un munte pornind de la Marea Neagră şi întinzîndu-se pînă la Adriatică, spre pădurea Herciniei: în felul acesta, dacii de la nordul lui pot fi foarte bine eiaşi daci supuşi « kralului». S-ar putea însă ca lucrurile să stea altfel în est discutat pasaj privitor la anul 1087, cînd Calgî şi Solomon au pătruns

sudul Dunării: *"Eapog Ss sm<pavsvxog Siskdîov 6 TţsXyov xa vnspKsipsva xov Aavfiecog xipjtr] (r\ysp.cov Se ooxog vnspsxcov xov EKVOIKOV azpazsvpazog), avp.p.iKzov ayop.svog crzpâzsvp.a cbasi xiXiâSag oySorJKovza SK ZS Xaopofiazcov icai ZKVOCOV, Kai ano v AaKiKov crzpazs6p.azog OVK oXiyoog.cbv 6 ov'zco KaXov/isvog EoXop.cov Sr\p.aycoybgr\v*[h]). Strîmtoarea Dunării » este desigur regiunea Porţilor de Fier; prin sauromaţi » — dacă « Sciţii » sînt pecenegii lui Calgî[6]) — trebuie înţeleşi imanii, cu care, dealtfel, Solomon avusese legături, promiţînd Ardealul hanului r Kutesk. Solomon — care aici apare numai ca conducător — este fostul rege Ungariei (1063—1074). «Nu puţinii soldaţi *dacici»* pe care îi conduce el şi

in misieni îi înţelege aşadar pe pecenegi, chiar şi nenumindu-i, iar Zonaras tot pe pecenegi ii meşte sciţi. Geţii lui Psellos sînt cumanii, care tot în a doua jumătate a secolului al Xl-lea apar în cronica rusească.

[J]) Ed. Bonn, I, p. 166. Dr. I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbiirgens. Nach den Quellen dargellt,* Wien, 1891, p. 41, nu crede că aceşti *ăp/rjyezai* ar fi fost unguri: « Die Stelle, die man bisher s entscheidend auf das Yolk der TJngarn gedeutet hat, spricht von *xwv AaKăv ăp/jjyEtai* zu ier Zeit (1059), als die ungarische Theilfiirsten ihre Macht schon eingebusst hatten ». întă se pare nu trebuie înţeleşi < principi », « conducători », ci numai fruntaşi ai ungurilor, care veniră ca soli Sofia înaintea basileului; cf. Pauler, *MNTÂKA,* l[2], p. 104 şi 429.J şi Homan, *MT,* I, p. 269. îge al Ungariei era Andrei I (1047-1060). Cf. şi Muralt, *op. cit'.,* II, p. 4.

-) Ed. Bonn, II, p. 30. La II, 35 Petru Eremitul trece *Stă xcov nepcov* T/y? *Ovyyapiaz!) ibid.,* II, 246. Cf. recenzia lui Vasilievskiy, cit., p. 171, unde traducînd « apocrisiarii » cu Kojii, «ambasador», afirmă: .Hcirte flHa, HTO *'3!\tcb* flaxn *f£K xcov AaKcov)* cyn» Yrpbi; Ha «epn HXT, KOPOJM 6fei.ii, jKeHOMT, CbiHT, qap-fea Anemia Ioamn. KOMHHHS.

[4]) *Ibid.,* II, 299.

[5]) *Ibid.,* I, 330-331. Cf. si Muralt, *op. cit.,* II, 6!.

p0poare arhaizante, la Anna Comnena, au dat loc la foarte multe discuţii asupra a cunoaşte foarte bine şi numele noi, de pecenegi şi cumani, însă în mod obişnuit

1T [e]Pecenegi, iar prin sauromaţi pe cumani; cf. indicele, la sfîrşitul

care, prin urmare, nu erau în mod necesar dintre supuşii lui[1]), dat fiind că el trăia de vreo cîţiva ani între pecenegi, la răsăritul Ungariei, au fost declaraţi de **unii** cercetători ca români, iar de alţii ca unguri. Considerînd că, de obicei împărăteasca autoare prin *A&KOI* îi înţelege pe unguri — deşi cunoaşte de asemenea şi *Obyypio.* [2]) — ar trebui ca şi în acest pasaj să îi vizeze pe ei; însă faţă de împrejurarea că aliaţii lui Solomon sînt numiţi ei înşişi în izvoarele bizantine daci, fiindcă locuiau în fosta Dacie Traiană, iar pecenegii lui Calgî îşi fac trecere împreună cu revoltatul ex-rege prin regiunea Porţilor de Fier, în plină Dacie, e foarte posibil ca sub numele acesta străvechi să se ascundă o bună parte din locuitorii băştinaşi ai muntoaselor ţinuturi din răsăritul Ungariei, din Banat şi Ardeal, peste care ungurii abia de cîtva timp îşi afirmau supremaţia contestată în repetate rînduri de către pecenegi şi cumani, care necontenit le pustiau. De-altfel ungurilor nu li s-a putut atribui numele de daci, decît după ce la Bizanţ se ştia precis că au în stăpînirea lor şi părţi din fosta Dacie Traiană, adică părţile ardelene. Faptul că Anna Comnena nu-i aşază pe români *(BXâyoi)* la nordul Dunării în mod explicit, arătînd un popor şi statornic şi nomad [3]) cu acest nume în sudul fluviului care în secolul al Xl-lea era din nou acoperit de vasele imperiale [4]), nu prejudiciază deloc asupra probabilităţii existenţei unei populaţii româneşti în cuprinsul fostei Dacii Traiane, care se ascundea sub numele deplasat şi asupra ungurilor — care, cum am văzut, îşi au şi numele lor propriu — stăpînitori din acest secol ai teritoriilor răsăritene ale Ungariei « arpadiene ».

în acelaşi secol al Xl-lea, însă, un alt scriitor bizantin, Kekaumenos, îi identifică, fără putinţă de altă interpretare, pe daci cu românii, în capitelul intitulat *JJepi âmcm'ag TCOV BĂâ/cov* din « Strategikonul» său: *ovâsnors SE §<puĂa£ev niaxiv npâg rivă (rd rebv BMXCJV yevog) ovScnpdg-obg ăpxaioxepouQ fiacusîg rcov 'Pco/uaicov. noĂsfit]6Evzsg napa tov PaaiMcog Tpaiavoo icai navzskcog EKzpifie'vTsg eăXcoaav Kai rou*

x) Finlay, ap. Vasilievskiy, cit., p. 170, îi vedea îneipe români. La fel şi Uspenskiy, O6pa3oBaHie, cit., p. 97 şi urm. Unul dintre argumentele sale este că bizantinii îi numeau pe unguri *Ovvvol, O5yypoi,IIaiovEQ,rtJ7:aiSeg,* ceea ce e adevărat; cf. Darko Jeno, *A magyarokra vonatkozo nepnevek a bizănezi iroknăl,* cit., precum şi Gyula Moravcsik, *Die archaisierenden Namender Ungarn in Byzanz,* în *BZ,* XXX (1930), p. 247 şi urm. Au mai fost numiţi ungurii şi «turci » şi altfel, însă acest argument nu e concludent, deoarece, după cum reiese din Anna Comnena, la care se găseşte pasajul cu pricina, ungurii sînt desemnaţi prin *AUKOI.* O altă dovadă pentru teza sa o găseşte Uspenskiy într-un pasaj din Niketas Akominatos obţinut de la Miller, care sună astfel: *Kai Aâ.Kt]Z fiev* ***aol*** *SouXaycoyeîrai JaXfiărtjQ Se Kai 'IĂX'vpioi QamnovTai coi, bnonintei S' 6 ITaicov, 6 â' 'AXafiavdc crnevd&tai* conchizând: <QTH II *uoaodiihiH* Mtcra HMtiOTb no KpaHHeă Mipt TO 3HaMenie, HTO ne no3BOJi5noTi> BmtTSb Bl flaKaxt BroaHxiMCKHXfc riHcaTejieii HenpeMfaffio yrpoB"&». însă pe lingă faptul că acest ultim pasaj se găseşte la *alt* autor, din secolul al XHI-lea, prin « Dacul » care şi i-a supus pe iliri, pe dalmaţi şi pe pannoni şi s-a împăcat cu alamanii (germanii) nu-l putem înţelege decît pe regele ungur, cu toate că sînt enumeraţi printre supuşii săi pannonii, prin care trebuie să-i înţelegem poate pe moravi. Vasilievskiy, cit., nu primeşte această interpretare. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbiirgens,* cit., p. 41 — 42, disociază just: « Unter den *rod AaKiKov urpaTeâfiazoC O6K oXiyoVQ* dtirfte daher weniger Salomons njlchster Anhang, als vielmehr ein *betrachtlicher* Heerestheil der « Daker » zu verstehen sein », însă greşeşte cînd îi identifică pe *AUKOI* cu « Cuni » din *Chronicon PictKm Vindobonense,* ed. Florianus, I, p. 194 şi 195: « Salomon . . . fugiens adiit ducem Cumanorum qui uocabatur Kutesk. *Cui iurauit quod Transiluanam prouinciam proprietario sibi traderct,* et filiam eius in uxorem acciperet, si iile in auxilium eius super Ladizlaum ueniret . . . Salomon cum *latrunculis Cunorum* inuasit Bulgariam et confinia Grecie, ubi ab exercitu imperatoris Grecie miserabiliter sunt percussi». Asupra luptei mai amănunţit la Pauler, *MNTÂKÂ,* I[2], p. 152 şi notele 304 — 305; Pauler prin daci îi înţelege pe unguri, iar prin « Cuni» pe pecenegi. Tot unguri îi consideră, fără excepţie, şi Moravcsik, *op. cit.,* p. 250.

2) Ed. Bonn, I, 256 şi II, 33.

3) *Ibid.,* I, 245 şi 395. Cf. Sacerdcţeanu, *Consideraţiuni,* cit., 238.

4) După cum reiese clar din pasajul care descrie expediţia navală a lui Gheorghc Euphorbenos, I, 337.

; a5rc5v *AcKePâXov ăitoaşayivzog Kai zijv Ke<pa?Jjv ini âopazog ăvapzijOevzog ev a* ***ftoXsi 'Pcofiaicov.*** *oîzoi yăp ziaiv oi Ăeyo/xsvoi Aăicm Kai Biaaov* OJKOVV *Să n)J1&i*^{0V} *zou Aoovafiiov nozafiov Kai rov Zăou ov vvv noza/uâv Eâfiav KaĂovpev ăptia>Q oiKOvaiv,* ev *oxvpoîg Kai Svcrfiăzoig zonoig. Touzoig Gappovvzeg ăyânqv Kai SouĂcoaiv npdg robg âpxaiozspovg fiacnXsîg Kai eţepxd/uevoi* TC5V *gltjiXovro xăg X^pag* ZOJV ***'Pco/uaicov.*** *o'Oev ăyavaKzrjoavxsg Kaz' avzcov, cbg oiio-* ^ ,$Q_{sl}p_{av}$ *avzovg. Oi Kai e&Wovxeg zcov eKeîae dtsanăprjaav ev năarj rrj t®* ***Kai*** *MaKeâovia...* \).

î' acest capitol se găseşte formulată, pe lingă identitatea, în sensul de des-j , ^ dintre daci şi **vlahi,** şi părerea despre originea românilor. Că este vorba ' Dacia Traiană o arată fraza în care se spune că Traian a purtat războiul ^{6S}?re lor învingîndu-1 pe Decebal. Egalitatea vlahi—daci şi bessi[2]) nu arată ■n rimii coborau numai din bessi, aşa cum vrea Tomaschek[3]), ci conţine, în »rrnene adevărul stabilit de atîţia istorici şi filologi moderni, că românii sînt "narte din marea romanitate, întinsă şi la nordul şi la sudul Dunării; certitudi-ea aceasta se sprijină şi pe fraza următoare, care enunţă că ei (fie daco-bessii, e vlahii) locuiseră la nord în vecinătatea Dunării şi a Savei, ceea ce fără îndoială îseamnă, cum arată istoria, şi la nordul acestor două fluvii, prin locuri tari şi rin fortăreţe *(oxvpcbjuaja),* de unde îi tulburau pe împăraţii romani *(zobgăpxaio-'•poog Pamieîg).* Sînt apoi bătuţi. Fugind de acolo, s-au răspîndit în sudul eninsulei Balcanice pînăîn Epir şi Macedonia. Epcca, în care au coborît de la ord vlahii în sudul Balcanilor — deşi nu toţi aromânii sînt de la nord [4]) — a fost xată de unii cercetători în secolul al Vll-lea, pe timpul invaziei slavilor [5]), .r de alţii, mai cu dreptate, după venirea ungurilor, deci după anii 900 [6]). Această Itimă teorie a fost confirmată prin mărturia călugărului anonim care scrie pe L anul 1300: « Notandum est quod inter machedoniam, achayam et thesaloni-

[a]) Publicat mai întîi de B. Vasilievskiy, CoBtTH H pacKa3M BH3aHTifiCKaro 6osipnHa XI âHKT— IleTepSypri., 1881, p. 106, apoi republicat de B. Vv'assiliewsky şi V. Jernstedt, *Cecaiimeni (rategicon et incerţi scriptoris de officiis regiis Hbellus,* Petropoli,1896, p. 74. L-a relevat şi comentat lai întîi W. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel,* cit., p. 58 şi urm. Cf. traducerea rcmâ-sască a pasajului la Philippide, *op. cit.,* I, p. 663 — 664. S. Mangiuca, *op, cit.,* p. 220: prin daci îi [ţeiege pe locuitorii Daciei Traiane. Cf. şi Sacerdoţeanu, *Considcraţiitni,* cit., p. 238 şi Drăganu, *b. cit.,* p. 20 şi urm.

[2]) Asupra acestui neam al tracilor cf. V. Pârvan, *Getica,* cit., p. 75.

[3]) *Op. cit.,* p. 62. Nu e deloc convingătoare logica lui Tomaschek: « In der Verbindung, mit *iaaoi* kann *Ăăicai* nur die romanischen Provinzialen von Dacia ripensis, Dacia mediterranea und ardania bezeichnen! Nur insofern, als diese aurelianischen Provinzen auch die aus deni traianischen acien herausgezogenen romischen Provinzialen aufgenommen hatten, ist eine Anknupfung an ie nordische, friihzeitig verlorene Provinz gestattet. Der missverstandene Name (?) hat den Despo-■n verleitet, die Wlachen mit den weit beriihmteren Daken des Decebalus in Verbindung zu bringen nd seine Reminiscenzen aus Dio Cassius anzufiigen ». însă tocmai faptul că Kekaumenos îi decse-2Şte răspicat pe daci (şi nu cunoaştem nici un izvor istoric, în care să fi fost aplicat termenul de daci» locuitorilor nou-createi şi efemerei Dacii Aureliene) de bessi, arată că erau două popoare eosebite, trăind în ţinuturi deosebite; iar Dio Cassius, la care face apel Tomaschek, -*B capit. IX, , ti cunoaşte pe daci în Dacia Traiană, iar pe bessi tot el ii aşază la sudul Dunării.

) Cf. Dragam], *op. cit.,* p. 22; Th. Capidan, *Românii din peninsula balcanică,* în *Anuarul istituluhU de Istorie Naţională, XI* (1923), p. 91 şi urm., Idem, *Meglenoromânii.* I. *Istoria şi graiul* in',i ^tter<ttura populară la Meglenoromâni, în: *Academia Română. Studii şi cercetări,* vei. VII lJ_a); şi O. Densuşianu, *Histoire de la langue roumaine,* voi. I, Paris, 1922, p. 330 şi urm.

) *)* ■ Unciul, *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române,* in *Analele Academiei Române lemornle Secţiunii Istorice,* Seria II, Tom. XXIX, p. 570.

' ' • Haşdeu, *Strat si substrat-Genealoeia -popoarelor balcanice,* în *Etymologicum Magnurn omaniae,* Tom. III, Bucureşti, 1892, p. XXXII. '

cam [J]) est quidam populus ualde magnus et spacicsus *qui uocantur blazi, qui et* ***olim fuerunt*** *romanorum pastores, ac in Ungaria ubi crant pascua romanorum* prcp-**ter** nimiam terre uriditatem et fertilitatem clim *morabantur. Sed tamcn ab ungari!, inde expulsi, ad partes illas fugierunt*[2]) . . . ***regnutn*** *ungarie olim non dicebatur ungaria, sed messia et pannonia . . . Panoni* autem, *qui inkabitabant tune panc-nidin, omnes erant pastores* ***romanorwm,*** *et habebant super se decern reges potentes in tota messia et pannonia* »[3]). Această mărturie fermală, ccmpletîndu-se admirabil cu Kekaumenos, confirmă, pe lîngă teoria unităţii teritoriului întins de formare a neamului românesc, şi faptul istoric că românii au fest despărţiţi în mai multe ramuri, în epoci diferite. Studiile atît de minuţioase ale filologilor români cu privire la diversele *membra disiecta* ale romanităţii orientale, precum şi cu privire la drumurile străbătute de străromâni în evul mediu sub presiunea năvălirilor mereu împrospătate dinspre răsărit, sînt astfel sprijinite şi de rezultatele cercetărilor istorice.

Aceeaşi tradiţie bizantină, întemeiată pe realităţile străvechi isterice şi de dragul căreia numirile oarecum sfinte ale trecutului nu puteau fi dezrădăcinate [4]) — fiind, e adevărat, uneori greşit întrebuinţate pentru popcare care aveau comun cu popoarele antichităţii numai faptul că locuiau pe aceleaşi meleaguri — o găsim exprimată şi mai tîrziu. în ultimul secol de viaţă bizantină, în al XV-lea, Laonikos Chalkokondylas prin daci îi înţelege totdeauna pe remâni. în acelaşi mod procedaseră şi Suidas, Kedrenos şi Kekaumenos cînd îi numesc pe locuitorii contemporani cu ei ai Daciei Traiane daci, chiar dacă îi ţinteau numai pe proaspăt veniţii nomazi ai stepelor: sub numele acordat cu destulă uşurinţă veneticilor se ascunde grosul populaţiei băştinaşe [5]). Chalkokcndylas lămureşte minunat obscurităţile celorlalţi. Pentru el Pannonia [6]) adică Ungaria, se întinde (înspre răsărit) pînă la daci: *ITaiovia âe ăp/erai ano BiEvvng... KaOtJKSi ani ACLKOVQ TS Kai Tpipa-J.AODQ").* Iar cînd înfăţişează originea pannonilcr-ungurilcr recurge la terminclcgia antică, recunoscînd singur că denumirea de daci şi geţi aplicată neamului care-şi avea capitala la Buda[8]) nu este potrivită[9]). întrebuinţînd *Ilaiovia* pentru

[T]) Deci în acelaşi loc, aproape de Salonic, unde Ansbertus numeşte *Flachia*; cf. mai sus, p. 543.

[2]) Ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR,* II, sub titlul *Anonymus geograf>hus, Descriptio Europae Orientalis* (dupâ Olg. Gorka) p. 17. Anul exact, în care scrie, este 1308.

[3]) *Ibid.,* p. 42.

[4]) Un exemplu despre întrebuinţarea numelor arhaice, fără nici un discernământ, cf. la Iorga, *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation,* voi. III: *L'empire de pe'ne'tration latine* (*1081 — 1453),* Bucureşti, 1934, p. 41, unde retorul triumfurilor lui Ioan Comnenul înşiră laolaltă: geţi, masageţi, *daci,* sciţi, cilicieni, isaurieni, pamfili, perşi, asirieni, dalmaţi şi nomazi.

[5]) Adevărul acesta îl recunoaşte Moravcsik, *op. cit.,* p. 252: « Diese Namen, welche die Ungara nach der Landnahme erhielten, spiegeln jenes Bild wider, welches sich die Byzantiner von Ungara unter den Arpaden machten. *IlaiovsQ (Ilavvdvioi), ZaupofiăXai, AăKEQ btdeuteten eigenilich die drei Hauptteile von Ungarn bzw. ihre alten Bewohner* und werden im XI —XII Jahrhundert nach der Landnahme und Erstarkung der ungarischen Herrschaft von den Byzantinern auf die Ungarn als die Herren jener Gebiete iibertragen. *FijnaiSeQ, Moaoi, Fixai,* deren Gebrauch erst im XII Jahrhundert zur Zeit der Komnenen aufkam sprechen von dem sudlichen Vordringen der Ungarn». In notă mai citează citeva pasaje *sub specie.*

[6]) Asupra identităţii: pannoni-unguri, cf. Darko, *lucr, cit.,* şi Moravcsik, *op. cit.,* p. 249, unde se citează şi exemple slavoneşti, de tx. unul de pe la 900.

[']) Ed. Bonn, p. 72. Prin tribalii îi înţelege pe sîrbi. Cf. şi p. 7.

[s]) *Ibid.,* p. 73: *e<jri Se abzoiQ fianiXeia ev IIOVSTJ nâXti soSai/iovi napă xov "Iaxpov.*

[9]) *Ibid., :* [pannonii] *oîovzai Se* Tîvfi? *TOVTODQ oi nev PezaQ yeveoOai xb naXaiov, Kai und xov Alftov oÎKouvxac, und £KO0OJV Kaicoop.evovG, ăvaxwpfjaai* £? *xijvâe xqv* £&>/?av *tjv Kai vuv OÎKOUOIV oi Se (fâai A&KO.Z yeveaOai eyd> Se bnoiov ăv xi eî>} xb yivoz xooxo xf;v ăpxr/v, OUK ăv pq.8icQQ eineîv zxoinv xouvofia fie'vxoi xouxo und xe oepcov abxcov Kai bnb 'lxaXcbv KaXov/ievoug, ou năvv xi KaXâc;* ■*exoifii exe'pcp xivi ovoyaxi KaXeîv xouxouţ.* Prin geţi el îi înţelege pe geţii scriitorilor clasici, care erau arătaţi ca locuind şi în dreapta Dunării.

proprriu-zisă, prin compusul *IJaiovodaKia* desemnează Ardealul [1]), ceea *Ş?*- K-e spusele noastre de mai sus, că ungurii au fost numiţi daci numai in are? **ştfut** la Bizanţ că ei au pus stăpînire pe o parte, cel puţin, din Dacia 3aC fl li b i i ă ăî **â i l i**

ştfut ţ p p p **ɒţ**

- ' Construind astfel logica bizantină, rămînea ca românilor şi **Ţării** lia Ana" +: întemeiată si dezlipită de orice suzeran între timp să li se confere nele de *AăKeg* şi *Aaxia*).* î comparaţie cu izvoarele istorice bizantine, cele apusene sînt mai realiste;

* Diedicâ vederea prin reminiscenţele istorice, decît rareori. Dar deoarece •\n acestea nu găsim informaţii mai amănunţite asupra fostei Dacii Traiane, [1] ml mediu, în afară de vagi şi sporadice aluzii sau menţiuni foarte sumare, sul istoriei plaiurilor noastre, în această epocă, nu poate fi reconstituit decît gmentar.

~eoffraful Ravennat, după cum văzurăm [3]), dă numele de *Datia* şi Danemarcii 3acîei Traiane, considerînd-o pe cea dintîi *minor,* iar pe cea autentică *magna patiosa Datia quae* ***modo*** *Gipidia ascribuntur.* El e poate primul care identifică cia cu Dania, lăsînd această identificare moştenire cronicarilor medievali. **fi fost** normal ca Dacia « cea mare şi întinsă » să fie mai des pomenită printre ile rămase din evul mediu, însă lucrurile s-au întîmplat tocmai pe dos. Cronica-ipuseni, trăind în contact neîntrerupt cu Dania, şi despărţiţi de Dacia propriu-i prin neamurile barbare icuite între ele, ne-au lăsat multe notiţe privitoare ţărişoara apuseană, în timp ce asupra fostei provincii romane abia la - trei'dacă se mai găseşte vreo pomenire.

Cînd întîlnim numele Daciei aplicat Daciei Traiane este sigur că avem de-a s cu o reminiscenţă clasică, ca şi la bizantini. însă, spre deosebire de scriitorii ci, în apus numai atunci se întîlneşte, cînd autorul utilizează de-a dreptul un or clasic, cînd are înaintea ochilor vreo descriere geografică antică, pe care o roduce întocmai. Astfel, chiar Ravennatul, deşi lasă posibilitatea unei eonii în ceea ce priveşte termenul de Dacia, totuşi înţelege în mod obişnuit, *a* acelaşi termen Dacia Traiană, cînd spune: «sunt patriae *spatiosissime,* ie dicuntur *Datia prima et secunda, quae et Gipidia appellatur, ubi modo Uni et Avari inhabitant*», prin care (per quas *Dacorum* patrias) trec rîurile Tisa, risia, Gresia, etc. Dacia prima şi secundă poate să fie *Superior* şi *Inferior,* că primele împărţiri administrative ale Daciei Traiane [4]). S-ar părea apoi, că în pasajul citat[5]) din Eginhard, în care se înşiră o parte ceea ce Carol cel Mare a supus în răsărit: « utramque Pannoniam et *adpo-*■*m in altera Danubii ripa Daciam,* Histriam quoque et Liburniam atque

) *Ibid.,* p. 77: *tii Tlaioviav Kai IlaiovoSaKiav.*

) *Ibid., ini Mup£,o.v TO AaKiaQ rjy&nova.* Ţara acestor daci *SitJKeid'auxăv rj /capa ano 'ApSsXlou Uaiovcov daiciaj; ăpxonevt}earsini Euisivov IIOVTOV.* Originea lor: *AăKSQds /pcovrai <f>covrj napa-7i$ zri* -murâv ***SiepOafifiiVQ*** *âs es xoaouzov Kai Sisveyicoocrri mare zolsrtăc; mat BIV xoiK WDQ OTWOV OXI fifj* râc *XiţeiQ Statjtifieioofisvcov enryivtixjKEiv, ori ăv Xiyoixo, oOsv p.sv o$v x>] uxp ipcovij dtaxpâ/ievoi fj9sai 'Pn^alcov kni xauTtjv wpiKovxo xijv xâpav Kai avxoo xfjSe ăioisav, u.^oo aKijKoa nepi rouzoo dimnuaivovxoc aaqxăq otiovv, oors auxâg* **f/ra** *av/xpaleaOai* (âc *<u xauxij cpKurtti* Predilecţia pentru denumirile vechi se găseşte si în *Critobuli epistola ad* ***-nemeten^inC.UWsi, Fragmenta*** *historicorum Graecorum,* voi. V. P.'l, Parisiis, 1883, unde, la

' fe , ŢePeş îl numeşte *xbv tjyejiova Fexâv,* iar pe Ioan Corvin din Hunedoara, la , coanv/c, *o ITaiovcov Kai AaKcbv r/ysficov.* Prin daci, prin urmare, în aceeaşi ordine, îi ege pe locuitorii Daciei Traiane, însă nu pe unguri, ci pe români,

) Mai sus, p. -15-46. Cf. şi Diculescu, *Die Geţiden,* p. 135 si 233. ^

LI Diculescu, *op. cit.,* p. 233.

) Mai sus, p. 48, nota 1

Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus » [1]), în raport cu Dalmaţia, Istria şi chiar cu Pannoniile, Dacia aşezată pe cealaltă parte a Dunării ar trebui să fie Dacia Traiană; însă socotind că Eginhard scria la Aachen [2]), care se afla la nordul Dunării, prin *altera Danubii ripa* trebuie să înţelegem latura dreaptă a marelui fluviu, deci Dacia *ripensis,* cum sugerează dealtfel şi *ripa.* Această interpretare apare cu atît mai sigură cu cît se ştie că ostile lui Carcl cel Mare nu s-au luat după fugarii avari la răsărit de Tisa, aşadar în Dacia Traiană[3]).

De asemenea şi în celălalt pasaj citat din Analele carolingiene, în care e vcrba despre solia bulgară de la 824: « . . . legatos Abodritorum, qui vulgo Praedenecenti vocantur et *contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem* incclunt . . .» nu poate să se refere la Dacia din Carpaţi, ci tot la aceeaşi Dacie Aureliană lipită de Dunăre, singura cunoscută la curtea împăratului care decdată cu vechile forme politice învia şi moştenirea ştiinţifică clasică. Argumentul decisiv este — pe lîngă învecinarea bulgarilor cu Dacia — situarea « praedcncenţilcr » la Branicevo, aproape de gura Moravei. Pentru desăvîrşirea legicii, e adevărat că o Dacie, arătată anume ca fiind aceea adiacentă cu Dunărea, nu exclude o altă Dacie, deosebită de cea luată în discuţie; însă supoziţia aceasta, deşi îndreptăţită, nu este totuşi exprimată, şi atunci, cel puţin după această informaţie, nu se poate susţine în mod categoric persistenţa în cronicile apusene a termenului geografic de Dacia, indicînd hotărît fosta stăpînire romană în nordul Dunării [4]). Ceea ce înseamnă că, în concepţia istoriografilor apuseni, care desigur cunoşteau o parte din izvoarele clasice, după ce Imperiul reman a renunţat în med oficial la Dacia Felix, organizînd o nouă Dacie la sudul Dunării, atît denumirea veche, cît şi locuitorii care în mod firesc continuau să trăiască în fosta provincie carpatină, au căzut în paragină.

ÎNCHEIERE

La sfîrşitul cercetărilor noastre se impune o recapitulare a concluziilor la care am ajuns.

N-am avut de gînd a istovi toate mărturiile, directe sau, maicurînd, indirecte, privitoare la teritoriul şi la neamul nostru în răstimpul indicat în titlu, după cum nu ne-am pus ca ţintă nici o construcţie — de multe ori ipotetică — a seriei evenimentelor istorice desfăşurate de soartă peste plaiurile noastre între cele două secole: al IX-lea şi al XIII-lea, de cînd au venit ungurii în bazinul pannonic şi

*) *Ânnales Marbacenses,* în « *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* », Hannoverae-Lipsiae, 1907, p. 12, mai explicit acelaşi text « *et adpositam in altera parte Danubii ripa Daciam Hyslriam . . .* ».

[2]) *Ci.* Louis Halphen, *Etudes critiqucs sur l'histoirc de Charlemagne,* Paris, 1921, p. 116.

[3]) Greşeşte, aşadar, Konrad Schi'memarm, *Die Dentschen in Ungarii bis zum 12. Jakrkundert,* Berlin u. Leipzig, 1923, p. 133: « Einhard . . . bezeichnet einmal, uni mit mogîichst viei verschiedenen Namen der unterwortenen Länder prunken zu konnen, das Land zwischen Dcnau und Theiss als *Dacia,* indem er hierbei ebensowenig **wie** die andern in Tjbereinstimmung mit dem Altertum veriährt. » « Praedenecenti» şi timocanii erau în Dacia Aureliană şi pentru ei poartă carolingii lupte cu bulgarii.

[4]) In evul mediu, cînd graniţele între diferitele state sau neamuri nu erau totdeauna bine fixate, sau nu sînt cunoscute pretutindeni, fluviile constituiau un punct de plecare fix pentru delimitarea **lor.** Dunărea, care străbate Europa în direcţia vest-est, era de mare ajutor sub c.cest raport. Insă adverbele de loc întrebuinţate în funcţie de Dunăre produc încurcături la o lectură grăbită a izvoare lor. Astfel, în ***Chronicon*** *Vedastinum, MGH, SS,* XIII, p. *699,* referindu-se la atacul avarilor asupra bulgarilor, la 716, spune: « *Bulgarorum* ***gentem.*** *qnae est super Danubium,* bello aggrediuntur ».

* *A* nar cu certitudine şi cu amănunte primele organizaţii politico-militare ă cina ^ocumentar. Nu ne-am fixat, prin urmare, aprioric, un plan, în care **lâneştl,** într.un pat al lui Procust, să intre toate informaţiile care se pot suim, scrjjtori atît de diferiţi ca origine şi ca loc de activitate în evul irC6t' X Duriu. Am avut în vedere numai cernerea critică a ştirilor privitoare . t i i e noastre, carpato-dunărene, fiind siliţi astfel să le căutăm printre **ţintit** ^ ^ pomeneau popoarele străine, năvălitoare, care în continua lor • alcătuiau state efemere, însă cu caracter aproape exclusiv războinic, ^"**astfel** urme uneori destul de adînci în istoriografia vremii.

F" ă a parcurge cele patru-cinci lungi şi întunecate secole care îi despart

' doi autori armeni, informaţiunile pe care ni le oferă ei într-o anumită contitate constituie cu toate acestea o trăsătură de unire între diferitele izvoare rice'utilizate precum şi un prilej de a le alcătui într-o cercetare autonomă, - izbuteşte — sperăm — să devină în acelaşi timp un studiu organic.

După ce am stabilit autenticitatea textului Geografiei armeneşti în redacîea Saint-Martin, cea mai nouă, de la sfîrşitul secolului al IX-lea, controlînd 4e ei cu ceea ce, în parte, este cunoscut, şi înşirîndu-le armonic, am putut stata că termenul ptolemeic « ţară necunoscută» — în urma ştirilor noi ale Moise Chorenat'i — devenea o « *ţară . . . căreia îi zic Balak'* », care se afla la dul bulgarilor. Noua ştire, admisibilă prin logică şi confirmată de faptul că asi nume de popor apare, cu un secol mai tîrziu, şi în izvoarele bizantine, este importanţă foarte mare pentru trecutul nostru. Ea ne arată că o populaţie arît romanică, era aşezată, în secolul al IX-lea, şi desigur în cele anterioare, preajma Carpaţilor — identificabili cu Rifeii — şi în ţinuturile dunărene, sebită fiind de bulgari şi de slavi, pe care Geografia îi cunoaşte şi îi menţioză; — aceeaşi Geografie, care pe unguri încă nu-i cunoaşte.

Tot în aceleaşi locuri sînt pomeniţi la sfîrşitul secolului al IX-lea, la însemnata tură istorică marcată prin invazia ungurilor, românii atît în cronicile cele vechi ungureşti — fie în *Gesta Ungarorum,* fie în *Anonymus* şi *Ke'zai* sau elelalte, înrudite cu ele — cît şi în « Letopiseţul primordial» rusesc, şi în alte >are istorice puţin posterioare. însă Geografia armenească nu confirmă lai existenţa pură a românilor în locurile pe care ei le ocupă astăzi, ci, în lină concordanţă cu amintitele cronici, care nici ele nu oferă vreo legătură .vativă între ele, îi înfăţişează ca trăind într-o « ţară românească », prin ur•e ca avînd o unitate teritorială, care firește nu putea fi numită stat, însă îşi nu mai puţin era o *terra.* Nu ni se dau în această Geografie, nici întinderea, natura organizaţiei ţării, precum oaste, biserică [1]), negoţ, — după cum nici

***',r* trebuie** aici considerat dinspre nord, de unde era scrisă cronica şi ar avea sensul de *dincolo;* arii fiind aceia de la **sudul** Dunării, din nou-întemeiatul stat bulgar. Aceleaşi expresii în *Chro-i Universale, ibid.,* p. 19. Cu totul opus e sensul lui *supra* în *Conversio Bagoariorum,* cit.: « . . . a naro duce Maravorum *supra Danubium* » unde trebuie înţeles «la nord » de Dunăre, deoarece •*ersio* a fost scrisă la Salzburg, în Tirol. Nu trebuie apoi înţeles ca o dovadă de stăpînire bulgară ird de Dunăre, p2 timpul războiului bizantino-ungaro-bulga'r de la 893, prin fraza Analelor de la a s. *a.* 896: « Greci astucia sna naves illorum contra Avaros [se. ungurii; mai sus « cum Avaris, Iicuntur Ungari »], mittunt ac eos in *regnum Bulgarorum ultra Danubium* transponunt », deoaaceşte anale se scriau în Bavaria, faţă de care *ultra Danubium* era la sudul Dunării. **TTT** 1 **P**r*ve?te viaţa religioasă a daco-românilor în evul mediu adînc, — pînă în secolul m . - U r ' Primele şi foarte valoroasele informaţii despre temeinicia şi capacitatea de

L — avem mai curînd deducţii în loc de dovezi). Astfel cf. P. P. Panaitescu în judiciosul său iu *La litterature slavo-roumai'ne (XV — XVII-e siecle) et son importance potir Ies litteratures slaves,*

în documentul cancelariei ungureşti, care aminteşte *terra Blacorum* în Ardeal, nu se dau — însă, dată fiind depărtarea foarte mare la care scria Moise Chorenaţ'i, nici nu ne putem aştepta la mai mult. E destul atîta, *cu atît mai mult cu* ***cit Moise*** *Chorenaţ'i, trăind în secolul al IX-lea, e contemporan cu evenimentele povestite mai amănunţit de Anonymus şi de cronica rusească.*

în aceeaşi tradiţie, apoi, peste cîteva secole scrie vardapetul Vardan. Inspirîndu-se din aceeaşi Geografie, el — în secolul al XlII-lea, prin urmare în acela în care documentele latineşti apusene mărturisesc peremptoriu existenţa unei populaţii organizate în regiunea Carpaţilor — în loc de termenul bizantin *B/.ăxoc* care persistă în primele atestări ungureşti, şi pe care el îl foloseşte numai atunci cînd e vorba de românii din sudul Dunării, cunoscuţi acum mai bine de către bizantini, are pentru românii de la nordul Dunării ulah '), ca o dovadă despre

v Praze, 1931, p. 2, arată că unitatea ritului greco-slaT la români confirmă teoria că liturghia slavă este anterioară cuceririi Transilvaniei de către unguri, într-o epocă în care românii trăiau în mici voievodate libere, căci nu se poate închipui că s-ar fi produs o astfel de reformă religioasă din partea unor imigraţi sub tutela coroanei apostolice catolice a sfîntului Ştefan, regele Ungariei; apoi, orînduiala ierarhică aproape completă n-ar fi fost cu putinţă să şi-o fi dat nişte « păstori nomazi din Balcani », căci ea implică necondiţionat o organizare politică. Se menţine însă verosimilitatea romanităţii lui Ursus, *EniaKonoQ rwv 'AţSapizcov,* episcop al «locuitorilor din ţara avarilor », care a participat la sinodul de la Niceea, la 787, mai nou la C. C. Giurescu, *IR,* I, p. 208. încercarea pe care o face O. Tafrali, *Monuments byzantins de Curtea de Argeş,* voi. I, Paris, 1923, p. 368 — primită, fără discuţie, de Ph. Schweinfurth, într-o recenzie în *Byzantinische Zeitschrift,* XXXV (1935), p. 115— de a găsi un arhiepiscopat ortodox românesc, la Curtea de Argeş într-o listă a sufraganilor patriarhiei din Constantinopol sub Leon VI înţeleptul (886—911), nu este deloc sigură. Chiar dacă[1] *'Apxţsoiou rjyoov ăyioo NiKoXăou* se acoperă cu Argeşul, — însă poate fi foarte bine şi oraşul omonim din Armenia din apropierea lacului Van — în afară de *o TonetaQ* care poate fi Tomi-Constanţa de azi, unde în primul ev mediu este atestată o viaţă creştină, cf. Tomaschek *Die Goten in Taurien,* cit., p. 47, nici una dintre apropierile făcute de Tafrali nu rezistă criticii. *Touzăpcov* e imposibil să « fait penser *a Taxăpcov* c'est-â-dire au territoire des Tartares, probablement de la Russie meridionale » deoarece tătarii apar acolo numai la începutul secolului al XlII-lea. însă prin acest nume se înţelege mai curînd provincia *Taron-Daron* din Armenia; cf. *SM.,* I, 98, 99 şi II, 361, 429. La fel *Xarţrow* ar putea fi o lectură greşită pentru *Xax^louv, Haţ'iun* din provincia Duruperan în Armenia; cf. *ibid.,* I, 25. Iar localitatea *'AprC'KC* e desigur *Ardzge, Artzge,* o mănăstire lîngă lacul Van; cf. *ibid.,* I, p. 104— 105. Aceste identificări sînt cu mult mai plauzibile decît cele propuse mai sus.

x) în legătură cu ethnikonul *Ulah-Olâh,* care reproduce, fără nici o îndoială, slavicul *Vlach,* mai relevăm un nume de persoană asemănător, cel puţin ca fonetism, la popoarele turanice: *ăvSpoQ BaXa/,* in regiunea Donului, soţ al reginei *Boaptji,* pe la anul 520, lai Theophanes (Bonn), I, p. 269, iar la Malalas (Bonn), p. 430: *BXăx* şi *Boa;* cf. Dr. I. Gherghel, *Câteva contribuţiuni la cuprinsul noţiunei cuvântului «Vlach»,* extras din *«Convorbiri Literare»,* 1920, p. 6 — 7. Acelaşi nume pare să fie şi cel dat de Măr Mihail; cf. *Chronique de Mickel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche* (1166— 1199) *editee pour la premiere fois et traduite en franţais par J. B. Chabot,* t. III, Paris, 1905, p. 198: « Bâlaq etait un des Turcs qui regnaient en Mesopotamie ». Acelaşi nume şi printre tovarăşii chanului Bătu în cronica lui Kirakos Gandzakeţ'i (sec. al XlII-lea), la K. Patkanov, HcTopia Монголов, no apMHHCKHMt HCTOHHHKaMi., CI16yprî> 1874, voi. II, p. 88 şi 90: Eanaxa. Şi din limbile turanice s-a încercat să se lămurească originea ethnikonului prin care ne desemnează pe noi străinii; cf. ipoteza nereuşită a lui Pais Dezso, rezumată de Gyallay Domokos în Dr. Jancso Benedek, *Erde'lv Tortenete,* Cluj-Kolozsvâr, 1931, p. 383: « . . . Gyalu («Gelou») vezer nepe. Ez valojâban *bolgăr-szlăv* nepseg, amennyiben a *blak* a torok « *bulgar » (bolgâr)* nepnevvel egy torol sarjadt es vele egyiitt « keverek » ertelmu *bulak* nep nevnek szlâv nyelvi elvâltozâsa ». Raportînd această elucubraţie la informaţiile clare şi naturale ale lui Anonymus, apare cu atît mai îndreptăţită contestarea, din motive fonetice, pe care i-o face d-1 Drăganu, *op. cit.,* p. 426 nota 4. Totuşi Pais, văzînd că nu poate fi susţinută etimologia propusă, oferă alta; cf. L. Tamâs, *Romains, Romani et Roumains,* cit., voi. II, p. 57, nota 23: « Tout recemment, M. Pais suppose que chez l'Anonyme (Chap. 24—25) *Blacus,* resp. *Blacorum* soit un nom d'origine turque venu par l'intermediaire des langues slaves; cette fois ii le prend pour un derive nominal ă suff. -ku-%u du verbe *bal* couper, battre. A son avis, l'ethnique balAw — balj^u > *blach* aurait subi une contamination avec le nom des *Vlach* de langue romane [?] d'ou resulta aussi la confusion des connaissances relatives â ces deux peuples . . . » încheind în aceeaşi notă de probitate ştiinţifică: « Si l'on pouvait apporter aussi des preuves historiques â l'appui de cette these, la legende de l'existence des R oumains

nienta răsăriteană, mongolică a denumirii date de nomazii care îşi izbeau '™.v , vaiuri de zidul străvechi al Carpaţilor. însă, totodată, prin concordanţa ltime ce2or ţjoi geografi, despărţiţi şi în timp şi în spaţiu, însă întrebuinţînd, eP in, aceleaşi noţiuni clasice, peste care turnau ştirile noi, lămurindu-le în 1 ^contemporan, cîştigăm certitudinea, aşa cum o aveau şi ei că în aceleaşi ens • trâia acelaşi popor, că toate vicisitudinile soartei nu l-au mişcat de acolo, DCmmînd astfel ipotezele construite de istoricii de bună credinţă cu elemente nu Utdeauna pozitive, însă nu mai puţin logice şi verosimile despre existenţa unei ulatii romanice în diferitele teritorii numite, fie *Blokumanaland,* fie *terra llacorum,* fie — mai tîrziu — «Ţara Românească ».

întemeiaţi şi pe aceste două izvoare armeneşti, putem afirma aşadar că, începînd cu secolul al IX-lea, în nordul Dunării, prin plaiurile carpatine se poate orbi — fiind cunoscută, şi mai ales, atestată — despre o ţară românească, "eritoriul stăpînit astăzi de români nu era, prin urmare, o « terra deşerta et inhaitata»[1]), ci era locuit de stăpînii lui de astăzi. Organizarea acestei «ţări», radul de independenţă al ei nu-1 ştim, însă îl putem bănui din faptele ulterioare, a de ex. natura voievodatului transilvan — studiat şi adîncit, în ultimul timp, e profesorul I. Lupaş [2]) — menţinut, cu forme originale şi răspicat româneşti

a Transylvanie â l'epoque de la conquete du pays s'en trouverait, une fois de plus, fortement dis--editee ». Faptele istorice, însă, refuză acest ajutor. Dimpotrivă, dacă cineva ar primi alambicarea ii Pais, ar contribui la confuzia, pe care el o atribuie înaintaşilor, căci nu există un « nom de *Vlack* e langue romane », iar slavii avînd numele etnic de *Vlach* în secolul al IX-lea, deci înainte de honfoglalâs », după cum rezultă din Legenda sf. Metodiu (cf. mai sus, p. *19),* dîndu-1 unei populaţii umanice, nu mai era nici o pricină ca <ă primească acelaşi nume (deşi *blach* este imposibil într-o ură turanică, unde niciodată nu încep cuvintele cu două consonante) de la alt popor întrebuinţînd :onccmitent *vlach* şi *blach.*

[1]) I. Jung, *Roemer und Romanen in den Donaulăndern, Historisch-ethnographische Studien,* d. II, Innsbruck, 1887, p. 268, a adunat un mănunchi de pasaje din cronici medievale, în care se omenesc ţinuturi « deşerte şi necultivate » « fără locuitori », din Bavaria, Carintia, Polonia, Austria, nuturi care erau însă populate. Cf. şi *Vesten = Wiisten* a lui Alfred cel Mare, care e desigur « Panno-iorum et Avarum solitudines » din Regino din Prilm, adică *şesul* pannonic, al Ungariei de astăzi, cest şes, după cum se ştie, e numit şi astăzi de către milioanele lui de locuitori *puszta,* cu un cuvînt B origine slavă, care nu este altceva decît *desertum.* în *Conversia Bagoariorum et Curantanorum,* cit., ire îi aminteşte pe huni (= avari), *«in aquilonari parte Danubii in desertis locis habitantes* ». în :eiaşi termeni vorbeşte despre aceleaşi ţinuturi şi *Gestorum Treverorum X Continuatio III, MGH, S, XXIV,* p. 389, despre expediţia cruciată a lui Frederic Barbarossa, prin urmare la sfîrşitul seco-ilui al XH-lea: «iter arripuit et exercitum vivificare cruciş *per desertum Hungariae et Bulgariae* uasi alter Moyses transduxit ». La fel Odo de Deogilo, în *Liber de via Sandi Sepulchri a Ludovico II Francorum rege suscepta, MGH, SS,* XXVI, p. 63: « intravimus Bogariam, terram Grecorum . . . :terum *deşerta* transivimus». Cf. şi mai sus, p. 38 — 39 unde Zagora dată bulgarilor este declarată 3 bizantini « pustie ». în felul acesta întreaga Europă, cum nu le-ar plăcea unor istorici tendenţioşi, ■a un *desertum* şi o *puszta !*

[2]) *Voevodatul Transilvaniei în secolul XII şi XIII* (în: *Academia Română, Memoriile Secţiunii itorice, sena III),* Bucureşti, 1936; cf. la p. 3 fundamentala constatare asupra organizaţiunii voie-aie ™* Transilvania: cea trebuie considerată ca un produs specific românesc, pe care penetra-unea şţapmirii maghiare în această regiune nu a fost în stare s-o dezrădăcineze din solul natal, IC] s-o împiedice în ulterioara ci dezvoltare, oricît de mult s-a străduit s-o facă, după cum apare m repetatele mărturii ale documentelor vremii». Persistenţa unei astfel de alcătuiri politice, a voie-odatulm ca o moştenire a ducatului de forma lui « Gelou »' nu era cu putinţă în cazul unei ocupări lolente şi deodată a întregului Ardeal. însă, după cum înşişi istoricii unguri recunosc, *cucerirea rdea'.uhH* a *fost un proces de durată; ci.* Tagânyi Kâroly, *A honfoglalăs e's Erdely. Megvilăgitâsul a ekely kerdeshez,* în *Etnographia,* I (1890), p. 215: « *Erdelyben nem volt honfoglalăs,* vagyis Erdely ieg oditasaban a *nemzet* nem vett reszt ». Aceeaşi lentă penetraţie o desprinde din mărturiile rămase, in epoca lui Ştefan cel Sfînt pînă la a lui Andrei II, la începutul secolului al XH-lea, şi Dr. .aracsonyi Jânos,^ *honfoglalâs es Erdely,* Budapest, 1896 [Kul6nlenyomat a « *Katholikus Szemle»* 396-iki III fuzetebS].

şi în cadrul statului maghiar, chiar fără a mai face apel la celelalte forme politice alcătuite de români în alte părţi [1]), şi cunoscute din documentele rămase. Concluzia finală, deci, şi în acelaşi timp cea mai importantă, este aceea a existenţei, în secolul al IX-lea, — după Moise **Chorenaţ'i** — a unei populaţii romanice în acelaşi loc în care, în secolul al XIII-lea şi Vardan o cunoaşte.

în cercetările viitoare istorice privitoare la trecutul nostru va trebui prin urmare, să se ţină seamă şi de aceste două izvoare armeneşti.

*) La sudul Carpaţilor, în viitoarea « Ţară Românească », sau la Dunărea de jos, în secolul XI—XII; cf. N. lorga, *Cele d'întâiu cristalisări de stat ale Românilor,* în *Revista Istorică,* V (1919), p 10.3—113 şi N. Bănescu, *Les premieri temoignages byzantins sur Ies Roumains du Bas-Danube,* în *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbiicher,* III (1922). — Cf. însă, mai nou, C. Necşulescu, *Ipoteza formaţiunilor politice române la Dunăre în sec. XI,* în *Revista Istorică Română,* VII (1937), 122 şi urm

■*) între timp a apărut o astfel de ediţie: Constantin Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, edited by Gy. Moravcsik, Engiish Translation by R.J.H. Jenkins, Budapesta, 1949 (ed. a Ii-a, Pumbarton Oaks, 1967), însoţită de un volum de studii consacrate acestui izvor.

*B) Pentru identificarea lui *Blakumen* şi *Bîdkumannaland* vezi discuţia la V. Spinei, *Informaţii despre vlahi în izvoarele medievale nordice.* I, în „Studii şi cercetări de istorie veche" t. 24 (1973), jf p, 57-81. II, *ibidem,* t. 24 (1973), 2, p. 259-282.

*c) Pentru conştiinţa originii romane a poporului român, vezi acum ampla şi documentata cercetare a lui A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei.idei,* Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1972.

*D) Cf. Petre Ş. Năsturel, *Torna, torna, jraţre,* în „Studii şi cercetări de istorie veche", VII (196 1—2, p. 179—188; Ion Glodariu, *în legătură cu „torna, torna fratre",* în „Acta Musei Xapocensis" I (1964), p, 484-488.

*E) Pentru traducerea corectă a acestui controversat pasaj şi întreaga discuţie ce i-a fost con sacrată, vezi acum Fosfes *historiae daco-romanae*, voi. III, Bucureşti, 1976, p. 251.

*F) Dispunem acum de un studiu amănunţit al problemei: A. Armbruster, *Evoluţia sensului denumirii de „Dacia". încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică şi -reali tatea şi gîndirea politică,* în „Studii", t. 22 (1969), 3, p. 423 — 444.

*G) Pentru rezultatele celor mai noi cercetări asupra izvoarelor privind părăsirea Daciei de către administraţia şi armata romană, vezi R. Vulpe, *Consideraţii istorice în jurul evacuării Daciei de către Aurelian,* în „Studii şi articole de istorie", 1973, XXIII, p. 5—14.

*H) Despre aceşti „pseudp-episcopi", cf. lămuririle lui R. Constantjnescu, *Note privind istoria bisericii româneîn secolele XIII —XV,* în „Studii şi materiale de istorie medie", VI (1973), p. 187 — 19 1.

*/). Pentru bisericile româneşti din secolele XIII —XIV, vezi V. Drăguţ, *Pictura murală din Transilvania (sec. XIV — XV),* Bucureşti, 1970: Măria Ana Musicescu şi Grigore Ionescu, *Biserica domnească din Curtea de Argeş,* Bucureşti, 1976. . , . . .

BIBLIOGRAFIE

Adontz, N., *A propos de la note de M. Lewy sur Moise de Clwrene,* în *Byzantion, Revue internaţionale des etudes byzantines,* XI (1936).

Alfoldi, Andreas, *Dcr Vntergang der Rb'merherrschaft in Pannonien,* în *Ungarische Bibliotheh, erste Reihe,* voi. 10 şi 12, Berlin-Leipzig, 1924-1926.

Alfred cel Mare, *Descrierea Europei,* v. Bosworth.

Alphandery, P., *Note sur une etymologie du mot* « *Vardapet»,* în *Revue des etudes arme'niennes,* IX (1929), *(REA).*

Annales Fuldenses, în *Scnptores Rerum Germanicarum in usum scholarum,* Hannoverae, 1891.

Annales Marbacenses, în *Script. Rer. Germ. in usum schol.,* Hannoverae-Lipsiae, 1907.

Annales regni Francorum, inde ab a. 741 usque ad a. 829 ui dicuntur Annales Laurissenses maiori st Einhardi, în *Script. Rer. Germ. in usum schol.,* Hannoverae, 1895.

Anasthasius Bibliothecarius (sec. IX), Bonn, *ad calcem* Theophanis.

Anonymus Belae Regis Notarius, v. Fejerpataki şi Popa-Lisseanu, *(IIR).*

Anonymus Geographus, *Descriptio Europae Orientalis,* v. Popa-Lisseanu *(IIR.).*

■Ansbertus, *Ystoria de expeditione Friderici imperatoris edita a quodam clerico, qui eidem interJ'uit, nomine* —, în *Fontes Rerum Austriacarum,* I Abtheilung: Scriptores, V. Bând, Wien, 1863.

• *jominination byzantine sur Ies regions du Bas-Danube,* în *Academie Roumaine, Bulle-*
UseXn *historique,* XIII (1927).
e ^j *j s premiers te'moignages byzantins sur Ies Roumains du Bas-Danube,* în *Byzantinisch-*
CU> ***kische*** *Jahrbucher,* III (1922).
rnecn- ***yiaia*** *si opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide,* în *Anuarul Institutului de Istorie*
CU> i' *d i n Cluj,* voi. II, Bucureşti, 1924. °Kr *" 4 Kdrpdtok neve,* în *Magyar Nyclv,* XI (1915).
5, ",y *Bătu-Khăn,* în *Encyclopedie de l'Islam,* Leyde-Paris, t. I, s. v.
°?7 „r" *jurkestan down to the Mongol invasion,* ed. II, în *«E.J. W. Gibb Memorial»* Series,
Series *V, Londra, 1928. \y T *Das rätselhafte Hochgebirge des Altertums, die sogenannten*
Rhipaen, in *Geographische*

f^^'v ***Zur*** *Chronographie des Thcophanes,* în *Byzantinische Zeitschrift,* XXVII (1927)

r Vv *Latopis Nestora,* în *Monumenta Poloniae Historica,* voi. I, Lemberg, 1884.
I *Românii si Bulgarii, raporturile culturale şi politice între aceste două popoare,* Bucureşti,

>rth T -** *description of Europe and the voyages of Ohthere and Wulfstan, wriiten in anglo-*
i *by king Alfred the Great,* London, 1855.
F *Dxe letzten Schicksale dir Krimgoten,* St.-Petersburg, 1890.
,'r L' *L'eglise et l'orient au moyen-âge. Les croisades,* în *Bibliotheque de l'enseigncment de l'his-*
to'ire 'ecclesiastique, ed. VII, Paris, 1928.
erus, Hinricus, *Epitome Commentariorum Moysis Armeni, de origine et regibus Armeniorum*
arth'orum item series principum Iberiae et Georgiae, Stockholmiae, 1723.
;ner, prof. dr. A., *Slaven wnd Litauer,* în *Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religions-*
lichte, voi. II, Tiibingen, 1925.
J. B., *The Bulgarian treaty of A.D.* 814, *and the great fence of Thrace,* în *The English his-il*
Reiiew, XXV (1910). '
J. B., *The chronological cycle of the Bulgarians,* în *Byzantinische Zeitschrift,* XIX (1910).
J. B., *The carly history of the slavonie settlements in Dalmaţia, Croaţia and Serbia, Constan-*
Porphirogennetos's De administrando imperio, chapters 29 — 36, London, 1920.
J. B., *The treatise De administrando imperio,* în *Byzantinische Zeitschrift,* XV (1906). 1, P.,
Despre «Rumân şi despre unele probleme lexicale vechi slavo-române,* Bucureşti, 1921. in, Th.,
Meglenoromânii. I. *Istoria şi graiul lor.* II. *Literatura populară la Meglenoromâni* in
Academia Română, Studii şi Cercetări, voi. VII (1925—1928).
in, Th., *Romanitatea balcanică, în Academia Română, Discursuri derecepţiune,* LXVII, Bucu-,
1936. m, Th., *Românii din peninsula balcanică,* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională,*
II

in, Th., *Românii nomazi,* în *Dacoromania, Buletinul «Muzeului Limbei Române»,* IV, I,
1927.
rius, *Weltkarte,* v. Miller.
it, J. B., *Chronique de Michd le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166—1199) edite'e pour*
emiere fois et traduite en francais, t. III, Paris, 1905. ion, F., *The later Comneni,* în
Cambridge Medieval History, voi. IV. ipecky, V., *Sul z Bulharsha* (892), în *Sbornik Filosof.*
Faculty Univ. Komenske'ho v Bratislava,

lier, U., *Repertoire des sources historiques du Moyen-ăge. Bibliographie.* Xouv. ed., Paris

icon Dubmcense, în N. Florianus, *Historiae Hungariae Fontes Domestici,* Pars prima: *Scrip-*
, voi. IU, Quinque-ecclesiis, 1884.
icoH Magni Presbiteri, **in** *MGH. S.S.,* XVII.
Pxctum Vindobonense, ed. M. Florianus, *HHFD.,* voi. I.
, M3Bî,CTifl o Xo3apaxii,, JlypTacaxi, Eonrapaxb, Maflbnpaxb, OiaBjmaxb H [H AxMeab
6eHi> OMapi, H6Hi.-,n,acTa, CaHKneTep6yprb, 1869. nel, *Vindiciae Anonymi Btlae regis*
notarii, Budae, 1802. intm Porfirogenitul, *De administrando imperio* (Bonn). imm
P^rogenitul, *De TkemaMus* (Bonn). - *Bajoariorum et Carantanorum,* v. *MHK.*
■ Lornwallis, *A Catalogue of the* ***Armenian*** *Manuscripts in the British Museum*

e î a "d Mechemete **, în G. Muller, *Fragmenta Historicorum Graecorum,* voi. V, p. I,

Cvijic, Jovan, *ha peninsule balkanique. Ge'ographie huynaine,* Paris, 19 ÎS.
Darko, Jeno, *A magyarokra vonatkozo ne'pnevek a bizanczi irokndl,* în *Ertekezesek a nyelv-e's sze'p-tudomdnyok kore'bol,* XXI kot. 6. sz., Budapest, 1910.
Decei, A., *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi,* în *Omagiul Lapedatu,* Bucureşti, 1936.
De Goeje, *Bibliotheca Geographorum Arabicorum,* voi. VI: Ibh Churdadhbih, *Kitab al-masalik wa al-mamalik.*
Densusianu, O., *Histoire de la langue roumaine,* voi. I, Paris, 1922.
Descrierea Europei, de Alfred cel Mare, v. *Bosworth.*
Descriptio ciuiiatum ct regionum ad septentrionalem plagani Danubii, v. *Geograful Bavarez.*
Diculescu, Dr. C, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im friihen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes,* Leipzig, 1922. Diculescu, Dr. Constantin C, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn nud Rumänien*, în « *Mannus-Bibliothek* » *herausgcgeben von Prof'.Dr. Gustaf Kossinna,* Xr. 34, I.eipzig, 1923. Diehl, Ch., *Etudes byzantines,* Paris, 1905. Diehl, Ch., *Le monde oriental de 395 ă 1081,* în *Histoire Generale publice sons la direction de G. Glotz,* Paris, 1935.
Domanovszky S. *Kezai Simon meşter kronikăja,* Budapest, 1906. Drăganu, X., *Românii în veacurile IX —XIV, pe baza toponimiei şi a onomasticei,* în *Academia Română. Studii şi Cercetări,* XXI, Bucureşti, 1933.
Dragomir, S., *Uber die Morlaken und ihren Ursprung,* în *Bulletin de la Section Historique de VAcademie Roumaine,* XI (1924). Dragomir, S., *Vlahii din Serbia, în secolele XII — XV,* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională,* voi. I, Cluj, 1921-1922.
Dragomir, S., *Vlahii şi Alorlacii,* Cluj, 1924. Ducaeus, *Bibliotheca veterum patrtim,* Paris, 1624, voi. I.
Dulaurier, Ed., *Royaume de la Fetite Armenie ă l'epoque des croisades,* Paris, 1862. Dummler, E., *Geschichte des ostfrankischen Reichs,* voi. I^2, Berlin, 1862 *(GOFR).* Dummler, E., *Vber die ălteste Geschichte der Slawen in Dalmatien,* în *Sitzungsbcrichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Classe,* Bd. XX (1856). Dummler, E., *Vber die sildostlichen Marken des frankischen Reichcs unter den Karolingern* (795 — 90"), în *Archiv filr Kunde osterreichischer Geschichts-Quellen,* X (1833). Dvorm'k, Fr., *Les le'gendes de Constantin et de Methode vues de Byzance* (« Byzantinoslavica Supplementa, tome I »), Prague, 1933.
Dvornik, Fr., ies *Slaves, Byzance et Rome au IX-e siecle,* Paris, 1926.
Eck, A., *Le moyen-ăge russe.* Paris, 1933.
Fxkhardt, A,, *L'enigme du plus ancien historien hongrois,* în *Revue des e'tudes hongrois,* III (1925).
Eginhardt, *Vie de Charlemagne,* ed. L. Halphen. Collecticn « *Les classiques de l'histoire de France au Moyen-ăge* », Paris, 1923.
Eisenmann, L., v. *Miliouhov.*
Ekblom, R., *Die Warăger im IVeichsclgebiet,* în *Archiv filr slavische Philologie,* XXXIX (1924).
Ekkehardus, *MGH., Scriptores rerutn Merovingicarum,* VIII. Endlicher, St. L., *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Vita Sandi Gerardi Moresanae ecchsiae episcopi,* Sangalli, 1849.
Engel, J. Ch., *Geschichte der alten Pannonien und der Bulgarcn,* Halle, 1797. Feher, G., *Atelkuzu teriilete es ne'pe,* Budapest, 1913. Feher, G., *Rttlgansch-ungarische Beziehungen in dem V—XI Jahrhunderten* (in *Vcroffenilichungen der Asiatischen Komission der Kdrosi-Csoma Gesellschaft),* Budapest, 1921. Feher, G., *Vngarns Gebietsgrenzcn in der Mitte des 10. Jahrhunderts. Xach dem De adtninistrando imperio des Konstantinos Porphirogennetos,* în *VJB,* II (1922). Fejerpataky, F., *Anonymus Belae regis Notarius,* Budapest, 1892. Fejerpataky, *Irodalmunh az Arpddok horăban,* Budapest, 1878.
Ferenţ, Dr. I., *Cumanii şi episcopia lor,* Blaj, 1931. Ferguson, R., *The river-names of Europa,* London, 1862. Filow, B., *Die Teilung des Aurelianischen Dakiens,* în *Klio,* XII (1912). Finck, F. X., *Lesarten der Etschmiadziner Handschrift des M.von Chorcn,* in *Zcitschrijt filr armenische Philologie,* I (1903). Flacci, G. V., *Argonauticon,* VII, 560 — 563.
Fliche, A., *L'Europe occidentale de 888 â 1125,* în *Histoire Generale publ. G. Glotz,* t. II (Paris, 1930).
Florianus, M., *Historiae Hungariae Fontes Domestici.* Quinque-ecclesiis, 1884. *Fontcs Rerum Austricarum,* v. *Ansberius.*
Forbes, N., *The composition of the earlier Russian chronicles,* în *The Slavonie Revieiv,* I (1922—23).
Forster, M., *Der Name der Donau,* în *Zeitschrift fur slavische Philologie,* I (1924). Fraehn, Chr. M., *Ibn Foszlans Benchte. uber die Rtissen ălterer Zeit,* St.-Petersburg, 1823.

^cholasticus, *MQH t Scriptores rerum Merovingicarum,* voi. II, Hannoverae, 1888.
;anus, *Qettesis der byzantinischen* ***Themenvtrfassung,*** în *Abhandlungen* ***derphil.-hist.*** *Classe* ■ ***Vhen Sächsischen*** *Gcselhchaft der Wissenschaften,* Bd. XVIII (1899). ***Btltgnc*** *^ druclte uni wenig bekannte Bistiimerverzeichnisse der orientalischen Kirche,* în *Byzan-*
he Ze, s ■ *J ',* ec *\y^: Descripţia ciuitatum et regionum ad septentrionalcm ţlagam Danubii,*
hajarik, *SA,* II.
\ %Z%ZJfcSnuatio. IU, *MGH, SS,* XXIV.
'•i n I *Zur Geschichte Siebenbiirgens. JşŢach den Quellen dargestellt,* Wien, 1891. 1 D I" *Câteva conlribuţiuni la cuprinsul noţiunii cuvînluhn* « *Vlah* », extras din « Ccnvor-
iî-erare » Bucureşti, 1920.
„ j *pascua Romanorum. Fabula lulii Caesaris. Un capitel din nomenclatura istorică n a ' in Revista Archivelor,* II (1923).
ire'cht W. von, *Geschichte der deutscher Kaiserzeit,* vel. VI[5] *(Herausgegeben und fortgesezt B von Simson),* Leipzig, 1895.
C C *Istoria Românilor,* I. *Din cele mai vechi timpuri pusa la moartea lui Alexandru urî* (1432), Bucureşti, 1935. acz Z *Die bulgarische Frage und die ungarische Hunr.ensage,* in *XJngarischc Jahrbiicher,* I
ovitza E., *Românii în monumentele literare germane medievale,* Bucureşti, 1901. C, MopaBis н Maflbspti ci. nonoBHHa IX no Hanana X BtKa, CaHKTneTep6ypr^, 1881. set R., *Histoire des croisades et du royaume franc de Jerusalem,* voi. I, Paris, 1934. îmid, K., *Kleine Schriften,* voi. V, Leipzig, 1894.
Dr F , *Die Abfassungszeit der armenischen Geschichte des Moses von Khoren,* în *Oriens tianus, Halbjahrshefte fiir Kunăe des christlichen Orients, N.F.,* Bd. X —XI, 1923. **en,** I-., *Etudes critiques sur l'histoire de Charlernagne,* Paris, 1921.
en,' L., *Les Barbares, des grands invasions aux conquetes turques du Xl-e siecle,* ed. II, în *Ies et civilisations, Histoire Generale,* publice sous la direction de L. Halphen et Ph. Sagnac, s, 1930.
el, *J., Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklos, sogemannte «Schatz des Attilat,,* Budapest, 1885.
u, B. P., *Istoria critica a Romaniloru din ambele Dacie in secolulu XIV,* Bucuresci, 1873.
u, B. P., *Strat şi substrat — Genealogia popoarelor balcanice,* în *Etymologicum Magnum Roma- t.* III, Bucureşti, 1892.
Jakis, G. N., *Einleitung in die neugriechische Grammatili,* Leipzig, 1892. ant, E., *La formation de la Yougoslavie,* în *Institut d'etudes slaves de l'Universite de Paris, ction historique,* V, Paris, 1930.
:mann, L., *Les rapports des Byzantins avec les Slaves ct Ies Avares pendant la seconde moitie r l-e siecle,* în *Byzantion,* IV (1927—1928).
îann, K., *Tanais,* în *Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, Real-Encyhlopădie der Klassischen tumswissenschaft,* Zweite Reihe, VIII Halbband, col. 2162-2171. ding, A., *Geschichte der Serben und Bulgaren,* trad. din ruseşte de I. E. Schmaler, voi. I, Bautzen,
i, F., *Byzantinische Studien,* Leipzig, 1876.
ika, A., *Az orosz e'vkb'nyvek magyar vonatkozâsai,* Budapest, 1916.
r, C. R. von, *Die Walachen als BegrUnder des zweiten bulgarischen Reiches der Aseniden,* 1186 — . *Abhandlungen aus dem Gebicte der slavischen Geschichte,* I, în *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Urme der Wissenschaften, Philos.-histor. Classe,* Bd. XCV (1880).
mann, \\., *BruchstUcke aus der Weltchronik des Minoriten Paulinus von Vcncdig* (I Rezension).
e zur Kulturgeschichte des Mittelalters, voi. III, Rom, 1927.
n\f ']'■ magyaroh honfoglaldsa e's elhelyezkedese, în *A magyar nyelvHidomdny kezihonyve*
« ***A*** *Combo cz Z-> **Ntnuth** Gy,,* I, kot. 7 fuz., Budapest, 1923.
in'i TI' i *Szent-Ldszlo-kcri Gesta Ungarorum es XII—XIII szăzadi leszdrmazoi (forrdstanui- y),* Budapest, 1925.
în B' *D/r Urs f'™8 de* siebenbixrger SzeUer,* în *Ungarische Jahrbiicher,* II (1922).
M' " *a Prei niere periode* i; *l'historiographie hongreise,* în *Revue des etudes hongroises,* III
nus Augustodunensis, *Imago Mundi,* în *MGH, SS,* X.
t, <-., *Histowes des Arabes, t.* I, Paris, 1912.
iti*, ' *PP[l] Alexandrini Collectionis quae sutersimt e libri mânu scriilis edidit latina inter-'t- one et commentarns,* 3 volume, Berolini, 1875.
nuu W ' *DU Rumänen und ihre Anspruche,* Wien und Teschen, 1883. Jzac i,
Documente privitoare la istoria Românilor, voi. I, Bucureşti, 1897.

Ilie, R-, *Cetăţile de la Dunăre şi rostul lor în secolul al Vl-lea,* în *Revista Istorică,* -XI (lyzj). Ioanesov, I., ApMeHCKas McTopia coHHHeHHaa MoHCeeMi. XopeHCKHMi. CT> KpaTKHMt reorpa-(j)HHecKHMT. onucamaMT. flpeBHett ApMemH, CaHKTneTep6ypn>, 1809. Iorga, N., *Acte şi fragmente cu privire la Istoria Românilor,* voi. III-1, Bucureşti, 1897. Iorga, N., *Cele d'întăi cristalisări de Stat ale Românilor,* în *Revista Istorică,* V (1919). Iorga, N., *Cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul Românilor,* în *Revista Istorică,* XIX (1933). Iorga, N., *Ducele Ramunc,* în *Revista Istorică,* XIX (1933).

Iorga, N., *Essai de synthese de l'histoire de l'humanite,* voi. II: *Histoire du Moyen-Age,* Paris, 192"\

Iorga, N., *Formes byzantines et re'alites balkaniques. Leţons faites ă la Sorbonne,* Bucarest-Paris, 1922.

Iorga, N., *Geschichte des rumănischen Volkes, im Rahmen seincr Staatsbildungen,* voi. I, Gotha, 1905.

Iorga, N-i *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation,* voi. I: *L'empire oecume'nique (527 — 641) ,* Bucureşti, 1935.

Iorga, N., *Idem,* voi. III: *L'empire de pe'ne'tration latine (1081—1453),* Bucureşti, 1934. Iorga, N., *Imperiul Cumanilor şi domnia lui Băsărabă, un capitol din colaboraţia romăno-barbară în evul mediu,* în *Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice,* seria III, tom. 8, VIII (1927— 1928).

Iorga, N., *Le Danube d'empire,* în *Melanges offcrts ă M. Gustave Schlumberger,* Paris, 1924. Iorga, N.i *Istoria poporului românesc,* trad. Ot. Teodoru-Ionescu, Bucureşti, 1922, vel. I. Iorga, X., *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria,* Bucureşti, 1915. Iorga, N., *Istoria Românilor din peninsula balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc),* Bucureşti, 1919.

Iorga, N., *Istoria Românilor prin călători,* voi. I, Bucureşti, 1920.

Iorga, N., *Istoria Românilor,* voi. III: *Oamenii pămîntului (pînă la anul 10C0),* Bucureşti, 1936.

Iorga, N., *Les narrateurs de la premiere croisade,* Paris, 1928. Iorga, N., *Notes d'un historien rdatives aux e've'ne'ments des Balcans,* Acad. Rourn. Bull. Sect. Hist., I, 1913.

Iorga, N., *Patru conferinţi despre Armenia,* Bucureşti, 1929.

Isopescu, C, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinqueccnlo,* în *Academie Roumaine, Bulletin de la Section Historique,* XVI (1929). Jagic V., *Dunav-Dunaj in der slavischen Volkspoesie,* în *AfslPh.,* I (1876). Jakubovich, E., *P. meşter. Adale'hok az Anonymus-kerde'shez,* în *Emlihkonyv Dr. Grof Klebfrsberg Kuno negyedszăzados lulturpolitikai miikodesenek emlekere,* Budapest, 1925.

Jancso, Dr. Benedek, *Erde'ly Tortenete,* Cluj-Kolozsvâr, 1931. Jernstedt, V., v. *Wassiliewsliy.*

JireCek, C, recenzie în *Archiv fiir slavische Philologie,* XXI (!899). Jirecek, C, *Das Filrstenthum Bulgarien,* Wien, 1891. Jirecek, C, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpăsse. Eine historisch-geographische Studie,* Prag, 1877. Jireiek, C, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters,* în *Denkschriften der Wienner Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historisdie Classe.* XLVIII-XLIX (1902 — 1904). Jirefek, C, *Einige Bemerkungen iiber die Uberreste der Petschenegen und Kumanen, sowie itber d:e Volherschaften der sogenannten Găgăuzi und Surgud,* în *Sitzungsberichten der koniglichen bohmischen Gesellschaft der Wissenschaften,* Prag (1889). Jirecek, C, *Geschichte der Bulgaren,* Prag, 1876. Jiretek, C, *Geschichte der Serben,* voi. I, Gotha, 1911. Jordanes, *De origine actibusque Getarum,* XXII. \ J[un]g. J-, *Contribuţiune la istoria trecătorilor Transilvaniei,* trad. Bircn, extras din «Convorbiri Literare», a. XXVII, Bucureşti (1895). J[un]§> J-. *Romer und Romanen in den Donaulăndern, Historisch-ethnograpliische Studiai,* ed. II, Innsbruck, 1887.

Kadlec, Dr. E., *The Empire and his northern neighbours,* în *The Carnbridge Medieval History,* voi. I\ .

Kaindl, *Studien zur ungarischen, Geschichtsquellen,* Wien, 1900.

Kainz,.C., *Praktische Grammatik der armenischen Sprache fiir den Selbstunterricht,* Wien, *i.* a.

Kalinka, E., *Antike Denkmăler aus Bulgarien,* în *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schnften der Balkankommission,* Antiquarische Abteilung, Wien, 1906. Kaluzniacki, E., *Einige Berichtigungen zum Texte der Urkunde Asens II vom Jalire 1230—1241,* in *Archiv fiir slavische Philologie,* XI (1883).

Karâcsonyi, J., *A hamis, hibdskeltil e's kelctkezcthn ohlevelek jegyze'ke 1400-ig,* Budapest, 1902.

Karâcsonyi, J., *A honfoglalăs e's Erde'ly,* Budapest, 1896. (Kulonlenyomat a « Katholikus Szemle » 1896-iki, III liizetebSl). Karâcsonyi, J., *Erde'ly e's Szent-Lâszlo,* în *lîrdelyi Muzeum,* XXXII-uj, *i.* X (1915).

(1902). *KaUMojăs,* în *Erdelyi Irodalmi Szemle* **(1924).**
Karacsony , j-> *Orosz szidv ia/losok Erdelyben,* Lugos, **1926.**
^ a r ^ C ! " *St Istvdn iUte* **Budapest 1904**

o
^^qonvi! J.. *Szent Istvdn iUte>* Budapest_
°
Karacs y> >^ *yerzeıckniss der armenischen Handschriften,* in *Die Handschrifun-Verzeichnisse*
BiWotheh zu Berlin. Bd, X, Berlin (1888).
B l i Bd X B l i (1888)

II (1927).
•CI"'ih"irfn *Simonis de — , Gesia Hungarorum,* v. Florianus, *HHFD,* voi. II şi Popa-Lisseanu,

1 e'rt H *Lehrbuch der altin Geographie,* zvreite Hălfte, Berlin, 1878.

r^ee E *EHtnologisches WSrterbuch dcr deutschen Strache,* Strassburg, 1910.
rretsclinier V. K., *Sarmatia,* în *Pauly-Wissowa, Real-Encyhlojădie dcr klassischcn Alierttimswis-^enschajt îl,* A-l, col. 1-12.
7* t«chmer V. K., *Sarmatici tnontes,* în *RE,* II, A-l, zweite Reihe, dritter Halbband, col. 14.
I'rumbacher K., *Geschichte dcr byzantinischen Litterattir von Justinian bis zum Ende des ostromischen Retches* (527- H53), ed. II, Miinchen, 1897.
Kubitschek, J- W., *Der Text der Ravennatischen Erdbeschreibitng,* în *Hermes,* XXII (1887).
Kutschera, I., *Die Chasaren,* Leipzig, 1910. Kuun, Contele Geza, *Relationum Hungarorum cum Grientc gentibusque orienialis originii historia antiquissima,* Oaudiopoli, 1892.
.ambin, O., CnaBîffie Ha ctsepHOMi. HepHOMOpiH, în: XypHajn. MHHHCTepcTBa Hapo^naro IlpocBtmeHiH, nacTb CXXI, 1877.
.auer, Dr. M., *Des Moses von Chorene Geschichte Gross-Armeniens* (trad.), Regensburg, 1869.
.aurentie, H., *La version armenienne du conte de la viile d'airain,* în *Revue des Etudes Armeniennes, l* (1920-1921).
.avisse-Rambaud, *Hisloire Generale du IV-e siecle ă nos jours,* ed. III, vel. I, Paris, 1922.
-eeper, Allen, *Germans, Avars and Slavs,* în *The Slavonie Revitw,* XII (1933— 1934).
.egenda minor Sancti Stephani regis, v. Endlicher.
.eger, L., *Chronique dite de Nestor,* Paris, 1884.
.eger, L., *Les anciennes civilisations slaves,* în « Collection Payot », voi. V, Paris, 1921.
.eo Gramaticus (Bonn).
.ewy, Hans, *An additional note on tlie date of Moses of Chorene,* în *Byzantion,* XI (1936), p. 593.
exicon, Grosses vollstăndiges Universal —, aller Wissenschaften und Kilnste, etc, Leipzig-Halle, 1747.
cewe, R., *Die Reste der Germanen am Schwarzen Mare,* Halle, 1896.
ot, F., ***Les** destinees de l'empire en Occident de 395 ă 888,* în *Histoire Generale publiee sous la direction ie G. Glotz,* Paris, 1928.
ucanus, M., *Pharsalia.*
ukâcsi, K., *A magyarok oselei, hajdanhori nevei e's lakhelyei,* Kolozsvâr, 1870.
upaş, I., *Voevodalul Transilvaniei în sec. XII şi XIII,* în *Academia Română. Memoriile Secţiunii Utorice.* Seria III, Bucureşti, 1936.
acartney, C. A., *The Peche'negs,* în *The Slavonie Review,* VIII (1929—1930).
acler, Fr., *Armenia,* în *The Cambridge Medieval History,* voi. IV.
acler, Fr., *Catalogue des manuscrits arme'nicns et ge'orgicns de la Bibliotheque Nationale,* Paris, 1908.
acler, Fr., *Les livres imprime* armeniens de la bibliotheque de l'Universite d'Amsterdam, REA,* ' 1 (1926).
acler, Fr., *isotices de manuscrits armeniens ou relatifs aux Armeniens vus dans quelques bibliothe-ues de la peninsule iberique et du sud-est de la France,* în *REA,* I (1920- 1921). *agyar Honfoglalds Kittfăi, A.,* ed. Szilâgyi Sândor şi Pauler Gyula, Budapest, 1900.
uiandian, Dr. Iacob, *Die Losung des Problems des Moses Chorenathsi (Horcnaf-ov areldzadzi idzusi),* Erivan, 1934.
"igiuca, S., *Daco-Românische Sprach- und Geschichtsforschung,* I Theil, Oravieza, **1891.** tngold, J., *A magyarok oknyomozâ tbrtenelme,* ed. IV, Budapest, 1903. rC1923 ' *Rl^eSSl dl sioria rumena in opere italiane dei seeoli XIV e XV,* în *Ephemcris Dacoromâna,*

ârSZ<i8 TorUneie> in Szilâgyi Sândor, *A Magyar Nemzet Tbrtenete,* voi. I — II, cza '. H., *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitaller der Arpaden,* Berlin, 1882.

Mârki, S., *Aradvdrmegye e's Arad szabad kirătyi vdros tortenete,* 1 resz.: *ji icgregiuu luuniw u turuie hoditdsig,* Arad, 1892.
Mârki, S., *Europa a magyaroh honjoglalăsa idejeben,* Budapest, 1897. Marquart, J-, *Die altbulgarischen Ausdriicke in der Inschrijt von Catalar und der altbulgarischen Fiirstenliste,* în H3BtcTm pyccKaro apxeonorHHecKaro HHCTHTyTa BT, KoHCTaHTHHonont, **XII (1911).**
Marquart, J., *Die Chronologie der **alttilrkischen** Inschriflen,* Leipzig, 1898. Markwart, J. (= Marquart), *Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Chorenac'i,* în *Caucasica,* VI (1930). Marquart, J., *ErănSahr nack der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i. Mit **historisch-kritischem** Kommentar und historisehen und topographischen Excursen,* în *Abhandlungen der koniglichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Gottingcn, Philol.-Histor. Klasse, N.F, Bând III, Nr. 2,* Berlin, 1901.
Marquart,].*Kap/iflaXovK der « skythische » Name der Maiotis,* în *Keleti Szemle-Revue Orientale,* XI (1900). Markwart, J. (Marquart), *Kultur- und **sprachgeschichtlicke** AnaWkten,* în *Vngarische Jahrbiicher,* IX (1929) *(UJB).*
Marquart, J., *Osteuropăische und ostasiatische Streifziige,* Leipzig, 1905. Martin, M., *Deux dissertations critiques,* Utrecht, 1717, v. Yermischte Bibliothek. Maurikios, *Strategikon, în Archiv fur slavische Philologie,* I (1876) *(AfslPh).* Meillet, A., *Altarmenisches Elementarbuch,* în *Indogermanische Bibliotheh,* herausgegeben von H. Hirt und W. Streitberg, Erste Abteilung, Erste Reihe, Bd. 10, Heidelberg, 1913. Melich, J., *A honjoglalâskori Magyarorszdg,* în A *Magyar Nyelvtudomâny Ke'zikonyve,* szerkeszti Melich J., Gombocz T., Nemeth Gy.., I kot., VI filz,. Budapest, 1925.
Melich, J., *Ge'pides et Roumains: Gelou du notaire anonyme,* în *Revue des e'tudes hongroises,* VI (1928).
Melich, J., *Vber den ungarischen Volksnamen **lengyel,** 'Polonus', der Pole* , în *Archiv jur slavische Philologie,* XL (1926). Metzger, F., *Altgermanische Zeugnisse zu ost- und **nordeuropăischen** Volker- und Lăndernamcn,* în *UJB,* II (1922).
Michaud, *Biographie Universelle **Ancienne** et Moderne,* ncuv. ed., Paris, s. d., t. XXVIII. Mikkola, J. J., *Die Chronologie der tilrkischen Donaubulgaren, în Journal de la Socie'te jinno-ougriemne,* XXX (1914).
Miklosich, Fr., *Chronica Nestoris,* Vindobcnae, 1860.
Miklosich, Fr., *Etymologisches Wortcrbuch der **slavischen** Sprachen,* Wien, 1886. Miklosich, Fr., *Vita Sandi Methodii, russico-slovenice et latine,* Vindobonae, 1870. Milioukov, P.-Ch. Seignobos-L. Eisenmann, *Histoire de Russie,* ed. II, t. I: Des origines â la mort de Pierre le Grand, Paris, 1935.
Miller, Dr. K., *Weltkarte des Castorius gennant die Peutingerische Tajel,* Ravensburg, 1888.
Mladenov, St., *Zur Erklărungdersogenannten Buela-Insehrift des GoldschatzesvonNagy-Szent-Mittos,* în *UJB,* VII (1927).
Monachus Sangallensis, *Gesta Karoli imperatoris,* în *MGH, SS,* II. *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, (MGH, SS).*
Moor, E., *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze,* în *UJB,* IX (1929).
Moravcsik, Gy., *Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz,* în *BZ,* XXX (1930).
Moravcsik, Gy., *Zur Geschichte der Onoguren,* în *UJB,* X (1930). Motefindt, H., *Der Schatzjund von Nagy-Szent-Mihlos, Komitat Torontăl, Ungarn,* în *UJB,* V (1925).
Mullenhoff, K., *Deutsche Aliertumslunde,* voi. II, Berlin, 1887. Mullenholf, K., *Donau-Dunavh-Dunaj,* în *AjslPh,* I (1876). Muller, C, *Fragmenta Historicorum Graecorum,* voi. V, p. I, Parisiis, 1883. Miiller, C, *Ptolemăus-Atlas,* Paris, 1901.
Muralt, Ed. De, *Essai de chronographie byzantine,* voi. I, St.-Petersburg, 1855.
Murnu, G., *Când şi unde se ivesc Românii întâia dată în istorie,* în *Convorbiri literare,* XXXIX (1905),
Murnu, G., *Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare (980—1259). Studiu istoric după izvoare bizantine,* Bucureşti, 1913.
Mutafiiev, P., *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens,* Sofia, 1932. Xecşulescu, C, *Ipoteza jormaţiunilor politice române la Dunăre în sec. XI,* în *Revista Istorică Română,. VII* (1937).
Nehring, W., *Vber die Namen jur Polen und Lechen,* în *AjslPh,* III (1879). Nemeth, J., *Die petschenegischen Stammesnamen*, în *UJB,* X (1930). Nemeth, J., *La provenance du nom «bulgar»,* în *Symbolae grammaticae in honorem loanns Rozwadowsky,* voi. II, Cracoviae, 1927. Nemeth, J., *Les inscriptions du tre'sor de Nagyszentmiklos,* în *Rcvue des e'tudes hongroises,* XI (1933)-
Nemeth, J., *Zur Kenntniss der Petschenegen,* în *Kbrosi-Csoma-Archivum,* I (1922).
Nestor, *Cronica,* v. Leger, Miklosich, Popa-Lisseanu şi Bielovsky.

îipzig, *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur nach den Werken der Mechi-*
jrnann, K. *r-
*nsten, j,jy*nie'nie *chretienne et sa litterature,* Louvain, 1886.

ts slaves, ±, *~is, 1923.
^ephores Gregoras (Bonn), „tas
Choniates (Bonn).
•p -r £)er *naţionale Kampf der in Bukowina mit besonderer Beriicksichtigung der Rumănen*
T'RiJhene'n historisch beleuchtet, Bucureşti, 1919.
A k'ld ^E, *Facsimile-A tlas to the early history of Cartography,* Stockholm, 1888. \ Deod'ilo
Liber de via Sandi Sepulchri a Ludovico VII Francorum rege suscepta, MGH.,
XXVI
: "j *'-p Teoria lui Roslcr. Studii asupra stăruinţa Românilor în Dacia Traiaua de A.Xenopol,*
'«Convorbiri Literare», XIX (1885).
' l *D Tradiţia istorică în chestiunea originilor române,* în *Analele Academiei Române. Memoriile*
■*hunii'Istorice.* Seria II, t. XXIX.
»ley *Travels in various countries of the East,* voi. I, Londra, 1819.
îd M *Die ältesten Familiennamen der Siebenbiirger Sachsen, VJB,* IX (1929).
ii' P.,' ***Historiarum*** *adversum Paganos libri VII* ***(recogn.*** *C. Zangemeister),* Lipsiae, Teubner,

■ay T., *Temes vărmegye es Temesvdr város tortenete a legregibb idot.tol* ***a*** *jelenkorig,* I kot., Buda-
t, *1914.*
■an, H., *Vardan Arevelţ'i* în *Handes Amsorya Monatsschrift filr armenische P/iilologie,* XXXV
21), Wien.
litescu, P.P., *La litterature slavo-roumaine (XV — XVII-e siecle) et son importance pour Ies*
ratures slaves, v Praze, 1931.
ritescu, P. P., *Les relations bulgar o-roumaines au nwyen-âge (ă propos d'un livre recent de Mr.*
utaftehiev), în *Revista Aromânească,* I (1929).
dopol-Calimah, Al., *Despre scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia,* in *Columna lui Traian,*
(1876).
i, G., *Romani, România,* ***lingua*** *romana, rotnanicum,* in rev. *România,* I. (1872).
liey, G., v. Pinder, M.
an, V., *Consideraţiuni asupra unor ntime de râuri daco-scitice,* în *Analele Academiei Române,*
noriile Secţiunii Istorice. Seria **III,** t. I (1923). an, V., *Getica, o protoistorie a Daciei,* Bucureşti,
1927.
mov, K. P., ApMHHCKaa Feorpa(j)iH VII Btica no p. X. npHnHcwBaBaia«oi Moace» Xope-
3My. TexcTT> H nepeBozji» cî. npncoBOKynjiemaMi>, JcapTT> H o6t!icHHTejibH;wxi ripHMt^aHiaMi»,
:xTneTep6ypri, 1877. în: MoHorpa(J)ifl HMnepaxopcKoft AKaaeMin HayKt, Nr. 12. mov, K.
P., H3i> HOBaro crmcica Teorpa^iii npHniKbiBaeMott Monceio XopeacKOMy, în: iHaji-b
MHHHCTepcTBa HapoaHaro npocoimeiiiH, tacTi. CCXXVII, 1883. H., *Grundriss der*
germanischen Philologie, voi. I, Strassburg, 1896. r, Gy., v. *A magyar honfoglalds* ***kutfb'i.*** r,
Gy., *A magyar nemzet tortenete* 130l-ig, Budapest, 1894.
r, Gy., *A magyar nemzet tortenete az ârpddhăzi hirdlyok alatt.,* ed. II, vol.l, Budapest, 1899.
r, Gy., *A magyarok tortenete* ***Szent-Istvănig,*** Budapest, 1900. r, Gy., *Anonymus kiilfoldi*
vonathozăsai, in *Săzadok,* XVII (1883). r, Gy., *Lebedia, Eteikdz, Millenarium,* în *Săzadok,*
XIV (1880).
s Diaconus, *Historia Langobardorum,* în *MGH, Scriptores rerum langobardarum ei iîalicarum*
di VI-IX, Berolini, 1878.
J-, *A szadvdnyi avar telepek Temes vdrmegyeben,* în *Tortentlmi es regeszeti ertekezesek,* III (1387).
'Pide, Al., *Originea Românilor,* voi. I: *Ce spun izvoarele istorice,* Iaşi, 1923. ■., *Vber die*
Abstammung der Rumănen, Leipzig, 1880. . - • şi Farthey, C, *Ravennatis Anonymi*
Cosmographia et Guidonis Gtographica, Berolini,

s, *Naturalis Historia.*
Saxo, în *MGH, SS,* I.

aHie PyccKHXT» JliToriHceft m/iaHHbie no BfcicoiaftineMy noBtjieHHiro apxeorpa(J)HHec-
* CaHKTneTep6ypri.

Pontelly, I., *Romai vagy avar emlekck-e a de'lmagyarorszăgi musdnczvonalok* în *1"ortenelmi es regeszeti ertekez'esek,* II (1886). Popa-Lisseanu, G., *Izvoarele Istoriei Românilor (IIR):*
l. Anonymus Bele regis notarius, *Gesta Hungarorum.*
2. Anonymus Geographus, *Descriptio Europae Orientalii.*
4. Simon de Keza, *Chronicon Hungaricwn.*
7. Nestor, *Cronica.*
Preobrajenskiy, A., 3THMOJiornHecKiK CuoBapb PyccKaro ilsbiKa, MocKBa, **1910.**
Priscianus, *Carmina.*
Procopius, *De bello gothico,* ed. Bonn şi Haury.
Prudentius, *Annales Bertinianni,* în *Script. rer. Germanic, in usum schol.,* Hannoverae, 1883.
Psellos Mihail, *Chronographie ou histoire d'un siecle de Byzance (976— 1077),* t. II, în *Collection byzantine publice* ***sous*** *le patronage de l'Association G. Bude,* Paris, 1928.
Ptolemaeus, Claudius, *Geographia,* ed. C. Miiller, voi. I, p. I, Parisiis, 1883.
Rambaud, v. Lavisse-Rambaud.
Rambaud, A., *Histoire de la Russie depuis Ies origines jusqu'ă l'anne'e 1877,* Paris, 1878. Rappaport, I., *Die Ein/ălle der Goten in das Rbmische Reich bis au f Constantin,* Leipzig, 1899. Rauschen, Dr. Theol. Gerh., *Manuale di patrologia e delle sile relazioni con la storia dei dogmi* (vers. ital. G. Bruscoli), Firenze, 1904.
Recueil des historiens des croisades, t. I: *Documents arme'niens,* Paris, 1869. *Recueil de voyages et de memoires, publie par la Socie'te de Geographie,* t. IV, p. I, Paris, 1839. Redslob, W., *Thule,* Leipzig, 1885. *Reginonis Abbatis* ***Prutniensis*** *Chronicon cum continuationc Trcverensi,* în *Script. rer. Germanic, in usum schol.,* Hannoverae, 1890.
Rohricht, R., *Geschichte des crsten Kreuzzuges,* Innsbruck, 1901-Rosetti, R., *Invaziunile Slavilor în peninsula balcanică şi formarea naţionalităţii române,* Bucureşti, 1889.
Rosler, R., *Românische* ***Studien.*** *Untersitchungen zur ălteren Geschichte Românicns,* Leipzig, 1871.
Rosler, R., *Vber den Zeitpunht der slavischen Ansiedclung an der unteren Donau,* în *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Classe,* LXXIII (1875).
Rubruk, W. de, v. *Recueil de Voyages.*
Runciman, St., *The emperor Romanus Lecapenus,* Cambridge, 1929.
Runciman, St., *A history ofthefirst Bulgarian empire,* London, 1930.
Sacerdoţeanu, A., *Consideraţii asupra istoriei Românilor în evul mediu,* Bucureşti, 1936.
Sacerdoţeanu, A., *Guillaume de Rubrouck et Ies Roumains au milieu du XlII-e siecle,* Paris, 1930.
Sacerdoţeanu, A., *Vlahii din Calcidica,* extras din voi. «în memoria lui Vasile Pârvan», Bucureşti, 1934. Saint-Martin, Jean de, *Histoire d'Armenie par le Patriarche Jean III, dit Jean Catholicos,* Paris, 1841.
Saint-Martin, J. de, *Memoires historiques et geographiques sur VArmenie,* **voi.** I—II, Paris, 1819 *(SM).*
Saint-Martin, J. De, *Me'moire sur Vepoque de la composition de la Geographie attribue'e a Moyse de Khoren,* in *SM,* II, Paris, 1819. Saint-Martin, J. de, *Kotice sur la vie et Ies ecrits de Moyse de Khoren, historien armenien,* în *Journal Asiatique,* II (1823).
Schafarik, *Slavische Alterthiimer,* trad. M. v. Aehrenfeld, voi. I —II, Leipzig, 1843. Schlozer, A. L., *Kritische Sammlungen zur Geschichte ăer Deutschen in SiebenbUrgen,* voi. I —II, Halle. Schlozer, A. L., *Neslor, Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache,* Gottingen, 1802. Schulze, E. O., *Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe,* Leipzig, 1896.
Schnetz, *J., Vnttrsuchungen zum Geographen von Ravenna,* Miinchen, 1919. Schnetz, J., *Jordanis beim Geographen von Ravenna,* în *Philologus,* LXXXI (1912). Schunemann, K., *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert,* Berlin u. Leipzig, 1923. Schunemann, K., *Die « Rb'mer » des anonymen Notars,* în *UJB,* VI (1926). Schunemann, K., *Zur Landnahme der Ungarn,* în *UJB,* **III** (1923).
Schunemann, **K.,** *Ungarische Hiljsvb'l'ker in der Literatur des deutschen Mittelalters,* în *UJB,* IV (1924).
Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum veteres ac genuini,* voi. I—III, Viena, 1748.
Scriptor incertus, *De Lconis filii Bardae Armeni imperio, ad calcem* L. Gramm., Bonn. Sebestyen, Gy., *Ki volt Anonymus?,* Budapest, 1876. Seignobos, Ch., v. Milioukov. Simon, R., *Moyse le Grammairien,* în *Le grand Dictionnaire historique, ou Ic melange curieux de* ***l'his-*** *toire sacre'e et profane,* etc, al lui Luis Moreri. Nouv. ed., t. VII, Paris, **1759.**

„„.i. *v mama şi Moldova, eialetele guvernate de principi*
rouni, *ti.]* ■• ^*u,, as fngigian* (1758—1843), în *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii* ***reptitţl, ae P?"ul*** \ IXi Bucureşti, 1929.
lstOn°%' a n d Wace, H., *A Dictionary of Christian Biography,* London, 1882. mith, VV.i
Qeographie de Moise de Chorene d'aprds Ptoleme'e, texte armenien traduit en francais,
* lsK1/enise, ^ • ^*ita*i.j*ran und Volkerwanderung,* Leipzig,
1917.
r on 'graece et latine, rec. G. Bernhardy, Halis et Brunswigae, 1853.
Placido Sukias, *Quadro della storia letteraria di Armenia,* Venezia, 1829.
via^ister Bonn.
ymeor^ *m*^*magyar vez irek kora. Arpddtol Szent Istvdnig, Vest,* 1869. a °' T-'
^ *ygai sze'kelyseg,* Kolozsvâr, 1890.
ah°' K ' Biborban szilletett Konstantin csăszdr munkăi magyar torteneti szempontbol ismertetve în r
. r Ahademiai Ertesito. A philosophiai, torveny es tortenettudomâny osztălyok kbzlonye, I kot.,
>est, 1860.
'**lâer**
lâgyi,' S., *A Magyar Nemzet Tor/enele,* v. Marczali.
G
ilâeri S., v.
i i ' SA
citus *Gerinayua.*
frali, O., *Monuments byzantins de Curtea de Argeş,* voi. I, Paris, 1923.
■*.eenonis'Relatio,* în *Chronicon Magni Presbiteri, MGH, SS,* XVII.
maro \t-. *La Veneţie Julienne et la Dalmatie,* voi. I —II, Roma, 1918— 1919.
mas L., *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane,* I, în *Archivitm Europae entro-Orientalis,* I (1935).
uffel, V. C, *Geschichte der romischen Literatur,* Leipzig, 1882.
ie Cambridge Medieval History, voi. IV: *The eastern Roman empire,* Cambridge, 1923.
eophanes, Bonn.
omsen W *Altturkische Inschrijten aus der Mongolei,* în *Zeitschrift der Deutschen Morgenlăn-schenGesellschaft,* N. F, LXXVIII (1924).
omsen, W., *Der Ursprung des russischen Staates. Drei Vorlesungen.* Deutsche Bearbeitung von r. L. Bornemann, Gotha, 1879.
unmann, J., *Vntersuchungen iiber die Geschichte der ostlichen europăischen Vb'lker,* Leipzig, 1774.
şânyi, K., *A honfoglalâs esErdely, megvildgitdsul a sze'kely herdeshez,* în *Ethnographia,* I (1890).
naschek, W., *Antike Inschrijten aus Bulgarien,* în *Archaelogisch-epigraphische Mitteilungen aus terreich-Ungarn,* XVII (1894).
maschek, \V., *Die alten Thraker,* în *Sitzitngsberichte der Wiener Ahademie der Wissenschaften hilos.-Histor. Classe,* CXXVIII (1893).
naschek, \V., *Vber Brumalia und Rosalia, ibid.,* LX (1918).
naschek, W., *Zur Kunde der Hămus-Halbinsel. Topographische, archeologische und cthnologische iscellen,* Wien, 1882.
utmann, R., *Die altrussische Nestorchronik, Povest' vremennych Ut,* în *Slavobaltische Forschungen* : (1931).
:rt, I., *Geographie der Griechen und Romcr,* Weimar, 1885.
■enskiy, F., O6pa3OBaHie BToparo 6ojirapcicaro ijapcTBa în: 3aiMCKK M.vtnepaTopCKOH Ho-pocciftcKaro yHHBepcHTe/ra, voi. XXVII, Oaecca, 1879.
dan, *Istoria Universală,* v. *Recueil des historiens.*
îbevskiy, B., CoBiTbi H pacKa3H BînaHTiflcKaro 6oapHHa XI Btica, CaHKTneTep6ypr-b, 1881.
îbevskiy (Wassiliewsky), B. şi V. Jernstedt, *Cecautnenii Strategicon et incerţi scriptoris de officiis tis hbellus,* Petropoli, 1896.
iljev A. A., *La Russie primitive et Byzance,* în *L'Art byzantin chez Ies Slaves. Les Balkans, I ueil, I pârtie; Orient et Byzance. Etuăes d'art medieval publiees sous la direction de Gabriel Millet ,* Paris, 1930.
tnes, M *Studiem, zur atbanesischen Wortforschung,* în *Acta et communicationes Universitatis Dor-ensis,* I, **Tarta,** 1921.
er *Moses von Choren,* în *Wetzcr u. Welters Kirchenlexikon oder Encyhlopădie der Katholischen*
■*o ogie una ihrer* ***Halfswissenschaften,*** **II. Aufl., Bd. VIII,** Freiburg im Breisgau, 1893. i, K.,
Kiillo e's EskiillS, în *Magyar Nyelv,* I (1905).
Sandi Gerardi, Moresanae ecclesiae episcopi, v. Endlicher. e
H. v. Smith.
dapet, *S., Moses von Khoren oder Khorin,* în *Ararat, XLV* (1908). ier. ., *hirchhcher*
Handlexihon, ed. M. Buchbergcr, Freiburg im Breisgau, 1912.

Westberg, Fr., *Beiträge zur Klărung orienialischer* ***Quellen*** *liber Osteuropa* (Erste Hälfte desMittelalters), în: H3BtcTisi MMnepaTOpcKOft AKaaeMIH HayiCb, *Bulletin de VAcademic Imperiale des Sciences de St-Pe'tersbourg,* t. XI, 1899. Westberg, Fr., KT. aHajiH3y BOCTOHHBIXI> H3TOHHHKOBT> O BOCTOiHOft EBporrfe, în:)KypHajn> MHHHcrepcTBa HapoaHaro npocBtiuenia, HoBaa Cepia, iacTi> XIII —XIV, 1908. Whiston, William şi George, *Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae libri* III. *Accedit ejusdem scriptoris Epitome Geographiae,* etc, Londini, 1736. Wilken, Dr. Fr., *Geschichte der Kreuzziige nach morgenlăndischen und abendlăndischen Berichten,* voi. IV, Leipzig, 1826.
Xenopol, A. D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană,* ed. III, voi. II, Bucureşti, 1925. Xenopol, A. D., *Teoria lui Rb'sler, studii asupra stăruinţa Românilor în Dacia,* Iaşi, 1884. Zarp'analian, G., *Istoria literară a Armeniei vechi,* sec. IX —XIII, ed. IV, voi. II, Veneţia, 1923 *[ia* armeneşte).
Zeuss, K., *Die Deutschen und die Nachbarstămme* (ed. anastatică), Gottingen, 1904. Zimrnermann-Werner-Muller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbilrgen*, voi. I,, Hermannstadt, 1892. Zlatarski (Slatarski) V. N., *Geschichte der Bulgaren,* I. Teii: *Von der Grundung des bulgarischen, Reiches bis zum Tiirhenzeit (679— 1396),* în *Bulgarische Bibliothek,* Bd., V, Leipzig, 1918.
Zlatarski, V. N., McTopuw na 6-bJirapcKaTa fli.p*aBa npi3i. cptAHHrt BtaoBe, TOMT,I — **II,CO4>HH, 1918-1922.**
Zlatarski, V. N., *The making of Bulgaria,* în *The Slavonie Review,* IV (1924—1925).
Zsirai, F., *Jugria, Finn-ugor nepnevek,* I, Budapest, 1910.

* în culegerea de iată am omis prezentarea indicilor de nume („tabla numelor"); atragem atenţia celor ce consultă vechea ediţie că paginaţia este greşită, trebuind să se adauge 2 cifre (de; ex. Aachen, 146, trebuie căutat la p. 148).

ATATUL DE PACE -SULHNÂME—ÎNCHEIAT ÎNTRE SULTANUL MEHMED AL II-LEA ŞI ŞTEFAN CEL MARE LA 1479*

Raporturile dintre români şi turci, în primele timpuri, şi îndeosebi raport u- dintre tarile române şi Imperiul otoman, sînt şi astăzi destul de puţin cunos- Izvoarele istorice româneşti au fost utilizate în măsura cuvenită, în vederea idării punctelor întunecate din trecutul nostru. Nu acelaşi lucru s-ar spune, despre izvoarele turceşti, fiindcă ele au rămas aproape în întregimea lor —fie ici fie documente propriu-zise, fie orice fel de însemnare lămuritoare a crîmpei de viaţă apusă — inaccesibile pînă. astăzi. Nu e locul să le evocăm le examinăm aici. Nădăjduim totuşi că din cele expuse mai jos, complexul robleme istorice turco-române va apărea într-o lumină nouă.

Raporturile şi poziţia juridică a Ţării Româneşti faţă de Imperiul otoman ie urma primelor contacte, pe timpul lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418), înt încă, după cum se ştie, definitiv desluşite [1]. După unele indicaţii în gene- •agi, din izvoarele contemporane, se constată pentru epoca de mai tîrziu o ■ de drept, care îndeamnă la supoziţii numai, fără a îngădui o precizare ire- bilă. Atîta timp cît nu va ieşi la iveală, sub o formă oarecare, vreunul din e turceşti ale vremii, cîmpul rămîne deschis pentru aceste supoziţii.

Al doilea stat român cu care au ajuns turcii ulterior în contact, este Moldova. orturile juridice dintre Moldova şi Poartă ne sînt mai cunoscute, încă din a epocă, prin faptul că ni s-a păstrat actul de confirmare a păcii acordate ovei de către sultanul Mehmed al II-lea (1451 — 1481). El poartă data de tombrie (1456) şi a fost descoperit numai într-o traducere slavonă. Pentru •ditatea cercetării noastre, îl reproducem în traducere românească, în între- : „Tugra. Binevoitoare salutare din partea marelui domn şi marelui emir, nul Mehmed, către nobilul şi înţeleptul şi vrednicul de toată cinstea şi lauda Petru, voievodul şi domnul Maurovlachiei. Ai trimis ca sol pe nobilul Mihaii ătul împreună cu înştiinţarea din care aflu că vei clăti domniei mele un t anual de 2000 de ducaţi aur. Să fie deci pace legată între noi şi timpulln tributul va trebui plătit se hotărăşte la 3 luni. După trecerea acestora, dacă i primi, voi ţine pacea, dacă însă nu-1 voi primi, ştiţi ce vă asteafptă. Şi

* y[CeSt]c Studiu a apăru t în „Revista Istorică Română", XV (1945), fasc. IV, p. 465-494.

^ ezi onst. C. Giurescu, *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la Alexandru cel* Bucureşti, voi. I, ed. III, 1938, p. 468. Regretăm că aici, la Istanbul, nu am putut consulta l^AI T T[11561]' *Cd dintU Ur al Moldovei către sultan,* Bucureşti, 1936 (Extras din volumul p £ V. apedatu'< nici pe acela al lui A. H. Golimas, *Sensul închinării de la Vaslui ru oda Aron_* Iaşij 1941_ ş. ^.nem ^ expr-măm tînăruJui istoric turCj dlui - ^ e noastre pentru amabilitatea dovedită fată de alcătuirea acestui studiu.

Dumnezeu să te mîngîie. Luna octombrie în 5, „în sarchan beglie"[1]. Sultanul trimisese anume o solie, care să ceară haraciul din partea Moldovei, încă „la sfîrşitul toamnei, în 1455'-[2]. Voievodul Petru Aron, în faţa necesităţii inexorabile, convoacă marele sfat al boierilor, în frunte cu mitropolitul Teoctist şi, în adunarea ţinută probabil la Vaslui, se ia în examinare situaţia politică a ţării, în urma. cererii repetate a turcilor de a li se plăti suma de 2000 de galbeni ca tribut. (no KyjibKocb pa3OBr H npocArb y Hacb .naHbi ^at THctyii MrpocKtixH 3Jiarb)* şi se decide în mod unanim să „ne plecăm capul acestui păgîn ... să nu piară ţara noastră" (paflHJiH CCMBI ycHH noxHJiHTH CO6H rojioBy Toiny noraHCTBy). Data la care a fost luată această importantă hotărîre din partea moldovenilor trebuie să fi fost înainte de 6 iunie 1456, deoarece la această dată (5 recep 86Q hegiră), sultanul Mehmed al II-lea a dat un firman, în lagărul de la Rudnic *(beyurt-i şehr-i Rudnik)* din centrul Serbiei, prin care acordă negustorilor din Cetatea Albă — bogatul port din sud-estul Moldovei — dreptul „să vină cu vasele lor şi să încheie cumpărări şi afaceri şi să facă comerţ cu locuitorii din Edirne (= Adrianopol), Brusa şi Istanbul". Acest firman începe prin a anunţa că „am făcut pace acuma cu vestitul principe, excelentul bei al Moldovei, voievodul Petru"-, *„şimdiki halde mufahharulumeră, elmutemeyyiz Bogdan Iii Beyi Pitri Voyvoda ile barîşîklîk idiip"*-[4]. Astfel, în prima jumătate a anului 1456, Moldova acceptase să plătească tribut turcilor.

La cîteva zile după emanarea acestui firman, oastea lui Mehmed al II-lea. se găsea în faţa Belgradului. Considerată în această perspectivă, fapta închinării lui Petru Aron apare ca un act politic util şi în orice caz justificabil.

După ce în Moldova s-a luat această hotărîre, a fost delegat logofătul Mihul să meargă la turci şi să se străduiască ca să reducă din suma de 2000 de galbenii — suma tributului — iar dacă nu se va putea, s-o plătească în întregime, ca astfel.. să se facă pace. Mihul, om prudent, a cerut de bună seamă el însuşi o dovadă în. scris a faptului că nu din proprie iniţiativă s-a dus să facă pace cu Mehmed al

[1] Actul a fost publicat mai întîi de L'ljanickij, apoi reprodus de dr. E. Kaluzniacki, în **Hur—**muzaki, *Documente,* **II,** 2, p. 671. Dăm traducerea românească, a lui C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta otomană. Studiu istoric,* Bucureşti, 1908, p. 57. Enigmaticul y capxaHi 6enHe „îm sarchan beglie", pentru care Kaluzniacki pusese următoarea notă: „Haec vocabula haud dubie-aedem quandam Constantinopoli sitam designant, attamen situs et condicio eius nune destinar?. non possunt", este pur şi simplu „Saruhan Beg iii", adică „Ţinutul Saruhan Beg", la Chalcocondil (Bonn), p. 65 şi urm. Zctpxctvrii; care se afla în Ana/tolia şi se întindea la nord de Izmir, spre Marea, Egee. Originar un principat fundat de către Saru Han, a devenit la începutul secolului al XV-lea. un vilayet turcesc. Capitala acestui guvernatorat, Manisa (Magnesia), era reşedinţa preferată a fiilor celor mai bătrîni ai Casei lui Osman. Mehmed al II-lea însuşi a fost în două rînduri „vali" (guvernator) în Saruhan, de unde a şi urcat tronul în anul 1451; cf. Kramers, în *Enzyhlopacdie des: Islam. Gcographisches, ethnographisches und biographisches Wortcrbuch der muhammedanischen: Volher,* herausgegeben von Houtsma, Wensinck, etc, voi. **III,** Leiden-Leipzig, 1936, p. 711. Cuceritorul Istanbulului, după durerosul insucces de îa Belgrad, s-a întors, după 21 iulie 1456 (cf. Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reickes,* voi. I, ed. II, Pesth, 1834, p. 442 şi N. lorga., *Geschichte des Osmanischen Reichcs,* **voi.** II, Gotha, 1909, p. 77), în vechea capitală, la Adrianopol. unde a şezut citva timp odihnindu-se (Sadeddin, *Taciittevarih,* Istanbul, 1280, voi. I, p. 460) şa unde a fost invitat şi fiul său Mustafa, valiul de Saruhan. Nu e exclus ca după aceea să fi plecat. Mehmed al II-lea la Manisa, de unde a datat actul nostru.

[2] Const. C. Giurescu, *IR,* II- 1[3], p. 30.

[3] *Hurmuzaki,* **II,** 2, p. 669 şi urm.

[4] Dr. Fr. Kraelitz, *Osmanische Urkunde in Hirkischer* ***Sprache*** *aus der zweiten Hälfte des 15.. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatik,* Wien, 1921, p. 44, în „Akademie der **Wis**senschaften in Wien, Philos.-hist. Klasse", 197 B. 3 Abh. Originalul acestui document se află în» Arhivele Statului din Moscova. Kraelitz a întrebuinţat o fotografie a originalului, pe care o reproduce în „Tafel I".

1 a plătindu-i suma cerută, ceea ce i s-a şi dat prin diploma amintită, întărită mnăturile mitropolitului Teoctist şi ale celor 57 de boieri ai divanului, pe *1 a'* Noi Petru voievod din mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei". *nfA* anii 1457 — data urcării pe tron a lui Ştefan cel Mare — şi 1460, Mihul, [1] t^boier de frunte al voievodului precedent, a trebuit să pribegească împreună 'Sp tţU Aron în Polonia. în acest ultim an, în două patente consecutive, Ştefan lm tă îi restituie toate moşiile şi averile şi îi dă voie să se întoarcă în Moldova [1]. *A* presupus că tot grupul acesta de documente scrise în slavoneşte, împreună traducere în slavoneşte a actului închinării însuşi, au fost purtate cu sine ibegie de către numitul ministru de externe al Moldovei şi în felul acesta putut fi regăsite şi publicate de Uljanickij, pe la mijlocul veacului trecut.

înainte de anul 1456, care au fost raporturile dintre turci şi Moldova? închinase oare vreunul din domnii tînărului stat românesc puternicilor sultani re ajunseseră la linia Dunării şi o fortificaseră?

E greu de răspuns în mod categoric la aceste întrebări în stadiul actual al nostinţelor noastre. Istoriografia noastră pragmatică nu cunoaşte o atare •**hinare *formala,*** înainte de anul 1456 [2]. C. Giurescu înmănunchiase, în studiul îintit [3], o serie de informaţii sub acest raport, pe care le constituise într-o supoie afirmativă. într-adevăr, se pare că primul atac al turcilor — acîngiii de la istra — întreprins pe teritoriul Moldovei, care a dus la asediul Cetăţii Albe la **ui 1420,** pe timpul lui Alexandru cel Bun, a fost lichidat printr-o înţelegere re turci şi moldoveni. în 1426 domnul Moldovei e acuzat de domnul Ţării mâneşti, Dan al II-lea, că s-a aliat cu turcii; de asemenea în 1430—1432, ăşi este arătat că s-ar fi închinat sultanului Murad al II-lea [4]. **Fiul** şi urmaşul î, Ştefan, refugiat în Ţara Românească — supusă turcilor, după cum se ştie — adresează la 1433 aceluiaşi sultan, cerîndu-i ajutor contra lui Ilie, fratele său; spune contemporanul şi bine informatul Dlugosz: *„a Turcorum Caesare, ito et obtento in gentibus subsidio,* în Valachiam (= Moldova) rediit" [5]. în 54, însă, există o mărturie formală în acest sens: sclul polon Luka Brzeski, cuvîntarea ţinută în faţa împăratului şi a dietei germane la Ratisbona, prin e cere ajutorul Germaniei contra turcilor, declară răspicat: *„Jam Valachiam idaviamqne ten as Regni Poloniae turcus iuris suifecit. Jam vectigal Mi annuum estatur et capite censos omnes illarum regionum accolas constituit"*- [u]. Dealtfel, ru Aron, în momentul cînd emite logofătului Mihul exonerarea din partea anului pentru călătoria sa la sultan, la 16 iunie 1456, recunoaşte că turcii au .it în repetate rînduri „daruri"- (H>KE N<IEP<MH H KEPSTTS no KSAKOCK pd30Kii H lftTk 8 Hdciv AdNia). C. Giurescu, credea, cu drept cuvînt, că înainte de anul 6 ceea ce se dădea turcilor erau mai curînd „daruri"'[7], care au izbutit

* *Hurmuzaki,* II, 2, p. 685 şi p. 683-684.

^Const. C. Giurescu, *IR,* II—13, p. 3Q: „Era pentru întîia oară cînd se făcea o asemenea

* *Op. cit.,* p. 54 şi urm.

bid., p. 55, citîndu-se I. Ursu, *Relaţiile Moldovei cu Polonia, pînă la moartea lui Ştefan ■1are,* Piatra, 1900, p. 48-49.

Historia Polonica, Lipsiae, 1712, c. XI, p. 640, apud. C. Giurescu, *loc. cit.*

Hurmuzaki, II, 2, p. 51 —52.

in dT'd'" ,?laTOn al actului *Hurmuzaki,* II, 2, p. 669, are „daruri" flaHbi, care se poate traduce di' \ ^ ' "tr *"' a^a CUm o ^ace Ka^u2niacki; „saepius tributum exigebant". în schimb, n octombrie acelaşi an conţine termenul turcesc „haraci", xapam>, *Hurmuzaki,* II, 2, . pe care Raluiniacki îl redă în latineşte tot cu „tributum".

să-i ţină departe de pămîntul Moldovei pe „păgîni", în toată perioada de la 1420 pînă la Petru Aron, într-o epocă de biruitoare expansiune politică şi teritorială a noilor stăpîni ai Peninsulei Balcanice.

Un acord politic, aşadar, de natura celui încheiat între Petru Aron şi Mehmed al Il-lea nu poate să fi existat înainte de această dată. în anul 1456 se censtată, pentru prima dată, — atîta cît ne permit documentele a o constata — că turcii au cerut suma de 2000 de galbeni drept haraci, pentru a face pace cu Moldova yHHHHTb HaMT. MHpi», ceea ce se confirmă chiar din partea sultanului *(barî-sfklik idiip).* în felul acesta se consfinţeşte prin tratate formale starea de fapt a „închinării"- anterioare, impusă şi ea de necesitate, însă menţinută pe planul trimiterii de daruri, la care probabil s-a ajuns printr-o învoială reciprocă prealabilă.

Care a fost situaţia, din acest punct de vedere, pe timpul lui Ştefan cel Mare ? Se ştie că noul domn al Moldovei a plătit şi el la început, în med regulat, tributul de 2000 de galbeni lui Mehmed al Il-lea. Numai de la anul 1470 înainte se constată *o* abatere de la această obligaţie *K*

Actul descoperit de noi recent la Istanbul ne va ajuta să lămurim unele puncte neclarificate ale acestei probleme.

La *Siileymaniye Kutuphanesi,* biblioteca — construită de celebrul arhitect Sinan — anexă a geamiei Siileymaniye, se păstrează, în fondul Esad Efendi, Nr. 3369, un codice miscelaneu *(milnşeat),* de 12,6 X 9 cm.; scris pe hîrtie „ebru" şi îmbrăcat pe jumătate în piele; fiecare pagină are 17 rînduri; scrisul este *neshî* vechi, neregulat, titlurile cu roşu; are 452 de pagini, numerotaţie nouă cu creionul, la început şi la sfîrşit fiind defect. Acest codice are o deosebită valoare documentară, căci e scris pe timpul lui Ştefan cel Mare: ultima dată pomenită între paginile lui este anul 896 h. (14 noiembrie 1490— 4 noiembrie 1491).

Incipit, pagina 2; *în bandagi be-Hadrat-i Mawlănâ maliku'l-hukamă waH-aţi-bbă akmalu'L-din tahrîr uftăd* . . . (Din scrisorile celebrului poet mistic Mevlana Celâleddin Rumi, în limba persană).

Printre autorii copiaţi în acest codice sînt: Şeyh Mehmed ibn-i Şeyh Kutbeddin (cf. Ahmed Taşkopriizade, *Şakaik el-numaniye fi iilema el-devlet el-■Osmaniye,* textul original arab, pe marginea ediţiei din Bulak, Egipt, 1299, a operei lui Ibn Challikăn, *Wafayătu'l- ayăn,* p. 491) şi Tacizade Ca'fer Celebi, un celebru *miinşî* (secretar, autor de mostre de stil; cf. *Enzykl. des Islam.,11,* p. 545 — 546), tot contemporan cu Ştefan cel Mare [2].

P. 192, 12—15: *tamma al-kităb bi-hamdu'l-lăhi wa husina tawfikihi fi âchir Safar chatama'l-lăhi bi'l-hayri wa'l-zafar fi tarîch sanatin sitta wa tis'in wa şamani mia* — „s-a terminat cartea spre lauda lui Allah — fie-i înfrumuseţat ■succesul — la sfîrşitul lunii safar; a încheiat-o Allah cu binecuvîntarea şi biruinţa sa la data anului 896".

Această ultimă indicaţie de pe pagina 192 a codicelui nostru arată în mod neîndoios că el a fost terminat de copiat („a scris") între 20—29 („sfîrşitul") ale lunii şafar a anului hegirei 896, ceea ce corespunde la 5—15 ianuarie 1491. Prin urmare, îl putem considera ca fiind scris în anul 1490, în ultimele două luni.

[1] **Const. C. Giurescu,** *IR,* **II** —I[3], p. 57 şi urm.

[2] Cf. F. Babinger, *Dic Geschichtsschreiber der **Osmanen und** ihre Werke,* Leipzig, 1927, p. **49.** A murit in anul 1515. Una din scrierile lui Tacizade, intitulată ***Fetihnâme*** („Cartea cuceririi") al Moldovei se păstrează în manuscrisul turcesc no. 5723 de la Biblioteca Universităţii din Istanbul şi o vom publica în **curînd** împreună cu alte *fetihnăme.*

odicele acesta, la paginile 472—497, a fost copiat şi tratatul de pace n c. tre sultanul Mehmed al II-lea şi Ştefan cel Mare, după anul 1476. **tă-i** textul turcesc, în transcriere cu litere moderne:

*SULHNÂME-II SULTAN **MEHMED-TÂBE** SERÂHU-BÂ KARABOGDANj*

" ân-i âlişan-i vâcibuliz'an-i hakanî ve tugray-î/ garray-î cihanârây-î de Allahu teâlâ [1] nif âzehii // bihurmetilseb'ilmesâni — isdar olunmaga budur kim /:
' abo&dan, kim kadîrmilezmandan âsitan-î hilâfet / — aşiyân-î âl-i Osmanî, â benim sudde-i gerdun fehâmet / ve asiimân celâletiime muruvvetvâr ve **ei'âr** vezaif-i // hismetkârî ve riisum-i ferman-berdârî'de dakika / ihmâl un evâmirime **imtisâl** ve vaz'itdugum haraci / vaktinde bî ihmâl edâ

■azi ahyanda vesvese-i / Şeytan-i inâd dimagina bagy ve fesâd ilka itmekle, i âdâb"-i / ubudiyyetden taşra kadem basup[2], suret-i gayy // iizre ma'nây-î riid ve tarik-i itâatdan tassuf izhâr / itdiigi haysiyyetden izzet-i din-i **ire** hamiyyet-i şan-î padişa[hî] [3] / harekete geliip, mehabet-i sarsar-i gaza-n niicum-i tundbâd-i//ecnâd âsâ ve nejâd-i mâmure-i **memleketini** id-i bilâd-i Semud ve Âd / kilup, dest-i kahraman-î kahrimdan guşmâl-i nâl virmişdim. /
u vesile ile rakde-i cehâletden uyanup, tâyiben ve âyiben / makam-î :de sad hezar tazarru' ve envâ-î tezelliille zemin-i hizmete yiiz suruyu[p], î-i cihanpenâhîma ilticâ idup, gerden-i / ubudiyyeti ber karar-î sabik i rîkiyyete teslim idiiben / ve berîden / uzeriime vaz'olunan haraţ ki her / bin sikke-i efrenci filori idi, muzaaf idiip, her yîl / alţi bin sikke iduben, dost ve duşmana [4] diişman// olup, sevabik-i eyyâmdaki gibi sebil-i isti-den huruc / itmeyiip, bu âsitân-i gerdun-sipihr ve asiimân-i rif'atin ebâ/an zmetkârlarîndan deyii yalvarîp, suhab [5]-î mutavaâtdan / gird-i şenaâtin negicun, âb-i dîde-i mehâbet-dîdesin / seylâb kîlup, afv talep eylediigi *in* deryây-i **muruwet** // ve bahr-i âtifetimcuş sucundangegdim ve akd [6]-î/ ■cdîd kîldîm. Ve Allahulkerîmulvedudullezi kâle: („Evfu bilahdi. Innelahde nes'ulâ"-). Mâdâm ki bu // şerait-i mezkiire uzre âsitân-i saltanat-aşiyâ-dogrulugla miintemî ve muntesip ola nefsine ve măline ve memleketine î/sancaklarîm beglerînden ve sair kullarîmdan taarruz olmayup, / andan istikamet goriindukce ayn-î inayet-i şah anemie / melhuz ve **avatif-i** ânimden mahzuz [7] ola.
î bu ahd/nâmey-le ser-efrâz kîldîm ki elinde[8] cihet-i itikad[8] ve sebeb-i i ola.

-od. numai literele *Ih* şi *t.* *"
-°d., greşit, *basdîm:* **prez. sing. persoana I,** fără sens.
»' e notă marginală.
:od. ortografiat greşit: *duşmana.*
-*od.şhb,* ceea ce nu dă nici un sens.
-od *akdi.*
-od *mafî/Hz.*
-od. *i't'. ad.*

Traducerea în româneşte, cît mai fidela, este următoarea:

TRATATUL DE PACE AL SULTANULUI MEHMED ~ FIE-l ŢARINA UŞOARĂ — CU MOLDOVA

Pricina emanării acestui semn hakanal [L] preaslâvit, căruia i se cuvine ascultare [2], şi a strălucitei tugra [3] sultanale, podoabă a lumii, — veşnicească-i Allah preamăritul eficacitatea prin respectul produs de *scl'iilfnesânî* [i] — este acesta: [5]

[1] *Hakan,* „Han al hanilor"; cf. W. Barthold, *Enzyk. des Islam,* II, 938.

[2] Expresiile cancelariei sultanale se regăsesc în limbajul cronicarilor turci. De cx.,la unul dintre cei mai vechi şi mai importanţi, Idris Bitlisi *(Heşt Bihişt,* voi. VII, manuscrisul de la Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Petermann, Nr. 391, fol. 229 b) se spune despre Siileyman Paşa „Hadîmbul", că *„iun huktn-i vâdjibu'l-ittibă'"* = „cînd porunca căreia trebuie să i te supui" a sosit, a executat-o. La Sadeddin, *Tacilttevarih,* I, p. 93 — 94, unde se dau condiţiile supunerii lui Şişman din Bulgaria: *ferman-i ălişan iscâr buyuruldu,* „a emanat firmanul preaslăvit", şi p. 77: *ber mucib-i şah?,* „conform firmanului şahului" ; *ibid.,* voi. II, p. 44, acîngiii porneau la năvală astfel: *Malkocoglu ferman-i vâcibiiliz'ăn mucibi ilzre Bogdan vilăyetine akîncî dilâverleriile rcvan olup,* „Malkocioglu a plecat cu vitejii acîngii spre ţara Moldovei, conform poruncii căreia i se cuvine supunere".

[3] Denumirea actului nostru este: *ferman* (persan), sau *emir* (arab: *amr),* sau *hiikiim* (arab: *hukm,* la cronicarii noştri „hochim"), care cîteşitrele însemnează „poruncă, ordin". Kraelitz, *op. cit.,* p. 9, 11, le spune „kaiserliche Erlässe oder Befehlschreiben".

Fiecare din aceste acte purta sus o invocatio: *hilve (huwa,* arab), „El (se. Allah)". Apoi urma *tugra.* Vezi definiţia acestui semn al sultanului în *Enzyhl. des Islam,* IV, 890, (articolul lui J. Deny): „Tughra, osmanisch-turkisch (und seldjukisch), *Monogramm oder graphisches Emblem* des Oohuzen — dann des Seldjuken —, und spâter des Osmanen-Herrschers, das nach und nach zum Wappen dc^ Staates wurde und von dem Herrscher nicht nur auf Erlasse oder Firmane, sondern auch auf Grundbesitztitel, Miinzen, offentliche Gebâude, Kriegsschiffe und in neuerer Zeit auf Persohalausweise, Pâsse, Briefmarken, Stempelpapier, Kontrcllstempel an Goldarbeiten, usw. gesetzt wurde". Cf. studiile următoare: Aii, *Tugray-î hilmayun,* în *Tarihi Osmani Enciimeni Mecmuasî,* VIII (1917), nr. 43, p. 53 —58 şi nr. 44, p. 109—125; F. Babinger, *Die grosskerrliche Tughra. Ein Beitrag zur Geschichte des osmanischen Urkundenwesen,* în volumul *Beitrăge zur Kunst des Islam, Festschrijt jur Friedrich Sarre zur Vollendung seines 60. Lebensjahres,* Leipzig, 1925, p. 188—196, cu o serie de reproduceri; I. H. Uzuncarşili, *Tugra ve Penţeler,* în revista „Belleten", XVII —XVIII (1941), p. 101—157. Babinger arată şi neverosimilitatea existenţei unei diplome dată de Murad I republicii Ragusa, purtînd ca semnătură urma de cerneală a mîinii sultanului, aşa cum a fost acreditat de Hammer *(GOR, V,* p. 152); cf. şi F. Giese, *Die ostnanischtiirkischen Urkunden im Archive des Rektorenpalastes in Dubrovnik (Ragusa),* în *Festschrift Georg Jacob,* Leipzig, 1932, p. 42. Cea mai veche tugra cunoscută pe vreun act turcesc e, dealtfel, mult mai veche decît credea dl. Babinger: ea s-a păstrat pe o *vakfiyc* (act pentru proprietate religioasă, „vacuf"); cf. Prof. I. H. Uzuncarşih, *Gâzi ■Orhan Bey vakfiyesi 724 Rebiulevvel — 1324, Mart,* în revista „Belleten", voi. V, nr. 19, 1947, p. 277 şi urm. cu fotocopie.

Pentru executarea tugrei exista un funcţionar special la Poartă numit *tugrakeş* sau *nişar.-cî.*

Actul nostru, fiind o copie într-un codice, nu originalul, este lipsit şi de invocaţie şi de tugra. Tugra care se afla pe documentul original avea desigur inscripţia: *Mehmed ibni Murad Han, muzajfer daima,* „Mehmed, fiul lui Murad Han, pururea victorios"; cf. Kraelitz, *Osm. Urli.,* p. 21, 47, 49, -51, 55, 57, etc. şi reproducerile fotocopii de la urmă.

[4] *„Seb iihnesăni"* sînt socotite sau cele 7 v ersete care alcătuiesc prima sura a Coranului («=• *Fatiha,* corespunzînd „Tatălui nostru" creştin), după cum arată D. Kelekian, *Dictionnaire turc-francais,* Constantinople, 1911, p. 1119 sau „toate surele din Coran sau o parte din ele", după expresia marelui dicţionar turcesc *Kamus,* Istanbul, 1305, voi. IV, p. 894. Evliya Celebi, *Seyahatnâme,* Istanbul, 1314, voi. III, p. 349, vizitează locaşul de pelerinaj din Valea Batovei, Dobrogea, al sfîntului Akyazîll, *ruh-i azîz iţiXn bir sure-i seb'iilmesăni ol.uyunca,* „recitind o sura seb'iilmesânî pentru siintul lui suflet".

[5] După tugra — care mai este numită şi *tevkî, tevkî'-i refi', niţăn, nişăn-i şerif-i ălişan, alâme,t-i şerif* etc, „punerea, aplicarea", „aplicarea înălţată", „semnul, semnătura", „semnătura nobilă, preaslăvită", „semnul nobil" —toate acestea fiind aşadar sinonime; cf. Kraelitz, *op. cit.,* ?• 10 — adică după „iscălitura" propriu-zisă a sultanului, urma formula, în scris: *nişăn-i hilmayun hilkmu oldur ki",* „porunca semnăturii imperiale este că . . ." ; *i ă i şerif-i ălişan eşsultăni ve tugray-î garrav-î sămimekăn-î hakanî — nefezz bilavnirrahmâm*

vr ldcveanul [1], care din vremurile vechi era plin de cmenie [2] şi rob supus al l ' coperis al califatului familiei Osmanilor, îndeosebi al vestibulului ceru-

Hei si ai bolţii grandoarei mele, neamînînd o clipă îndatoririle slujito-
ia re 'v,jceiurile fixate prin firman, plătea fără animare la timp haraciul pe
Timpusesem şi îl orînduisem prin porunca mea.
l la o vrerne,' vîrîndu-i şoaptele încăpăţînatei satane sburdăciunea şi strică-
*e*n* creieri, a'călcat în afara cercului cuviinţelor robiei şi fiindcă manifestase,
^h de nesupunere, o rătăcită abatere de la calea ascultării[3], forţa religiei

Idur ki „porunca sublimei, preaslăvitei, sultanalei semnături şi a înălţatei, stăluciteî hakanale — pătrundă cu ajuto.ul preamilostivului! — este că . . .".

' zi o formulă mai amplă, dar aproape identică, într-un act donaţional dat de sultanul Meh-[III-lea marelui-vizir Ibrahim paşa, în anul 1600 (în F. Babinger, *Aus Sildslaviens Tiirken*-**lin** 1927 p 13): ***nişân-i*** *şerif-i âlişan-i sămi-mekân-i sultani ve tugray-î garray-î ikbăl-r.ii-Hhan-sitân'-i hakanî-nefcze bilavnirrabânî velsavilsamdănî — hiikmii oldur ki,* pe care Babinger "n nemţeşte, p. 19 astfel: „Des edlen, hochwiirdigen, erlauchtortlichen, sultanischen Zeichens »s glânzeiiden, gliickweisenden, weltallbezwingenden chaqanischen Namenszuges — mog'er "mit der gottlichen Hilfe und dem Schutze des Ewigen und der Macht des Allgutugen! — ng ist folgende:"

) serie de exemple şi explicaţii dă şi profesor I. H. Uzunţarşili, în substanţiala sa carte : lucere în organizaţia statului otoman", *Osmanii devleti leşkilâtîna medhal,* Istanbul, 194 J. Tarih Kurumu yayînlarîndan, VIII seri, nr. 10]: pentru *tugra,* p. 27—28, 75, 331; pentru i.9, 75, 290-295, 298-299, etc; pentru *nişân,* p. 46, 171—174, 177—179 etc. etc. ormula din fruntea „tratatului de pace" al nostru corespunde întru toate cu formularele-ite şi din alte documente; cf. L. Fekete, *Einfiihrung in die osmanisch-tiirkische Diplomatik»* :st, 1926, p. XLII şi urm., împreună cu documentele reproduse în fotocopii minunate. *Karabogdan* din text înseamnă, după cum se ştie, Moldova; cf. V. Bogrea, *Note şi obser-'orico-filologice,* III, *„Bogdanili" şi altele,* în „Anuarul Institutului de Istorie Naţionala din: [II (1924-1925), p. 508-509; A. Decei, *Bogdan,* în *Islam Ansiklopedisi,* 19 ciiz, Istanbul, '. 697 şi urm. Şi în izvoarele greceşti, de ex. Chalcocondil (Bonn), p. 506; Tfj? MeXctî vr)C *dac,* şi e interesantă concomitenta ambelor denumiri, în tratatul de pace, textul latinesc, Baiazid a! II-lea şi Vladislav al II-lea al Ungariei, *Hurm.,* II, I, p. 20: *„et terris Moldauie* ■tiam Transalpine cum eorum *Waijwodis Kara Bogdan et Radwl".* Se mai ştie, însă, că veau obiceiul de a desemna ţările prin numele întemeietorului lor: de ex. *Aydinili,* „Ţara. Im", la sud de Izmir; *Selţukiyye* (cu collectivum arab — *iyya),* „Selgiucizii, Ţara selgiti-*Laz* (de la k;ieazul Lazar) *vilăyeti,* sau numai *Laz,* „Serbia" (cf. Aşikpaşazade, ed. F. Giese,. *ysmanische Chronik des 'Ăttkpaţ.ază de,* Leipzig, 1929, p. 142 „Laz vilâyeti", p. 203 „LaZ-„Regele Serbiei"). De vreme ce Bogdan al II-lea (12.X. 1449-17.X. 1451), tatăl lui Ştefan l lui Alexandru cel Bun, nu a avut nici un contact cu turcii (vezi Const. C. Giurescu, *IR»* p. 25—28), trebuie să admitem că denumirea *Bogdan, Karabogdan,* dat fiind şi bunul obicei amintit, derivă de la Bogdan întemeietorul. în cazul nostru, traducem prin „moldoveanul", nai mult cu cit fraza întreagă se referă la o persoană, nu la ţară. Cf. alte exemple de substi-ăni prin domn, la cronicarul Dursun (Tursun Beg, *Tarih-i Ebiilfeth Sultan Mehmed Han,,* ta „Tarihi Osmani Enciimeni Mecmuasî, 1916, nr. 36, p. 161: *Karabogdan ki ădăb-î caki-ihmal gbsteriip,* „moldoveanul, care se potrivea în cercul cuviinţelor"; Aşîkpaşazade, *op.cit.» Padişah . . . Karabogdanî okudular: „Bu gez sen kendiin getiir' haraclnîV',* „Padişahul l-au)e moldovean: „De astă dată adu tu însuţi haraciul!"

.t interesant acest atribut dat de Mehmed al II-lea lui Ştefan: *muruvvetvăr. Muruwwa»* îşte *muruvvet,* avea la arabii preislamici sensul de „bărbăţie, virtus, generozitate, curaj" . mereu m *Mu'allaka,* poeziile poetului preislamic Antara; cf. *Enzykl. des Islam,* I, p. 1042. - totus'oSC> ÎDSa' aCeste calitati. domnului Moldovei - care ştim că le-a dovedit cu pri-, • U^. terTMenul acesta nu trebuie scos din complexul terminologiei islamice, aşa cum **Expresii!** ?' ed' mai ios; *dcryăy-l muruvvet,* „marea mărinimie".

i de *înilo* aCest^a nu tret>uie să ne mire, într-un „tratat de pace", care şi el era construit irnante " if" St*" at^ de iutmte la turci în vremea aceea. Vezi, de ex., mănunchiul de-u Siilev TMai gra'/e> într_° „Scrisoare" *(năme),* trimisă la 1512 de către sultanul Selim I *l amind*TM*/' Vl .ltorul sultan, după victoria sa asupra lui Baiazid al II-lea, detronatul, *tată*

fol 43 *b'* !? mUnşeaturile din manuscrisul din Istanbul, Universite Kitapsaryi, T.Y. *leolmakhur* ft"l'i" *lkdam vesves e ve igvâ-i Iblîs-i layîn ve igrâ ve ilkay-i nefis-i bî temkîn nani ,e* ■ ^ *matefahir_i seffâk, hâdim-i bunyan-i năm us-i sultani ve hârik-i perde-t is-t ziimre-i tâgyănve kadde-i taife-i yagiyân, pir ve Mervan ve Yezid-i cebbar-'i-*

«iivine şi zeul oncarei padişahale s-au pus în mişcare şi prefăcînd, prin maiestatea crivăţului furiei mele şi a văzduhului furtunii asemenea lighioanelor, porolul ţării sale prospere [x] precum ţinuturile Semud şi Âd [2], i-am dat o zdravănă pedeapsă [3] cu viteaza mină a mîniei mele [4].

în felul acesta, deşteptîndu-se el din semnul prostiei [s] căindu-se şi întoreîn■du-se la locul pocăinţei cu o sută de mii de plecăciuni şi felurite umilinţe, şi-a frecat faţa de pămîntul servitutii[fl] şi s-a adăpestit la curtea mea, refugiu al

anîd a'na hâdim-i bilnyan-i uhuvvet Bayczid, aslah Allahit ţanihi . . . „înainte de asta, prin mijlocirea şoaptelor şi tulburărilor blestematului diavol şi a aţîlărilor şi a josniciilor sufletului său lipsit de demnitate, acel afurisit necurat şi lăudăros sîngeros, distrugătorul clădirilor cinstei sulta-nale şi aprinzătorul vălului onoarei otomane . . . căpetenia cetelor răsculaţilor şi pilda neamului inamic, bătrinul şi Mervan fost calif, sinonim al senilităţii şi Yezid calif, sinonim al domnitorului iară grijă de binele omenirii tiran încăpăţînat, adică distrugătorul clădirilor înfrăţirii, Bayezid, indrepte-i Allah onoarea !...". Iar pasajul, în care fiul se exprimă despre tatăl său astfel, fol. 43 b: *cadde-i mutăvaăt ve nelic-i miitâbaătdan ladem bîn'tn itdi,* „a călcat afară din calea ascultării şi din drumul supunerii", pare rupt din „tratatul de pace" dintre musulmanul Mehmed al II-lea şi creştinul Ştefan cel Mare. Sadeddin, cronicar foarte gustat de-a rîndul veacurilor, nu e deloc mai cru-ţător, I, p. 557: *Karabogdan hâkiyni olan layln ki sey'anetde Şeytan ondan niiisteîn idi,* „Afurisitul de domn al Moldovei, care în drăcii îl întrecea pe Satan" ; iar la p. 558: *Bogdan hanăzirî,* „porcii de moldoveni".

[1] *mâmure-i memleketini,* „ţara sa cultivată, prosperă, înfloritoare". Raportînd cuvintele **lui** Aşîkpaşazade (ed. Giese), p. 179: *yîkdîlar ve yakdilar ve mălin ve davarin ne buldularsa tarat itdiley,* „au distrus şi au ars şi au jeluit toate bogăţiile şi vitele găsite", la această expresie care evocă ţara **Semud** şi Âd (vezi nota următoare!), constatăm că ele înfăţişau o dură realitate, nu o reminiscenţă coranică. Dealtfel şi celălalt contemporan, Dursun Beg, *loc. cit.,* p. 162 spune: *askcr-i* ***mansur*** *. . . tufan-î Nuh gibi ol diyara ahdî,* „oştenii biruitori . . . au curs ca potopul lui Noe spre acea ţară".

[2] Semud şi Âd sint numele a două popoare din preistoria islamului; cf. art. *'Ad,* în *Enzykl. des Islam,* I, p. 128— 129, de F. Buhl şi *'flramud, ibidetn,* IV, p. 797, de H. Brâu. Ambele popoare au trecut în literatura ante-islamică şi în Coran. Prin numele lor se desemnau unele neamuri care au fost pedepsite de forţa divină şi care au dispărut, rămînînd drept pildă pentru omenire. Cf. *Coranul,* XI. 62: „acest popor Âd negase adevărul Domnului său; s-a răsculat faţă de trimişii lui şi a urmat poruncile oa,menilor puternici şi rebeli"; XLI, 14: „Âd s-a umflat de mîndrie pe pămînt", la fel, LIV, 18: VII, 62 — 63, 70, 72. Din cauză că n-au primit cuvîntul **lui** Allah, ambele popoare au fost exterminate: VII, 70 „şi îi terminarăm pînă la unul pe aceia, care socotiră sem nele noastre drept minciuni şi care nu crezură". Semud pieri printr-o zguduire violentă a pămîntului, VII, 76, sau printr-o furtună groaznică, ca şi Âd, XI, 12: „vă vestesc o furtună asemenea îurtunei **lui** Âd şi Semud". *Sulhnâme* e concepută în limbajul acesta exorcist. *Coranul,* XLI, 15, proclamă: „am trimis împotriva lor un crivăţ *(şarşar,* „vint rece, violent", ca în *sulhnâme);* LIV, 19 *rih şarşar* şi LXIX, 6. Nu numai expresiile coranice pot fi regăsite în „tratatul" nostru, dar însuşi actul e conceput în cadrul ideologiei „războiului sfînt" *(cihad),* Mehmed al II-lea şi cancelaria sa menţinîndu-sc între limitele legii musulmane *(şer'iăt),* civile şi sfinte. Moldova, *dâriil-harb* (v. mai jos), ţară neislamizată, putea fi comparată cu o ţară preislamică, *câhiliyye.* Cf. şi Caussin de Perceval, *Essai sur l'histoire des Arabes avânt Vidamisme*, voi. I, Paris, 1847, p. 259 şi urm. şi alte aplicări ale acestei terminologii la Hammer, *Sur Ies ongines de l'e'tat russe,* Saint Petersbourg, 1825, p. 24-29.

[3] Sensul prim: „palmă".

[4] Cf. un act de la Murad al II-lea, în persană, la Feridun Bey, *Munşeât esselât'in,* voi. I. **ed.** II, Istanbul, 1274, p. 169: *kahr-i kahramăni mă ură* ***amân*** *nedăde,* „viteaza minie a noastră aiu i-a dat iertare".

[5] Vezi T. H. Weir, *Djahilîya, Enzykl. des Islam.,* I, p. 1041—1043; „Bezeichnung der in Arabien vor der Verbreitung des Islam herrschenden Zustände, oder im engern Sinne der prophetenlosen zwischen Jesus und Muhammed liegende Zeit". *Sulhnăme* are singularul *cehălet* „prostie, .■simplitate". V. şi nota Semud şi Âd.

[6] „A-şi freca faţa . . . " — de asemenea o expresie consacrată în limbajul epocii. Sadeddin, II, p. 4-1, spune despre solul trufaşului Mateiaş Corvinul: *Ungurus kîralinîn dahi eleisi geliip dergăh-i cihănpenâha yilz silrdii,* „venind şi solul regelui Ungariei, şi-a frecat faţa de curtea adăpost •al lumii"; Şişman al Bulgariei face la fel, I, p. 111; chiar şi cei doi beylerbeyi, al Anatoliei şi al Rumeliei: *yilz silrmek iciin,* „pentru a-şi freca faţa".

jferindu-şi robiei grumazul după fosta rînduială în jugul sclaviei[1], iar "" ^J us de rnine odinioară, care era trei mii de bani frînceşti florini în fiecare î^KT du-l l-am făcut să fie în fiecare an şase mii de bani[2], şi să se considere ' ieterîului şi duşman duşmanului [3], să nu mai iasă din drumul dreptăţii [en] ^emiie trecute [4]. Implorînd acest prag al sferei universale şi înălţata-i [1] **kînd** că-i este unul dintre servitorii din tată şi moş [5], ca să şteargă pulbe-a **tatii** de pe locul supunerii, revărsînd torentul lacrimilor de teamă, pentru [aU] iertare, s-a tălăuzit marea mărinimiei şi oceanul bunăvoinţei mele, i-a r **vina** si am'înnoit legămîntul contractual. Căci Allah cel milostiv şi iubitor I are a zis: *„si ţineţi-vă legămîntul, căci sînteţi răspunzător de orice legămîntl"*[6]

•ece Ştefan s-a apropiat şi s-a legat cu adevărat, conform condiţiilor acesamintite, de pragul acoperişului sultanului meu, el şi averea şi ţara lui nu nai suferi nici un atac din partea mea şi a beilor sangeacurilor şi din partea [alţi robi ai mei[7]; văzîndu-l în făgaşul cel drept va fi aţintit cu ochiul augustei favori si se va bucura de mărinimiile mele împărăteşti. *n* cu acest legămînt scris l-am învrednicit să aibă în mîinile sale dovadă de nţă şi pricină de încredere[8].

rikîyyet, din cuvîntul arab *rikkiy,* „servil, de rob"; cf. R. Dozy, *Supplement av.x diction. arabes,* voi. I, Leyde, 1881, p. 545.

sikke, în sens general de „monedă", nu de subdiviziune a „leului".

Formula aceasta, cunoscută şi diplomaticii creştine, se regăseşte de ex., în *ahidnăme,* „tradintre Murad al II-lea şi Ibrahim Bey din Karamania, publicat de I. H. Uzuncarşili, *Karadlarî devri vesihalarîndan ibrahim beyin Karaman imareti vakfiyesi,* în „Belleten", I, 1937, *dosta dost ve duşmana duşman,* „prieten prietenului şi duşman duşmanului". *eyyam* are sensul prim de „zile".

Acesta e sensul lui *ebă an ced* nu „moşi strămoşi", nefiind pluralul.

Coran, XVII, 34.

Sancak, „sangeac", însemnează „steag"; *sancahbeyî,* „beiul sangeacului", se zicea Ia noi ngeac". M. d'Ohsson, *Tableau general de l'Empire Ottoman,* voi. VII, Paris, 1824, p. 275 şi ată că pînă pe timpul lui Mehmed al II-lea stăpînirile otomane au fost împărţite în mici rnements" numite *Sancak,* sau *Liva* ambele însemnînd „steag", fiind administrate de un *beyî* sau *mirliva* (din *emir-liva).* Cei din Balcani ascultau de Beylerbeyi-ul Rumeliei, cu reşe-i Sofia. Cf. şi A. Ubicini, *Lcttres sur la Turquie ou Tableau Siatistique de l'Empire Ottoman,* ieux. ed., Paris, 1853, p. 44 şi urm., cu tablele administrative. Sangeacii, care aveau drept ;uri cu un tui, stăpîneau un teritoriu care producea peste 100 000 de akce (aspri) pe an, itoriul nu forma proprietatea lor. Ei aveau numai „posesiunea" lui, *tasarruf;* de aci şi numele *miitesarrif;* cf. articolul *Sandjak* al d-lui J. Deny, în *Enzyhl. des Islam,* IV, p. 160, unde arată că, în caz de mobilizare sangeacii erau obligaţi să se adune cu trupele de sub ordi-r într-un loc anumit, de ex. la îsaccea.

oldova era expusă mai cu seamă sangeacilor din Dobrogea, de la Silistra; cf. Sadeddin, 5, care raportează că Baiazid al II-lea, după expediţia sa din anul 1484, *Rumeli umerasî ida pîr-ii pîşkadem olan Malkocoglu Bali Beye Silistre vilâyetinin eyăletini idup hudud-i Boghafazatîni ona tefvîz buyurdular,* „dîndu-i stăpînirea provinciei Silistrei lui Bali Bey, fiul :ocioglu, care era cel mai în vîrstă şi mai de seamă printre beii Rumeliei, 1-a însărcinat [l] Paf,[a hot]arelor Moldovei". Jehan de Wavrin (ed. Iorga, în „Buletinul Comisiei Istorice iniei , AI, 1927, p.] 12) cunoaşte numai termenul de *subaşî* („scubachin"), care însemna aant al centrelor importante" (cf. I. H. Uzuncarşih, *Osmanii Devhti teşkilâtina medhal,* P- 112), pe timpul lui Murad al II-lea, la 1445; însă, la Silistra se strînsese o armată de de oameni.

porturile dintre Ştefan şi sangeacii de la sudul Dunării rezultă clar din clauzele tratatului i".cneiat la 1499 - deci după 1484, cînd şi partea râşluită din sud-estul Moldovei constituia ie operaţii pentru turci - cu Ioan Albert,' regele Poloniei, unde se înşiră, ca şi în *sulhnăme:* i ip- Ttngea[CU Şi 3]) ceilalti „robi", *Hurmuzali,* II, 2, p. 443: „et n'ullum consilium neque lut San ?C l S debemus dare excepto quod in quantum vis vel pctencia imperatoris Thur-r,„ * c'3gorum aut quorumcumque subditorum eiusdem supervenerit, nosque astrin-oartaret ad dandum auxilium eis"

fie găsit^ aCtuI din Cod- Esad Efendi nr. 3369 nu e originalul tratatului de pace - care , si vreodată — ci o copie, cuprinsă printre alte producţii literare, explică lipsa pro-

Acest „tratat de pace" dintre ALerimed ai ll-lea şi ştеian cei axare, ueşi p să fie, la prima vedere, surprinzător, dacă-1 considerăm în lumina celor spuse inai sus, completează în mod fericit cunoştinţele noastre lacunare cu privire la raporturile dintre statul suzeran otoman şi statul vasal moldovenesc.

E interesant de relevat aici un lucru: unul dintre ultimii *Vak'a-niivis* {istoriograf oficial al Imperiului otoman), Ahmed Cevdet Paşa (1822—1895) — care, după cum se ştie, îl însoţise pe Fuad paşa în misiunea sa la Bucureşti în anul Revoluţiei 1848, într-un „memeriu"- *(lâhika)* cu privire la Ţara Românească şi Moldova \ în care înfăţişează istoria şi starea de drept a celor două ţări române, acceptă în întregime concluziile memoriului „Tractaturile"' prezentat •de delegaţia boierilor munteni şi moldoveni reprezentanţilor Rusiei şi Austriei, în preajma încheierii păcii de la Kiiciik Kaynarca, care nu se întemeia pe nici un document din secolul al XV-lea. Cevdet Paşa a primit desigur de la vreo delegaţie de boieri similară acest „memeriu", care (cf. ed. cit., p. 298) cuprinde şi „legământul" (Cevdet: *ahidnâme)* încheiat între Baiazid Yîldîrîm şi Mircea cel Bătrîn; i se dă pînă şi data eronată [2]: *hurrira fi şahr Rabi 'u'l-awwal sanatin 795* (arăbeşte: s-a scris în luna rebiul-evvel anul 795). Restul informaţiilor „memoriului" lui Cevdet Paşa sînt evident tot din sursă românească, prin intermediul limbii franceze. E de remarcat că nici el nu pomeneşte nimic despre situaţia Moldovei, din acest punct de vedere, şi nici nu-1 menţionează pe Petru Aron sau pe Ştefan cel Mare. împrejurările, în care a fost conceput acest memoriu al boierilor, au fost limpezite în mod definitiv de C. Giurescu, în studiul său amintit [3]. Nici Sublima Poartă, prin urmare, în mod oficial, nu-şi mai reprezenta clar raporturile din primele decenii, după scurgere de atîta amar de vreme, cu Moldova.

însă, după cum am văzut mai sus, marele voievod al istoriei noastre a plătit tribut turcilor, începînd cu primul an al lungii sale domnii. Biograful lui Ştefan, I. Ursu, studiind raporturile acestuia cu turcii, constată [4]: „el a continuat politica predecesorului său şi a plătit turcilor tributul, care era mijlocul cel mai sigur pentru cumpărarea păcii, atît de necesară consolidării tronului său'- [3].

tocolului final: datarea. Munşeaturile, care erau înainte de toate mostre de stil, nu însăilau, firește nici tugra, nici protocolul final. Cf., de ex., o altă *sulhnăme* între Soliman Kanunî şi şahul Persiei. Tahmasp, în Cod. *Mecmua-i milnşeat esselâtîn,* Istanbul, t)niversite Kitapsarayî, T.Y., nr. 3160, fol. 39 b — 43 a; Feridun Bey, *MS,* I[2], p. 99: un *ahidnâme,* „legământ", prin care Hiiseyin Bey, din principatul anatolian Hâmidili, i se supune lui Murad al II-lea şi care nu conţine datarea; în schimb, răspunsul *(ecvab)* sultanului, *ibid.,* p. 101, are *fi evail-i şehr-i Muharretniilharam sene 778 der mahruse-i Dimetoka,* „la începutul lunii Muharren, anul 778, în bine păzită Demotica". Dealtfel — ca şi în diplomatica occidentală sau slavo-română — se cunosc şi documente originale turceşti, cărora le lipseşte datarea; cf. actul original *sevgendnăme = ahidnâme* al lui Murad al II-lea, publicat de I. H. Uzuncarşih, *Karamanojţullarî, cit.,* care nu are datare. Exista chiar o categorie de acte, din care lipsea în mod regulat datarea: *temlîknâme* pentru spahii; cf. J. H. Mordtmann, *Turkischer Lehensbrief aus dem Jahre 1682,* în „Zeitschrift der Deutschen Morgenlândischer. Gesellschaft", LXVIII (1914), p. 141: ..... in den Lehensbriefen das Datum regelmâssig fehlt". Lipsa protocolului final la *sulhnăme* dintre Mehmed al II-lea şi Ştefan nu prejudiciază deloc, aşadar, autenticitatea acestui important act politic.

[1] Publicat în voi. I, d. II *(tertib-i cedid), Tarih,* Istanbul, 1309, p. 296-302.

[2] Vezi Const. C. Giurescu, *IR,* I[3], p. 469.

[3] îndeosebi p. 21 şi urm.

[4] *Ştefan cel Mare, Domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504,* Bucureşti, 1925, p. 25.

[6] Cf. şi N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român,* Bucureşti, 1904, p. 79, 213; C. Giurescu, *op. cit.,* p. 60 şi urm.; Const. C. Giurescu, *IR,* II—I[2] p. 57; Andrei Rădulescu, *Luftle lui Ştefan cel Mare cu turcii în anul 1475* şi *1476,* Bucureşti, 1908, p. 5.

Mărturii formale conlirma acest lucru.
r t mporanul Dlugosz o afirmă: „Vastaticnem Valachiae (pentru polonezi, 1 ^ Stephanus, Palatinus Valachiae, ex tam propinqua vicinitate per f'iendam, veritus, in tributum Turci et ipse, quamvis Regis et Regni U va^allus et feudalis, Casimiro Rege nequicquam per literas et nuncios concesseret, et *tributum quotannis Turco reddebat"*- [1]. După ocuparea f îl îă l t l î f i t i t i i t i l

nte c o n c e s , *q* p p
la 1465, Ştefan îl împacă pe sultanul înfuriat prin trimiterea unui sol *Tiribido et muneribus"* [2]. Un alt contemporan, care 1-a urmat chiar pe sultan ediţia sa din Moldova, italianul Angiolello, vistiernic al lui Mehmed al II-lea, ira d'e asemenea răspicat că Ştefan plătea tribut turcilor [3]. Pînă în H70 — anul răscoalei şi al începutului de transformare în faptă a ului de eliberare şi a Ţârii Româneşti de sub turci — demnul Moldovei ;e tributar credincios turcilor, aşa cum recunoaşte şi *sulhnăme* a ncastră: ■are din vremurile vechi era plin de omenie şi rob supus al pragului acoperiş ilifatului familiei Osmanilor ... neamînînd o clipă îndatoririle slujitereşti iceiurile fixate prin firman, plătea fără amînare la timp haraciul". Campania edepsire, terminată dezastruos pentru turci, a lui Suleyman [4] paşa, la înce- îl anului 1475, nu a rezolvat nimic pentru suzerani.
Sultanul, însă, care suferea de gută şi avea în Anatolia o sumedenie de pro- Le încă de dezlegat, a încercat o împăcare cu biruitorul de la Vaslui. La solia isă de Ştefan la Istanbul în acelaşi an 1475, după căderea Mangopului, : fusese luat prizonier cumnatul său Alexandru [5] — ceea ce de bună seamă să se creadă posibilă iarăşi o pace — Mehmed al **II-lea** răspunde tot printr-o pe care Dlugcsz o menţionează precum urmează: „... nunciis ad Stepha- Voiewcdam missis, imperiose illum requireret, quatenus illi Byalogradum Cetatea Albă) et Kiliam resignaret, tributum quoque neglectum, in praesens futurum exsolveret, pro hoste illum si secus ageret, habiturus . . . Sciturus ⌈ue illum propediem venturum et loca ipsa potenter, eo inuito conquisitu- ■ [6]. Un italian din Pera Istanbulului scria în 1476, la 23 mai, că sultanul a is un sol cu ordin ca să ceară Chilia — (nu e menţionată şi Cetatea Albă) —, itul pe cei trei ani trecuţi[7], ca unul din copiii lui Ştefan să fie trimis la tă, prizonierii turci luaţi în bătălia de la Vaslui să fie restituiţi, împreună cu 1 turcesc capturat pe cînd se întorcea de la Caffa [8].
Solia aceasta dintre cele două războaie, menită să restabilească pacea vasa- li între cei doi domni, a fost — lucru total necunoscut pînă acum şi nerelevat de istoricii turci — pusă sub conducerea unuia dintre cei mai vechi şi mai de iă cronicari ai otomanilor, Aşîkpaşazade[9].

■j Dlugosz, *ed. cit.,* **XIII,** 344, ap. C. Giurescu. ^
[2] *Ibid.,* XIII, 458.
Lrsu, *op. cit.,* p. 25. O ştire din septembrie, 1474, arată că Ştefan avusese mai înainte de a data o luptă cu turcii şi că pe urmă făcuse pace cu ei; A. Rădulescu, *op. cit.,* p. 6, după *ga Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor,* voi. III, Bucureşti, 1897, p. 40. ~ un nalli CojibMaHi printre boierii care întăresc actul de la 1456 dat lui Mihul, *Hwmit-* **II,** 2, p. 669.
- *l 2 1 ;* Consf- C- Giurescu, *IR,* **II—**13, p. 66.
ă an 1 1474 c 516> dp' ^na> °*P-* *cit*-> P- 82^ nota 1- 1Trsû credea, în mod greşit, că Dlugosz
7 Pri **Se Povesteau** însă evenimentele de după 1474, anume din 1476.
. ;n. UTMa^e, Ştefan nu mai plătise haraciul din anul 1473, dacă nu cumva încă din 1470, s ÎS^K**™"» de re''olt â faţă de Poartă.
[9] Zn' f Ulescu' C- Giurescu, după Iorga, *Acte şi Fragmente,* **III,** p. 36.
'Potul n rî' ' Babln g er' *&OW,* p. 35-38. El apare şi sub numele de Derviş Ahmed. Era ui 803 h - 14 kPaşa (1221~1332!). autor al epopeii *Garibnâme.* Aşîkpaşazade s-a născut 1400. Anul morţii ;:ale, care nu era cunoscut în mod cert (ci. Babinger, *ibid..*

l

Iată, în traducere, începutul capitolului CLII [1], care istcriseşte tccmai aceste evenimente".

„Acest capitol povesteşte cum Sultan Mehmed Han Gâzi a făcut expediţia împotriva Moldovei şi mai povesteşte ce a făcut cu demnul[a] Moldovei.

„Padişahul, care a cucerit toate ţările **beyilcr** necredincioşi şi pe ei înşişi lui Allah preamăritul, l-au poftit pe moldoveanul, spunînd: „De astă dată adu tu însuţi haraciul. Căci munteanul[3] îl aduce singur"-, au spus: „căci beyul Ţării Româneşti e al nestru şi încă să ştim în ce chip vei trăi împreună cu noi", au spus. Aceste vorbe le-au trimis de veste necredinciosului. N-a venit delec. Nici nu şi-abătut capul. Iar padişahul m-a trimis pe mine[4]: „Du-te, intră în ţara necredinciosului, vezi, caută, ca să văd acei necredincioşi ce-or face cu tine \", a zis. Iar eu, ascultînd şi supunîndu-mă poruncii padişahului, am plecat în ţara Moldovei[5]. într-o bună zi, aceştia stăteau **nebănuitori** şi erau şi dintre oşteni şi dintre garibi[6]. Afurisitul acela, atrăgîndu-i în cursă, s-a năpustit asupra lor,

p. 38: „Als Todesjahr steht nicht genau *iest.* Seinen eigener Worten nach schrieb er als 80 jährjger im Jahre 889/1484 an seinem Geschichtsiverk. p'r muss unmittelbar hernach gestorben sein"; cf. şi id., *Wann starb 'ÄSiqpasazäde'i* în „Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte", II (1923), p. 315. O cercetare recentă, bazată pe noi informaţii, a lui Raif Yelkenci, unul dintre cei mai pricepuţi librari-anticari din Istanbul, dovedeşte însă că Aşîkpaşazade a murit într-o vineri, 22 muharrem 886, cu 42 de zile înainte de moartea Ini Mehmed al II-lea, ceea ce corespunde la 22 martie 1481; ci. articolele *Aşîk Paşazade tarihi iizerinde bir araşiîrma,* în ziarul „Vakit", 18 — 20 Mayîs 1945, Nr. 9813 — 9815. Aşîkpaşazade istoriseşte substanţial şi precis: limba lui e neviciată încă de înfloriturile istoricilor turci de mai tîrziu şi pentru secolul al XV-lea, în special, e un izvor de prim rang, *quorum pars magna fuit* (a participat, de es., şi la „campania lungă" a lui Iancu de Hunedoara din 1448).

Istoria sa a fost publicată în întregime, mai întîi de către Aii Bey, *Tevarih-i Al-i Osman,* Istanbul, 1332 (1916/17). O ediţie critică a alcătuit în acelaşi timp Friedrich Giese, citată mai sus, care o utilizează şi pe a lui Aii Bey.

[1] Ed. Giese, p. 178; ed. Aii Bey, Istanbul, p. 185.

[2] Ştefan e numit de Aşîkpaşazade *Bcgdan tekiîru,* în timp ce Laiotă Basarab e numit *Eflâk Beyi,* „Beiul (principele) Ţării Româneşti". La fel e numit şi stăpînitorul Caffei: *Kefe tekâru.* Această denumire, prin care sînt desemnaţi mai întîi împăraţii bizantini, apoi principii, regii, guvernatorii etc. are şi pronunţarea populară *tekir* (cuvînt ce însemnează în acelaşi timp „pestriţ, bălţat"): de ex. *Telirsarayî,* pe care oamenii de carte îl explică prin *Tekfursarayî,* celebrul palat al Porfirogeneţilor din «ecclul al X-lca de la Istanbul; *Tehirdag* (Rodosto, la Marea de Marmara), la Aşîkpaşa;ade, ed. Giese, p. 46, 62: *Tekurdagî,* derivat din *Tekfurdagi,* „Dealul împăratului"; *Tekur Cayîrî, T eh jur Cayîrî,* „Livada împăratului", localitatea din Anatolia unde a murit Mehmed al II-lea, J. Th. Zenker, *Dictionnaire turc-arabo-persan,* voi. I, Leipzig, 1866, p. 306, s.v. *tekfiir,* îi presupune o origine greşită: „Verstiimmelung von NlKr|ip6poţ". Pare mai verosimilă etimologia dată de K. P. Patkanov, HcTopii flAoHroAoe-h NHOKa ilUraKiH XIII *fim,* Sanktpeterburg, 1871, nota 32, unde explică termenul nostru din armenescul *takavor,* „purtător de coroană". co6cTBeHHo: HMiiomiH HOCJimift Kopony, qapt, Kopojit, nepenuio BI apaSciriii JBHKT»takfour nJifl o6o3HaHeHia apMHHCKixi, Kopojieii BT> KifjiKKiH, iiHoraa CT> 3HaHeHieivn> Boo6me xpHCTiancKaro irapfl. Patkanov citează un exemplu din cronicarul arab Abu'l-faradj: „\va mina'l-Arman al-Kundastabl ahu'l-Takfur Hatam" — „ex Armenia Condestablus frater Al Tacphour Hatemi". Prin urmare, filiaţia ar fi: armeană-arată-turcă. Această titulatură dală domnului Moldovei nu trebuie jă ne surprindă, deoarece la autorii turci se găseşte uneori şi *Eflâk liralî, Bogdan kîralî* „regele Ţării Româneşti, regele Moldovei".

[3] Vezi mai sus nota despre substituirea „Moldovei" prin „moldovean" în *sulhnăme.* Aşikpa-Şazade spune clar *vilăyet-i Ejlăk kendii gitilriir,* „Ţara Românească aduce singură".

[4] Text: *bu hulunu* „pe acest rob" ; mai jos: *Padişahîn hulit,* „robul padişahului" ; iar construcţia gramaticală e, bineînţeles, tot la persoana a treia: „acest rob ... a ajuns la Dunăre a trecut Dunărea" din umilinţă islamică. Alte formule tipice pentru a-1 exprima pe autorul însuşi al ope rei, sînt: *bu hakîr,* „acest umil"; *bufahîr,* „acest sărman"; *bu hakîr pitr-teksîr,* „acest umil plin de neputinţă" etc.

[5] Rămîne impresia că aici lipseşte o frază sau două.

[0] *Garib,* „străin, ciudat, curios", M. d'Ohsson, *Tableau,* cit., voi. VII, p. 309, înşiră printre corpurile de trupă înfiinţate din primele timpuri ale imperiului: „Les *Djanbazan,* enfants perdus, et les *Gariban,* etrangers, etaient places en garnison sur les cotes de l'Anatolie. Selim II les sup-

■ *A'* tre musulmani au fost ucişi [1], deşi unii dintre ei erau prizonieri. Iar eu, cu omul care a mai rămas, fiind cei din urmă, am ieşit, am umblat, euna a£]]sahul. Ce a făcut acel afurisit de necredincios, i-am dat de veste HJte una padişahului"[2]. TT alt cronicar turc contemporan, Dursun Bey[3], aminteşte această solie

n ace pentru o pace, pe care însă Ştefan nu o putea accepta — în care la aşadar şi Aşîkpaşazade, prin cuvintele: *ve egerţe bir ednâ kulun gonder-e Karabogân kam'ina kâfi iii,* „şi cînd a trimis un rob umil, a fost de ajuns ru supunerea Moldovei'- [4].

Marea expediţie de pedepsire contra Moldovei a pornit, cu toate acestea, în avara anului 1476. Este prima oară cînd, în epoca de glorie a armelor tur- pământul Moldovei este călcat de însuşi sultanul; de aceea, cronicarii turci stesc destul de circumstanţiat această încercare de a lichida problema Mol- i care însă s-a dovedit apoi nereuşită. La Vama, la 22 mai Mehmed al II-lea imeste pe solul polon al lui Cazimir, Marcyszek Wrocimowski, care se s trăite s'ă-i împace pe cei doi duşmani, şi declară că e dispus să oprească expediţia, ? Ştefan îi va plăti tributul din urmă pe trei ani, precum şi pe cel viitor şi âr preda Chilia Ţării Româneşti şi i-ar libera pe prizonierii turci [5] — ceea arăşi. Ştefan nu putea accepta. Războiul a fost declanşat. *Sulhnăme* relevă pompos faptul că sultanul a condus personal campania edepsire: „...forţa religiei divine şi zelul onoarei padişahale s-au pus în are şi prefăcînd, prin maiestatea crivăţului furiei mele şi a văzduhului fur-i asemenea lighioanelor, poporul ţării sale prospere precum ţinuturile ud şi Âd, i-am dat o zdravănă pedeapsă cu viteaza mînă a mîniei mele".

nu se precizează nimic cu privire la rezultatul imediat al pustiirii Moldovei rara anului 1476. Cronicarii turci nu pomenesc nimic, cu acest prilej, despre „închinare", sau împăciuire. „Sultanul, fără să fi realizat unul măcar din urile ce-şi fixase, adică înlăturarea lui Ştefan, supunerea ţării şi anexarea

.", în secolul al XVI-lea. Cele două escadroane *(boliik,* propriu-zis „companie") de garil,f tuiau, împreună cu cele două escadroane de *ulufeciyan,* cea mai veche cavalerie a Imperiului m şi făceau parte din *Kapukuhi suvarrilevi,* „cavaleria de gardă"; cf. I. H. Uzuncarşih, *nil devleti teşkilâtîndan Kapukulu Ocahlarî,* voi. II, Ankara, 1944, p. 146, 153— 154, 214 — 216 Turk Tarih Kurumu yayînlarindan, VIII seri, nr. 12, 2]. Erau cunoscuţi şi sub numele *rib yigitleri,* „vitejii garibi".

Text: *şehid oldn,* „a devenit martir". Terminus technicus pentru moartea acelora dintre musul- care mureau în luptă contra necredincioşilor, sau din cauza lor. Astăzi, în turceşte, are l curent de „ercu"; *Şehidlik,* „Monumentul Eroilor".

Textul turcesc al lui Aşîkpaşazade, în transcriere cu litere moderne: „Bu bâb anu beyân am Sultan Mehmed Han Gâzi Karabogdan gazasîni ne suretlen itdi ve hem Bogdanin te'kii- îeyledi, anu bildirii.

i, Karabogdani okndular: „Bu gez sen kendiln getiir haracînî!", dedîîer; „Netâkim vilâyet-i ..." „ getiiriir", dedile-; „Ve Eflâk Beyi biziim olasîn ve hem biziimle zindegânin ne vecinie

Ti:bar dahi itmedi. Padişah kim ol kâfirler goreyum

riblardî * *oT* ' ,?°£dan vilâyeţine girdi. Bir giin bunlar gafil dururlardî ve" hem ez leşkerdi - elerrip[1] ri , .me^ yn tmnlari gafil avlayup, uzerlerine geldi, musllimanlardan hayli şehid oldu

„Padişah kim cernii kâiir Beylerinin vilâyetlerini ve kendulerini Hakk-î Teâlâ buna musahhir i Karabogdi k d l îî

naiim dediler. Bu sozle kâfire haber gonderdiler. Gelmedi asia. Itibar DU iculuim gonderdi. „Var kâfirin vilâvetine gir, gor, tefâhhiis it kiir 'e

Padişahin emrme muti ve miinkad o

rdî*[1] of[0] ' ,?°£dan vilâvetine girdi. Bir giin bunlar gafil dururlai

denH , .me^ "n bunlari gafil avlayup, uzerlerine geldi, musliimanlaiuiui na\n şemu uiuu en aahi itdiler. Padişahin kulu dahi kalan adamile ahir geliip, ţîkdi, suriidu, Padişaha mei un kafuun itdiklerini Padişaha bir bir haber virdi".

*"■ Babinger, *GOW,* p. 26.

Loc. cit., p. 161.

UrsU' °*P*-*Cit*- P- H8; C. Giurescu, *op. cit.,* p. 61.

Chiliei şi Cetăţii Albe^ fu nevoit să dea semnalul retragerii. Care retragere a semănat mai mult ca o fugă" [1].

Aşadar, este imposibil să admitem ca dată a încheierii păcii între Ştefan si Mehmed al II-lea, anul 1476. Dealtfel, din textul nostru nu rezultă în med peremptoriu că el a fost o consecinţă imediată, *stanţe pede,* a expediţiei. Din cuvintele măiestrite ale tratatului se poate desprinde, sub acest raport, doar atît: *după* campania din 1476 s-a produs actul închinării domnului Moldovei.

Codicele Esad Efendi nr. 3369, fiind, după cum am văzut, copiat înainte de anul 1491 — deci pe timpul sultanului Baiazid al II-lea (1481 — 1512) -— şi conţinînd chiar în titlul „tratatului de pace"- euloghia *tăbe serâhii,* „fie-i ţărîna uşoară", la adresa lui Mehmed al II-lea, care a murit la 1481, trebuie să căutăm data „tratatului" între 1476 — expediţia personală a lui Fatih — şi 3 mai 1481, data morţii lui, în timp ce se pregătea de o nouă expediţie în Asia.

Credem că anul închinării lui Ştefan a fost 1479. Deşi o mărturie categorică în această privinţă nu posedăm [2], totuşi se pare că seria istorică se poate stabili în felul următor:

în faţa presiunii creseînde şi constante a turcilor, domnul Moldovei s-a văzut în două rînduri redus la propriile sale puteri. Nici unul dintre vecinii şi aliaţii săi, interesaţi de-a dreptul şi ei în chestiunea independenţei Moldovei faţă de Poartă, nu l-a ajutat în clipele de cumpănă. După neizbînda sultanului din 1476, e adevărat, Ştefan a încercat încă să reziste, intervenind direct şi mereu în Ţara Românească, însă fără succese altele decît cele momentane. Ţara Românească rămînea tributară Porţii şi duşmană Moldovei. Mateiaş Corvinul, în vederea războiului început la 1477 cu împăratul Frederic pentru Bcemia, voind să aibă linişte la Dunăre, încheie acorduri comerciale cu muntenii, deci era în raporturi bune cu turcii [3]. Veneţienii de asemenea se pregăteau de pace cu Poarta — pace pe care o şi încheie la 1479. Polonezii erau în termeni de pace cu sultanul. Tătarii îşi struneau caii numai pînă ce li se comunica porunca şi invitaţia sultanului de a ataca Moldova. Prin urmare, poziţia politică a Moldovei nu era cîtuşi de puţin îneîntâtoare.

Justificarea psihologică — pe lîngă toate aceste contingenţe politice — a închinării lui Ştefan ni s-a păstrat în expunerea făcută în faţa Marelui Consiliu al Republicii Veneţia, la 8 mai 1479, de către Ioan Ţamblac, trimisul lui Ştefan. Amintind „tuto quello intervene da turchi in el dominio so", trimisul domnului — prin rostul căruia vorbea însuşi Ştefan — arată care au fost cauzele: „veramente quel che e seguito non seria intervenuto sel havesse intexo che li principi christiani, et vişini soi non havesse tracta, comme Ihano tracta", cu atît mai mult că existau „convention et sagramenti" între ei şi Moldova. Fraza aceasta explică totul: „Ma loro mi lasorono solo et e seguido ut supra" ... Şi încă unii dintre vecini s-au bucurat de pagubele Moldovei! El cere ajutorul Veneţiei, căci în altă parte nu are unde să se mai adreseze, dîndu-şi seama că turcii ţintesc ocuparea Chiliei şi a Cetăţii Albe şi odată cu ele a întregului hinterland dintre Dunăre şi Nistru, pentru a pregăti baza de operaţii contra Moldovei. Corolarul misiunii era acesta: „Et se dio permettera che io non sia aiutato, duo

[1] **Const. C Giurescu,** *IR,* **II — l[3],** p. 68.

[2] Mai ales, aici, la Istanbul, unde lipseşte bibliografia completă românească.

[3] Un document din 19 iunie 1478 arată că Ţepeluş, domnul Ţării Româneşti, negocia, prin Omenii săi, pacea intre Ungaria şi Poartă, ceea ce însemnează că avea aprobarea sultanului pentru asta. Cf. Ursu, *op. cit.,* p. 160.'

'SC ra o veramente se perdera questo paese, *o veramente saro astreto da la 'ta a sottofnettermi a infedeli,* la qual cossa mai non faro preponendo piu centomillia morte ^che questo

N' i această extrema intervenţie nu a dat nici un rezultat practic: în acelaşi Veneţia făcea pace cu turcii.'_ ' C 1 toate că Ştefan făgăduia ca nu se va supune niciodată necredincioşilor, i trebuie să presupunem că necesitatea a înfrînt sufletul acestui neobosit t|+or pentru Moldova. în loc de a-şi „pierde ţara" [2], în faţa necesităţii inexc-[3]'le biruitorul de la 1475 şi neîngenunchiatul de la 1476 se văzu silit să se "'ună păgînilor". Mai tîrziu [3], el declară că a trebuit să restituie sultanului pe uniaţii din Caffa — despre care fusese vorba în soliile premergătoare campaniei ■pațîh si să plătească scump la Cameniţa pentru cei adăpostiţi acolo. E de narcat că între anii 1479 — presupus de noi ca an al supunerii lui Ştefan — şi îl anul morţii lui Mehmed al II-lea, se poate constata o epocă de linişte în corturile dintre turci şi moldoveni: Ştefan acceptase supunerea.

Această supunere e confirmată printr-un alt document turcesc. Baiazid al lea după expediţia din 1484, care s-a terminat, după cum se ştie, prin ocuparea iliei şi Cetăţii Albe, trimite *ofetihnâme,* care să anunţe meghistanilor din toate îtrele mai importante ale imperiului marea faptă, în care întrebuinţează în ;lasi timp un limbaj similar cu *sulhnâme:* „Moldova, care din vremurile trecute Drin înţelegeri încheiate, din părinţi şi strămoşi, cu condiţiile robiei şi ale sinceăţii şi cu scGpul subjugării şi cu tot devotamentul, a venit ca un rob la această artă'şi a dat în fiecare an haraciul trebuitor ... '■ [4]. Mai departe îi mai porneşte o dată pe *aba-i kirâm ve ecdâd-i a'zâm* (fol. 103 b), „cinstiţii părinţi şi marii ămoşi".

în'consecinţă, în *sulhnâme* dintre Mehmed al II-lea şi Ştefan — care credem poate fi plasată în timp, pînă la o probă contrarie, în anul 1479 — ni s-a păst amintirea primei închinări a domnului Moldovei, a închinării lui — considerd că plătirea haraciului între 1457 şi 1470 reprezenta o situaţie moştenită — jcum şi a acceptării unor sarcini în plus faţă de predecesorul său.

Cifra iniţială a tributului moldovenesc, de 2000 de galbeni pe timpul lui :ru Aron, a trebuit să fie mărită încă din primii ani ai dcmniei lui Ştefan,

[1] *HurmuzaM,* VIII, p. 23—25. Vezi traducerea acestei confesiuni la Ursu, *op. cit.,* p. 15", e însă „serajo", adică „lacătul, cetatea de apărare", care era Moldova pentru Ungaria şi Polodevine „seraiul Ungariei şi al Poloniei".

Cf. şi inscripţia pusă de Ştefan bisericii ridicată la Războieni: *„...şi au venit să prade şi eie ţara Moldovei";* Iorga, *Inscripţii din bisericile României,* voi. I, Bucureşti, 1903, p. 43.

Xotă la Iorga, *Istoria românilor,* voi. IV, Bucureşti, 1938, p. 189, după I. Bogdan, *Docu•tele lui Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1914, voi. II, p. 364.

Păstrată într-un codice miscelancu la Cairo, Biblioteca Naţională, Adab Turki, nr. 131, ct Ah Efendi Hilmi ed -Daghestani, *Catalogul manuscriptelor şi tipăriturilor turceşti de la Bibiw-Kegala din Cairo* (în arăbeşte), Cairo, 1306, p. 169 si Babinger, *GOW,* p. 66, nota 1. Pasajul t de noi se află pe fol. 103 a.

Nu este exclus ca la **redactarea** *fetihnâme-ulm,* scribul lui Baiazid al II-lea tă fi avut înaintea or o copie după *sulhnâme* a noastră. Iată consonantele, care nu par să fie numai efectul unei şutaţi de limbaj cancelăresc:

Fetihnâme (1484)	Sulhnâme (1479?)
arabogdan dir hi sevălij-i eyyâm ve seva-	*Karabogdan kim* ***kadimUlezmăndan****...*
MâT " A an~ed ?erâit~j ubudiyyet	*haracî vaktinde bl ihmâl edâ iderdi ... âdăb-i*
lereă)[16] ^ne Jaln'f ***riklyyet*** *ve ihtisas iizre*	*ubudiyyetden ... rîbka-i rîkiyycte teslitn idii-*
har ■ idt gclil P ve ller y~11 lâzim	*beii... ilzeriime vaz'ohman haraţ ki her*
in erai,	*yîl... ebâ an ced hizmetkârlarîmdan deyil.*

la 3000, încît să poată fi „dublată" prin noul acord de la 1479, la 6000. *Sulhnâme* precizează „bani frînceşti florini", *sikke-i efrenci filori.* Acestora le corespunde în actul de la 1456 „două mii de galbeni ungureşti" (AK* THcfeuii SropcKHjfk 3/UTTV). Florinul, o monedă reală de aur, bătută întîi la Florenţa, a fost pe urmă bătută şi în Ungaria, de unde a pătruns şi la noi, ca „florin unguresc" [1]. Era, în acelaşi timp, o monedă în care turcii aveau deplină încredere şi pe care o căutau. Astfei, prima „chitanţă'- *(temessiik,* „temesuchio"), dată de Mehmed al II-lea raguzanilor — care se aflau în aceleaşi raporturi cu Imperiul otoman ca şi Moldova şi Ţara Românească [2] — se referă la 1500 filori[3], care trebuiau achitaţi anual, pentru un termen care mergea de la 1 noiembrie pînă la 31 octombrie. Asîkpaşazade [4], povesteşte de asemenea cum Murad al II-lea trimitea în fiecare an 3500 de florini de cheltuială Ierusalimului, Medinei şi Mekkăi. Suma de 6000 de florini — prin aceste comparaţii — nu apare ca o sumă excesivă. Cu toate că încă Petru Aron încercase să reducă din cifra primului haraci, fără rezultat, iar mai tîrziu suma a fcst adaosă, totuşi atîta timp cît cele două puternice şi bogate cetăţi porturi, Chilia şi Cetatea Albă, aparţineau Moldovei, vistieria ţării putea suporta un asemenea efort. Răpindu-i-se mai tîrziu aceste două nestemate, Moldova era mult slăbită şi economiceşte şi desigur acesta fusese unul din motivele principale pentru care Poarta pretindea, în decursul veacurilor în med constant, un tribut mai mic de la Moldova, decît de la Ţara Românească [5].

Actul politic al lui Ştefan a fost însă un act de înţelepciune politică. Prin el a fost salvat statul, care într-o epocă de feudalitate generală, numai aşa putea continua o viaţă proprie.

0 paralelă făcută între Moldova şi Bulgaria lui Şişman, avînd drept bază recapitularea izvoarelor primordiale turceşti din cunoscuta cronică a lui Sadeddin, ne prezintă toate evenimentele aduse de noi în discuţie, aici, în reala lor perspec tivă :

Anul 778 h. = 1376/1377. — în faţa presiunii lui Murad I Hiidavendigâr— care venise „ca să-i cucerească ţara"- *(memleketini teshîr iţun),* ţarul bulgar: „... dîndu-şi seama de neputinţa rezistenţei, a apucat calea care duce spre

[1] Cf. Const. C. Giurescu, *IR,* II— I[3], p. 553, unde se arată că Vlad Călugărul confirma, la 1485, o moşie cumpărată cu 35 de florini ungureşti.

[2] Cf. *Enzykl. des Islam,* IV, p. 1186— 1188 (F. Babinger) şi Kraelitz, *op. cit.,* unde sînt publi cate o serie de documente raguzane-turceşti şi unde sînt expuse pregnant raporturile dintre Poarta otomană şi republica din Adriatica, care şi-a asigurat o largă autonomie prin închinarea faţă de turci.

[3] Fr. Giese, *Die osmanisch-liirAischen Urlur.dcn im Archiv des Rcltorcnfalastcs in Dubrovnik (Ragusa),* cit., p. 74. Traducerea contemporană italienească precizează „meneta d'oro", care era considerat *bir yîlllk haraci* „haraciul pe un an".

[4] Ed. Giese, p. 210: *fier yîl uc [bin ?] beşyii: filori,* „în fiecare an trei mii cinci sute de flo rini".

[5] Data măririi haraciului de la 3000 de galbeni la 6000 ar fi fă rămînă deschisă, dacă exa minăm, după Iorga, *Gesch.des osm. Reiches,* II, p. 2 15, o listă a veniturilor casei otomane („ein venezianisches, nach den osmanischen Registern ausgeschriebenes Verzeichnis zählt fiir das Jahr H70 ..."), care înregistrează pentru anul 1470 „caragi de la Valachia Altta, 17 m., caragi de la Valachia Bassa, 6 m.", unde Valachia „Bassa" e considerată de Iorga ca fiind Moldova. însă credem că e mai probabil ca prin „Valachia Altta" să fie desemnată "A VW B/Uixici din Epir, iar prin „Valachia Bassa", KdTffl BXaxia tot din Peninsula Balcanică; cf. Const. C. Giurescu, *IR,* I[3], P- 310. Informaţiile veneţiene nu erau totdeauna exacte. Astfel, L'rsu, *op. cit.,* p. 209, nota 5, citează după celebrii *Diarii* ai lui Sanuto, voi. V, p. 464: *„carazzo ...da Stefano Vajvoda di Moldavia ducati ■i milia,* da Kado transalpino, dicto Caloiero, ducati 8 milia", pentru anul 1503, deci cu un an înaintea morţii lui Ştefan; cifra aceasta e acceptată şi de Iorga, *IR,* IV, p. 219, însă pentru anul 1489. Dat fiind că *sulhnâme* stipulează pentru anul 1479, suma de 6000 de galbeni, rezultă că informaţia lui Sanuto era inexactă.

rilor. Şi aducînd ploconelile cuvenite şi darurile curate, şi acceptînd '■■hutar *(haraţ-guzâr),* s-a grăbit să fie primit în prezenţa şanului. Pripa 1 nunerii si grăbirea ofertei robiei plăcîndu-i curţii şahului, 1-a învred- S isoselnice generozităţi şi distincţii, alegîndu-1 ca pe o pildă a desăvîrşi- 'nte *L-a pus din nou stă pin pe ţara lui şi cu condiţia ca ori de cîte ori n°<bentru el seninul prea înalt, să fie gata şi să asculte poruncile sultanate şi lin firman prea strălucit" *

. *jqţ* ^ 1389. — Şişman „care de multă vreme arătase supunere şi ea actul închinării la curtea lui sultan Gâzi [Murad I]" [2], se „răscoală" luptele. învins şi prins la Nicopol de Aii Paşa, „la rugămintea să-i fie umilirea şi pocăinţa ... făcînd legămînt de slujitorie şi acceptînd robia"-, fata lui' Murad î, unde, „după ce s-au primit haraciul pe cîţiva ani şi si cadourile cuvenite şi ploconelile curate", sultanul *„a condescins să-i odată cu un legămînt scris, conform legilor contractuale, restul provinciei e"-*[3]. Murad I cere însă Silistra s-o anexeze la *dârulislâm,* „ţara islamului" refuză; reîncepe lupta, însă e învins din nou şi prins tot la Nicopol de i care-î duce iarăşi la Murad I. De astă dată soarta Bulgariei este pecet-*î fost iertat, însă, ocupîndu-i toate fortăreţele şi cetăţile şi ţările şi ţinuturile, •.os la dârulislâm"* [4].

Serbia, puternica Serbie, care se ridicase la rangul de primă putere balca- secolul al XlV-lea, are aceeaşi soartă.

îtru comparaţie, citâm aici una din treptele pe care a coborît statul lui Duşan, pînă la înglobarea în *dârulislâm:*

ui 777 h. = 1375/1376. — După ocuparea Nişului de către Murad I, cnea- ăr „s-a sfătuit cu mai marii ţării sale ... trimiţînd un sol cu darurile î şi cadourile curate, prin rugămintea robiei şi a încovoierii a cerut res- itenţiei şi scoţînd haraciul pe trei ani, l-a trimis spre curtea adăpost al i a fost sorocit ca în fiecare an să trimită 50 de ocale de argint. Şi trimiţînd iri beilor şi înalţilor demnitari şi mai marilor sultanatului, s-a rugat să ît printre obişnuinţele celorlalţi domnitori tributari si i-au fost acceptate ' [5]

ile româneşti — căci, după cum se ştie, situaţia Ţării Româneşti era iden- iceea a Moldovei — nu au fost anexate Imperiului otoman ca *dârulislâm,* i a fost toată Peninsula Balcanică pînă la Dunăre şi mai tîrziu şi Ungaria.

ideddin, I, p. 93 — 94; mukavemetten acizine intibah ile dergâh-i felek iştibâh savbîna [1] itdi"]e te!:)"kât-i lâyika ve tuhaf-i râyika ihzar ve haraţ-giizâr olmagî ihtiyar idup,

Şah bâ ikbale isticâl eyledi. Arz-i mutâvaâta mubadereti ve izhar-i ubudiyyetine miisa- ?ah-i Şaha hoş geliip miizeyyed-i i'zaz ile ser-ferâz ve kemal-i iltifat ile emsalinden miim- . geru mernleketinde hâkim eyledi, ve her seferde ki huzuruna işâret-i âliye sudur ede, 'urud-u evâmir-i sultaniyyeye miintezar ola devii, ferman-i âlişân isdar buyuruldu.

P- 108: ki miiddet-i medid Sultan Gâzi dergâhîna da'vây-I itaât ve izhar-i miitabaât

Mdfl ^*Y* [teze]Uiil ve tovbesi kabulunun ricaslnda ... **taahhud-i** hiidemât ve tekâbul-i [lp] "■ [^lce] yîllîk haraţ ile tuhaf ve hedayây-i lâyika ve tebrikât-i râyikasî kabu- y[ira] "' [te/sîk]-i uhud birle kanun-u mahîid iizre bakiyeyi vilâyeti eyâleti kendii\'e erzâni

buyurdu, amma âme-i husun ve kilâini ve bilâd ve bikâ'ini zaptevleviip mdan eylediler.

ylediler. nderun[S○§ U]-'"i[â?'ân"1] [memleke]tile istişâre eyledi... **tuhaf-i** lâyika ve hedayây-i râyika

[tiaa e]>'ledikde, miidaâvâti telakki lkabul buyuruldu.

bilki

Ambele ţări româneşti au avut — ca şi Transilvania mai tîrziu — o situaţie specială în cadrul Imperiului otoman, care din punctul de vedere juridic musulman poate fi înfăţişată precum urmează:

Una din datoriile religioase care revin comunităţii musulmane în totalitatea ei *(fard 'alal-kifăya)* este răspîndirea islamului prin *djihăd* (turc. **scris *cihad),*** adică războiul „pe calea lui Allah", *fi sabili'llăhi,* războiul sfînt, care trebuie purtat **atît** contra idolatrilor, cît şi contra acelor popoare care au „Cartea", *ahl al-kităb,* cum sînt creştinii, mozaicii şi zoroaştrii, însă care nu au acceptat Coranul [1].

Pasajele principale din Coran asupra războiului sfînt sînt acestea:

II. 186—187: luptaţi-vă pe calea lui Allah contra acelora care se luptă cu voi *(wa katilu fi sabili'llăhi'lladina yukatilukum)* ... ucideţi-i pretutindeni unde-i găsiţi şi scoateţi-i de unde v-au scos.

II. 212: v-am prescris războiul şi voi l-aţi urît.

II. 215: cei ce cred şi cei ce-şi părăsesc ţara şi se luptă pe calea lui Allah, aceia pot spera mila lui Allah, căci Allah e îngăduitor şi milostiv.

IV. 76: cei ce-şi jertfesc viaţa de aici pentru viaţa viitoare aceia se luptă pe calea lui Allah şi acelora ce se luptă pe calea lui Allah, fie că sînt ucişi, fie că sînt biruitori, le vom da o răsplată mare.

IX. 36, 38, 40—41, 49 şi mai ales 42: uşori sau încărcaţi umblaţi şi luptaţi-vă cu averile voastre şi cu persoanele voastre pe calea lui Allah *(wa djăhidu bi-amwăliknm wa anfusikum fi sabili'llăhi*; fraza cea mai des citată, sub acest raport!) vă va fi mai folositor dacă înţelegeţi aceasta.

XLVII, 5: cei ce vor fi fost ucişi pe calea lui Allah, faptele lor nu vor fi pierdute.

Obligaţia aceasta a „bisericii luptătoare" musulmane a contribuit imens la răspîndirea islamului şi la universalizarea lui[2]. *Djihăd-u* a fost însuşit imediat de turci, popor per excellentiam luptător.

Procesul ocupării şi supunerii ţărilor noastre, din punctul de vedere strict legal musulman, rezultă limpede din enunţările sub acest raport ale lui D. B. Macdonald: „Poporul, contra căruia se îndreaptă *djihăd-v\,* trebuie să fie provocat în prealabil să primească islamul. Dacă refuză, are de ales între a se supune dominaţiei musulmane, devenind *dimmi* şi plătind *djizya* şi *charădj,* sau să lupte. în primul caz, le este garantată viaţa, familia şi proprietatea, însă ajung într-o situaţie inferioară fără nici un drept civil, ca nişte minori ce au nevoie de sprijin. Dacă se luptă, ei şi familiile lor pot fi făcuţi robi, li se poate lua totul ca pradă, din care 4/5 se împărţeşte armatei victorioase" [3]. Legea musulmană separă pămîntul cu locuitorii lui [4] în două mari categorii: *dar al-karb*

[1] Cf. de ex. Feridun Bej', *MS,* I[2], p. 163: Mehmed I în *cihad* contra Ţării Româneşti şi a X-'ngariei. însă, *ibid.,* p. 110, Murad I porneşte o expediţie contra lui Aii Bey din Karamania, care era vinovat de *tiitgyân,* „revoltă" — aşa cum îl acuză şi Sadeddin pe Ştefan cel Mare — şi, cu sprijinul ulemalelor, ispitind textele sacrosancte, întreprinde un *cihad* contra unui principe musulman. Decizia a fost luată printr-o *fetva,* „decizie canonică", în conformitate cu şeriatul, adică cu legea sfîntă: *fetavây-i **şer'iyeleri** mucibince.*

[2] Cf. Juynboll, *Hanăbuch des islamischen Gesetzes,* Leyden, 19H, p. 57, 336 şi urm. şi arti colul *djhăd* de D. B. Macdonald, ***Enzykl.** des Islam.,* I, p. 1087; id., ***Handwdrterbuch** des Islam,* herausgg. von A. J. "W'ensink und J. H. Kramers, Leiden, 1941, p. 112.

[3] *Ibid.*

[4] Max von Berchem, *La propriete territoriale et l'impât foncier sous Ies **premiers** calijes. Etude sur l'impât du kharâg,* Geneve, 1886, p. 7, citează, după Buchari spusa *(hadiţi,* „traditio"), pro fetului: „Pămîntul e al lui Allah, al profetului său şi al musulmanilor".

turc *dăriilharb:* „ţara, teritoriul războiului") şi *dăr al-islăm* (prcn. turc. r°7' ***lâm'*** tara, teritoriul islamului"). Cazul nostru, adus în discuţie, este **1-ţările** româneşti nu au făcut parte niciodată din *dăr al-islăm;* ele au făcut *i* "' să înainte de închinare, din *dăr al-harb,* rămînînd în med teoretic tot în [11] aceasta şi după închinare, care comporta un contract cu islamul. Ţările erau „teritoriu al legămîntului". într-adevăr, unele şcoli ale dreptului ^ musulman mai cunosc, pe lîngă cele două categorii arătate mai sus, o a **categorie,** intermediară: *Dăr al-şulh,* „teritoriul păcii", zisă şi *dăr al-'ahd,* **•ritoriul legămîntului"** — cum e cazul ţărilor noastre şi, în speţă, al **Moldovei, reia** sultanul îi acordă o ***sulhnăme.*** Se înţeleg, prin acestea, teritoriile care nu aflau sub administraţie musulmană, ci stăteau în **raport** de tributare **faţir de** [m] 1 Se cunoaşte şi se citează, în acest sens, raportul contractual stabilit de usi profetul cu populaţia **Nedjran** [2] din Arabia, „care le crea siguranţă în limbul unor anumite dări', considerate mai tîrziu fie ca *charădj,* **fie** ca *djizya"*[2]. ***Summa*** drepturilor politice în lumea musulmană a fost alcătuită de celebrul verdi[4], în secolul al **Xl-lea.** Cartea sa intitulată *al-Ahkăm al-Sulţaniyya,* tatutele guvernării", e normativă în ceea ce priveşte drepturile ginţilor în îcţie de islam.

Maverdi arată, în cap. XII [5], că pămînturile intrate în stăpînirea musul-.nilor *(dăr al-islăm)* sînt de trei categorii:

1. Cucerite prin forţă sau violenţă, pămînturi ai cărcr locuitori au fost uti prizonieri sau au fost ucişi. Populaţia rămasă plăteşte *charădj,* iar preprie-eâ lor trece în mîinile musulmanilor [(i)].

[1] Cf. D. B. Macdonald, *Enzyll. des Islam,* şi *Handworterbuch, loc. cit.* Apoi, J. Wellhausen, *arabische Reich and sein Sturz,* Berlin, 1902, p. 18, care arată că fundamentul raporturilor tre noii supus' şi islam îl constituia vechiul drept arab, al prăzii, sancţionat şi în Coran: „Wenn ■ Stadt eder eine Landschaft sich ohne Kampf (culhan) den Muslimen ergeben hatte, so behiel-die Einwohner Leben, Freiheit und Eigentum, mussten aber fur die Schonung und den Schutz 3ut bezahlen, in einem Betrage eder nach einem Satze der durch die Kapitulation festgelegt ". Dacă erau supuşi cu arma fanwatan), pierdeau orice drept şi deveneau proprietatea integrală uceritorilor.

[2] M. V. Berchem, *op. cit.,* p. 17, arată condiţiile în care au fost „aliate" aceste teritorii de e profet, printr-un „trăite particulier appele *'ahd":* „Le signe exterieur du trăite est le *kităb,* te officiel par lequel la prophetc leur aceorde la sauvegarde de leurs personnes *(amân),* laposion de leurs biens, la liberte religieuse et la protection de l'islam. En retour, ceux-ci payent :apitation *(gizya)* et observent certaines conditions specifites par le trăite, ce dernier etant ible aussi longtemps que Ies allies en observaient Ies cenditions".

[3] Cf. art. *Kharadj^* de Juynboll, *Enzyll. des Islam,* II, p. 968 şi urm. şi *Djizya* de Becker, *yhl. des Islam,* I, p. 1097; M. v. Berchem, *op. cit.,* p. 9; Macdonald, *loc. cit~ de* unde împrumăm citatul. Cf. şi Wellhausen, *op. cit.,* p. 176: pe timpul califului Omar al II-lea „der Charâg e auf dem Acker urd entehrte die Person nicht". în primul secol al stăpînirii musulmane, pe eroi dreptului roman, care specifica limpede îndatoririle fiscale ale indivizilor şi ale statelor, *ya* şi *charadj-u\,* pe cale de constituire ca obligaţiuni, nu au fost lăspicat separate; cf. Dr. [.Becker. *Beiträge zur Geschichte Ăegyftcns unter dem Islam, II,* Heft, Strassburg, 1903, p. 8", J- „latsachlich finden wir nun in der Mitte des 2. Jahrhunderts ein volkommen anderes Syi vor. Auf den Kopfen der Schutzgenossen liegt die *sizya,a,ui* dem Bcden der *harai* den auch hrmsche Inhaber bezahlen mussen".

patru [l] ,[Hi]f [an] Ali ^"Mawardi, *fakih* („jurisprudent"), din şccala imamului Şafi'i, una din 1T"T? [arnenta]ţc ale jurisprudenţei musulmane a ocupat diferite funcţiuni înalte pe n 1853 r [dad' "nde a mUrit la 1038' Cartea llli *aUA¥ăm al-Sulţâniyya* (ed. arabă R. Enger, bun" t ' H [air°'] ^"°" 1324, 1327) a fost tradusă de mai multe ori în limbile europene. Cea *roit -h* w- [UCere este a] lui E. Fagnan, sub titlul *Mawerdi. Les statuts gouveynamentaux ou regles* 6 *jfl* *'C-et °fsinistraţif.* Traduits et annotes, Alger, 1915. 6 [E de] [lrÖ> 1298'] P- 131; cf. p. 164. Traducerea Fagnan, p. 289 şi urm.

[i] luări d [remarcat ca] P[ri]ma expediţie condusă personal de sultan contra Moldovei — căci cele-ntact cu turcii musulmani au fost sub semnul aeîngiilor — aceea de la 1476, nu

2. Părăsite în mod paşnic de către locuitori, care totuşi plătesc *charădj.*

3. Acele [1] pământuri a căror proprietate a trecut în mîinile noastre prin tratat, însă cu condiţia că ele vor rămînea în mîinile lor prin plătirea unui *charădj.* Ele sînt de două feluri:

a) Aranjamentul ^încheiat cu ei de către imam [2] comportă că proprietatea solului ne aparţine. în acest caz, solul este imobilizat şi devine *dăr al-islăm* si nu poate fi nici vîndut, nici trecut asupra altuia, iar ***charădj-vl,*** redevenţa reprezentativă, nu dispare decît prin faptul convertirii ocupanţilor.

b) Aranjamentul încheiat cu ei comportă că pământurile le rămîn lor, însă că dimpotrivă ei vor plăti un *charădj.* Acesta devine atunci echivalentul capitaţiei *(djizya).* Pământurile lor nu devin *dăr al-islăm,* ele sînt *dăr al-'ahd* şi ei vor putea să le vîndă şi să treacă asupra altora[3]. Musulmanul căruiaise consimte transferul, nu datorează *charădj.* Musulmanii vor rămînea acolo atîta timp cît ei respectă convenţia intervenită şi ei nu sînt supuşi capitaţiei, deoarece sînt în afara „teritoriului islamului"'. însă, după **Abu** Hanifa [4], teritoriul lor, prin convenţia intervenită, e transformat în *dăr al-islăm,* iar ei înşişi sînt trans formaţi în tributari supuşi plăţii capitaţiei[5].

Cînd există violare din partea lor a tratatului încheiat în med cuvenit cu ei, opiniile sînt împărţite. Şafî'i[6] spune că, dacă proprietatea pămînturilor lor le-a fest luată, nu e nimic de schimbat; dacă nu le-a fost luată [7], această ţară devine „teritoriu de război". După Abu Hanifa, dacă în ţara lor există un musulman, sau dacă există între ei şi „teritoriul de război"- o ţară aparţinînd musulmanilor, atunci această ţară [a necredincioşilor violatori ai credinţei jurate] este „teritoriu al islamului", iar locuitorii ei sînt trataţi ca răsculaţi. Dacă la ei nu există nici un musulman şi nici nu există vreo ţară musulmană între ei şi „teritoriul de război", ţara lor e considerată ca „teritoriu de război'-. în cap. XIII, Maverdi expune apoi teoria celor două dări fundamentale: [8] *djizya,* capitation, Kopfsteuer, E7iiKS(paXaicov âv5pi0|ioi; *(Enzykl. des Islam, I,* 1097, şi *Handbuch,* p. 114) şi *charădj,* impot foncier, Grundsteur, yopriyia *(Enzykl. des Islam,* II, 968 şi *Handbuch,* p. 302). Maverdi spune:

3. izbutit să supună ţara prin arme. Expediţia s-a terminat printr-o renunţare la cucerire şi la legalizarea *cuceririi.* De aceea i s-a acordat o *sulhnăme* lui Ştefan cel Mare.

[1] Citäm întocmai.

- Şeful comunităţii islamice.

[3] Ed. Cairo, 1298, p. 132: *yaduriba 'alayha charădja ya'uddunahu 'anha wa hada'l-charădju fi hiikmi'l-djizyatin . . . wa lă taşira ardihim dăru'l-islăma wa takunu dăr 'ahd.*

[4] întemeietorul şcolii juridice hanefite, mort la 767. Imperiul otoman avea la baza jurisdic ţiei sale îndeosebi categoriile hanefite.

[J] Ed. cit., p. 132: *ţad sărat dăruhnm bi'l-şulh dăra'l-islăma.*

[6] întemeietorul şcolii juridice şafiite, mort la 820.

[7] Cum era cazul Moldovei.

[8] Ed. Cairo, 1298, p. 135; trad. Fagnan, p. 299 — 303. Noi menţinem această traducere expli cativă a celor doi termeni adeseori confundaţi. Terminologia lui Maverdi este clară: *„djizya* sau capitaţia, care se aplică pe capul fiecăruia dintre supuşi, îşi derivă numele din *djeză* (retribuţie, remuneraţie, în turceşte şi „pedeapsă")". Tot Maverdi citează *Coranul,* XXIII, 74, arătînd că acolo se întrebuinţează *charădj,* cu sensul de „salariu" şi *charădj* cu sensul de „subsistenţă". în arăbeşte verbul *charădja* înseamnă „a scoate" ; de aci expresia turcească *harac ihrâţ etmeh,* „a scoate haraciul". Ca şi în pasajele istorice pe care le vom reproduce mai jos, nici autorii de dicţionare nu sînt în clar cu sensul acestor termeni; cf., de ex., Zenker, *Dictionnaire,* II, p. 404: *harac:* impot fon cier, capitation, Grundsteuer, Kopfgeld; iar Kelekian, *Dictionnaire tiirc-francais,* Constantinople, 1911, p. 534: capitation.

r>•• si ***charidj-vl*** sînt dcuă sarcini cu care Allah i-a lovit pe politeişti [1] i 1 credrncioşTlor şi care prezintă trei puncte comune: a) Şi unul şi altul Opozite p ş t f[CS'] Citate si umilirea lor; b) Ele alimentează *fay'-ul*[2], iar produsul lor e t^celora care au dreptul la *fay';* c) Plata lor trebuie făcută odată cu sfîr-[1]nnlui însă nu e scadentă înainte de această dată.

[u] Opozite sînt' încasate de la politeişti ca să li se arate condiţia lor i t t e si umilirea lor; b) Ele alimentează *fay'-ul*[2], iar produsul lor e

ror proprietari
ite a fost luată politeiştilor prin forţa sau violenţa; şi> l Partea de pămînturi pentru care s-a făcut un tratat de pace cu poli-**i** şi care alcătuieşte pămîntul lovit în special de ***charădj"-*** [4]. **Şi** acestea se apart în alte dcuă categorii: a) acelea la a cărcr proprietate se renunţă, voarea musulmanilor şi b) acelea la a căror proprietate nu se renunţă şi nu sînt despoiate de dcminium eminens, care cu toate acestea sînt grevate -etul unui *charădj.* Atunci, acest *charădj* nu e altceva decît o capitaţie *va),* pe **care ei** o achită atît timp cît rămîn politeişti şi de care îi desărci-i convertirea. E permis, în acest caz, să nu se ceară de la ei capitaţia **precisă.** Ei pot să vîndă acest pămînt cui voiesc ei, fie unuia dintre ei, fie musulman, fie unui tributar. în primul caz, pămîntul rămme în aceeaşi tie în ceea ce priveşte *charădj-ul*; în al doilea ***charădj-vi*** nu mai este obliiu; în al treilea, se poate ca ***charâdj-vl*** să greveze asupra tributarului cumpă- pe măsura ce persistă în necredinţă . . . Suma ***charădj-vlui*** e **fixată** după ;itatea de impunere a pămîntului[5].

«raza lui Maverdi: „Acest *charădj* nu e altceva decît o *djizya,* pe care o ă atîta timp cît rămîn politeişti'- explică şi şovăirea în aplicarea termenului *ibutmn,* în multe cazuri, la cronicarii turci. De exemplu, **Mircea** cel Bătrin şte *cizye,* pe timpul lui Baiazid I; tot el plăteşte *cizye* şi *harag,* pe timpul 'ehmed I [a]. în textul tratatului nostru de pace e termenul propriu *harag,*

Muşti/sun, sing. *muşrik,* de la radicalul *şirk,* „asociaţie, asocierea unei divinităţi pe lingă ezeu, politeism". Sinonim cu *Isăfir,* „necredincios", pronunţat popular turceşte *gâvur,* ghiaur. :rele de *fikh* (legislaţie religioasă musulmană), *muşrik* este termenul curent pentru necredincf. *Handbuch,* p. 693.

' *Handbuch,* p. 121: „toate lucrurile care sînt cîştigate de la necredincioşi *fără luptă,* prei mai ales solul şi pămîntul în teritoriile cucerite. Haraciul şi djizya sînt părţi constitutive y'ului".

Cf. C. H. Becker, *Die Entstehung von 'U!r- und Harăg-Land in Aegypten,* în „Zeitschrift ssyriologie und verwandte Gebiete", XVIII (19(H—1905), p. 310: „nach islamische-Anîng «&--Land streng genommen Eigentum ist, *harăg-'Ls.nd* aber immer nur Besitz; denn *sr* ist ane Steuer, der *hărăi* ein Pachtzins". Becker mai arată că, dacă timp de 3 ani —

tigat prm tratat de pace e a! lui Allah şi al profetului său". Apoi aminteşte că, rezervin-^.eptul de proprietate, profetul întrebuinţa veniturile în favoarea comunităţii: păstrînd o [3aF]M-[l?ntrU] [între]1[:inerea] sa şi a familiei sale, restul îl cheltuia cu milostenii şi pentru utilipuDiicâ, conform preceptelor Coranului, LIV, 7. Se ştie, pe de altă parte, că faimoasa ii<il![amie] [Ba]y[azid] din Istanbul a fost zidită de sultanul omonim după si din campa-» w r [Contra] [Chiliei] ?i [Cetăt]» Albe.

o 135 F

ic ide Ktut
lerdi -fr[j] kăfiri; în 1484, domnul Ţării Româneşti, *ibid.,* II, p. 43: *cizye ve harac ile ibti*lui \h [TS]*\ ■ [loc_ciL]- P- [185:] *cizye,* iar la p. 161: *harac,* pentru Karabogdan. în *miin--*umed îbm Mahmud, Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Ms. Or. nr. 1209, fol. 237 b,

care s-a încetăţenit în limbajul oficial şi neoficial al trecutului nostru [1], înlocuindu-l pe străvechiul ***bir*** [2]. „Tributar" se zicea în turceşte, după cum am văzut, *haraţ-giizăr* (arabo-persan: plătitor de haraciu). Bineînţeles, haraciul impus de Mehmed al II-lea cuprindea în sfera sa, atît darea pe cap de moldovean, cît şi aceea datorită pentru pămîntul Moldovei, contrase laolaltă în una singură. ' Din punctul de vedere al concepţiei musulmane ortodoxe, aşadar, şi al legilor juridice — care toate izvorau din litera şi din spiritul Coranului — atît teritoriul Moldovei, cît şi al Ţării Româneşti, şi mai tîrziu al Transilvaniei, făceau parte din a treia categorie de teritorii: *dăr al-sulh,* turceşte ***dâriisulh,*** echivalentă cu ***dăr*** *al-'ahd,* turceşte *dărillahid.* Strict canonic, şi locuitorii acestor trei ţări româneşti erau *djmmî,* turceşte *zimmî* [3], însă practica politică — admisă si prin analogiile *(kiyăs)* [4] de pe timpul profetului, precum şi prin poziţia geopolitică a ţărilor româneşti — le-a indicat turcilor un drum intermediar. Forma şi organizaţia proprie a statelor româneşti era de preferat să rămînă tale quale, iar obligaţiunile financiare-feudale trebuiau să **fie** îndeplinite nu de *zimmî,* adică de contribuabilii izolaţi, ci de statul însuşi, prin organul său suprem, care este domnul. E o împăcare, această practică politică, între *civitas Allahi,* pe care musulmanii erau ţinuţi s-o realizeze, şi între realităţile feudalismului european, în cadrul căruia se formaseră şi Ţara Românească şi Moldova.

După cum indică această *sulhnâme,* încheiată între Mehmed al II-lea şi Ştefan cel Mare printr-un fel de compromis, menţinînd ţara acestuia într-o situaţie acceptată de ambele părţi, la anul 1479 s-a ajuns la o formulă politică intermediară, care a constituit veacuri de-a rîndul temelia însăşi a existenţei ţării Moldovei/'

pentru anul 1713: *30 kiselik altun Ejlăk cizyesinden,* „30 de pungi de galbeni din cizya Ţării Româneşti". Cf. Becker, *Beiträge, op. cit.,* p. 87: „diese Ausdriicke werden promiscue gebraucht".

[1] Vezi, de exemplu, *Tractaturile vechi ce au avut Moldova cu Poarta otomanicească,* în M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau letopiseţele Moldaviei şi Valachiei,* ed. II, Bucureşti, 1874, passim.

[2] I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti piuă la Ureche,* Bucureşti, 1891, p. 224: „în zilele acestui voievod (Petru Aron) începură moldovenii a plăti bir turcilor". Cf. şi p. 239. Şi Const. C. Giurescu, *IR,* II— 2^{S}. p. 563.

Termenul de „haraciu" era încetăţenit şi în italieneşte, limba diplomatică a Levantului în acea vreme; cf. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches,* II, p. 217: *caragi,* dar şi *tributo,* Nemţeşte, la 1497: den Thurken *czinszhaftig;* cf. C. Giurescu, *op. cit.,* p. 60 nota 4.

[3] *Zimmî* erau populaţiile din teritoriile devenite musulmane, însă care îşi păstrează vechea credinţă; *ahl al-dimma,* „oamenii obligaţiunii". Ei erau creştinii, evreii, sabeenii şi zoroastrienii, deci tot „oamenii cărţii". Ei plăteau *djizya* şi *charădj.* Cf. *Handbuch,* p. 96.

[4] „Analogia" este admisă in lumea care gîndeşte teologic-juridic a islamului; cf. D. B. Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurispritdence and Constituţional Theory,* London, 1903, p. 106 şi urm.

A) împrejurările în care Poarta a fost constrînsă să recunoască autonomia Moldovei sînt lămurite decisiv de Şerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare: puncte de reper,* în „Revista de istorie", t. 28 (1975), nr. 1, p. 26. Pentru statutul ţărilor române în cadrul Imperiului otoman, vezi Ion Matei, *Quelques problemes concernant le regime de la domitiation ottomane dans Ies pays roumains,* în „Revue des etudes sud-est europeennes", X (1972), nr. 1, p. 65-81; XI (1973), nr. 1, p. 81-95. Cf. şi Donald Edgar Pitcher, *An Historical Geography Of* ***the*** *Ottoman Empire,* Leiden, 1972, p. 131—132, 138—139.

PEDITIA LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN ÎMPOTRIVA ACÎNGIILOR DE LA KARINOVASI (1393)*

Evenimentele care formează obiectul acestui studiu sînt cunoscute numai cronicile turceşti. Cronicile şi documentele româneşti sau de altă provenienţă le semnalează.

Cea mai veche „cronică" turcească, dacă poate fi numit aşa apendicele iificat al *Iskendernâme* („Romanul lui Alexandru") de Ahmedî, de la înce- ul secolului al XV-lea, rezumat al istoriei otomanilor pînă în anul 1416, menţionează pe români sau Ţara Românească [x]. Cronica anonimă, *Tevă-i âl-i Osman,* publicată de Fr. Giese şi care se bazează pe tradiţia pozitivă recisă din primele două secole şi jumătate din isteria turcilcr otomani, nu a gistrat aceste evenimente'-[2]. *Bahcatu 't-tawărikh* a lui Şukriillâh, terminată 457, publicată şi tradusă de Th. Seif [3], nu le rezervă nici ea nici cel mai mic Nici Oruc, publicat de F. Babinger, nici Saruca Kemal [4], nici alţi cronicari :i nu-i amintesc. Nici chiar substanţialul şi aproape contemporanul Aşikpa- ide mort în 1484.

Primul cronicar turc care menţionează această expediţie a lui Mircea cel rîn este Enverî. Enverî, în cronica sa în versuri intitulată *Diisturnăme* irtea vizirului"), care a fost scrisă din porunca marelui-vizir Mahmud i în 1464, în vremea sultanului Fatih Mehmed, şi care trebuie să fie consi- ită prin urmare, opera unui contemporan — după ce relatează campania Yildirim Bayezid împotriva beiului de Kastamcnu, scrie cele ce urmează:

„El se îndreaptă din nou spre Rumelia. Mirci[5] vine la Karinovasi şi îl sşte. Pe cînd se opreşte armata în ţara Iflâk, sultanul sesește. Aproape de iş are loc o mare bătălie. Necredinciosul a fost distrus, armatele s-au ciocnit.

* Acest studiu a apărut în „Revue des Etudes Roumaines", I, 1953, Paris, p. 130—151.

Cf. Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (citat în continuare,), Leipzig, 1927, p. 31— 13. Textul lui Nihal Atsiz, *Osmanii Tarihleri,* Istanbul, Tiirkiye Yayi-, W49: Ahmedî, *Dăstăn ve Tevârîh-i Muluk-i âl-i Osman,* p. 6-25.

Friedrich Giese, *Die altosmanischen anonymen* ***Chroniken*** *in Text und tjbersetzung,* I, Brezau,

, **textul;** traducerea germană, II, Leipzig, 1925, în „Abhandlungen **fur** die Kunde des Morgen- . ' 1 ' nr> '■ ^e obişnuieşte ca această cronică otomană, anonimă şi primordială să fie na „Anonymus Giese", pentru că el stabileşte textul după mai multe manuscrise. Aceeaşi îca a iost publicată în 1946, de către Ismail Hikmet Ertaylan, *Tiirk Edebiyah OrneUeri: Tevâ- Ai-i Osman,* în seria: Istanbul Universitesi yaymlanndan, Edebiyat Fakiiltese Tiirk Dil ve ului B "r Istanbul' care- fără să fi cunoscut ediţia Giese, a atribuit-o copistului manu-

g •• j a A 'n^er' *GOW,* 59. Textul persan însoţit de o traducere germană a fost publicat de ^ . in „Mitteilungen zur osmanischen Geschichte", Viena II, 1925, p. 65 şi urm. a raT„Inger' <-]^-33. "Un manuscris perfect în Istanbul Universite Kitapsarayi, T.Y. nr. *iii* a care ăv e m o fotocopie).

entru textul turcesc folosim transliteratia actuală turco-latină.

Acestea, deşi aproape zdrobite, au reluat lupta de cîteva ori. Au făcut eforturi şi din nou s-au instalat acolo jos. Ayne Beg a ordonat soldaţilor de a lua cadavrele credincioşilor. La Arkiş ei au curăţat locul de cadavrele turceşti. în timpul nopţii, adversarul zăreşte şi se îngrijorează. Văd cadavrele necredincioşilor care erau numeroase şi din cele turceşti nu mai erau multe. A întins mîna şi Mirci a trimis bogăţii printr-un sol. Astfel sultanul 1-a prins în gheare"- [1].

Neşrî a cărui *Kitâb-i Cihân-numâ* („Cartea oglindă a lumii") numită şi *Neşyî Tarihi* („Istoria lui Neşri") este unul din izvoarele cele mai preţioase ale istoriei vechi a otomanilor, şi care, scriind aproape cu douăzeci de ani mai tîrziu, ne oferă, în această problemă, capitolul următor:

„Plecarea sultanului Baiazid han la Kastamonu şi întoarcerea lui în Iflak. Astfel se povesteşte cum padişahul islamului Baiazid han a cucerit ţara Aydm şi Menteşe şi Saruhan şi Germiyan; Menteşeoglu alungîndu-1 pe **Yildinm** han î-a întîlnit pe beiul de Kastamonu, Koturum Bayezid [2], pe care 1-a îndemnat la revoltă, şi deposedînd poporul islamului de cîteva regiuni bine păzite s-au răsculat. Iar suveranul şi-a adunat armatele victorioase şi s-a îndreptat spre Kastamonu. Atunci, domnul Iflakului, Emirci, care plătea *harag* padişahului, **aflînd** aceasta, trece Dunărea, devastează Karinovasi şi după ce-i face *şehid* pe **cîţiva** oameni din poporul islamului, şi alţi prizonieri, se întoarce în Iflak. Suveranul este informat, amînă în anul acela plecarea la Kastamonu, schimbă direcţia şi vine la Edirne, strîngîndu-şi aici *akinci.* Trece prin Nigboli în Iflak pe care-1 arde şi devastează şi pe cînd *găzî* erau încărcaţi cu pradă, Emirci vine la locul numit Arkişi şi ciocnindu-se de poporul islamului, a fost învins de această dată. Cea mai mare parte a armatei sale a fost trecută prin sabie. Emirci se căi de faptele sale rele. Veni degrabă şi-1 imploră pe suveran. Se supuse, cbligîndu-se să plătească *harăc.* Acest eveniment a avut loc în anul şapte sute nouăzeci şi trei al hegirei" [3].

Idrîs Bidlîsî (m. 1520), în lucrarea sa monumentală despre casa lui Osman intitulată *Heşt Bihişt* („Cele opt paradisuri"), scrisă într-o persană grandiloc-ventă şi pompoasă, încă inedită, prezintă după cum urmează evenimentele în *dăsităn-i ceharum* („epopeea a patra") a „paradisului" dedicat sultanului Bayezid:

„In cursul lunilor anului şapte sute nouăzeci şi trei, cînd fiii — ipocriţi prin firea şi caracterul lor —, regilor şi seniorilor din Menteşeili şi **Aydinili** şi Saruhanili, au scăpat de forţa preţioasă a sultanului islamului şi s-au refugiat la Koturum Bayezid, stăpînulla Kastamonu şi la succesorul lui, Isfendiyâr Beg ... (Yikiinm Bayezid pregătea expediţia de pedepsire) . . . în acest timp stâpînul

[1] Ediţia lui Mîikrimin Halii Yinanţ, *Dilstiirname-i Enverî,* Istanbul, 1928 (în seria: Tiirk Taiih Enciimeni Kulliyat adet: 15) p. 87 — 88.

[2] Koturiim („paraliticul") Baiazid era mort în această perioadă. în locul **lui** domnea fiul său Svileyman al II-lea.

[3] Babinger, *GOW,* 38. Extrase au fost publicate de W. Behrnauer, *Quellen filr serbische Geschichte atis* ***tiirkischen*** *Urkunden,* Viena, 1857, p. 12; Thury J., *Torb'k tb'rtenetirok,* I, Budapesta, **1893,** p. 29. Cf. de asemenea P. Wittek, *Zum Quellen problem der ältesten osmanischen Chronihen,* în „Mitteilungen zur osmanischen Geschichte" (= MOG), Viena, I, 77. Acest fragment a fost publicat de Th. Noldeke, ***Ausziige*** *aus NeSrî's Geschichte des osmanischen Hauses,* în „Zeitschrift derdeut-schen morgenlândischen Gesellschaft", XIII (1859), p. 176 şi urm. Astăzi avem lucrarea lui Neşri, cu caractere arabe şi în transliteraţia turco-latină: *Mehmed Neşrî, Kitâb-i Cihan-niimâ. Neşri* ***Tarihi,*** voi. I (Turk Tarih Kurum yayinlanndan, seria a Hl-a, nr. 2 a), Ankara, 1949, p. 317, în ediţia critică foarte îngrijită a lui Faik Reşat Unat şi Mehmed A. Koymen. Cel mai vechi manuscris al lui Neşrî este editat în facsimil de către Franz Taeschner, *Gihănnumă, die altosmanische Chronih des IXIevlană Mehemmed Neschri,* **I:** ***Einleitung*** *und Text des Cod.* ***Menzel,*** **Leipzig, 1951, fol.** 85 — 86. Acest manuscris a fost terminat în 1493.

l ■ care de multă vreme se găsea în rîndul celor care plăteau *kharâdj* ' H"[1]'tre aceia care dădeau soldaţi sultanului, care niciodată nu a ieşit din l vitutii şi al supunerii, prin veşti ticluite, prin zvonuri fără temei şi Sbe mincinoase şi lăudăroase, acest necredincios ignorant a fost abătut or, cea dreaptă.A fost împins şi a ajuns să distrugă şi să jefuiască unele C^' din Rumelia, care se aflau în vecinătatea şi apropierea Iflakului. Şi iusman politeist[2], împins de aceste insinuări ale diavolului şi de perfecta rantă si prostie, a strîns o mare armată, a distrus şi jefuit *vilăyet-ul* şi °rimile de la Karinovase. Mulţi musulmani au fost *şehid* în această ciocnire, 1 a fost victorios, şi fiii poporului islamic au fost luaţi prizonieri sau jefuiţi. *0* parte sau din alta, emirii de la graniţele Rumeliei, Vestiră la înalta a sultanului, şi cerură întoarcerea acestuia pentru a-1 respinge pe acest n necredincios. Atunci sultanul islamului, printr-o hotărîre rapidă şi printr-o le înţelepciune dată de stîlpii religiei şi ai susţinerii, în scopul de a răspunde narea celor care erau oprimaţi de către politeiştii duşmănoşi, renunţă la >a la Kastamonu şi îndată, tot ce era gata în puţin timp a fost transformat mişcare de apărare de nori şi fulgere strălucitoare, în etape grăbite, pe 1 pe uscat. în primul rînd, coborîrea augustă a numeroase stele ale puterii

loc lîngă Edirne, casa sultanatului. Şi de acolo, stindardul de plecare în fost ridicat şi înălţat pînă în culmea constelaţiilor firmamentului şi a fost n *fennăn* semnat de destin, în care se prevedea că *aktnci* [3] din Rumelia conform obiceiului strămoşesc, şi conform regulilor din *djihăd* echipaţi ătiţi, ca să se îndrepte din toate părţile şi din toate direcţiile spre Iflak ură întîrziere, emirii şi soldaţii din Rumelia şi din Anatolia să se îndrepte dirne. Şi, în sfîrşit, aşa cum se amestecă cele două fluvii Tundja şi Meridj, îtr-altul, aşa să se unească armatele pline de tumult în conformitate cu *fi amrin marîdjin* [4], cele două valuri de luptători să se întîlnească ca talanării.

:yt [5] al autorului: două mări însîngerate se împotrivesc, se unesc în lume, itoare şi zgomotoase.

unei sultanul cu această măreţie şi splendoare şi cu această armată de înenumăraţi, se îndreaptă către malurile marelui fluviu Dunărea pentru a î ţara Iflak şi a dat ordinul de plecare pentru a-1 întîlni pe acest necredinîupus şi pentru a lua în sclavie pe şefii şi restul acestui popor al necredinţei iiunii. Şi a trecut această apă oceanică aşa ca zefirul de răsărit, cu pace şt, a trecut două ape şi deodată la orizont steagurile sultanului se ridicau itoare şi seînteietoare în mijlocul acestui Iflak funest. Prin strălucirea ilor islamului care iluminează lumea, apăsarea necredinţei şi a crimei abolită şi extirpată. Iar luptătorii pentru credinţă şi jefuitorii fiecărei usulmane lovită de nenorocire au ars aşezările din această parte a ţării se şi corpurile acestor răufăcători nesupuşi, ei le-au distrus cu flăcări şi masacru şi cu sclavie, pînă cînd au ajuns la un loc, unde domnul Iflakului, i nume era Emirci, aştepta cu trupele pregătite, avînd sprijinul şi asistenţa

asociaţionist în religie.
dhsi foloseşte, in textul persan, pronunţia anatoliană, populară, *alunei*
Sensul
ii musulmane **este:** *şehid:* „martir al credinţei" ; *vilăyet:* „provincie" : *fatwă:* „hotămanata de la „mufti"; *djihăd,* scris în turceşte *cihăd:* „războiul sfint pentru islam";
al sultanului". . . . *t*

ransenem textul persan **conform** regulilor internaţionale care sînt si ele variabile.
iuţrik, asociaţionist în religie.
ns Bidhsi foloseşte, in text : expresii musulmane **este:** *şehid:* „martir al credinţei" ; *vilăyet:* „provincie : *fatwă:*
asa emanata de la „mufti"; *djihăd,* scris în turceşte *cihăd:* „războiul sfint pentru „decret al sultanului". . . . *t*
o L 5 i

celorlalţi regi şi armate necredincioase, oferindu-şi trupurile şi sufletele soartei în acest lcc ales pentru nenorocire. El a cerut ajutor puternicului munte, s-a încrezut în greutatea intrării şi a trecerii, prin acest loc înconjurat de munţi şi **văi** care au peşteri. Aici s-a aranjat cu răbdare, hotărît să nu cedeze nici un pas şi şi-a instalat bazele de atac cu luptătorii pentru credinţă, obişnuiţi cu victoria. Totuşi, ajutînd aripile sacre ale puterii religioase musulmane şi binefacerile forţei divine şi strălucitoarea putere a sultanului, într-un singur efort, luptătorii pentru credinţă s-au aruncat dintr-o dată, curajoşii cuceritori s-au năpustit ca şi vîntul năprasnic care a distrus poporul *'Ăd* [x] şi au aruncat aceşti munţi tari în vîntul neantului şi peşterile şi adăposturile celor care s-au revoltat. Şi într-o oră sau mai puţin timp, această trupă de cîţiva bieţi politeişti a luptat în această luptă teribilă, în mijlocul ciocnirii războinice a acestor lei ai războiului sfînt şi toţi pedestraşii şi cavalerii armatei poporului necredincios şi duşman au devenit prizonierii săbiilor şi captivii lăncilor ucigătoare ale ***găzî-ilor*** obişnuiţi cu victoria. Şi Emirci, şeful acestor obraznici din Iflak, a văzut prăpastia însîngerată şi de moarte a acestui dezastru şi cu ajutorul miilor de viclenii şi subterfugii s-a retras din acest loc. El s-a căit şi a considerat pierderile cauzate de nejusta sa acţiune, căci a ruinat cu propria mînă moştenirea şi statul său, şi a luat, cu chiu, cu vai, hotărîrea de a oferi frontul rugăciunii publice şi lamentaţiilor şi de a reînnoi pactul sclaviei şi al servitutii; recurgînd la diferite mijloace şi mediaţii obţinu o oarecare iertare şi strînse probele privitoare la rebeliunea şi la necredinţa sa care a fost cauzată de rătăcirea sa insuflată de oameni înşelători, din cauza sfaturilor rele ale oamenilor răzvrătiţi şi comunică să audă *nă'ib-uP* că dacă ar avea fericirea de a-şi vedea păcatul iertat, ar da o compensaţie integrală pentru violenţele şi pierderile musulmanilor şi pentru distrugerile provocate ţării islamului şi că tot ce mai era din bunurile islamicilor va fi înapoiat şi tot ce s-a risipit va fi înlocuit în întregime şi că va trimite în fiecare an *kharădj* şi ***djizya*** [3] stabilite şi dublate tezaurului imperial şi că în timpul campaniilor şi expediţiilor sultanale el va pune în mişcare armata sa, din serviciul obligatoriu, întotdeauna la intervenţia stîlpilor statului * şi ca să fie o supunere utilă şi profitabilă, sultanul şi-a dat înaltul său acord rugăminţilor şi umilinţelor domnului clin Iflak, şi condiţiilor sus-menţionate. Şi conform indicaţiilor explicite ale *haită yu'tu'l-djizyata 'an yadin wa-hum şa'giruna* [5], i s-au dat încasatori pentru a percepe bunurile şi *kharădj,* şi porunci pentru ca să consolideze angajamentul şi pactul prin legătura *zimmet*[6] şi al supunerii, ca Emirci, comandantul suprem al Iflakului, să mobilizeze trupele spre a însoţi armata sultanului pe calea devo-

[1] Numele unei populaţii păgîne, din preistoria islamului. Cf. *'Ăd,* în *Enzyklopădie des Islam (~F.* Buhl), I, 128. Aceeaşi expresie exorcistă se găseşte în *Sulhnăme* acordată de Mehmed al II-lea lui Ştefan cel Mare al Moldovei; ci. A. Decei, *Tratatul de face — Sulhnăme — încheiat între Sultanul Mehmed II şi Ştefan cel Mare, la 1479,* în „Revista Istorică Română", Bucureşti, XV (1945), p. 47-1. Vezi în lucrarea de iată, p. 125, nota 2.

[2] *nă' ib,* „locotenent", *locum tenens,* semnifică aici *sancakbeyi* sau *beylerbeyi* sau chiar *văii* „guvernator" al unui vilaiet.

[3] Cele două expresii se folosesc în mod curent pentru impozitul funciar şi pentru capitaţie- Ci. A. Decei. *ibid.,* p. 491.

[4] „Stilpii statului" sînt înalţii demnitari militari şi politici ai Imperiului otoman.

[5] Coran, IX, 29: „(făceţi-le război) pînă cînd vor plăti capitaţia cu mîinile lor şi să fie umiliţi".

[6] „Pact, alianţă, protecţie, cauţiune, obligaţie, *debet,* „tribut" în J. Th. Zenker, *Dictiont.aire turc-arabe-persan,* Leipzig, 1866, s.v. *Zimmî* sînt, în general, „supuşii".

1 i si a servitutii. Şi sultanul a ridicat tabăra pentru întoarcere şi a dat soldaţii încărcaţi cu pradă şi prizonieri din Iflak să fie lăsaţi să se în-
Ci în cartierele lor" *K*

ltă operă, tot de o mare compoziţie şi care ramme mea medita, m manu-*iY* oersate este marea *Tevârîh-i ăl-i Osman* a lui Kemalpaşazade (m. 1535)^ .1S niarile figuri culturale ale otomanilor. Traducem aici capitolul care • ă preZentul studiu, ca şi primele rînduri ale capitolului privind campania iazid în Ţara Românească, pentru a fixa data:

"aintolul) *care arată cum monarhul din ţara Iflak a executat atacul torenţial tata sa valoroasă, cum acest răuvoitor trecînd Dunărea de această parte, a brin foc si sînge ţara cu locuitorii ei.* După cum a fost arătat şi scris mai ■ vigurosul comandant Firuz Beg a deschis capitolul cuceririi la Yidin, ■ea sa vigoare şi autoritate, a luat această provincie din mîinile necredincio-^sezîndu-se pe malul *dărul-kefere* [2], a poruncit să fie construit un palat, trecut Dunărea cu o armată călită şi răspîndeşte în ţara Iflak calamităţile alop fulgerător şi aruncă asupra ţinutului şi asupra populaţiei torentul isei sale armate. Răufăcătorul numit Mirca, care era *emîr-vl* acestei ltivate, era unul din monarhii celebri din ţările necredincioase **din** acea

yt al autorului: sabia ascuţită a fost lucru puţin pentru acest purcel, i biruit vierul din pădure.

ra lui fiind lovită, acest rău informat s-a înfuriat din cauza răpirii anima-din cauza urmărilor luptelor provocate de trupele luptătoare. Mărunta-; au intrat într-o agitaţie arzătoare care creştea tot timpul. îşi petrecea, spionînd momentul oportun pentru a trage iataganul războinării, pentru a unărea de celălalt mal. Dar de această dată padişahul — refugiu al *vilei vet-*şi-a întîlnit adversarii care se aflau în ţinuturile Anatoliei şi se preocupa de e legăturile în jurul picioarelor acestor insolenţi cu *găzî-ii* săi, care aleargă lează după scrisele *akin-ilor,* acest răufăcător a găsit calea de a deveni veninos al stîlpilor sărbătorii celeste. Prezentînd armele şi ordinul de el îi adună pe răufăcătorii din ţara Iflak, a urcat pe armăsarul său cu aţi al încăpăţînării sale şi a luat drumul revoltei, cu tovarăşii de duşmănie. **itf-ul** autorului: atîţia soldaţi, se spune, ai acestui om plin de ură îneît i au umplut locul (cu hainele lor roşii) cu trandafiri de stepă, a ales oamenii pentru luptă şi caii apţi pentru această năvală, a trecut .ta sa mişcătoare ca Nilul şi acaparatoare ca torentul şi a trecut Dunărea m^-Această spadă încrustată şi strălucitoare s-a aruncat în marea de a întins incendiul războinării în *dâr-i islam* [3]. Oraşele şi satele care se ■ malul fluviului au fest nimicite prin devastare şi'distrugere. **Curtntul** i excesive a acestei uri s-a înecat în fluviu, iar tcrentul chinului al indig-

■**bwger,** *GOW,* **p. 45. Traducem** după. originalul lui Idrîs Bidlîsî, care se află la biblioteca Auruosmamye la Istanbul, nr. 3209, fol. 181 a. Autograful autorului confirmă autenti-uiuscnsului care se găsea în biblioteca Saraiului (pe primul folio are „cdadan cikan care este scris foarte îngrijit, astfel că a fost expus la Congresul orientaliştilor ţinut >tembne 1951. Colofonul lui Idrîs Bidlîsî se află în josul foliului 635 a.' Am com-

fondul Aii

„n, , ,?"!s cu frumoasa copie făcută după un alt manuscris şi păstrată in iliiirt , "Pjjanesi !a Istanbul. A. E. Fârisî, nr. 803, fol. 32 a. şi de asemene ira n d' loteca **Naţională** din Paris, Fondul persan vechi 'nr. 59, fol. " **r** ■aincioşilor", in opoziţie cu *dâr-i islam* „Ţara islamului", unde trăiau

foloseşte de obicei forma clasică arabă *dâru'l-islăm.*

nării s-a înecat în furie. Această armată fără respect şi fără milă, scsită pe neaşteptate, ca un torent s-a împărţit în mai multe grupuri pe căi diferite şi cei mai mulţi din cei întîlniţi au fcst jefuiţi şi familiilor lor nu le-au rămas decît gemetele. Unii au fost luaţi, iar alţii jefuiţi. Acest negîndit a întins arcul curajului împotriva populaţiei locale, profitînd de absenţa armatei şahului. El n-a întîlnit pe nimeni care ar fi putut forma o pavăză în faţa securii sale rapide. El a lansat săgeata exterminării împotriva poporului islamic. Ajungînd la Karinovasi nu uită să răpească populaţia întreagă, pe care a adunat-o şi a curăţat-o cu mătura distrugerii. Din aceasta a obţinut cel mai mare profit, mărind la maximum bogăţia prăzii şi umplînd pîntecele înfometaţilor şi nevoiaşilor săi. Adunarea anunţată de trompetele de luptă cu sunet ascuţit, care anunţau ziua judecăţii de apoi răsună în aşa fel în Rumelia, încît această situaţie înfricoşătoare a fost auzită pînă în Anatolia de către monarhul care-i alunga pe duşmani.

Sultanul Yildinm han, informat de îndată asupra luptelor provocate de marşul necredincioşilor răi în Rumelia şi de încălcarea graniţelor acestei regiuni de aceste armate înfricoşătoare ca norii şi de către aceste trupe arogante care se grăbeau ca torentele, amînă hotărîrea de a cuceri *vilâyet-ul* de Kastamonu pentru a-1 supune şi a întors hăţurile armăsarului său de la *cihâd* spre cerinţele *gaza.* El n-a trecut prin Bursa. A mers direct la Gelibolu.

Beyt persan: Şahul a întors splendidele frîie către strălucitoarea luptă, în scopul de a-1 înlănţui pe tristul răufăcător plin de ură. Calul său cu picioare iuţi ca **vîntul** a trecut marea şi a trecut de partea cealaltă ca fulgerul; a trecut cu caii săi într-un mers asemănător cu al norilor deasupra cîmpiilor şi a munţilor, îndată ce a traversat marea cu armata sa care aleargă repede, soseşte un călăreţ dinspre frontiera Iflakului, îl întîlneşte şi-1 informează că duşmanul înrăit s-a întors şi a trecut apa Dunării de cealaltă parte. Venind aproape iarna nu mai era timp pentru o campanie îndepărtată. El a ajuns la Edirne, *dării'l-mulk* [1] şi intră fericit în palatul care radiază de bucurie. în acea iarnă, el se opreşte în acest loc plăcut. Pentru viitor, el hotărî de a întreprinde o frumoasă campanie îndepărtată spre ţara Iflak şi a fost dat ordinul în consecinţă beilor despre *ahn.* Ei i-au chemat pe *akinci* şi ei se pregătiră cu sîrguinţă să organizeze armata de jefuitori. După ce s-au străduit să organizeze şi să pună la punct instrumentele luptei şi proviziile de război, toate aceste sarcini au fost îndeplinite. Detaşamentele victorioase se pregătiră cu armamentul şi ustensilele, pedestraşul pe jos, cavalerul pe calul său şi s-au prezentat în faţa sultanului universului şi înaintea ridicării spre cer a stindardului de *gaza.*

(Capitolul) care arată cum monarhia Isfendiyâr [2] *a plecat la luptă în ţara Iflak şi cum a luptat cu prudentul numit Mirca, care era cmîr-ul acelui loc:* în primăvara anului şapte sute nouăzeci şi patru, în luna *rebî* [3] care e plină de acţiuni bune, a fost comunicat lumii locuite plecarea favorabilă şi de bun augur" [4].

[1] „Reşedinţă, casa imperiului".

[2] **Numele** unui personaj celebru din *Şâhnâme,* cpera vestitului poet persan Firdousi.

[3] Cu siguranţă luna rebi' I al anului 794 al hegirei. Această lună corespunde perioadei 27 ianuarie — 25 februarie 1392. Conform lui Kemalpaşazade în februarie 1392 cînd Yildinm **Bayezid** a început să facă pregătirile pentru campania împotriva lui Mircea **I.**

[4] Babinger, ***GOW,*** 61. Cf. în special Ludwig Forrer, ***Handschriften*** *osmanichcr Historiker* ***in Zstanbul,*** **în** „Der Islam", XXVI (1942), p. 184 şi urm. care a demonstrat că Kemalpaşazade a £cris, sub titlul *Tevârîh-i âl-i Osman,* istoria completă a otomanilor, pînă la Kanunî Suleyman, din care numai partea despre domnia lui Mehmed I n-a fost găsită în manuscrisele atît de dis-Persate ale acestei opere importante, care se bazează pe izvoare rămase necunoscute. Xoi am folo sit manuscrisul de la moscheea Xuruosmaniye nr. 3078, fol. 816 şi urm.

A reprodus în traducere aceste texte dintre care doar primele două au " "blicate, pentru a avea în faţa cehilor elementele esenţiale ale argumenta- Pu :carii posteriori nu fac decît să rezume sau să parafrazeze aceste informa- •°ordiale: astfel Bihişti, sau, pe numele său adevărat, Sinan Celebi (mort ^\ h l i il d ă t t ă d i

le: ş p (
\'lff\ în al său *Tarih* al cărui titlu adevărat nu este cunoscut, se străduieşte **frttmuseţeze** expresiile persane din textul lui **Neşrî** *; sau Riistem Paşa, **Var** anonimul care a compilat spre mijlocul secolului al XVI-lea o *Tevârîh-i **Ostnan*** "sub numele acestui mare-vizir al sultanului Siileyman Magnificul, nu face decît să-1 copieze aproape cuvînt cu cuvînt pe Neşrî[2]. Poate fi si Muhyîddin Cemâli, a cărui prelucrare a Cronicii anonime *(Anonymus '<■)* realizată către anul 1557 a fost tradusă în latină de **căUe** Hans Lowenklau- **îclavius,** care a tipărit-o la Frankfurt pe Main în 1591, sub titlul *Historiae ■ulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII,* mai pentru că sub această formă latină „cronica turcească", fără ca autorii ei e cunoscut, să devină accesibilă istoricilor noştri, începînd cu A. D. Xenopol. nici unul din aceşti cronicari tîrzii — nici chiar Solakzâde (mort în 1657) [3] — tduce ceva nou, în comparaţie cu izvoarele lor din secolele al XY-lea şi al >lea.

Cum Neşrî a fost în parte publicat şi tradus de către Noldeke [4], el fusese sibil istoricilor europeni şi români care nu erau turcologi. Primul care a semnalat această expediţie a lui Mircea I a fost foarte regreta-îostru maestru al tuturor, Nicclae Iorga. în cartea sa *Studii istorice asupra iei şi Cetăţii-Albe* [5] după ce a vorbit de înaintarea otomanilor spre nord pînă lia Dunării, Iorga scria: „(a.D. 1392) Baiazid asediază Silistra care e cucerită cărei garnizoană, căzută în capcană, este masacrată contrar convenţiei de tulare. Atunci are loc provocarea lui Mircea, care profită de absenţa sulta-i ocupat de pregătirile războiului împotriva emirului de Castemuni. Deşi aisese un tribut, el trece Dunărea şi jefuieşte „Cîmpia Cadin" sau „Carinovasis". .zid răspunde trecînd la rîndul său fluviul, în Muntenia, în apropiere de ipol. Nicopolea-Mică este ocupată şi prinţul a fost urmărit pînă la Argeş. Mircea îşi alege o poziţie întărită unde Baiazid nu îndrăzneşte să-1 atace, anul ridică tabăra lăsînd la tren un alt prinţ cu numele de Vlad, poate pe din boierii lui Mircea, vornicul menţionat în 1391. în cursul acestei campanii, loc la Rovine lupta din 10 octombrie 1394, unde conform analelor sîrbeşti, ăzut principii Marcu şi Constantin. Mircea a învins, dar, la fel ca Ţepeş în - şi Mihai Viteazul în 1595, el nu putu profita de victoria sa şi se retrase .unţi, spre Argeş. Numai în acest mod pot fi conciliate mărturiile cronicarilor i citaţi, cele ale bizantinului Phrantzes, trecute sub tăcere pînă în prezent şi ale cronicilor sîrbeşti şi ale documentelor".

Dar în a sa *Geschichte des osmanischen Reiches. Nach den Quellen dargestellt*[s] [a]- deşi semnalează incursiunea lui Mircea în sudul Dunării, o expediază în

[1] Babinger, *GOW,* 43. Am consultat, în fotocopia noastră, manuscrisul lui Bihisti de la Bri- Vluseum Add. 7869, Joi. 8 b.
r"..i?abl"gert *GOW,* 81; Cf. de asemenea L. Torrer, *Vie osmanische Chronik des Rtistem Pascha* lurkische Bibliothek", XXI, Leipzig, 1923), care a studiat îndeaproape această cronică, atri- ^marelm-vizir şi care a publicat extrase cuprinzătoare şi mai ales fragmente rezumate. *1 anh,* ediţia de la Istanbul, 1297, p. *55.* \ezi mai sus p. HI, nota 3.
l ^ i , Editura Academiei Române, 1899, p. 68.
marea colecţie *Geschichte der europäischen Staaten,* op. XXXVII, voi. I, Gotha, 1903,

două rînduri, fără chiar să menţioneze Karinovas:. Acest lucru este cu atît mai surprinzător pentru că puţin mai sus el afirma corect: Murad I înaintează spre nord „dann kam die Reihe an Karnobad im Westen von Aidas; der byzantinische Name ist unbekannt; die neuen Herren bildeten ein Karinova, ein „Feld von Karin" [1]. Mai tîrziu, în monumentala sa *Istoria românilor,* se apropie mai mult de adevăr, dar dă o explicaţie etimologică imposibil de susţinut a acestui TOTOI; din cronicile turceşti: „Mircea pierzîndu-şi răbdarea, trecu Dunărea şi jefui pînă la Karinova sau Kadinova, ceea ce înseamnă Cîmpia Karin sau Kadin" [2].

0 viziune mai clară a situaţiei o are C. C. Giurescu, care dispunea de datele lui Iorga. Localitatea Karinovasi n-a fost identificată.

Ultima lucrare unde se încearcă o explicaţie a acestor evenimente este monografia lui P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn* [3], unde **citim** următoarele:

„Dar îndată după plecarea lui Baiazid de la Dunăre, Mircea a trimis oştenii lui peste fluviu în Dobrogea. Cronica recunoaşte că ostile domnului au pustiit ţinutul numit *Carinovasin,* în care trebuie văzut probabil Cavarna, după numele medieval Carvuna, adică partea de sud a Dobrogei. Silistra n-a fost reluată, dar un mare număr de musulmani fură ucişi şi alţii luaţi în robie şi transportaţi peste Dunăre în Muntenia. Cronica turcească caracterizează această întîmplare ca un dezastru. Atunci porni oastea lui Baiazid în toamna anului 1394". Identificarea lui „Carinovasin"■ cu Cavarna-Carvuna nu are alt interes decît cel al unei asemănări grafice.

în afara istoriografiei noastre, eruditii turci actuali s-au ocupat de asemenea de această expediţie a lui Mircea cel Bătrîn. Ei continuă tradiţia păstrată în cronicile turceşti. Ismail Hakki Uzuncarşih, membru al Societăţii de istorie turcă, în lucrarea sa *Osmanii Tarihi*[4] („Istoria otomanilor") rezumă în felul următor faptele: „Forţele trimise de Mircea pentru a-1 ajuta pe despotul sîrb Lazar, în prima bătălie de la Kosova, au fost distruse complet. în 1391, *akinci* turci comandaţi de Firuzbei au trecut pentru prima dată Dunărea şi au jefuit ţara lui Mircea. După acest atac prin surprindere, Mircea, în timpul iernii, în timp ce Baiazid se afla în Anatolia, a trecut Dunărea şi a atacat forţele turceşti care păzeau Silistra. Suveranul otoman, aflînd aceasta, porni o expediţie personală împotriva lui Mircea". Deci, expediţia a avut ca scop Silistra. Nu este făcută nici o menţiune despre Karinovasi.

Singurul istoric turc care vorbeşte despre aceasta este Ismail Hâmi Daniş-mend în lucrarea sa amplă, dar din păcate fără să indice izvoarele, numită *Izahh osmanii tarihi kronolojisi* („Cronologia comentată a istoriei otomane") [5], unde Mircea „a jefuit şi a distrus oraşul Karinova de la sud de Aydos". Danişmend insistă asupra raporturilor între beiul de Kastamonu **Suleyman** al II-lea Candaroglu şi Mircea cel Bătrîn, care au contribuit mult la declanşarea acestei

[1] *Ibid.,* p. 247.

[2] **Voi. III,** *Les **fondateurs** d'Eiat,* Bucureşti, 1937, p. 353.

[3] Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1944, p. 240, 242. P. P. Panaitescu citează pe Leunclavius şi Neşrî-N61deke.

[4] *Osmanii Tarihi,* voi. I, *Kuruluştan Istanbul 'un **jtthitie** hadar* (Tiirk Tarih Kurumu yayinlarindan, XIII, seri, nr. 16-5), Ankara, 1947, p. 105.

[5] **Voi.** I, p. 95; Istanbul, 1947, Tiirkiye Yayinevi.

.. **-gj** greşeşte, totuşi, admiţînd ca pe un fapt istoric captivitatea lui Mircea **strfi** după' lupta de la Argeş, care ar fi fost dus la Bursa şi eliberat după ce **Stat** condiţiile **lui Baiazid**[1]**.** ;ă examinăm acum expediţia. ?n primul rînd: unde se găseşte Karmovasi?

k **văzut** că textul cronicilor turceşti numeşte localitatea atacată de Mircea, [m]<*asi* Textul persan al lui Idrîs Bidlisî dă de asemenea forma turcească: ***di'-i*** *Karinovasi-ră tărăc wa garat karda,* unde sufixul *-ră* indică **acuzativul** [n] aplicat unui ***nomen*** *loci* turcesc.

"uvîntul turcesc *ova* înseamnă cîmp, şes, **cîmpie,** vale; „Ebene, Aue, \ haft (zwischen Bergen)"-[2]. în Turcia actuală compuşii săi abundă: •a Tasova, **Ovacik** etc. Dar acest termen este fclcsit şi într-un sens mai de „teritoriu cultivat, regiune frumoasă'-, în special prin opoziţie cu alte ii învecinate, neproductive. în această accepţie, acest cuvînt turcesc ■chivalentul persanului *ăbăd,* care înseamnă „(loc, teritoriu) cultivat; locuit, ctiv frumos", derivat din verbul *ăbădănîden.* Dar pentru că limba turcă mă 'din acea perioadă, făcea continuu împrumuturi din persană, fclcsind te care aveau aceeaşi semnificaţie, s-a ajuns cu timpul să se folosească în instinctiv unul sau celălalt, dintre aceste toponime compuse cu *ova* sau

humele staţiunii termale **Yalova,** pe ceasta asiatică a Mării Marmara, este onat de Aşikpaşazade (ed. Giese, p. 36, ed. Nihal Atsiz, p. 116, 117): kovasmun sahibiydi", dar mai tîrziu, în momentul preponderenţei influen-:rsane, în secolul al XVI-lea, Sadeddin (ed. Istanbul, I, 379) va scrie kâbâd cânibine". Totuşi forma populară a cîştigat şi astăzi se spune a.

azul localităţii atacate de Mircea este asemănător, dar în sens invers, imii cronicari turci găsim forma *Karinovasi*[3]. în afara pasajului menţionat ăsim încă: *Karunovasinun ahncilan* (Aşikpaşazade, ed. Giese, p. 77; ed. Atsiz, p. 149). în documentele istorice: „ve Yanbolu ve *Karinovasi* ve ;" în anul 935 al hegirei (= 1528/29) şi localitatea *Karinăbăd,* dependentă ;trictul Silistra, în 890 al hegirei (= 1485) [4], care este prin urmare prima une a compusului cu *ăbăd.* Sadeddin păstrează, de această dată, forma ală *Karinovasi (1,85,* 130, 276). Dar, încetul cu încetul se impune forma sinenţă persană. în 1621, întîlnim forma *Karînâbâd*[5]. Tot în secolul al

Hammer, care îl face cunoscut pentru prima dată pe Neşrî în Europa, aduce un manuscris :ma la Viena (tradus parţial de Noldeke, mai tîrziu) în a sa *Geschichte des Osmanischen Reickes,* 87, nu se opreşte deloc asupra acestor evenimente. Pentru raporturile de supunere între omanească şi Imperiul otoman, Hammer se încrede în d'Ohsson, *Tablcau general de* ***l'Empire*** i, ed. in-folio, III, p. 438 (cf. de asemenea ed. in-8, **VII,** 442), care la rindul ei se raportează dulaziz Karacelebizade (m. 1658) care, în istoria sa universală intitulată *Ravzatulebrâr,* ik, 1948, II, p. 351, descrie în cîteva rînduri imprecise aceste evenimente. Ele au fost te parţial, de către P. P. **Panaitescu,** în menografia citată. Zenker, *Dicţionarul* citat, s.v "Jl *Karinovasi* este „indicele de raportare" specific turcesc; cf. Jean Deny, *Gramniaire* tfm/erte *osmanii,* Paris, 1921, p. 166. în cazul nostru, el este aplicat unui cuvint terminat . n mod curent, se folosesc ambele forme, cu sau fără indice de raportare, ca in **Nişan-**Nişantaşi.

J n h i T - g ı n ' ***XV—XVI*** *asirlarda Edirne va Pasa livăsi vakiflar-mMler-mukataalar* ele Ln^ersitesi Edebiyat Fakiiltesi yayinlanndan, n'r. 508), Istanbul, 1952, p. 112, 315;

Pecevî, *Tarih,* Istanbul, II, 1293, p. 376.

XV—XVI *asirlarda Edirne va Pasa livăsi vakiflar-mMler-mukataalar*
Edebiyat Fakiilti ld ' 508) I t b l 1952 112 315;

XVII-lea, Kâtip ţelebi scrie „Aydcs ve *Karînâbăd"* [1]. în jurnalul expediţiei lui Baltaci Mehmed paşa pe Prut, în 1711, se găseşte „menzil-i karye-i *Karînâbăd"* [2]. In istoria lui Silâhtar Aga Findikhh (m. 1723) apare forma *„Karinâbăâ* sahrasi", „cîmpia de la K." [3] sau *sahra,* un cuvînt arab, care semnifică exact acelaşi lucru ca termenii precedenţi turceşti şi persani; ceea ce va da un pleonasm de tipul „cîmpia de Langenau", sau „Aue"- care înseamnă acelaşi lucru cu „cîmpie".

Karinăbăd sau *Karnabad* este numit, chiar în zilele noastre de turcii care-l locuiesc, oraşul din sudul munţilor Balcani, şi pe care bulgarii îl numesc *Kar-nobat* *.

în Bulgaria actuală nu există o altă localitate *(tnawdi'),* regiune sau chiar nume, iar izvoarele istorice nu cunosc nici un toponim asemănător, nici chiar în trecut. Nu este nici o îndoială că locul atacat prin surpriză de Mircea I este Karnobatul actual.

Nodelke, care a ccnfundat litera *r (ră)* arabă cu ***d*** *(dai)* — lucru extrem de uşcr în unele grafii arabe, mai ales cînd copistul manuscrisului nu cunoştea locul respectiv — s-a mulţumit să pună un semn de întrebare între paranteze: „die Ebene von Kadin (?)". O. Blau se încurcă şi mai mult în eseul său cu scopul de a clarifica şi a localiza acest cuvînt enigmatic. Deşi bun orientalist el scrie: „S. 338, Z. 8 Kădinovasmi die Ebene von Kadin (?), ein vollig unnach**weisbarer** Name. Es liegt, verglichen mit S. 346 und nach dem Zusammenhange, sehr nahe, jene Lesart fur verderbt aus Trnovasini zu halten, da *Trnova,* die Hauptstadt des fraglichen Landstriches, das natiirliche Angriffsobjekt des Feindes sein musste. Die Schreibart *Trnova* statt des richtigeren *Trnua* an der andern stelle hat Analcgien an zahlreichen noch heutigen Tages ublichen tiirkischen Schreibungen slavischer *zxd-ova* endigender Namen, die nach tiirkischer Art vcn-oi'a „Ebene" abgeleitet werden"- [5].

Asupra etimologiei acestui cuvînt nu ne pronunţăm[6], dar primul termen al acestui compus cu *-ova* sau *-âbăd,* adică termenul Karin sau Karn (ortografiat în izvoarele turceşti *Kănn, Kărun, Karin* K(a)r(i)n pe scheletul consonantic

[1] Polihistorul turc Kâlib C.elebi (Hadji Kalfa al europenilor) în tablele sale cronologice intitulate *TaAvîmiitlctărih,* ed. lbrahim Miiteferrika, Istanbul, 1146, p. 95.

[2] Cf. Akdes Nimet Kurat, *Isveţ kirali XII Karl'in Tiirkiyede* ***halişi*** *ve bu siralarăa osmanii imparatorlugu,* în *„Ankara Vniversitesi DU ve Tarih-Cografya Fahiiltesi Tarih Enstitilsii,* nr. 5, Istanbul, 1943, voi. *Ehlcr,* p. 5.

[3] *Tarih,* Istanbul, I, 1927, p. 623, 725.

[4] în acest fel se pronunţă astăzi (informaţia obţinută de la un locuitor al acestui oraş, de Goşev, în aprilie 1952, la Istanbul) şi aşa este găsit şi pe harta Bulgariei. Pronunţia turcească actuală ne este furnizată la Istanbul, de către Omer Fevzi, originar din Karnaba, la aceeaşi dată.

Cf. L. Kasarov, *Enciklopediceshi retnih,* I, Plovdiv, 1899, p. 830; C. Jirecek, *Gcschichte der Bulgaren,* Praga, 1876, p. 377; Idem, *DasFurstenthum Bulgarien,* Praga-Viena-Leipzig, 1891,p. 516; „Die Stadt heisst bei den Bauern Kârnovo, in den turkiEChen Chroniken bei Leunclavius Karinova, das Kariner Feld. Die Form Karnabad oder (officiell) Karnobad hat scheinbar eine persische Form, ist aber wahrscheinlich aus dem tiirkischen Iccal Karin-ovada („in Karinova") enstanden". Dar locativul turcesc nu are nimic de a face la origine cu acest toponim. Cf. în plus F. Kanitz, *La Bulgarie danubienne et le Balhan. Etudes de voyage (1860-1880),* Paris, 1882, p. 400, şi B. Tachaur, schiţa geografico-istorică a Karnobatului, în *Les Guide Blens: Roumanie-Bulgarie-Tttrquie,* Paris, 1933, p. 308 şi urm.

[5] Otto Blau, *Geographische Xotizcn zu Neschri's osman. Geschichte,* în ZDMG, XV, 1862, p. 269.

[6] Cu atît mai mult cu cît nici Karnobat, nici Karinovasi nu sînt deloc menţionate în studiile destul de vaste asupra etimologiilor toponimelor bulgare ale lui Vasil Mikov, *Proizchod i zna tenie na imenata na* ***nasiti*** *gradove, sela, rehi, planini i ynesta,* Sofia, 1942, passim şi indexul.

outea fi numele bulgar *Kârn* din *Kârnskaja oblast,* citat de Jirecek [1] *r [a3]JCrăfistej chore* din crisobulul ţarului Ioan Asan al II-lea, de la mijlocul 1 ' al XlH-l[ea] [2]. Un lucru e sigur: termenul nu este de origine turcă; erivă de la nici o rădăcină turcească.

R iunea [era] străbătută de mai multe drumuri, încă din epoca romană, fiul [a]j VII-lea Geographus Ravennas indică pe drumul între Anchialos '^alis") P[e] M[area] Neagră şi Cabilis (astăzi aproape de Yambolu), locali-[C1] Bersamis" între numele „Petei'- şi „letica", la 50 de mile de mare [3].

t" corespunde *grosso modo* locului unde se află Karnobatul actual. în ui al XII-lea, marele geograf arab din Sicilia, Idrîsî, acoperă, în geografia imele acestei localităţi probabil cu *zakanra* [4]. Această denumire geografică » fi credem, despărţită în adverbul bulgar *za* „dincolo d^ trans şi *kanra,* este metateza copistului (dacă nu cumva a lui Idrîsi însuşi sau din informa- sale) de la „Karna", Krăn-ul bulgar [5]. Abu-1-fidâ, un alt geograf arab din ui al XHI-lea, care cunoaşte aceste regiuni, nu menţionează alt nume, ară de Tărnova [6].

Timpia de la Karnobat a fost lecuită de populaţiile turceşti, înainte de întin- t cuceririi otomane pînă la Balcani. Jirecek foloseşte izvoarele bulgare eastă problemă şi ajunge la această concluzie: „Die *Kriinska chora (xpouvoc* îyzantiner) erstreckte sich vom Pontus bis nahe an die Tundza, mit Aus- ss von Sliven und Jambol. Eine Erinnerung daran erhălt sich in der nnung der tiirkisch Karinabat, bulgarisch Karnobad oder Karnovo genann- 3tadt und der nahen Karnovska Gora. Am Ende des XIII. Jahrhunderts der halbsouveraine Staat des Boljaren Eltimir, Bruder Terterij's I" [T]. oi fraţi care au nume turceşti erau cumani, deci turci din nord; Pachymeres 265) o atestă categoric: *o yăp Tspxepfjg ite Kojuâvcov yv* [8]. Această cîmpie : Tundja superioară şi de pe afluenţii ei au atras foarte curînd populaţiile sţilor turanieni, care puteau să se întreacă în curse pe întinderile prospere acelaşi timp bine păzite în partea de nord.

Mte cercetări mai reCente au încercat să localizeze cetatea şi teritoriul în aceleaşi regiuni sub-balcanice, dar mai spre vest de Karnobatul actual, Kazanlăk. P. Nikov, într-un studiu recent asupra acestor probleme, ia să accepte această ultimă localizare, dar nu într-un mod cert; pentru

[1] *GB, Ibid.*

Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor,* I, 2, p. 781.

Vezi Konrad Miller, *Itineraria Romana. Romische Reiseivege an der Hand der Tabula Peuana dargestellt,* Stuttgart, 1916, col. 590.

Konrad Miller, *Mappae Arabicae. Arabische Welt— und Lănderkarten des 9—13. Jahrhun-i arabischer Urschrift, lateinischem Transkriptum und Ubertragung in neuzeitUche Kartenskiz-* uttgart, 1926, I, 1, p. 124: „Zakanra jetzt etwa Karnabad".

Asupra unei alte posibilităţi de localizare al lui *Kărn, ci.* textul lui Idrisî (care aşteaptă critică), în *Geographie dEdrisi,* tradusă de P. Amedee Jaubert, voi. II, Paris, 1840, p. 383: jolo (Estoboni = Stiponion =- Ihitman) la Acartous, oraş situat pe un munte înalt, sînt 6 ^e ia Acartous la **Carwi** (= Borui), pe rîul Akhiolou, sînt 40 de mile". La pagina 382, a citit in manuscris „Akranos", ceea ce este, cu siguranţă, mai corect. Cf. de asemenea [maTMk' Zur] *Ktinde der Hămushalbinsel im XII Jahrhu'ndert,* în „Sitzungsberichte der f Akademie, phil.-hist. Classe", t. 113, Viena, 1877, p. 77; „Von Feroi sind 40 Meilen zu ^ [Gebir]gsgurtels gelegenen Stadt Aqrenos".

inaud, *Geographie d'Abouljedatraduite de Varabe enfranţais,* voi. II, Paris, 1848, p. 318.

f. dovezile la Gyula Moravcsik, *Byzantinohircica,* II: *Sprachreste der Turhvolker in den* ■*mschen Quellen,* în *Magyargorog tanulmănyo*

p. 37
ovezi:

259""1 -*""'en'* [m] ***Magyargdrdg*** *tanulmănyok szerk.,* Gy, M., nr. 21, Budapesta, **1943,**

că ultimul cuvînt n-a fost spus în această privinţă: „. . . bleibt auch die Frage nach der genauen Bestimmung der Ortslagc vcn Km in dem Bereich der Vermutungen" [1].

Credem că nu este exclus ca termenul *Karnskaja oblast,* în sens larg, chiar dacă centrul acestei regiuni se găsea în cetatea omonimă — care dealtfel şi-a pierdut ulterior denumirea — aşa cum afirmă Nikov — s-a menţinut spre estul aceleiaşi regiuni, supravieţuind în toponimul *Karin-ovasi* din epoca otomană.

în expansiunea lor spre nordul Peninsulei Balcanice, turcii otomani şi-au extins stăpînirea asupra acestei regiuni abia cîţiva ani după cucerirea Gallipolisului. în anul 1367, Timurtaş Paşa, fiul lui Kara Aii Beg, urcînd valea fluviului Tundja, a ocupat oraşele Kizilagac şi Yambolu. Anul următor, deci în 1368, după ce a petrecut iarna la Dcmotika, căci palatul început la Edirne (Adrianopol) nu era încă terminat — sultanul Murad I, numit „Hudâvendigâr", „imperialul", într-o campanie condusă de el în persoană, a cucerit oraşele bulgare care se aflau la est de Yambolu, pe drumul de la Marea Neagră: Karinabad, Aydos, Sozebolu, precum şi oraşul bizantin Hayrebolu [2].

Numai după 20 de ani au pătruns mai departe depăşind Balcanii, spre Dunăre. în anul 1388 marele-vizir Aii Paşa, din familia Candarh, a trecut Balcanii cu o armată. în acelaşi timp, Yahşi Beg, fiul lui Timurtaş Paşa, a cucerit oraşele Pravadi şi Şumnu (Şumla, Sumen). Urmează simultan bătăliile cu ţarul Şişman pentru Nicopol şi Silistra, la care participă din nou sultanul Murad Hudâvendigâr. Acesta a fost asasinat în anul următor la Kosovo Polje, şi locul său a fost luat de impetuosul său fiu Yridinm Bayezid.

Abia după douăzeci de ani de la cucerirea otomană, regiunea Karnobat era locuită de turcii din Anatolia care întăreau rămăşiţele turcilor cumani, stabiliţi de mai multe secole în aceste locuri. Aici, în aceste ţinuturi, în special s-au strîns *akinci.*

Aşikpaşazade îi menţionează pe *akinci* în aceste regiuni în următorii douăzeci de ani. îndată ce fiul lui Yildirim Bayezid, sultanul Mehmed Qelebi, a reuşit să refacă unitatea imperiului, în faţa lui se ridică fiul fratelui său Suleyman Qelebi, prinţul Orhan. Orhan se refugiase la împăratul bizantin Manuel al II-lea Paleologul, care îl susţine împotriva lui Mehmed ţelebi. Cronicarul turc scrie, pentru anul 816 al hegirei (=1413—1414): „Iar fiul (= Orhan) pleacă din Istanbul. El voia să meargă în Iflak. *Afonci-ii* de la Karinovasi s-au adunat în jurul prinţului. Ei spuseră: „Veniţi de partea aceasta. Noi vom fi cu tine". Ei l-au luat şi l-au dus la Yambolu. Sultanul Mehmed a fost imediat informat şi porni la drum, pregătindu-se să-1 atace. Akmci-ii, adunaţi în jurul lui, s-au debandat şi au fugit. Prinţul avea un lala (= preceptor pentru prinţi) care era şeful croitorilor şi se numea Zaganos. Acesta îl prinse pe prinţ şi-1 duse lui

[1] *Die Stadt und ăas Gebiet von Krn-Krounos in den byzantinisch-bulgarischen Beziehungen,* comunicare în *Atti delV congresso inlernazionale di studi bizantini* (1936), I, Roma, 1939, p. 232 (în „Studi bizantini e neoellenici", V). Mikov, *op. cit.,* p. 64, 265 plasează de asemenea cetatea Kârn în regiunea numită astăzi Kazanlăk.

[2] I. H. Uzunţarşili, *OT,* voi. I, p. 69. Sadeddin, voi. I, p. 85, la aceeaşi dată, sultanul Murad I sosind de la Aydos, deci de pe coasta mării, ,,s-a îndreptat spre Karinovasi şi acest teritoriu a intrat şi el sub administrarea guvernatorilor lui, printr-o manevră abilă". Kâtib ţelebi, *Takvîtniittevârîh,* p. 95: „Cucerirea Aydosului şi a Karînâbâdului de către Gâzi Murad han în persoană". Cf. Hammer, *GOR,* I, 154; Iorga, *GOR,* I, 247, care consideră că ocuparea localităţii Karinovasi 's-a făcut în 1372 „oder im FriiMinge des folgenden".

A" i Dupăcîţiva ani, în 1417 [2], sultanul Mehmed Celebi întreprinde o cam-
îmDOtriva lui Mircea cel Bătrîn. Despre aceasta Aşikpaşazade vorbeşte
\ următor: „El a plecat cu mari forţe spre Iflak. A ajuns la malul Dunării.
[1] trimis si pe *alunei.* A rămas pe loc şi şi-a făcut Yergogi (= Giurgiu).
u revenit cu pradă bogată. Iar beiul Iflakului a trimis *harâc-ul* printr-un
'si-a trimis şi fiii în serviciu pe lîngă Poartă"-[3]. ine erau *akinci?*
a dicţionarul terminologiei istorice otomane, Mehmet Zeki Pakahn dă
ă definiţie: „Acesta este numele celor care făceau *akin* pe teritoriile **ţărilor**
e cu intenţia de a face recunoaştere, de a jefui şi de a distruge" [4]. Şi *akin,*
Dstantiv verbal de la verbul *ak-mak,* „a curge", în sens propriu şi figurat,
duce prin „furtişag"; „Streifzug, Raubzug (im **Feindeslande)'-** [5], J.H.Kra-
îi numeşte „irregulăre Streitkrăfte" °. Istoricul turc Ahmet **Refik** dă -
tea sa despre *Tiirk ahncilarl*[1] definiţia următoare: *„Akinci* înseamnă
[dat care năvăleşte în ţara duşmanului, care jefuieşte şi se răspîndeşte ca -
ent, sau mai precis, care face *akin".* O altă explicaţie a acestui termen,
rcumstanţiată, o dă G. M. Angiolello (în traducerea engleză a **lui** Ch. **Grey)**:
Ies the five columns **we have** mentioned, there **was** also another **of** the
i, who are not paid, except by the **booty they** may gain in guerila war-
Fhese men do not encamp **with** the rest cf the army, but go traversing,
ng, and **wasting** the **country** of the enemy cn every side, and vet keep
great and excellent discipline among themselves both in the division of
under and in the execution of all their entreprises. In this division were,
thousand men, remarkably well mounted . . . [8]. Tradiţia atribuie deja
:izilor preotomani crearea acestor cumplite trupe libere [9]. Neşrî despre
ătorii *akence"'. akinci kadilan.* Termenul *akin* se referă şi la expediţiile
me şi nu numai la cele terestre. Enverî (ed. M. H. Ymanc, p. 24) descrie
■*n* întreprins cu 35 de vase. Aceşti *akinci* s-au stabilit, deja spre **sfîrşitul**
iui al XlV-lea, pretutindeni în Balcani şi au fost comandaţi de adevă-
inastii de şefi de *akinci:* Evrenos ogullan, Mihal ogullan, Malkoc ogul-
rurhan ogullan — descendenţi ai lui Evrenos Beg, Mihal Beg, Malkoc
"urhan Beg, ai căror călăreţi au dus spaima turcilor pînă la Isonzo în
pînă sub zidurile Vienei, de la Liov şi Breslau [10].

Ed. **Giese,** p. 77; ed. N. Atsiz, p. 149. Sadeddin, voi. I, p. 276: „(Orhan)" a sosit la Karica să iasă în ţară Iflak. Akinci de la Karinovasi s-au adunat în jurul acestui prinţ şi l-au meargă în Iflak". Exprimarea turcească este caracteristică „Karinovanin *akincilan* ol yanma **„oA«6",** deci „ei se dedară la jafuri". *Zi.* P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn,* p. 342. Ed. Giese, p. 79, ed. N. Atsiz, p. 151, Sadeddin, voi. I, p. 284. ***Jsmanlt*** *tarih deyimlcri ve terimleri sozliigil,* I, Istanbul, 1946, p. 36. Zenker, *Dictionnaire,* **g.v.** *EI,* IV, 1037. .n colecţia *Qocuhlara tarih Kitaplan,* nr. 12, Istanbul, 1933.

Jtaria Angiolello, *A short narrative of the Life and Acls of the King Ussun Cassano,* in **voi.** *A narrative of Italian traveh in Persia, in the fifteenth and sixteenth centuries,* din Hakluyt Society, Londra, 1873, p, 80.

H. Uzunţarşih, *Osmanii* *devleti tesUăhna medhal,* în „Tiirk Tarih Kurumu vayinlann-[U sen, nr. l0, Istanbul, 1941, p 30

ni M asemeuea ,stu diul lui Mehmed Zeki, *Akinlar ve ahincilar,* în revista „Tarih-i Osmani ecmuasi", VIII, p. 286 şi urm. Cf. între atîtea mărturii despre *akinci,* N. Iorga, *Notes* **cheat** *Sermr ă .[rhisioire des croisades au XVe siecle,* V, Bucureşti, 1915, p. 235. Credem erminologie militară română acîngii sînt denumiţi cu termenul *navrapi.* Cf. I. Bog-

Expediţia lui Mircea era îndreptată împotriva acestor *akmci* de la Karinovasi, pentru a se răzbuna pe aceşti călăreţi otomani jefuitori şi a-i zdrebi pe cît posibil în cuibul lor. Căci domnul Ţării Româneşti avusese ocazia să-i cunoască, cu doi ani mai înainte. într-adevăr, prima trecere a otomanilor pe teritoriul Ţării Româneşti s-a produs în anul 1391, cînd Firuz Beg, instalat la Vidinul recent cucerit, a primit ordin să întreprindă primul *akin* în nordul Dunării. Cronica turcească anonimă, care a păstrat cea mai veche tradiţie istorică otomană, scrie special: „Apoi (=Baiazid) dă *akin* lui Firuz Beg, care a ajuns în Iflak, unde a răvăşit totul făcînd *akin* şi s-a întors încărcat de pradă" [1]. Acestui atac violent care avea ca scop unic să ardă casele, să distrugă culturile si să ia robi, Mircea nu putea să-i răspundă în alt fel, decît încereînd să curme de la rădăcină acest rău care creştea, lovindu-i chiar în cuibul lor pe aceşti „Renner und Brenner" (călăreţi incendiatori) cum îi numeşte Hammer. Am văzut mai sus că bîrlogul lor principal — ca şi staniţa cazacilor de mai tîrziu — se afla în regiunea Karinovasi.

Data exactă a expediţiei lui Mircea nu poate fi determinată. Cronicile turceşti au transmis eronat anul marii campanii de represalii a sultanuluiYllcLrim Bayezid — care a avut loc în orice caz după expediţia lui Mircea la Karinovasi — ca fiind anul 793 al hegirei (=9.XII.139O - **28.XI.1391),** deci anul 1391 ; numai Kemalpaşazade dă anul 794 al hegirei (= **29.XI.1391 — 19.X.1392)** deci 1392, care este de asemenea eronat. Dar, dat fiind că noi cunoaştem data exactă a bătăliei de la „rovine" (= şanţuri) de pe rîul Argeş, care a avut lec la 10 octombrie 1394 [2], credem că nu facem o greşeală fixînd ca dată a expediţiei împotriva Karinovasi anul precedent, 1393, fără a putea totuşi s-o determinăm mai de aproape.

<lan, *Cronice inedite atingătoare de istoria Romanilor,* Bucureşti, 1895, p. 39: (la anul 1473) „şi aşa s-au năpustit navrapii şi au prădat şi Ţara Muntenească", Torga, *IR,* IV, **171,** îi identifică cu soldaţii turci *azap.* Dar azapii erau soldaţi din armata regulată.

[1] Giese, *Die altosmanichen anonymen Chroniken,* I, 28. Acest fapt este, prin urmare, menţionat în toate cronicile turceşti. Traducem aici fragmentul respectiv, inedit, din Kemalpaşazade, mult mai amănunţit, după acelaşi manuscris, **fol.** 766: „Firuz Beg a ridicat corturile taberei sale **în** acest loc al victoriei. Strîngîndu-şi soldaţii jefuitori a lovit ţara şi ţinutul pe care l-a atins şi îi aşteptă pe înfometaţii şi nevoiaşii *alunei* atraşi de norocul unei prăzi. El a trecut Dunărea, fluviul care seamănă la vărsare cu o mare universală, pe malul celălalt, în ţara Ulak, care la vremea aceea nu era încă supura; ea era în stare de război; comandantul 5ău suprem nu coborîse încă •din turnul alpestru al revoltei; el era orgolios. Armata cu picioare de **vînt** şi **mergînd** ca un torent soseşte, intră şi-l izbeşte chiar în gît pe acest adversar plin de ură. El (Firuz Beg) a distrus rezistenţele, casele şi refugiile acestor rătăciţi pe care le-a găsit în ţară cu furtuna atacurilor. El a risipit detaşamentele nefericite şi sinistre ale cavalerilor şi ale pedestrimii, care se aşezaseră pentru luptă, şi le-a răsturnat casele peste capetele lor, dînd pe aria duşmanului lovituri puternice cu lănci asemănătoare cu balaurii aruncători de flăcări şi a ars bunurile şi avuţiile necredincioşilor cu fulgerul incendiator al săbiilor ascuţite.

Beyt turcesc: Cu flacăra distrugerii a fost arsă ţara, cu pîrjolul calamităţii a fost înnegrită ţara aceasta.

Bătrinii şi tinerii, femeile şi bărbaţii, cei care au fost prinşi şi cei care nu au manifestat incâpăţinare ca focul, cei care s-au predat, au fost făcuţi prizonieri. Monstrul fricii le-a ars trupurile **.asemănătoare cu** măgarii, prin infernul războiului şi dînd fec sufletelor lor i-au transformat **în** pămînturi negre. Ei au ajuns în locurile unde trebuiau să ajungă şi au făcut tot ce trebuiau face **celui** care nu crede şi care a avut o purtare urîtă. S-au întors învingători şi victorioşi cu prizonieri Şi cîrduri de animale şi cu altă pradă bogată şi au trecut Dunărea cu bine, încărcaţi de pradă", în acest text afirmaţia următoare este de o importanţă extremă: „. . .*ţara Ijlak, care la vremea aceea nu era încă supusă"* ceea ce corespunde realităţii istorice, cu atît mai mult, cu cît celelalte cronici turceşti, vorbind despre Mircea cel Bătrin, îl consideră, deodată, fără explicaţie prealabilă, ca un *harâc-giizâr* „plătitor de haraci", „tributar".

[2] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrin,* p. **241** şi urm.

utem cunoaşte nici trupele pe care le-a avut domnul Ţării Româ-
U1*i să precizăm dacă această expediţie îndepărtată a fost condusă per-
î[1] -\j;i$_{rC}$ea, sau de un alt comandant. în ceea ce priveşte felul oştii roniâ-
te de presupus, că ea era constituită în mare parte de cavalerie [1] ~
^{eS}- $_{ave}$a de a face cu iuţii cavaleri turci — care au fost realmente masa-
[1] u făcuţi prizonieri, aşa cum atestă înseşi izvoarele turceşti. Credem de
că expediţia a fost condusă de domnul Ţării Româneşti în persoană,
$_{m}$ recunosc şi' izvoarele turceşti şi cum ne îndreptăţeşte s-o facem perso-
ea excepţională şi combativă a lui Mircea I.

ămîne de văzut care a fost calea pe care Mircea a putut-o urma pentru îge la Karinovasi. 4e două obstacole naturale care se ridicau în faţa lui erau Dunărea şi

i Balcani. ^{w}

Drumul fără pulbere , care este Dunărea, era mea din antichitate uşor cut. Sînt cunoscute uovc^iXcu, bărcile scobite dintr-un singur trunchi ac, încă din epeca tracică. în anul 1444, în crenica lui Wavrin sînt men-; Ies vaisseaux des Vallacques, ncmmez mcnccques" [2]. Punctul unde a aversată Dunărea, poate în sud, este probabil Giurgiu-Russe (Rusciuk). r poate fi considerată şi Silistra, cu zona ei de vaduri, care a fost într-un ub stăpînirea lui Mircea, dar acest oraş a fost recucerit de turci tocmai >ul anului 1393 [3], în aşa fel îneît garnizoana cetăţii sale putea cădea în

românilor, şi în acelaşi timp putea avertiza regiunile înconjurătoare de irarea expediţiei.

lată adunat corpul expediţionar pe malul drept al fluviului şi după. ce iit „satele şi oraşele" de pe malul sudic, în faţa lui Mircea se deschideau uite drumuri spre Karinovasi. După cum susţine judiciosul **Kemalpa-**

armata română s-a împărţit. Corpul principal, comandat desigur de în persoană, a luat drumul cel mai scurt. C. Jirecek, care cunoaşte bine ia, a demonstrat într-un studiu istoric şi geografic despre defileurile leani[4], că există în total unsprezece puncte de trecere, începînd de pe Mării Negre şi mergînd spre vest, pînă la trecătoarea Sfîntul Nicolae Nicola). Plecînd din est, primele patru defilee sînt următoarele: 1) Tre-

de pe coasta maritimă, între Varna şi Mesembria; 2) Pasul numit Nadir d (în turceşte „Defileul Nadir") după satul situat în interiorul defileului, ravadi (Provad) şi Aydos. De la Aydos înspre sud, drumul se bifurcă oral şi spre Karnobat; 3) Trecătoarea de la Qahkavak (în turceşte „plo-ic") între Şumnu (Şumla, Sumen) şi Karnobat — Karinovasi; 4) Pasul au Kazan, între Osrnanbazar şi Silven, în turceşte Islimye. rcea putea lua în considerare defileele nr. 3 şi 4, şi nu pe cel de la Nadir *i,* care l-ar fi obligat să facă un ocol inutil spre est, prin Aydos. Al patru-

era destul de dificil şi este încă şi astăzi, după cum afirmă locuitorii, ecok arată că a treia trecătoare era folosită încă din primele epoci bizan-ci se afla pasul slavilor *Bepeyâ^cov* în secolele al **VH-lea** şi al **VIIMea,**

i cronicile turceşti, termenul folosit adesea pentru trupele lui Mircea este *khayl,* care cu ografie înseamnă în arabă „cai, herghelii de cai, cavalerie" şi în persana turcă , truoâ, nultime'; cf. Zenker, *Dictionnaire,* s.v.

f.TIK ^{tor}Şa, *Cronica lui Wavrin si Românii,* în „Buletinul Comisiei istorice a Româ-(iv//), p. 112.

P- Panaitescu, *op. cit.,* p. 238 şi urm.

aiT' ■"1J^{eeek}> ^{Dle} *Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopol und dic Balkaiipässe. Eine itographrsche Studie,* Praga, 1877, /139 şi urm. şi

numit şi *TTv/.ai aidrjpaî.* Coborînd dinspre nord, se trecea pe lîngă crasul **Preslav,** astăzi ruină, capitala primului imperiu bulgar, ocupat de Tzimiskes în **971.** Prin *ITu/.ai aidrjpaî* treceau în sudul Balcanilor bandele de pecenegi şi de cumani. Aceştia din urmă au fcst ghidaţi, după cum se ştie, în incursiunile lor de un român de-al locului, şi cu siguranţă, putem admite că domnul Ţării Româneşti folosise serviciile aceloraşi români, care locuiau încă la acea dată în Balcani. Mai tîrziu, marele-vizir Sinan Paşa, îndreptîndu-se spre Călugăreni a trecut pe aici (1595) *. Tot prin acest defileu a trecut Kanunî Siileyman în 1538, la întoarcerea din Moldova. Prin urmare, acest defileu de la ţahkavak, fiind cel mai scurt şi cel mai drept, şi din această cauză cel mai indicat pentru o expediţie de pedeapsă surprinzătoare, putem admite ca sigură coborîrea corpului principal al armatei lui Mircea spre Karinovasi pe această rută, în timp ce **al** doilea detaşament trebuie să fi coborît prin Kotel-Kazan.

De la Russe (Rusciuk) la Sumen, după indicaţiile itinerariilor geografului Anii Boue, stabilite acum o sută de ani, şi în condiţiile de călătorie din acel timp, traseul era parcurs în 22 de ore; de la Sumen la Karnobat, în Hore; deci în total 36 de ore [2], desigur, în mai multe etape.

Trupele principale ale domnului Ţării Româneşti trebuie să fi făcut patru etape între Dunăre şi punctul de sosire. Ele urcă de-a lungul rîului Lom, pînâ la Sumen, apoi prin munţii şi văile dintre cele două rîuri Kamciya, printre înălţimi de 200 pînă la 400 de metri. De la Kumarova, astăzi ultimul sat de pe versantul meridional, la poalele Balcanilor se zăreşte cîmpia Karnobat — această prelungire spre nord-est a marii cîmpii trace, străbătută de micul rîu mlăştinos Azmak, care se varsă mai jos în Tundja. Această cîmpie are o suprafaţă de 315 km^2, iar altitudinea medie este de 180 metri [3].

în această cîmpie au cobcrît pe neaşteptate trupele lui Mircea, s-au unit cu celălalt detaşament venit probabil prin pasul Kotel şi i-au zdrobit pe *akinci.* De la Karinovasi pînă la Edirne, capitala Imperiului otoman din acel timp, distanţa era mai mică decît cea de la Dunăre pînă la Karinovasi. Ami Boue * dă 25 ore de drum între Edirne şi lccalitatea noastră şi etapele armatelor otomane pe acest traseu erau în mod normal trei. Apariţia neaşteptată a armatelor române în sudul Balcanilor produse, desigur, o spaimă mai mare decît incursiunile mai degrabă limitate ale lui Mihai Viteazul în sudul Dunării, teroare pe care o amintesc cîntecele noastre populare — „. . . de strigă Stambulu) vai!"•

Atacul prin surprindere al domnului Ţării Româneşti reuşeşte deplin. Cuibul lacomilor *akinci* de la Karinovasi a fost distrus cel puţin pentru moment. Nu mai este cazul să insistăm asupra bătăliei înseşi, care trebuie să fi fost fulgerătoare, ca în vestitul vers al lui Petrarcacare încheie // *Principe* al lui Machiavelli: **Yirtu** ccntro a furore Prenderâ l'arme; e fia el combatter corto,

fiindcă ea este viu evocată de textele turceşti, fără care această expediţie victorioasă a lui Mircea I ar fi rămas învăluită în negura trecutului.

[1] Cf. *Tarih-i Năima, ed.I,* Muteferrika, Istanbul, 1147, voi. I, p. 68.

[2] Ami Boue, *La Turquie d'Europe,* Paris, voi. II, 1840, p. 518, 519. Idem, *Recucil d'itineraires .dans la Turquie d'Europe,* Viena, 1857, voi. I, p. 43.

[3] A. Ischirkolf, *Bulgarien, Land tind Lent?,* în *Bulgarische Bibliothek,* I, Leipziş, 19 1", p. 64, :şi **urm.**

[4] Ami Boue, *Recueil,* I, p. 43.

DIN TRECUTUL COMUN ROMÂNO — IRANIAN*

nsiderate în adînca perspectivă pe care o deschide înaintea umanităţii omânia veche şi Iranul vechi se întîlnesc şi colaborează de mai multe rostogolirea veacurilor, şi chiar a mileniilor pînă în zilele noastre, cînd, ai a declarat tovarăşul Nicolae Ceauşescu, preşedintele Consiliului de Republicii Socialiste România, cu ocazia vizitei din septembrie 1969 în Iran, „cele mai vii, mai puternice dovezi ale colaborării dintre ţările ni le oferă prezentul, epoca actuală şi cu deosebire ultimii ani, în care româno-iraniene au cunoscut o evoluţie continuu ascendentă. Aceasta •ste reflectare în creşterea şi diversificarea schimburilor economice, în **area** cooperării şi colaborării tehnico-ştiinţifice, în lărgirea continuă a lor culturale" [1].

astă dată vom evoca cîteva momente mai reliefate ale legăturilor înre- de istorie care au existat între oamenii şi locurile ţării noastre şi oamenii ile Iranului.

:ă înainte de formarea poporului român, băştinaşii daci erau legaţi de le Iranului atît prin originea comună indo-europeană, cît mai ales prin rilolcgiiau stabilit că limba dacilor făcea parte din grupul indo-european zis ;uvîntul însemna „o sută"), care în antichitate pornea de la traci spre peste Iran (unde şi azi „suta" se zice *sad),* pînă la inzi. Acesta se deosebea **grupul occidental zis *centum,*** cuvînt folosit pentru aceeaşi noţiune numerică. t context, două fapte sînt convingătoare. Numele dacic al băilor calde de la t de Mureş, lîngă Orăştie, păstrat şi transmis în inscripţiile romane, era Ger- Sensul acestui toponim se poate înţelege prin iraniana veche şi modernă: seamnă „cald" (ca şi germanul „warm" şi englezul „warm"), iar *sar (a)* ia „izvor, cap"; deci „izvorul cald, apele calde". De asemenea numele **;ii** de mineri ***Deusara,*** din Munţii Apuseni, se explică tot prin iraniană: . zeului", *dev,* mai nou *div,* însemnînd „zeitate, zeu". Apoi al doilea ter-*r* al numelui de persoană dacic compus *Pieporus, Mucapor* din epigra->ane, ca şi *puer* latinesc, înseamnă în iraniană „fiu"; deci „fiul lui Pie", i Muca .

^e aceste temelii lingvistice, strămoşii noştri, geto-dacii, ajung să fie ţi şi menţionaţi pentru prima oară în istorie în secolul al Vl-lea î.e n., ■a mani expediţii împotriva sciţilor din nordul Mării Negre, întreprinsă,.

cest studiu a apărut în „Studii. Revistă de istorie", tom. 24 (1971), nr. 6, p. 1109-1122, î/ersarn a 2500 de ani de la întemeierea statului iranian.

4 -n[6] ^au?esc u. *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvol-%* Bucureşti, Edit. politică, 1970, p. 408.

probabil, în anii 514—513 î.e.n. de către „marele rege" al Iranului, „Dariu al lui Histaspe", cum îl numește Eminescu în *Scrisoarea a treia,* adică după sonoritatea nu grecească, ci ahemenidă a inscripţiilor incizate de acest împărat la Behistun: Darayavuș, fiul lui Vișiasp (521 — 485 î.e.n.).

Asupra cauzelor acestei expediţii, care a adus o oaste foarte mare [x] din Iranul propriu-zis, dar și din celelalte ţări și popoare supuse lui Darius, în Dcbrcgea de astăzi și la gurile Dunării, istoricii moderni nu au căzut de accrd. „Părintele istoriei"-, Herodot, fără care nu s-ar ști aproape nimic despre acest eveniment însemnat, dar fără urmări, scrie în Cartea a IV-a din *Istoriile* sale, închinată muzei Melpomene, adică tragediei, în capitolul I: „Dareics avu derinţa să se răzbune pe sciţi sub cuvînt că aceștia, făcînd cei dintîi invazie în Media și învingînd în luptă pe adversarii lor, începură ostilităţile. Intraseră în Asia urmărind pe cimerieni și răsturnară stăpînirea mezilcr". Dintre marii istorici europeni, Grote, de exemplu, o consideră „o expediţie nebunească", iar Rawlinson socotește că a fost o acţiune bine gîndită, care să protejeze liniile de comunicaţie pentru înaintarea sa ulterioară spre Grecia, marele obiectiv care ar fi preocupat mintea lui Darius. Maspero are o viziune similară, însă consideră că Darius a fost rău informat asupra distanţei ţării sciţilor de la linia de marș intenţionată. Holm relatează pe scurt campania și consideră că ea a întărit supremaţia Persiei în Asia occidentală. Noldeke vede aici numai derinţa simplă de a cuceri o ţară necunoscută. Sykes, care era general[2], e de părere că „marele rege", nu și-a fixat Grecia ca obiectiv, ci a vrut să anexeze Tracia pînă la Dunăre și să facă o amplă *razzia* împotriva sciţilor, care devastaseră Orientul Apropiat. Justi descifrează ca obiectiv înstăpînirea asupra Tracici și coloniilor grecești din Marea Neagră, care nu mai trebuiau să furnizeze grînele democraţiilor grecești. M. I. Rostovtzeff, ca și R. Ghirshman, este de părere că Darius a urmărit un ţel defensiv, prevenind incursiunile scitice amintite printr-un ampu plan strategic activ, iar M. A. Levi[3], ca și Justi, acordă un sens economic înainte de toate acestei expediţii, care urmărea extinderea puterii persane asupra Pontului stîng și înglobarea bazinului Mării Negre în complexul Imperiului universal iranian. în sfîrșit, în tratatul *Istoria României* (voi. I, p. 170), acad. Em. Condurachi arată că „fie că expediţia lui Darius avea de scop să slăbească, așa cum s-a spus, presiunea sciţilor nomazi asupra frontierelor de nord ale Imperiului persan, fie că ea încerca să consolideze stăpînirea persană în bazinul Mării Negre, provocînd îngrijorarea acelor state grecești — și în primul rînd a Atenei — interesate în menţinerea navigaţiei în Propontida și în Pontul Euxin, un lucru este sigur: orașul Histria nu avea de ce să se bucure de prezenţa stăpinirii persane și mai ales a armatei lui Darius".

Trecîndu-și oastea pe podul construit de Mandrocles din Samos peste Bosfor, Darius intră în Tracia, numită *S hidra* în inscripţiile sale, nume care se regăsește în denumirea orașului *Shkodra* din Albania de azi, a cărei populaţie este tot de origine tracică. înaintînd spre nord spre Dunăre, numeroasele triburi tracice din aceste părţi i se supun fără luptă, cum au făcut, desigur, și cetăţile grecești din Pontul stîng, adică de pe ceasta apuseană a Pontului, *'Evţsîvoq,*

[1] Dr. Ferdinand Justi, *Geschichte des* ***alten*** *Persiens,* Berlin, 1879, p. 99 (în *Allgemeine Geschichte in Einzeldar stellimgen, herausgegeben von W. Oncken,* Erste Hauptabtheilung, IV Theil), acceptă cifrele, firește exagerate, ale lui Herodot: „Darius brach mit uni 700 000 Mann von Susa auf, und eine Flotte von 600 Schiffen mussten die Ionier ausriisten".

[2] Sir Percy Sykes, *A History of Persia,* voi. I, ed. a 3-a, Londra, 1930, p. 165. Aici **sînt** înșirate și opiniile celorlalți istorici.

[3] *La spedizione scitica di Dario,* în „Rivista di filologia", Roma, XI (1933), p. 58 — 70.

" denumire grecească, care a preschimbat termenul originar iranian E\r'ere de *achşăena,* „întunecata", ca să se cîştige bunăvoinţa zeilor 1 ina grecească. Herodot (IV, 92) scrie: „înainte de a scsi la Istros, ^a j.a supus au fost geţii, care cred în nemurire *(Fcrag zoug ădava-' Căci* tracii, care stăpînesc Salmiidessos şi care locuiesc mai sus de ollonia si Mesambria, cei ce se numesc skiirmiazi şi nipsei, i s-au predat lP fără luptă. Iar geţii, opunînd o hotărîre nesăbuită *(âyvojjuocâvtjv vpa-°*au fcst supuşi numaidecît, fiind ei cei mai viteji şi mai drepţi dintre *ineÎKCov eovreg ' ăvâpeioraroi Kai Smaioraroi)".* Herodot, care nu era ■ezintă asa cum îi prezentau grecii înşişi şi cum apar ei din confruntarea iai mare oaste înjghebată pînă atunci de vreun stăpînitor, la superlativ:
viteji si mai drepţi", şi după aceea în continuare furnizează o serie de ind religia şi, în general, civilizaţia strămoşilor noştri. \ i mai sînt menţionaţi de alţi scriitori greci din secolul al V-lea, Tucidide, Hellanikos dinLesbos, ca „singuri locuitori ai Dobrogii şi ai întregului intre Haemus (= Munţii Balcani), Istrcs şi Mare", elul acesta, prin urmare, s-a desfăşurat primul ccntact dintre cele două îndepărtate, care a fcst o ciocnire militară pe teritoriul locuit de strămo-neprovocată însă din partea lor. Regele regilor a trecut apoi din ţara - din Dobrogea de astăzi — peste Dunăre pe un pod de vase, construit ;ios din Milet, în Sciţia, sau, cum glăsuieşte inscripţia de la Behisfun,
(saka) de dincolo de mare". Nu a trecut în cîmpia munteană, nici în .oveană de la apus de Prut şi nici la sciţii — dacă erau într-adevăr sciţi— gatîrşi, localizabili în Transilvania de astăzi. I-a urmărit pe sciţi în Sciţia două luni (unele manuscrise spun numai 17 zile) fără a-i ajunge, căci se i mereu. Apoi s-a întors, a trecut cu oastea pe podul de peste Dunăre şi ;ă se odihnească la Sardes în Asia Mică. st, aşadar, un episod izolat, care nu a constituit o bază pentru instaura-
relaţii comune între geţi şi iranieni. *Skudra,* adică Tracia cu geţii de la n-a fost anexată la vastul Imperiu ahemenid, căci în inscripţiile rămase irius această „satrapie", adică provincie, nu apare decît pe una dintre „sciţii de dincolo de mare", iar pe celelalte două nu mai apare. într-ade-icea epocă îndepărtată nu a existat o osmoză între cele două grupuri Evenimentele ulterioare iraniano-elenice din Macedonia şi Grecia nu ăsfrîng deloc asupra regiunilor noastre, care multă vreme nu mai oferă semnalat pentru tema noastră.
ntirea acestor fapte nu s-a păstrat în memoria legendelor posterioare îlui referitoare la epoca numită în Europa „antichitate". O istoriografie sisă iraniană veche nu a existat. Legendele cuprinse în *Şahname* („Cartea , scrisă de Ferdousi în jurul anului 1000 al erei noastre, nu cunosc : vechi iraniene, aşa cum au fost ele stabilite prin materialele arheologice, e, numismatice şi istoriografice interne şi externe: Ahemenizii (559 — 331), *ra* cel Mare (331-328), Seleucizii (323—129) şi Părţii (248 î.e.n. — 226 31 Sasanizii pînă la cucerirea arabă (226—641). Acest lung mileniu este, igerea legendei iraniene, era regilor *pişdad,* „primii legiuitori", şi coordo-

■ jus i, *op. cit.,* p. 57. Pentru împrejurările etnice ale acelei epoci, vezi D. M. Pippidi u, *m istoria Dobrogei,* voi. I, *Geţi si Greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri -enrea romană,* Bucureşti, 1965, p. 106.

natele esenţiale ale povestirilor sînt constituite mai puţin dm ccntacteie cu aite popoare vecine sau îndepărtate, cit mai cu seamă din opoziţia milenară dintre Iran şi **Turan,** aşadar de lumea turco-mongolă, „turanică".

între primul şi al doilea război dacic dus de Traian împotriva **lui** Decebal, o nouă dovadă a legăturilor dintre Iran şi pămînturile noastre a putut fi salvată din cele multe pe care putem să le bănuim că au existat, dar care n-au mai fcst transmise în scris pînă în zilele noastre.

Legăturile, sau mai bine zis alianţa, dintre Decebal şi regele părţilor, Paccrus al II-lea, ne sînt revelate de una din scrisorile lui Pliniu cel Tînăr trimise împăratului Traian pe cînd era guvernator al provinciei Bitinia din Asia Mică între anii 111 şi 113, aşa cum a stabilit Mommsen [1]; mai exact, puţin înainte de 17 septembrie 112 [2].

„Epistola'- aceasta reflectează însă, în ceea ce priveşte subiectul ncstru, o situaţie din anii 100—101. Iată textul scrisorii[3]: „Soldatul Apuleius, stăpîne, din garnizoana Nicomediei, mi-a scris că un oarecare Callidrcmus, fiindcă brutarii Maximus şi Dicnysius, în serviciul cărora era angajat, nu-i dădeau drumul, a căutat azil la picioarele statuii tale; că, fiind condus înaintea magistratului, a declarat că odinioară, pe cînd era sclav al lui Laberius Maximus, a fost prins de Susagus în Moesia şi că a fost trimis de Decebal în dar lui Pacorus, regele părţilor, că a fost mai mulţi ani în serviciul acestuia, că apoi a fugit şi că astfel a ajuns în Nieomedia. Fiind adus înaintea mea, mi-a făcut aceeaşi declaraţie, de aceea am găsit cu cale să ţi-1 trimit ţie. Am întîrziat însă puţin, fiindcă am căutat o piatră nestemată pe care era gravată imaginea lui Pacorus cu insignele sale regale, care spunea el că i-ar fi fost furată. Aş fi vrut, dacă aş fi găsit-o, să ţi-o trimit şi aceasta ţie, precum ţi-am trimis aici şi un drug de aur pe care zicea el că 1-a adus din ţara părţilor".

Pentru înţelegerea faptelor este necesară cunoaşterea persoanelor.

Manius Laberius Maximus [4] a fost unul din comandanţii armatelor rcmane în primul război dacic (101—102), distingîndu-se în sîngeroasa bătălie de la Tapae şi cucerind o cetate a dacilor, unde, probabil, a făcut-o prizonieră pe sora regelui Decebal (Dio Cassius, LXVIII, 9, 4: *ăSeÁfiJv avxov),* reprezentată într-o scenă pe columna traiană, unde este îmbarcată spre Roma în prezenţa împăratului Traian. El fusese numit mai înainte *legatus* în provincia Moesia Inferioară, care cîştigase o deosebită importanţă strategică tocmai atunci din cauza raporturilor încordate dintre imperiu şi regatul dacilor. La 25 octombrie 100, M. Laberius Maximus era în funcţie, după cum atestă o inscripţie de la Istros [5]. în anul 103

[1] Th. Mommsen, *Etude sur Pline le Jeune,* trad.de C. Morel, Paris, 1873, p. 28, 71 şi 73: corespondenţa sa din Bitinia se situează între anii 109 şi 113. La pagina 70 este reprodusă inscripţia in care Pliniu cel Tînăr ia titlul de „legatus pro praetore provinciae Ponţi et Bithyniae consulari potestate in eam provinciam ex s. c. missus ab imperatore Caesare Nerva Traiano Augusto Germanico Dacico", deci între anii 111 şi 113.

[2] Vezi Julien Grey, *Essai sur la guerre parthique de Trajan (114— 117),* în „Bibliotheque **d'Istros",** II, Bucarest, ~1937, p. 29.

[3] Am folosit ediţia C. *Plinii Caecilii Secimdi epistularum libri novem, epistularum ad Traianum liber, panegyricus, recensuit* R. C. Kukula, ed. altera aucta et emendata, Lipsiae, Teubner, 1923, p. 305, vezi şi ediţia E. G. Hardy, *C. Plinii Caecilii Secundi epistttlae ad Traianum* ***imperatorem*** *cum* ***eiusdetn*** *responsis,* Londra — New York, 1889, p. 182—184, sau G. Popa-Lisseanu, *Corespondenţa lui Pliniu cu împăratul Traian,* trad., Bucureşti, 1920, p. 90 — 91.

[4] Vezi articolul lui Groag, *M. Laberius Maximus, Feldherr im ersten Dakerkrieg Traians,* ia *Reaî-Enzyklopădie der klassischen Alterrtumwissenschafi,* voi. XII, Stuttgart, 1925, col. 250—25*t

[5] Publicată de V. Pârvan, *Histria IV,* în „Analele Academiei Române, Mem. Secţ. Ist.", seria II, tom. XXXVIII, Bucureşti, **1916,** p. 557.

l numeşte a cincea oară consul, apoi îl alege coleg: consul II *ordinarius.*
[1 A] să devenind *suspectus imfterio* — ar fi născuit spre împărăţie —, este mit pe o insulă, unde moare sub Hadrian.
îrdrcmus era, aşadar, sclavul sau era în serviciul [x] lui M. Laberius [1] De la acest guvernator al Moesiei Inferioare a fost făcut prizonier de [l]JÎ?*re anii 100 şi 102, mai probabil în iarna anilor 101/102, cînd s-a produs daco-roxolan dincolo de Dunăre, aşa cum s-a putut descifra din reliefurile ttei lui Traian [2].
llidrcmus [3], care purta un nume grecesc: *KaĂĂiâpo^og,* „drum bun, alergă-n" dar care poate că nu era grec, căci sclavii la rcmani erau rebotezaţi rit'e porecle, a fost făcut prizonier de comandantul Susagus. Numele acesta, oritate nu dacică, ci roxolană adică sarmată [4], îl indicare Susagus, cum iii interpretatcri, ca un aliat al lui Decebal; sau, în cazul că era un dac 3r de nume dacic asemănător cu cele roxolane, atunci era un comandant supus al lui Decebal, cum este considerat de alţi istorici [5].
raportul guvernatorului Bitiniei către împăratul său găsim informaţia ntă că acest Callidromus a fost trimis de Decebal în dar lui Paccrus, regele *fa Decebalo muneri missum, Pacoro Parthiae regi).* Dintr-o dată cade sigură asupra unui nou capitol al relaţiilor dintre iranieni şi înaintaşii Iacii. Acest fapt concret şi incontestabil, căci corespondenţa lui Pliniu cel ?ste cu drept cuvînt considerată ca material isteric autentic, sugerează isi timp şi ideea că dăruirea unui prizonier roman de către regele dacilor părţilor nu era un fapt întîmplător, fără să fi existat anterior centacte si doi adversari ai Romei.
anii de încleştare pe viaţă şi pe moarte între Decebal cu întreg pepenii i între Traian cu armata cea mai puternică a vremii, regele dacilor stalianţe, după cum se ştie, cu alţi regi şi domnitori expuşi, la rîndul lor, îlui roman. El avea, aşadar, legături în acei ani de grea încercare pentru [dacic şi cu îndepărtatul stat iranian al părţilor, cu care mai tîrziu, după

ext.: „servisse aliquando Laberio Maximo", care poate avea sensul de „a fi sclavul cuiva" servi cuiva" nu în calitate de sclav. în această a doua accepţie nu-i exclusă nici int'ei-lui Paribeni (vezi mai jos): „un soldato romano fatto prigioniero dai Daci". irl Patsch, *Der Kampj nm den Donauraum unter Domitian tind Volherhunde von Siidest-* /2, în *Ahademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse,* Sitzungs-217 Bând, 1 Abhandlung, Viena — Leipzig, 1937, p. 67. tein, *Kallidromos,* în *Real-Enzyklopădie . . .,* voi. X (Neunzehnter Halbband), Stuttgart,

arătat-o W. Tomaschek, în *Zeitschrift jur osteneichische Gymnasien,* XXII, 1872, p. 342 tsch, *op. cit.).* La fel îl consideră, „wohl eher sarmatischer als dakischer Heerfuhrer", '£, XII, Stuttgart, 1925, col. 251; Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei,* voi. II, *Românit ea de jos,* Bucureşti, 1968, p. 92: „regele sarmat Susagus"; de asemenea C. Daicoviciu, *imaniei,* I, Edit. Academiei, p. 306: „o căpetenie rexolană, Susagus", dar la indice, p. 860, inadvertenţă, e înregistrat „Susagus, sclav, 306".
■ein, *op cit.:* „von dem dakischen Fuhrer Susagus gefangen" ; v. *id., Susagus, RE,* Zweite - erter Bând, Stuttgart, 1932, col. 973: „vielleicht ein dakischer Teilfiirst oder Feldherr **itot)**[3] f[Ceba]us"; [E]- [G]- Hardy, *op. cit.,* p. 183: *„a Susago,* a Dacian general, or some *id* ° ec alus< ■ La fel G. Rawlinson, *The sixlh great oriental monarchy or the geography,* ***annquttes of Parthia,*** Londra, 1873, p. 294: „a Dacian"; şi R. Paribeni, *Optimus Prin-*, ^U *stona e 3uj tempi dell'imperatore Traiano,* voi. II, Messina, 1927, p. 280: „Dacio" ;

^ *j* *p* p

sr Ia chronologie et liconographie des rois Parthes Arsacid

Per ' • ■; ■Aallidromus qui, fait prisonnier dans la Moesie par un chef des Daces ; *niinte"l?* scla™dui Callidromus,* extras din *Studii şi articole de istorie,* editat de Socie-» , istorice şi filologice din R.P.R., Bucureşti, 1956: „putea fi un şef militar dintre

3— °l882errlen' *M*TMoires sur Ia chronologie et l'iconographie des rois Parthes Arsacides,*
' Aallid i f i t ii d l Mi hf d D"

supunerea şi încorporarea Daciei în Imperiul roman, Traian a purtat un alt rînd de războaie victorioase, conduse tot de el personal între anii 114 şi 117, încheiate cu cucerirea capitalei părţilor, Ctesiphonul.

De ce natură au fost aceste legături? întrebarea este firească, deoarece alte-surse nu aduc precizări în această privinţă.

Justi, fără a menţiona acest „dar" al lui Decebal, constată că Pacorus,. despre care dealtfel nu se cunosc decît puţine date istorice sigure, „era un prieteni al marelui duşman al romanilor, al lui Decebal din Dacia" [1]. încă mai înainte, biograful lui Traian, Francke, trage concluzia — pe temeiul scrisorii lui Pliniu — că Decebal era în alianţă cu părţii[2]. Istoricul Pârtiei, Rawlinson, după ce vesteşte că Pacorus „întreţinea legături prieteneşti cu Decebal, marele conducător al dacilor, care a fost în mod succesiv adversarul lui Dcmiţian şi al lui Traian'-, menţionează cazul lui Callidrcmus şi face după aceea următoarele consideraţii, pertinente: „Pe acest prizonier 1-a trimis Decebal în dar lui Pacorus, în serviciul căruia a rămas un număr de ani. împrejurarea aceasta, destul de nesemnificativă în sine însăşi, cîştigă în interes prin indicaţia pe care o dă intercomunicarea dintre duşmanii Romei, chiar şi atunci cînd erau despărţiţi prin spaţii vaste,, putîndu-se crede că erau cu totul neştiutori unul despre existenţa celuilalt. Decebal cu greu s-ar fi apropiat de Pacorus cu orice altă atracţie decît aceea care totdeauna există între duşmanii oricărei mari puteri dominante. El trebuia să-l socotească pe monarhul part ca pe un prieten care pcate să facă o diversiune îrt folosul său la o ocazie; şi acel monarh, prin acceptarea cadoului său, trebuie să fie considerat că a manifestat voinţa de a accepta acest fel de relaţii" [3]. în termeni identici se exprimă asupra acestor dovezi, de legături daco-partice, *şi* Fr. Spiegel[4]. Aceeaşi judecată o formulează şi editorul critic şi traducătorul în-englezeşte al scrisorilor lui Plinius, E. G. Hardy [5].

Pornind de la supoziţia lui Cari Patsch că prizonierul Callidromus a fost trimis împreună cu alţi greci la Pacorus al II-lea [6], fără să existe de fapt **vreo**

[1] *Op. cit.,* p. 171.

[2] Dr. Heinrich Francke, *Zur Geschichte Trajan's und scincr Zeitgcnossen,* cd. a 2-a, Quedlinburg — Leipzig, 1840, p. 121: „Decebalus . . . dass er mit den Parthern im Bunde gewesen, gehet aus folgendem Briefe des Plinius hervor".

[3] *Op. cit.,* p. 294: Rawlinson, p. 295, mai scrie despre Callidromus: „a Greek, if \ve may judge-by his name, slave to a Roman of some rank, named Liberius Maximus". Asupra grecităţii lui Callidromus, vezi mai sus; rezultă că Laberius (nu Liberius) Maximus „de un oarecare rang" nu-i era cunoscut lui Rawlinson ca „legatus Au guşti".

[4] *Erânische Alterthumshunde*, voi. III, *Geschichte, Staats- und Familienleben, Wissenschaft u-ad Kunst,* Leipzig, 1878, p. 169. Cronologia lui Spiegel nu e exactă: el afirmă că Decebal 1-a trimis pe Callidromus lui Pacorus „etwa im Jahre 103 . . . da um diese Zeit Plinius in Bithynien lebte" (vezi mai sus asupra acestora). După aceea el adoptă argumentarea lui Rawlinson, formu-lind-o astfel: „Der Vorfall ist an sich unbedeutend, aber er beweist dass die Parther auch entfernt ■vvohnende Feinde des Romerreiches als ihre Freunde betrachteten und Beziehungen zu ihnen zu unterhalten suchten, um dieselben moglicherweise benutzen zu konnen".

[6] *Op. cit.,* p. 183. El citează şi cunoscuta frază a lui Pliniu asupra lui Decebal *(Epist.,* VIII, 4, 2): „pulsum regia, pulsum etiam vita regem nihil desperantem" ; vezi *ibidem*: „This passage is important since it proves that Decebalus was in communication with the Partian king, whom in all probability he attempted to draw into the war against Trajan. If he had succeeded, serious embarrassement might have been caused to the emperor, who could not well have spared any of his western legions at that time for an oriental campaign". Hardy mai comentează cuvintele lui Pliniu *mittendum ad te putavi:* „evidently because he might have revelations of importance to make either as to the relations which had existed between Dacia and Parthia, or as to the present conditions and designs cf Parthia".

[8] *Op. cit.,* p. 67: „Callidromus Decebalus iibergeben und von diesem dem parthischen Konig Pacorus II. wohl durch eine Lcgation mit pontischen Griechen ubersendet wurde, jedenfalls als Beweis erfolgreicher Kriegsfuhrung und unter Anbot einer Allianz". Patsch, in această supoziţie

ăspicata în acest sens, D. Tudor [x] subliniază textul lui Pliniu „trimis *^ftnuneri missumj* şi exprimă convingerea că fostul sclav sau angajat sub F mă al lui M. Laberius Maximus „nu avea de îndeplinit nici o misiune ° tică între Parţia şi daci, ci era un simplu dar oferit regelui de la Ctesip-rj Tudor înşiră trei forme de contacte între cei doi regi [2] presupuse de .: iegătură amicală, înţelegere verbală şi alianţă. însă, deşi consideră — aşa a mai considerat — că informaţia unică a lui Pliniu este o „dovadă despre rile dintre cei doi regi în vederea unei înţelegeri sau eventual a încheierii ratat de alianţă comună antiromană", conchide aşa cum s-a mai conchis:)înâ unde au mers acestea nu putem şti" [3].

i felul acesta, prin urmare, a fost înţeleasă trimiterea omului fost al guverlui roman al Moesiei Inferioare în Parţia, cu care Dacia ducea o politică ă antiromană, necunoscută în detalii. Această „alianţă teoretică'-, cum o te D. Cuntz [4], a fost un motiv suficient, pe lîngă altele [5], ca Traian să ă peste cîţiva ani războiul contra părţilor. în faţa irezistibilei logici interne aiului roman, la zenitul lui, în zilele lui Traian, nu se poate pierde timpul aţii dacă faptul comentat de atîţia cercetători a fost un motiv suficient

pretext cînd este cunoscută axioma vieţii şi a politicii lui Traian referitocmai la Dacia şi Parţia: „videam Daciam, sic pontibus Histrum et iten superem'- (Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri,* XXIV, 3, 8). jziţia dintre cele două imperii, cel part şi cel roman, este incisă în vorbele tin *(Historiae,* XLI, 1): „Parthi, penes quos, velut divisione orbis cum da facta, nune Orientis imperius est'-.

gaturile acestea directe dintre Decebal şi Pacorus al II-lea au încetat loartea regelui dacilor în vara anului 106 şi prin transformarea Daciei dncie romană. Pacorus al II-lea moare, se pare, în anul 111 [6], iar războiul)part începe trei ani mai tîrziu, după cum am văzut, în anul 114.

acest punct, consideraţiile celui mai bun biograf al lui Traian, Roberto ii[7], asupra Pârtiei cu care a avut alianţă regele dacilor trasează liniile

consideră, „că acest rob ar fi fost trimis regelui din Parţia în capul unei ambasade de itici", ci numai că făcea şi el parte din această *Lcgatwn,* compusă din greci de la Pontul .şa cum fusese trimis odinioară de către Burebista grecul Akornion din Dionysopolis — î diferite legaţii).

[p.cit., p. 26.

bidem, p. 40, notă.

xeeaşi opinie la Daicoviciu, *IR,* I, 305: „Alianţa cu Pacorus al II-lea, regele părţilor, cău)ecebal în cursul primei campanii (101), nu ştim să se fi realizat".

unt Briefwechsel des Plinius mit Traian, în „Hermes", LXI (1926), p. **142** şi urm. Pregă război împotriva părţilor nu rezultă în med peremptoriu de pe urma scrisorii lui Pliniu, socoteşte A. Schenk von Stauffenberg, *Die romische Kaisergesckichte bei Malalas,* Stutt11, p. 280-281, citat la Grey, *op. cit.,* p. 29.

rrey, *op. cit.,* p. 29; „ii y eut du moins relations et politesses, ce qui deviendrait eventun bon pretexte de guerre contre le successeur de Pacoros".

ezi Adrien de Longperier, *op. cit.,* planşa XV: Pacorus al II-lea şi monedele nr. 172 — ei. hpiegel, *op. cit.,* p. 169. Alţii au alte date: Justi, *op. cit.,* p. 171: pînă la anul 108; A *C* TTV[P' 9?: "Pacorus dled at 108 or a little later": *RE,* s.v. (nesemnat): „78-100 TT M i eamn' *Parfta i Ri**- Vozniknovenie sistetni politiceskogo dualizma v* ***peredney*** **saii** *â* Va' 1960> P- 302: an"l H5/6; Grey, *op. cit.,* p. 27 şi 31: „la mort de ce prince ~ *pl* "v? en 109/10", bazîndu-se pe W. Wroth, *Catalogue of the British Museum collection*

'uhn K'I ra< 1903' LVI; Sykes, *op. cit.,* care-1 citează pe Wroth la pagina 379: '1 lloV" - -eTed t0 haVe died about AD_ lo5"; Paribeni, *op. cit.,* II, p. 280: „Pacoro II dare-, H i pa§ina *28i* acceptă anul 111 după Longperier; iar D. Tudor, *op. cit.,* p. 28,

<* ae ia parţi a iui Callidromus „în urma moitii lui Pacorus (109-110)". [b]-"'-.

II, p. 279.

mari ale istoriei vremii, pe care o evocăm acum aici: „Statul părţilor avea, asemenea celui roman, caracter de imperiu; extins peste neamuri felurite, nu-i lipsea o organizaţie proprie aspră, dar solidă, strînsă împrejurul respectului religios al suveranului, şi nu putea să nu simtă tradiţiile de supremaţie mondială ale marelui Imperiu persan, căruia i-a urmat. S-a spus că statul părţilor este Imperiul otoman al antichităţii şi instabilitatea echilibrului dintre cele două mari forţe, cea romană şi cea partă, trebuia să prezinte un interes nu mai puţin viu şi dramatic decît acela care în istoria mai apropiată de noi a prezentat şi prezintă pururea via chestiune a Orientului'- [1].

în lanţul legăturilor istorice dintre Iran şi România actuală, s-au ivit mult mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, premisele unor raporturi politice concrete şi susţinute.

Veriga contactelor iraniene-române este de necontestat. De astă dată însă se deliniază o acţiune comună voită de cele două state îndepărtate, care au ajuns să fie expuse unui nou imperiu, cel otoman. Este alianţa iniţiată de hanul Uzun Hasan (1467—1478) din Iranul occidental[2] spre a fi încheiată cu Ştefan cel Mare, domnul Moldovei (1457—1504), împotriva sultanului otoman Mehmed al II-lea (1451 —1481^ „Cuceritorul[1]- *(Fatih).*

Nici de astă dată însă legătura dintre români şi Iran nu a fost de la *ethnos* la *ethnos.* Iranul, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, se afla tot în faza timuridă a istoriei sale. Era sub stăpînirea ultimilor Timurizi în răsărit, în timp ce în apus se infiltraseră două hoarde — folosim acest termen, derivat din turcescul *ordu,* „oaste, armată", pentru populaţiile armate, de obicei în deplasare, fie nomade, fie seminomade — turcomane în zona de frontieră dinspre Asia Mică. Erau numite, în funcţie de rasa oilor lor, „cei cu oile negre'- *(karakoyunlu)* şi „cei cu oile albe" *(akkoyunlu).* Mai întîi s-au impus cei cu oile negre: în 1405 emirul lor Kara Yusuf alungă pe Timurizii în decădere din Tebriz şi pe urmă ocupă şi Bagdadul. Cei cu oile albe, aşezaţi la Diyarbekir — oraş important, care pe atunci nu făcea parte din statul otoman —, au fost servitori credincioşi ai lui Timurlenk prin emirul lor Kara Yiiluk („Lipitoarea neagră'-) [3].

Mai tîrziu, nepotul acestuia, Hasan, poreclit Uzun („Lungul'-), a înfrînt şi a desfiinţat dinastia Karakoyunlu în 1467, cuprinzîndu-i pe toţi turcomanii din Iranul occidental în statul Akkoyunlu, al „celor cu oile albe"-. în curînd, Uzun Hasan s-a impus în Orient ca „suveranul unui puternic stat, care cuprindea Armenia, Mesopotamia şi Persia"-. I s-a zis şi „cel Mare".

Uzun Hasan, în tendinţa sa constantă de a-şi consolida stăpînirea cît mai extinsă şi în apus, a ajuns în conflict cu sultanul Mehmed al II-lea pentru moştenirea principatului Karaman, alcătuit în sud-estul Asiei Mici după destrămarea sultanatului selgiucid de Konya (Iconium) în 1300, cînd a apărut şi principatul otoman, precum şi pentru salvarea Trapezuntului, adică a resturilor Imperiului bizantin, refugiat acolo după căderea Constantinopolului (1453). Amplificîndu-şi politica externă prin alianţa cu Veneţia, care avea interese majore comerciale în acea zonă, după cum încercase să se sprijine reciproc cu Paleologii din Trapezunt, încuscrindu-se cu ei, Uzun Hasan stabileşte încă din 1463 raporturi de alianţă cu Serenissima, care acceptă să furnizeze tunuri şi muniţii emirului turco-

[1] Citează lucrările lui Rawlinson şi Sykes, precum şi pe Schneiderwirth, *Die Partker oder das neupersisches Reich,* Keiligenstacit, 1874 (inaccesibil nouă).

[2] Vezi mai ales Vladimir Minorsky, *XJzun Hasan,* în *Encydopedie de V Islam,* voi. IV, Leyde-**Paris,** 1934, p. 1123-1127.

[3] *Ibidem;* vezi şi Rene Grousset, *L'Emţire des Stcfpes,* Paris, 1934, p. 539 şi 543.

'mpotriva sultanului otoman. în acest scop au loc repetate ambasade reci-
11 ' de exemplu în 1471 e trimis din Veneţia la Tebriz Caterino Zeno (nepot
>C~e' amă al Despinei Caterina Paleolog, una din soţiile lui Uzun Hasan); ^
1 si an vine la Veneţia Haci Mehmed pentru arme de foc şi muniţii. In
fCC ti'unile secrete date de Serenissima ambasadorului Giosafato Barbaro la
fl^uarie 1473 se spunea că Veneţia nu va încheia niciodată pace cu otomanii
~*t** de a-i fi silit să renunţe în favoarea Persiei la întreagă Asia Mică pînă la
"mtori Uzun Hasan primea astfel, cel puţin din partea Veneţiei, dreptul de
' "ntinde imperiul pînă la Mediterana, aşa cum făcuse şi Timurlenk.

în acest complex de alianţe şi de evenimente este atras şi Ştefan cel Mare,
nnul Moldovei, care, deşi plătea sultanului haraciul ce-i fusese stipulat încă
i înainte lui Petru Aron, nutrea gîndurile recîştigării independenţei ţării. încă
1471 oamenii lui Uzun Hasan sosesc în Moldova, pe unde trec incognito
lenosuti) spre Polonia la Cracovia \ fără să se oprească la Suceava sau în
i localitate. Pe linia aceasta mare se continuă tratativele în vederea coalizării
multor state europene cu hanul turcoman din Iran — care, deoarece se afla
te mări şi ţări, nu era considerat ca fiind primejdios — împotriva ameninţă-
îlui sultan Mehmed al II-lea. Sub acest raport sînt elocvente nu numai pentru
i epocă, ci şi pentru celelalte epoci ale istoriei umane, instrucţiunile date la
septembrie 1471 de către dogele Veneţiei, Cristoforo Zeno, ambasadorului
;rino Zeno, trimis la Uzun Hasan, ca să treacă şi pe la begul Karamanului,
Ică ele sînt o diatribă contra politicii de dominaţie. în aceste instrucţiuni
firmă că ei se vor ridica „împotriva inamicului comun otoman, a cărui nesă-
să poftă de dominare este prea cunoscută nu numai celor ce stăpînesc în
opa, ci şi celor din Asia, unde i-a oprimat şi i-a stins pe toţi domnitorii pe
i-a putut, nerespectînd credinţa nimănui şi fără a arăta nici o umanitate,
respect, numai ca să poată răpi şi ocupa bunurile altora cu nepăsare şi fără
un fel de discriminare'-[2].

Soliile reciproce dintre Uzun Hasan şi ţările europene l-au informat la
•iz pe inamicul inamicului Europei şi asupra poziţiei şi situaţiei lui Ştefan
tfare.

în vara anului următor, 1472, Uzun Hasan îi trimite domnului Moldovei o
oare în limba persană, ceea ce presupune că la curtea lui Ştefan cel Mare se
i oameni învăţaţi care să cunoască bine această limbă, dealtfel neuzitată în
ile noastre. Poate că aceştia erau negustori armeni originari din Iran,
iţi la Suceava şi în alte oraşe moldoveneşti. E păcat că nu s-a păstrat acest
îplar de corespondenţă diplomatică medievală între un potentat al Iranului
. domn al plaiurilor moldovene, cu atît mai mult cu cît traducerea făcută în
este la Caffa în Crimeea, pe atunci încă neocupată de Mehmed al II-lea [3],
zează în nota premergătoare textului: „iar în rîndul al patrulea, în partea
3tă a numitei scrisori persane, sînt cuvinte amestecate cu litere de aur'-,
te litere de aur, înscrise în textul însuşi al scrisorii lui Uzun Hasan, trasau

■ Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare povestită neamului românesc,* ed. nouă, Bucureşti, 1904,
, vezi mai ales Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti ncll'Asia 1470-1474. Documenti cavati*
cmvw ai Frari in Venezia, Viena, 1856, p. 25, nr. 14, datat 22 aprilie 1471, şi p. 31, nr. 18,
■IJ octombrie 1471

Cornet, *op.* «*., p. 28, nr. 16.

ost ocupată de la genovezi Ia 6 iunie 1475 de către marele-vizir şi amiral Gediik

fără îndoială numele şi titulatura „marelui Ştefan-voievod, stăpîn pe toată Moldova" [1], probabil „voyvoda-i aii Istefan, hakim-i Bcghdan-i kulli", aşa cum sugerează versiunea latină că ar fi sunat în limba persană.

Scrisoarea adresată lui Ştefan cel Mare de către Uzun Hasan a fost încredinţată ambasadorului acestuia, Ishakbeg, „domnul Isac", trimis „la domnii frîncilor" \ adică la unii domnitori europeni. Pe lîngă menţionarea numelui acestui sol în documentul adus, unele acte veneţiene oferă şi alte ştiri despre el. Astfel, la 12 septembrie 1472 se comunică din Veneţia oratorului republicii la Curia papală că „a venit în faţa noastră un ambasador al preavestitului demn Uzun Hasan, de neam spaniol, însă de religie evreu" [3]; la 25 septembrie 1472 se scria din Veneţia lui Uzun Hasan că a sosit „Isac ambasador" cu cîteva zile înainte de sosirea lui Haci Mehmed [4], iar la 28 ianuarie 1473 se mai comunica trimişilor Veneţiei la Tebriz că a fost aici „lunile trecute", „Isac, medic evreu'-, care a venit pe la Caffa [5]. Acest evreu spaniol, medic de meserie şi ambasador al hanului Iranului, care se mişca cu atîta uşurinţă între Tebriz şi Veneţia, prin atîtea **ţări** şi printre atîtea limbi, se impune admiraţiei prin calităţile sale remarcabile.

înainte de a ajunge, în sfîrşit, pe ţărmul Adriaticii, Ishakbeg a trecut, după Moldova, şi *ţiSla* Matias Corvinul, regele Ungariei[6].

Ştefan cel Mare se găsea în vara anului 1472, încă de la 6 iunie, la Vaslui [7]. Plecat în aprilie de la Uzun Hasan, Ishakbeg a ajuns la Caffa pe la începutul lui iunie [8], îneît la începutul lunii iulie a putut să sosească la Vaslui ca să-i predea domnului Moldovei scrisoarea puternicului adversar al lui Mehmed al II-lea.

Iată textul acestui document, excepţional prin provenienţă şi prin intenţia **lui,** aşa cum este păstrat astăzi la Veneţia în traducerea latinească [9], după care am făcut traducerea românească: „Aceasta este o traducere a unor scrisori ale preamăritului domn, domnul Uzun Hasan, adresate puternicului demn Ştefan-voievod, scrise în limba persană. La cererea lui Ishakbeg, marele ambasador al

[1] în traducerea latinească se foloseşte termenul obişnuit în părţile polonc-rnse în acea vreme de „Valachia" pentru Moldova.

[2] *Frenk, Firenk,* nume rămas în Orientul Apropiat din epoca cruciadelor, „gesta Dei per Francos", cînd primii cruciaţi fuseseră în prevalentă francezi.

[3] Cornet, *op. cit.,* p. 39, nr. 29: „fuit ad presentiam nostram unus orator illustrissimi domini Ussoni Cassani natione hispanus fide autem hebreus"; cf. Mayer A. Halevy, *Les guerres d'Etienne le Grand et de Uzun-Hassan contre Mahomed II, d'apres la „Chronique de la Turquie" du candiotc EHe Capsali (1523),* în *Studia et acta orienialia,* voi. I, Bucureşti, 1958, p. 189 şi urm. unde este citat *un* alt studiu al aceluiaşi. *Le role d'Isaac-Beg, me'decin et ambassadeur de Uzun-Hassan* (Bucureşti . Madrid), 1956 (care ne-a fost inaccesibil).

[4] Cornet, *op. cit.,* p. 48, nr. 36.

5 *Ibidem,* p. 70, nr. 59.

[6] P. Cancel, *Data epistolei lui Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare şi misiunea Tui Isak-beg,,* Bucureşti, 1912.

[7] N. Iorga, *Istoria românilor,* voi. IV, *Cavalerii,* Bucureşti, 1937, p. 172.

[8] P. Cancel, *op. cit.,* p. 27.

[0] Hurmuzaki, *Documente* (N. Densusianu), II—2, Bucureşti, 1891, p. 124—125, nr. COT, Ia sfîrşitul căruia se arată că copia se găseşte la Academia Română. Documentul a fost descoperit şi publicat de C. Esarcu, *Scrisoarea inedită a şahului Persiei Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare 1474,* în „Columna lui Traian", an. VII, serie nouă, tem. 1, Bucureşti, 1876, p. 464 — 466. Esarcu arată că copia de la Marciana, Veneţia, are indicat anul 1459, pe care el îl îndreaptă în 1474, tot greşit. Cu această dată greşită a fost Htilizat de N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe,* Bucureşti, 1899, p. 133; idem, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dar-gesUllt,* voi. II, 1909, p. 169, şi în *Istoria lui Ştefan cel Mare,* p. 141-142 (fără citarea surselor). Data exactă a fixat-o Cancel, *op. cit.* Ulterior, Iorga şi I. Ursu au acceptat această dată, 1472. Data greşită de 1474 este menţinută de C. Esarcu şi în *Documente istorice descoperite în Arhivele Italiei,* Bucureşti, 1878, p. 69.

-t'tului domn, domnul Uzun Hasan, a fost făcută traducerea de mine,
' tiu de Sarra, magistru al artelor, notar public în această parte, din cuvînt
t cuvînt de cuvînt, neadăugînd şi neschimbînd nimic care să schimbe
~n n să modifice înţelesul, decît atunci cînd au fost unele expresii în limba
^rsană care în expresiile proprii limbii latineşti nu pot să fie traduse, pe
)e res jj \e tradusei în expresiile cele mai apropiate latineşti care s-au putut
u asemenea expresii persane. Le-a interpretat armeanul Ana-Colli, cuncs-
^zisei limbi persane, după care eu le-am tradus în limba latină. Urmează
ttul acelor scrisori, care este acesta. ■ în rîndul al patrulea, în partea
dreaptă a numitei scrisori persane, sînt
amestecate cu litere de aur.
numele lui Dumnezeu celui milostiv, Dumnezeu care este chemat prin
te nume.
san, fiul lui Aii, fiul lui Osman [1].
relui domn milostiv şi domnului mare în ţara sa, stăpîn pe toată Moldova,
:e salutări din inimă curată.
stiti că-l trimitem pe Ishakbeg din partea noastră la strălucitii domni ai
■. Iar acest Ishak cunoaşte foarte bine secretele noastre, aşa că să-i acor-
dinţă ca şi nouă înşine în toate ce le va expune el din partea noastră.
i sti ce s-a întîmplat anul trecut cînd am venit din părţile Damascului,
mâi înainte fiul meu cel mai mare se afla cu oastea şi cu căpeteniile în
siriei şi Eufratului[2]. Şi un altul dintre fiii mei de asemenea se afla cu oaste
rată în părţile Bagdadului[3], unde este locul cel mai de seamă al arabilor,
nepoţi ai mei din fratele meu cel mai mare erau în părţile de la Kerman
atru nepoţi ai mei de la mezinul meu erau în Rey, aproape de Chorasan
azenderan[4].
a afară de oştirile amintite oastea mea cea mare şi poporul erau aşezaţi
ile lor proprii. De asemenea, în afară de amintitele oştiri, multe mii de
erau în cartierele Damascului din toate oştirile acestea, fiind instalaţi
le mai sus notate.
cu puţini oameni am vizitat părţile osmanlîului şi cu voia atotputerni-
.ah, care ne acordă binefacerile, mai întîi i-am rupt pe oamenii osman-
ire oameni au devenit hrana săbiilor şi a săgeţilor noastre. E adevărat
iupă aceea osmanlîul a înfrînt o mică unitate de-a noastră, însă acolo
ăst ucis unul din ai noştri din ai lui au fost ucişi zece. ele de mai sus vi
le încunoştinţăm dumneavoastră, deoarece nu exista cină rea între
osmanlîu şi mine.'
i cît mai degrabă voi aduna pe toţi războinicii puternic înarmaţi şi
fe la un loc toată puterea mea şi mă voi îndrepta spre părţile osmanlîului.
iceea trebuie ca aceste situaţii să le faceţi voi cunoscute marilor domni
>i sa-i informaţi despre voinţa noastră, îndemnîndu-i să se pregătească
rmduiască oştirile adunate şi să se unească laolaltă şi să vină asupra

r-adevăr, ascendenţa lui Uzun Hasan era aceasta: Hasan Beg ibn (fiul lui) **Aii** Beg **tthman; cf. Minorsky, *op. cit.***

'ratuF'meSC: "^ partitius de soras et of ras" nu poate reda decît Suriya „Siria" şi

ra ucerea. latinească, numele celebrului oraş de pe Tigru este redat prin la fel de cele-
». care ,nsră fusese pg Eufraf

'meii în nord-estul Iranului, la sudul Mării Caspice.

csmanlîului ca niște buni prieteni ai noștri din acea parte a Europei. Iarăși vă rog, eu voi purcede asupra lui din partea aceasta și în felul acesta trebuie ca pe omul acesta să-1 răsturnăm de pe scaunul acela.

Căci nădăjduiesc că planurile noastre vor fi împlinite prin harul și mila lui Allah, așa cum dorim și voim. Și întru aceasta ne rugăm lui Allah ca aceste lucruri ale noastre să le săvîrșească atotputernicul Allah în bună-credință și să-facă să piară toate relele.

Eu, Constanțiu de Sarra, magistru în artele liberale, în această parte notar public cu autoritate imperială, făcui mai sus-zisa traducere din zisa limbă persană-în latinește întru toate și prin toate așa cum este cuprins mai sus, și pentru întărire am iscălit și am aplicat semnul meu obișnuit".

De la Vaslui, unde a petrecut cîteva zile, Ishakbeg cu suita lui și-a continuat călătoria și misiunea ce i-a fost încredințată, trecînd în Polonia. A ajuns pe la 15 iulie la Cracovia, unde a prezentat regelui Cazimir aceeași cerere de ajutor împotriva „împăratului turcilor, Mehmed", după cum notează contemporanul Jan Dlugosz, celebrul canonic cracovian, în *Istoria* sa, la anul 1472 [1].

Ambasadorul-medic și-a continuat drumul și misiunea în „Frîncia" (Europa] la regele Ungariei, Matias Corvinul, la dogele Veneției și la papa Sixt al **IV-lea,** Este probabil că lua^ la Vaslui și o scrisoare de răspuns a lui Ștefan cel Mare către Uzun Hasan, fără să fi rămas vreo mențiune documentară despre aceasta.. Reacția domnului Moldovei la această solicitare din partea dușmanului otomanilor a fost promptă: s-a alăturat ligii antiotomane în curs de formare. O mărturisește el însuși peste doi ani, în 1474, în scrisoarea sa către papa Sixt al IV-lea. Nu cunoaștem însă amănunte în legătură cu vreo acțiune concretă în acest sens.

în anul următor, la 16 rebî-ul-evvel 878 hegiră [2], adică la 12 august 1473, a avut loc marea bătălie de la Otlukbeli din nord-estul Anatoliei, în apropiere de orașul Bayburt, între sultanul Mehmed al II-lea și hanul Uzun Hasan, încheiată după opt ore de luptă prin victoria totală a otomanilor. Nepotul lui Baiazid Trăsnetul și-a luat o strălucită revanșă împotriva Asiei, asupra urmașului lui Timurlenk.

Uzun Hasan n-a fost ajutat în mod efectiv cu oaste de nici unul dintre „marii domni" din Europa. Veneția, care avea cel mai arzător interes în această conjunctură după Matias Corvinul, regele Ungariei, și Ștefan cel Mare, i-a **trimis»** tunurile de care avea lipsă și pe care i le ceruse; însă artileria aceasta venețiană nu a ajuns pînă pe platourile muntoase ale Precaucaziei. Ștefan cel Mare nu-și luase nici un angajament formal în această privință, și anume de a-1 ajuta, cu un contingent militar și eventual cu arme pe șahul Iranului, totuși el va acționa în acea vreme împotriva aliatului-vasal al lui Mehmed al II-lea, a vecinului săudin Țara Românească, voievodul Radu cel Frumos, alungîndu-1 din domnie și tnlocuindu-1 cu un alt voievod.

în afară de faptele evocate mai înainte, în secolele următoare există de asemenea dovezi consemnate în documentele vremii despre unele legături comer-

[1] Vezi *Joannis Dlugosz Senioris Canonici Cracoviensis Opera Omnia,* Cura Alexandri Przezdziecki edita, tomus XIV, Cracoviae, 1878, p. 569. Dhigosz nu a înregistrat solia din anul precedent, 1471, a Ini Uzun Hasan, pe care dealtfel îl menționează pentru prima dată în 1472: „Venit enim alter Turcorum Caesar ex Perside et inferiori Armenia, vocatus Hussenkassen..."' menționînd conflictul acestuia cu sultanul Mehmed al II-lea.

• Minorsky, *op. cit.,* p. 1125.

re Iran şi ţările române, despre unele vizite iraniene la Bucureşti, apoi vedea cum creşte interesul pentru Iran şi evenimentele politice ce se i în acele părţi ale lumii la curţile noastre domneşti sau chiar şi la unii români.

L doua jumătate a secolului al XlX-lea, după ce România unită şi-a ndependenţa de stat, legăturile dintre Iran şi România au intrat într-o ă, aceea de schimburi de reprezentanţe diplomatice, care, în urma istorice cunoscute de la începutul secolului nostru şi îndeosebi în ultimii ;chis perspectivele legăturilor multiple româno-iraniene din zilele noastre.

PROBLEMA COLONIZĂRII TURCILOR SELGIUCIZI ÎN DOBROGEA SECOLULUI AL XIII-LEA*

Există regiuni geografice care dobîndesc, în cursul evoluţiei omenirii, semnificaţia şi valoarea de regiuni istorice. Dobrogea este una dintre ele, atît din punct de vedere geografic, cît şi istoric.

Fiind asemenea unui pod care leagă nordul cu sudul Europei şi estul cu vestul, aici s-au fixat numeroase elemente etnice care au traversat-o în cursul secolelor şi chiar a mileniilor. Ne vom opri, de această dată, asupra popoarelor turceşti şi, mai precis, preotomane, asupra selgiucizilor, care au ajuns să se contopească şi ei cu băştinaşii acestei regiuni.

S-a pus, începînd din secolul al XlX-lea, problema Anatoliei, adică a sultanatului selgiucizilor de Rum avînd capitala la Konya (Iconium) şi fixarea lor (a selgiucizilor) pe teritoriul viitoarei Dobrogea, în secolul al XHI-lea, cu aprobarea şi sprijinul bizantinilor. Această „colonizare" a teritoriului cuprins între Dunărea inferioară, din punctul unde ea se întoarce spre nord, la Silistra, şi Marea Neagră, a primit, în general, asentimentul istoricilor specialişti, deşi s-au pronunţat şi opinii contrare sau s-a aruncat vălul tăcerii în privinţa stabilirii turcilor în aceste locuri anterior celor care s-au stabilit aici definitiv începînd cu prima parte a secolului al XV-lea, adică turcii otomani.

Pentru a clarifica această problemă comună a istoriei turceşti, româneşti, bulgare şi de asemenea a Hoardei de Aur din Deşt-i Kîpşak, am reunit aici, pentru prima dată, textele ce au legătură cu aceste fapte care s-au desfăşurat în secolul al XlII-lea şi cu repercusiuni în secolele ulterioare.

I.

în primul rînd din lucrarea rămasă încă integral inedită, intitulată *Tarih-i al-i Selguk,* a lui Yazicioglu [x] (sau Yazicizâde) Aii, scrisă în timpul sultanului Murad al Il-lea (1421 — 1451) şi dedicată lui.

* Acest studiu a apărut în „Ankara t)niv. D.T.C. Fakiiltesi Tarih Araştirraalari Dergisi", TI (1968), nr. 10—11, p. 85-111, Ankara t)niversitesi Basimevi, 1972.

Traducerea pasajelor din vechea limbă turco-osmană aparţine lui Tahsin Gemil.

[1] Despre Yazicioglu (Yazicizâde) Aii vezi Bursah Mehmed Tahir, *Osmanii Muellijleri,* Istantml, 1333/34, voi. III, p. 183; Platon Melioranski, *Sel'cuk-name, kak istoţnik dlya istorii Vizantii v XII i XIII vekah,* în „Vizantiyskiy Vremennik", voi. I (1894), Petersburg, p. 613-640; Franz Babinger, *Die Gesckichtschreiber der Osmanen und ihre Werhe,* Leipzig, 1927, p. 15, nota 2, menţiune după OM; Kopriiluzade Mehmed Fuad, *Turk edebiyah tarihi,* Istanbul, 1928, p. 58 şi id. *Seldjouks,* în *Encycloptdie de l'Islam,* voi. III, s.v.; şi de asemenea Adnan Sadik F.rzi, *Ibn Bibi,* în *Islam Ansiklopedisi,* voi. 5—2, 1950, passim.

P trivit cronogramei de la siîrşitul lucrării, dezlegată de Herbert W. Duda [1], tâ amplă istorie a selgiucizilor de la Rum a fcst terminată în anul 827 al '?[s] . /g -j[ec] 1423—22 nov. 1424). Se cunosc două manuscrise ale *Tarih-i al-i T^k* numite adesea şi *Oguznâmc:* a) Istanbul, Topkapi Sarayi, Revan Koşkii H90/91 si k) Bexh'[m]' Preussische Staatsbibliothek, Ms. Orient Quart 1823. Th Houts'ma a publicat după cele două manuscrise inccmplete de la Leyden P ris o parte, întreaga primă jumătate aproape, — în *Rccueil de textes reiatifs 'h'stoire des ' Seldjoucides,* voi. III: *Histoire des -Seldjoucides d'Asie Mineure br'es Ibn-Bibi,* texte turceşti, Leyden, 1902, XVI -f. 308 p. Houtsma, care nu oştea cele două manuscrise complete de la Istanbul şi Berlin, nu a identificat.

Yazicioglu Aii se inspiră din abundenţă sau chiar traduce în turceşte din ■ita *Cdnti 'iit-tevărih* a lui Fâzl ol-lăh Râsîd od-Dîn, din istoria lui Râvendi n sfîrsit, face o traducere parafrazată din istoria selgiucizilor de la Rum, de Bîbi^; 'el îsi încheie lucrarea cu moartea hanului Ebu Said Bahadir (1335).. Am citat un fragment din *Tarih-i al-i Sclţuk,* în articolul *Dobruca* din *m Ansiklopedisi,* voi. III (Cabala-Dvin), Istanbul, 1945, p. 632. Trebuie sfi lemaici că, în prezent, sîntem îndatoraţi lecturii unui microfilm al acestei. ări, al manuscrisului de la Revan Koşkii, adus la Bucureşti, la Arhivele ului (Microfilme, Turcia, rola 5), care conţine din acesta numai cîteva mente; n-am avut în faţa ochilor manuscrisul complet. Totuşi, fragmentele dnd subiectul ncstru au fost microfilmate. Şi iată textul:
(F. V *Y \ h*— p., 461): *„Zikr-i inhizăm-i Sultan-i merhum îzzeddin* [3] *ez ak* [4] *ve fevecciih-i băz be-cănib-i Melik-i Rum ve mâl ve hât'.ve liăl-i ii der ăn bah-,* „£iin Sultan îzzeddin Han hizmetinden miirâca'at kildi ve bir muddet rler meşakkati...". („Deoarece sultanul îzzeddin Han s-a întors de la slujba. >i un timp campaniile <aufost> la strîmtoare"...)
Apoi Yazicioglu Aii descrie certurile dintre cei doi fraţi sultani, îzzeddin câvus şi Riikneddin K1I15 Arslari. al doilea fiind sprijinit de mongolii lui .gii han [3]; în continuare (f **YVTA.—** p. 462), fuga lui îzzeddin la Antalya, el pierdu speranţa de a putea recuceri tronul.
„Kendusi Fasilevs [6] katma i'lâm-i hâlve bir yurt talebine gonderdi. Fasilevs • ki padişahlarun kerîm âdeti dir: „Ahlan ve sahlan, vc merhabâ", dedi". a trimis Ia Fasilevs înştiinţarea privind situaţia sa şi cerea pentru sine *o* e. Conformîndu-se obiceiului împăraţilor de a fi binevoitori, Fasilevs a zis: prietenie şi corectitudine fiţi bine veniţi").
Sultanul îzzeddin s-a dus de la Antalya Ia Constantinopol- „hazir etdirdigi "galarla" („cu corăbiile pe care le pregătise"), cu copiii săi, cu familia sa şi cu a. sa (care era o grecoaică). El a fost într-adevăr foarte bine primit de basileu:

Zeilgendssische islamischc Quclten ttnd das Ogu;nâme des Yazvgioglu 'AH zur angebîichen ahen Besiedlung der Dobrudscha im 13. Jhd. n. CJtr., Sofia, 1943,'p. 138, împreună cu studiu! MutafciRv, vezi mai jos. ■ V^zi mai jos. ' *Vl%* Osman Turan, *Keykâvus II, Kayhă'us II, 'Iz: al-Dîn (1238-1278),* în *IA,* voi. 6,

lmacak Noyan scris de obicei .mVa^ift unul dintre comandanţii mongoli ai lui Hulăgi't

' ITS"' *ratele mai mic al marelui han Mongka, a domnit in Tran, Siria, a ocupat Bag-» Paris [?1], [1-a SUpus ?' ?e] selgiucizii de Rum (1256- 1265); vezi K. Grcusset, *L'Empire des*

"ul-biz '°f.rcle ara»;>o-Persano-turceşti ţ^jijtfldcare se transcrie de obicei *fasiţiyos.* Dar din T t„i,[an] » P[001]'-^? care se pronunţa *vasilevs* şi nu *basihus-* ca în antichitate, tran-a trebuie să fie *fasilevs.*

„Fasilevs anun ikram ve ta'zîminde gâyet **mubâlaga kildi** ve kenduye ve etbâ' ve eşyâ'ma cokluk tekelliif etdi. Ve ulu konukluklar kilub ţok ni'metler dokdi, ve bahşişler verdi. . Şoyle ki nâz-u ni'met ve rahata mustegrâk olub, vatanlann unutdilar. Ve her giin **îyş-u** işrete meşgul oldilar". („Fasilevs a exagerat în onorurile pe care le-a acordat lui şi a arătat abundenţă faţă **de** el şi însoţitorii săi. Şi aşezîndu-i în mari reşedinţe, a vărsat multe favoruri şi le-a dat cadouri. Astfel că, aflîndu-se în favoruri şi plăceri, ei şi-au uitat patria. Şi în fiecare zi s-au ocupat cu festinuri şi băuturi").

Comandantul suprem al oştii sultanului, Aii Bahadir, rămas în Anatolia după ce a încercat să recucerească teritoriile lor, învins, s-a refugiat tot la Constantinopol, la împărat.

(F. **rrb** — p. 463). „Bîr gun Sultan îzzeddin ve Aii Bahadir Fasilevse itdiler: „Biz **Tiirk** taifesiyuz. Dâim şehirde duramaziz. Bize bir yer ve yurt olsa, Anadohdan, bize ta'alluk Tiirk evlerin **geturub** anda yaylasavuz ve **kişlasavuz"** dediler.

„Fasilevs Dobruca ilini ($_{i}$_^ *i.* «J ,\ ᶜM^9^>3-i) ki **eyu** devvâr bî-hark **tenduriist** ve âb-u havasi hub-âverleridir anlara yer yurt verdi ve Anadohdagi **kendiilere** ta'alluk Tiirk obalanna el altmdan haber etdiler. (F.VVla-p. 464). Kişlak bahânesine îznika iniib az miiddetde Usktidardan cok Tiirk evi gecdi. Merhum-i **magfur#Şaru Saltuk (^^jJUa^jLo**) anlarunla bile gecdi. Cokluk zaman Dobruca ilinde iki tic pare **muslâman** şehri ve otuz kirk boliik **Tiirk** obalan vardi.

„Fasilevsum diişmenlerine cevab edub kahr iderlerdi. Bir gece îstanbulda Sultan Izzeddinle **Aii** Bahadir işrete meşgul olmuşlardi. . . ". („într-o zi, sultan Îzzeddin şi **Aii** Bahadir i-au spus Fasilevsului: „noi sîntem neam turc ; nu putem sta permanent în oraş. Dacă am avea un lcc şi patrie, am aduce din Anatolia casele turceşti care ne aparţin şi ne-am aşeza acolo"-. Fasilevs le-a dat ca lcc şi patrie ţinutul Dobrogea, care este un colţ bun, cu apa şi aerul purtători de sănătate şi frumuseţe. Au înştiinţat pe ascuns corturile turceşti din Anatolia, care le aparţineau. Sub pretextul iernatecului, acestea au ccborît la Iznik şi în scurt timp au trecut prin tjskiidar * multe case turceşti. Răpcsatul fără prihană **Saru** Saltuk a trecut împreună cu ei. Multă vreme în ţinutul Dobrogea au existat două-trei crase musulmane şi 30—40 grupuri de corturi turceşti, Ripostînd duşmanilor Fasilevsului, îi nimiceau.

într-o noapte, la îstanbul, sultan îzzeddin şi Aii Bahadir se puseseră pe băut . . .").

Şi ei au conceput planul de a-1 răsturna pe basileu, şi de a se aşeza pe tronul său. Dar planul a fest descoperit, Aii Bahadir cu emir-i ahor („comes stabuli) Ogurlu beg au fest executaţi şi îzzeddin „iki btiyuk ogh Giyâseddin Keyumersle ol kalede mahbus kaldi" („rămas întemniţat în acea cetate, împreună cu doi din **fiii** săi mari: Giyâseddin şi Keyiimers") Şi Yazicioglu Aii continuă:

„Hakk-i Teâlâ, Sultanm kardaşma **ilhâm** etdi tâ kardaşi Deşt Hani Berke Hana haber gonderdi: „Kardaşimi kurţar" devii ricâ eyledi. Ve Han-i Kinm dahi azîm ceri gonderdi. Ittifak, ol **yil** kati kiş **oldi,** Tuna suyi dendi. Berke Hanun cerisi **buz ustunden** geciib, Sultani ol kale habsinden eikarub h?$_{4}$lâs etdiler. Berke Han dahi cokluk ardlarmca geldi ve **istanbuli** hisar idiib, Tek^un egletdi, sonra sulh etdi. Ve Tătar leşkeri Sultani Berke Han hizmetine **geturdiler.**

*. Scutari; azi cartier asiatic al oraşului îstanbul (n. trad.).

■*).* 400J. iian ana gayetde Tzăz ve ikrâm kilub nuvâziş etdi, ve kcrâtle î b krmiz ve kimrâm dolularm **igdi,** ve geregi gibi soyurgadi. V eocer ci Tiirk, evleri ve Saru Saltuk bile alub Deşt iletdi vc Solcâd **&dki** ana timar ve halkina yer yurt verdi".

u&da

Prin voinţa lui Allah, fratele sultanului a trimis veste tocmai hanului din Berke Han', rugîndu-I „scapă-1 pe fratele meu". Şi hanul Crimeii a trimis o ' iVte întîmplâtor, în acel an a fost o iarnă aspră. Apele Dunării au îngheţat. lui Berke Han trecînd pe gheaţă, 1-a sccs pe sultan din temniţa acelei ■' <?i 1-a eliberat. De asemenea, Berke Han venind în urma lor cu o caste şi numeroasă, a împresurat Istanbulul; 1-a făcut pe tekfur * să se încline, a făcut pace. Şi oastea tătară 1-a adus pe sultan în slujba lui Berke Han. "ndu-1 si respectîndu-1 în med deosebit, hanul 1-a consolat; a băut în nume-rîndur'i cupe pline cu kirrriz şi kimrân, şi 1-a respectat aşa cum trebuia. ji luînd acele case nomade turceşti şi pe Saru Saltuk i-a dus în Deşt; i-a dat a timar, Solcâd şi Sugdak, iar populaţiei sale i-a dat lec şi patrie").

\Iama sultanului izzeddin, „Ana Hatun", a murit într-un accident; ŞL F. W Ob — p. 467). „Fasilevs Kara Veryâ ulu kardaşma verdi, kiei kardaşi a getiirdi. £un Sultan izzeddin anasi va'kasim ve iki ogianciklan Fasilevs da esir kalchklann işitdi, ol hasretde gece ve gundiiz ah idiib, nâkâm ve iradhk eyyâmina sabr'etdi ve âlem-i gaybetden bu şiddete bir fere ola. umardi.

Sonra Berke Han Kirimun sultanhgm dahi verdi. Cok muddet Kirimdan Bogdan [x] iline degin muslumanligdi. Kara Bogdanda dahi adina mescidi Kâfirler icine domuz kovarlarmiş fi'1-cumle.

Sultan îzzeddiniin hâtimeti ve nihayeti ki girdiş-i gerdun dun-i perverdin hâline ol azabmda ne vâki cldj mevzu'atda takrîr oluna. *',ikr-i pâdişăh, Sultan Riikneddîn Kilic Arslan-cnărc Allahu biirbăneMivo l baze ez hasdyis ve mekârem ve menăkib ve fazîiil ve ta'did-i hasăl ber sebil-i*

Fasilevs a dat Kara Verva fratelui său mare, pe fratele mic 1-a adus lingă um sultan izzeddin a aflat de întîmplarea cu mama sa şi de faptul că cei nţişori au rămas prizonieri lîngă Fasilevs, zi şi noapte s-a frămîntat în 'isteţe, dar şi-a suportat nefericirea şi a sperat că din lumea nevăzută se duce o spărtură în această situaţie cruntă.

x)i, Berke Han i-a dat şi stăpînirea Crimeii. Din Crimccti şi pînă în ţinutul bogdan, multă vreme a fost teritoriu islamic *(miislumanligdi)***. în Kara ţi există încă un mescit ctitorit în numele lui. în fine, se spune că în el incioşii adăpostesc porci.

irşitul sultanului Jzzeddin şi cum josnica credinţă cultivată în lumea. 'ătcare a produs suferinţa lui sînt înscrise în anale.

rekfur, takfur - împărat (n. Irad.) (vezi neta 1, p. 175).

n este nuiTiele turcesc al Moldovei. Acest apelativ derivă de ia numele lui Bog- [On]S'[nar] din Maramureş care in 1359 a întemeiat principatul .Moldovei. Această. *nrtlfr^K* [a ^Iolciov]ei apare pentru prima dată într-un text scris în *Tarih-i al-i Sclţuk muşi* Care Ş'"a Sf!rŞit ○pera în a"Ul M21

vanitate IA ~ [Intraductibil]; analogie: *hinstiyanhk = creştinătate;* în cazul de faţa ar

„Sus-numitul padişah, sultan Rukneddin ***Kilic*** *Arslan — Ailah sâ-i lumineze mormîntul — şi bunele sale calităţi* ***şi întâmplările sale sint*** *exprimatcîn unele povestiri scurte"*).*

în acest capitol, Yazicioglu **Aii** povesteşte luarea puterii de către sultanul Rukneddin, în favoarea mongolilor **lui Hulăgii** han.

(F. **Y1 • b** — p. 517). Acum, turcii selgiucizi transplantaţi în Crimeea se întorc în **Dobrogea:**

. . . „Ve **bir** miiddet dahi **Kirim** ve Sugdak **nevahisinde Berke** Han **katma** 'asîr ve **emel birle ruzigâr** gccuriirlerdi. Berke Han anlan kadîm yer ve yurdla**rina gondermek umidiyle eklerdi** bir vaktin: „biz denizden geceriz, gideriz" devii, elbette destur diledier **ve yila revân-i** kopiir **ilun koyunluk ve** davarlanm merhum **Saru Saltuk** Berke Han **humiyle** geciiriib kurudan gerii **yurdlarma** Uobruca («\ s- ; >y î) iline getiirdi. Bunlarm kihâyeti dahi nevzu'unda meşruh ve mufassal takrîr oluna.

„Bu esnâda ki Sultan Mes'ud dahi denizden gecmişdi, **nâgâh crtanci** kardaşi Rukneddin Keyumers aradan belutsiz oldi …"

(F. V"A \ ***b*** — p. 518). „. . . Bunun iizerine hayli zaman ve miiddet **geedi. Dobruca** (**ᶜL__r>ₛI»^>)** ilinde Saru Saltukla kaldilar.

„Bu esnâda **SuJrtan Meş'udun** Tekur katmdagi kardaşi birkac Tiirklerle kacmagi azm **etmiş. Fasilevs duydi,** am tutub **habs** etdi . . .".

(„Şi încă o perioadă şi-au petrecut vremea împreună şi cu speranţă, **lîngă** Berke Han, în părţile Crimeii şi Sugdak. Berke Han îi ţinea cu speranţa de a-i trimite în vechiul lor loc şi patrie. Odată, ei i-au spus: „vom trece pe mare, vom pleca" şi, desigur, l-au rugat sale dea permisiune. Pcrnind **în** anul **următor,** răposatul Saru Saltuk a trecut, pe baza înaltei autorităţi a lui Berke Han, turmele lor de oi şi capre, adueîndu-i, pe uscat, înapoi în patria lor, în ţinutul Dcbrcgea. **De** asemenea, povestea acestora este relatată pe îndelete.

in acest timp, trecuse pe mare şi sultan Mes'ud; deodată, a dispărut fratele său mijlociu, Rukneddin Keyumers . . .

. . . După aceea a trecut multă vreme. Au rămas în Dobrogea împreună cu Saru Saltuk.

în acest timp, fratele sultanului Mes'ud, aflat lîngă Tekur[1], a încercat să fugă împreună cu cîţiva turci. Fasilevs a aflat şi, prinzîndu-1, 1-a întemniţat . . .").

în acest punct, Yazicioglu **Aii,** expunînd faptele lui Argun Han [s], indică la urmă o dată: **„ihdâ** ve tis' în ve **sittemie** yilun muharrem aymda" ceea ce echivalează cu perioada 24 decembrie 1291 — 22 ianuarie 1292, apoi continuă, în ceea ce priveşte subiectul nostru, în felul următor:

„Ve ol zamanm patriyarhi — ki kâfirlerin halifiyeti olur — Sultanm kardaşm **Fasilevsden dileyib** aldi (F. VI \ b — p. 519) ve keşiş suretine koydi. Bir miiddet Ava Sofyada patriyarh hizmetinde oldi. Merhum ve magfur Saru Saltuk ani patriyarhdan dilek etdi. ţun patriarha Saru Saltukun vilâyeti **malum olmuşdi,** Sultanm kardaşi sozin saymayib, Saru Saltuk katma gonderdi. Bir **miiddet**

* Acest pasaj este tradus liber (T.G.).

[1] *Tekur* sau *ickjîir* este un alt apelativ turcesc pentru **împăratul** bizantin, dar citecdată. **şi pentru guvernatorii din provincii. Cuvîntul** există, şi **în** armeană, sub forma **„takavor" şi derivă din cuvîntul persan** ***tădi*** **4-** ***ăvor (den),*** **„încoronatul".**

[2] **Argun Han a domnit în Asia anterioară între 1284—1291.**

■ Saru Saltuk hizmetinde tecdîd-i islam kilub hirka giydi. Ol emânetiki [1] "1-evliyâ ve'1-muhteşemiyyin, zubde-i al-i Tâ-Nun ve Yâ-Sîn, Akşehîrde '. Mahmud hayrân-i hemede Saru Saltuk şobanken, Seydi Mahmud ana eelub yogurdla bir lokma agzma vermişdi. Ol lokma bir yagli mikdan r olub dimagma yapişub dururdi. Saru Saltuk kusmak vâki'oldi. Kusin- [m 1 lokma diişdi. Şehzâde Saru Saltukun sohbetinde abdâllik vâki' olmuşdi. nduyi yuddi. Saru Saltuk „ani baragum" deyib ohşadi ve Sultaniye tara- gonderdi. Barak Celnxin ziyareti şimdi Sultaniyededir, ve Barakîler anun îdleri dururlar".

(Si patriarhul din acel timp — care este califul necredincioşilor — 1-a t=i' 1-a luat de la Fasilevs pe fratele sultanului şi 1-a pus în straie călugăreşti, erne el a stat la Sf. Sofia, în serviciul patriarhului. Răposatul şi neprihâni- saru'Saltuk 1-a cerut pe acesta de la patriarh. Deoarece patriarhului îi deve- cunoscut **vilayetul** lui Saru Saltuk, neţinînd seama de faptul că acesta era ■le sultanului, 1-a trimis lîngă Saru Saltuk. De asemenea, o perioadă fiind în ia lui Saru Saltuk, şi-a reînnoit credinţa islamică şi a îmbrăcat hirka *. ii sfinţeniei şi al înţelepciunii, chintesenţa măriţilor Tâ-Nun şi Yâ-Sîn, râtul Seydi Mahmud întîlnindu-1 întîmplător, la Akşehir, pe Saru Saltuk, nd acesta era cioban, îi dăduse o îmbucătură cu iaurt. O bucăţică de grăsime icea îmbucătură rămăsese lipită în gîtul lui. S-a întîmplat ca Saru Saltuk erse. în timpul conversaţiei cu Saru Saltuk, s-a întîmplat ca principele piardă simţul realităţii. El a înghiţit acea vărsătură. Saru Saltuk 1-a ;îiat spunîndu-i *"barak"-ui.* meu ** şi 1-a trimis în partea Sultaniye. Mormîn- *n* Barak Celî se află azi la Sultaniye, iar *barakizii,* adepţii lui, sînt şi astăzi"). Şi iată alt pasaj referitor la subiectul nostru (ms. Revan Koşku nr. 1391, 5 a-445 b.; citat în *Islam Ansiklopedisi, loc. cit.,* p. 632) luat din capitolul *âyat-i meăl-i ahval-i memleket-i Rum ba'd ez vefat-i sultan Ebu Seyyid n Han"*— prin urmare după 17 mai 1304: „Ol tarihte Rumelinde Dobruca etinde revan muslumanlar Halii Ece ile gociib, gemi ile Karasi iline gectiler, Anadoluda fetret olub ahbar munkad oldi idi ve Rumelinde Ulgar[1] beyleri : idiib, Fasilevs uzerine miistevli olub, Rumelinun ekserin almişlardi. Ol «le onlardan iişenub, gocub Anadoluya gecdiler. Rumelinde kalanlan, Saltuk fevt aldugundan sonra, ahiryân [2] oldilar'-.

„Povestirile situaţiilor reale ale ţinutului bizantin, întîmplate după moartea wlui Ebu Seyyid Gazan Han": „La acea dată, musulmanii nomazi din ncia Dobrogea a Rumeliei au trecut cu corabia, împreună cu Halii Ece, îutul Karasi, deoarece în Anatolia fiind interregn, se răspîndiseră veşti; i Ulgar din Rumelia răsculîndu-se, pornind asupra lui Fasilevs, luaseră cea nare parte a Rumeliei. Din această cauză, pentru a se feri de ei, s-au mutat trecut în Anatolia. Cei care au rămas în Rumelia, după moartea lui Saru k, au devenit ahiryân").

lungă' anteriu- uneori căptuşit, folosit mai ales de preoţii şi călugării *i* >

arak — cîine flocos, unul din cele patru animale sfinte în mitologia turcă preislamică

*?aros*r~e^\ ° formă Paralelă pentru *bulgar,* care pare a fi influenţată de forma bizantină

tryan smt musulmanii care şi-au lepădat credinţa, acceptînd o altă religie.

.Marele istoric otoman din prima jumătate a secolului al XVI-lea, Kemal-paşazade [1] — Şemseddin Ahmed ibn-i Siileyman ibn-i Kemal paşa — a cărui Istorie *(Tarih-i al-i Osman)* nu este încă publicată în întregime, are şi el un pasaj care tratează această imigraţie anatoliană preotomană în Dobrogea. în partea în care descrie campania şi victoria lui Soliman Magnificul la Mohâcs, în 1526, Kemalpaşazade, în stilul său sclemn, dar substanţial, scrie următoarele:

(p./\V) „Ol ocde bâzâr-i kârzâr dagilub savaş kumanna revac kalmayub **metâ-'i** cihâd kesâd bulicak, cevâhir-i zevâhir-i genâim ve sevâime râgib oîub, sevâb-i cemîl v'e ecr-i cezîli cihâde tâlib clanlar deryây-i gazâya tâlib Sincbdan ve Samsundan gemilerle Rumeli cânibine gecdiler DobrucaC^Cş^^km dedikleri verde Sâhib-i serîr-i vilâyet, tâcdâr-i iklîm-i kerâmet Saru S'altik sultanm ki îiavârik-i âdât-i kahire ve borak-i kerâmet-i bâhireyle zâhir clan emîr-i suret-i fakîr siret-azîzlerdendi,

Şi'r:

Hark-i âdâtdan idiniib hirka terk-i dunyâdan
eylemişler tâc. Tâcdâre yog ihtiyaclan. Taht-
u«*âc iissi anlara muhtâc. **yamna miictemi'**
olmuşlardi.

„Ol Mâlik-i zâd takvâya ve sâlik-i şâhrân cihâda ccmi' îsi mutî' ve munkad club, kîiş-i hîişla ferman-i vâcib ul-iz'âmm (p./\Y) mustemi' olmuşlardi. **Diyâr-i** Bulgara ve Iflaga irag ve yakin demez ilgar ve akm ider yururdi. **Tâzî** -.siivâr Oguz gâzileriyle gaza yazilannda Tâz ve Tiirk idiib ve leyme-i gânimetde ac ve muhtâc homaz târâş âşine duyururdi.

„Deşt-i Kipgac meşhur-i âfâk Cengiz Han-i cihânkuşâym nebîre-i kebîrelerinden Bereket Han elindeydi ki tâzin miibâreki efser-i islâm-i nusretencâmla zîb ■v<- ferr bulmuşdi. Hayl-i seylhucum ile Kara Bogdan vilâyetine kudum idiib, ol kişver,de olan kiiffâr-i bed-girdâra zafer bulmuşdi. Tuna yalisi Akkermân ve Kili havalisi ecnâb-i cihâda makarr ve mayam-i mahall-ârâm tlupdururdi. Ol diyârlarda henuz âsârlari bâki ser-âmedlerinin ve sipehbedlerinin kunbedleri ma'mur ve meşhedleri meşhurdur: Tarhan yazisi, Yalpi golii, Kutlubuga, Kanh suyu ki ma'mufe-i mezkurede ma'ruf-i eyyâmda ci kenarlarda karar eden tavâif-i nâmdârlarma nisbetle mezkurdur.

Şi'r:

Kendiler gitdi, kaldi nâmian En
durur adlann makamlan. Kalmaz
âdem cihânda, adi kalur, beleş ve
yâd icinde yadi kalur.

„Tunamn berii Oguz, ote yakasmdan Tătar kiiffâra goz acdirmayub, **leyl-u** nehâr hayl-i harrârla seylvâr diyârlarma akarlardi, nâr-i gâret ve hasâretle dârlarm bakarlardi.

[1] Vezi: OM, I, 223; J. Thury, *Torok Torienetrok,* voi. I, Budapesta, 1893, p. 185 şi urm.; *Vr-Mv/.* Babinger, /;/, voi. II, p. 9 12~şi urni.; *id. COVf, 1-* 61—63. Pavet de Courteille ioloseşte pentru ediţia sa manuscrisul Mohaţnâme din Biblioteca Şcolii Naţionale de Limbi orientale vii de la Paris.

01 zamandaydi ki Bereket Han askerinden bir fevc ol bahr-i zehhârdan mevc kisver-i Iflakdan gecub huhsâr-i Balkandan [1] aşub, Diyâr-i Ungurus-i husa akin salmişlardi. 01 sevâb-i cihâda tâlib olanlara hasm-i bed-nihâd. l"b geliib girdâb-i giriidâra tâlib kalanlan almişlardi. Sabika makhur ve ***jfo** *ve* meksur olan onlardi, hayl-i Tatar-i seyl-reftâr ez kiirffâr-i kiraz-sîret li cogdi. Onlarca on vardi nerd-i neberd oynayan gâh ottilur, gâh oter, **ârgâh-i** gazâda gezen tâzî siivar gâziler gâh tutulur, gâh tutar".

(■ împrăştiindu-se în acele părţi bazarul războiului, nerămînînd valoarea ăturii luptei, gîndind că marfa războiului sfînt va lipsi din circulaţie şi dorind -ile nestemate ale prăzilor şi turmele de animale, cei ce vroiau răsplăţile fru-ase si bogate ale războiului sfînt, cei destinaţi oceanului luptei pentru credinţă, trecut cu corăbiile, de la Sinob şi Samsun în părţile Rumeliei. în locul numit mia Dobrogei, ei s-au strîns lîngă stăpînul tronului provincial, suveranul tinentului miracolului, Saru Saltuk sultan, a cărei biografie este plină cu te de nimicire a obiceiurilor neavenite şi de udare a terenului arid de miracol.

Versuri:

Vestă făcîndu-şi din obiceiuri incendiante
Coroană luîndu-şi părăsirea lumii
Ei de stăpînitor nu au nevoie
Baza tronului fiind nevolnică faţă de ei.

Supunîndu-se cu toţii acestui păzitor al fricii crescute faţă de Allah şi mer-1 pe drumul drept al războiului sfînt, deveniseră ascultători ai poruncilor sale :rîte din adîncă înţelepciune. Fără a ţine seama de apropiere sau depărtare, au încontinuu incursiuni în ţara bulgărească şi în Ţara Rcmânească. înscriin-pe călăreţii arabi * şi pe vitejii oguzi în război sfînt, ca arabi şi turci, în împăr-i prăzii nu lăsa pe nimeni flămînd şi nevolnic ...

Vestitul orizont Deşt-i Kîpşak era în mîna lui Bereket Han, dintre marii)ţi ai lui Cengiz Han, cuceritorul lumii. Goana sa găsise sfîrşit, cu ajutorul *Hah,* prin împodobirea sa cu coroana islamului. Cu călăreţii săi, năvălind depărtări, ca un rîu revărsat, repurtase victoria asupra păcătoşilor din acea . Malul Dunării şi împrejurimile Cetăţii Albe şi Chiliei deveniseră locuri de are şi de odihnă pentru luptătorii credinţei. în acele părţi, amintirea lor încă ăstrează, aşezările înfloritoare şi mormintele renumite ale căpeteniilor lor: ian yazisi (Scrierea lui Tarhan), Yalpi golii (Lacul lui Yalpî), Kutlubuga irul sfînt), Kanh suyu (Apa cu sînge) sînt locuri bine cunoscute, care luat numele de la triburile ce au trăit în acele părţi. Versuri :

Ei au plecat, dar le-a rămas renumele
Stau încă reşedinţele numelui lor
Nu rămîne omul în univers, dar îi rămîne numele
intre profitori şi străini rămîne amintirea sa.

Din această parte a Dunării oguzii, iar din cealaltă parte a ei tătarii nu-i pe necredincioşi sâ-şi deschidă ochii; zi şi noapte năvăleau în ţinuturile i cai muerbîntaţi, precum puhoiul; f ăcînd pustiiri şi pagube îşi duceau lupta. ia acea **vreme,** o ceată din armata lui Bereket Han trecînd, ca un val, acel i imens in Ţara Românească, străbătînd munţii Balkan,[1] făcuse incursiune

Se ştie "î^"11*6 -Calcan" prin care se trece din Ţara Românească în Transilvania sint Car-ît în H„ in turce?te *balkan* înseamnă „munte, munte înalt". Această formă se întîlneste * to documentele şi **cronicile** turceşti.

înseamnă *arab* (etnic), dar şi *ogar* (cîine de vînătoare) (n. trad.).

în ţara ungurească, purtătoare de nenorocire. Duşmanul cel rău la origine ieşind victorios asupra celor care au participat la acea luptă pentru credinţă, luase pe cei ce rămăseseră în acea încleştare.

Dar, cei loviţi şi frînţi de mînia lui Allah erau ei, căci călăreţii tătari, curgînd ca rîul, erau mai numeroşi decît călăreţii necredincioşi. Aşa cum cel ce joacă table uneori este întrecut, iar alteori întrece el, la fel călăreţii viteji care umblă prin locurile de vînătoare sînt uneori prinşi, iar alteori prind ei").

III.

Seyyid Lokmân ibn Seyyid Hiiseyin el-Âşurî el-Huseyinî [x] a făcut la mai bine de 176 de ani după *Tarih-i al-i Se/ţuk,* un rezumat *(icnull)* al marii cpere a lui Yazicioglu Aii, insistînd în mod special asupra transplantării turcilor din Anatolia în Dobrogea. Seyyid Lokmân într-un pasaj în versuri al operei sale îi dă numele de *Oguznâme* şi la sfîrşit el vorbeşte despre „işbu sene semân ve elf şuhuru" — deci anul cuprins între 24 iulie 1599 şi 12 iulie 1600; este deci anul în care a fost terminată redactarea acestui *Oguznăme.*

Se cunoaşte un singur manuscris al acestei epere a lui Seyyid Lokmân, care se găseşte la National-Bibliothek din Viena (nr. 1001,f. 109 v. — 117 v.), legaţia sfîrşitul Istoriei, *Tarih,* a lui Lutfi paşa. Acest *Oguznâme* a fost publicat parţial, însoţit de o traducere»latină, de J. J. \V. Lagus: *Scid Locmani cx lihro Turcico qui Oghuzname inscrioitur excerpta,* Helsingfcrs, 1854.

Folosim textul turc după un microfilm al operei complete, adus de la Viena la Arhivele Statului din Bucureşti (Microfilme Austria, rola *?>,* cadrele 1 — 8):

După obişnuita invocaţie prin *besmclc,* unde este menţionat (F. ţ*Ab. numerotare originară = 109 b. numerotare europeană). „Yafes ibn-i Nuh — aleyhumâsselâm — evlâdindan beyn el-Etrâk Oguz Hani şeref-i tevhid ile muserref kilub". („Dintre urmaşii sfîntului Iafet, fiul lui ÎSoe, printre turci, Oguz Han a dobîndit întîietate şi onoare"), se citeşte:

„Ba deliii, (,'iin Oguz neslinden al-i Selcuk istîlâ bulub Hemedandan Ruma gelub, gazâya iştigal itdiler ve al-i Cingizin dalii âkibetleri mahmud club Gazan Han musluman oldi ve evliyâdan Saru Saltik — aleyhi'rahmet! —, bazi Tiirk obalan ile Rum ilinc gegub, Dobruca necâhisinde sakin oldi. Ye bilcumle mukaddemat elmelhame el-uzmâ feth-i Kcstantiniyye olmak ile meticesi ejyâm-i humâyun-i al-i Osman-i kişversitânda zuhur bulmagin, bazi muhâdîm-i al-i Selcukun icmâl-i ahvallerin *„Oguznâme"*- den intihâb itmesine işâret itdiklerine binâen icâben li-mesulihim irâd kihndi.

Şi'r:

Saru Saltik uburi Rum iline alţi
ytiz altmiş iki idi hemân. Hep
„Oguznâme"- yi tetebbu idiib, yazdi
icmâl ile Seyyid Lokmân.

[1] Vezi *OM,* III, 135; Ahmed Kefik, *AUmhr -ce ■an'all.ăilar,* iMcnbuI, 1924, p. 81 şi urm. Pentru manuscris, o copie unică totuşi, vezi Prcf: Dr. Gusîav Fliigel, *Die arabiichen, persischen iind'tilrkischcn Handschrijten der kaiserlich — koniglichen Hoj-Billiothek m Wien,*-\\ Ed., Viena, 1865, p. 225. Vezi Babinger, *GOW,* p. 164—167, care face observaţia următoare, p. 167, n. 1: „Fur die Hehauptung bei Flugel, *Katalog,* II, 225, dass Seyyid Lokmân der Verfaş^er einer die Geschichte der Tatarensiedlung in der Dobrudscha sowie das Auitreten des Sary Şaltuq Uede behandelnden Sonderschrift sei fehlt m.E. jeder Anhaltspunkt". în crice caz, in această „Oguznâme" de la Viena, nu este vorba de o colonizare cu tătarii, ci cu turcii anatolieni. Dealtiel, in versurile acestui manuscris, incă de la început, Seyyid Lokmân .-e numeşte din ucu ca autor: yazdiiemâl ile Seyvid Lokmân.

ttmiddir ki **hîn-i** mutâla'ada
bâ'is-i duâ-yi hayr ola be-menmhi ve yiimnihi.

-i ahval-i al-i Selc.uk der Konya bcr miiceb-i nakl-i *„Oguznâme".*
"lâtînin ibtidasi: Selcuk ibn-i Dukak (M-'Aa = 110 a) ibn-i Ertogrul

4 Datorită faptului că dinastia selgiucidă, din neamul Oguz, a fost (selgiucizii — n. trad.) au venit din Hemedan în Bizanţ şi s-au dedicat or în .slujba credinţei; şi sfîrşitul dinastiei ginghiside fiind, de asemeivîntat, Gazan Han s-a făcut musulman. Cuvicsul Saru Saltuk — Âllah "$_{sc}$^ j ' trecînd în ţinutul bizantin cu unele triburi turce, s-a stabilit a Dobrcgea'. Şi tot ceea ce s-a petrecut înainte de marea luptă sîngeiceririi Constantinopolului, întîmplată în vremea stăpînirii otomane, că au luat din „Oguznâme", care este istoria prescurtată a dinastiei ; de aceea, răspunderea necesară este declarată.

iri:

Trecerea lui Saru Saltuk în partea cealaltă, în ţinutul bizantin
a fost exact în anul şase sute şaizeci şi doi *
Şi analizînd „Oguznâme" —
â scris istoria prescurtată Seyyid Lokmân
Se spera că este vremea studierii
Urarea necesară să fie binecuvîntată. f:

a prescurtată a situaţiei selgiucizildr din Konya este preluată din ie".
tutui acestei stăpîniri: Selţiik, fiul lui Dukak, fiul lui Ertogrul, fiul lui Han ...").
ază pe scurt instalarea selgiucizilor în Iran, victoria lui Alp Arslan paratului grec Armaniyos $_{L}y»$^>\-j"j\"^{i} (f. 100 a-111 a), crearea Sulta-: Rum, cu sultanii cei mai însemnaţi; apoi (f. 111 a— 112 a) sosirea - lui Hiilăgii Han, în timpul căruia fiii sultanului Giyâseddin Keyzeddin Keykâvus şi Riikneddin Kilic Arslan, au trecut unul în prizc- npăratului Mihail Paleologul din Bizanţ, al doilea în cel al lui Hulăgii

>eynlerinde nizâ' vâki' olub Sultan .Riikneddin kanndaşi: Izzeddini bs eyledi, ki halâs olub ve Ilhan hizmetine varub, nice zaman envâ' e gurbetden scnra geru Ruma' gelmişdir, ki bâkiyve-i ahvali merhum ik Dede Rum iline gecdiigi dâsitânda'bi'l-taman zikr olunur. Ve billâhi

il-i ubiir-i Saru Saltik Dede - rahtnet Allâhi aleyhi! — bă cernu at-i is.amiyye ez Anadoh be-Rum Ui.

muceb-i nakl-i *„Oguznâme"* bervech-i icmâl, ve zikr-i inhizâm-i ^lerhu Izzeddin — enâre Allahu biirhânehi! — bâr-i dovviim ez h-i bâz be-cânib-i Melik-i Rum ve mâl ve hâl-i u der ân

Sultan Izzeddin Hulăgii Han hizmetinden murâca'at kildi ...".

[2]63-23 X 1264 ţn trad.).
Romanos al IV-lea Diogenes (1068-10" 1); o forma curioasa

(„Ivindu-se conflict între ci, sultan Riikneddin 1-a prins pe fratele său, îzzeddin, şi 1-a închis; scăpînd, a intrat în serviciul ilhanid. După ce multă vreme a avut parte de diferite suferinţe, a venit înapoi în Bizanţ *(Ritm).* Restul situaţiei sale este relatat în întregime în poemul privind trecerea răposatului Saru Saltuk Dede în Rumelia. Şi, într-adevăr, este reconstituită.

Situaţia trecerii dincolo a lui Saru Saltuk Dcdc — Allah să-l milostivcască ! —, împreună cu populaţia islamică nomadă, din Anatolia în Rumelia".

Potrivit relatării din *„Oguznâme",* care este o istorie prescurtată, în menţionata înfrîngere a răposatului sultan îzzeddin — Allah să-i lumineze mormîntul! — greutatea bătăliei a fost la Alîcâk; şi s-a îndreptat iarăşi către partea suveranului bizantin, cu bunurile şi starea sa.

Deoarece sultan îzzeddin a cerut ajutorul lui Hulâgii Han ...").

Urmează certurile între cei doi sultani şi fraţi, fuga lui "îzzeddin la Antalya (f.^Va — 113 a), unde el pierdu speranţa de a putea relua tronul:

„Kendisi Fasilevs katina i'lâm-i hâl idub ve bir yurt talebine adam gonderdi. Fasilevs şoyle ki padişahlarm kerîm âdetidir: „Ahlan ve sahlan, ve merhâbâ" dedi".

(„Făcînd cunoscut Fasilevsului situaţia sa, i-a trimis un om pentru a-i cere o patrie. Printre împăraţi fiind obişnuită bunăvoinţa, Fasilevs a spus: „Cuprietenie şi corectitudine, fiţi bineveniţi").

Sultanul se duce de la Antalya la Istanbul „hazir etdirdigi kadirgalarla" ,,cu corăbiile pe care le-a pregătit" cu copiii săi, cu familia, cu mama sa. El a fost într-adevăr foarte bine primit de către basileu: „Fasilevs anun ikram ve ta'zî-minde gâyet mubâlaga kildi ve kendiiye ve etbâ' ve eşyâ'ina cokluk tekelli'if etdi. Ve ulu konukluKlar kilub cok ni'metler dokdi, ve bahşişler verdi. Şoyle ki nâz-u ni'met ve rahata mustegrâk olub, vatanlarm unutdilar. Ve her giin îyş-u işrete meşgul oldilar".

(„Fasilevs a exagerat în onorurile pe care le-a acordat lui şi a arătat abundenţa faţă de el şi însoţitorii săi. Şi aşezîndu-i în mari reşedinţe, a vărsat multe favoruri şi le-a dat cadouri. Astfel că, afundîndu-se în favoruri şi plăceri,, ei şi-au uitat patria. Şi în fiecare zi s-au ocupat cu festinuri şi băuturi").

Comandantul suprem al oştii sultanului, Aii Bahadir, rămas în Anatolia, după ce a încercat să recucerească teritoriile lor, învins, s-a refugiat şi el la Istanbul, la împărat.

(f.NCb — 114 b). „Bir giin Sultan îzzeddin ve Aii Bahadir Fasilevse itdiler: „Biz Turk taifesiyiiz. Dâimâ şehirde durimaziz. Taşrada bize bir yer ve yurt ta'yîn olsa, Anadolidan bize ta'alluk Turk evlerin getiirub anda yaylasavuz ve kişlasavuz" dediler.

Fasilevs Dobruca ilini *(,^iXf\ ^s>ƒ^^ J>)* ki eyu devvâr bî-hark tendiiriist ve âb-u havasi hub-averleridir anlara yer verubve Anadoludagi kendiilere ta'alluk Turk obalarina el altmdan haber etdiler. Kişlak bahânesiyle Saru Saltik ile Iznike inub az muddetden, tîskudafa geliib, cok Turk evi gecdi. Ve hayli zaman Dobruca ilinde iki uc pare musluman şehri ve otuz kirk boluk Tiirk cbalari vardi.

Fasilevsun diişmenlerine cevab idiib kahr iderlerdi. Bir gece Istanbulda Sultan Izzeddinle Aii Bahadir işrete meşgul olmuşlar ...".

(„într-o zi, sultan îzzeddin şi Aii Bahadir i-au spus Fasilevsului: „noi sîntem neam turc; nu putem sta permanent în oraş. Dacă ni s-ar da un lcc afară, am aduce din Anatolia casele turceşti care ne aparţin şi le-am aşeza acolo". Fasilevs le-a dat ca loc ţinutul Dobrogea, care este un colţ bun, cu apa şi aerul purtători de sănătate şi frumuseţe. Au înştiinţat pe ascuns certurile turceşti din Anatolia. Pretextînd iernatecul, au coborît, împreună cu Saru Saltik, la Iznik şi, în scurt

ţa tjskudar, au trecut multe case turceşti. Şi multă vreme în ţinutul ^ a u existat două-trei crase musulmane şi treizeci-patruzeci grupuri de % -estiRipostînd duşmanilor Fasilevsului, îi nimiceau. într-o ncapte, bul sultan Tzzeddin şi Aii Bahadir se puseseră pe băut ..."•). n '— 114 a). Ei au conceput planul să-1 răstoarne pe basileu şi să se " ne tronul sâu. Dar plănui a fost descoperit, AH Bahadir împreună cu Zhor Ogurlu beg au fost executaţi, iar îzzeddin „iki buviik cgh Giyâseddin a ^c oj kalede mahbus kaldi" („a rămas închis în acea cetate împreună cu i fiii săi cei mari: Giyâseddin şi Keyumers")

Sevyid Lokmân continuă:

Iikk-i Teâlâ, Sultanm kardaşina ilhâm itdi, Sinobdan Deşt Ham Berke tiaber gonderub, „Kardaşimi kurtar", deyii ricâ eyledi. Ve Han-i Kinm 'âm ceri gonderub, ittifak, ol yil muhkem kiş oldi. Tuna suyi kati dondi. Hanin ţerisi buz ustiinden geţub, Sultani ol kale habsinden cikarub tdiler. Berke Han dahi şokluk ţeriyle ardlarmca geldi *ve* Istanbuli hisar \\£, b — 114 b) Tekfun egletdi, senra sulh etdi. Ye Tătar leşkeri Sultani Han hizmetine geturdiler. Han ana gayetde i'zâz ve krâmi kilub buvâziş e kerâtle doyiliyub kimiz ve kimraz dolularm iedi, ve geregi gibi soyur-, yani. aslma gore ri'âyet itdi.

: Dobruca ('^-> _$j-^^9>) Turklerin Saru Saltik ile Deşt-i Kipgaga Solcâd ve Su'dâki Sultana timar ve Tiirklere yer ve yurt verdi. i hâlden sonra Sultanm anasini kviţiik şehzâdeler ile Fasilevs gemiye

Prin voinţa lui Allah, fratele sultanului trimiţînd veste, din Sincp, hanului t, Berke Han, 1-a rugat: „Scapă-1 pe fratele meu". Şi hanul Crimeii a trimis nare. întîmplător, în acel an a fest o iarnă aspră. Apele Dunării au îngheţat Dastea lui Berke Han trecînd pe gheaţă, 1-a sces pe sultan din acea cetate liberat. La rîndul lui, Berke Han a venit în urma lor cu o oaste numeroasă presurat Istanbulul; 1-a făcut pe tekfur să se încline, apoi a făcut pace. ;ea tătară 1-a adus pe sultan în slujba lui Berke Han. Hanul 1-a consolat, du-1 şi respectîndu-1 în med deosebit; şi a băut în numeroase rînduri cupe u kimiz şi kimraz, şi 1-a respectat aşa cum trebuia, adică 1-a onorat potrivit i sale. Şi aducînd turcii din Dobrogea, împreună cu Saru Saltuk, în Deşt-i <, a dat ca feudă sultanului Solkâd şi Su'dak, şi turcilor le-a dat loc şi

upa aceasta, Fasilevs punînd în corabie pe mama şi fraţii mici ai sulta-

ama sultanului îzzeddin a murit într-un accident; şi:

■asilevs Kara Feryayi ulu kardaşina verdi, kiei kati'na getiirdi. Qun Sultan m anasi vak'asim ve iki cglanciklan Fasilevs katinda esir kaldiklann ol hasretde gece ve giinduz ah idiib, nâkâm ve nâmuradhk eyyâmma tdi ve âlem-i gaybttden bu şiddete bir fere cla devii umardi.

>nra Berke HanKinmunbazinevâhisini dahi verdi. ţok miiddet Kinmdan 3Jgdan îline degin musliimanligdi. Kara Bogdanda dahi adina mescidi durur. ultan izzeddin^mâl-i hali ve Ilhânilerin al-i Selcuka muddet-i medîde an senra inkirâzlan ve Karamanlunun haramîlik ile tesallutlan ve nâmu an lena oldugi ve al-i Osman (f.Wfta - 115 a) kisversitânm icmâ' iimme-

f ^at t^ara Ferya fratelui mare, iar pe fratele mic 1-a adus lîngă sultan îzzeddin a aflat de întîmplarea cu mama sa şi a auzit că cei

doi prinţişori au rămas prizonieri lîngă Fasilevs, zi şi noapte s-a frămîntat în acea tristeţe, clar şi-a suportat nefericirea şi a sperat că din lumea nevăzută se va produce o spărtură în această situaţie cruntă.

Apoi, Berke Han i-a mai dat şi unele ţinuturi ale Crimeii. Multă vreme, din Crimeea şi pînă în ţinutul Moldova era *musulmanitate* (?)*. în Moldova există încă mescitul construit în numele lui. ■

Dispariţia lor (a selgiucizilor — n. traci.) după situaţia materială a sultanului izzeddin şi ocupaţia îndelungată a ilhanizilor asupra dinastiei selgiucide si căderea renumelui lor datorită tîlhăriilor Karamanului şi apariţia stăpînirii dinastiei osmane ca unificatoare a poporului" …).

După ce a relatat atacurile lui Karamanoglu împotriva cclcr din Konya, Seyyid Lokmân continuă expunerea istorică:

„Bu esnâda Istanbuldan Berke Han hizmetinde olan Sultan îzzeddinin bazi evlâdi Tekfur habsinda kalmiş idi ve ekseri vefat idub, ahvalleri nâmalum idi..." („în acest timp, unii.dintre copiii sultanului izzeddin, aflaţi în slujba lui Bătu Han, rămăseseră în temniţele împăratului la Istanbul, mulţi dintre ei muriseră, soarta lor fiind necunoscută ...").

(f.ula — 116 a) „Ittifak, ol zaman Deşt-i Kipcakda Berke Han hizmetinde olan Sultan i/.zeddin fevt oldukda, cgh Sultan Mes'udi Berke Han gemiyle Sinoba gonderiib ..." („Atunci cînd, întîmplător, sultan Izzeddin a murit; pe cînd, se afla în Deşt-i Kipcak, în slujba lui Berke Han, fiul său, Me'sud, fiind trimis la Sinop, cu o corabie, de către Berke Han ..."). Sultanatul selgiucid de Rum se divide in două state, dintre care unul este cîrmuit de sultanul Alâeddin Keykobad. Seyyid Lokmân introduce, în această epocă a dezintegrării selgiucide, pe otomani: „Ittifak, ol mubarek zamanlarda Osman Gâzi Sogiitcuk serhaddmda advrikarub •■• ctilus-i humâyunlan sene tis'a ve tis'în ve sittemiye şuhuruncla vâki' olmagm, padişahimiz Sultan Mehmed Han ibn-i Sultan Murad Han ibn-i Sultan Selim Hanin ahd-i hiimâyununadek ki onuciincu nesildir, silsile-i aliyyeleri âlemi tutub ... ve kale-i Egri serhadd clunub, iimiddir ki işbu sene semân ve elf şugurundan senra envâ'-i fiituhat-i cemâle dahi mtiyesser ola, biabnillahitcâlâ" (MW a — 117a).

(„întîmplător, în acele vremuri de bun augur, Osman Gâzi a devenit renumit la hotarele de la Sogiitciik ...; întoarcerea sa fiind în lunile anului şase sute nouăzeci şi nouă **, domnia padişahului nestru, sultan Mehmed Han***, fiul lui sultan Murad Han, fiul lui sultan Selim Han, este de atunci a treisprezecea; mărita lor succesiune cuprinzînd lumea ... şi cetatea Eger fiind hotar, se speră ca după lunile acestui an 1008**** cu ajutorul lui Allah, să se realizeze cuceriri şi mai frumoase").

Şi opera se termină printr-o invocaţie adresată lui Allah şi profetului Muhammad.

Cadrul istoric în care s-au desfăşurat aceste evenimente este, succint prezentat, următorul:

în a doua jumătate a secolului al XHI-lea forţa politică şi militară a sultanatului selgiucizilor de Rum a început să slăbească. în timp ce dezvoltarea culturală a acestei societăţi atingea culmea, se asista la descompunerea progresiva

* Vezi nota ** p. 1~2 (n. trad.). •* 699 h. = 28 IX 1299 — 15 IX 1300. *•* Mehmed II (Adil) (1595-1603). ***• 1008 h. = 24 VII 1599 - 12 VII 1600 (n. trad.).

, •• s£]e de stat. Aceasta se datora imixtiunii ilhanizilor mongoli aşezaţi nul lor Hulagu (1251—1265) în Iran; dar slăbiciunea provenea, înainte [a] te din condiţiile interne ale statului, din cauza luptelor intestine de tip °/ care au urmat după moartea sultanului Giyâseddin în 1246/47 (644 h.) *K C* i trei fii ai lui Giyâseddin, Izzeddin Keykâvus al II-lea, Rtikneddin Kilic [6] al iV-lea şi Alâeddin Keykobad al II-lea cu partizanii lor, au început [L] pentru putere.

îzzeddin, înfrînt de mongolii de sub comanda lui Almcak Noyan lîngă s-a refugiat la început la Antalya, sperînd să recucerească tronul. în t a trebuit să-şi recunoască eşecul şi decise să caute refugiu la împăratul itin Mihail al VlII-lea Paleologul, care-i primi pe solii săi la Nymphaeon zi Nif) în împrejurimile Izmirului. El fu bine primit de basileu, care, la ii său se refugiase cîndva la tzzeddin, la Konya.

tn acest punct, izvoarele turceşti concordă cu cele ale istoricilor bizantini mporani, Pachymeres[2] şi Nikephoros Gregoras[s]. împăratului, îzzeddin ■ru una din două: sau să lupte împreună împotriva tătarilor sau să-i dea o din teritoriul bizantin, care să-i fie acordat ca proprietate sigură, ca pro- său domiciliu, pentru a se stabili aici împreună cu ai săi'-. Gregoras [i] ;ă apoi că împăratul nu era dispus să-şi creeze un nou şi puternic adversar ilagii Han. Cît priveşte a doua cerere a lui îzzeddin, Mihail Paleologul era rere, „că a conceda pămînt unui astfel de om, care guvernase atîtea provincii e fusese educat în chip regal din copilărie, acestea n-ar fi întîrziat să tre-a suspiciuni şi temeri pentru viitor". împăratul tergiversa. Sursele bizantine un deloc că el ar fi dat un răspuns categoric lui îzzeddin, ceea ce nu înseamnă uu 1-a dat mai tîrziu, aşa cum rezultă din textele lui Yazicioglu Aii, Kemal-ade şi Seyyid Lokmân, citaţi mai sus.

n acest punct trebuie să ne oprim o clipă pentru a raporta aceste informaţii 3 două surse contemporane turceşti. „Apologeţii selgiucizilor'- (după expre- i Clement Huart), îbn Bibi şi Aksarayi au lăsat opere care expun istoria cizilor de Rum pînă la sfîrşitul secolului al XlII-lea şi la începutul secolului V-lea.

bn Bîbî este autorul lucrării *Al-Awămir al-'Ală'iya fi'l-Umur al-'Ală'iya,* ■ fost alcătuită între 681—684 h., deci ca termen final 1285[5]. Această operă, într-o persană pompoasă, a fost publicată în facsimile de profesorul Adnan Erzi, în seria editată de Societatea istorică turcă şi încă o dată deprofeso-

Vezi prof. Ismail Hakki Uzun9arşih, *Osmanii Tarihi,* I cild, 2 baski (*Tiirk Tarih Kurumu zrwdan,* XIII seri — Nr. 16), Ankara, 1961, p. 8 şi urm.; Osman Turan, *Selţuklular tarihi k — Islam medmiyeti,* Ankara, 1965, passim *[Tiirk KiiUiiriinil Arashrma EnstitUsil Yayin-* seri III, sayi A 1).

Fachymeres (Bonn), I, p. 129 şi urm.

Nicephorus^ Gregoras (Bonn), voi. I, p. 82: *in' avzoă noli]aânevoQ aizEî Sooîv Oăzepov fj <ay Kara tăv ZKOOCSIV, f\ yijg 'Pco/tatKij<; ănozo/tijv viva mi oiovsi KXtjpobxiav* e/C *KaxoiKiav repav aozoC* T6 *Kai rcov ăua ahâ.*

!/"i ^e^ora.?' v°l-1< *ibid.: ro TS yfjz KZrţpoSoxiav ănovefieiv AvSpi roaoura, noXXcov '. "v,"PXny0 Karaarăvzi Kai ijysuoviKov zivog riOoot; rpopi/Uj), Kai zouzo Se OVK ăvononzov >. o»S Svw tpâfav fieUântov.* Vezi Adnan Sadik Erzi, *Ibn Bibi, în t.A.,* s.C. 5-2, 1950, cu o bibliografie completă.

nil Herbert W. Duda *K* Dar încă din timpul vieţii lui îbn Bibi, un rezumat *(Muhtasar)* al acestei opere a fost redactat de un anonim, tot în persană; această lucrare a fost publicată de Houtsma în al său *Recueil,* voi. IV: *Histoire des Seldjoukides d'Asie Mineure, d'apres l'Abrege du Seldjouknameh d'Ibn Bibi,* Leide, 1902. înainte, Ch. Schefer publicase extrase din acest Muhtasar: *Quelques chapitres de l'abrege de Seldjouk Nameh compose par Vemir Nassir Eddin Yahya,* în *Piiblications de l'£cole des Langues Orientales vivantes,* III se"rie, voi. V, p. 3-102.

Yazicioglu Aii, cum am văzut mai sus, traduce direct din Ibn Bîbî sau face o parafrază, iar uneori completează povestirea modelului său cu informaţii complementare.

Mahmud ibn-i Mehmed, numit Kerîm al-Aksarayi sau Kerîmeddin Aksarayi, povesteşte şi el istoria selgiucizilor de Rum pornind de la Oguz Han pînă în anul 1323 [2]. Moare la scurt timp după aceea, în 1327. Istoria sa, numită *Musămarat al-Ahbăr,* scrisă tot în persană, a fost publicată de profesorul Osman Turan în seria editată de Turk Tarih Kurumu, Ankara, 1944 — ediţie care ne este inaccesibilă la Bucureşti.

Or, s-a constatat că nici Ibn Bibi, nici Aksarayi nu fac nici o menţiune despre imigrarea unui grup de oameni ai lui îzzeddin Keykâvus al II-lea în Dobrogea [3].

Această tăcere n-a putut fi invocată în ocurenţă împotriva materialităţii transplantării acestor oameni în zona Mării Negre. Cîte lucruri n-au fost ignorate şi n-au fost înregistrate în aceste două istorii, ca în atîtea alte istorii: căci istoria, după expresia lui Quintilian *(Institutiones oratoriae,* X, 1, *2>\) scribitur ad narrandum, non ad probandum.* Dar un număr de alte fapte povestite de îbn Bîbî şi Aksarayi din secolul al XlII-lea se regăsesc în operele posterioare ale lui Yazicioglu, Kemalpaşazade şi Seyyid Lokmân, constituind astfel cadrul istoric obiectiv al deceniului al şaptelea din acest secol turco-bizantin. Turcii din Dobrogea de la începutul secolului al XV-lea — care în această epocă purta deja numele de Dobrogea [4], care trăiau în această regiune în timpul venirii turcilor otomani din vremea lui Baiazid I şi Mehmed I, erau o realitate. Ei au fost găsiţi aici de către otomanii cuceritori, ştiau în chip firesc de unde şi cine sînt ei şi prin urmare, Yazicioglu Aii şi urmaşii săi nu pot fi acuzaţi de a fi inventat „istoria'-lor, care este deci istorie adevărată şi reală.

Viaţa pe care o ducea îzzeddin în Bizanţ nu era deloc exemplară şi sursele turceşti şi bizantine atestă că el îşi petrecea vremea în beţii şi dezmăţuri [5]. îm-

[1] Herbert W. Duda, *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi,* Copenhaga, 1959; *ci.* J. Rypka, *Grientalistische Literaturzeitung,* 1960, 287/94.

[2] Vezi Fikret Işiltan, *Die Seltschukengeschichte des Akserăyi,* Leipzig, 1943; Dnda, *Islamische Quellen,* citat, p. 137 şi urm.

[3] Dnda, *ibid.*

[4] Vezi mai jos, şi notele privind cartea lui Brun.

[5] Pachymeres, voi. I, p. 174, descrie într-o maniera impresionantă *via mala* a fostului sultan tzzeddin în capitala recucerită de Paleolog, dar încă pustie, aproape sinistră: *xâv yap (aovXxăv)* T(3v *Uepa&v* (= selgiucizii) *ţieO' taoxoo efye xdv 'ACarivtiv, em xrjQ noXecoţ pXaKiKcbz Siâyovxa, K(b/M>i<; Kal fieGait; Avă năaav Sirjiiepevovxa ăţupodov KevfJQ yăp ovatj(; âvQpchmov exi xijs noXeo; <rvv£0a:ve xăt; ă/xipâSoiK dx; kpmiiaz tfvai, sq>' alt; iiceîvoQ ăveâtjv KaOtjfjsvog abv XOÏQ ă/i<p' abxdv TIOXXOÏQ KO.1 neyâXoiQ d>pyia£e x& T$ Aiovdacţ) nai iizBboKeto.* îbn Bibi, *Muhtasar,* ed. Houtsma, IV, 297, nu diferă deloc de istoricul bizantin. Vezi, de asemenea, Aksarayi, la Fikret Işiltan, *op. cit.,* p. 54 şi Duda, *op. cit.,* p. 135. Yazicioglu Aii şi Seyyid Lokmân citează şi îl completează pe Ibn Bîbî.

nă cu comandanţii săi a urzit un complot împotriva lui Mihail Paleologul *: răstoarne şi să-i ia locul. La Pachymeres şi Gregoras nu se găsesc detalii ac est complot, care a fost repede descoperit — ca la Yazicioglu şi Seyyid « dar, în schimb, în timp ce la autorii turci nu este menţionat locul izzeddin a fost închis, autorii bizantini arată că acest loc şi această fortă- fost Aenos — Enos sau Enez în turcă — la gurile de vărsare ale rîului L — Meric în Marea Egee.

Evident, ex-sultanul îzzeddin şi Aii Bahadir — comandantul său suprem, sursele' turceşti, căci cele bizantine nu-l menţionează deloc — au cerut, tea complotului împotriva lui Mihail Paleologul, dar tot în cursul şederii i capitală, ca basileul să le acorde un teritoriu pentru a se stabili, în alte i decît cele înconjurate de ziduri pe care turcii nu le prea iubeau. Această » este înregistrată şi de Gregoras, după cum s-a văzut, care nu precizează ida în care a fost făcută. Este de presupus că această cerere a fost făcută ai multe rînduri.

•"aptul însuşi, al transplantării turcilor selgiucizi, fie că e vorba de cei din lui Izzeddirî sau de alţii care i-au rămas fideli în Anatolia şi care erau înspăi- .ti de mongoli, este expus în detaliu de cei trei autori turci şi noi nu-i vom ■ezuma.

ontinuînd firul istoriei, Pachymeres spune (I, 229) că Izzeddin, într-o stare ofundă depresiune — desigur, după complot — „profitînd de absenţa basi-, a trimis un om de încredere de-al său la o rudă de-a lui în ţinutul de miază- e al Mării Negre, implorîndu-l de a-l ajuta să se elibereze din fier şi lanţuri si era ţinut sub pază de basileu". Mai departe (I, 231), Pachymeres adaugă eddin a trimis la ţarul bulgar Constantin Tikh un „unchi dinspre tată- [z] a ^cest „unchi[1]- *(ptjdeÎQ Oetoq)* sau rudă *(TIVI avyyevcov)* nu putea să n Saltuk, cum crede Balaşcev [3], deoarece nici o altă urmă care să indice cele două *dmmatis personae* o rudenie nu există în izvoarele cunoscute, cest unchi exista totuşi. Era hanul Hoardei de Aur, Berke (1256—1266) *, ii soţie — una dintre soţii — era mătuşa lui Izzeddin din partea tatălui; ist cea care şi-a convins soţul, deci pe unchiul lui Izzeddin, să-i dea o mînă .tor[5].

ţ pţ i g p

ste 20 000 de oamer t [7] ai imbatabilei cavalerii mongole a Hoardei de Aur,

Trebuie să subliniem că nici o menţiune despre Sari Saltuk şi despre turcii selgiucizi ntaţi în Dobrogea, ca o acţiune aprobată sau nu de către basileul Mihail Paleologul nu utâ în cele două monografii despre acest împărat; Conrad Cliapman, *Michel Paleologiie '.eur de l'Empire Byzantin (1261 — 1282),* Paris, 1926; Deno John Geanakoplos, *Emperor Palaeologne and the West 1258-1282,* Cambridge Mass., 1959.

'achymsres, voi. I, p. 231: *o Se ye priOeiQ Osiog eiceh'ou napă rov fiaaăsa Bovlyâpcov 'ITVOVysyovcbg.*

despre lucrarea lui Balaşcev vezi mai jos.

rezi despre Berke, W. Barthold, *Berke,* în *IA,* voi. II, p. 553-555, care arată că Berke Tarte personal la expediţia din anul 1265 împotriva Bizanţului şi pentru fzzeddin. ■*t.* Duda, *op. cit.,* p. HI, care citează lucrarea lui Fikret Işiltan, *op. cit.,* p. 55. constantin Tikh, sîrb de origine, numit şi Constantin Asan, a fost ţar între 1258 şi 1277; rtrr i **oS' Jirefek' *Geschichte der Bulgaren,* Praga, 1876, p. 269 şi urm. Despre alianţa -eaain la Enos şi cu tătarii Hoardei de Aur, vezi p. 272, unde îi citează numai pe Pachy- Oregoras.

regoras, voi. I, p. i00: *nXeloOQ fj Swnopiooi; rcov ITaptcrplmv ZKOOWV* {= tătari) *fiera-*

î privinţa expediţiei tarului Constantin Tikh [6] cu un contingent puternic t 20 000 d i' [7] i i b b i l i l i i l H d i d A

trimisă in anul 1265 de hanul Bcrke, sursele bizantine şi turceşti sînt concordante. Numai Aksarayi, care dă, el singur, numele comandantului călăreţilor mongoli, Kultuk Melik trimis de Berke *, spune că el a venit la „fortăreaţa"- în care era închis jzzeddin — deci Enes — pe calea mării, deci trecînd Bosforul şi Dardanelele şi că el s-a întors cu ex-sultanul salvat tot pe mare -. Acest lucru este inexact, chiar imposibil, ibn Bibi în schimb redă exact[3] itinerarul acestei expediţii mongolo-bulgarc din iarna 1264/1265, deci ianuarie-februarie 1265. Yazicioglu AU şi Seyvid Lokmân menţionează de asemenea înghеţul Dunării pe care călăreţii lui Berke au traversat-o comod pentru a ajunge în Imperiul bizantin. La sfîrşitul. unui asediu violent, ei au putut să-1 salveze pe îzzeddin, apoi trupele coalizate s-au răspîndit pînă în periferiile Bizanţului, jefuind şi devastînd pretutindeni. La întoarcere, împreună cu îzzeddin, tătarii au cărat cu ei o mulţime ■de prizonieri din Tracia, la fel şi vite şi alte animale, astfel că după această expediţie devastatoare nu s-au găsit multă vreme bei pentru muncile cîmpului[4]. Prin urmare, în primele luni ale anului 1265, izzeddin Keykâvus al II-lea, ex-sultan de Rum, sesea în Crimeea, la favoarea unchiului său, hanul Berke, care îi acordă posesiunea şi dreptul de a se folosi de două crase comerciale din peninsulă, Sudak şi Solgat. El a trăit aici 13 ani.[5], fiind preccupat de prcbkmele Anatoliei şi încereînd cu ajutcrul alianţei sale-cu mamclucii din Egipt şi cu Hcarda de

[1] Vezi Duda, *Inc. cit.* -
hh }n, după lş:lt;ui

[:i] Iul. Houtsma, *Hecticii.* IV. p. 2') v O confruntare cu textele lui Yazicioglu Aii şi ale lui Seyvid Lokmân, reproduse mai sus, dovedeşte incontestabil că ambele au fost utilizate de ibn Lîibi. Şi Grpgoras indică Dunărca-Istres ca lec de trecere pentru călăreţii lătari.

Kăminc de subliniat că. forma lui ibn Bibi pentru numele Dunării — *Di'tnăb* este unică. Populaţiile turceşti numesc acest fluviu *luna* sau *Duna,* ca şi maghiarii: *Duna.* Toţi slavii o numesc *Dittuiv,* fţermunii *Donau,* românii *Dunăre,* care derivă din dacicul *Donaris.* In latină era *Danubius,* care a dat *Danubio* in italiană-şl *Danube* în franceză. Vechii greci o numeau *(H jlstros.* care a ■dat in latină *Ister,* nume care se aplica cursului său inferior, începînd de la Porţile de Fier. în orice caz, *Dfnj^p* (sau Donăb?) care ar putea li un compus din Do» ~ *ab,* nu se intîlneşte nicăieri.

[4] Gregoras, yol. I, p. 101: *ijv ovv iâcîv WJTOÎ>: £v TIJ r.'avoâo) rebv oaoi zt)v 0pâ.Kt\v CJKOOV TiXijOo: jiiKP'}') Tiăvxa viKă>v ăpWfiov avi'c/.ai'ivovra: SIKI/V Opcfifiâtcn" Coz tfâyii nov diă y povov anopăâaî oţăaOai fiovZ Kai ăporfjpai nepi SpuKijv.*

[5] Vezi despre aceste probleme, F. I. I'spcnskiy, *Vizatitivskiy istoriki* <j *mongolah i egipcîsKih mamlytihah,* in „Vizantiskiy Vremennik", XXIV (192.>—1924 —1926), p. 1—16. Toate aceste eve nimente au fost cunoscute in Siria, unde istoricul Abu'l-Fidă in *Iftoria* ta relatează după cum ur meză: **_JL«JJ\ JNJLJV, *jXA* ciJU o*-*^ *rf- jr^ y*^ O^ &*°^> (6fe9R.-l«O) {j*

Traducerea în limba româna a acestui pasaj: „Şi în el (anul 669 h.= 1270) s-a produs discordie intre MengO Temir, fiul lui Ţogăn, regele tătarilor din ţara nordului şi al-Aşkarî,: stăpînul Constantiuopolalui. Mengu Temir a pregătit o oaste de tătari împotriva Constantinopolului..: Au trecut pe lingă o cetate in care se alla'izz ad-din Kaykâwus, fiul lui Kayhusraw... Tătarii l-au luat pe el (=* :lzz ad-dlnj cu oamenii lui la Mengu Temir. Mengu Temir l -a cinstit pe pomenitul *'li/,* ad-din şi 1-a căsătorit, 'lzz ad-din a rămas la el pînă a murit... In anul 677 h. a devenit stăpinitor fiul iău Mas'ud... in ţara ar-Rum şi a devenit sultan al ar-Rum". (în *Rccueil des historiens des croisades. Historiens oricnlaux,* T. I, Paris, 182, f. 153. Republished 1967 by GregR Press I.t., 1 Westmead, Farnborcugh Hanst., England). Al-Aşkarî este Mihait Paleologul printr-o confuzie care se făcea intre el şi Teodor I.askaris. Abu'l-Fidă crede, greşit, că hanul Mengutimur, fiul şi succesorul hanului Berke, era cel care-1 salvase pe îzzeddin si l-a dus in Crimeea.

"_si reia tronul din Konya, fără să reuşească. Unul dintre fiii săi, Mes'ud S1 a a reuşit, dar fără ajutorul tatălui său, mort în anul 1278 [1]. P oblema colonizării turcilor preotomani în Dobrogea a fost pusă pentru dată lumii ştiinţifice de Joseph von Hammer, *Geschichte des osmanischen hes* Pesth, 1827 şi urm., voi. I, cartea I şi voi. III, p. 202, care folosindu-1 -vvid Lokînân şi pe bizantini, îl arăta pe Izzeddin „scăpat de Aenos trăgînd sine totodată şi colonia turcă stabilită sub Saltukdede în Tartaria Dobruze, aiul occidental al Mării Negre'- [2]. Mai tîrziu, Hammer dezvoltă această *n *Geschichte der Goldenen Hor de in Kipchak, das ist: ier Mongolen in Russ-** Pesth, 1840, în care, la pagina 176, are un capitol intitulat „Turkische îie in der Dobrudscha'-. Cît despre Sari Saltuk „strămoşul legendelor istorice iane'- al cărui monnînt se află la *Babataghi* sau la *Eski Baba,* sau la fei de în 5 alte locuri, aşa cum în antichitate 7 oraşe îşi disputau mormîntul lui ier tot astfel mormîntul lui Sari Saltuk este revendicat de 7 localităţi. Bazat ai pe cartea lui Seyyid Lokmân, Hammer susţine că turcii pleacă din Dobrogea epele din Kîpcak şi nu mai revine asupra acestei probleme [3]. Istoricul mongolilor, Henry H. Howorth, *History of the Mongols from the y the 19th ccntury,* part. II, *The So-called Tartars of Russia and Central Asia,* sion I, London, 1880, .p. 122, citîndu-1 pe Hammer, acceptă *de plano* această rare în Dobrogea şi apoi trecerea oamenilor lui Izzeddin în Crimeea, şi încheie d inexact din germana lui Hammer: „... a mosque in Moldavia, who he also an appange, bore bis name'- *.

în acelaşi fel procedează şi Fr. Brun: el reproduce izvoarele furnizate de mer, dar consideră că numele de Dobrogea preexista secolului al XlII-lea, sînd o teorie filologică care nu poate fi susţinută [5]. Aceleaşi materiale sînt.

[1] Cum arată Abu'1-Fidâ; vezi Osman Turan, *loc. cit.*

[2] Citat după traducerea franceză a lui M. Dochez, *Histoire de l'Empire Ottoman,* voi. I, Paris,, p. 20.

[3] Constantin Jirecek, care nu era orientalist dar care a fost unul dintre cei mai judicioşi ci, *op. cit.,* p. 380, rezumă expunerea lui Hammer asupra acestei chestiuni „după izvoarele tale" şi raportează sosirea lui Saltukdede în Dobrogea şi scrie: „în alte izvoare nu se găseşte despre aceasta". într-o altă lucrare, Jirecek îşi exprimă mai multă îndoială: *Einige Bemer-n Ober die ijberreste der Petschengen und Kumanen, sowie liber die Vb'lkerschajten der soge-en Găgăuzi und Surgusi im heutigen Bulgarien,* în „Sitzungsberichte der konigl. bohmischen-Ischaft der Wissenschaften, Philos.-Histor.-Philolog. Classe", Jahrgang 1888, Praga, 1889, ; după ce a menţionat că Paul de Alep vorbeşte de colonizarea Dobrogei cu turcomanii din iiania în timpul sultanului Mehmed al II-lea spune: „Dies klingt annehmbarer, als die tichte von einer Kolonie von 12.000 Turkomanen in der Dcbrudza schon im 13. Jhdt., die-ner nach tiirkischen Quellen bietet".

[4] Dealtfel, Howorth, *ibid.,* spune că Izzeddin „took with him *the Turcoman tribe Saltukdede,* some other Tiirk families".

Anume că toponimul Dobrogea s-ar întemeia pe cuvîntul slav „dobre" (bun) ca, un apelativ u PC easta regiune „bună" ; vezi *Qernomorye, Sbornik izsledovaniy po istoriţeskoy geografii Juj-Vossii,* Odessa, 1879, voi. II, p. 327, 334. O altă etimologie, sau mai degrabă o divagaţie asu-■rigmii numelui geografic Dcbrogea-Dobruca,, vezi la J. Bromberg, *Toponymical and histo-■nţscellanies on medieval Dobrudja, Bessarabia and Molda-Wallachia,* în *Byzantion,* XII (1937), Şi urm., capitolul VII; „On the name of Dobrudja and of some of its parts", care ar deriva ramele unui „Galician boyar and demagogue named Dobroslav Sud'ii", dinainte de 1240. punerea la punct competentă a acestor „miscelanee" (în care Bromberg se referă la Izzeddin *Pil* mân' P- 31 Şi urm.) de către G. I. Brătianu, *Vicina II. Nouvelles recherches sur l'his-* est /0M>'"'"e *midUvales du litoral roumain de la Mer Noire,* Bucureşti, 1940, passim. Bră-^ c? acord cu rezultatele lui P. Mutai ciev, *Dobrotii-Dobrotica et la Dobrudza,* în *Revue Maves,* VII (1927), p. 27-41; despre acest studiu vezi de asemenea P. Skok, comuni-- „Kevue Internationale des Etudes Balkaniques", I (1934), p. 296 şi Leon Lamouche, *Le.-*

încorporate de V. D. Smirnov, în primul volum din al său *Krimskoe Hanslvo,* Sanktpeterburg, 1887, unde, la p. 12 şi urm., sînt reproduse lungi pasaje traduse în rusă din *Oguznâme* al lui Seyyid Lokmân, iar la p. 8 începe expunerea acestei colonizări a Dobrogei şi emigrarea acestor turci selgiucizi în Crimeea; Smirnov consideră că îzzeddin a mers şi a trăit la hanul Berke, în capitala sa, la Saray-Berke pe Volga. întemeiat tot pe operele lui Smirnov, apoi pe ale lui Hammer, Howortk, Zinkeisen (istoricul Imperiului otoman), ca şi pe doi istorici bizantini, Pachymeres şi Gregoras, P. Nikov, *Belejki za yugoiztogna Bulgariyaperze epohata na Terterovtiz,* în „Periodicesko Spisanie na Balgarskoto Knijovno Drujestvo v Sofiya'-, LXX (god. XXI), Plovdiv, 1909, p. 563—588, face şi o expunere critică a surselor menţionate pentru anii 1263 şi 1265, conchizînd că cele 10 000 de „familii'- turcomane au părăsit Dobrogea unde fuseseră colonizate, şi împreună cu căpetenia lor *(voditel)* Sari Saltuk au mers în Crimeea, unde au rămas apoi[1].

în punerea în aplicare a acestui plan apare ca personaj central Sari Saltuk Baba sau Dede.

Asupra acestui „sfînt" *(evliyâ)* a se vedea studiul marelui turcolog francez Jean Deny, *Sari Saltiq et le nom de la viile de Babadaghi,* în *Melanges Emile Picot,* voi. II, Paris, 1913, p. 1 —15, care se bazează pe Seyyid Lokmân, pe Evliya Qelebi, *Seyahatnâme,* în special voi. II, III şi V precum şi pe Ibn Baţţuta din sec. al XlV-lea, dar fără referinţe la Yazicioglu Aii şi Kemalpaşazade. Deny constată, p. 11, că „Sari Saltuk, astfel prezentat, personifică expansiunea poporului său"-. Studiind înainte de toate aspectele hagiografice ale datelor privitoare la patronul Babadagului, el conchide: „Iată tot ce istoria ne-a transmis despre acest personaj care devine cu atît mai enigmatic cu cît legenda şi l-a însuşit pentru a face din el eroul unor aventuri bizare şi incoerente[1]". Acest lucru se datcreşte faptului că legenda l-a luat în stăpînire pe acest „şef al turcomanilor"- din Anatolia. în afară de informaţiile mitomanului Evliya Celebi, s-a făcut caz şi de legendele adunate din toată zona balcanică de A. Degrand, *Souvenirs de Haute-Albanie,* Paris, 1901, p. 236 şi urm. despre „Sari Saldik". Franz Babinger, *Şan Şaltik Dede,* în *Encyclopedie de VIslam,* IV, 1934, p. 177—178, îl consideră un derviş şi un sfînt bektaşi, al cărui nume real se pare că ar fi fost Mehmed (Evliya ţelebi, II, 134). Babinger îl citează pe V. D. Smirnov, *Oţerk istorii turetzkoy UterâTuri,* Sanktpeterburg, 1891, (inaccesibilă la Bucureşti), în care sînt date extrase dintr-un *Saltuknâme.* „Oraşul Baba Saltik" este numit şi vizitat în anul 1330 de către călătorul arab Ibn Baţţuta în drumul său dinspre Deşt-i Kipţak

nom de la Do rudza, RESI, VIII (1938), p. 90 — 91. Acest nume derivă deci din numele „despotului" Dobrotici sau Dobrotitza din a doua jumătate a secolului al XlV-lea, pe care l-au cunoscut primii otomani ajunşi aici şi l-au adoptat ca nume al regiunii cucerite.

[1] Ca urmare a publicării de către Houtsma în *Recueil,* III, a primei părţi din *Tarih-i* ***al-i*** *Sclfiik* a lui Yazicioglu Aii, Platon Melioranski încearcă să valorifice această ediţie, într-un studiu numit *Selţuk-name,* ftaft *istoţnik dlya istorii Vizantii v XII i XIII vekah,* în „Vizantiskiy Vremennik", voi. I, Petersburg, 1894, p. 613—640. Dar, acest text nefiind terminat, anii 1261, 1263, 1265 etc. nu figurează în această cercetare. Lucrarea lui A. Yu. Yakubovskiy, *Raskaz Ibn-al-Bibi o pohode moloaziyskih turokna Sudak, polavtzev i russkih v natale XIII v.,* în „Vizantiskiy Vremennik", voi. XXV (1927), Leningrad, 1928, p. 53 —76, se ocupă în exclusivitate de evenimentele anilor 1222—1223. La fel, în interesanta lucrare a lui G. V. Vernadskiy, *ZolotayaOrda, Egipet i Vizantiya v nih vzamootnoşenîyah v tzarstvovanie Mihail Paleologa,* în *Seminarium Kondakovianum, Recueil d'6tud.es, archeologie, histoire de l'art, e'tudes byzantines,* Praga, I (1927), p. 73—84, nu se găseşte nimic referitor la subiectul nostru; totuşi, la p. 80, el consideră (ca. şi mulţi alţi cercetători) că Berke Han a trimis în 1265 împotriva lui Mihail Paleologul şi pentru tzzeddin, pe „temnik"-ul (şeful a 10 000 de oameni, dintr-un „tumen") Nogay, ceea ce nu-i adevărat, **căci** Nogay începuse să-şi impună autoritatea în nordul Mării Negre numai începînd din anul 1270.

ţjul (vezi textul arab şi traducerea franceză de Ch. Defre'mery şi de neuinetti, *Voyage d'Ibn Battoutah,* voi. III, Paris, 1856, p. 416, şi de ase-^*t* aducerea'turcă a luiMehmed Şerif, *Seyâhatnâme-i Ibn Battida,* îstanbul, , != 1914/17) care dă şi etimologia acestui cuvînt. Localizarea oraşului S Itik în Crimeea, de Brun, *loc. cit.,* este respinsă, pe bună dreptate, de V zi de asemenea Franz Taeschner, *Baba,* în noua ediţie din *Encyclopedie* [1] *m* voi I p- 861—862. Se ştie că la Babadag se află mormîntul lui Sari deasupra, căruia sultanul Baiazid al II-lea „Veli" („Sfîntul", aşa cum Sari 'era numit *cvliyâdan)* a poruncit să se construiască un frumos mausoleu) cu ocazia expediţiei sale împotriva Chiliei (Kili) şi a Cetăţii Albe (Akker- în 1484; această turbe era vizitată de toţi sultanii în expediţiile lor spre istfel Kanunî Siileyman în 1538, Osman al II-lea în 1620 şi alţii. Acest eu mai există şi acum.

i poate fi negat că Sari Saltuk a jucat un rol capital în deplasarea turcilor izi în Dobrogea-Crimeea-Dobrogea şi, de asemenea în Karasi; şi Yazicioglu malpasazade şi Sevyid Lokmân o demonstrează. Dacă a plecat din Dobro- •e Crimeea, în vremea trecerii lui Izzeddin salvat din Enos, spre nord, în ■ luni ale anului 1265, el s-a întors mai tîrziu — cu siguranţă în locul numit ibadag — cu turcii selgiucizi care se transplantaseră acolo sau cel puţin Lare parte din ei. Opera, care poate fi considerată definitivă în această na a lui Paul Wittek, *Les Gagaouzes = Les gens de Kaykâus,* în „Rocznik listyczny", XVII (1951 — 1952), Krakow, 1953, p. 21, rămîne fără concluicest punct.

nstatînd că sursele orale ale lui Yazicioglu Aii sînt perfect sudate în opera ontinuă: „Dimpotrivă, în chiar partea interpolată există o contradicţie găduit: Sari Saltuk, se spune aici, a emigrat în stepă şi totuşi el apare Darte din nou ca şef în Dobrogea . . . eu cred că putem exclude liniştiţi care indică plecarea spre stepă, ca fiind datorat unei inadvertenţe. „Inad-i e datorată lui Wittek, deoarece Yazicicglu a scris răspicat (vezi mai sus. „merhum Saru Saltuk Berke Han hukmiyle geciiriib kurudan gerfi ina Dobruca iline getiirdi". Textul relatării permite şi fixarea datei întoarrcilor selgiucizi cu Sari Saltuk în Dobrcgea „bu esnâda ki Sultan Mes'ud nizden gecmişdi. . .'•. Se ştie că Mes'ud, fiul lui Izzeddin, a trecut din la Sinop pentru a relua tronul părintesc la Konya în anul 1280 [1]; prin întoarcerea lui Sari Saltuk cu turcii săi în Dobrogea s-a întîmplat tot Şi apoi, au rămas pentru totdeauna aici. Sari Saltuk a trăit aici încă >: „Bunun iizerine hayli zaman ve muddet gecdi. Dobruca ilinde Sari i kaldilar". După Yazicioglu Aii (vezi pasajul final citat mai sus), Sari noare după 17 mai 1304, deoarece o parte din turcii selgiucizi se întoarce jlia din Dobrogea în Karasi iii cu Halii Ece „ba'd ez vefat-i sultan Ebu jazan Han", mort la 17 mai 1304 [2]. Cînd Ibn Baţţuta trecu, după aproape :nn, în 1330, prin „Baba Saltuk'-, el găsi deja „un oraş'-, în jurul mausosfîntului" colonizator.

arŞl11ı ○^- **- ?• 17ı cu aPrecierea justă: „Selţuk hukumdan Ikinci Mes'ud. /ansi kadar bile ehemmiyeti yokut". El stătea la Kayseri şi nu la Konya. Vezi de iuramm Kafesoglu, *Keykubad III,* în *Î.A.,* voi. 6 (1955), p. 662, 663 şi de asemenea *srevju ml.A.,* voi. 6, p. 629-630. (în *l.A.* este anunţat articolul despre Mes'ud II, te insa dm locul respectiv.) usse , *op. cit.,* p. 458. Gazan Han a domnit în Iran între 5 octombrie 1295 şi 17 mai..

între studiile istoricilor bulgari despre această problemă, se impune, prin seriozitate şi obiectivitate, lucrarea lui I. K. Dimitrov, *Preselenie na seljukski* ***turtzi*** *v Dobnica okolo sredata na XIII v.,* în *Sftisanie na Balgarskata Akadetniya na Naukite,* Kniga X, koln istoriko-filologicen i filosofsko-obşcestven, 6, Sofiya, 1915, p. 23—40. Cunoscînd turca, el traduce în bulgară pasajele care privesc cercetarea sa şi foloseşte rezultatele celorlalţi istorici referitoare la acest subiect. Aceleaşi merite le are studiul prof. dr. P. Nikov, *Talarobalgarskite otnoşeniya prez sr'edite vekove, s ogled kam tzaruvanieto na Smiletza,* în „Annuaire de l'Uni-versite de Sofia, I. Faculte historico-philologique", XV—XVI (1919—1920), Sofia, 1921, p. 1 — 95, care prezintă, ca şi Dimitrov, colonizarea turcilor selgiucizi în Dobrogea în secelul al XlII-lea, care sfîrşeşte prin altă emigrare în Crimeea unde au rămas să locuiască.

Studiul bulgar cel mai profund asupra acestor probleme a fost făcut de <G. D. Balaşcev, în greacă, pe baza unei comunicări ţinute la Congresul internaţional de studii bizantine, de la Atena, în 1930, *'O AuroKpărcop Mixai] t]' 6 flaXaioXoyoQ tcai zo idpoOev zfj Govdpoţifj avzov îcpărog zcăv 'Oyouţi'cov napă zf\v doTiKrjv ăiczr/v zoo Ebţeivov,* Sofia, 1930 [1]. Balaşcev şi-a întemeiat cercetările pe Seyyid Lokmân şi pe autorii bizantini; îl menţionează şi pe Kemalpaşazade, dar nu-l cunoaşte pe Yazicioglu Aii. El consideră că aceşti turci aduşi în Dobrogea au continuat să trăiască în această provincie pînă la sosirea otomanilor şi chiar după aceasta. Titlurile celor două capitole esenţiale sînt: „Relaţiile între împăratul Mihail al VlII-lea Paleologul şi statul oghuz, fondat din nou, cu ajutorul său, pe coasta apuseană a Mării Negre (1263)" şi „.Relaţiile între succesorii lui Mihail al VlII-lea Paleologul şi cei ai lui Sari Saltuk Dede pînă la stăpînirea turcă".

Balaşcev a fost „violent atacat de un alt bulgar, regretatul istoric P. Mutafciev, secundat de orientalistul H. W. Duda" (Wittek, *op. cit.,* p. 13). Lucrarea lui Mutafciev este intitulată: *Die angebliche Einwanderung von Seldschuk-Turken in die Dobrudscha im XIII. Jhdt.* (Balgarska Akademiya na Naukite i Izkustvata, Kniga LXVI — 1, 2), Sofia, 1943, p. 1 — 129. El începe prin critica izvoarelor cunoscute, adică, în definitiv, Seyyid Lokmân (nu-l cunoaşte pe Yazicioglu Aii, cu mult mai vechi decît Seyyid Lokmân) şi, animat de dorinţa sa fermă de a-i alunga pe turcii preotemani din Dobrogea, citează cîteva pasaje din Pachymeres şi Gregoras, apoi intră în exegeza legendelor hagiografice despre Sari Saltuk Dede în care credinţa şi imaginaţia populară s-au complăcut să amestece tot felul de povestiri fantastice împreună cu anumite informaţii reale, şi după ce încearcă să fac alumină în ceea ce priveşte originea găgăuţilor, încureînd şi mai mult termenii problemei, dă cuvîntul orientalistului german Duda, care — admiţînd teoria lui Mutafciev despre „aşa-numita'- colonizare — semnează un studiu inti-

[1] O traducere românească apare la Iaşi în 1940, sub titlul: G. D. Balascef, *împăratul Mihail VIII Paleologul şi statul Oguzilor pe ţărmul Mării Negre,* cu o introducere de G. I. Brătianu.

Despre acest subiect trebuie eă citäm şi alte lucrări ale lui Brătianu, care au legătură cu colonizarea turcilor anatclieni în Dobrogea în secolul al XlII-lea; *Vicina I. Contribution ă l'his-.toire de la domination byzantine et du commerce ge'nois en Dobrogea* „Academia Română, Buletinul Secţiunii Istorice" (voi. X), Bucureşti, 1923; *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contri-butions ă l'histoire de la domination byzantine et tătare et du commerce ge'nois sur le littoral roumain de la Mer Noire,* Bucureşti, 1935; *Recherches sur le commerce ge'nois dans la Mer Noire au XIII" siecle,* Paris, 1929.

Printre altele, Const. C. Giurescu, *Ştiri noi despre strămânii din Dobrogea,* în revista „Tomis" din Constanţa, II, XII (1967), p. 4, dă în traducere română cîteva pasaje din Seyyid Lokmân despre colonizarea turcească a Dobrogei în secolul al Xll-lea.

1 f *Zeitgenossische islamische Quellen und das Oguzname des Jazygyoglu'Ali neeblichen turkischen Besiedlung der Dobrudscha im 13 Jhd. n. Chr., ibid.,* ^ ai£.145. Editorul lui Ibn Bîbi examinează operele celor doi autori din seco- 'i 1 XIII-lea şi al XlV-lea, Ibn Bibi şi Aksarayi, şi constată că în textul lor [a]. t£ njcj o menţiune despre trecerea turcilor selgiucizi din Anatolia în Do-m ex j^ezuitatele acestei cercetări sînt rezumate de Duda într-o manieră jroge • ^ Sursele autohtone islamice contemporane nu ştiu nimic despre o colo-(.ie în Dobrogea a turcilor musulmani în secolul al XlII-lea, nimic despre Mtik Relatarea de mai sus din *Oguzname* a lui Yazicioglu Aii, care este cu 142 \ ani mai recenta decît opera lui îbn Bibi şi care a servit fără îndoială ca model ui Sevyid Lokmân, este o interpolare manifestă a lui Yazicioglu Aii'-. S-ar >utea replica: aceasta este totul? Dar aceasta nu aduce probe împotriva celor- ilte date ale problemei. Această constatare obiectivă nu dovedeşte deloc că n-a vut loc o colonizare.

împotriva acestei încercări de înlăturare a prezenţei turcilor preotomani elgiucizi în Dobrogea, în secolul al XlII-lea, s-au ridicat în ultimii ani mai îulte voci dintre cele mai autorizate. Cele două studii ale profesorului de la ,ondra, Paul Wittek: *Yazicioglu 'AH on the Christian Turks of the Dobruja,* în Bulletin of the School of Orientalistic and Asiatic' Studies'-, XIV (1952), 639—668 şi, mai ales, *Les Gagaouzes = Les gens de Kaykâus,* citat, reiau ceasta problemă importantă a istoriei medievale a Europei orientale şi a Ana- aliei.

Wittek acceptă etimologia etnonimului „gagauz" formulată de Balaşcev, erivată din numele sultanului Izzeddin Kaykăus (pronunţarea obişnuită turcă: [.eykâvus). Această etimologie se sprijină pe relatarea lui Seyyid Lokmân, >ctrasă din Yazicioglu Aii, care îl traduce pe Ibn Bibi din secolul al XlII-lea, icînd alte „adausuri care sînt fără importanţă pentru problema noastră . . . ■latarea lui Ibn Bibi a fost considerabil îmbogăţită spre sfîrşitul ei, ea fiind îiar continuată pînă puţin după 1304'- (p. 13). Apoi el analizează informaţiile ii Yazicioglu Aii şi Seyyid Lokmân (care se opreşte, s-a văzut, la plecarea tur- lor selgiucizi cu Sari Saltuk din Dobrogea în Crimeea) în lumina izvoarelor izantine şi arabe din epocă, făcînd comentariul episodului în care apare Sari iltuk, patriarhul Bizanţului şi a discipolului său, iar apoi comentariul istoriei miliei lui Izzeddin perpetuată la Kara Ferya. Relatarea întoarcerii unui grup î turci selgiucizi din Dobrogea în vilaietul Karasi cu Halii Ece trebuie să rovină, crede pe bună dreptate Wittek, dintr-o tradiţie vie din timpul său în araşi. El reproduce şi importantul pasaj al lui Yazicioglu Aii care se sfîrşeşte 'tfel: „Cît priveşte grupul care a rămas în Rumelia, după moartea lui iru Saltik, aceştia şi-au abjurat credinţa şi l-au uitat *(miirtedd ve ahiryân Mar)".*

Concluzia studiilor lui Wittek, p. 22—23 *(Les Gagaouzes),* este limpede convingătoare: „După toate relatările din *Oguzname,* turcii nomazi care au st aşezaţi în Dobrogea spre 1263 au fost deci slăbiţi prin mai multe emigrări nsecutive pînă ce, la începutul secolului al XlV-lea, restul a acceptat creşti- smul celor care îi înconjurau. Or, o sută de ani mai tîrziu, în 1424, îl vedem *azicioglu,* care trebuie să-i fi cunoscut pe aceşti turci creştini deveniţi supuşi am de vreo treizeci de ani, acceptînd fără ezitare tradiţiile care le atribuie origine anatoliană: aceasta deoarece limba lor nu diferea în chip esenţial de

propria sa osmanii şi tradiţiile erau, într-adevăr, o explicaţie plauzibilă (nu văd alta posibilă) a existenţei lor. Ce se opune deci ca „Gagauz" să provină din „Kaykăus"? [1].

Wittek, subliniind că *Gacal,* (adică turcii musulmani din Deliorman din Dobrogea de sud), „ar putea fi deci găgăuţi rămaşi musulmani sau reislamizaţi", termină astfel, p. 24: „în ceea ce-i priveşte pe găgăuţi, dimpotrivă, nu mai încape nici urmă de îndoială: ei sînt desigur oamenii lui Kaykăus".

Aceste concluzii rămîn de aici încolo definitiv cîştigate pentru istorie. Profesorul Halii Inalcik, *Dobrudja* în noua ediţie din *Encyclopedie de VIslam,* voi. II, 1960, p. 625 — 629, scrie: „Cît îi priveşte pe turcii din Anatolia, veniţi în Dobrogea cu Saru Saltuk, noi sîntem acum în măsură să afirmăm, după studiul comparativ, făcut de P. Wittek, pe baza relatării originale turceşti a lui Yazicicglu Aii şi a surselor bizantine *(Yazijioghlu AU on the Christian Turks of Dobruja),* în BSOAS, XIV, 1952, p. 639—668, că ei se stabiliseră efectiv în Dobrogea, care era pe atunci un *no ntan's land* între Hoarda de Aur, Bulgaria şi Imperiul bizantin. Argumentele lui P. Mutafciev, *Die angebliche . .* .„numai sînt valabile după studiul lui Wittek". Vezi şi Osman Turan, *Keykâvus,* II, unde data salvării lui îzzeddin din Enos este greşită: 1270 (668), deoarece, am văzut, acest lucru s-a petrecut în 1265 (663) [2].

De neîndoielnică forţă sînt şi argumentele complementare, filologice, invocate în această problemă, care confirmă istoricitatea faptului discutat, indiferent de datele istorice. într-adevăr, Tadeusz Kowalski, în studiul său: *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord-est* (Memoires de la Commission Orientaliste de 1'Academie Polonaise, nr. 16), Cracovia, 1933, studiind pe vorbitorii turci din Deliorman şi din Dobrogea, stabileşte trei nivele ale acestei limbi turce „dunărene" (p. 27):

„Le caractere particulier du turc danubien ne nous permet pas de considerer cette population tout simplement comme des colons turcs venus d'Asie Mineure apres l'occupation des Balkans par les Osmanlis. Cette hypothese serait inadmissible en ce qui concerne les Gagaouzes, vu leur religion, comme elle ne serait pas soutenable pour les Turcs du Deli Ormane â cause de la parente linguistique qui les rattache aux premiers. Dans cet etat de choses nous ne pourrons que considerer les Gagaouzes, aussi bien que les Turcs du Deli Ormane, comme un gisment compose de trois couches successivement superposees.

La plus ancienne est formee par les debris d'une peuplade turque septentriojjale, la deuxieme par un fort groupe meridional remontant â une epoque anterieure â l'arrivee des Osmanlis, enfin la troisieme couche est constituie par des colons turcs et des elements turquises de l'6poque osmanlie. Cest la deuxieme couche qui, s'ătant melange'e avec la precedente, a imprime son caractere linguistique meridional â l'ensemble. L'opinion, suivant laquelle les Gagaouzes et les Turcs deliormaniens seraient des elements septentrionaux n'ayant change de caractere linguistique que depuis le commencement de l'occupation osmanlie, est peu vraisemblable car, dans ce cas-lâ, les traces septentrionales conservees dans leur langue devraient etre beaucoup plus nombreuses et plus nettes qu'elles ne le sont en realite".

[1] Wittek aminteşte, pentru etimologia Kaykâfis-Gagauz, că Balaşcev a citat echivalenţe ale sunetelor K- y în toponimele din Dobrogea în secolele XIV —XV, de exemplu Caliacra— *FaXXiăypa* — Galagha, şi astăzi Gelare; în ceea ce priveşte trecerea diftongului *ay în ă in (>* â) în loc de *i,* ea poate fi explicată prin influenţa vocalelor posterioare, care sînt grave.

[2] Cf. de asemenea *Dobruca* noastră (scrisă în 1945), în *Î.A.,* voi. 3, p. 629—643.

Turcologul, lingvist şi istoric, W. Zajaczkowski reunește laolaltă argumentele oferite de istorie şi de lingvistică în articolul său *Gagauz* din noua ediţie a *Enc.Isl.,* voi. II, 1964, p. 993—994. Examinînd „ipoteza'- colonizării preotomane a Dobrogei de către turcii lui Izzeddin, el conchide: „în 1261 Mihail Paleologul acorda ca fief (lui Izzeddin) posesiunea teritoriilor din Dobrogea, unde exista un stat oghuz independent, cu Karvuna (Balcik) drept capitală. Numele etnic găgăuţ pare deci a proveni din numele Kay Kă'us. Ortodoxia greacă era recunoscută' ca religie dominantă; autoritatea ecleziastică era exercitată de patriarhul Ccnstantinopolului, prin intermediul exarhului de Karvuna" [1].

în urma celor care au precedat, pe baza surselor musulmane, bizantine si altele, a studiilor isterice şi filologice pro şi contra, concluzia finală care se impune este că, într-adevăr, a existat o colonizare a turcilor selgiucizi din Anatolia în Dobrcgea în secolul al XlII-lea; ei au avut o soartă destul de zbuciumată, dar au rămas şi au trăit atîtea secole în această regiune a Dunării de jos, pînă în zilele noastre, sub numele de *gâgâuţi* şi *gacal.*

[1] Despre găgăuţi mai vezi: M. I. Manov, *Potekloto na gagauzite, i tehnile obiţay i nravi,* Varna, 1938, tradusă în turceşte de Tilrker Acaroglu, *Găgauzlar,* îstanbul, 1946; T. Kowalski, *Dialectes ttirksosmanlis, E.I.,* voi. IV, 1934, p. 968 — 988; Ernst Max Hoppe, *Dic tiirkischen Gagauzen-Chris-ten. Ein Beitrag zur ihrer Kentniss,* în „Oriens Christianus", voi. 41 (1957), p. 125—137; Ahmed Caferoglu, *Die anatolischen und rumdischen Dialekte,* în „Philologiae Turcicae Fundamenta", I, Wiesbaden, 1959. p. 239—260; Gerhard Doerfer, *Vas Gagauzische, ibid.,* p. 260—271; Vladimir Drimba, *Remarques sur Ies parlers găgăuzei de la Bulgarie de Nord-Est,* în „Rocznik Orientalis-tyczny", XXVI (1963), p. 65-89.

INVAZIA TĂTARILOR DIN 1241/42 ÎN ŢINUTURILE NOASTRE DUPĂ DJĂMP OT-TEVĂRiKHALUIFĂZLOL-LĂHRĂSÎDQD-DÎN*

Marea şi brusca invazie a tătarilor, care au cucerit şi ecupat Europa răsăriteană şi apoi Europa centrală, a cuprins în anii 1241 — 1242 şi pămîntul ţării noastre [1]. Dar, spre deosebire de sudul Rusiei, unde tătarii au rămas să **sălaş**luiască mult timp, constituind statul feudal mongol al Hoardei de Aur, în locul cumanilor, ei s-au retras din Europa centrală şi din ţinuturile noastre, exercitîndu-şi totuşi suzeranitatea astipra regiunilor din estul şi sud-estul Carpaţilcr pînă la formarea statelor române independente, Ţara Rcmânească şi Moldova, în cursul secolului al XlV-lea.

Faptele sînt cunoscute şi au fost limpezite în med critic de isteric grafia noastră, atît burgheză cît şi marxistă, bazîndu-se pe un număr considerabil de izvoare şi documente contemporane, în special pe cele scrise în latină şi în rusă. Există, totuşi, cum se ştie, două mari istorii din această vreme scrise în Iran în secolele al XlII-lea şi al XlV-lea în limba persană [2], care au o mare importanţă pentru elucidarea unor detalii şi a uncr probleme care sînt legate de invazia tătarilor în ţinutul carpatc-dunărean.

Una este *Ta'rîkh-e Djeliăngusă,* „Istoria cuceritorului lumii", opera lui Ata Malik-e Djuvaynl, care a fost terminată în anul 1260. Această lucrare, de mare preţ pentru Ungaria din acea epocă şi pentru informaţiile privitoare la anume *dramatis ftersonae* mongole, nu conţine nici o referinţă directă la români. Cu toate acestea em utilizat-o pentru lămurirea punctelor necesare. Cealaltă este *Djămi' ot-Tevărikh* „sumă a isteriilor", scrisă de ilustrul Fazi ol-lăh Râsîd cd-Dîn numit *el-Ţabîb,* „Doctorul", în egală măsură strălucit ca medic, ca cm de stat, istoric şi binefăcător social. Născut la Hamadăn în **anul** 1247, tatăl său a fost astroncm. în anul 1298, Râsîd cd-Din este numit de hanul ilkhanid Ghazan prim-ministru *(văzîr ol-a' zăm).* Sub succesorul său Uldjăytii s-a oucurat de aceeaşi situaţie la început. Atunci a pus să se zidească la Solţă-niya, noua capitală a statului ilkhanid, un cartier numit Râsîdîya, cuprinzînd o magnifică moschee, un colegiu, un spital şi alte edificii şi în plus cîteva mii de case pentru populaţia săracă. în 1309 a pus să se construiască un alt cartier în apropiere de Tebriz, unde a făcut să vină apa potabilă prin canale săpate chiar în stîncă. Mare biblicfil, el a cheltuit 60 000 de dinari, echivalente cu 36 000

* Acest studiu a apărut in„Revue Rouraaine d'Histoire", teme XII (1973), nr. l,p. 101—121.

[1] Bibliografia este destul de amplă în toate limbile. Trimitem mai ales la lucrarea lui Aurelian Sacerdoţeanu, *Marca invazie tătară şi sud-estul Europei,* Bucureşti, 1933, care utilizează stu diile antericare, româneşti şi altele, privitoare la invazia din 1241/42.

[2] Vezi Echvard G. Brcwne, *A Literary History of persia,* voi. III, *The Tartar Dominion (1265—1502),* retipărit, Cambridge. 1964, p. 65 şi urm. şi Antcnino Pagliaro-Alessandro Bansani, *Storia dilla Lttiratuia fersiana,* 1960, p. 818 şi urm.

A lire sterline, numai pentru transcrierea, legarea, hărţile şi ilustraţiile unor meroase cărţi din biblioteca sa. Duşmanul său personal, duşman de moarte, Ji[1].,. ggk [a] reuşit totuşi, după mai mulţi ani, să facă să fie executat Răsîd *A* Din îa vîrsta de peste 70 de ani, împreună cu fiul său Ebrahim, la 18 iulie ni8 sub acuzaţia ca 1-a otrăvit pe Ghăzăn Khăn.

Opera sa scrisă este foarte întinsă şi îmbrăţişează domeniile medicinei, filo- f' i teologiei, arte frumoase şi istorie; el a lăsat de asemenea multe scrisori,

[mo] Lucrarea sa capitală este *Djămi' ot-Tevănkh,* al cărei plan 1-a ccnceput "mpreună cu Ghăzăn Khăn şi constă în dcuă părţi: 1. Capitolului, istoria tribu- Nlor si a popoarelor turce şi mongole, capitolul II, istoria lui Cinghiz Khan şi a succesorilor săi pînă în zilele autorului; 2. Capitolul I, prefaţă, Adam, istoria profeţilor evrei, capitolul II, profetul Muhammad şi islamul, califatele pînă în anul 1258, Iran, Turan, istoria evreilor, a francilor, a împăraţilor Rcmei, a papilor si a Indiilor. Opera a fost terminată în anul 710 de la hegiră, deci 1310/11. Documentaţia este de prim ordin: arhiva imperială mongolă, marile personalităţi ale epocii, traducerile unor materiale istorice chineze, uigure, siriene, europene şi ebraice.

De această dată aducem în discuţie capitolul bine cunoscut din *Djămi' ot-Tevănkh* unde sînt narate evenimentele anilor 1241/1242 în legătură cu isto- ria noastră. Traducem acest capitol direct din persană — nu prin intermediul altor traduceri făcute în alte limbi — utilizînd grafiile majorităţii manuscri- selor pentru a putea fixa cît mai corect posibil lectura numelor de persoane şi de locuri a textului.

Iată traducerea capitolului intitulat: : *„Istoria, anumitor principi din Dăst-e Ki'pcăk şi a emirilor din Khorăsăn şi ai altor ţări.*

„Istoria principilor din Dăst-e Kipcak.

„în toamna lui kulkana vil, care este anul şoarecelui, corespunzînd lunilor anului şase sute treizeci şi şapte, cînd Giiyuk Khăn şi Mongka Kăăn s-au întors din Dăst-e KIpcăk prin ordinul yarlîcului Kăănului, principii Bătu cu fraţii săi Kădăn şi Buri şi Bocek au pornit împotriva ţării tJrus şi a popo- rului Kulăh-e Siyăhăn, şi au luat în nouă zile marele oraş al Urusilor, al cărui nume este Mânkermăn. Apoi totalitatea oraşelor lui Ol'ădimur. Ei înaintau orînduiţi în tomăn după t5măn şi au luat cetăţile şi ţările care se aflau în drumul lor. Au asediat toţi împreună oraşul lui Uc oghul Ulădimur şi l-au luat în trei zile.

91 în hukăr yfl, anul morţii lui Ogâdây Kăăn, ei au traversat la mijlocul lunii de primăvară munţii Yâprăk Tăk spre Polari şi Băsghurzi. « j?[1] Orda Şi Băydăr, mergînd pe mîna dreaptă, după ce au trecut prin ţara llavut, l-au întîlnit pe numitul Barz cu o armată şi l-au înfrînt.

[v]i Kădăn şi Buri merdnd spre poporul Săsăn, au învins acest popor în urma a trei lupte.

91 Bocek mergînd pe drumul Kară Ulăghilor prin munţii de acolo a înfrînt acest popor Ulăgh. Şi de aici a intrat hTpădurile şi în munţii Yâprăk Tăk la hotarele lui Miselâv şi i-a înfrînt pe duşmanii care se aflau acolo gata de luptă.

9i_prinţii, mergînd pe aceste cinci drumuri pomenite au cucerit în între- gime ţanie Bâsghurzilor, a Măcărilor şi a Săsănilcr şi punîndu-l pe fugă pe padi- Şahul lor, [pe] kelar, au petrecut vara pe rîurile Tisa şi Tunha.

Şi Kădăn a plecat în expediţie cu o caste şi a cucerit ţările Takut şi "Oyrak şi Sârăn şi l-a pus pe fugă pe kiral, padişahul acestor ţări, pînă la ţăimul mării. Iar cînd el s-a aşezat într-o corabie în crasul Ţelenkîn, care se află pe malul mării, şi a mers pe mare, Kădăn s-a întors.

Şi el a luat oraşele ulăkuţilor, Tirnin şi Kîla, în urma unor mari bătălii.

Şi vestea morţii Kăănului nu sosise încă la ei.

Şi după aceasta, în anul tigrului, kîpcăkii au venit în număr mare să se lupte cu Kiiten şi Singkur, fiii lui Coci, s-au luptat şi Kîpcăkii au fcst înfrînţi. Şi toamna ei au mai venit încă o dată şi au trecut în hotarele lui Tîmur Kăhalka şi a acester munţi. Şi dîndu-i o oaste lui Ilăvdur ei l-au trimis să meargă şi el i-a luat prizonieri pe ki'pcaki care se retrăseseră în aceste ţinuturi. Şi ei au pus mîna pe ţara tJrungkut şi pe ţara Bălădj şi i-au luat pe trimişii Ier. Şi acest an s-a sfîrşit în aceste ţinuturi.

Şi la începutul lui tuli yi'l, care este anul iepurelui, care ecrespunde lunilcr anului şase sute patruzeci, terminînd eliberarea acestui regat, s-au întors.

Şi mergînd vara şi iarna în moghă yîl, care este anul şarpelui, corespunzător anului şase sute patruzeci şi unu, ei au ajuns în ulusul lor şi au descins în crdul lor.

Şi Allah cuncaşte mai bine adevărul!

Istoria emirilor Khorăsânidui"-.

în legătură cu acest capitol sînt necesare următoarele precizări.

Djămi' ot-Tevărikh a fcst cunoscută pentru prima dată istoricilor ceci-dentali datorită baronului C. d'Ohsscn — un armean învăţat, autor al uncr lucrări importante despre Imperiul oteman —, care în marea sa operă, intitulată *Histoire des Mongols, ăepuis Tchinguiz-Khan jusqu'ă Timour Bey ou Tamcrlan,* vel. I — IV, Haga şi Amsterdam, 1834—1835, a dat, la sfîrşitul vclumului al doilea şi în anexă, şi cîteva capitole traduse în franceză, fără să le însoţească de textul persan. El a utilizat manuscrisul Bibliotecii Naţionale din Paris, unul dintre cele mai vechi cunescute, datînd din secolul al XlV-lea. Trebuie să ne exprimăm totuşi regretul că această excepţională cperă de istorie universală eurcasiatică scrisă de Râsîd od-Dîn n-a fost publicată integral pînă astăzi. Diferite părţi au fcst publicate însă în criginal de orientaliştii francezi Quatremere şi Blochet [1], de iranistul german Jahn, de orientaliştii ruşi Berezin şi Barthold şi de sovieticul Rcmaşkevici[2]. Ultimul a editat pînă în prezent un singur volum de „KpHTHHecKHÎi TOCCT", în persană, stabilit pe baza mai multor manuscrise şi căruia îi dă în note variantele oferite de aceste manuscrise. Promite^;ă-l va continua. în plus, o traducere completă în limba rusă a fcst iniţiată de Iu. P. Verkhovski şi B. I. Pankratova, sub redacţia profesorului I. P. Petruşevski[3] din care au apărut trei volume. Această traducere este făcută după cele mai bune manuscrise cunoscute. Poate că într-o zi vcm vedea şi textul integral şi critic al acestei lucrări precum şi *opera omnia* ale marelui Răsîd od-Dîn.

[1] E. Blochet, *Djami d-Te'varif.h,* Histoire generale du mende par Fadl Allah Rashid ed-Din. Tarikh-i Moubarek-i Ghazani, *Histoire des Mongols,* tem. II, *Contenant l'histoire des empereitrs mongols successeurs de Tchinkiz Khagkan* (în „E. J. W. Gibb Memorial series", voi. XVIII, Leyden, London, 1911).

[2] Vezi nota 3.

[3] Painsfji-afl-aHH. *C6opmin JTemomiceîi,* nepeBoa *K).TÎ.* BepxoBCxoro pea. npo<t>. H.n. IlepTyMeBCKoro (AxaaeMHH HayK CCCP. MncTyTyT Hapo/ioB A3rai), MocKBa-JIewiHrpafl, 1960, voi. I

La noi Râsîd od-Dîn a fcst lansat de Bogdan Petriceicu Hasdeu după -1 rea franceză a lui d'Ohsson; adică, cum afirmă ci însuşi, autorul persan =.[U] cunoscut înainte de tatăl său, Alexandru Hajdău, care ar fi făcut primul " ierea între Basarabi — prima dinastie a voievczilcr Ţării Româneşti — mele de persoană citit şi reprodus cu un semn de întrebare de d'Ohsson: »zerenbain(?)" Marele Hasdeu, care însă nu era crientalist, în două din lucră- sale — *Istoria critică a Românilor,* Bucureşti, 1873, p. 75 şi *Negru Vodă,* introducere la tomul IV din *Etymologicum Magnum Romaniae,* Bucureşti, 13 pe care 1-a reeditat separat în acelaşi an sub titlul *Basarabii. Cinei —* Jjjjg? *De clnd'i,* tot la Bucureşti — pornind de la d'ohssonianul „Beze- bam (?)" a dat frîu liber imaginaţiei sale ştiinţifice şi, închipuindu-şi că ^zerenbam (?)" din anul 1241 a fost „Basarab Ban" deci banul Basarab ă Ilaut" — după lectura lui d'Ohsson: „Ilaoute" — ar fi „Aluta", deci numele ului în haina sa latină medievală, trage concluzia că „Basarabă este o compo- e a titlului ban şi a numelui de familie Sarabă", un nume care dealtfel nu testat nicăieri, dar pe care el îl consideră o relicvă lingvistică dacă. în acest p, el face caz de cuvîntul trac *fiacraapEog* „acoperit de o piele de vulpe", ombătînd filologic şi heraldic cu o serie de cuvinte indo-europene consonore ;vocînd numele de Basarabă — Basarab din mai multe documente autentice secolele XIV—XVII, el a conchis că „Basarabii n-au fost o familie, ci o tă". Această teorie i-a impresionat pe cei lipsiţi de „spiritul critic"- preco- at de Titu Maiorescu, antagonist al lui Hasdeu.

Pentru zilele noastre rămîne incontestabil faptul că numele propriu Basa- >a — menţionat pentru prima dată în documentele regelui Ungariei, Carol bert de Anjou în anul 1316, apoi în anul 1324 sub ferma „Basarab filius Dcomery" \ este un nume propriu turc, moştenit de la cumani care vorbeau ca. El este constituit din *Basar -{-Aba,* primul termen fiind aoristul *basar* verbului *basmak,* „a presa, domina, imprima'-, iar al doilea corespondentul nelui „tată" [2]. Deci un nume propriu avînd sensul de „Tată Dominator", igur luat ca nume de persoană, curn dealtfel numele tatălui său „Thoco- rius" este turcc-cumanicul *Tok-Temilr (Temiir) '*[A], cu înţelesul de „Fier re", şi nu slavul Tihomir sau Tugomir, cum l-au declarat slaviştii români ilţii şi cum se repetă încă în zilele noastre. Totuşi, trebuie evitată confuzia ipra etnicităţii lor. Ambii, tatăl şi fiul, erau deja românizaţi; ei erau pur iimplu români ortodocşi, care au zidit vestita biserică în stil bizantin Sfîntul :olae Domnesc din capitala statului român, Curtea de Argeş. Doar numele indică o ascendenţă cumană.

Numele de persoană Basarabă (fie-ne permis să felesim o amintire perso- a) l-am întîlnit ca nume de familie ramificat în satul Turtaba din jud. Mehe- iţi m regiunea submentană a Olteniei. Acest nume, ca şi Tocsaba— Tokuz- 1 a documentelor moldoveneşti *(toknz,* „nouă" -f *aba)* este de asemenea compus cumanic: *Tort,* „patru" (în otomană: *dort) + Aba,* deci „Patru 1 , care se stabiliseră odinioară printre români şi nu Turbata cum se crto- • iaza astăzi, atribuindu-i-se o etimclcgie românească nu prea măgulitoare.

Documente privind istoria României (Academia Română), C, veac. XIV, **voi.** II, p. 129-

'igine **rf**[Z] ° **R** [ascn]-'"i- ***Contributions*** *a l'iustoire de: ţremlires* ***cristallisations*** *d'Etat des Roumains-* ■*>2x__-,sl*[S] ±faMraia. **în „Archivum** Eurcpae **Ceimo-Orientalis", t. I,** nr. 1-4, **Budapest,** 1955.

_253

3

Atît de ponderatul Dimitrie Onciul, marele medievist român, în lucrarea sa programatică *Originile Principatului Ţării Româneşti,* Bucureşti, 1899, a adcptat, parţial, rezultatele obţinute de Hasdeu în această chestiune, ccmplicîndu-le însă întrucîtva. într-adevăr, şi el a reprodus pasajul respectiv din Răsîd cd-Dîn în traducerea franceză a lui d'Ohsscn şi a conchis: *„Bezerenban* sau *Bazaran-bam,* a cărui ţară este arătată mai la dreapta (spre apus) nu poate fi un *Basamb-ban* din Oltenia. . . *Ilaoule* (= Ilaut?), transcris de d. Hasdeu mai puţin exact *A lut a* (Olt) şi este mai probabil un nume de persoană". Onciul, ca dealtfel Hasdeu, a neglijat textul precis al lui d'Ohsscn şi al lui Răsîd od-Dîn de asemenea: „par le pays d'Ilaoute" — *bar vilăyet-e flaut* (cu variante) — unde într-adevăr vilayet înseamnă „tem"; deci, „ţara lui îlăut" sau „ţara Ilăut", cum l-am tradus noi înşine.

O viziune mai clară — sprijinindu-se în crice caz pe cercetările pertinente ale neorientalistului Gustav Strakcsch-Grassmann, *Der Einfaîl der Mongolen in Mittelcuropa in den Jahren 1241 und 1242,* Innsbruck 1893 — o are asupra fragmentului în cauză al lui Râsîd od-Dîn, Ilie Gherghel, în *Zur Nachricht des Raschtd ad-dîn Fadlallâh iiber „Bazaran-bam" und „Cară Oulag",* Sibiu, 1912, Strakosch-Grassmann subliniate că drumul lui Orda a fest prin Polonia pînă în Silezia şi nu prin ţinuturile ncastre. Prin urmare, Gherghel elimină prezenţa la noi a lui „Basarab ban" din *Djămi* ot-Tevărikh,* arătînd în schimb prezenţa românilor, a „Cara-Oulag"-iicr, in aceeaşi operă, după ce a citat el însuşi, pe prima pagină, textul francez al lui d'Ohsscn.

Titus Hctncg, în studiul său *„Bezerenbam" din cronica persană a lui Fazei-ullah-Raschid,* Iaşi, 1919, în care se bazează tot pe traducerea lui d'Ohsson, transcriind în grafie remânească numele din text, consideră că „Bezerenbam(?)'-trebuie citit ca *Dezerenbam,* dtsccmpunîndu-1 în de *Zeren bani* — de Zeren ban". Acest personaj ar fi, prin urmare banul de Severin, funcţie administrativ-militară care a fest creată, aşa cum se ştie, puţin timp înaintea apariţiei tătarilor de către regele Ungariei, Andrei al II-lea, în partea unde se întîlnesc actuala Oltenie şi actualul Banat, avînd centrul la Turnu Severin unde există şi astăzi ruinele cetăţii. Hotncg, care îi ironizează pe toţi cei care s-au dedicat acestei probleme, nu ia delec în considerare datele geografice explicite ale lui Răsicî cd-Dîn şi nu are scrupule în ceea ce priveşte imposibilitatea fermei alambicate prepuse de el, cel puţin din motive de topică latină, care nu e identică cu cea, maghiară („banus de Zeren-Severin" faţă de „Szoreny ban)"-. Este surprinzător, prin urmare, că Vasile Bcgrea însuşi în recenzia studiului lui Hotncg, deşi îl atacă pe acesta sfîrşeşte prin a săvîrşi o eroare similară, cînd afirmă: „O> simplă metateză ar fi rezolvat onorabil problema: Raşid a putut scrie *Bezerenbam* pentru *Zeberen ham* (= Zeveren ban), aşa cum a scris *Kelar* în loc de *Keral* — magh. kirâly". în ceea ce priveşte prima parte a acestei argumentări a lui Bogrea ea rămîne deopotrivă de alambicată, în timp ce pentru a doua parte se poate vedea că Râsîd od-Dîn pune, într-un al doilea alineat, cuvîntul slavo - maghiar „kirâly" sub ferma *keral,* care poate fi citită foarte bine: kiral.

Oreste Tafrali, în marea sa lucrare *Monuments byzantins de Curtea de Argeş,* Paris, 1931, acceptă „teza seducătoare" a lui Hotnog. Reproduce şi el traducerea lui d'Ohsscn, „revăzută şi corectată de Blochet" din care reproducem: „Blcchet nu este absolut sigur de citirea acestui cuvînt. Iată lectura sa: Eu văd un B sau T sau chiar un Z; apoi un Z, apoi, un R, urmat de un N şi de cuvîntul Bam". Aşadar, marele orientalist Blochet, care a publicat

respectivă din ***Djâmi' ot-Tevărîkh*** pe baza exactă a manuscrisului de P rIs menţine lectura nesigură a lui d'Ohsson, complicînd-o mai mult cu *7''* suplimentar, căci această literă nu există decît o singură dată, în mod d'ent, în fragmentul incriminat.

Mai menţionăm că Hotnog se miră că Nicolae Iorga „a renunţat la Bezebam (fie el chiar Basarab) avînd în vedere că Orda-Ordu a operat de asenea în Polonia'-. Dar, Iorga a văzut clar.

în final, trebuie pus în evidenţă faptul că toţi savanţii noştri care S-au -it asupra'fragmentului din Râsid od-Dîn nu erau orientalişti şi cu atîtmai tin iranisti, şi prin urmare au putut formula unele . . . chinezării.

în ceea ce ne priveşte, prezentăm exegeza următoare asupra capitolului chestiune din *Djâmi' ot-Tevărîkh.*

Mongolii, numiţi şi tătari, după ce au cucerit Kievul, „mama oraşelor **ieşti'' (6** decembrie 1240), s-au regrupat sub comandantul şef al lor, Bătu ian, si au **hotărît** într-un *kunltay* asupra operaţiunilor militare viitoare, Ireptate spre vest sau spre sud. Râsid od-Dîn jnenţionează „cinci căi" *(pendj i)* pe care le-au urmat unităţile mongole. Conform precizărilor sale, au fost mai patru direcţii pe care au pornit patru prinţi mongoli: Orda-Bâtu-Kădâncek; dar e de presupus că a doua s-a despărţit în două căi pentru a pătrunde Transilvania. Această cifră cinci este confirmată şi de „Istoria secretă" mon*z,* păstrată în traducerea chineză din anul 1370 numită *Yiian c'ao pi si* [1], de se menţionează că tătarii, în operaţiunile lor împotriva regelui Ungariei, a avansat cu cinci corpuri pe cinci drumuri diferite". Cronicarul occidental .thieu de Paris, dezvăluie doar „tres partes'-: „una ad Pructenos transmissa ingredientes Poloniam", „secunda Boemie fines ingressa", „tercia percurrit mgariam"[2]. Acestea erau, într-adevăr cele trei direcţii principale din regiunea .ropei centrale, unde, pe drumul prin Galiţia-Rutenia, Polonia, tătarii treiu prin Boemia (Cehoslovacia actuală) pentru a putea întîlni grosul armatei , în Ungaria. în afara atacului frontal al lui Bătu Khân, cele trei căi de aetraţie în regiunile carpato-dunarene, adică româneşti, indicate mai sus sînt iţinute în alte izvoare diferite, în special occidentale, sub denumirea complexă [ungaria".

în prealabil, „Bezerenbam (?)"• şi „Ilaoute".

Textul lui Râsîd od-Dîn este cum nu se poate mai explicit şi clar. Pornind la baza din Kiev, Orda şi Baydar, înaintînd „pe partea dreaptă'- *(ăz dăst-e >t)* — „dreapta"- însemna în acest caz din punct de vedere geometric direcţia ri-vest şi nu **SMw-vest** — au trecut printr-o ţară unde au avut o bătălie. Prin mare, pe plan geografic, era imposibil ca cei doi principi mongoli să ajungă trupele lor în ţinuturile noastre, decît doar la întoarcerea lor spre Asia, cum m vedea mai departe. Acest lucru e confirmat de mărturiile cronicilor occidenle şi nu de cele persane. Vestitul călător Giovanni del Pian di Carpine [3], trimisul pei la hanul mongol de la Karakorum, în capitala foarte vastului Imperiu roasiatic, întorcîndu-se în anul 1245, notează în relatarea sa: „Ordu, iste fuit

•k *'. ~.retschnetder' ***Mediaeval Researches from Eastern*** *Asiatic* ***sources.*** Fragments toward it„r ig6 of the 5?eoSraphy and history of Central and Western Asia frora 13th to **the** *lTh* **** IHd*** London' l897- P- 333 **?» passim.**

n sa ***} yr*** ^U* ^"' *^nas**tas**ius** van den **Wyngaert O.F.M.,** *Itinera et relationes fratrum mino-AUI ei XIV.* în *Sinica* ***Franciscana,*** **voi. I, Quaracchi-Firenze, 1929.**

in Polcnia et Hungaria". Pe de altă parte, canonicul de Oradea, Rcgerius [1], care a trăit TaxapmHHa, cum spun ruşii, pe propria-i piele, scrie în lucrarea sa *Carmen miserabile* : „Peta Rex, per Polcniam dirigens gressus sucs, uno ab ipso de ducibus Poloniae interfecto, et destructa Uratislavia ciuitate nobilissima, ct strage facta mirabili, ac in terram ducis Morauie, aliis ducibus prestare sibi auxilium nequentibus, simili crudelitate peruadens, ad portam Hungarie festinauit".. „Peta" este cmolcgat după unele pronunţări dialectale germane cu Baj'dar, principele cinghizhanid.

în privinţa celor două nume, antropcnimul şi termenul gecgrafic, care au fost atît de discutate în istoriografia noastră, ca urmare a unei grafii imprecise şi defectuoase a manuscriselor *Djămi' ot-Terărikh,* deşi n-au legătură cu isteria noastră, trebuie spus că ele nu au fost identificate pînă în prezent în med sigur de nici un cercetător român sau străin.

încercăm, deci, ipoteza noastră.

Forma discutată pînă în prezent a numelui ,,Bezerenbam(?)" din manuscrisul utilizat de d'Ohsscn şi Blcchet şi adoptată şi de ediţia de la Teheran [2], pcate fi înţeleasă mai bine acum, cînd se cunosc şi alte manuscrise, care cenţin alte grafii. Devine evident acum, că în lecui lecturii sus-menţicnate fără înţeles, trebuie citit, în transcriere latină: *B-r-z benăm* (în persană *be* este prepoziţie: „la, în, cu, ele la" -j-năm, nume: „nume"; deci „în numele, numelui, numitul*, cunoscut ca. . .'■), tradus ecrect: „numitul B-r-z"-. în persană vocalele scurte nu sînt indicate în scrierea cu caractere arabe care este folosită. în acest caz, trebuie să se facă apel mai curînd la sunetele *a* sau *e* şi nu la *i* sau *o, u.* B-r-z. poate şi trebuie fi citit: Barz, Baraz, Braz, sau chiar Berz, Berez, Brez. Acest nume, cu rezonanţă polonc-cchă, trebuia să fie al unui luptător din Polonia, din. Silezia sau din Moravia, unde luptaseră mongolii lui Orda şi Băydăr. Se ştie *cw* siguranţă că ei au apărut în faţa cetăţii de la Sandcmierz — Sande mir, pe fluviul San afluent al Vistulei, „die Cinerum Civitatem et Terram Sandemiriensem vastaverunt" [3], deci la 13 februarie 1241. în documentele anilcr 1233 şi 1234, castelanul *(castellanus)* de Sandcmierz era Wladimir Brzeze-Brzesk, care nu mai este menţionat mai tîrziu în documente[4], cum reiese din *Djămi' ot-Tevărikh:* „Berz (poate fi citit de asemenea Brez) . . . *ură be-şekestand",* „ei l-au zdrobit"- Este posibil, prin urmare, să considerăm, de acum înainte că adversarul lui Orda. şi al lui Băydăr a fost acest Brzeze-Brzesk din Sandomierz.

Numele „ţării" *(vilayet)* pe care Orda şi Băydăr au traversat-o în raidurilelor spre vest, este redat în diferite manuscrise ale lui Răsîd cd-Dîn în meduî următor: *Ilăvt* sau *Ilăut, Ublăvut* (sau *Oblavut)* şi imprecisul, lipsit de puncte diacritice: *U.lăvut* (sau *O.lăvut).* în acest caz, ca în alte multe din această lucrare, s-a adăugat cuvintelor străine desinenţa — *ut,* care este pluralul mongol, peMru a indica o totalitate, un popor sau un tot gecgrafic (vezi mai jos *Xjlăkut,,* pluralul lui *Ulăk).* Ne-am gîndit mai întîi la oraşul şi la regiunea Lwow — Lemberg, „Liov" în româneşte, care apare în anumite texte armeanc-kipcake dirr evul mediu, adică în limba vorbită curent şi scrisă cu caractere arabe şi de ase-

[1] Am folosit ediţia lui G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor,* **vel. V—VI: *Ctntccul de Jale*** de Rogerius, Bucureşti, 1935.

[2] Doktor Bahman Karimi, *Djămi' ot-Tevărikh, 2* voi., Tahrân, 1338 (h).

[3] Vezi Boguchval, ap. Fridr. Wilh. de Sommersberg, *Rerum Austriacarum Scriftores, qui* ***lucem*** *publicam hactenus non viderunt,* voi. II, Lipsiae, 1730, p. 60.

[4] Dr. Richard Roepell, *Geschichte Polens,* Erster Theil (în: *Geschichte der europăischen Staaten* Herausgg. von Heeren u. Ukert), Hamburg, 1840, p. 692.

nea armeneşti ale armenilor din Lwow şi publicate de Jean Deny şi E. Schiitz, h forma *Ilov* [1]. Acest cuvînt a trecut din toponimia cumană la tătari care i-au [S] 1' at pluralul Ier: — *ut.* Este adevărat, printre altele, din punct de vedere ?P * ■ [c]^ acest oraş a fost fundat de către Leo-Lev, prinţ de Halici-Galiţia, [IS]~? [e] anul 1250 [2], deci după invazia tătarilor, dar nu este imposibil ca acest nume [C]^ fi devenit pcpular printre cumano-tătarii Hoardei de Aur, în mai multe decenii, [Sa]ffel îneît, după aceea, el a fost indicat lui Râsîd cd-Dîn ca un loc şi o regiune [a] unde trecuseră cu siguranţă armatele lui Orda şi ale lui Băydâr. în ceea ^priveşte grafia **tTblăvut,** reductibilă la un Obolăvut sau Opolăvut, întotdeauna [C]u pluralul mongol în *-ut,* ea ar putea reda foarte bine expresia geografică ODolii-OpP[ĕm]~OP[oua] din Silezia, unde luptaseră de asemenea aceiaşi tătari. în orice caz, şi una şi alta dintre aceste două conjecturi privesc ţinuturile prin care au trecut realmente Orda şi Băydăr.

în această situaţie concluzia care se impune pentru istoria ncastră este: *Exit* Basarab ban sau De Zeren ban şi *exit* Aluta. Cele două nume din *Djămî' ot-Tevărikh* sînt două categorii istorico-geografice care nu au nici o legătură cu trecutul nostru.

Apei urmează, la Râsîd cd-Dîn, fragmentul care relatează celebra luptă purtată între Bătu Khăn şi regele Bâsghurd — adică al ungurilor [3], Bela al **iV-lea** — , care s-a desfăşurat cu rapiditate în cîmpia de la Muhi, „Muhi puszta'-, în maghiară, aproape de rîul Sa] o, un afluent nord-vestic al Tisei, la 11 aprilie **1241,** cînd armata maghiară a fost zdrobită [4]. Textul persan al acestui alineat lipseşte din ediţia Blochet-Teheran şi, firesc, şi din traducerea lui d'Ohsson. însă traducătorii sovietici îl intercalează în lucrarea lor, traducîndu-1 în ruseşte după manuscrisul lor de bază de la Taşkent, avînd sigla A. Aici se întîlneşte numele *Istărîslăv* de o rezonanţă fără îndoială slavă, care indică, se pare, localitatea Stanislav din Galiţia, aflată în drumul spre Ungaria lui Bela al IV-lea.

Urmează, apoi, fragmentele care reflectă evenimentele din regiunile noastre, româneşti.

Mai întîi, *Djămi' ot-Tevărikh* menţionează operaţiunile militare comandate de cei doi principi, Kădăn şi Buri „împotriva poporului Săsăn". Aceştia sînt saşii din Transilvania, care au fest colonizaţi aici de regii maghiari în cursul secolului al XH-lea; în germană Sachsen; în română sas, pluralul saşi sau chiar sasî; în maghiară Szâsz, pluralul Szâszok, care are aceeaşi pronunţare ca şi în română. Forma persană *Săsăn* este pluralul persan în *ăn,* deci saşii.

Cei doi prinţi tătari cotropitori erau din dinastia lui CinghizKhăn. Kădăn [5](scris şi Kădăkăn sau Kădăghăn era al şaselea fiu al marelui Han (Kaăn) Ogădây (care domneşte între 3 septembrie 1229 şi 11 decembrie 1241), care, la rîndul său, era al treilea fiu al lui Cinghiz Khăn. Buri[6] era primul fiu al lui Metiken, la rîn-

[kq] **1937**

[x] J-Deny, *VArmâno-Coman ct Ies „Ephemerides"* (tJralAltih Biblihk 4) iE Sh A *o-Coman ct Ies „Ephemerides" de Kamenicc* (1604—1613), Wiesbaden, iothek, 4); şi E. Schutz, *An Armeno-Kipchah Chonicle on the Polish- 1,* Budapesta, 1968 (în: Bibliotheca Orientalis Hunearica 11).

*)■ Janko Jânos, *A magyarorszdgi tatărjârăs* ..swazadok'-, XXIV (1890).

Vezi istoriile lui Djuveynî şi ale lui Râsîd od-Dîn, passim.

Ibidem.

dul său, al doilea fiu al lui Caghatay, al doilea fiu al lui Cinghiz Khăn. Kădăn şi Metiken erau veri, şi fiul celui de-al doilea deci în relaţie de nepot de văr cu Kădăn.

în cursul acţiunilor sale decise de *kuriltay* după Kiev, Kădăn intră în Transilvania, după spusele lui Rcgerius, pe un drum cu siguranţă cunoscut şi fcksit de populaţia locală şi de negustorii străini ca şi de trupele „imperiilor **stepelcr-** care s-au succedat aici de-a lungul secolelor, deci trecînd prin punctele atestate mai tîrziu în documente, şi anume: Hotin-Siret-Rădăuţi-Vama **Moldoviţa** şi apoi prin trecătorile Carpaţilcr orientali. Căci Rcgerius spune precis: **„Rex** Cadan inter Rusciam **et** Comaniam, per siluas trium dierum habens iter siue uiam . . ."■ unde „Ruscia" înseamnă principatul de Halic-Galiţia, şi „Comania", regiunile septentrionale ale viitoarei Moldove. Nu se ştie nimic despre ce s-a petrecut acolo, înainte de a pătrunde pe pantele occidentale ale Carpaţilcr: „. . . peruenit ad diuitem Rudanam, inter magnes montes positam **Theutoni-**corum uillam, regis argentifedinam, in qua morabatur innumera pe puii mulţitudo . . .". Cronica occidentală numită *Continuatio Sancrucensis secunda* (MGH, SS, IX, 1951, p. 640) a aflat de asemenea aceste fapte, doar că **le** atribuie cumanilor şi **le** înregistrează pentru anul următor, 1242: „Chumani gens supradicta et maledicta intravit fines Ungarie, et in die sancto pasce intrabant civitatem Rodna . . .". Era deci în ziua de Paşti, care în anul 1241 cădea la 31 martie, dată confirmată de către pe drept cuvînt faimoasa *Notitia de Epternac,* pe care o repreducem aici în întregime [1], dat fiind că ea furnizează informaţii de mîna întîi, deşi exagerate în ceea ce priveşte cifrele efectivelor umane ale *res gestae* ale tătarilor în Transilvania, în 1241, şi în vederea unei confruntări cu textul lui Răsîd od-Dîn:

„Anno incarnatiGnis Domini MCCXLI. Ipsa die resurrecticnis dominice Tartari per alpes et **silvas** irrunpentes Rodanam quoddam epidum Ungarie intraverunt et III. mii. hominum vel amplius ibidem interemerunt. Eodem die alter exhercitus ecrundem Tartarorum ingrediens provinciam que Burza dicitur ducem exhercitus transilvane terre cum omnibus suiş interficit. Feria III. eiusdaem ebdomade in epido quod Nosa dicitur ceciderunt ex chistianis **VI.** mii. **XIII.** Feria V. ceciderunt in villa qui Kummelburch dicitur amplius quam XXX. mii. Item feria V. ante dominicani misericordia ceciderunt in civitate que villa Hermani dicitur plus quam C. mii. Eodem die rex Ungarorum Bela habens exhercitum populi innumerabilis conflictus est Bathun seniore rege Tartarcrum vix fuga elapsus amisit de suiş dictu miserabile CC mii. et amplius; et in eedem aflictu ceciderunt **III.** episcopi et duo archiepiscopi. Item in quodam castro qucd dicitur Cluse ceciderunt infinite multitudo Ungarorum. Idem contigit Varadino ct in villa qui dicitur forum Thome et in Alba civitate transilvana et in villa **Zaliz".**

***■** Pe baza lucrării *Carmen miserabile* şi a acestei *Notitia de Epternac* se poate înţelege mai bine textul lui Răsîd od-Dîn privind Săsăn-ii (saşii) din Transilvania.

La Rcdna (în germană Altrcdna), „Cadan rex" — în altă parte, Rcgerius notează că „Cadan în probitate melior dicebatur" — după ce pacificase populaţia acestui important centru minier, ataşîndu-şi 600 de „armatos Theutcniccs" în frunte cu corniţele Aristaldus, înainta spre vest: „per siluas et nemora, rupes et precipicia, prope Waradinum ciuitate subito aduenerunt", unde se adunase

[1] După A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck et Ies Roumains au milieu du XIII" sie^l*.* Paris, 1930, p. 174-175!

ultime de bogaţi şi de săraci; „ego tamen cum remanentibus eram ibi".
ir e . j-J,^ ţje asemenea drumul lui Kădăn, totuşi fără să-l numească: plecînd
R[1] dna trece prin oraşul săsesc Bistriţa (Nosen în germană, Beztercze în

Un^arorum", deci tot unguri care au fost ucişi. Apoi, ajunseră la Oradea.
' swardein în germană, Nagyvârad în maghiară) pentru care detaliile lui
>S ' s abundă. Cele două izvoare latineşti menţionează imediat apoi „villa
îcitur forum Thome" şi „versus Pontem Thome, magnam Theutonicorum
m super fluuium Crisii' positam" numită astăzi Tămaşda (Tamasda sau.
LâshIda în maghiară) pe Crişul Repede. Rcgerius menţionează în mai multe
nndun pe Kadan; Buri nu este menţio-

Totuşi, Răsîd od-Dîn îl face să intre în Transilvania împreună cu Kădăn
um îi arată adesea în alte expediţii tătare luptînd împreună, pînă la Volga
■rioară si împotriva cnezatelor ruseşti — şi nu este nici un motiv să ne îndoim.
Ne gîn'dim, urmărind de asemenea aceste izvoare, că Buri n-a fost tot.
ml împreună cu Kădân; el a mers pe un alt traseu. El avusese aceeaşi mi-
e cu Kâdăn „contra Sâsăn-ilcr" şi a îndeplinit-o.

Totuşi, *Notitia de Epternac* indică în mod explicit un alt traseu pe pămîntu-
Locuite de saşi „Sachsenland'-, adică în partea de sud a Transilvaniei, în etape;.
nume: „Eodem die *alter exhercitus* eorundem Tartarcrum ingrediens provin-î
que Burza dicitur ducem exhercitus transilvane terre cum cmnibus suiş.
rficit"; apoi „Feria V. ceciderunt in villa qui Kummelburch dicitur. . ."
: „Item feria V. ante dominicam misericordiam ceciderunt in civitate que .
Hermani dicitur"; şi în cele din urmă: „et in Alba civitate transilvana".
;te localităţi şi provincii se găsesc în sudul şi de-a lungul rîului Mureş, la
itul căruia, nu departe de întîlnirea lui cu Tisa, se afla importantul oraş şi
ăstirea Cenad (Csanâd în maghiară). Rogerius ajunge aici, după Tămaşda,
nocte uersus Chanadinum ciuitatem, super fluuium Morisii positam . . .
precedenţi die, a Tartaris, *qui per alicim partetn intrauerunt Hungariam,*.
um fuerat'-, şi fuge spre Oradea, care era ocupată de trupele lui Kădăn..
număr considerabil de localităţi distruse de tătari este arătat în documentele
ale maghiare, ulterioare, ca locuri unde s-a desfăşurat cataclismul mongol.
241 şi 1242.

Este, deci, de presupus că Buri, tovarăş de arme al lui Kădăn, pleacă cu el,
se separă într-un anumit punct. Kădăn devastează nordul, iar nepotul său.
istează sudul Transilvaniei. Buri pătrunde aici, cum se poate presupune,.
pasul Oituz care leagă cei doi versanţi ai Carpaţilor orientali şi coboară.
impia Bîrsei (Burza).^Aici îi întîlneşte'pe „Săsănii'- din această provincie
uta de ei „Burzenland". Aici, aşa cum arată *Notitia,* voievodul Transilvaniei,.
a încercat să le ţină piept, împreună cu saşii, a fost înfrînt şi omorît. Acesta
voievodul Posa (în doc. „Pousa") care deţinea a doua oară această funcţie,.
anul 1235 [1]. Un document îl menţionează încă în 21 martie 1240; apoi numele
™ mai apare.

espre **Bfirî,** care după incursiunile în Transilvania nu mai este menţicnat.
ceste ţinuturi, nici în Ungaria, trebuie să se cunoască cele ce urmează, dat.
- ca el face parte din istoria noastră de acum înainte. Era foarte impulsiv şi

[1] lui *■ LuPa5- *Das Woiwodat **Siebenbtirgen** im 12. und 13. Jahrhundert,* în **voi.** *dcr **Rumănm,*** Sibiu, 1943, p. 77.

arogant. Se certa adesea cu Bătu Khăn, comandantul suprem al mongolilor în Europa şi într-o perioadă cel mai vîrstnic dintre toţi cinghizhanizii. Contrar lui Biirî, Bătu Khan a intrat în istorie cu un apelativ diferit: *Sayin khan,* „hanul cel bun". Cei doi au ajuns într-o situaţie de tensiune extremă. După victoria de la Muhi, din 1 aprilie 1241, cei doi prinţi mongoli, BQrişi Giiyiik — viitorul Mare khan (1246—1248) —s-au revoltat împotriva lui Bătu, care a trimis raportul următor lui Kăăn Ogădăy, conform cronicii chinezeşti: *Yiian c'ao pi si:* [1]

„rrm graţia cerului, şi a unui destin norocos, O, împărate, unchiul meu! Cele unsprezece naţiuni au fost supuse. Cînd armata s-a întors, s-a organizat un banchet, unde au fost prezenţi toţi principii. Fiind cel mai mare, am băut una sau două cupe de vin înaintea lor. Buri şi Guyuk s-au enervat, au părăsit banchetul, au încălecat pe cai, înjurîndu-mă.

Buri spunea: „Bătu nu mi-e superior, de ce a băut înaintea mea? E o femeie bâtrînă cu barbă. Cu o singură lovitură pot să-l răstorn şisă-l zdrobesc". Giiyiik spunea: „Este o femeie bătrînâ cu arc şi săgeţi. Am să poruncesc să fie bătut cu un băţ". Altul a propus să mi se pună o coadă de lemn. Acesta a fost limbajul folosit de prinţ, cînd ne-am reunit, după războiul cu mai multe naţiuni, să deliberăm asupra unor probleme importante şi am fost obligaţi să suspendăm discutarea treburilor. Aceasta, am avut de raportat, o împărate, unchiul meu !"■

Kăăn Ogâdâyn-a vrut să-l primească pe Guyiik care a ajuns cu B{\ri puţin timp înaintea morţii sale (11 decembrie 1241) la Karakorum. Dar în final, el l-a primit şi l-a certat sever; iar Buri a fost lăsat tatălui său Caşhătây, spre judecată. Dar el a continuat să unelteaască împotriva lui Bătu. Rezultatul a fost că, în baza *ferman-nlui* lui Kăăn Mongkâ, căruia nu-i plăceau nici lui chefurile aceluia, Buri a fost executat la intervenţia lui Bătu Khăn, aşa cum reiese de la Râsid od-Dîn (Blochet, p. 164: *be fermăn-e Mongkă Kăăn piş Bătu bărăd ve Bătu ură be-şăkăsfj.* Rubruck povesteşte de asemenea aceleaşi fapte: „Et Bătu respondit: Quomodo audebas me nominare in ebrietate tua ? Et fecit ei amputare caput'- [2].

Cele „trei lupte" *(se noubet maşăf)* pe care Kădăn şi Buri le-au purtat cu „poporul *Săsăn"- (Koum-e Săsăn)* nu trebuiesc luate *ad litteram.* Se poate totuşi considera că una clin aceste lupte s-a desfăşurat la Rodna, alta în Ţara Bîrsei — — unde alături de saşi a luptat şi voievodul Transilvaniei, Posa, — şi cealaltă la Sibiu şi în împrejurimi, conform datelor din *Notitia de Epternac.*

Un accent încă şi mai important cade în *Djămi' ot-Tevărikh* asupra românilor, care sînt menţionaţi de două ori şi în doua locuri diferite, fără a se indica totuşi o separare geografică între ei.

Operaţiunile militare mongole îndreptate împotriva românilor, care încă înainte, dar mai ales în această epocă începuseră să-şi formeze primele organizări statale — în afara Transilvaniei, unde regii Ungariei şi oligarhia maghiară reuşiseră să reducă populaţia autohtonă şi majoritară la supunere totală, transformîndu-i în producători amorfi — erau conduse de prinţul *(sahzăde)* mongol Bocek [3], al şaptelea fiu al lui Toluy Khăn, care era al patrulea fiu al lui Cinghiz Khăn, conform genealogiei constituite de Răsid od-Dîn (Blochet, p. 199 şi 207). Numele său e redat în chineză Puo-cho şi, după Blochet el trebuie

[1] Bretschneider, *op. cit.,* p. 333.

[2] Rubruck, ed. Wyngaert.

[3] Vezi Râ^d od-Dîn, ed. Blochet, p. 306 «i urm. si cd. Teheran, p. 554.

■ **t** ca sens de uighurul *bucaghay* „ferm, solid'- [1]. Bocek era fratele lui V (Mcngu) şi al lui Kubilăy, care au devenit amîndci hani (Kăăn). El s-a '"£> 'e,^ carnpaniile victorioase împotriva bulgarilor (Bulghăr) de pe Volga • nră împotriva oseţilor (alani, Ăs în arabă şi persană) şi împotriva ruşilor, [3erl]; **multe** rînduri, conform istoriilcr lui Djuveyni şi a lui Răsîd-od-Dîn. Vi mai povestesc, ca o performanţă specială, operaţiunea iui Bocek împo- [I] **şefului** kipcăk, adică cuman, numit Băcmăn, revoltat în spatele armatelor [Va]?ole si instalat pe o insulă a fluviului Itil (Volga) care a fcst prins şi executat.

Va cum reiese din textul lui Râsîd od-Din, cu ocazia unui *kuriltay* după ev 'Bocek a primit misiunea să coboare spre sud şi vest „pe (drumul *Kară* jaiî-ilor" care sînt menţionaţi în funcţie de munţii, aşa cum constatase Florus moară în legătura cu strămoşii românilor: *Daci nwntibus inhaerent*[2].

Râsîd od-Dîn, în povestirea sa, relatează cele două momente distincte ale **stei** campanii (a şi b).

în primul rînd (a), el spune că Bocek „trecînd pe drumul Kară Ulâgh-ilor prin munţii de acolo, zdrobi aceste popoare Ulagh" *(Bocek be-răh-e Kară.* ***igh*** *ăz* ***kuhhăy-c*** *ăndjâ gozăste ăn ăkvăm-e Vlăghră besăkăst).* Ulagh este ternul ccmun turcc-tătaro-maghiar pentru a-i desemna pe rcmâni, pe baza gerino-slavului „vlah". La otomani se întîlneşte şi Ulah (alături de *Iflak,* mai ent *Eflâk)*; **şi** maghiarii au, după cum ştim, forma *Olâh. Kara* este un adjectiv xesc — în cazul nostru cuman — care înseamnă „negru", dar care are şi accepnea de „supus"- „lipsit de independenţă", cînd este aplicat unor popoare. *ira btidun* în inscripţiile vechi turceşti de la Orkhcn din Asia nord-esticâ, din **:olele** al VTI-lea şi al VIII-lea, semnifică „poporul sărac, ţărănimea depen- **ată,** şerbii". Şi într-adevăr, „populus permultus" [3] de români „schismatici" ind „pseudo-episcopi" (ortodocşi şi nu catolici), care trăiau pe toată întinderea precizabilă dar foarte vastă a episcopatului cumanilor cu sediul pe rîul Milcov,, îdat cu vreo cincisprezece ani înaintea invaziei tătarilor de către papa. igore al IX-lea şi regele Ungariei, Andrei al II-lea cu fiul său Bela al IV-lea, i cuprins în sistemul statului maghiar, era prin urmare *„kara"-,* „supus, ne-inpendent". Tot aşa a fcst şi după invazia tătarilor, cînd în anul 1247 dccu-:ntul de donaţie pentru cavalerii ospitalieri[4], menţionează pe cei doi voievozi, nani din viitoarea Ţară Românească, Litovoi şi „Seneslau", care pentru. **seranul** Ier, regele Bela al IV-lea, erau fiecare „vaiveda noster'-, conform con-3ţiei feudale. Nu se poate stabili locul unde s-a desfăşurat prima bătălie între :arii lui Bocek şi *Kăra Olăgh.* Dar se poate presupune că ea a avut loc în regiu-a munţilor Vrancei sau Buzău, căci trecerea tătarilor (deci a lui Bocek) prin iscopatul „cumanilor"- — unde era aşadar şi mulţimea românilor, pe Milcov re în vechime separa Moldova de Ţara Românească — este menţionată în. ii multe documente latine privitoare la acest episcopat. iJm acest punct continuă Răsîd od-Dîn, „(Bocek) intră în pădurile şi în munţii • Tok . . . *(be bisa pe kuh-e Băbăk Tok . . . ier raft),* ceea ce, evocînd un text roman al aceluiaşi Florus, înseamnă că prinţul cingliizhănid Bocek

[X] **Blochet,** ***ibid.***

[v]ez! ***Istoria*** *României,* ed. Academiei, **voi.** I, Bucureşti, 1960, p. 234 şi 286. [ext^] **latin** Hurmuzaki, *Documente,* **voi.** I, p 132; vezi de asemenea *Documente frivină iei* citt 275

[t] *maniei,* citat, p. 275. [!]*bidem,* Hurm., **voi.** [rta t] ^*maniei* I, p. 249 şi *Doc,* p. 329.

nu s-a înspăimîntat în faţa pădurilor cum a făcut comandantul roman L. bcn-bcnius Curio, în anul 74 î.e.n., *„sed tenebras saltum expavit"*- [1]. Numele muntelui apare în diferite manuscrise cu o grafie sensibil diferită de cea din primul caz, după care Blochet, apoi ediţia de la Teheran, au reconstituit forma *Yaprăk Tăk,* care este expresia turcească „muntele înfrunzit", nomenclatură cumană posibilă pentru Carpaţii Păduroşi dintre Galiţia şi Rutenia, unde se află pasul Vereczke, „Poarta Rusiei, (Porta Ruscie)" pe unde a intrat drept spre inima Ungariei grosul armatelor lui Bătu. Khân şi prin care au intrat şi ungurii lui Arpâd în anul 896. Dar acest al doilea nume de munţi — care reprezintă fără îndoială Carpaţii sud-orientali, deci din România actuală, a fost stabilit şi citit de traducătorii sovietici ca fiind Bayakbuk (EaHK6yic). Una din lecturile posibile, bazată pe unul din cele mai bune manuscrise ale scrierii *Djâmi' ot-Tevărîkh* este Băbăk-t5k, care s-ar apropia de denumirea maghiară Kârpâtok „Carpaţii" însă, în acest caz se ivesc alte dificultăţi; Kaprarceq opoq al lui Ptclemeu, nume pe care el îl dă în text şi în hărţile sale Carpaţilor din Moldova, unde în timpul său trăiau carpii daci, reapare în circulaţia savantă numai în secolul al XV-lea, prin ediţia tipărită a Geografiei lui Ptolemeu, în timp ce circulaţia vie şi neîntreruptă a acestei expresii geografice în rîndul poporului sau al popoarelor carpatice este de necontestat. Se ştie, de altminteri, că ungurii cînd au cunoscut Carpaţii meridionali, i-au numit în maghiară „Havasok" (din ho, hâv, „zăpadă"), în documentele scrise în latină „Montes Nivium" (căci „Alpes" este posterior). Ar fi oare imposibil ca grafia BăbăktSk sau alta asemănătoare şi apropiată a autorului persan pe baza cuvintelor furnizate de cumani şi tătari şi luată din gura poporului suzeran, să dea această formă „Havasok"? Căci nu se cunoaşte, o denumire românească specială folosită pentru toţi Carpaţii — care este un termen nou — în afară de „Munţi", „Munte", în general şi apoi, în special, dispersîndu-se într-o mulţime de nume proprii date fiecărui munte, sau munţilor fiecărei provincii sau ţinut.

Relevăm expresia folosită de marele istoric al Iranului „popoarele române" *(ăkvăm-e Ulăş'Ji)* unde *ăkvăm* este pluralul cuvîntului arab folosit în persană: *kawm* „popor", pronunţat în persană *koutn;* pluralul arab *akwăm,* cel persan *ăkvăm.* Textul lui Râsîd cd-Din exprimă deci pluralitatea, şi apelativul *kara* nu mai este prcnunţat, dat fiindcă se vorbeşte despre aceleaşi pcpcare în aceeaşi frază. Numindu-i pe saşi, *Săsăn,* el foloseşte de două ori numai singularul: *koum* „poporul", cum face şi în alte cazuri, de ex. „poporul căciulilor negre"- *(koum-e Kulăh-e Siyăhăn)* din stepele din nordul Mării Negre. Această diferenţiere nu este fără vreo semnificaţie: românii erau numeroşi şi au fost întîlniţi de tătari pe un teritoriu vast, fără a avea totuşi un stat al lor *(ulăgh).* Ei i-au întîlnit de-a lungul mai multor „graniţe"- *(hudud),* aşa cum notează istoricul persan după mărturiile celor care au participat la aceste evenimente.

Prin urmare (b) Bocek împreună cu tătarii, după prima întîlnire cu *Kară Ulăgh,* „de acolo, el intră ... la hotarele lui Mîselăv *(behudud-e Mîselăv diir raft)".* Cuvîntul arab *hudild,* pluralul lui *hadd,* înseamnă „frentiere, graniţe, hetare"- dar este folosit şi în sens general de „ţinut, ţară". în orice caz, el indică limita mai mult sau mai puţin exactă a teritoriului stăpînit şi posedat de Mîselăv. Acest nume cu această formă nu este reperabilă în materialele istorice ale epocii. Istoricul român Onciul[2] a emis ideea că numele Mîselăv din *Djămi' oî-Tevănkh*

[1] *Istoria României,* citată.

[2] Lucrarea sa citată la începutul acestui studiu.

corespunde numelui demnului român din anul 1247 „Seneslau", ceea ce PJ[1] [e]te <;ansele de probabilitate — în ciuda afirmaţiei, mai puţin orientalistică, ; o "face, privind „uşurinţa de a putea omite litera arabă *s,* la începutul ^**uvjiit'',** fiindcă nici arabii, nici românii nu au o asemenea uşurinţă. Trebuie [111] **t'nă** cont, dealtfel, că Râsîd od-Dîn nu afirmă că Mîselăv ar fi fost omorît f **ota** pe care o menţionează; el trăia, prin urmare în anul 1247. în privinţa Seneslau", despre care Hasdeu crede că a fost „Seneslau", este o^ fermă **deri-** ă din numele Smyslav; iar Onciul nu respinge această ipoteză. în orice caz, să subliniem că ferma „Seneslau"- — adoptată astăzi — *de plano* de în- *az.* noastră istoriografie — nu a fost niciodată întîlnită în textele noastre nce si trebuie să formulăm supoziţia că „Szeneslaus" — aşa cum apare de iă ori în documentul latin din 1247, scris cu un *Sz* maghiar pentru s — repre- tă forma maghiara Szaniszlo, care a dat în româneşte Sănislav, ca tepenim ntrepenim, ambele derivînd, natural, din slavul Stanislav. Revenind la textul Râsid od-Dîn, se vede imediat că adversarul român al lui Bocek are în finalul ***lăv*** scris separat şi nu legat: *Mis Lăv* ca în cazul *Istări Lăv* anterior. *Mîs de* asemenea, cu siguranţă imposibil în această formă, trebuie citit *legato: ielăv.* în med ipotetic, apoi, se pet considera cele trei puncte diacritice pe s •i un s) ca fiind adăugate de copişti. Litera originală era un s pur: *Mîselăv.* [oua literă, *yă: i,* poate fi citită şi *e* în evul mediu (ca Eran pentru Iran). cbţine o fermă normală *Meseslăv.* Această fermă se aprepie mai mult de ncslau", „Szeneslaus", care are finalul slav-s/«t>, dar în acelaş timp şi forma vie islav, fiind posibil ca litera *m* urmată de un s, în scrierea arabă, la începutul intului să fi fest contractate, rezultînd pentru un cepist care nu cunoştea nastica străină, singura literă *m.* Prin exegeza faptelor isterice, prin explicarea ilclogică se evită lipsa de precizare în ceea ce priveşte coordonarea gecgrafică *i* cele două bătălii cu românii. „Hotarele lui Mîselăv" erau în marginea vcdatului lui „Szeneslaus", adică în partea orientală a regiunii cheie a viitea- **rări** Românești. Mîselâv, care era deci şeful Ulăgh-ilor dintr-una din ferma- ile statale incipiente, dar organizate deja solid, dispunea de o armată impor- ă — „duşmanii care stăteau pregătiţi" *(yăghi **yăn** — ră ke ăndjă moste 'add 'e)* — după cum mai tîrziu, peste şase ani, în 1247, „Szeneslaus" putea in- ;ni să susţină cavalerii ospitalieri tot împotriva tătarilor, *„cum a-hparatu bellico". '*

După aceste dcuă lupte cu remânii, Bocek s-a dus să se unească cu ceman- entul şi cu trupele mongole din Ungaria. Este de presupus că a trecut prin nia,^prin Turnu Severin, a intrat în Banat [l] şi a întîlnit unităţile lui Buri şi ni Kădăn pe Mureşul inferior, apoi pe Tisa. Lăsăm deoparte celelalte momente ale ***Djămi'*** *ot-Tevărîkh,* dar ne oprim un ent asupra itinerarului parcurs de prinţul Kădăn, după ce a devastat Transil- i de nord.

ştun^că a fost însărcinat de a-1 urmări şi a-1 prinde, dacă putea, pe regele inei m derută. El 1-a alungat fără încetare pînă în Dalmaţia, pe malul mării, Bela al IV-lea a trecut pe insula Veglia şi s-a salvat.

Jupă aceste isprăvi, *Djami'* ***ot-Tevarikh*** **continuă:** „Kădăn s-a înters. El a it două oraşe ale Tjlâkuţilor, Tirnîn~şi Kila după lupte grele'- *(Kădăn* ya *at nâmud: Ve dou iahr-e **Ulăkut, Ti'rnîn** ve Kila-ră, ba' d ăz d'jănk-e [r] be-sâtăd).* ~~

Documente privind istoria României, cit., p. 333.

Acest fragment nu este relevat şi nici comentat nici de istoriografia noastră, nici de către Petar Nikov în studiul său care tratează aceste probleme [1]. De altminteri, d'Ohsson a înţeles şi a tradus greşit aceste rînduri: " Cadan se întoarce •din drum şi cucereşte, după lupte înverşunate... în crasul „Oula coute". Strokesceh ■Grassmann complică şi mai mult textul, citîndu-l pe d'Ohsson şi afirmînd că e vorba de două nume de persoane, în loc de două nume de crase. Dar acesta este •ethnikonul „român, românul", în forma sa turco-tătarc-maghiară la plural cu tătarul *-ut,* deci „românii"-. Sunetul gutural turco-tătar *k-gh* se echivalează.

Acest fragment din istoria persană, în care sînt menţionaţi *Ulăkiit,* românii, dacă îl raportăm la fragmentul anterior unde se vorbeşte despre *Rară Olăgh,* constatăm că reflectă cu fidelitate relaţiile şi situaţia politică existentă în sudul ■şi nordul Dunării. Românii din Imperiul rcmânc-bulgar de la Tărnovo, fundat -de fraţii români Petru şi Asan, care aveau deci statul lor independent, sînt prezentaţi de Râsîd od-Dîn sub numele de Olâkut, „românii", fără atribut, pe cînd cei care trăiau în nordul Dunării şi în Carpaţi sînt, după acelaşi autor şi după concepţia epocii „românii supuşi" *(Kară Olăgh),* pentru că ei nu se bucurau de independenţa politică, ca fraţii lor de pe celălalt mal al Dunării.

Acest ethnikon al românilor nu este neobişnuit în izvoarele orientale musulmane. Geograful Abii'l— Fidă din secolul al XlII-lea — XlV-lea, prezentînd oraşul dunărean *Isaccea — Şakdji* în arabă — descrie populaţia lui „valahă", *al-Vlăk* şi nu al-Awalak, care este o citire greşită"-[2], şi el nu-i menţionează deloc pe bulgari în această parte a viitoarei Dobrogea. Mai tîrziu, istoricii arabi al-Nuwayrî şi Ruknu'd-Dîn Băybars din Egipt[3] cînd povestesc conflictele dintre fiii hanului Nogay, Djaka şi Teke în Bulgaria actuală, în această vreme tot Imperiul rômânc-bulgar, nu menţionează decît pe al-Ulăk „românii" şi oraşul Ier *Ţirnow,* adică Tărnovo. Scriind în acelaşi timp cînd se desfăşurau aceste evenimente în regiunile dunărene, Răsîd cd-Dîn menţionează deci şi el cele două oraşe ale românilor *Vlăkut,* cucerite de Kădăn: *Tirnin* — o deformaţie a copiştilor pentru Tîrnov (Tărnovo) şi *Kila,* a cărui lectură sigură este Chilia, care au fost ocupate ca urmare a unor lupte grele. Ştirea primită şi înregistrată în Cronica rimată a lui Philippe Mousket, este că „regele as Blas" [4], deci regele valahilor, se referă la acele lupte deosebit de dificile pentru Kădăn şi tătari. Nu este imposibil ca ţarul miner Căliman — căci marele ţar Ioan Asan al Il-lea a murit în iulie 1242 [5]— să fi obţinut la început o victorie de o importanţă secundară asupra tătarilor. în orice caz, feudalii bulgari şi iilăki care conduceau în acea vreme statul, s-au supus cotropitorului şi au început să plătească tributul obişnuit. Cîţiva ani mai tîrziu, fratele Guillaume de Rubrouck, trimisul regelui Franţei la mongolii din Karakorum şi care cunoştea bine configuraţia politică a acestei părţi a lumii, pentru că trăise cîtva timp la Constantinopol, scrie: „Ab orificio Tanais (= Donul)

[1] TaTapo6i.JirapcKi OTHouieHifl npi3 cpkzmHTe BtKo6e c omea KT>M uapyBaiieio Ha CMH.ieua, in «rcMUlIIIHHK Ha CCKJJHHCKifl VHHBepCKTeTa, I HCTOpHKO-OHJIOilOrHHeCKH «DaKV.IXeTe» **XV/XM,** 1919- 1920, Sofia, **1921.**

[2] Vezi ediţia Jaubert, s.v.

[3] Anexa şi traducere în voi. al IV-lea a lui d'Ohsson. Vezi de asemenea Zeki Velidi Togan, *Balkan,* în *Islam Ansrtlopedisi,* voi. II, Istanbul, 1949, p. 284.

[4] Sacerdoţeanu, *Invazia . . .,* p. *33.*

[5] Constantin JireCek, *Geschichte der* ***Bulgaren,*** Praga, 1876, p. 261.

s **occidentem usqu** Ccnstantinopolim> Blakia< que est terra **Assani,** et minor Dan *alTin* Sclavcniam, omnes sclvunt eis **tributum"** \ ina

,te mărturii confirmă datele sumare, dar de o mare valoare, ale ^te H[C]Dta **privind românii,** ***Vlâkut,*** din Imperiul rcmâno-bulgar în anul ă ci e rcmânii JŞŢflră **j7Wg*!** de la nord de Dunăre, dm regiunea munţilor *S* dinVceeaşi perioadă.

Ediţ:a van Wyngaert, p. 167.

DOUĂ DOCUMENTE TURCEŞTI PRIVITOARE LA EXPEDIŢIILE SULTANILOR BAIAZID I ŞI MURAD AL II-LEA ÎN ŢĂRILE ROMÂNE *

Cu ocazia celui de-al X-lea Congres internaţional de studii bizantine, care a avut loc între 15 şi 21 septembrie 1955 la Istanbul, profesorul Halii Inalcik de la Universitatea din Ankara — actualul preşedinte al Asociaţiei Internaţionale de studii balcanice — unul dintre cei mai de vază medievişti turci, a prezentat în comunicarea sa *An Ottoman document on Bayazid I's expedition into Hungary and Wallachia***,* unul dintre cele două documente alăturate şi scrise pe două pagini faţă în faţă, păstrate la Istanbul la arhivele de la Topkapi Sarayi (cota Ar. 6374), după cum figurează dealtfel şi în Arşiv Kilavuzu (Ghidul arhvelcr).

Inalcik a examinat numai primul document, adică cel privitor la expediţia sultanului Baiazid I împotriva Ungariei şi Ţării Româneşti, al doilea document, referitor la expediţia sultanului Murad al II-lea împotriva Transilvaniei din 1438, nefiind menţionat decît în treacăt.

Comunicarea prietenului nostru, profesorul Inalcik, este cunoscută, fiind dezbătută în istoriografia românească. Considerăm totuşi că observaţiile care urmează si care ne-au fost sugerate de cele două texte gemene nu vor fi inoportune.

De aceea, publicăm aici prima dată textul turcesc integral al celor două documente — din care primul a fcst prezentat în traducere engleză în comunicarea amintită, transcriindu-le în grafia turcească actuală, traducîndu-le cu grijă şi însoţindu-le de comentariul necesar. Le prezentăm de asemenea după microfilmul adus de la Istanbul la Arhivele Statului, Direcţia centrală, Bucureşti (Colecţia microfilme, banda nr. 4, cadrul nr. 293).

Fasl

Oldur ki merhum-i magfur-i sa'id ve şehid Gâzi Yildinm Han — aleyhi'r-rahmet ve'1-gufrân ! — Ungurus-i la'yîn — nezelehiim Allahu aleyhim ecme'îni! —

* Acest studiu a apărut în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XIII (1974), nr. 3, p. 395 — 413.

** Publicată în: X. Milletlerarasi Bizans Tetkikleri Kongresi Tertip Komitesinin Neşriyati = Publicaţii ale Ccmitetului de organizare a celui de-al X-lea Congres Internaţional de studii bizantine (Istanbul, 15-21.IX. 1955), Istanbul, 1957, p. 220-222.

t'ne gaza kasdina azm idiib tevecciib itdiikde ve Biranic Ova nâhiyesinde *Ye*. [1] gecidinden geciib Tuna suymun ote yakasmdan orcasma yiiruyiib, ci a Semendire ve Belgrad hisarlan dahi yogimiş.

eradun **iisti** yanmda Islan Kamin kalesinin uzerine varub, beemr-i î ani feth **idiib,** andan Tisa suyi Tunaya koyuldugi yerde Ti Tel nâm dahi alub, andan Tisa suyma karşu Timiş suym orcasma siyirdub, ci £S rlarda olan k'aştellerin ve **koylerin** harab ve yebâb eyleyiib, Beşkerek ve nişkar ve Biiyub Şemillik ve Kiiciik Şemillik ve Karaşova ve Sebeş ve -diva ve Rişova ve Severin ve dahi bunlarun emsali nice kalelerin yirub vakub, feth idiib.

Andan Iflak Iii diyarma geliib, Iflah Begi olan Mirca Voyvoda askeriyle geliib, gecid virmeyiib, Arciş nâm suyin iizerinde bir hafta mikdari Iflah erivle muharebe ve mukatele olub, âtiir ul-emr Iflah Voyvodasiyle sulh b Vovvoda memleketine gidiib, merhum Yildirim Han dahi Arciş suym ub, Nikeboli kalesinin karşusmda konub.

Ol zamanda Nikeboli vilâyetinin Şişman nâm bir Begi var îmiş. Iflah Voy- asi gibi Hiidâvendigârun harâcgiizârimiş.

Tuna suymi berii yakaya gecmege andan gemiler isteyiib, ol dahi olan gemile- virub, berii yakaya gecdiigi gibi mezkur Şişmani getiirdiib başin kesiib, ebcli dahi fethidiib sancag eylemiş. Mansur ve muzaffer ganimîn ve salimîn avdet eylemiş.

ducere:

Capitolul [1]

unde răposatul şi decedatul, fericitul şi martirul[2] Gâzi Yildirim Han [3] —pe ■ (Allah) să-1 binecuvânteze şi să-1 ierte ! — pornind la drum cu intenţia de a ?ri ţara blestemaţilor de unguri — să dea Allah să piară cu toţii! — cînd pornit la drum şi a traversat trecătoarea de la Pojejena * din ţinutul

[1] Cele două acte au înscris deasupra textului propriu-zis cuvîntul *fasl,* „capitol", fără punctul itic pe prima literă, pe care profesorul Halii tnalcik 1-a citit în mod eronat *kaziyye* „cazul, imentul".^ Această citire chiar eronată ar putea fi acceptată pentru primul act, continuînd Ai . . . (inalcik: „the case is that"), dar excludă pentru al doilea. Acest al doilea act are de enea titlul *fasl,* dar nu are legătura verbală expositivă ca primul: *Fasl. Merhum Murad* . . . ui fiind *Fasl oldur ki* . . . (cuvînt cu cuvînt „Capitolul este că. . ."). Această circumstanţă importantă şi pentru caracterul actelor cît si pentru înţelegerea scopului în care au fost etate.

Ultimele trei atribute ale sultanului Baiazid I nu sint reproduse în traducerea engleză men- tă. Baiazid este considerat *şehid* „martir", pentru că luptînd la Cubukova aproape de Ankara ulie 1402) a fost bătut de Timurlenk si luat în captivitate unde a murit; dar el n-a căzut mpul de luptă.

Este semnificativ că actul nostru nu-i dă numele său propriu Baiazid, ci numai porecla ~.*m* „rrasnetul" (şi nu „Fulgerul"!) şi *Gâzi* „luptător (de obicei împotriva creştinilor) viteaz", *in,* titlu turco-tătar atribuit **sultanilor** otomani începînd cu Mehmed al II-le'a (1451-1481). lor U< *are* a hl P°C0«sticului *Yildinm* denotă, între altele, că întreaga expunere, naraţiunea •i- ' *T* f etrece int r-un mediu restrîns, familiar si neconstituind o redactare oficiala de can-ie, de la palat.

>ze T'th"[1] a PUS în mod eronat semnele vocalelor pe prima literă *p* unde nu trebuia ii *e* pent "^ oe obligâ la citir ea *pav* - imposibilă - dar el trebuia **să-1** scrie fără aiul dr™ *t* f Ut_ea f .' citit *Po Je Jen* pentru Pojejena. Drumul prin Branicevo ajunge la Dunăre, Pt al nului Pek, unde este situată mica localitate sîrbească Pojejena şi unde se pot

Branicevo[3], înaintînd spre celălalt mal al Dunării, cetăţile de la Semendria [2] şi de la Belgrad [3] nu existau încă [4].

vedea ruinele unui cîmp fortificat roman încă nestudiat şi neidentificat, pentru care localnicii furnizează o etimologie populară: paşa + jena, „soţia paşei". în trecut se trecea Dunărea aici din sud sau din nord. Un pic mai în amonte, la Lederata (astăzi Ramna) a trecut Traian în timpul primului război cu dacii. Pojejena este menţionată la cronicarii turci, aşa cum se pare, mai întîi la Ibn Kemal (1468—1534); (vezi *Tevârih-i ăl-i Osman,* VII, Defter, ed. dr. Şerafettin Turan, Ankara, 1954, p. 408), cînd povesteşte expediţia de jaf a lui Mihaloglu Aii beg în 1474, care a ajuns fără dificultate pînă la Oradea „instalînd un ponton în faţa cetăţii cunoscută sub numele de Pojejena, deasupra fluviului întins ca marea" *(ol nehr-i bahrgirdări Pojejen demehle mani j hi sar bnunden iskele urub).* Grafia toponimului întîlnit la Ibn Kemal figurează identic în documentul nostru, dar acesta este vocalizat în med eronat *(pav).* N-am găsit acest nume la alţi cronicari turci: vezi Pesty Frigyes, *Krasso vermegye tortinete,* II notet elso resz (Istoria districtului Caras, voi. II, I parte), Budapesta, 1884, p. 128 şi urm.: Pozsesene, datînd incursiunea lui Mihaloglu Aii Beg în 1476 şi arătind apoi că cetatea (cea de pe malul remânesc) începu să decadă puţin timp după aceea, astfel îneît cînd a fost ocupată de turci în 1552 era in ruină şi n-a mai fost reconstruită. Acolo era o cetate regală (Kirâlyi vâr) ; Vezi Csânki Dezso, *Magyarorszâg tortenehni foldrajza a Hunyadiak korciban* (Geografia istorică a Ungariei în timpul Huniazilor) (din seria: Hunyadiak kora Magyarcrszâgon, VII), II kotet, Budapesta, 1894, p. 97, Pozsazsim.

[1] *Biranic Ova,* în turceşte „Cîmpia de la Biranic" aşa cum au fost turcizate toponimele slave terminate în — *ovo;* de exemplu Kosova, pentru Kosovo Polje. Era localitatea şi districtul Branicevo, pe rîul Pek, apreape de Mia va în apropiere de Morava — toate trei vărsîndu-se în Dunăre — în Serbia nerd-estică. în timpul evului mediu timpuriu era un oraş înfloritor şi foarte important. Vezi Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XHI-lea înhimina izvoarelor armeneşti,* Bucureşti, 1939, p. 61, 63. Locuitorii din Branicevo erau menţionaţi de analistul lui Carol cel Mare, Ekkehard: Praedenecenti, apoi in alte cronici Brandiz, la bizantini: *BpavhCoua]* la geografu arab Mas'udl din secolul al X-lea, Branidjabin (vezi Lubor Niederle, *Manuel de Vantiquite slave,* t. I: *L'Histoirc,* Paris, 1923, p. 104); apoi, în secolul al Xll-lea, la Idrîsi; vezi C. Jirecek, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Ballanpdsse. Eine historisch-geographische Sludie,* Praga, 1877, p. 85 şi urm. Branicevo era situat pe una din ramificaţiile drumului principal care traversa Peninsula Balcanică de la Bizanţ spre Europa Centrală. Ulterior el a decăzut şi Belgradul s-a impus în locul lui.

[2] *Semendire,* în turceşte, este Smederevo în sîrbeşte, Szendro, în maghiară şi în general Semendria, oraş situat pe malul sudic al Dunării, la est de Belgrad, în apropierea confluenţei Moravei cu Dunărea. Este adevărat că în acest loc nu exista o fortificaţie *(hisar)* în timpul lui Yildinm Baiazid, aceasta fiind construită de cneazul George Brancovic (faimosul Burad al sîrbilor), în 1430 în faţa capitalei micului său stat vasal turcilor; v. C. Jirecek, *Geschichte der Serben,* II. Bând, erste Halite (1371—1537), *(în Geschichte der Europăischen Staaten),* Gctha, 1918, p. 166. Chiar şi în zilele noastre, silueta cîtorva din cele dcuăzeci şi patru de turnuri ale puternicei cetăţi triunghiulare se reflectă în apele Dunării. Dar, la capătul unui asediu de trei luni, sultanul Murad al II-lea ocupă Semendria la 18 august 1439, care apoi a rămas în mîinile turcilor; Jirecek, *ihid.,* p. 174. în timpul deceniilor IV—VI ale secolului al XV~lea, Semendria a jucat un rol deprim plan în conflictele turco-maghiare în sudul Dunării.

[3] Inexistenţa cetăţii *(hisar)* de la Belgrad în timpul lui Yi rim Baiazid este o aserţiune falsă. Anticul Singidunum, reapărută în secolul al IX-lea sub numele slav de „Cetate Albă", Belgradul, în sîrbeşte Beograd, în special pentru că acolo exista o cetate din piatră, alta, ca în atîtea alte locuri unde se întîlneşte termenul şi era locul unde cetatea şi viaţa au continuat de-a lungul întregului ev mediu. Regele Ungariei, Carol Robert de Anjou îl obligă în 1319 pe cneazul Uroă la supunere, fără ca el să exercite totuşi autoritatea sa asupra Belgradului. Dar, mai tîrziu, regele maghiar Sigismund de Luxemburg încheie un acord cu George Brankovic, conform căruia, ultimul îi cedează Belgradul şi alte cetăţi, în schimbul ajutorului lui împotriva turcilor, în 1424. Astfel Belgradul devine o cetate maghiară de frontieră la confluenţa Savei cu Dunărea, pe teritoriul sîrbesc, în sudul Dunării. în 1456, sultanul Mehmed al II-lea atacă şi asediază Belgradul care se găsea în mîinile ungurilor care o denumeau Nândor-Fehervâr (in germană Ys'eissenburg, Griechisch —Weissenburg), dar puternica cetate a fost apărată cu succes de către Iancu de Hunedoara care îl bătu şi îl alungă pe cuceritorul *(Fatih)* Constantinopolului. în 1521, turcii au reuşit să ia Belgradul de la unguri, datorită eforturilor sultanului Soliman Magnificul.

[4] De văzut notele precedente. Sub dominaţia turcească, Belgradul a fost o importantă bază militară timp de trei secole şi mai mult. Era denumit în rime: *Belgrad dâr-i cihăd,* „Belgrad-vatra războiului sfînt".

■ n[tT]îrd la cetatea de la Zalânkemen [1], în amcnte de Belgrad şi în apropierea uceri prin voia lui Dumnezeu, după care, cucerind de asemenea cetatea ° Titel[2], aşezată la confluenţa Tisei cu Dunărea, iar apoi, ajungînd în . . • Tisa. unde se întîlneşte cu Timişul [3], el a ruinat şi a distrus castelele [i]*A* de pe malul acestuia, răvăşind şi incendiind cetăţile de la Becicherec [5] " la Timişoara[6], de la Şemlacul Mare şi Şemlacul Mic[7] şi de la

TA Kamin, scris separat, este localitatea Slankamen, „Piatra de sare", locul unde se depc- [a]'(jj[n] Transilvania, transportată pe rîurile Mureş şi Tisa, la nord de Belgrad, malul 'l^Dunârii mai jos de punctul unde Tisa se varsă în acest iluviu; în maghiară Zalânke-

[1] ui 1526, Soliman Magnificul trecu pe aici în drum spre Mohâcs, iar biograful său îbn "^consideră',„un oraş mare" *(Islankamcna şehr-i mu'azzam),* vezi Pavet de Courteille, *His*-s *la campagne de Mohacz par Ketnal Pacha Zadeh,* Paris, 1859, p. 50, text turcesc şi 49 tra-franceză. Ci. Csânki, *op. cit.,* II, 228, în comitatul de Szerem.

Localitatea Titel — nume scris cu stîngăcie în două cuvinte: *Ti Tel* — este situată pe malul al Tisei, deci în cîmpia dintre Tisa şi Dunăre, în fostul comitat maghiar Bâcs, astăzi iu ivia tocmai la confluenţa Tisei cu Dunărea. Vezi Csânki, *op. cit.,* II, 131 şi urm. Era o fostă >rare umană datînd din epoca arpadiană, cunoscută de asemenea bizantinilor, dintre care mos şi arabului Idrîsî. Vezi de asemenea Gyorffy Gyorgy, *Az Arpddkori Magyarorszdg torfoldrajza* (Geografia istorică a Ungariei din epcca arpadiană), Budapesta, 1966, voi. I (sin- publicat), p. 240-242.

[1] *Timiş,* scris după pronunţia românească cu două *kesre* (semne puse sub litere), ceea ce citirea cu *i:* Timiş şi nu Temes sau Tomâs, în maghiară — este un rîu mare care vine din ece în apropiere de Timişoara şi apoi, deşi se află „în faţa rîului Tisa", nu se varsă în ea, in mai jos, în Dunăre.

[1] Termenul din acest act *Kaştel* reproduce cuvîntul maghiar Kastely „cetate, fortificaţie" tinescul castellum (în sîrbeşte Kostol, Kostolac) şi nu este utilizat, în textele turceşti decit d excepţional. Acest termen indică, în orice caz, o perioadă mai tardivă, în special secolele I- lea şi al XVII-lea, cînd a putut fi împrumutat şi folosit de către turci.

[5] *Beşkerek,* ortografiat conform pronunţiei turceşti *(beş-* „cinci"), este localitatea Beciche- Mare, astăzi în Iugoslavia, Zrenjanin. Este situată pe malul rîului Bega care trece intîi prin oara (pe unde Timişul nu trece), şi nu pe malul Timişului, cum se afirmă în actul nostru, ilea Becicherec, numit Becicherecul Mic, este astăzi în România, în judeţul Timiş, fiind men- : în documente începînd din anul 1232; vezi Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor 'ransilvania*, voi. I, Bucureşti, 1967, p. 66 şi Csânki, *op. cit.,* p. II, 124 şi urm. în comitatul ital.

[6] *Dimişkar* este o formă uneori întîlnită în izvoarele turceşti pentru Timişoara. în vestita e clasică a otomanilor a lui Sa'deddin zis „Hodja Efendi" („Domnul Profesor"), *Tăc-iit-Tetâ-* „Corcana Istoriilor"), ed. Istanbul, 1296, hegira, voi. I, p. 360 este conservată incursiunea *l (akw)* a lui Evrenosoglu Aii beg din anul 1437: *Tuna nehrinden ubîir idilb Demeşfar onunţeţtiler* („traversînd fluviul Dunărea ei au trecut prin faţa Timişoarei"), ceea ce Bratutti, *lica ddVorigine e progresso dtlla Casa Ottamana, composta da Saidino Turco,* Madrid, 1652, , a tradus greşit şi într-o lectură stîlcită: „passo ii Danubio sotto Demsciad". în *Bpaxea XP&*>~ Crcnicile scurte) greceşti din secclele al XV —XVI-lea, editate de Spiru Lambros, se găseşte deauna forma Dimiskari, ceea ce Paul ■\Yittek clarifică corect în *Byzantion,* XII, 193", [1 al*rmind în] mod eronat, că este vorba de Szigatvâr: „şi enigmatica localitate 1.84 care figu-- Şi in index, este *Aiuuţa/căpt* (Temesvar) ceea ce, la rî'ndul său, nu este decit o ercare a itului pentru *Z^yr/rŞâpi".* Forma *Dimişfar* este cea mai apropiată de realitate — cu un punct mţ, fae /, şi nu cu două, care dau un *k* — reproducînd forma maghiară Temesvar, Demes-*a* in loc de *t,* pronunţia turcească orientală (otomană) împotriva pronunţiei orientale (cumană) i exemplu Deliorman-Teleorman. L'lterior, tpre al XVI-lea (fiind cucerită în 1552) şi al XVII-iea _o-a fixat forma turcească Temesvar, pe care unii turci o pronunţă chiar şi astăzi, Temişvar mişyar. [Vez]i variantele latine, maghiare şi germane, la C. Suciu, *op. ai.,* II, p. 193, unde aţa ca prima dată este cunoscut în 1212 „c'astrum regium Themes".

uyuk Şetmlhk şi *Kiiţiik Şemillik,* neîntîlnite altminteri in alte izvoare turceşti, *de la* p[6u.ran]t[ă'] [a?a cum] au fost identificate de A. A. Bolşacov, *Localizarea bătă-* IU Sranli n t r [în "Studii] »> materiale de istorie medie", IV, 1960, p. 391-394, Şemlacul Iv6"(dor 1 * [AT 6 ?1] $[eml]acul Mic. Vezi Suciu, *op. cit.,* II, 170: „la început erau denumite Mezo- mlak ai) ["eusumlov]) ?i Kissomlyo, în 1270 şi 1404, în germană Grosschemlak şi Klein-

pr ape de Deta, judeţul Timiş. Ruinele cetăţii menţionate in documentele turceşti

Craşova * şi ocuc^
care le-a cucerit.

Iar apoi, ajungînd în părţile Ţării Româneşti[6], a fost înfruntat de voievodul Mircea [7], beiul român, şi armata sa care nu l-a lăsat să treacă şi războiul şi bătălia au început împotriva armatei române, care (luptă) s-a continuat o săptămînă întreagă pe (malurile) Argeş [8], dar în final fiind încheiată pacea cu voievodul

există încă în zilele ncastre la Şemlacul Mic, care, din această cauză, era astfel denumită Şemlac- cetate.

[1] *Karaşoia,* este Ciaşcva, pe malul jiului Caiaş, la Izvciul Carasului, unde se află cetatea cu acelaşi nume.

[£] *Sebeş* este Caransebeşul de astăzi, numit la început Setcş.

[3] *Mehadiya* este Mehadia. (Fost *castrum* icman, în secolele al II-lea şi al III-lea înaintea erei. ncastre). Turcii au cunoscut şi au folosit întotdeauna forma românească: Mehadiya, ortografiată, de asemenea şi Mehadiye.

* *Rîşova,* este forma turcească pentru Orşova, numită de localnici Ruşava. în documenta- ţia turcească apar de asemenea formele Rişeva şi Irşeve, Irşova.

[5] *Severin,* nume care putea fi citit în turceşte si Szoreny, conform pronunţiei maghiare, dacă. în text nu existau ca în alte cazuri, *harcke,* adică vocalele indicate deasupra sau dedesubt *(fatha* şi *kesre),* ceea ce obligă la citirea *Severin.* Deci, avem forma românească. în timpul lui Baiazid 1 şi Murad al II-lea, în acest loc nu era nici un oraş, nici vreun sat cu acest nume, ci numai cetatea Severin-Szoreny, ridicată de regele Ungariei, Andrei al II-lea. Prima menţiune datează, din 1232: „Luca, ban al Severinului" vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor,* voi. I, ed. V, Eucureşti, 1946, p. 438. Organizarea, caracterul funcţional şi istoric al Banatului de Severin care nu se mărginea numai la cetatea Severin a ritualului oraş Drobeta-Turnu Severin, au fost regru pate, stabilite pe baze ştiinţifice şi prezentate — trebuie s-o spunem din punct de vedere maghiar — de către Pesty Frigyes, în *A szorenyi bănsdg es Szoreny vârmegye torte'nete* (Istoria Banatului de Severin şi a comitatului Severin), voi. I—II, Budapesta, 1877— 1878. Din fostul comitat de Seve rin — o zonă reprezentînd o parte din fostul judeţ Caras-Severin — cu cetatea Severin de odinioarSv este cuprinsă alături de regiunea Porţilor de Fier dunărene în judeţul Mehedinţi,

[6] *îjlah îli diyânna* „în Ţara Românească". în turceşte cuvîntul *ii, el* înseamnă „ţară", de- unde Rumili, Rumeli sau Kocaili în Anatolia, etc. Dar *diyăr,* cuvînt arab la origine, înseamnă, acelaşi lucru. Ar fi deci Ţara Românească, ţara Iflah, Valahia.

[7] Acest cuvînt, împrumutat de români probabil de la sîrbi, este hipocoristicul nonrinal de: la Mihai: Mirca, în românește Mircea; vezi Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice,* Cluj, 1971,. p. 319; *Mrksa,* derivînd din *Mrk = Marcus.* Vezi în această privinţă lucrările binecunoscute ale lui Lowenklau — Leunclavius, la care Mircea este echivalentul lui . . . Marx; vezi *Keuwe Chronica; Tilrkischer Nation von Tilroken selbs beschrieben* etc. Franckfurt, 1590, Das Dritt Theil genannt; *Panăecles* (identic cu ediţia din 1595 şi cu ediţia latină), p. 237: „Der Walachisch Waiwcd, wel- chen die Chronick Murze nennt hat in der Histori des Laonici (Chalcocondil, n.n.) den Namcn Mirkes, bey dem Boniinio Merches, *das ist Marcus oder Marx".* Cf. de asemenea Dr. Joseph Asch- bach, *Geschichte Kaiser Sigmund's,* I Bând, Hamburg, 1838, p. 90: „der damalige Woiwode Marcus. (Myrtscher Myrxa) . . .". în cronicile turceşti, *Mirca* (pronunţat Mircea) şi *Mirţo* (pronunţat Mirceo) sau *Mirca* — ca în documentul de faţă, unde în realitate cele trei puncte diacritice de sub> literă lipsesc, astfel că Mir ţa a rămas Mirca (pronunţat Mirgea). Mai sînt şi alte exemple f ără nicii un punct diacritic: *Mirhi,* apoi *Emirci* (pronunţat Emirgi) sau fără puncte *Emirhi,* etc, în acest: caz, desigur, turcii îl apropie de cuvîntul lor de origine arabă: emir.

[8] Halii înalcik a citit textul în mod eronat, mai întîi Arkhiş (cu terminaţia turcească) şii apoi *Arkhish* (terminaţie engleză). Dar în text cuvîntul apare scris de două ori cu un *djim,* dec:-, litera cu un punct dedesubt (un *dj, c* turcesc) şi nu deasupra (îu *h* turcesc sau *kh* franco-englez.. *eh* germano-polono-cehoslovac). Incontestabil, pronunţia este în turceşte *Arceş* sau Argeş, în româ neşte „Apa Arceş" este bineînţeles Argeşul. Milkrimin Halii Ymanţ, *Bayezid I Yildtnm,* în *islăn;s Ansiklopedisi,* voi. II, Istanbul, 1946, p. 346, folosind izvoarele turceşti adoptă grafia *ArKuş; ovasmda* („pe cimpia Arkuş"). La unul din cei mai vechi cronicari otomani, Enverî (ed. M. H. Yi-- nane, Istanbul, 1936, p. 63, 64) este întîlnit de două ori: Arkrş (pronunţat în românește *Arcîş).,* la iieşrî (ed. Franz Taeschner, *Gihanniitna, Die altosmanische Chronik des Mehemtned Neschri.,* Bând I, Leipzig, 1951, p. 86 şi Bând II, 1955, p. 133) se regăseşte forma vocalizată *Arakşi;* Uruc; (ed. Franz Babinger, *Die frilhosmanichen Jahrbucher des Urudsch,* Hannover, 1925), în a sa *Tevâ- rik-i âl-i Osman* dintre cele două manuscrise, de la Oxford şi de la Cambridge, uşor diferite, nui menţionează deloc numele Argeş, dar la paginile 27 şi 98 el indică numai *ugraş yerine* („pe locuJ bătăliei") căruia Bs.binger îi dă o identitate fantezistă, printr-o lectură eronată: „Am Orte Ogh.-

voievodul s-a întors în ţara sa, iar răposatul Yildinm Han a trecut rîul geş şj s-a oprit în faţa cetăţii Nicopol [1]. Ţinutul Nicopolului avea în acel timp pe beiul numit Şişman [2] care ca şi miîul român plătea tribut suveranului[3].

Pentru a putea cuceri celălalt mal al Dunării, i-a cerut acestuia ambarca- • si cum el i-a împrumutat, odată ajuns pe celălalt mal (al fluviului) el a pus "fe'adus numitul Şişman, îl decapita şi cucerind Nicopolul, îl transformă în îgeac.

" *I* zi Idem, *Beginn der Tiirkensteuer in den Donaufiirstiimern 1394, bezvv. 1455,* în „Siidost-huneen" VIII, 1943, Briinn-Miinchen-Wien, p. 4) ; Lâwenklau, *op. cit.,* ed. 1595, p. 194. [Mnd cronica lui Muhyieddin Cemâli, reproduce în germană: „an einem Ort, welches die Tiir-Arcas und auch Artzes in ihren Historien nennen (ceea ce este imposibil, pentru că turcii au'sunetul *tz, ţ)"* ■ în acelaşi timp, Schiltberger a vizitat (Curtea de) Argeş, Tirgcvişte şi Brăila Valentin Langmantel, *Hans Schiltbergers Reisenbuch,* Tubingen, 1885, p. 52) şi scrie ceea ce ■ăzut den zwaien hauptstaten in der Walachei, die genandt sein Agrisch und Tiirkoisch. Und stadt" die ist genandt Uebereyl". în secolul al XVII-lea, arabul creştin Paul de Alep trece mai multe ori prin Argeş după care scrie: „şi rîul Ardji, foarte mare, care dă şi numele ora-ai şi mănăstirii, eurge în apropierea lor" *(wa nahr Ardji al-musammă albcled wa al-deyr bi-i;-li djără bi-kurbihi 'azimit djiddan)*; vezi fotocopia manuscrisului de la Biblioteca Naţională Paris la Biblioteca Academiei Române, Fotocopii, cota nr. 68, p. 233.

[1] *Nikeboli,* este Nicopol, supus de turci în 1393 şi unde, peste trei ani s-a dat memorabila ăile dezastruoasă pentru creştinii europeni. Unii literaţi turci pronunţă *hligbolu* cu un *g* şters, jn *i* lung. în greceşte, era *NIKOTZOXIQ,* „Oraşul Victoria", fiind creat de împăratul Traian. Aproape te toponimele turceşti împrumutate de la greci şi compuse cu — polis, au dat în turceşte — bolu, ifară de Istanbul, din *ei; rr)v JJoXiv* „Spre Oraş".

[2] *Şişman* (cuvîntul este turcesc, fiind folosit curent şi de cumani şi semnifică „gras, gros"). :imul ţar al Bulgariei la Tărnovo — căci la Vidin era constituit un alt regat care se detaşa centrul statului sub stăpînirea lui Stracimir — Şişman, a fost ultimul dintre monarhii inde-îdenţi bulgari. Cucerirea otomană progresa într-un ritm alert către nord. Chiar din 1386, înce laban beg a ocupat Sofia (care nu era capitală); vezi îsmail Hami Danişmend, *îzahh osmanh ihi kronolojisi* (Cronologie istorică otomană explicată), voi. I, Istanbul, 1971, p. 69. Şi în 1388, rele-vizir *(vezir-i a'zam)* Candarli AH paşa, după ce a supus Bulgaria de nord-est şi ţinuturile Dobrogea, a ajuns la Nicopol unde se retrăsese ţarul Şişman. Venind de asemenea şi sulta-Murad I, Ş'şman depune armele şi jurămînt de credinţă turcilor. Dar el nu întîrzie să scuture ui vasalităţii. Atunci Baiazid Yildinm se hotărăşte să supună definitiv Imperiul bulgar. El tri-te aici în 1393 armata sa sub ordinele fiului său mai mare Siileyman Celebi care, în 17 iulie, ipă Tărnovo. Şişman se retrage din nou în puternica cetate de la Nicopol. Actul final, aşa cum arătat C. Jirecec, *Geschichte der Bulgaren,* Praga, 1876, p. 350 şi urm. rămîne învăluit în valu-legendelor posterioare. Schiltberger — care ajunge la Nicopol în 1396 cu cruciaţii euro-u a fost făcut prizonier de către turci şi apoi eliberat — înregistrînd prinderea lui Şişman şi iului său, notează că el a murit în închisoare („der vater starb in der văncknus"). Legendele gare cîntate îl prezintă pe Şişman luptînd eroic împotriva turcilor şi căzînd pe cîmpul de luptă : oarte tardivul patriot Paisij de la mănăstirea Zografu de la Muntele Athos, scrie în 1762 că man continua să lupte împotriva turcilor în timpul interregnului (1402—1413) după moartea "iildinm. Vezi de asemenea şi George Ostrogorski, *Histoire de l'Etat Byzantin,* Paris, 1956, >72; Nicolae Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* voi. I, Gotha, 1908, p. 274; M. H. Ymanc, *yezid I Yildinm, op. cit.,* p. 373; conform tradiţiei *(rivăyete gore),* Şişman a fost omorît în 1393,)ă ce fusese prins la Nhopol.

Documentul nostru conţine a.tît realităţi cit şi ficţiuni *post festum.* „Beiul" Şişman, în anul ediţiei lui Baiazid în Ţara Românească, de-a lungul Ungariei (!), plătea deja tribut turcilor, ?i domnul Ţării Româneşti. înaintea expediţiei lui Baiazid Yildinm în Ţara Românească, dom-^acesteia, oricare ar fi fost, nu plătea tribut turcilor. Informaţia despre faptul că Şişman furni-; ambarcaţiuni lui Baiazid pentru ca acesta să poată trece Dunărea şi să se poată întoarce ara este născocită şi tăierea capului ţarului bulgar după bătălia de la „Rovine" este lipsită /endicitate, avînd în vedere că acesta fusese prins de către turci încă din 1393.

Hudavendigâr, cuvînt iranian, semnifică „suveran, suzeran". Era un apelativ al sultanilor :nam: Sultanul Murad I era de obicei denumit Hudavendigâr, cuvînt păstrat pînă în zilele s re pentru regiunea Brusa, prima capitală a statului otoman.

II.

Fasl.

Merhum Sultan Murad Han — aleyhi'r-rahmet ve'1-ridvân ! — hazretleri dahi Ungurus-i la'yîn vilâyetine gaza niyyetine azm itdiikde, Vidin kalesinin iisti yanmda Florendin nâm bir hisar vardur, elan ma'murdur. Ol kalenin yukarusmda Kamen nâm gecid vardur.

Ol gecidden Tuna suyin gecub, Tuna suyinm ote yakasindan orcasma yuruyub, Ungurus-i la'yînm Severin nâm kalesinin iizerine ugrayub, birkac top atub, ziyade multefit olmayub gecub Demur kapu nâm derbende ugrayub, andan Rişova nâm kalesi oniinden geşub, Qerna suyi uzerinde konub, andan Mchadiya nâm kalesine varub, andan Sebeş hisanna ugrayub, bu zikr olan hisarlara mukayyed ve multefit olmayub, Tahtah nâm Derbendden gecub, Mureş suymi orcasma siyirdub, Zebin nâm kalesi var imiş ki Erdelin tahtdir. Beş on giin mikdari anda durub, cemîi beglere kol kol ve taraf taraf akmlar viriib, memleket-i a'dâyi yikub yakub envâ'ganimetler muyesser olub, andan mansur ve muzaffer avdet idub, Piraşova nâm kalesine ugrayub, andan Ungurus Balkanm aşub, Iflâh Iline gecub andan Yerkoki Kalesinin onunden Tuna suymi geţ;ub ganimîn ve salimîn Taht-i Sa'âadete gelub, karar eylemiş.

Traducere

Capitol

Pe cînd înălţimea sa răposatul sultan Murad Han [2] — să coboare asupra luii îndurarea şi mulţumirea (lui Allah) — plecă şi el cu intenţia de a cuceri ţara. blestematului de ungur [3], în amonte de cetatea Vidin [4], în apropiere se înălţa,

[1] Confuzie intre singular şi plural: „victorios . . . (Baiazid) *s-a* întors încărcaţi cu prada şît sănătoşi", referindu-se la întreaga armată expediţionară.

[2] Murad al II-lea zis Gâzi (= cel care luptă într-o *gază)* a murit la 16 februarie 1451 (16 muharrem 855 al hegirei), şi a domnit din 1421 pînă în 1451, cu o întrerupere din 1444 pînă în 1446..

[3] Este expediţia din vara anului 1438 — în timpul lui Albrecht de Habsburg — ginerele lui'. Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei începînd cu 9 decembrie 1437 — condusă de sultanul. Murad al II-lea personal, şi la care a fost obligat să ia parte, ca vasal al turcilor, cu armata, din Ţara Românească, şi domnul Ţării Româneşti, Vlad Dracul. Itinerarul acestei expediţii de jaf,. şi nu de cucerire şi anexare, este indicat în mod just în document. Izvoarele, contemporane- şi posterioare, în monografia lui Ilie Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa,* extras din revista „Cercetări, istorice", IV, 1928, Iaşi, passim, folosind în mod judicios de asemenea şi cronicile turceşti în tra ducere maghiară şi germană. Participarea alături de sultan — a demnului Ţării Româneşti — fără. ca documentul nostru să facă vreo menţiune — este prezentată cu înţelegere de către X. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* voi. III, Bucureşti, 1901, P- XV; „Anul următor (1438), împăcat Vlad îi conducea pe foştii săi temnicieri în Transilvania, pe care nu o putea decît: menaja, dar nu şi proteja şi ajuta să se apere".

[4] Prin Vidin-Calafat era un alt punct de trecere peste Dunăre, folosit în ambele sensuri. Dar Gâzi Murad Han prefera să treacă fluviul puţin mai în amonte, acolo unde împăratul Traiani construise după planurile arhitectului său Apollodor din Damasc un pod peste Dunăre între; Cladova de astăzi (Egeta romană sau Pontes) şi Drobeta-Turnu Severin. Podul roman s-a ruinat, cu timpul dar trecerea continua să fie cunoscută şi utilizată de-a lungul secolelor.

Pesty Frigyes, *A szbrinyi bdnsdg* (Banatul Severinului), *cit.,* II, p. 121, după Teleki, şi Hammer afirmă că Sa'deddinşiNeşrî, arată că această expediţie a lui Murad al II-lea a ajuns la Timişoara,

tate numită Florentin \ care există şi în acest moment în stare bună. bub [6] tă cetate era o trecătoare numită Kamen.

[ea]Trecînd Dunărea prin această trecătoare, înaintînd drept în lungul malului al Dunării, el trecu prin cetatea numită Severin [2] a blestematului de ungur, [US] cîteva salve de tun fără a-şi da prea multă osteneală, traversă defileul [ise]-. p[or]tile de Fier [3], după care, trecînd prin faţa cetăţii de la Orşova *, se ™ne malul rîului Cerna [5]. Apoi, ajunse la cetatea **Mehadia** [6], şi apoi la cea de

Fără a **obţine** vreun profit sau să fie preocupat de aceste cetăţi, trecînd prin fileul numit „De Scînduri"[8] ajunge de-a dreptul la rîul Mureş[9]. Se spune

\ar3- din **143,** a g g g
utul Timişoarei. Pesty se înşeală şi atunci cînd, comentînd un document din 1454, unde este

-' u trecut Dunărea la Pojejena sau în altă parte, dar aici este o contuzie legată de incursiunea [1] \ar3- din **1437,** a akîngiilor lui Evrencsoglu AU beg, în timpul căreia a fost într-adevăr devastat
ă i îd îd d di 1454 d

lui secol al XlV-lea.

[1] în text, grafia este incompletă: semnul diacritic pe litera » lipseşte, m aşa fel incit poate citit în şase feluri diferite, aplicîndu-i-se semnele respective. Necesitatea literei *n* este impusă prezenţa numelui cunoscut al localităţii Florentin în acest loc. Vezi de asemenea textul pre-îtului studiu.

[2] *Severin,* vezi pag. 212 nota 5.

[3] *Demiir Kapu,* mai frecvent *Demir Kapu,* în turceşte „Poarta de Fier", este numele genera-it şi tradus în toate limbile, al defileului Dunării în punctul în care cele două maluri se găsesc ite de un prag de stînci care străbat valurile cînd nivelul apelor este scăzut, exact acolo unde ridică, la ora actuală barajul hidroenergetic de la Porţile de Fier, construit de români şi iugoslavi. *rband,* cuvînt iranian, folosit aici, semnifică „trecătoare, defileu", fiind compus din *der* „poartă" *bând* „îngrăditură, baraj".

[4] *Rtşova,* Orşova, vezi pag. 212, nota 4.

[5] *Cerna,* copiat greşit, cu două puncte pe a treia litera ceea ce dă f *erta*; greşeală frecventa ntru cuvintele străine, înţelese greşit. Este vorba de rîul Cerna care trece prin localitatea Băile :rculane din zilele noastre şi se varsă în Dunăre, la Orşova.

[6] *Mehaăiya* vezi pag. 212, nota 3. De remarcat, că de această dată itinerarul turcilor este fers celui consemnat în primul document; s-a presupus că Baiazid a coborît din Banat spre măre şi nu de-a lungul rîului Cerna şi apoi Timişului, spre Transilvania.

[7] *Sebeş,* vezi pag. 212, nota 2.

[8] Trecătoarea dincolo de coline, din Banat spre Transilvania, adică în Ţara Haţegului, numită româneşte Poarta de Fier. Locul este cunoscut de pe vremea războaielor dacice ale împăra-lui Traian. După această expediţie a lui Murad, Iancu de Hunedoara, a luptat aici împotriva rcilor. Vestitul Evliya CJelebi, în *Seyâhatnăme,* voi. VI, îstanbul, 1914, p. 3, trecînd prin acest fileu îl prezintă după cum urmează: *„Măcar Demir Kapusu.* Odinioară era acolo o barieră puter-:a, cum nu era alta în altă parte în lume". în ceea ce priveşte istoricii maghiari *(muverrihîn-i acar;* n.n.) Evliya ţelebi deşi n-a cunoscut nici un istoric maghiar îi invocă pentru a da un as de credibilitate spuselor sale), atribuie construcţia lui Alexandru (Alexandru cel Mare căruia ;endele Orientului îi atribuie nenumărate acţiuni extraordinare, pretutindeni înlume — n.n.). „în emea aceea, de la acest loc pe o distanţă de patru etape peste munţi pînă ce ajungeai la >rţile de Fier ale Dunării *(Tuna nehri Demir Kapusu)* existau trei rînduri de ziduri groase şi :i nnduri de şanţuri adînci. Şi în prezent sînt vizibile fundaţiile şanţurilor. De la această Poarta i-iei către nord, pe o distanţă de douăzeci de etape dincolo de munţi pînă la rîul Tisa au [ccr],istruite [de] asementa trei rînduri de ziduri. Vestigiile acestor construcţii există şi în zilele ^w^ \i [Zi de asemenea] celelalte citate în *Extrase din istoricii turci contemporani privind jv.de-*

■ *Hunedoara î[n] anii 1659, 166011 şi 1666* de Aurel Decei, în „Sargetia", VII, 1971, p. 97 şi urm.

«teumeatal nostru expresia *Tahtalu derbend,* în locul obişnuitului *Demir Kapu* semnifică ■uit scînduri", *tahta* avînd sensul de „seîndură". Aceasta dovedeşte că acolo a fost con-itră [U]r- *A* [sus]t[in]ere (din scînduri) al trecătorii şi ca parament blocuri de pămînt sau de ««.' - [asi]S[urată] o trecere limitată carelor si cailor, folosit ca şi post de control si forti-[tie][9] "^Potriva atacurilor prin surprindere.

snt în f [e] sublimat că numele rîului central din Transilvania este reprodus în acest decu-**lt„ri** ,1°"?^ [Sa român]ească Mureş. Se găseşte forma românească şi la alţi autori turci ai epocii, "uri de forma maghiară.

că era acclo un cras puternic cu numele de Sibiu ′ care era **scauniu** i**r<ui&u.viuutu** -. Rămînînd aici cinci pînă la zece zile şi crdcnînd tuturcr ccmandanţilcr să organizeze pe grupe şi în **toate** direcţiile expediţii de **jaf,** el nimici ţara duşmanului punînd mîna pe o pradă bcgată.

Apoi, victcricS şi cuceritor, el se întoarse, **trecînd** prin cetatea Braşovului[3] si trecînd peste munţii ungurilor [4] el pătrunse în Ţara Românească. Apoi, el ajunse la cetatea de la Giurgiu [5] şi trecu Dunărea chiar prin dreptul acestei cetăţi şi se întoarse, încărcat cu pradă şi sănătos, la Pragul Fericirii[6] şi **se** odihni aici.

Acest document juxtapus asemenea unei înştiinţări de **comunicări** ştiinţifice şi scris numai pe cele două pagini **interioare,** nu au nici dată, nici alte indicii

[1] *Zebin,* este Sibiu, pentru a-1 diferenţia de Kkszebcn, Sibiul cel Mic astăzi aflat în Slovacia ; în germană Hermannstadt. Se întîlneşte această fermă turcească chiar la Hcca Efendi Sa'deddin, I, p. 361, chiar referitor la expediţia din anul 1438; *Vidinden giţiib . . . Zebinedek vardilar* („Trecînd prin Vidin . . . ei au ajuns pînă la Sibiu"); nume pe care Vincenzo Bratutti, în traducerea sa *Chronica, op. cit.,* voi. II, p. 70, sprijinindu-se pe un manuscris nesigur îl reproduce după cum urmează: „et entrando . . . ui penetro fin'a Sinet". în iureşul spre nord, în afara cetăţilor din Banat, care n-au fost niciodată ocupate, aproape toate cronicile turceşti (Cruţ, Aşikpaşazade, Neşri, ibn Kemal, Sa'deddin, Ali etc.) afirmă că sultanul a ocupat „şase cetăţi", nenumite dealt fel, în afara Sibiului şi Braşovului, menţionate în documentul nostru, se ştie (vezi Minea, *op. cit.,* 'p. 100), că turcii au ocupat efectiv Sebeş Alba (fost Sebeşul săsesc, în maghiară Szâszebcş, în germană Miihlbach) — cum arată prizonierul turcilor, originar din Romos, prins la Sebeş Alba, vezi Aurel Decei, *însemnările lui Captivus Septemcastrensis,* în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", VII, 1933/34, Cluj, p. 733, şi apoi Cîlnic, situat în apropiere — care a capitulat iărâ luptă, cf. Gustav Giindisch, *Zur tfberlieferung der Tiirkeneinfâlle in Siebenbiirgen,* Cluj, 1947, p. 8 — 9, după care turcii lui Murad al II-lea au jefuit şi vistieria catedralei catolice de la Alba Iulia şi au pustiit suburbiile cetăţilor de la Mediaş şi Sighişoara şi Cetatea de Baltă, înainte de a părăsi Transilvania încărcaţi de pradă şi sclavi.

în timpul acestui raid turcesc, cornițele Sibiului (comes de Cibinic) avînd titlul de *judex - regius* (Kânigsrichter, Kirâlybiro) a fost, din 1432 pînă la 1445, Anton Trautcnberger; vezi Pesty, *Az dtilnt regi vărmegyek* (Vechile comitate dispărute), *op. cit.,* II, p. 106.

[2] Oraşul Sibiu a fost colonizat începînd din secolul al Xll-lea de saşi. Şi îiUr-o lungă pe rioadă a fost cel mai important oraş din Transilvania, dar n-a fost „capitala" *(taht)* Transilvaniei *(Erdel,* în documentul turcesc). Numai în secolul al XVIII-lea, după ocuparea Transilvaniei de către Habsburgi, Sibiul a fost o perioadă reşedinţa guvernatorului austriac al Marelui Principat al Transilvaniei, înainte ca ea să fie mutată la Cluj.

[3] *Piraşova* este Braşov. Forma din document se explică prin uşurinţa cu care se puteau con funda punctele 1 sau 3 (2 semnifică i) de dedesubtul literei respective: un punct obligă la citi rea Biraşova, trei puncte — Piraşova.

[4] *Balkan* în turceşte (şi în cumană, care este o limbă turcică), semnifică „munte, munte înalt", *alpes* prin referinţă la *dag,* care înseamnă tot munte, dar mai puţin înalt. Lanţul munţilor Haemus în Bulgaria de astăzi a fost denumit de turci *Balkan (Iar,* este desinenţa plura lului), „Munţii cei înalţi" de unde expresia Balcanii, Peninsula Balcanică. în 1613, comandantul armatelor turceşti (serdar), Macaroglu Aii paşa în corespondenţa sa cu magistraţii din Braşov le face cunoscut acestora că trupele turceşti sînt gata să treacă Carpaţii (-Balkan) — un sens invers, plecînd din Ţara Românească — pentru a aduce ajutor principelui nou numit, Gabriel Bethlen, vezi M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti,* 11, p. 66, nr. 200; id., 1, p. 368, nr. 1921 şi p. 390, nr. 194, un sat „Balcan" aproape de Focşani.

[5] *Yerkoki,* „Rădăcina pămîntului", este Giurgiu de astăzi, ulterior pronunţat *Yerkoyil,* „satul pămîntului".

[6] *Taht-i Sa'âdtt* „Tronul Fericirii", este Istanbul (ocupat după cum se ştie, în 1453, de fiul lui Murad al II-lea şi denumit în general, *Băb-i Sa'âdtt* sau *Der-i Sa'ădet,* „Poarta Fericirii". In documentul nostru este exprimată de două ori satisfacţia pentru prada bogată, fără nici o altă precizare. Primind informaţii din partea germanilor din Transilvania, *Annales Mellicenses,* în *Monumenta Germaniae Histonca,* SS, t. IX, Hannoverae, 1851, p. 590 scriu: „Ducuntur christiani cap tivi ex Ungaria a Turcis quasi 70 000." Vezi Alfons Huber, *Geschichte Osterreichs,* III, Bând, Gotha, 1888, p. 9 şi urm., care consideră cifra exagerată. Ilie Minea, *op. cit.,* p. 101, spune numai „luînd Jnulţi sclavi".

elarie care să-i permită datarea. De aceea, concluzia asupra celor două anc. privitoare la faptele de arme ale celor doi sultani în ţările rcmâne mS să fie dedusă din conţinutul însuşi al documentelor. Este adevărat că U15 arată că „hîrtia, cerneala şi grafia prezintă caracteristicile documentelor 01 e din secolul al XV-lea'-. Neavînd posibilitatea de a examina aici caracte-^n n{rtiei, nici cele ale cernelii, admitem veracitatea constatărilor medie-
l i turc _căruia i-au trecut prin mînă sute şi mii de acte otomane de epocă,
1 fiind dată o limită absolută, noi considerăm că nu este exclus ca documentă fi fost redactate ulterior, în alt secol, după materialele din secolul al XV-lea. \ecrologia celor doi sultani *merhum* („fostul"), etc. — Baiazid I a murit în nartie 1403 şi Murad al II-lea, în 16 februarie 1451 — nu ne permite să m cele două documente. Aceasta stabileşte numai un imprecis *terminus quem.*

Un element util pentru cronologia documentului este furnizat totuşi de Uzarea privitoare la „cetatea numită Florentin" *(Florendin nâm bir hisar),* tmonte de Vidin, de pe malul drept al Dunării: aceasta este „acum (în acel ent) în bună stare (înfloritoare)", *elan ma mur dur.* Fraza evocă o perioadă ;ricară şi destul de depărtată de anul 1438 cînd a avut loc expediţia sulta-i Murad al II-lea în Transilvania. La data cînd se redacta actul nostru, fie o trecere de timp considerabilă, se sublinia că „în acel moment" cetatea în iune mai exista pe malul Dunării în stare bună. După cîte ştim, nu este nici tudiu consacrat special acestui *castellum Florentinum,* denumire sub care ează el în documentaţia secolelor XV — XVIII sau numai sub cea *lorentin, Florentinum,* încît nu se putea determina nici ziua apariţiei şi nici pariţiei sale [1]. *Caslrum Florentin* este menţionat în tratatul de pace încheiat 03 de către regele Ungariei, Ladisîau al II-lea şi sultanul Baiazid al II-lea, tnd aici ca cetate turcească, alături de Vidin, Golubac, Branicevo şi ![2]. De asemenea, în tratatul încheiat în 1519 cu sultanul Selim I, Florentin menţionat ca cetate turcească („an der Timokmundung", precizează în eronat Jirecek, *Geschichte der Bulgaren,* p. 352 şi 366). în documentele şti pe care le deţinem în arhivele noastre (în cele catalogate pînă la această , Florentin apare tîrziu, fie în 1699, cînd sultanul Mustafa al II-lea ordonă asan *muhafiz* (comandant al cetăţii) din Vidin şi cadiului din zonă pentru a ta abuzurile comise de cîţiva musulmani din cetatea Florentin *(Filoredin),* iu trecut Dunărea în Ţara Românească şi au acaparat cu forţa oameni şi ri[3], şi apoi în cursul anilor 1786, 1802 şi 1825 [4]. Aceste menţiuni demon-:ă că *elan* putea însemna chiar al III-lea deceniu al secolului al XlX-lea, mai n **virtutea** documentelor oficiale turceşti. Către anul 1700, reputatul isteric itichităţi ale Dunării bolognezul L. F. Marsigli, nu auzise vorbindu-se de ntin, altfel l-ar fi trecut în ampla sa lucrare [5].

. ista părerea conform căreia denumirea *Florentin* continuă numele localităţii romane ***tae,*** vezi C. C. Giurescu, ***Istoria*** *Românilor,* voi. I, ed. V, Bucureşti, 1946, p. 321, dar această >gie^nu are asentimente lingvistice şi nici sprijin documentar de-a lungul secolelor „epocii : \ - vezi de asemenea ***ibid.,*** voi. III, partea I, ed. II, 1944, p. 301 şi 708.

\ r h l r >' *z dmnt ri& vărme gyek,* I, p. 420.

TH *u.*,Gubo g lu> *Catalogul documentelor turceşti,* voi. II, Bucureşti, 1965, nr. 692, p. 208.

Cont 1 T "■ 3?1> P_ 100; "' H46' P_ 412; '/ nr_ 2064' P' 4H_ '

Autr h gl Ferdinand de Marsigli, *Description du Danube, depuis la montagne de Kalen-*

> 22 ;■ "'YY?" ***confluent*** *de la riviere de Jantra dans la Bulgarie,* tomul I, La Haye,

i- forţare ta "'^ el Prezintă Florentinul fără să-l numească: „Vechea Clodova (sic).

;ută d i n » S1.tUat^ dinco ace de *Dunăre,* vis-â-vis de tabăra despre care tocmai am vorbit, pamint şi pietriş amestecate împreună. Este pătrată şi înconjurată de două şan-

>es' A2 amnt ri& varme gyek, I, p. 420. ' ' ' g'

C t l l

Dealtfel, după 1689, cînd la 8 iulie Sari Hiiseyin paşa, ***muhaftz-ul*** din Vidin şi Emeric Thokoly au recucerit de la austrieci Cladova, de asemenea Florentin şi Orşova, vechea cetate din Florentin a fost restaurată de turci şi denumirea sa a fost schimbată în *Feth-iil-islâm* sau *Feth islam,* sau „Cucerirea islamului", deşi vechea denumire a persistat pînă încă în 1825 alături de cea de Cladova.

Cînd a fost construită cetatea de la Florentin şi cărui florentin îi este datorată? Căci nu se poate apropia numele ei decît de cel al Florenţei. încercăm o ipoteză. Pentru a opune o rezistenţă eficace agresiunii permanente a turcilor în zena Dunării, regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg făcu apel clin nou la forţele din apus. Astfel el chemă din Florenţa pe inteligentul şi energicul Filippo dei Şcolari, pe care 1-a numit comite de Timişoara, cunoscut apoi sub numele de Pippo Spano sau „ispân" în maghiară, conducătorul unui comitat — şi care a purtat greul războiului împotriva turcilor în Banat şi în regiunea dunăreană de la Porţile de Fier [x].

în 1419, acesta ia parte la bătălia de la Severin alături de armata maghiară şi română din Banat şi după 22 iunie al aceluiaşi an, cînd Mihail, fiul lui Mircea, căzu într-o luptă împotriva turcilor „imediat Pippo ocupă Severinul care a fost apărat de Sigismund de Losoncz, comandantul întregului grup de cetăţi şi şeful cnezatelor române de jos, stăpînirea sa cuprinzînd Severinul, Orşova şi Mehadia, Sebeş şi Jidova, împotriva încercărilor turceşti"-[2]. Mai tîrziu, în 1425, regele Ungariei coboară din nou spre Orşova, luptîndu-se cu Radu Prasnaglava, numit voievod de turci, şi florentinul Pippo Spano trecu Dunărea, trupele sale victorioase înaintară pînă la Vidin şi Rahova. în aceste circumstanţe considerăm că nu era imposibil ca întreprinzătorul florentin, care dispunea de forţa militară şi de mijloace materiale necesare să fi dispus construirea, în faţa Severinului menţionat cum se cuvine, în cele două documente supuse studiului, pe malul sîrbesc actual al fluviului, nişte fortificaţii ungureşti, numite ulterior cetatea Florentin. Pentru că în aceste locuri nu este cunoscută prezenţa nici unui alt florentin nici în acest timp, nici mai tîrziu.

Această cetate deci există din 1438, anul expediţiei lui Murad al II-lea şi, bineînţeles, de asemenea după această dată. Ceea ce ne determină să conchidem că cele două documente asociate nu ar putea, în nici un caz, data din secolul al XV-lea, ci dintr-o perioadă ulterioară.

Un alt element care vine în sprijinul tezei noastre este enumerarea desfăşurată a cetăţilor — deşi denumirile nu constituiau toate o *kale* „fortăreaţă"- sau *kaştel* („cetate"-) din Banatul sîrbesc şi românesc din zilele noastre şi apoi pe cele de la Slankamen şi, *mirabilissime insertu !,* şi chiar şi aceea a localităţii Titel situată în „Duna-Tiszakoz", nume prin care ungurii denumeau Mesopotamia maghiară dintre Tisa şi Dunăre.

ţuri, unul în afară (a) şi altul înăuntru (b). Foarte aproape de această cetate se văd pe panta rîului ziduri foarte mari (c, c) ale unui zid înalt, unde se găsesc o mulţime de medalii. Se pare că romanii au construit această lucrare pentru asigurarea marii cîmpii vecine, pentru că este primul zid care se întîlneşte la ieşirea din munţi. Turcii, pentru acelaşi motiv, au construit foarte aproape de aici cetatea de la *Fetislan".* Vezi de asemenea Ismail Hami Danişmend, *îzahh osmanii tarihi kronolojisi,* voi. III, p. 467 şi urm.

[1] Vezi Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains et de la romănite orientale,* voi. IV, *Les chevaliers,* Bucureşti, 1937, p. 12 şi urm. 22 şi urm. Pentru cursul general al evenimentelor vezi Ilie Minea, *Prin cipatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund,* Bucureşti, 1929, p. 165 şi urm.

[2] N. Iorga, *op. cit.,* p. 15. Vezi de asemenea Hurmuzaki, *Documente,* 1—2, p. 531. în 1424, Sigismund arată că Pippo se găsea la Severin „pro constructione, reformacione, ac restauracione Castri noştri Sewriniensis et aliorum fortaliciorum confiniorum, dicti Regni noştri Hungarie .

T "sînd la o parte problema ridicată de primul document, mai ales a
• • repetate ale marilor cursuri de apă din Europa — ca şi cînd ar fi fcst en
i ^jci rîuri — mai întîi trecerea Dunării la Pcjejena, apoi a Timişului
d j l **S l k** i

e j^jc r jj p ş

=i apei a imensei Dunări înainte de a ajunge la **Slankamtn,** apoi în ^nunct din nou trecerea Dunării pentru a ajunge şi a ecupa cetatea de la ′, P oi trecerea Tisei, a Begăi, şi a altor rîuri de mai mică importanţă, toate t ^treceri fiind efectuate de întreaga armată turcească, plasată sub ordinele ' Gului si încredinţînd unei zile mai bune veracitatea istorică, în special că lirim Baiazid n-â traversat delec în deplină linişte Ungaria infericară şi. tul problema care se pune deci este cum **a** putut cenţine numele unui iar **a'tît** de mare de localităţi şi cetăţi lista cunoştinţelor geografice otomane : rjc că era imposibil în vremea lui Yildinm — făcînd excepţie cele situate hiia Cerna-Timiş — după cum a fost şi în vremea lui Gâzi Murad. Printre litățile menţionate pentru acei ani în special par suspecte cele de la Becicherec, dacul Mare **şi** Şemlacul Mic, Titel şi Craşova. Turcii nu puteau cita aceste, litäti si mai ales **Şemlacul** Mare şi Mic decît în momentul în care ele le erau ect cunoscute, adică în momentul în care ei le acaparaseră deplin, către **«itul** secolului al XVI-lea şi mai ales în cel următor.

' în această împrejurare, enumerarea acestora în documentul care relatează icursiune imaginară a sultanului Baiazid I prin Ungaria infericară şi Banat ntea vestitei bătălii cu remânii de la „Rovine", constituie expresia grandi- 'entă a spiritului de *a km* (incursiuni de jaf în ţările creştine vecine) şi de *mgirlik* (cucerire mondială) care anima Imperiul eteman pînă la sfîrşitul jiului al XVII-lea, cînd a început slăbirea şi retragerea sa progresivă. Acest spirit era cultivat nu numai în cursul reuniunilor militare sau la gura îi în satele şi în stepele Anatoliei, dar şi între zidurile seraiului padişahilor nani. în acel timp, cînd se oscila între epopee şi istericitate, exagerările şi setarea prezentului asupra trecutului în scopul de a exalta curajul străbum-aveau mare trecere. Inspirîndu-se din cronicile străbune, *Tevârih-i ăl-i Osman* "onicile casei lui Osman") şi folosind acelaşi limbaj războinic, dispreţuitor ţclusiv care îneînta auzul tineretului şi chiar al copiilor, ca de exemplu leitmc- il *yikdilar, yakdtlar* („au pustiit, au incendiat"), Aşikpaşazade (m. 1484), rî (m. 1520), Sa'deddin (m. 1599) şi alţii presară aproape fiecare pagină a peilor gloriei otomane cu asemenea expresii. Astfel se întreţinea atît curajul şi ideologia războinică a celor care urmau să ducă mai departe „steagul roşu" *bayrak)* otoman. Cele două documente asemănătoare sînt, incontestabil, lusul acestei mentalităţi şi al acestei stări de spirit.

Informaţiile conţinute **în** primul document, mai ales cele privitoare la isto- propriu-zisa a românilor, sînt în măsură să ne sugereze cîteva observaţii. Primul „capitol" ***(fasl)*** în afara imaginarei expediţii a lui Baiazid I prin ?ana inferioară şi Banat, conţine date privitoare la bătălia reală în care se eştaseră armatele sultanului şi cele ale lui Mircea cel Bătrîn, domnul Ţării **naneşti.** Acesta este, dealtfel, scopul expunerii; celelalte evenimente nu ; decît ocazionale.

Bătălia numită „de la Rovine" care a fost în 1394 sau în 1395 — este consi- ita ca o dată importantă în istoria românilor, deşi ea face obiectul dezbate- r, ls toriografie românească şi universală [1]. Dacă prezentul document avea °-e a furniza detalii inedite sau de a confirma cunoştinţele noastre mai.

[1] r B */ Panaitescu, *Mircea **cel Bătrîn,*** **Bucureşti, 1944,** p. 340 şi urm. *Istoria României, '* II ucure Ş«, 1962, p. 366 şi urm. G. Ostrogorsky, *Histoire'de **VEtat** Byzantin,* p. **403.**

mult sau mai puţin riguroase despre acest subiect, ar 11 rost ca *ca senzaţional. Dar pasajul despre care vorbim rămîne cenfuz. Ca să nu mai vorbim şi de absenţa oricărei date. Este adevărat că denumirea „beg", apoi „bei", prin care turcii desemnau pe domnii celor două ţări române ne este furnizată: Mircea; de asemenea şi locul unde s-a dat bătălia: pe malurile Argeşului. ■Ceea ce este nou, fiind, desigur, insinuat — văzînd că înseşi cronicile turceşti au relevat violenţa luptei şi, la Uruc, că ea a durat cîtăva vreme — exista menţiunea ■că „războiul şi bătaia'- s-au continuat „timp de o săptămînă". Nu ni se spune care dintre cei doi adversari au obţinut victoria: Baiazid sau Mircea. Dar putem afirma că dacă Yildinm ar fi fost victorios, naratorul n-ar fi emis această subliniere sau măcar autorul capitolului în chestiune. Documentul continuă să rămînâ confuz: „la sfîrşit pacea a fost încheiată cu voievodul român . . ."• Condiţiile acestei păci nu au fost prevăzute, pace care n-a existat în realitate, nu a fest atunci încheiată între Mircea cel Bătrîn şi turci, în această împrejurare Yildinm Baiazid, dar a fost o pace *(sulh)* totuşi (sigur după victoria sultanului) adică ea i-a fost impusă noului principe numit la tronul Ţârii Româneşti de Yildinm, fie lui Vlad — care avea legături de rudenie cu Mircea, provenind, deci, din aceeaşi dinastie, cum arată Thuroczi[x] — respectiv „voievodul român"- aşa cum se consideră în documentul nostru, fără sase încurce în detalii cu caracter lccalşi personal. Documentul turcesc continuă: „voievodul se întoarse în ţara sa", ceea ce este un non-sens dacă el îl vizează pe Mircea, căci acelaşi document relatează cum a venit Baiazid (din Ungaria şi netrecînd deloc pe la Nicopole, cum a venit în realitate) în Ţara Românească şi s-a trezit tăindu-i drumul Mircea, „beiul român". Sau dacă se ia în considerare faptul că Mircea, după bătălia de la „Rovine" a părăsit ţara şi a trecut în Transilvania lipsa de logică poate fi înţeleasă. Dar fraza imediat următoare: „Şi Yildinm Trăsnetul trecu rîul Argeş şi se opri în faţa cetăţii de la Nicopole" este totuşi confuză în ceea ce priveşte *consecutio rerum.* Deoarece coordonatele geografice indiemd, în aceste circumstanţe, că bătălia sau „bătăliile"- de o săptămînă s-au purtat undeva la est de rîul Argeş, pentru că, cenform „capitolului " nostru, el trece acest curs de apă şi se opreşte în faţa cetăţii Nicopole, deci în împrejurimile Nicopolului Mic-Turnu {Măgurele), dar care nu este numit, la est de rîul Olt, de unde traversează apoi Dunărea cu ajutorul ambarcaţiunilor lui Şişman. Trebuie să recunoaştem că naratorul, care era bine informat asupra reţelei fluviale şi a cetăţilor din Ungaria inferioară, nu avea o viziune clară asupra evenimentelor care s-au desfăşurat în Ţara Românească, în afara precizării faptului istoric real privind bătălia dintre cei doi dinaşti „pe (malurile) Argeşului".

De reţinut un alt detaliu confuz. Documentul nostru afirmă în fraza următoare că Şişman „la fel ca şi voievodul român, plătea tribut sultanului". După cum am constatat, documentul se referă la Mircea, în ceea ce-1 priveşte pe Vladj nu are nici cea mai mică idee. Seria faptelor privitoare la tributul plătit de Ţara Românească a fost stabilită de istoriografia critică românească după cum urmează: după bătălia de la „Rjvine", Vlad, numit domn al Ţării Româneşti de către Yildinm Baiazid, plătea tribut turcilor, era deci un *harăcgiizâr,* deşi nici o menţiune scrisă nu arată acest fapt ca imperios necesar. După care a fost făcut

[1] **Joannis** de **Thurocz,** *Chronica llungarorum,* la J. G. **Schwandtner,** *Scriptores Rerum Hunguricarum,* **Pars** Prima, **Tyrnaviae,** 1765, p. 377: **„alter *Daan,*** alter *Xlerche,* ambo eodem sanguine nati" ; cf. Panaitescu, *op. cit.,* p. 255 şi nota, unde este arătat că „Daan" era tatăl lui Vlad (şi fratele **lui** Mircea), Thuroczi confundînd pe tatăl cu **fiul.** Conform documentului **lui** Sigismund din 139 ,

■ r de către voievodul Transilvaniei Stibor de Stiboricz [1], în cetatea Dîm-
B?n ■ ccndusîn Transilvania, unde i se pierde urma; Mircea reia trenul dato-
n'\torului suzeranului său Sigismund de Luxemburg, dar el nu se mai recu-
[1] t supus al lui Baiazid care, tare preocupat de conflictul său fatal cu Timur-**k încetează** să-1 mai supere pentru moment. Totuşi în 1415, Mircea consimte
steze jurămînt de credinţă şi **să** plătească tribut noului sultan, Mehmed I
Pbi care, pornind cu armata sa, cucerise cetatea Giurgiu, situată pe malul
% românesc, al Dunării[2]. Prin urmare, începînd de la această dată, Mircea,
l ceilalţi domni ai Ţării Româneşti care l-au succedat a devenit *harâcgilzâr.*
raţia turcă oricît de tardivă ar fi, oferă cititorului adevărul istoric *grosso modo.*
Al doilea „capitel", al doilea **document,** este clar, explicit şi just. Fără a
ra realităţile obiective prin povestiri imaginare, dar lipsit de elemente concrete
necesare,'cunoscute din alte surse, în special cronologia şi circumstanţele
itice generale în care s-au desfăşurat evenimentele expuse, rămîne o bună
■estire şcolărească despre **expediţia sultanului Murad** al II-lea în Transilvania,
anul 1438.
în virtutea constatărilor de mai sus apare evident pentru oricine, şi noi
iem de asemenea, că în ceea ce priveşte cele două „documente'-, nu avem de
ice cu adevărate documente în sensul actelor care conţin informaţii scrise,
cepute după un formular fix, datate şi semnate şi constituind dovezi în acest
ci din două capitole detaşate ***(fad)*** dintr-o expunere istorică despre gloria
ei otomane şi a otomanilor, în cazul de faţă două secvenţe privitoare la Unga-
şi Ţara Românească reunite în concepţia naratorului. Cele două pagini conţin
ă capitole consecutive din *res gestae* otemane, scrise în spiritul menţionat,
< *maniere de . . .* şi în scopul evident de a instrui pe oricine despre vitejiile
ce ale lui Yildinm Baiazid şi ale lui Gâzi Murad prin părţile noastre. Sînt
i, două capitole scrise de un anonim, *ad usum Delphini,* pentru fiii, a numero-
r fii, ai cutărui sau cutărui padişah (al căror nume nu-1 putem preciza) pentru
sădi spiritul trecutului eroic, chiar denaturînd adevărul istoric sub o formă
mult sau mai puţin gravă.
Orice s-ar dovedi, dacă cel care a ţinut pana a fost un istoric pentru
motivele L menţionate, cele două „documente'- lipsite parţial de forţă
probatorie şi iărate cu ficţiuni ciudate, au o valoare relativă, ele ne oferă
doar posibilitatea i constata modul în care se reflectă isteria reală a secolelor
al XlV-lea şi al -lea în cercurile seraiului de la Topkapi în secolele al XVI-
lea şi al XVII-lea.

ru Stibor, voievodul Transilvaniei, care 1-a făcut prizonier pe domnul **Vlad,** vezi Wenzel Gusz-
Stibor *Vajda Eletrajzi tanulmdny* (Voievodul Stibor. Studiu monografic), în „Ertekzesek a
enelmi Tudomânyok Korebol, Magyar Tudomânyos Akademia, II, osztăly, IV kotet, II szâm,
ipest, 1874, p. 99: **„iniquua** Wlad Wayuoda protunc per dictos Turkos ad Wayuodatum dic-
■n Parcium nostrarum Transalpinarum intrusus fuerat et promotus". V. Wenzel, *loc. cit.*
[2] Conform cu *Istoria României,* II, p. 383.

RELAŢIILE LUI MIHAI VITEAZUL CU IMPERIUL OTOMAN*

Polivalenţa marelui demn al Ţării Româneşti Mihai Viteazul **(1593—1601)** — primul unificator al celor trei ţări române, Ţara Românească, Transilvania şi Moldova — s-a constituit ca un reflex al istoriei comune românc-turce. Moştenind situaţia umilitoare a unei vasalităţi epuizante la umbra statului celui mai puternic din această parte a lumii, grefată pe trăsăturile personalităţii sale a cărei energie rezistă la orice încercare şi animat de un singur gînd, de a-şi vedea ţara sa independentă, „liberă" de sub turci, el a luptat fără încetare în acest scop. Mobilul majorităţii acţiunilor sale ne conduce în ultimă analiză la Istanbul, de dominaţia căruia voia să se desprindă cu orice preţ.

0 va spune *imo pectore* în „Memoriul" său scris la Viena în februarie 1601 şi trimis marelui duce al Florenţei, Ferdinand I de Medici: „în vremea aceasta se poate vedea că n-am cruţat nici cheltuieli, nici osteneală, nici sînge, nici însăşi viaţa mea, ci am purtat războiul aşa de multă vreme singur, cu sabia în mînă, fără să am nici fortăreţe, nici castele, nici oraşe, nici cel puţin o casă de piatră unde să mă pot retrage, ci abia una singură pentru locuinţă. Şi fiind din ţări aşa de îndepărtate şi necunoscute, nu am pregetat să mă alătur cu puterile mele şi cu cheltuieli uriaşe la creştinătate . . . Astfel rog toată creştinătatea să-mi stea într-ajutor, căci am pierdut tot, şi ţări şi bogăţii şi soţie şi copilaşi şi în sfîrşit tot ce am avut pe lume" [1].

Momentul istoric era favorabil planurilor noului voievod român, căci marele-vizir Sinan paşa forţă mîna sultanului Murad al III-lea pentru a începe un nou conflict cu Imperiul roman al Habsburgilor, conflict devenit „războiul cel lung" (1593—1606). Ajuns la tron în mijlocul zăngănitului de arme, Mihai s-a aliniat imediat frontului antiotoman, care purta numele de Liga Sfîntă. El a aderat de bunăvoie la această alianţă: „m-am aliat cu Liga creştină din propria mea voinţă", spune el într-un raport către împărat, în 1600.

Unii cronicari otomani subliniază corect şi sincer fenomenele economice şi sociale create de turcii înşişi în cele două ţări române şi, în special, în Ţara Românească, factori care au provocat revolta lui Mihai Viteazul şi a poporului său — ca dealtfel şi a Moldovei —, împotriva dominaţiei otomane, fără a mai aminti motivarea politică, religioasă sau naţională. Naima Efendi pictează tabloul următor, care justifică prin el însuşi declanşarea mişcării de eliberare a ţării: „în Ţara Românească erau din abundenţă oi, vite mari şi mici, miere şi sare.

* Acest studiu a apărut în „Revue Roumaine d' Histoire", tome XIV (1975), nr. 3,p. 457 — 482.

[1] Vezi textul publicat de Angelo Pernice, *Un episodici del valore toscano nelle guerre di V alaechia alia fine de secolo XVI,* Firenze, 1925 (Estratto dall' „Archivio Storico Italiano", seria VII, 1924), p. 50 — 51. O traducere românească cu note şi comentarii de A. Decei, în *Literatura română veche (1402-1647),* ed. G. Mihâilă şi Dan Zamfirescu, voi. II, Bucureşti, 1969, p. 55-56.

I voievozii se schimbau, negustorii şi bogătaşii din Istanbul le împrumutau i după aceea se duceau în ţară şi, în schimbul banilor daţi, strîngeau de la **latie** oi, miere şi brînză. Şi în timp ce ei cereau aceste lucruri, cu o dobîndă [1]' ă au' izbucnit certurile. Cămătarii, cînd îşi revendicau banii mergeau pînă [S1]"nc'ît ji insultau pe bei, îi blestemau şi provocau violenţe" [1]. Un alt cronicar [3] contemporan, Pecevî: „Creditorii lui Mihai la Bucureşti, reşedinţa beilor Tara Românească, erau mai mulţi ca 4 000 de oameni. Majoritatea erau eri si şefi militari. Ei se năpusteau în fiecare zi asupra zisului infam şi bom-au cu pietre palatul său, numit în limba lor *Kurta,* avariindu-l pe alocuri. iau tot ce puteau, loveau paznicii de la poartă şi îi răneau. Toate acestea icut ca blestematul Mihai să ajungă la limita răbdării'-[2]. Pentru a fi drepţi, aie să recunoaştem că pe lîngă ieniceri, care, aşadar, părăsiseră rigiditatea irectitudinea marţială exemplară pentru a se deda unor practici lucrative, igătindu-se astfel şi pe lîngă căpeteniile militare, se aflau şi numeroşi alţi itaîisti", cu precădere greci, armeni şi evrei'-[3].

Cont'ralovitura pe care le-a dat-o Mihai, sprijinit pe clasa boierilor şi pe tru-românesti, sporite de un detaşament maghiar din Transilvania trimis de ;ipele Sigismund Bâthory (1581 — 1602, de patru ori) şi comandat de Mihai **rath** (de origine croată) şi Ştefan Bekes (de origine română), a fost gîndită însă în aplicare într-o manieră care aminteşte de sugestiile lui Machiavelli ru salvarea patriei. El a masacrat fără milă, la 13 noiembrie 1594, pe toţi i sau supuşii turci care se găseau la Bucureşti, avînd drept scop luarea în re la fel fără milă a economiei, pentru independenţa şi libertatea ţării. Ţara ânească era curăţită de turci şi steagul revoltei adică al eliberării şi inde-enţei era ridicat.

După cinci zile — timp în care vestea ajunse la Istanbul —la 18 noiembrie „războiul a fost proclamat" în capitala otomană împotriva Ţării Româ-şi de asemenea împotriva Moldovei unde voievodul Aron, în înţelegere cu odul muntean, a ridicat şi el steagul revoltei printr-o acţiune asemănătoare. ui era de a le readuce în staulul Imperiului otoman. Era neîndoielnic o iune de prestigiu, dar, am văzut, că în acelaşi timp, şi mai ales, era în joc cstiunea aprovizionării imensei capitale a Bosforului [4]. Din acest moment, legăturile între Mihai Viteazul şi Imperiul ctcman s-au îbat complet. Mihai devine pentru fcstul suzeran un trădător, un duşman rat. Totuşi, de-a lungul anilor care s-au succedat, în timp ce se războiau îtea cîmpuri de luptă, cei doi adversari au recurs adesea şi la armele diplc-'i în scopul instaurării unei păci acceptabile pentru fiecare parte. începe) eră a duplicităţii, a disimulării.

)upă sîngeroasa zi de 13 noiembrie 1594, Mihai continuă loviturile împc-cetăţilor turceşti de pe pămîntul românesc, cea de la Giurgiu, pe care n-a >o cuceri, dar a jefuit oraşul, cea de la Brăila, apărată de Karacavuş Meh-bei, care a fost cucerită la 17 ianuarie 1595. Alte trupe româneşti au tre-mnărea pe gheaţă în Dobrcgea, unde au ars Hîrşova şi banul Mi'halcea s-a at asupra puternicei cetăţi Silistra, apărată cu succes de sangeacbeiul

lh\XC"ma Tarihi' ed- revăzută de Zuhuri Danişman, **voi.** I, Istanbul, 1967, p. 192.
iDranim Petevî, *Tarih,* voi. **II,** Istanbul, 1283/1867, p. 158.
că D rga'i *tona lui* ***Mihai*** *Viteazul,* Bucureşti, 1968, p. 135, întemeiată pe documente P **ivxnu** acest aspect economic al decadenţei în care se găseau Moldova şi Ţara Rotr.â-
i wn ormuz akl- *Documente privitoare la istoria Românilor,* **voi. III—**1, p. 465; raportul 'eneţ.an Marco Venier din Istanbul.

fc Mustafa, dar oraşul a fost de asemenea ars. Alte unităţi au distrus Şiştovul şi au ajuns pînă în împrejurimile Rahovei şi Yidinului.

Aceste succese neaşteptate au impresionat şi mai mult Poarta, unde, între timp, sultanul Murad al IlI-lea a murit (la 15 ianuarie 1595), iar fiul său Mchmed al IlI-lea care 1-a urmat, 1-a înlocuit pe marele-vizir Sinan paşa cu rivalul său, Ferhad paşa. S-a decis de asemenea ca Mihai să fie schimbat cu un alt voievod. Acesta era foarte tînărul Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, fcst vcievcd al Moldovei. A fost pusă în mişcare o întreagă armată, în care se distingeau 2 000 de ieniceri, sub ccmanda fostului beilerbei deMar'aş în Anatolia, Mustafa paşa. Trupele otomane au atins Dunărea la Ruse. Mihai, care mai înainte a trebuit să alunge o incursiune tătară, a trecut Dunărea, încă îngheţată şi, la 13 februarie, a dobîndit o victorie asupra lui Mustafa paşa, care a fcst cmorît împreună cu mulţi turci; o parte s-au putut salva, împreună cu imberbul Bogdan, despre care se spunea că ar fi trecut la islam [1].

Totuşi, Poarta nu înţelegea — fiindcă nu putea —• să renunţe la izvorul de bogăţie al Ţării Româneşti. A fcst aşadar hctărîtă o expediţie a armatei imperiale în frunte cu marele-vizir Ferhad paşa.

în faţa acestei ameninţări, voievodul român a fcst nevoit, pentru a obţine ajutor, să se alipească mai mult de singura putere reală şi vecină, Transilvania, în afara alianţei sale cu voievodul Arcn al Moldovei, care se afla într-o situaţie identică, ceea ce a însemnat legalizarea forţată, prin acorduri politice, a poftelor de dominaţie ale lui Sigismund Bâthory. O delegaţie de boieri şi fruntaşi ai bisericii române s-a dus la Alba Iulia, şi, la 20 mai 1595, a fcst semnat aici, în absenţa voievodului, tratatul între cele două ţări, prin care „Mihai Viteazul înceta de fapt de a mai fi domnul Ţării Româneşti; el era locţiitorul pentru Ţara Românească al principelui Transilvaniei, căruia tratatul îi închina în deplină vasalitate ţara—,v.n fel de guvernator deci"[2].

Concomitent, armata imperială turcească pcrnise la drvm. Ajrns la Adrianopol, marele-vizir Ferhad paşa s-a hotărît să anexeze ţările române la Imperiul otoman. După polihistorul Kâtib Celebi şi după alţi cronicari ctcmani ai epocii, „în acel timp, a cincea zi a lunii ramazan (14 mai 1595), Ţara Românească şi Moldova au fost transformate în *eyâlet*[3]. Moldova a fcst dată lui Cafer paşa, fost beilerbei de Şirvan, Ţara Românească a fcst dată lui Satirei Mehmcd paşa, beilerbei de Anatolia, iar pentru a impune contribuţiile acester ţări *dej'teidarii*A-ul (funcţia de şef al finanţelor) a fcst dat lui Mehmed bei de Yenişehir. Un alt firman a fost emis pentru strîngerea a 12 000 de soldaţi pentru armata permanentă'- [4]. Anexiunea a fost menţinută şi de succesorul lui Ferhad paşa, de Sinan paşa, care a intrat în Ţara Românească în virtutea ei ca într-o ţară teoretic musulmană.

Nu s-ar putea sublinia îndeajuns importanţa pentru Imperiul otoman, ca, dealtfel, şi pentru Ţara Românească şi Moldova, a acestei măsuri drastice care le punea pe acelaşi plan cu Grecia, Albania, Bulgaria, Serbia şi Ungaria, în cadrul Imperiului otoman. A fcst pentru prima dată în isterie cînd s-a hotărît transformarea în „paşalîc'- — cum se spune în remâneşte — a celor două ţări autonome revoltate. Niciodată, pînă acum, turcii nu încălcaseră acordul

[1] Naima, *ibidem* şi p. 118.

[2] *Istoria României,* voi. II, Bucureşti, 1962, p. 961.

[3] „Provincie" a Imperiului otoman, termen echivalent lui *vilăyet,* „provincie administrată ■de un *văii",* un guvernator. Un alt titlu al şefilor de *eyâlet* este *beglerbegi,* pronunţat mai tirziu *'ieylerbeyi,* „beiul beilor", respectiv al unui anumit număr de *sangeaebei.*

* Kâtib ţelebi, *Fezlehe-i tarih,* voi. I, Istanbul, 1286/1869, p. 50.

fără să fie scris între cele două părţi cu privire la statutul juridic şi VV economic, social, politic şi religios, al celor două principate dunărene,)p l da faptului că trupele lor au ocupat efectiv în repetate rînduri, pe unul W lălăit Soarta principatelor părea să ia o întorsătură nouă şi durabilă.

în sfîrsit, marele-vizir Sinan paşa, după ce a reuşit să ia locul rivalului său h d pasa, care a fost executat după aceea, a trecut Dunărea la 19 august , entru' a-l învinge pe Mihai Viteazul şi pentru a aduce la îndeplinire ane-- >a noului *e valet.* Mihai a încercat să se opună înaintării turceşti, cu o armată "l6 000 împotriva armatei vizirului alcătuită din 40 000 de ostaşi din trupele late la care se adăugau trupele neregulate. Ciocnirea a avut loc la Călu- ni la 23 august, între Giurgiu şi Bucureşti. Trei comandanţi turci: beilerul de Damasc, Mustafa paşa, beilerbeiul de Sivas, Haydar paşa, şi beiul de opole **Huseyin,** au fost omorîţi; Satirei Mehmed paşa, noul stăpîn musulman tării, a fost rănit, dar a fugit. Sinan paşa, răsturnat de pe calul său în istinâ lacului, a fost scos de un soldat turc şi a devenit prilej de batjocură Ltru cronicarii otomani. Totuşi, în faţa forţei turcilor, Mihai s-a retras pînă graniţa transilvană.

între această dată şi 31 octombrie, adică mai mult de două luni, Ţara mânească devine în mod efectiv o provincie a Imperiului otoman. Sinan ;a a ocupat Bucureştii, apoi Tîrgovişteа, fosta capitală a Ţării Româneşti, inica lui Radu Popescu notează: „Iar turcii înţelegînd de aceasta, să rădiă cu toţii de veniră la Bucureşti şi făcură acolo cetate şi ajunseră pîn-în govişte şi acolo încă făcu cetate; şi cuprinseră toată Ţara Muntenească"- [1].

Dar riposta nu se lăsă aşteptată. într-un tîrziu, ostile unite ale Ţării Româti, ale Transilvaniei şi ale Moldovei l-au alungat pe Sinan paşa, care a trecut cipitat Dunărea pe podul de la Giurgiu. Expediţia de cucerire se încheia lic. Cei mai celebri istorici otomani ai epocii sînt unanimi cînd recunosc astrul provocat la Giurgiu, în zilele de 27 pînă la 31 octombrie 1595, de către *hal-i bed-faăl,* „Mihai Răufăcătorul", „armatei încununate de victorie", ***:er-i*** *zafer-şi'âr,* Kâtib Celebi conchide: „A fost o nenorocire şi un dezastru t de mari cum nu s-au mai văzut în nici un secol şi nu s-a auzit de o asenea înfrîngere, nicicînd în istorie" [2]. Şi cronicarii turci pun pe primul plan, relatarea acestor evenimente, întotdeauna pe Mihai Viteazul, care i-a imprenat prin curajul său; în acelaşi timp, „suzeranul" Sigismund Bâthory se .da în Europa singur cu aceste victorii.

Rezultatul acestei expediţii a fost nul. Sinan paşa a fost destituit imediat, hotărîrea de a **anexa** cele două ţări române a fost abandonată şi nu s-a mai rbit niciodată de ea [3].

La sfîrşitul anului 1595, Mihai a dobîndit aşadar din nou independenţa **u** sale faţă de turci, dar şi faţă de celălalt suzeran. Cronica internă româ-

ş p p

?*" £'■ 61: Bir mertebe **musîbet ve hasâret** olmuştur ki bir asirda **nazîri** vâki' ve bir e inhizam şâyi' olmamişdur. Cf. de asemenea Xaima, T, 136; Pecevî, II, 173, şi alţii.
n PaŞa numit de cît **i d Pî *di bî ă*** d f ă ă i" i i s

Cronicari muntteni, ed. M. Gregorian, voi. I, Bucureşti, 1961, p. 125; *ibidem,* p. 321 şi

e şy lmamişdur. Cf. de asemenea Xaima, T, 136; Pecevî, II, 173, şi alţii.
Giu man PaŞa> numit de cîteva ori de Pece'/î *serdar-i bî ăr,* „comandant fără ruşine", a trimis
ebi in c ° S CnsOare la sfîr Şitul lui octombrie lui *nişancibaşi* (şeful cancelariei), care era Musa
Ue ■bri i ^ 11 încearcă să explice şi să justifice retragerea şi infringerea sa; vezi A. Veress, *Bocu-*
(***y mioare*** *la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti,* voi. V, Bucureşti, 1932, p. 298,

nească menţionează: „Atuncea Batîr Jicmon deaca văzu pre Mihai vodă cu atîta **vitejie şi** cu atîta înţelepciune, slobozit-au Ţara Românească cu tot venitul ei, ca să fie iară pre sama lui Mihai vodă" [1].

El a continuat totuşi lupta cu turcii, în timpul iernii 1595—1596 şi trupele sale au trecut de mai multe ori Dunărea. Turcii, de asemenea, au continuat să exercite presiune asupra Ţării Româneşti. Ei au numit *muhafiz* (comandant) de Vidin pe fostul voievod român Mihnea, trecut la islam şi devenit Mehmed bey. Fiul acestui apostat, Radu, numit Radu Mihnea, a fost numit voievod în Ţara Românească, la insistenţele lui Sinan paşa, care ocupă din nou, pentru a cincea şi ultima oară, postul de mare-vizir. Mihai intervine pe linia Dunării moldovene — pe unde voia Radu Mihnea să intre în ţară şi-l alungă [2]. Către sfîrşitul lunii ianuarie 1596 Sinan paşa a trimis o nouă expediţie împotriva Ţării Româneşti: Sokolluoglu Hasan paşa de Vidin, secundat de unităţi tătare, a ajuns pînă la Tîrgovişte; dar a fost bătut şi a trecut îndărăt fluviul. în luna martie un detaşament român, comandat de „haiducul"- sîrb Veliciko, a trecut în Dobrogea şi a jefuit oraşul Babadag; dar au fost la rîndul lor risipiţi, iar Veliciko a căzut aici[3].

Paralel cu aceste încăierări aproape necurmate, Mihai întreprinse în mai multe rînduri demersuri pe lîngă Sinan paşa încercînd să obţină iertare pentru iaptele sale şi menţinerea în domnia Ţării Româneşti, plătind fireşte tributul. Dar învinsul din 1595 a refuzat [4]. La 3 aprilie 1596, cumplitul Sinan paşa a murit şi a fost înlocuit cu Damad [5] Ibrahim paşa, care devine mai favorabil lui Mihai al Ţării Româneşti. O nouă intervenţie întreprinsă de acesta şi de boierii munteni a prilejuit discuţii violente în divan între istoricul Sadeddin şi muftiul Bostanzade, iar în cele din urmă i s-a acordat iertarea [6].

în anul 1596 a avut loc expediţia personală a sultanului Mehmed al IlI-lea împotriva Austriei, încheiată cu victoria turcească de la Mezokeresztes.

Mihai continuă raidurile în sudul Dunării. El şi-a trimis trupele, sub comanda şefului haiducilor sîrbi, venit la el, Baba Novac, împotriva lui Sokolluoglu Hasan, paşa de Vidin, pe care l-a atras într-o ambuscadă în munţii din ţinutul Sofiei şi l-a bătut [7]. în schimb, o altă expediţie, trimisă de asemenea în luna iulie, sub Farcaş aga, a căzut în ambuscada turcilor în ţinutul Vidinului, corpul expediţionar fiind nimicit aproape în întregime [8].

[1] Vezi *Cronicari munteni,* I, p. 120.

[2] Vezi Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Ţării Româneşti,* voi. I, Bucureşti, 1904, p. 411; Hurmuzaki, *Documente,* IV—2, p. 216 şi III—1, p. 503; N. Iorga, *op. cit.,* p. 207.

[3] X. Iorga, *op. cit.,* p. 209; Hurmuzaki, *Documente,* XII, p. 258. Vezi de asemenea Sîrbu, *op. cit.,* p. 417, care pledează pentru luna iulie, în timp ce cronicarul turc Mustafa Selânikî, *Tarih* (în traducerea românească a lui Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmet, *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase,* voi. I, Bucureşti, 1966, p. 382), indică o altă dată: 3 septembrie 1596, fără a numi vreun comandant român.

[4] Cf. Hurmuzaki, *Documente,* IV—2, p. 216; A. Veress, *op. cit.,* V, p. 15, 17. Se vorbeşte de o ofertă din partea lui Mihai de a restitui prada luată la Giurgiu, de a spori tributul anual pînă la 200 000 de scuzi şi de a trimite la Istanbul ca zălog pe nepotul său Marcu, fiul voievodului Petru Cercel; N. Iorga, *ibidem,* p. 206, consideră aceste veşti drept „născocite". Dar intervenţiile repetate ale lui Mihai sînt un fapt absolut sigur, confirmat de ambele părţi.

[5] *Damad* înseamnă în turceşte „ginere" ; el era căsătorit cu Ayşe Sultan, fiica sultanului **Murad** al III-lea, deci cumnat cu sultanul Mehmed al III-lea, fiul său.

[6] *Mujti-vX* din Istanbul, zis şi *şeyhiilislăm,* era suprema autoritate religioasă otomană. \ ezi studiul autorului: *Violenta dispută asupra **lui** Mihai Viteazul şi a Ţării Româneşti între Hogea Saded din şi muftiul Bostanzade, la 6 aprilie 1596,* în „Apulum", XIII '(1975), p. 299-313.

[7] Pernice, *op. cit.,* p. 40 —41; Hurmuzaki, *Documente,* XII p. 376.

[8] *Cronicari munteni,* I, 127; N. Iorga, *op. cit.,* p. 209; I. Sîrbu, *op. cit.,* p. 418, care muta data de 16 iulie în primele zile din mai.

T rcii au dat o lovitură puternică temerarului domn român cu ajutorul
săli tătarii, sub hanul lor din Crimeea Gâzi Giray al II-lea (1596—1608),,
r V aiuns la hotarul Ţării Româneşti. Un complot al cîtorva boieri complică
a. ^aj mult situaţia în interiorul ţării: marele logofăt Chisar, Dan, fost
=. **vistiernic,** si alţii au pus la cale o lovitură împotriva lui Mihai, pentru a-l
"″ si a-1 înlocui cu Simion Movilă, fratele domnului Moldovei, mare duşman
': **jjihai.** Descoperiţi, ei au fost judecaţi [1]. între timp, tătarii au intrat îa
' **i** au ars oraşele Buzău, Gherghiţa şi Bucureşti. Mihai a adunat o armată,
înteană — căci mercenarii cazaci fugiseră în faţa tătarilor —, şi a ieşit
herghita pentru a da lupta cu hanul, care o evită însă, retrăgîndu-se înc
roeea hărţuit de români[2]. Mihai a făcut cu acest prilej un mare serviciu
iţelor creştine, căci tătarii trebuiau să se unească cu armata sultanului
med al III-lea, dar întorşi din drum ei n-au mai ajuns la întîlnire.
între timp, în octombrie 1596, Mihai a primit steagul turcesc, semn al
irmării pe tronul care rămînea deci la dispoziţia sultanului, şi fireşte el
:eput să trimită tributul, *haraţ-ul* la Poartă [3].
Valoarea acestui tribut, stabilită din nou, nu este cunoscută. Cronicarul
aikî menţionează pentru începutul anului 1598 suma de „şapte poveri'?
kce, dar acesta reprezenta numai o parte a tributului anual [4].
Situaţia voievodului şi a ţării sale părea, pentru moment cel puţin, clari-
ă şi consolidată.

în cursul acestor incursiuni dincolo de Dunăre, o nouă situaţie s-a contu-
care a arătat că Mihai Viteazul, bun cunoscător al Imperiului otoman,
iles al zonei sale sud-dunărene, formula şi nutrea planuri mult mai vaste
triva Imperiului otoman, asociindu-şi la acţiunile sale şi populaţiile creştin-
.oxe bulgare şi sîrbe — aşa cum turcii turanieni au asociat imperialismului
alitic, economic şi religios musulmani eterogeni din punct de vedere etnic
abi, lăzi, kurzi, caucazieni şi alţii. Era o replică la Liga Sfîntă a Europei.
ice, replică pe care voia s-o organizeze cu ajutorul forţelor populare ortо-
din Balcani. în ciuda micii întinderi a ţării şi a modestiei forţelor sale,.
sea fără încetare firele revoltei generale a acestor populaţii, sprijinită de
uşi şi ajutată material şi de Liga Sfîntă. El era, sub acest aspect, elemen-
namic şi veriga exemplară pentru cei care doreau cu ardoare să-şi recon-
e statele dispărute şi să scape de stăpînirea turcească; între aceştia, fireşte,.
Şi greci.
ncă cu mult timp înainte se constată mişcări antiotomane la sîrbi şi la
n. Cîteodată aceste agitaţii se transformau în adevărate răscoale, cum;
: cazul în Banatul cucerit şi transformat în *vilăyet* otoman din 1552. în
la Vrsac, răsculaţii s-au organizat în vederea luptei de eliberare de sub
sub conducerea banului Sava Veli Mironit şi a episcopului Teodor şi au
ajutor militar la Sigismund Bâthory. Acesta le-a trimis trupe sub comanda

Hurmuzaki, *Documente,* III— 1, p. 277; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1936,
^•Iorga, *op. cit.,* p. 210.
P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 124.
N. Iorga, *op. cit.,* p. 212.
Ibidem, p. 386.

lui Moise Szekely, care însă s-a oprit la graniţa transilvano-otomană. După cîteva succese iniţiale, aceşti revoltaţi au fost copleşiţi de forţele beilerbeiului •de Timişoara, Kiicuk Hasan paşa \

Cu toate acestea, principele Bâthory scria de la Alba Iulia, la 23 iunie 1594, direct sultanului Murad al III-lea, invocînd cu fermitate fidelitatea sa faţă de Poartă şi declarîndu-se adversar al austriecilor, dar în acelaşi timp acu. .zînd administraţia otomană de o serie de delapidări şi de cruzimi comise împotriva populaţiei creştine. Acestea — sublinia el cu abilitate — au fost - pricina unei justificate revolte cu caracter social împotriva perceptorilor turci[2]

Motivarea şi justificarea ideologică a acestor mişcări care încercau să elibereze de sub controlul otoman popoarele sud-dunărene era, conform imaginii epocii, în acelaşi timp economico-socială, etnico-naţională şi religioasă. Cam aceiaşi factori îi împingeau pe turci, la rîndul lor, să-şi întindă dominaţia şi să o menţină, în detrimentul popoarelor balcanice şi centro-europene.

Situaţia, sub acest raport, era tocmai coaptă, în anii 1593—1594, în Bulgaria de azi, care făcea parte din *vilâyet-ul* de Rumelia [3]. în aceste ţinuturi, în unele sate locuite de bulgari şi de români, exista o organizaţie alcătuită din comunităţi privilegiate, voinicii **(turc.** *voynugan* = „viteji"), martologii (turc. *imrtolos* = „voluntar"), socolarii (turc. *sokollu* = „şoimar") sau dervengii (turc. *derbentci* = „păzitori ai trecătorilor"), înarmaţi dar dependenţi de beii turci[4]. Elemente agitate, ei erau adesea dispuşi să lupte împotriva stăpînilor lor alc- .geni. Mihai Viteazul, în cursul acţiunilor şi incursiunilor sale în sudul fluviului a transplantat şi stabilit în Ţara Românească numeroase contingente dintre .aceştia.

Acţiunile voievodului român nu erau izolate. Arier-planul era constituit de forţa creştină centrală, reprezentată de Rudolf al II-lea şi de principele Sigismund Bâthory, amîndoi catolici. Dar atît aceşti doi conducători, care se doreau a fi *spiritus rectores* ai lungului război antiotoman, cît şi domnul român, care - era într-adevăr braţul lumesc în zona carpato-dunăreană, au recurs la serviciile şi alianţa popoarelor balcanice.

Cei mai activi agenţi ai împăratului pentru punerea în aplicare a acestor planuri de a răscula elementele ostile dominaţiei otomane în însuşi interiorul statului otoman, erau balcanici: fraţii raguzani Paolo Giorgio şi Giovanni de Marini Poli [5], care au pus în legătură, sub egida lui Rudolf al II-lea, pe creştinii din Turcia europeană cu Mihai Viteazul şi cu Sigismund Bâthory. Şi alţi raguzani au trecut de partea domnului român, între care curajosul său căpitan Deli („Nebunul"- sau mai degrabă „Viteazul") Marko, cu cîteva sute de oameni de

[1] A. Veress, *op. cit.,* voi. IV, p. 77, 79, textul în maghiară cu trad. rom. Textul latin a fost publicat de Wolfgang Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis,* ed. secunda, t. III, Cibinii, 1783, p. 224. Veress crede că „Mihâly Vajda" din acest document este Mihai Viteazul, ceea ce este impro babil. Despre aceste evenimente *v.* I. T ornic, *O ycmauKy Cpoa y Eanamy 1594 zoduue.* Belgrad, 1899 (pe care n-am văzut-o).

[2] A. Veress, *op. cit.,* IV, p. 82, 85.

[3] V. capitolul „Prima răscoală la Târnovo", în lucrarea Academiei Bulgare, *Hcmopun Ha Eb.ieapux,* voi. I, Sofia, 1954, p. 265 şi urm. şi de asemenea studiul lui C. Velichi, *Iioxodume na Muxaii Bum.i3y.i HCIK>e om /Jynae* în «McTopHHeCKH *Tlpejnen*», an. XXIX, 1, Sofia, 1973, p. 63 —72.

[4] C. Jirecek, *Hcmopu.t na Ba.wapu.i,* Sofia, 1929, p. 341; P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 47.

[5] Hurmuzaki, *Documente,* XII, p. 36, 289-290, 1122, 1261—1262, 1268; A. Veress, *op. cit.,* V, p, 149-154, 159-161.

t'onalitatea" sa[1]; el avea să fie executat la Istanbul în 1600 [2]. Un **altul, at** de origine, era abatele Alexandru Comuleo (Komulovic), care a cîşti-Ta lupta antiotomană Transilvania şi Moldova ca emisar al papei Clement al T lea el a dus scrisori şi domnului Ţării Româneşti pe care îl considera suflet mare", datorită originii sale latine [3]. Om de acţiune, mare luptător triva turcilor şi partizan al planurilor româneşti ale lui Mihai Viteazul, st sîrbul Baba Novac, originar din Porecje aproape de Smederevo pe Dunăre, trecînd cu 1 500 de însoţitori de partea domnului rcmân [4], a devenit unul tre celebrii săi căpitani, fiind asasinat în cele din urmă cu multă cruzime Cluj în 1600, de nobilii unguri, pe cînd Mihai era la împărat[5]. Mulţi alţii 'îngroşat numărul soldaţilor balcanici adunaţi sub steagul curajosului român itru a lupta cu turcii, albanezi din Cervena, lîngă Razgrad, în Bulgaria, neobositul grec Karatzas din Chios, devenit ban în Ţara Românească sub nele de Mihalcea Caragea [6], care a fcst şi căpitan şi cm politic în serviciul nnului român, şi care a sfîrşit omorît, în acelaşi timp cu Mihai, de către gene-al imperial Gheorghe Basta, în august 1601, aproape de Turda, în Transil-îia. Neîndoielnic, însă, că grecii, cu simţul Ier diplomatic şi experienţa lor LSpirativă seculară, au jucat un rol mult mai important, atît în interiorul burilor de răsculaţi, cît şi pe căile de legătură în Eurcpa, în ciuda animozi-ii ortodocşilor faţă de catolici.

încurajarea, seînteia care a dezlănţuit răscoala bulgarilor şi a altor elemente ice din sudul Dunării împotriva dominaţiei turceşti a fost victoria zdrobi-re de la Giurgiu a trupelor aliate din Ţara Românească, Transilvania şi ldova. Sigismund Bâthory s-a retras în Transilvania, dar trupele lui Mihai trecut dincolo de fluviu obţinînd noi victorii la Macin, Silistra, Sviştov, hova şi **Vidin** asupra garnizoanelor turceşti. Mai mult decît orice, prezenţa pelcr româneşti printre ei a încurajat decizia bulgarilor [7], care au conceput nul de a reînvia fostul tarat medieval, inventînd un „succesor al lui Şişman" la sfîrşitul secolului al XlV-lea care a trebuit curînd să se expatrieze, prin ■a Românească, în Rusia[8].

Ca urmare a acestor incursiuni, mişcarea politică în rîndul bulgarilor capătă isistenţă. Centrul era la Tărnovo, fosta capitală a Imperiului medieval românо-gar al Asăneştilor, unde se strîng în jurul arhiepiscopului Dionisie Rhallys, cendent al împăraţilor bizantini Paleologi, forţe antiotomane active. Acesta ntrat în legături secrete cu domnul român, cu principele transilvănean şi împăratul habsburg. După anul victoriei creştine, un emisar bulgar s-a dus 1596 la Alba Iulia pentru a cere ajutor lui Sigismund Bâthory, astfel îneît îai Viteazul să poată elibera Bulgaria, fiindcă, spunea el, bulgarii îl aşteaptă rmaţi, ascunşi în păduri; el exprima speranţa că aliaţii creştini vor putea

Hurmuzaki, *Documente,* XII, p. 36 şi IV—2, p. 34. P.

P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 43. [3] **N. Iorga,** *op. cit.,* p.

117, cu bibliografie.

* \ ■ Ivan Pastukhov, *Eb.izapcKa Hcmopu.%* voi. **II,** Sofia, 1943, p. 482.

* Pernice, *S.V.,* şi notele; A. Decei, *op. cit.,* p. 17.

TT (R' '" Stoicescu' *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. **XIV**—* fi,' ¡?ucur5?ti_ 1971. P-42-43; *ct.ibid.,* p. 80-81, „tessaliotul albanez aga Leka, un trăda-m stare de orice".

^ "Vezi, ***Hcmopun*** *m* ***EbAzapuH,*** *loc. cit.* Jirecek, *op.* ***cit.,*** p. 353; P. P. Panaitescu, *op.* ***cit.,*** p. 48.

ajunge pînă la Adrianopol [x]. Era anul cînd noul sultan Mehmed al III-lea, întreprinde expediţia personală victorioasă împotriva austriecilor şi transilvănenilor la Eger şi Mezokeresztes. Dar în anul următor, 1597, alte indicii ne arată amplificarea acestor mişcări sud-dunărene. într-adevăr acum începe să se organizeze rezistenţa bulgară, sub conducerea aceluiaşi mitropolit şi a unui cunoscut şef bulgar, Teodor Balina, „primul nobil din sangeacul din Nicepol", care dispunea de puternice mijloace financiare. în 1596, arhiepiscopul încercase în zadar să-l cîştige pentru cauza lor pe Sigismund Báthory şi atunci el continuă legăturile cu împăratul de la Praga, prin intermediul agentului său Paolo Giorgio de Marini Poli[2].

Totuşi, mitropolitul R allys-Paleologul cunoscînd bine scena politică a epocii sale, se adresează direct lui **Mihai** Viteazul[3]. în martie 1597, i-a trimis din Nicopol doi călugări, în secret, cu scrisori în care îi spunea că este gata să-l slujească înarmat, cu toţi bulgarii, dar că Mihai nu va trebui să încheie pace cu turcii, „căci primejdia va apăsa asupra noastră" [4], că împreună cu alţi episcopi bulgari el îndemna poporul să se răscoale şi că aşteaptă armatele româneşti sub comanda lui Mihai în ţara lor pentru a trece la acţiune: „Măreţia Voastră ne-a ordonat, creştinilor de dincoace de Dunăre, să fim gata ... pentru a-i bate pe păgîni'-; el îi vesti de asemenea că strînsese armată, bani, provizii de grîu. Aceste pregătiri continuau fără dificultăţi. în 1598, din Tîrgovişte, capitala Ţării Româneşti, ambasadorii imperiali, la curent cu aceste activităţi, raportau la Praga că dacă Mihai va trece Dunărea, bulgarii, sîrbii şi albanezii, care sînt de aceeaşi religie cu el i se vor asocia [5]. Mitropolitul Rhallys era considerat de ambasadorii imperiali ca şeful spiritual al bulgarilor, iar Mihai şeful lor militar [6]. Această părere a fost confirmată în toamna aceluiaşi an de răsunătoarea expediţie a principelui român în sudul Dunării. Informaţi despre acţiunile mitropolitului de Tărnovo, turcii îl cheamă la Istanbul, pentru a-l judeca. El reuşeşte să treacă în Ţara Românească, la Mihai, pe care îl sfătuia să renunţe la Transilvania, să cucerească Bulgaria şi să-şi instaleze reşedinţa la Sofia. După acţiunea lui Mihai în Transilvania, în 1599, el se găsea tot pe lîngă domn la Alba Iulia şi îl ruga să nu uite de marea sa misiune în Balcani[7]. După căderea lui Mihai Viteazul, el a trecut pe la Moscova, fără rezultat şi îşi sfîrşi zilele la Viena, fidel planurilor şi năzuinţelor sale.

Sfîrşitul acestor activităţi, duse în vederea realizării unei solidarităţi balcanice împotriva turcilor, a venit, pentru Mihai, în momentul în care el înfăptuise unirea fulgerătoare a poporului român din cele trei ţări: Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, în 1599 şi 1600. Pus în faţa altor forţe şi necesităţi, el a fost nevoit să lase să cadă mirajul drumului spre Bizanţ.

în cursul anului 1597, la fel ca şi în anul precedent, n-au avut lec conflicte majore între Mihai şi suzeranul său de la Bosfor, pe care îl recunoscu ca atare, de curînd, pentru a avea pace.

[1] P. P. Panaitescu, bazîndu-se pe un document publicat de Makusev, *Monumenta Slavorum Mtridionalium,* II, p. 75 — 76.

[2] v. Pastukhov, passim şi *Mcmopu.i Ha Eb.uapu.t.*

[3] N. Iorga, *Sfătuitorul bizantin al lui Mihai Viteazul, mitropolitul Dionisie Rally-Paleclog,* în „Revista istorică", V (1919), p. 26-35.

[4] Hurmuzaki, *Documente,* III—2, p. 243; XII, p. 289-292.

[5] Hurmuzaki, *Documente,* XII, p. 361.

[6] *Ibidcm.*

[7] P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 55.

i> ltfel cel care pretindea a fi suzeranul său, cel creştin de această dată, ""il^ Si^ismind Bâthory, ca urmare a unei încercări militare eşuate în j* ţ "turcesc [1], trimise sultanului, prin intermediul ceauşului Aii, venit U'nte la Alba Iulia, o scrisoare, în care dădea vina pe „Sinan paşa, cu "săi bîii si alţii" pentru propriile sale acţiuni împotriva padişahului, şi • rt^re si pace [2], ceea ce i s-a acordat, la insistenţele marelui-vizir Damad • pasa' Prin urmare, vecinul de la nord al Ţării Româneşti părăsea al de cruciadă şi Liga Sfîntă.

schimb, Minai — deşi supus şi el dm nou, formal, turcilor — nu înceta **«gătească** noi acţiuni care urmau să se desfăşoare la sud de Dunăre. Tre-D°=ste capul fostului său suzeran din Transilvania, el stabilise contacte şi eîatii cu împăratul Rudolf al II-lea din partea căruia începu să primească Iii financiare psntru trupele sale.

'e cînd primea la curtea sa pe ceauşii sultanului şi pe trimişii hanului tăta--rimeeni, el continuă să strîngă legăturile cu bulgarii care-1 aşteptau din nt în irnmsnt. Agentul lui Rudolf la **Tîrgovişte,** Erich Lassota von Steblau, orm^ază împăratul, la 14 septembrie 1597, că „creştinii din Bulgaria şi icolo de Danăre l-ar aştepta cu mare ardoare şi zilnic l-ar certa, ba i-au chiar şi *lettere di maledictiion,* pantru că întîrzie atît de mult şi se aude -ar duce de nas, (adăugind că) ei ar întreprinde ceva din proprie iniţiativă nai tîrziu nu ar reuşi şi s-ar întoarce împotriva lor, a soţiilor şi copiilor :unci aceasta să fie pe seama propriului său suflet şi conştiinţă" [3]. La 30 nbrie, acelaşi agent imperial raportează din tabăra de la Stăteşti că „Mihai 1000 de oameni pentru iarnă, dat fiind acordul său cu mitropolitul din ria (care are, după cum 1-a anunţat pe principe, 30 000 de oameni pregă-i că el vrea, cînd va îngheţa Dunărea, să treacă pe malul celălalt, cu spe-de a cuceri, cu concursul populaţiei, ţara pînă la munţi" [4]. Mai tîrziu, inind mai bine posibilităţile, Mihai scrie prin intermediul lui Mark Schun-k, un sas din Transilvania, direct împăratului Rudolf al II-lea, la 21 brie, asigurîndu-1 de fidelitatea sa şi de hotărîrea de a se opune intrării >r şi tătarilor spre ţara majestăţii sale; şi, după ce i-a cerut ajutor în ii, el conchide: „Aş vrea cu ajutorul lui Dumnezeu să încerc în această 0 acţiune importantă împotriva duşmanilor, să-i jefuiesc, să le devastez 1 aş vrea să ajung pînă la Constantinopol" (Ich **wollt** mit Gottes Hiilf Wmter ein Grosses probieren an den Feinden, sie plundern, ihr Landt bîn uni wjllt bis gjn Constantinapl kDintnsn)" [5].

ceasta acţiune militară şi politică a amînat-o pentru anul următor. Şi-a însă emisarii, Gheorghe Râcz şi Ioan B;rnârdfy, la tătari, pentru a-i una să renunţe la invazie, şi a detaşat pe un frate al ambasadorului Dimo mbul, drept *kxpikahyasi* („rezident pa lîngă Poartă"), „fapt care făcea din mijloacele obişnuite de înşelăciune"[6].

iib semnul înşelării reciproce s-au desfăşurat relaţiile între Mihai Viteazul -{, în prima parte a anului 1598. Constatarea, reflectînd realitatea nedisi-*. şi totuşi disimulată, este formulată, la începutul anului, în acest fel

eZ1 Pf Ceij *i nce^oarile lui Sigismund Bdthory de a elibera Banatul şi Timişoara de turci,* = e a „libiscus", III (1974), Istorie-Arheologie, Timişoara, p. 171-180. Hurmuzaki, *Documente,* XII p ?28 **A-Vere»,** *op. cit.,* p. 95-96.'

loiaetn, p. 99 . . .

Ibidem, V, p. 118. «■ Jorga, *Istoria lui Mihai Viteazul,* p. 22S.

■de agentul lui Rudolf al II-lea, Giovanni de Marini Poli, de la Caracal, nu •departe de Dunăre: „Dissimulando tuttavia questo Waivoda ccn essi turchi, con ogni astutia, e poi aparichiandcsi secretamente e metendo in ordine per la :guerra tutte le cose necessarie" [1]. Această ambiguitate este exprimată de domnul muntean într-o scrisoare pe care a trimis-o patriarhului de Alexandria, Meletios Pigas, la 11 februarie 1598 — pe care a obţinut-o agentul englez de la Poartă, Lello — unde se spune: „Sultanul Mehmet ne-a trimis o scrisoare de mîna lui . . . iertîndu-ne şi ştergîndu-ne toate greşelile comise, confirmîndu-ne acest principat şi această domnie, şi dreptul de moştenire în favoarea tuturor descendenţilor noştri, cu jurămînt şi gar^.iţie'-; dar în acelaşi timp, continuă el, nu ştie de ce sultanul şi paşii au trimis împotriva lui pe un tătar şi un alt fiu de principe, „care au jefuit şi distrus biata ţară în aceste locuri, şi pe bieţii oameni. .. jmai rău decît Sinan paşa". Şi corolarul lui Mihai era: „După cum vedeţi, ei rse îndoiesc de credinţa mea"-[2].

Configuraţia politică s-a complicat curînd şi pentru Mihai şi pentru turci. Periculoasele oscilaţii ale lui Sigismund Bâthory datorate stării lui psihologice, ■s-au concretizat: la 10 aprilie 1598 el a părăsit trenul Transilvaniei, cedîndu-l împăratului, în schimbul jalnicelor ducate de Oppeln şi Ratibor din Silezia; •dar el a revenit pe neaşteptate la 20 august şi a fest din nou recunoscut de nobilimea maghiară ca principe al ţării. Pe de altă parte, la turci de asemenea, situaţia internă nu oferea o imagine senină. în anii 1598—1599 toată Anatolia a început să fie frămîntată de sîngeroase răscoale economico-sociale, cunoscute ■sub termenul de *celălî,* care s-au întins apoi în Peninsula Balcanică; în aceste condiţii, o bună parte din forţele înarmate otomane au trebuit să fie folosite împotriva acestor răscoale interne.

Ca principal ţel al turcilor în acest an, fu fixată expediţia zisă de ei împotriva Transilvaniei, care s-a desfăşurat tîrziu în septembrie; armata imperială sub *serdar-i ekrem* Satirei Mehmed paşa, fostul beilerbei de Iflak, în 1595, a încercat în zadar să ocupe fortăreaţa Oradea. La 2 octombrie a început asediul Oradiei, care a fost ridicat la 3 noiembrie al aceluiaşi an [3].

Mihai n-a dibuit de la început planul turcesc, dar şi-a dat seama că era vizat de intenţiile ofensive ale suzeranilor săi. El continua să-i îmbuneze trimiţînd haraciul la Poartă [4]. Dar detaliile furnizate în această privinţă de cronicarul turc Selânikî Mustafa, care înregistra zilnic faptele cele mai însemnate din viaţa politică a Porţii, sînt cît se poate de elocvente: „Mihai blestematul trimisese drept haraci şapte care de accele, dar cînd a primit vestea despre cetatea de la Yanik, el şi-a trimis în grabă oameni ca să le ajungă din urmă, dar nu le-a mai găsit. S-a mai aflat şi că Mihai, construind mai multe sute de *şayka,* se pregăteşte să le lanseze pe Dunăre, pline de blestemaţii săi. Dacă

[1] Hurmuzaki, *Documente,* XII, p. 331.

[2] E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1-127—1601) collected from British Archives,* I.ondon, 1964, p. 110—112.

[3] Vezi I. H. Danişmend, *Izahh Osmanii Tarihi Kronolojisi,* voi. III, Istanbul, 1967, p. 189. 201.

[J] E. D. Tappe, *op. cit.,* nr. 165, 166 şi Hurmuzaki, *Documente,* III—1, p. 533.

le noastre şi banii nu vor ajunge la timp, situaţia va deveni alarmantă" [1].

A nici turcii nu se lăsau înşelaţi, după cum nici Mihai Viteazul nu se lăsase elat de ei.

între timp, la 9 mai 1598, la Tîrgovişte, a fost semnat tratatul de alianţă Mihai si Rudolf al II-lea prin intermediul comisarilor lui. Acest tratat ^ dea colaborarea politică şi militară în războiul antiotoman; trupe merce- B permanente trebuiau să fie menţinute pe lîngă demnul român, căruia i re cunoştea caracterul independent şi ereditar. Tratatul de la Alba Iulia era Curmare anuiat[2]. Această alianţă deschidea în faţa energicului Mihai Vitea-1 largi perspective pozitive, pe care a ştiut să le folosească cu mînă de maestru. Căci strategii Imperiului oteman, hotărînd să întreprindă expediţia împo-va Oradiei, nu au neglijat totuşi flancul drept al frontului anticreştin, fiind Eormati despre raporturile româno-austriece. Beilerbeiul Bosniei, Hafiz Ahmed sa zis de asemenea Hadim Ahmed paşa, „a fost însărcinat cu apărarea malu-or Dunării, la Vidin, şi a fost desemnat să plece în expediţie împotriva bleste-itului Rara Mihai, care devenise o nenorocire pentru Ţara Românească" [3], m înregistrase la Poartă Selânikî, şi s-a instalat aici chiar din luna mai, avînd ci o misiune precisă. La Silistra a fost trimis un altul, Ahmed paşa — care era ierele hanului Crimeii — cu un alt corp de armată. Comandanţii turci de la din, de la Ruse — unde fusese trimis recent Ramazanzâde Mehmed paşa — de ia Silistra ameninţau, ca tot atîtea săbii ale lui Damocles, pe Mihai şi Ţara omânească.

Turcii au trecut efectiv la atac, în ciuda păcii — sau cel puţin a armistiţiului existent între padişah şi domnul român. Ahmed paşa de Silistra traversă neaşteptate Dunărea, la începutul lunii septembrie, însoţit de tătarii din Dbrogea şi începu să jefuiască, să ia prizonieri şi vite. Cronica Buzeştilor — re numeşte din greşeală pe comandantul Silistrei „Mehmed paşa" în loc de nmed paşa — relatează promptul răspuns al lui Mihai Viteazul: el a trimis ci pe vornicul Dumitru [4], care-i frînse pe turci „aproape de satul Chislet"-, alungă dincolo de Dunăre şi îi trimise lui Mihai două steaguri la Caracal. Un esager al iui Mihai la Praga, după 8 octombrie, lămureşte mai îndeaproape :eastă „victorie asupra numitului Ahmed paşa, armata sa fiind învinsă, în irte nimicită, restul îneeîndu-se în Dunăre, pe cînd paşa a fugit în Turcia" [5].

Nu e lipsită de interes cunoaşterea reacţiei neîntîrziate a lui Mihai însuşi ; lîngă sultanul Mehmed al III-lea. într-adevăr, plîngerea voievodului român, xegistrată de veneţianul Rosso la Istanbul „în octombrie", trebuie plasată în :est *intermezzo,* înainte de atac, ca răspuns al lui Mihai împotriva lui Ahmed

\ ezi trad. rom. cit., p. 386. *Yamk* este numele turcesc al oraşului-cetate Gyor, Raab *avanno,* care a fost recucerit de austrieci la 29 martie 1598. *Şayka* erau' bărci mari de transport ilosite pe Dunăre şi pe Marea Neagră. [2] *Istoria României,* II, p. 977.

fi. ^" Decei, *Răsunătoarea acţiune a lui Mihai Viteazul la sud de Dunăre, Ui septembrie-tombrie 1598, înfăţişată de cronicile turceşti,* în volumul publicat de Institutul de Istorie „Nicolae **rga:** *Mihai Viteazul. Culegere de studii,* Bucureşti, 1975, p. 163-178.

lrebuie subliniat, cu această ocazie, că Selânikî, *op. cit.,* p. 387, dă lui Mihai Viteazul epi-u^ turcesc ***kara*** *Mihai,* de unde avem o confirmare (care pare a fi prima) a epitetului ulterior manesc: Mihai *Viteazul,* căci apelativul turcesc *kara* — primul sens este negru — semnifică de emenea şi „brav, valoros" -ca de exemplu Kara Mustafa de la Viena (1683) şi încă mulţi

* Cf. Stoicescu, *op. cit.,* p. 57: Dumitru din Cepturi.

JCum urTMuzaki> *Do<:umente1* XII, p. 408; vezi de asemenea notele lui lorga în acest volum der ente Hurmuzaki, publicat de el, şi de asemenea *Istoria lui Mihai Viteazul,* p. 251, unde însă

paşa din Vidin. Rosso spune textual: „în aceste zile a sosit un cm ae-ai voievodului, care a adus scrisori din partea stăpînului său, în care se plînge, spunînd că, după iertarea de către sultan a tuturor greşelilor şi a tuturor datoriilor, el a devenit prieten şi supus fidel, trimiţînd tributul său şi dcschizînd toate porturile cu bună credinţă şi în siguranţă pentru negustori; apoi a cerut să afle pricina pentru care *bostancibaşi* i-a reţinut banii, şi a faptului că în prezent, sultanul, în ciuda cuvîntului şi credinţei date, a trimis armata împotriva lui'-. Şi Rosso conchide: „Nu se ştie încă ce răspuns i se va da" [1]. Toate acestea nu sînt lipsite de ironie, dar în acelaşi timp pun în evidenţă trăsăturile expresive ale puternicei personalităţi care era Mihai Viteazul.

Concomitent cu protestul jâu pe lîngă Poartă împotriva acestei încălcări de *fair play,* Mihai trece rapid la acţiune, conform caracterului său. Jocul diplomatic ia acum sfîrşit, iar Mihai răspunde cu aceeaşi monedă.

El trece aşadar Dunărea şi la Senadin, pe rîul Osma, la sud de Nicopol, la 28 septembrie 159&, înfrînge fără dificultate trupele lui Hafiz Ahmed paşa, care nu s-a oprit din fugă decît la Tărnovo. A fost o mare şi strălucită victorie a domnului român, chiar în interiorul Imperiului otoman, dar a fost în acelaşi timp şi o acţiune politică pe care a desfăşurat-o în sudul Dunării. Coordonatele acesteia le-a trasat el însuşi în al doilea memoriu menţionat, în stilul său propriu, sincer: „Pe urmă fui încunoştiinţat că un serdar, cu numele Hafîz Ahmed paşa, împreuna cu Karaman paşa, veniseră c-o mare oaste la Nicopol. Cît ce înţelesei aceasta, ştiind că Oradea se află încă la marea strîmtoare, îmi adunai oastea mea cu care plecai spre părţile Dunării împreună cu toţi oamenii mei şi mă aşezai în faţa lagărului lor. Cît ce ne zăriră, ei ieşiră asupra noastră vitejeşte cu oastea lor, iar eu, cheinîndu-1 pe Dumnezeu, începui bătaia cu ei, şi a fost o ispravă prea frumoasă şi vrednică de pomenire, şi cu ajutorul lui Dumnezeu, deşi îmi uciseră calul sub mine şi rămăsei rănit la un umăr, cîştigai izbînda asupra lor, pricinuindu-le mult omor, căci Karaman paşa a fost ucis cu o mulţime de căpetenii de seamă, iar Hafîz paşa, cu anevoinţă se scăpă în cetăţuia Nicopolului. Şi după ce mi-a dat Dumnezeu izbînda asupra lor, am poruncit să se înceapă baterea cetăţii şi în acelaşi timp mi-am trimis oamenii prin împrejurimi să ardă şi să nimicească tot, ucigînd pe toţi paginii pe care îi vor întîlni. Şi pe cînd se bătea cetatea, începu să-mi lipsească pulberea, fiindcă nu-mi adusesem destulă şi de aceea încetai de-a o mai bate şi plecai cu toţi ai mei spre Vidin şi am mers zece zile, începînd de la Dunăre pînă la munţi şi iar de la munţi pînă la Dunăre, pustiind toată ţara duşmanului, i-am făcut pe toţi să treacă în Ţara Românească, împreună cu familiile, avuturile şi vitele. Cînd apoi ajunserăm la Vidin, atunci văzui că sangeacul de Vidin cu alţi sangeaci laolaltă şi alţi turci din împrejurimile acelea şi chiar din Sofia, toţi foarte viteji, ne aşteptau curajoşi. Fără amînare, mă izbii cu ei şi deşi începuseră voinicește să ţină piept şi să se bată, noi, cu ajutorul lui Dumnezeu, i-am învins şi i-am zdrobit rău de tot, tăind foarte mulţi din ei în bucăţi. Şi eu, în această luptă, primii de la un turc o suliţă în piept, pe care o smulsei şi o rupsei cu mîinile mele. Le luai artileria şi tot ce aveau în lagăr.

După această faptă mă dusei la Cladova, tot o fortăreaţă de-a turcilor" ..... unde a obţinut o altă victorie. „... Pe urmă petrecui şase săptămîni în ţara

nu este explicit în ceea ce priveşte cele două faze şi cei doi Ahmed paşa din anul 1598; vezi de asemenea I. Sirbu, *op. cit.,* voi. II, p. 70, 74 — 75, 144.

[1] Hurmuzaki, *Documente,* XII, p. 395, *Bostancibaşi,* „Şeful grădinarilor" din garda saraiului îndeplinea şi funcţiunea de şef al călăilor.

lui şi voii ca toată ţara să fie dată pradă focului şi pustiită, şi pe toţi creş-
care i-am găsit i-am trecut în Ţara Românească, cu toate ale lor" *.
Acest sir de victorii asupra turcilor, obţinute de astă dată de el singur, stîrnit invidia, chiar ura tristului personaj al epocii care era Sigismund thcrv împotriva faimosului paladin Mihai Viteazul, care a trebuit să-şi întreă expediţia în sudul Dunării, căci, spune el în continuare, „pe cînd mă străm în această acţiune, iată că trădători din Transilvania s-au folosit de un „ trimitîndu-mi scrisori în care spuneau că Oradea a fost cucerită de turci *ă trebuia să mă întorc în Ţara Românească cu toţi oamenii mei, cît mai bnic cu putinţă; trecînd Dunărea în salvare (a salvamento), am înţeles că **;şti** transilvăneni m-au înşelat".

' Incalificabila trădare a principelui — membru al Ligii Sfinte — care folonumai turcilor, este confirmată din însăşi oficina infamiei. Cronicarul maghiar epocii, Ştefan Szamoskozy, însemna la Alba Iulia cele ce urmează: „Pe cînd nnul Mihai îndeplinea aceste fapte, principele Sigismund a trimis un curier domnul Mihai, pe Bakonyai Lukâcs, prin care îl anunţa că Oradea a fost tă de Satirei Mehmed paşa. Aflînd această veste, domnul Mihai s-a întors rara Românească. Domnul Mihai a avut pretutindeni în aceste locuri un atît mare cîştig, îneît de fiecare sabie au revenit cîte 80 de *thaleri"* [2]. Mai mult, uşii ajunşi în părţile Istanbulului către sfîrşitul lui octombrie al aceluiaşi comunică aceeaşi veste — într-adevăr o „veste bună"- pentru locuitorii mbulului — înregistrată de Selânikî: „Ei au aflat că Mihai primise scrisori Transilvania în care se spunea: 'Vino repede, *vilâyet-ul* Transilvaniei e zdretătarii au devastat ţara, şi serdarul a luat cetatea!' Şi atunci, blestemaţii, reia zi, fără să mai ezite, au fugit" [3].

Acţiunea sud-dunăreană a lui Mihai Viteazul, care s-ar fi putut amplifica entinua în interiorul Imperiului otoman, dacă n-ar fi fost atitudinea de împieire a lui Sigismund Bâthory şi lipsa de curaj din partea imperială, este pretată de toţi cronicarii şi istoricii otomani — în afara cîtorva inexactităţi ncongruenţe — cu oarecare obiectivitate. în povestirile lui Kâtib Qelebi, ma Efendi şi alţii, există un pasaj din care se vede cît de dureroasă şi umiare a fest pentru turci această înfrîngere provocată „paznicului Dunării", ma scrie: „Se povesteşte că au jefuit şi au cărat tot ce avea Hafiz paşa. înd i-au adus lui Mihai hainele pe care le purta şi turbanul său, blestematul, at de gîndul de a desăvîrşi o trădare eternă, a pus să fie îmbrăcat cu turul *selimî* şi cu hainele paşei un schelet vechi pe care-1 arăta soldaţilor săi, lînd: „L-am prins pe *ser dar,* iată-l" şi mai zicînd: „Nu-i nici o deosebire între a şi aceasta !"• şi făcînd zgomot mare se prăpădea de rîs". Ceea ce nu numai loyedeşte calităţile de mare comandant ale domnului Ţării Româneşti, dar i îngăduie să-1 considerăm ca pe un om tipic al Renaşterii, nu lipsit de sarn faţă de cei cu care se înfrunta în lupta pentru independenţă şi eliberarea i sale de asuprirea şi imperialismul otoman.

[1] Pernice, *op. cit.,* p. 42 — 44.

■Vezi *Szamoskozi Istvăn Torteneti Maradvdnyai, 1542—1608, ed.* Szilâgyi Sândor, în „Monunganae Historica = Magyar Tortenelmi Emlekek, Mâsodik Osztâly: Irok, 30 - ik ' D ' . ■ Budapest, 1880, p. 100; v. de asemenea Hurmuzaki, *Documente,* XII, p. 400-401; ' 34 si **urm** L∧oS' *Erd*ly ds* ***Mihăly*** *Vajda tortencte, 1595- 1601, Okleveltărral,* Timişoara,

[3] *Ibidem* , p. 391.

AceaEtă lovitură dată în inima Imperiului otoman a consolidat poziţiile lui Mihai Viteazul faţă de Poartă. Numele şi prestigiul său au crescut în faţa. turcilor, în rîndul poporului. Cu siguranţă că în această perioadă numele său — dealtfel încărcat în cronici de epitete, mai mult de douăzeci la număr, care reflectă ura, teama, dispreţul cercurilor politice, militare şi religioase otomane faţă de faimosul domn român — devine o sperietoare în gura mamelor turcoaice care-şi linişteau copiii amenin ţîndu-i: *Sus a, stis! Mihal geliyor!"* „Taci-taci! Vine Mihai!".

O altă expediţie turcă de anvergură pentru a pedepsi Ţara Românească şi pe voievodul ei nu a avut loc. Au continuat totuşi hărţuieli reciproce. în martie 1599, o trupă turcească a **făfcut** o incursiune obişnuită, jefuind şi luînd robi *.. Mihai răspunde prompt; în aprilie trupele sale au trecut Dunărea la Isaccea,. în Dobrogea, prin vadul mare spre nord, şi se întoarseră încărcate de pradă bogată luată negustorilor turci, poloni, moldoveni şi chiar englezi şi spanioli[2].

în schimb, anul 1599 îl vede pe acest principe „valah", vigilent şi alert punînd la cale una din acţiunile cele mai bogate ca semnificaţie şi consecinţe-pentru istoria românească, dacă nu şi pentru Imperiul otoman. El s-a dus în. Transilvania, pentru a-i lovi pe turci şi pe acoliţii lor, dar în acelaşi timp, el realizează unirea Ţării Româneşti cu Transilvania, ţară locuită în marea ek majoritate de români, şi apoi, în anul următor, el s-a dus, din aceleaşi motive în Moldova, cealaltă ţară românească autonomă. Această unire a celor trei. ţări române a fost pentru prima oară realizată în istoria românilor de Mihai;. ea a fost de acum înainte una din ideile-forţă ale istoriei moderne a românilor..

Nehotărîtul Sigismund Bâthory îşi părăseşte din nou, a doua oară (din:, totalul de patru renunţări ale sale), tronul şi soţia, şi la 29 martie 1599 a fost ales în locul lui, în dieta de la Mediaş, vărul său, cardinalul Andrei Bâthory,,, care se afla în Polonia şi reprezenta politica, mai precis turcofilia şi habsbur— gofobia acestei ţări. Cronica română contemporană reflectă admirabil ceea ce s-a. petrecut în Transilvania: „Apoi el (Sigismund Bâthory) nici aşa nu să aşază,, şi iar gînd rău ca să să despartă de Mihai-vodă şi să închine Ardealul turcilor.. Ci amintirea n-au avut cum face pentru cel jurămînt rău şi greu, ce au făcut; cu Mihai-vodă, cum, pîn-va fi el crai în Ardeal, turcii să n-aibă treabă. Decis, făcu Batîr Jicmon sfat viclean şi trimise în Ţara Leşască, la văru-său Batîr Andreiiaş, cum să vie, să fie craiu în locul lui; şi el să facă tocmeală cu turcii., ca să înşale pre Mihai-vodă"[3].

„Stăpînirea lui Andrei Bâthory însemna triumful politicii polone, adică, înlăturarea Habsburgilor de la Dunărea de Jos în favoarea Poloniei, şi e limpede că pentru a completa stăpînirea polonă trebuia înlăturat şi domnul Ţăriii Româneşti şi înlocuit cu un vasal polon" *, consideră P. P. Panaitescu, buni cunoscător al chestiunilor polone. Acest înlocuitor era Simion Movilă, fratele; domnului Moldovei, Ieremia Movilă, omul Poloniei şi *eo ipso* al turcilor.

Noul principe al Transilvaniei, prinţ de asemenea şi al bisericii catolice , abia ales, trimise pe emul său la Satirei Mehmed paşa care se găsea la Belgrad [5]., declarîndu-i că vrea să fie prieten şi supus (amico et servidor) al sultanului., şi că se va mulţumi să trăiască sub protecţiunea lui, oferindu-se să-i **trimită»**

[1] Hurmuzaki, *Documente,* IV — 2, p. 229; XII, p. 426. Erau trupele lui Guzelce MahmucJ paşa, instalat recent la Silistra.

[2] P. P. Panaitetcu, *op. cit.,* p. 150.

[3] Vezi *Cronicari* ***rnunttni,*** p. 132.

[4] ***Op.*** *cit.,* **p. 150-151.**

[6] **In** calitatea de *serdar-i* ***ekretn,*** dispunînd deci de putere absolută.

h'le tributuri obişnuite [1]. Şi, de la început, el luă titlul cu care se fălea pre ° nrul său de „Principe al Valahiei transalpine" [2]. Apoi s-a hotărît să-1 alunge C~6 ocolişuri pe Mihai Viteazul din domnie şi din ţara sa. în acest scop el ra ^jg ja Alba Iulia pe un nobil ungur, Toma Csomortâny, potrivit scrisorii ise de Mihai lui Ieremia Movilă în Moldova, în luna iunie [3]: „. . . cu mesajul ă ies din ţară şi din pământul acesta, căci asta este voinţa alteţei sale princi- 1 fiindcă principele a făcut pace cu turcii şi s-a aliat cu polonii, cu Mol- •â Anglia şi Franţa . . .'• Mihai cere atunci cardinalului să intervină, în astă situaţie, pe lîngă turci, ca să-i acorde şi lui pace. Csomortâny îi răspunde turcii nu vor să te aibă pe domnia ta în ţara, iar în prezent este la i"un ceauş care a venit pentru ca domnia ta să nu mai rămînă în această r§ . . căci principele are ordin de la sultan să vină asupra ta, iar pe de "ă parte va veni Guzelce Mahmud paşa cu turcii lui ca să prindă viu pe ăltimea Voastră cu toate lucrurile, şi să fii predat turcilor".

în fata acestei încercuiri totale de către duşmanii săi, Mihai Viteazul nu s-a •linat. El luă *in petto* decizia să-1 atace pe Andrei Bâthory, pentru a restabili rătura cu imperialii şi cu Liga Sfîntă. Era singura ieşire şi ea a fost spontană aprobată de Rudolf al II-lea [4]. Dar cardinalul trebuia înşelat şi Mihai a făcut-o ia la capăt; la 26 iunie 1599, el şi boierii lui jurară principelui transilvănean cum au făcut-o ia vremea sa lui Sigismund Bâthory — credinţă şi fidelitate. răspunde intrigilor ireductibililor săi adversari prin logica dictonului latin: *indus vuit decipi, ergo decipiatnr.* Şi în cele din urmă el răspunse prin fapte. Dar, mai întîi îşi luă garanţii din partea turcilor. Marele-vizir Damad rahim paşa nu îi era ostil în mod special. Trimiţînd împreună cu tributul ruri şi sultanei *valide,* el ceru reconfirmarea în domnie. Deşi principele Andrei thory scria aceluiaşi vizir la 17 august [s], îndemnîndu-1 să nu „separe'- *(absonn)* Ţara Românească de Transilvania, întrucît aceste două ţări au redevenit singur stat, şi să nu-i dea stindardul voievodului Mihai, adică să nu-1 recuiscă în această calitate, Mihai obţine totuşi stindardul şi reconfirmarea, hai s-a dovedit, ca întotdeauna, îndrăzneţ; întrucît cîţiva din turcii care i-au tis stindardul au comis jafuri în Oltenia, el 1-a certat pe ceauş, spunîndu-i în aceste condiţii nu se va mai supune padişahului [8]. Din partea turcilor, :i, el nu avea să se teamă că va avea de suferit nici injoncţiuni, nici imixtiuni inente şi majore.

[1] A. Veress, *op. cit.,* V, p. 225, bailul veneţian Girolamo Capello, la 1 mai 1599.

[2] A. Veress, *op. cit.,* V, p. **257,** într-un act din 18 septembrie 1599: „Andreas Divina misera- ne Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis Bathoreus Transiluaniae, Moldauiae, Valachiae msalpinae Princeps, Siculorum Comes, et Episcopus Varmiensis . . .".

[3] P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 152—154.

Ibidem; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul,* p. 262, cu indicarea izvoarelor. [b] Hurmuzaki, *Documente,* XII, p. 448 —449. Vezi de asemenea confirmarea acestui fapt de re boierii Ţării Româneşti, la 5 septembrie 1599, la Şt. Ştefănescu, *Ştiri noi cu privire la dotn-tui Mihai Viteazul,* în voi. „Studii şi materiale de istorie medie", V, Bucureşti, 1962, p. **186** — '• Documentul este republicat în *Documenta Romaniae Historica,* B. *Tara Românească,* voi. XI, creşti, 1975, p. 485-487.

^Hurmuzaki, *Documente,* XII, p. 477-478, 481, 488-489. Numele *cavuş-uhii* era Osman " *>aP°rtul său *(arz)* trimis de la Tîrgovişte Sublimei Porţi este publicat de Valeriu Velicar™ f ere romă neascâ, în *Revista Arhivelor* (sub tipar). Mihai spune aici: „am o viaţă âdirV'° 1I1Cl"n ca oma giu puternicului meu sultan (bir cănim var, devletlii sultanimin ugruna

Trupele sale au intrat în Transilvania şi la 28 octombrie 1599, la Şelimbăr, aproape de Sibiu, într-o adevărată bătălie în care Mihai a intervenit personal, cardinalul Andrei Bâthory a fost învins. Pe cînd fugea spre Moldova, el a fost ucis de nişte secui, duşmani ai neamului Bâthory.

Transilvania se afla la picioarele lui Mihai Viteazul, care şi-a făcut intrarea triumfală în capitala ţării la Alba Iulia, la 1 noiembrie 1599. Formal, acţiunea ■s-a desfăşurat în numele împăratului Rudolf al II-lea.

Dar polonii, cu voievodul lor din Moldova, Ieremia Movilă, îşi urmau propriile scopuri politice: aliaţi permanenţi ai turcilor, ei s-au străduit să-1 doboare pe Mihai Viteazul şi să-1 înlc uiască în Ţara Românească cu un alt Movilă, ceea ce au reuşit să facă anul următor.

Intrarea în Transilvania s-a făcut fără ca turcii să fie implicaţi. *Qavuş-ul* Porţii a fost chemat de la Tîrgovişte la Alba Iulia, unde Mihai i-a spus următoarele : „Iată că am făcut ceea ce sultanul voia de multă vreme, anume ca eu să iau în stăpînire Transilvania sub protecţia lui" [1]. O reacţie s-a produs totuşi la Istanbul în divanul padişahului — informat „de fuga'- lui Mihai în Transilvania de către Guzelce Mahmud paşa, paznicul *(muhafiz)* Dunării — unde s-a examinat chestiunea intervenţiei *mânu militari,* dar Hafiz Ahmed paşa — înviijs şi „dezonorat" de Mihai, în 1598 — a ridicat obiecţii împotriva unei expediţii pregătite în grabă [2]. Mihai anunţă Poarta că a lăsat ţara — Ţara Românească — fiului, său Nicolae Pătraşcu, că el a trecut munţii şi 1-a lovit pe duşman făcîndu-se „principe al Transilvaniei"- şi că „dacă sultanul se gîndeşte să facă pace, să o facă cu el şi nu cu alţii"-[3]. In acelaşi timp el scrie, explicîndu-se, şi marelui-vizir Damad Ibrahim paşa şi lui Guzelce Mahmud paşa, recurgînd la argumentele cele mai convingătoare, anume cele financiare, şi mai scrie şi hanului Crimeii, folosind aceleaşi argumente, pentru a preveni raidurile lui în Ţara Românească [4].

Un atac, lipsit însă de însemnătate, a avut loc totuşi împotriva ţării sale, despre care se ştia că e golită de trupe. Un grup de 6 000 de turci au trecut Dunărea şi au jefuit, aducînd cu ei, se spune, un alt domn, „conciliant", numit Basarab; ei ar fi ajuns pînă la Bucureşti. Dar vornicul Dumitru, rămas lîngă Nicolae Pătraşcu, i-a alungat cu uşurinţă [5].

Un fapt surprinzător în relaţiile lui Mihai Viteazul cu Imperiul otoman, în perioada cît a fost principe al Transilvaniei, a fost recunoaşterea fiului său Nicolae Pătraşcu ca domn al Ţării Româneşti. Acest act politic, datorat abilităţii lui Mihai în a trata cu suzeranii săi turci se afla în contradicţie cu atitudinile împăratului Rudolf al II-lea în raporturile cu cel care se prevala de supunere şi fidelitate faţă de Praga. Habsburgul tergiversa întotdeauna şi nu 1-a recompensat pe Mihai pentru eforturile sale în direcţia Ligii antiotomane.

Cu toate acestea, Mihai Viteazul se întoarse la Braşov, la 1 martie 1600 însoţit de 600 de soldaţi. El aştepta sosirea trimisului Poiţii, care îi aduse încă

[1] Hurmuzaki, *Documente,* III—1, p. 5H —515. Este informaţia dată de nunţiul in Polonia, Malaspina, care încercase să împiedice conflictul dintre Mihai şi Bâthory, şi care nu era favorabil celui dintîi.

[2] Hurmuzaki, *Documente,* XII, p. 499 — 500.

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem,* p. 519, 532.

[5] *Ibidem,* p. 520 Şi N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul,* p. 298.

, t^ ceie două steaguri din partea sultanului \ şi aceasta în ziua în care prin-le Transilvaniei ţinea dietă[2] cu reprezentanţii claselor stăpînitoare tran-[3] s ene împreună şi cu boierii români. Toate aceste elemente concură la con-rd rea constituţionalităţii noii situaţii create deliberat prin voinţa şi prin hia lui Mihai Viteazul.

Un raport din 9 martie[3] ne informează despre ceremonia de învestitură scă' Astăzi, la ora unu, a sosit aici ambasada turcească (Potschaft}> r^tuită din aproximativ 100 de oameni. Ambasadorul se numeşte Huseyira un bătrîn albit, însoţit de alţi 5 turci distinşi. Voievodul Mihai a venit toată cavaleria sa de 4 000 de oameni, bine echipată, la ora 8 dimineaţa, în a lor la o jumătate de milă. Şi pedestraşii fuseseră orînduiţi de Moise Sze~ lv comandantul taberei voievodului, de la locuinţa voievodului pînă la două aturi de archebuz de la poarta oraşului, şi toţi halebardierii voievodului iu îmbrăcaţi în roşu şi alb. Şi cînd voievodul şi ambasadorul s-au întîlnit cîmp, au sărit amîndoi de pe cai şi s-au întîmpinat reciproc cu mari reverenţe., nbasadorul a desfăcut imediat din centură sabia voievodului şi i-a prins alta loc în numele împăratului său; sabia e din aur curat, şi e atît de bine lucrată de minunat ticluită cu pietre, încît nu i se vede tăişul; şi e foarte valoroasă,, mai dădu voievodului o pălărie foarte frumos împodobită cu cîteva sute de ne de cocor şi între ele şi cîteva frumoase pene cenuşii de cocostîrc; el puse lăria pe capul voievodului în cîmp, dar acesta, cu toate insistenţele amba-lorului, n-a vrut s-o poarte şi a pus să fie dusă pe un cal de către unul din: vitorii săi. De asemenea i-a dat două steaguri roşii cu franjuri mari, unul ntru voievcd şi altul pentru fiul său Pătraşcu. în plus doi cai frumoşi, un-nz roib de circa doi ani, condus de doi oameni, fără şa dar acoperit cu. mase roşu, apoi un şoim împodobit, nespus de irumes, împreună cu alţi tru, şi alţi zece cai de frunte. La apariţia lor s-au descărcat 10 tunuri şi din ite tunurile s-a tras puternic cu tir dublu. După ce ambasadorul şi voievodul mers călare la reşedinţa «ambasadorului», acesta «voievodul» a făcut daruri bani de aur la şase persoane din ambasadă; apoi o sută au fost îmbrăcaţi, gant de oamenii voievodului".

în aceeaşi zi, venind din Tîrgovişte, a sosit la Braşov fiul lui Mihai, Nicolae traseu, pentru a primi şi el steagul de la sultan. Consolidarea celor doi ncipi în ţările lor, Mihai în Transilvania şi Nicolae Pătraşcu în Ţara Roma-iscă, era un fapt împlinit şi sprijinit de turci. La Braşov, în acele zile, se au şi comisarii lui Rudolf al II-lea pe lîngă Mihai, David Ungnad şi Mihai îkely, cărora Mihai le răspunse că „el trebuie să facă ceea ce se cuvine **iform obiceiului** străbun"- („Er muss dem alten Brauch nach thuen, was sicii.)iihrt")[4]. Starea de spirit a lui Mihai Viteazul în acele clipe este reflectată ceea ce au putut înregistra saşii din Braşov: „At ideirco, ne ut Turcarii aeat adversarium, cum eo de pace pactus vexillum admittit et acceptat torvo ^ţu id adspicientibus legatis Germanicis"-[5]. Nu va surprinde aşadar, mai. siu, faptul că tragicul sfîrşit al luptătorului pentru creştinătate nu a venit i partea turcilor.

r \eZ' ^6 asemenea *Auszug aus der Chronik von Simon Massa und Marcus Fuchs,* în *Quellen wschichte der Stadt Brasso,* Braşov, 1914, p. 286: „ut expeclet adventum legaţi Turciei adfe-îs vexillum confirmationis signum", Hurmuzaki, *Documente,* XIII p 776

* ^eress^ ^ ■ cit- VI> P- 54-56. A. \

eress, *ibidem,* p. 55

Massa-Fuchs, *op. cit.,* p. 287.

Sultanul Mehmed al IlI-lea îl anunţă pe regele Poloniei Sigismund al IlI-lea Wasa că a trimis steagurile de confirmare lui Mihai pentru Transilvania şi fiului său pentru Ţara Românească şi că cele două ţări se găsesc, prin urmare, sub protecţia sa [1].

Prima etapă a acţiunilor politice şi militare desfăşurate de Mihai Viteazul în scopul de a-şi asigura domnia şi existenţa ţării sale se încheia aşadar favorabil în contextul turco-român.

A doua etapă a fost declanşată de logica de fier a forţelor ridicate faţă în faţă. Moldova constituia baza teritorială şi politică a expansiunii polone către Dunăre, care urmărea îndiguir i Habsburgilor. Mihai Viteazul, cum am văzut, era bucata de fier prinsă între ciocan şi nicovală. El porni în fruntea armatei sale, învinse în cîteva rînduri pe domnul Moldovei, Ieremia Movilă, care fugi în Polonia. La sfîrşitul lunii mai a anului 1600, Moldova era la picioarele lui Mihai, care se intitula pe peceţile lui: „Io Mihai, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Româneşti, al Transilvaniei şi al întregii Moldove"'. Mihai a lăsat în Moldova un sfat de boieri care avea să guverneze ţara în numele său şi se întoarse în Transilvania.

Şi de această dată turcii n-au intervenit în politica lui Mihai Viteazul, care se comporta ca un voievod supus Porţii. Totuşi el înţelegea să fie stăpîn al întregii Moldove pînă la Nistru şi pînă la Marea Neagră, inclusiv al teritoriilor aflate sub dominaţie străină, anume a turcilor. El trimise pe căpitanul său Deli Marco să reia teritoriile din sud-estul Moldovei, care fuseseră alipite Imperiului otoman — numite raiale în româneşte (de la turc, *re'âyâ* care înseamnă „supus") şi astfel, temporar, patru ţinuturi, Tighina, Chilia, Cetatea Albă şi Ismail, au fost reintegrate Moldovei, iar locuitorii au fost scutiţi de orice dare timp de mai mulţi ani[2].

Intrînd apoi în Transilvania, Mihai se găsi dintr-odată într-un viespar. Nobilimea maghiară, clasa conducătoare a ţării, se alie cu generalul imperial Gheorghe Basta în scopul de a-1 răsturna pe Mihai şi a-1 readuce pe Sigismund Bâthory. în bătălia de la Mirăslău, din 18 septembrie 1600, Mihai a fost înfrînt şi a părăsit Transilvania pentru a salva Ţara Românească, unde pătrunseseră armatele polone ale cancelarului Jan Zamoyski, împreună cu moldovenii, pentru a-1 instala ca voievod pe Simion Movilă.

Ca om de stat înţelept, Mihai, în faţa noilor perspective ale situaţiei, s-a gîndit înaintea luptei, să se asigure încă o dată din partea turcilor, care se ţinuseră deoparte — după cîte cunoaştem din documentaţia publicată — şi după dobîndirea Moldovei de către el. Din Istanbul se scria la 12 august 1600 la Veneţia că „la Poartă se afla un agent al valahului (= Mihai Viteazul), care oferea sultanului pentru împăcarea cu stăpînul său 30 000 *tallari,* ca tribut, în afara furniturilor în oameni şi provizii pentru armata turcă, şi că mai oferea să-şi dea ostatic un fiu drept garanţie". Şi informaţia sfîrşea astfel: „se nare însă că el nvi prea e ascultat şi la sosirea la Istanbul a ştirii înfrîngerii sale se consideră că nu numai că nu va putea obţine de la sultan ceea ce cere, dar chiar că cererea lui avea să fie tratată cu dispreţ" [3].

[1] **Hurmuzaki,** *Documente,* XIII, p. 773 — 774 şi Ilie Corlus, *Corespondenţa inedită asupra relaţiilor intre Mihai Viteazul şi Polonia,* Bucureşti, **1935,** p. **29** —**31.**

[2] **Hurmuzaki,** *Documente,* IV— 1, p. 72, şi XII, p. 95!. Vezi N. Iorga, *op. cit.,* p. 349: **„Mihai** restabilea vechile graniţe moldovene, cuprinzînd şi teritoriul uzurpat de turci".

[3] **A. Veress,** *op. cit.,* **VI,** p. 282.

Lanţul se strîngea tot mai tare în jurul lui Mihai şi, în această situaţie, ii au participat şi ei la operaţia de lichidare. Ei au considerat că sosise lentul să-l izbească pe fostul duşman, care îi lovise atît de puternic în anii q. 1598. Totuşi veştile din Istanbul[1] arătau că opiniile în această problemă "rnpărtite, majoritatea erau de părere că polonii nu trebuiau lăsaţi să se •t 1 ze singuri în cele două ţări române. Ambasadorul polon Rejnbowski ' tizase Poarta că armata cancelarului Zamoyski va porni curînd [2]. [6] în această situaţie, pentru a nu scăpa ocazia dacă nu iniţiativa, padişahul dona lui Giizelce Mahmud paşa să treacă Dunărea împotriva Ţării Româ-sti Expediţia era amplu concepută. Flota Mării Negre, la ordinele „pazni-lui' ţărmurilor Dunării'- *(Tuna Yahlan mnhafizi)* Şaban paşa, fost beilerbei Cipru, a intrat şi a înaintat pe fluviu. A ajuns la Giurgiu la 21 septembrie 00 a ocupat cetatea distrusă în luptele anterioare şi a reparat-o. De acolo, itătile turceşti sub comanda lui Eyub paşa au intrat în Bucureşti şi apoi mers pînă la Tîrgovişte, ca pe vremea lui Sinan paşa, fără a întîlni nici o ăstenţă. O luptă a avut totuşi loc la Tîrgovişte. Banul Craiovei, Calotă Botnu [3] a sosit cu trupele sale din Oltenia, dar a fost învins şi omorît; capul u a fost trimis, după obiceiul turcesc, la Istanbul, sultanului Mehmed al III-lea[4].

Această ultimă intervenţie militară turcească de amploare împotriva lui hai Viteazul, în realitate împotriva ţării sale lipsită momentan de conducărul ei, este prezentată de Naima Efendi astfel:

„înfrîngerea armatei lui Mihai rătăcitul".

„întrucît Mihai răufăcătorul, care de cîţiva ani de zile se răsculase în ţinurile Ţării Româneşti, Transilvaniei şi Moldovei, pusese mîna pe aceste *vilâyete,* in şiretlic şi îndrăzneală şi continua fără încetare uneltirile şi răzvrătirile le, *serdarul* vizir Mahmud paşa, care fusese trimis mai înainte în aceste locuri, pornit cu armata, în acelaşi timp cu Şaban paşa, beilerbeiul din Cipru, care preună cu flota avea paza malurilor Dunării, a trecut cu galerele pe malul ispre Ţara Românească. Pe cînd Şaban paşa, care avea *ferman-ul* („ordinul") a lua şi repara cetatea Giurgiu, a început s-o construiască şi s-o repare cu ită energia şi să facă un pod peste Dunăre, *gazii* („luptătorii pentru credinţă'-) işnuiţi cu victoria, s-au răspîndit în incursiuni în toate părţile Ţării Româşti şi au devastat şi distrus ţara şi pămînturile lui Mihai cel rătăcit.

„Cînd armata islamică a ajuns în oraşele Bucureşti şi Tîrgovişte, Mihai mise pe blestematul numit Ban Calotă, care era *vezirul* şi *serakserul* lui („comannt al armatei"), marele său păstor, cu mulţi soldaţi împotriva armatei islace şi s-au luptat şi cu ajutorul lui Allah Preamăritul, armata islamică a învins, maeroşi blestemaţi au fost trecuţi prin ascuţişul săbiei, iar comandantul lor devenit oaspetele iadului. Capul său cu steagurile cu capete de aur şi tobele timpanele au fost trimise divanului imperial.

„Mihai blestematul a fost astfel învins de două ori în luptă, majoritatea -stemaţilor care erau cu el au fost împrăştiaţi, toate tunurile sale, praful puşcă şi muniţiile au fost capturate, iar el, pierzîndu-şi speranţa în viaţă,

[1] **Hurmuzaki,** *Documente,* **XII,** p. 1065, 1280-1281.

[2] Hurmuzaki, *Documente,* supl. [1 — 1, p. 611-617.

N. Stoiccscu, *op. cit.,* p. 40.

cu .eziscrisoarea sultanului Mehmed **al III-lea** despre **evenimentele pomenite la P. P. Panai-**, ***of. cit*** p. 233 şi republicată **de I. Corfus,** *op. cit.,* **p. 50 —54;** raportul lui Şaban paşa, în rmuzaki, *Documente,* IV-2, p.29-30.

„Şi ceaușul Ibrahim a fost trimis cu o *fetihnâme* la hanul Persiei" *, Finalul acestei drame s-a petrecut în felul următor: trupele turceşti ale lui Eyub paşa, învingătorul de la Tîrgovişte, se retrăseseră la sosirea lui Mihai din Transilvania, abandonînd ţara polonilor. Mihai îi informează pe comisarii imperiali despre aceste împrejurări la 12 octombrie: „Tabăra turcească s-a retras de la Bucureşti pe Dunăre, de îndată ce m-am înapoiat"- [2]. El a trimis la Giurgiu, cu promisiuni şi oferte de pace, pe vistierul Andronic Cantacuzino, care a fost primit favorabil de Guzelce Mahmud paşa, totuşi fără urmări concrete. La 24 octombrie are loc un alt atac turcesc — după înfrîngerea lui Mihai de poloni la Bucov pe rîul Ideajen, la 20 octombrie —, direct asupra Bucureştilor. Turcii au adus cu ei un alt voievod, un tînăr de 16 ani, anume Radu, fiul fostului domn Mihnea — zis „Turcitul'-, pentru că, fiind destituit, se făcuse musulman în Turcia, devenind Mehmed bei; Radu a fost, dealtfel, numit de către Poartă de mai multe ori voievod în Ţara Românească. De astă dată s-au ridicat proteste şi rugăminţi pentru a-i opri, atît din partea polonilor cît şi a lui Mihai, care a trimis în acest scop pe boierul Anghelache [3]. Turcii s-au retras, abandonînd operaţia.

Atunci, mai ales la insistenţele polonilor, care l-au adus pe Simion Movilă la Tîrgovişte, Poarta a trimis, la 25 noiembrie, acestui voievod instalat de cancelarul Zamoyski pe tronul lui Mihai Viteazul, steagul de domnie, pentru ca astfel să se afle şi sub suzeranitatea lor [i]. Respins şi urmărit în Oltenia, Mihai a avut de apărat această parte a ţării şi a luptat pentru ultimele fîşii de pămînt românesc. 4 000 de turci sub sangeacbeii de Vidin şi de Nicopol au trecut încă o dată Dunărea şi s-au îndreptat spre Craiova [5], dar au fost învinşi şi alungaţi de noul ban Preda Buzescu [6]; steagurile capturate de acesta au fost luate de Mihai care le-a dus cu el la Praga şi le-a oferit lui Rudolf al II-lea. Propriile cuvinte ale lui Mihai despre acest ultim atac împotriva turcilor invadatori, în ceasul al doisprezecelea, cînd totul părea sfîrşit, sînt ca totdeauna, expresia sufletului său puternic şi inflexibil:

„Apoi, intrînd în Ţara Românească, m-am aflat înconjurat din toate părţile de duşmani, dintr-o parte polonii, moldovenii şi tătarii, din cealaltă turcii de care era plină ţara şi m-am luptat de mai multe ori împotriva tuturor . . . Apoi am dat drumul soldaţilor mei, nemaiavînd cu ce să-i ţin, şi am ales doar 10 000 călăreţi şi m-am dus cu ei în sudul Ţării Româneşti, pînă la Dunăre, unde l-am găsit pe sangeacul de Vidin cu 4 000 de turci, care se întorceau cu mulţi robi şi animale, şi vroiau să treacă în Turcia; şi năpustindu-mă asupra lor, mai mult cu dorinţa de a muri decît de a învinge (desideroso piut tosto di morire che di vincere), Dumnezeu a vrut să-i tai pe toţi în bucăţi, fără să scape vreunul, nici măcar sangeacul, al cărui steag l-am luat cu mine la Maiestatea sa Imperială" [7].

[1] Naima Efendi, I, p. 234; Hurmuzaki, *Documente,* **Supl. II—1,** p. 651-652. „Scrisoarea victoriei" (fetihnâme) a fost trimisă şahului Abbas I cel Mare (1587-1629), cu care turcii vor începe în curînd războiul.

[2] Hurmuzaki, *Documente,* IV —2, p. 33, şi IV—1, p. 161, 167.

[3] X. Stoicescu, *op. cit.,* p. 41.

[4] N. Iorga, *op. cit.,* p. 375, şi P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 234.

[0] A. Veress, *ibiclem,* N. Stoicescu, *op. cit.,* p. 29.

[6] N. Stoicescu, *op. cit.,* p. 37 — 38.

[7] Pernice, *loc. cit.*

ţiîihai se exprimă astfel despre acest complex de împrejurări potrivnice, --un raport către Rudolf al II-lea [1]: „Nu m-aş fi temut niciodată de poloni, ă de partea cealaltă n-ar fi început războiul cu turcii". Cu drept cuvînt afirmă icul P- P- Panaitescu: „turcii, alături de aliaţii lor, au jucat în căderea lui iai un rol, care a fost neglijat de istorici" [2].

în orice caz, „dispariţia'- fulgerătoare a lui Mihai de pe scena dunăreană displăcea turcilor. Uimitoarea personalitate, la propriu şi la figurat, a acestui us nesupus, a dat mult de lucru Sublimei Porţi, şi numai frica pe care le-o 3irau însuşirile sale războinice şi diplomatice i-a făcut să nu mai îndrăzscă să întreprindă altă expediţie de mari proporţii împotriva lui, după 5.

Soarta sa ulterioară nu-i mai interesează pe turci; cronicile turceşti nu mai •gistrează nimic despre el. într-adevăr, relaţiile lui Mihai Viteazul cu Impeotoman încetează în noiembrie 1600.

Dar amara experienţă pe care o cunoaşte la curtea lui Rudolf al II-lea, larcerea sa în Transilvania, cu însărcinarea de a supune împăratului această rincie — de unde Gheorghe Basta fusese alungat, la rîndul său, de nobila maghiară — în numele împăratului şi împreună cu Basta, nu au afectat ibativitatea sa şi nici planurile pe care le nutrise şi în parte le realizase înainte. Titlul său de „căpitan general şi consilier locotenent" al împăra-d în Transilvania nu îl acopereau însă deloc în faţa ambiţiilor şi a geloziei Basta.

între timp, la 3 februarie 1601, Sigismund Bâthory revine pentru a treia i în Transilvania, unde a fost din nou proclamat principe al ţării.

Forţaţi de curtea de la Praga, Basta şi Mihai s-au întîlnit şi s-au împăcat 0 mai la Kosice, apoi s-au despărţit pentru a-şi aduna armatele împotriva Sigismund Bâthory.

Nu se cunoaşte reacţia turcească oficială la reapariţia faimosului lor duşt, Mihai „răufăcătorul'- *(bed-faâl).* Evenimentele s-au desfăşurat în grabă îparte de liniile turceşti. Totuşi, un caz, care probabil n-a fost izolat, devine vent în această situaţie. Pe dată, teama turcilor s-a trezit din nou la auzul tui nume. La 19 mai, la cîteva zile după sosirea lui Mihai la Kosice, Mehmed *kethuda* („intendentul") marelui-vizir Damad Ibrahim paşa, scrie din Bel-1o scrisoare lui Francisc Nâdasdy, „Partium regni Hungariae transdanuum supremus capitaneus", prin care, aflînd că „Maiestatea Sa, împăratul an i-a dat lui Mihai o armată împotriva Transilvaniei", avertizează că armaturceşti care sînt gata, vor porni la drum, „dacă voievodul Mihai va întrede ceva". El reafirmă drepturile padişahului asupra Transilvaniei: „căci i vreunul păcătuieşte faţă de Transilvania, el păcătuieşte faţă de ţara puterlui nostru împărat, căci ţara Transilvaniei e lipită de hainele puternicului îrat (mert Erdellorszâg az hatalmas csâszâr kontoseliez ragaszkodott)" [3]. Pentru a-1 împiedica pe Mihai Viteazul să reia frînele acţiunii şi iniţiativei, ■ceasta dată direct împotriva lui Sigismund Bâthory, dar ca 'întotdeauna ru ransilvania şi pentru propria sa ţară, Ţara Românească, adversarii săi

[1] **Hurmuzaki,** *Documente,* IV-1, p. 235.
[2] *Op. cit.,* p. **284.**
[3] A. Veress, *op. cit.,* VI, p. 367-378.

uniţi, Sigismund Bâthory şi Ieremia Movilă, n-au ezitat să recurgă la falsificarea mai multor scrisori puse pe seama lui Mihai; potrivit acestor scrisori adresate lui Ibrahim paşa de Timişoara, Mihai s-ar fi oferit să-şi pună sabia în slujba turcilor, împotriva împăratului Rudolf al II-lea. Ieremia a pus un scrib moldovean să compună o scrisoare în slavonă, pe adresa aceluiaşi paşă, cu sigiliul şi semnătura lui Mihai. Dar paleografii de slavonă şi critica istorică au demonstrat clar falsificarea acestei scrisori, păstrată la Viena. Deşi aceste scrisori au fost trimise în tabăra imperială, trădarea n-a fost luată drept adevărată. Basta însuşi, adversar neînduplecat al lui Mihai, i-a spus că nu s-a îndoit de credinţa lui *.

în cele din urmă, ostile reunite ale lui Mihai Viteazul şi Gheorghe Basta au atacat şi au învins armata lui Sigismund Bâthory, la 9 august, la Guruslău, aproape de Zalău; Bâthory a fugit în Polonia. în rîndurile trupelor sale, alături de nobili maghiari transilvani, de poloni şi moldoveni, se aflau şi unităţi turceşti. A fost pentru ultima dată cînd Mihai, eroul de la Călugăreni, Tîrgovişte, Giurgiu, Senadin, \Tidin şi Cladova, şi din alte numeroase locuri unde luptase împotriva turcilor, i-a combătut pe duşmanii săi de totdeauna, învingîndu-i din nou.

Ironia destinului a făcut totuşi ca el să nu cadă răpus de turci. La 19 august 1601, la cîteva zile după victoria de la Guruslău, tovarăşul său de arme, condotierul fără patrie, Gheorghe Basta, îl asasinează prin trădare şi din invidie, aproape de Turda, în inima Transilvaniei.

Numele lui Mihai Viteazul, învingătorul turcilor, s-a întipărit profund în inima şi în memoria românilor, ca şi în cronicile turceşti — la fel ca si atributul său care a devenit idealul istoriei româneşti: Unificator al întregului popor român.

[1] în această chestiune există mai multe studii: N. Torga, *Există o scrisoare de trădare a Iui Mihai Viteazul?,* în „Analele Academiei Române, Mem. Secţ. Ist.", Seria III, Meni. XI, 1929; A. Veress, *Scrisorile apocrife ale lui Mihai Viteazul,* în ,.Revista Istorică Română", II (1932), p. 382-384; vezi de asemenea D. P. Bogdan, *ibidem,* **III (1933),** p. 288-289; S. Dragomir, ***încă*** *ceva despre scrisoarea apocrifă a lui Mihai Viteazul,* in „închinare lui N. lorga", p. 6; M. Lascaris, *Deux publications serbes concernant l'histoire roumaine,* în „Revtie historique du Sud-est europeen", IV (1927), p. 203—213. Sigismund Bâthory nu era la primul său fals; el a falsificat şi alte scrisori pe socoteala vărului său, cardinalul Andrei Bâthory.

CUPRINS

A PARTICIPAT MIRCEA CEL BĂTRÎN LA LUPTA DE LA ANKARA? 5

ROMÂNII DIN VEACUL AL IX-LEA PÎNĂ ÎN AL XIII-LEA ÎN LUMINA IZVOARE LOR ARMENEŞTI 15

TRATATUL DE PACE - *SULHNÂME* - ÎNCHEIAT ÎNTRE SULTANUL MEHMED AL II-LEA ŞI ŞTEFAN CEL MARE LA 1479 118

EXPEDIŢIA LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN ÎMPOTRIVA ACÎNGIILOR DE LA KARI-NOVASI (1393) ..... HO

DIN TRECUTUL COMUN ROMÂNO-1RANIAN 156

PROBLEMA COLONIZĂRII TURCILOR SELGIUCIZI ÎN DOBROGEA SECOLULUI AL XIII-LEA 169

INVAZIA TĂTARILOR DIN 1241/42 ÎN ŢINUTURILE NOASTRE DUPĂ_DJAMI'OT-TEVĂRÎKH A LUI FĂZL OL-LĂH RĂSÎD OD-DIN 193

DOUĂ DOCUMENTE TURCEŞTI PRIVITOARE LA EXPEDIŢIILE SULTANILOR BAIAZID I ŞI MURAD AL II-LEA ÎN ŢĂRILE ROMÂNE 209

RELAŢIILE LUI MIHAI VITEAZUL CU IMPERIUL OTOMAN 223